

Balogh Gábor

**A római katolikus egyház
és a nemzetiszocialisták
Magyarországon**

BALOGH GÁBOR

**A római katolikus egyház
és a nemzetiszocialisták Magyarországon**

BALOGH GÁBOR

**A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ
ÉS A NEMZETISZOCIALISTÁK MAGYARORSZÁGON**

Főbb konfliktusalakzatok és modus vivendik

L'Harmattan
Budapest, 2015

A kézirat a Nemzeti Kulturális Alap pénzügyi támogatásával
(4300/3802/2012) készült.

Nemzeti Kulturális Alap

© Balogh Gábor, 2015

© L'Harmattan Kiadó, 2015

A kiadásért felel Gyenes Ádám, a kiadó vezetője.

ISBN 978 963 236 900-6

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 06-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: 06-1-445-2775
www.konyveslap.hu
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com

Borító: Kára László
Nyomdai előkészítés: Kállai Zsanett
Nyomdai munkák: Generál Nyomda
Felelős vezető: Hunya Ágnes

Tartalomjegyzék

Rövidítések	9
Bibliai rövidítések jegyzéke	11
Táblázatok jegyzéke	13
Ábrák jegyzéke	14
Előszó	15
Bevezetés	19

1. FEJEZET KONFLIKTUSFELEK

Az egyik konfliktusfél: az egyház	27
A katolikus egyház általában	28
Az egyházi hatalom általában	31
A katolikus egyház felépítése (hierarchiája) Magyarországon	32
A katolikus egyház katolicizmusa	36
A másik konfliktusfél: a nemzetiszocialisták	37
A nemzetiszocialista mozgalom kezdetei	37
A nemzetiszocialista mozgalom második korszaka: elterjedésük	41
A nemzetiszocialista mozgalom harmadik korszaka: a szálamizás	45
A nemzetiszocialista mozgalom negyedik korszaka: a hatalomra jutás	49
A harmadik konfliktusfél: a zsidóság	53
A zsidóság (ön)értelmezése	54
Vallási irányzatok, megoszlás és jellemzők	62
Politikai-társadalmi-gazdasági helyzetük	63
A negyedik konfliktusfél: a kormányzó és a kormány	66
A kormányzói hatalom	67
A kormány hatalma	70
A törvényhozói hatalom	76
A miniszterelnökök további sorsa	79

2. FEJEZET

A KATOLIKUS EGYHÁZ POLITIKAI ARCULATA

Küzdő és politizáló egyház	.82
A küzdő egyház	.84
A papok fegyverviselése és önvédelme	.85
A politizáló „egyház”	.90
Politikai árnyalatok a katolikus egyházban	.99
A legitimizmus irányzata	.99
A keresztényfasizmus irányzata	105
A nemzetiszocializmus irányzata	110
A keresztényszocializmus irányzata	113
A nyilaskeresztes–hungarista irányzat	118

3. FEJEZET

A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYULÁSAI

Viszonyulások a nemzetiszocialista (nyilas) mozgalmakhoz	123
Grósz József püspök beszéde	123
Pehm József és a „hetvenek” helyzetértékelése	124
A <i>Korunk Szavának</i> a viszonyulása	126
Két pap kapcsolata a nemzeti szocialista mozgalommal	126
„Utólagos” viszonyulás	128
A katolikus egyház viszonya az államhoz és a társadalomhoz	130
Az állam és a vallás hatalmi viszonya a Rómaiakhoz írt levélben	131
A hatalmi kérdés rendezése	132
A társadalomhoz való viszony	140
Katolikus viszonyulások a nemzetiségi kérdéshez	142
A politizáló egyház nemzetpolitikája	143
A nemzetiségi kérdés történelmi és társadalombölcseleti megközelítésben	148
Viszonyulás a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslathoz	155
Nemzetiségi politika Teleki módra	164
A katolikusok viszonyulása a zsidókérdéshez	168
Szembenálló identitások	169
A zsidókérdés a <i>perfiduson</i> keresztül	176
A zsidókérdés politikai-gazdasági alapelemei	178
A zsidótörvények katolikus értelmezései	181

4. FEJEZET

KULTURKAMPF ÉS KIRCHENKAMPF

A Kulturkampf korszaka	191
Fogalmi és jelentésbeli előzmények	193
Négy fő alternatíva	196
A Kulturkampf Magyarországon	205
Előzmények	206
A magyar Kulturkampf	210
A kultúrharc tetőzése	215
A Kulturkampf lezárása	222
A Kirchenkampf korszaka	223
A kultúrharc átalakulása <i>Kirchenkampf</i> fá	225
A <i>Kirchenkampf</i> mint a katolikus Egyház aktív küzdelme	236
A Kirchenkampf mint felekezeti (felekezetközi) konfliktus	240
A protestánsok viszonyulása a római katolicizmushoz	240
A kereszténység egysége	242
Felekezeti béke	249
Felekezeti viszály	254

5. FEJEZET

KONKORDÁTUMOK ÉS EGYHÁZPOLITIKA

Két konkordátum mint <i>modus vivendi</i>	261
Az 1933-as birodalmi konkordátum	262
A <i>Concordatum Hungaricum</i>	267
Faj és vallás	273
Hitler kereszténységfelfogása	273
Pozitív kereszténység	276
Faji vallás – germán vallás	279
A germán vallás és a kereszténység viszonya	281
Katolikus viszonyulás a germán fajisághoz	283
XII. Pius pápa magatartása a II. világháborúban	286

6. FEJEZET
KÖVETKEZMÉNYEK

Életek és évek	302
Népbíróági ügyek	303
Internálások	307
A katolikus egyház küzdelmeinek néhány szociológiai vonatkozása	312
A változások vallásszociológiai dimenziói	314
Szerkezeti változások	321
 Napilapok, Hetilapok, Folyóiratok, Sorozatok	 329
Könyvek	331
Levéltárak	344
Főbb internet-források	344
Külföldiek	344
Hazaiak	344

MELLÉKLETEK

Tartalomjegyzék	347
Táblázatok jegyzéke	348
Ábra és képjegyzék	348
 Jegyzetek	 492

Rövidítések

AAS	Acta Apostolicae Sedis (az Apostoli Szentszék Aktái)
AC	Actio Catholica
a. m.	annyi mint
ASS	Acta Sanctae Sedis (Szentszék aktái)
Bf.	Budapest Fővárosi Bíróság
c.	című
Can	Canon, kánon
CIC	Codex Iuris Canonici (Egyházi törvénykönyv)
d.	doboz
Db	darab
dr., Dr.	doktor (tudományos fokozat)
DVP	Deutschnationale Volkspartei (Német Nemzeti Néppárt)
egy.	egyetemi
EKSZ	Etelközi Szövetség
EMSZO	Egyházközi Munkásszakosztályok
ev.	evangélikus (vallás)
ÉME	Ébredő Magyarok Egyesülete
HSZ	Hivatásszervezetek
ig., igazg.	igazgató
I. m.	idézett mű
KALÁSZ	Katolikus Leánykörök Szövetsége
KALOT	Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Titkársága/Testülete
kat.	katolikus
ker.	kerület; keresztény
KGSZP	Keresztény Gazdasági és Szociális Párt
KKP	Keresztény Községi Párt
KN	Képviselőházi napló
krt.	körút
m. kir.	magyar királyi
MC	Magyar cél (az EMSZO és a KALOT programja)

M. E.	miniszterelnök, Minisztertanács elnöke
MEFHOSZ	Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége
MÉP	Magyar Élet Pártja
MOVE	Magyar Országos Véderő Egylet
Nb.	Népbíróság
NN	Nemzetgyűlés naplója
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt)
Nü.	Népügyészség
ny.	nyugdíjas, nyugalmazott; (tanár esetében) nyilvános
OFM	Ordo Fratrum Minorum, ferences rend(i) szerzetes)
ogy	országgyűlési
P.	Páter, páter (=atya) (szerzetes pap)
pl.	például
priv	privátim, magán
PRO	Politikai Rendőrségi Osztály
QA	Quadragesimo anno (pápai enciklika)
ref.	református (vallás)
res.	bízalmas
rk., rom. kath., r. kat., r.k.	római katolikus (vallás)
S. J.	Societas Jesu (Jézus Társaság, jezsuita)
sz.	szám, számú, számon
t	tétel
tb.	tiszteletbeli
tc.; t.-c., t. c.	törvénycikk, törvény
TESz	Társadalmi Egyesületek Országos Szövetsége
ti., t. i.	tudniillik
tíf.	(számítástechnika)
tisztv.	tisztviselő
tv.	testvér
ún.; ú. n.	úgynevezett
üo.	ügyosztály
vm	vármegye

Bibliai rövidítések jegyzéke

Abc-sorrendben

RÖVIDÍTÉS		MEGNEVEZÉS
Egykorú	Legújabb	
Ószövetségi könyvek		
Am.	Ám	Ámosz könyve
Bír.	Bír	Bírák könyve
Bölcs.	Bölcs	Bölcsesség könyve
Dán.	Dán	Dániel könyve
Ezek.	Ez	Ezekiel könyve
Iz.	Iz	Izajás könyve
Jer.	Jer	Jeremiás könyve
I Kir.	1 Sám	Sámuel I. könyve
II Kir.	2 Sám	Sámuel II. könyve
III Kir.	1 Kir	Királyok I. könyve
IV Kir.	2 Kir	Királyok II. könyve
II Krón.	2 Krón	Krónikák II. könyve
I Makk.	1 Mak	Makkabeusok I. könyve
I Móz.	Ter	Teremtés könyve (Genézis – Mózes I. könyve)
II Móz.	Kiv	Kivonulás (Exodus – Mózes II. könyve)
III Móz.	Lev	Leviták könyve (Leviticus – Mózes III. könyve)
IV Móz.	Szám	Számok könyve (Numeri – Mózes IV. könyve)
V Móz.	MTörv	Második Törvénykönyv (Deuteronomium – Mózes V. könyve)
Szof.	Szof	Szofoniás könyve
Zak.	Zak	Zakariás könyve
Zsolt.	Zsolt	Zsoltárok könyve

RÖVIDÍTÉS		MEGNEVEZÉS
Egykorú	Legújabb	
Újszövetségi könyvek		
Csel.	ApCsel	Apostolok cselekedetei
Fil.	Fil	Filippieknek írt levél
Ján	Jn	János evangéliuma
II. Kor	2 Kor	Korintusiaknak írt II. levél
Lk.	Lk	Lukács evangéliuma
Mt.	Mt	Máté evangéliuma
Róm.	Róm	Rómaiaknak írt levél
II. Pét.	2 Pt	Szent Péter II. levele

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	Főbb politikai eszmeáramlatok és jellemzők	25
2. táblázat	Nemzetiszocialista pártok Magyarországon 1934-ig	39
3. táblázat	Fontosabb nemzetiszocialista pártok Magyarországon 1937 közepén	42
4. táblázat	Európa zsidósága a XX. század harmadik évtizedében és a háború után 1945-ben	61
5. táblázat	Zsidók aránya foglalkozási főcsoportok szerint	65
6. táblázat	A kormányzati politika irányítóinak felekezeti megoszlása	74
7. táblázat	A képviselőház elnökei és vallási identitásuk	75
8. táblázat	Vallás- és közoktatásügyi miniszterek a Horthy-korszakban	76
9. táblázat	A választójogi reform statisztikai adatai 1937-ben	77
10. táblázat	Országgyűlési képviselőválasztásokon országgyűlési képviselővé választott római katolikus lelkészek nevei és pártszínei	116
11. táblázat	Hatalom	137
12. táblázat	A Kulturkampf folyamata Németországban az 1870-es években	198
13. táblázat	A Concordatum Hungaricum tagolódása	271
14. táblázat	Katolikus fajfelfogás bemutatása a lappok példáján	285
15. táblázat	Magyarország népessége vallásfelekezetek szerint	315
16. táblázat	Az egyes években adott vallásra áttértek és vallásból kilépettek száma	316
17. táblázat	Keresők arányszáma foglalkozási főcsoportok szerint 1930-ban	318
18. táblázat	Vegyes házasságok Mendén 1930–1945 között	320
19. táblázat	Zsidó vőlegények által kötött vegyes házasságok kimutatása	320
20. táblázat	Elitek az 1930–1945 közötti időszakban	321
21. táblázat	Felekezetek tagjainak százalékos megoszlása négy dimenzióban	324

Ábrák jegyzéke

1. ábra Ruskay Jenő és Szálasi Ferenc megállapodása 52
2. ábra Az izraelita vallásúak területi megoszlása Nagy-Magyarországon 60
3. ábra Egy TESz-es levélfejléc 1931-ből 106
4. ábra Horthy Miklós kormányzó fogadja a pápa küldöttjét, Eugenio Pacelli
bíborost a Keleti pályaudvaron 1938-ban 290

Előszó

A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták, valamint a közöttük fennálló kapcsolat az utóbbi években ismét a figyelem középpontjába került. Témaválasztásomban mégsem ez a szempont minősült döntőnek, hanem a két fél egymáshoz és a környezetéhez való *konfliktusos viszonyulása*. Azon kívül szűkebb témaként arra is kerestem a választ, *milyen főbb konfliktusalakzatokat és modus vivendiket választottak és alkalmaztak az 1930–1945 közötti években egymással szemben*. Ha volt rá mód, a „miért” és a „hogyan” szintén érdekelt.

Úgy gondoltam és gondolom ma is, hogy egyházi oldalról a *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf* teljesen lefedi a római katolikus egyház és tagjainak valamennyi konfliktusviselési módozatát. Tudatosan nem térek ki azokra a katolikus vagy keresztény pártalakzatokra, amelyek az egyházhoz közel állóan vagy valamilyen vele való kapcsolatban működtek, és biztosították a „politikai védelmet.” Sőt, arra is ügyelek, hogy a mozgalmak közül csak azokkal foglalkozzam, amelyek konkrétan a római katolikus egyházi rend tagjai által alapítottak, és olyan formában, ahogyan meg tudják világítani a konfliktusviselésben betöltött egyházi feladatukat és szerepüket. De még így is csak érintőlegesen tárgyalom egyiket-másikat.

Amikor egyházzal beszélek, ha másként nem jelölöm, vagy a szövegkörnyezetből ki nem tűnik, akkor a magyarországi római katolikus egyházat értem rajta. Szinte kivétel nélkül profán szervezeti formaként közelítem meg és tárgyalom.

Tényként kezelem, hogy a vizsgált időszakokban (a *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf*

idején) egyház néven elsődlegesen az egyházi rend tagjait, tehát a klérust és a szerzeteseket (szerzetesnőket) értették. A hívek szerepe és feladata rendkívül korlátozott volt: a nyáj funkcióját töltötték be, illetőleg olyan tömegnek számítottak, amelyet „terelgetni” kellett vagy esetleg misszió keretében meg kellett nyerni a katolikus hit számára.

Másik sajátosságaként a könyvnek előre kell bocsátanom, hogy *morzsákat csipegetek*; csupán keresztmetszetét kívánom adni azoknak a konfliktusviselési alakzatoknak és *modus vivendik*nek, amelyekben az egyházi rend egyes tagjai küzdöttek, vagy éltek konfliktusos életüket. Igyekszem a legszélsőségesebbekig elmenni úgy, hogy a jó ízlés határain belül maradjak. Mint látni fogják, nem ismerem tabutémát.

A célszerűségi szempontokat figyelembe véve a könyvet *két nagy részre* osztom. Az első rész (6 fejezet) foglalkozik a konfliktusfelekkel és sajátosságaikkal, továbbá a konfliktusokkal mint viszonyrendszerrel és a konfliktusviselési formákkal. A kötet végére *Mellékleteket* illesztettem, amelyek tematikusan tartalmaznak

- eligazodás céljából néhány fontosabb adatot, valamint
- azokat a forrásanyagokat, dokumentumokat, másod- és harmadlagos szövegeket, amelyeket effektív könyvtári, levéltári kutatásaim nyomán, esetleg folyóirati példányokból közlésre érdemesnek tartok. Vannak közöttük olyan levéltári anyagok, amelyeket még nem publikáltak, illetőleg amelyek az egyes részm témákat jobban megvilágítják.

A *Mellékletek* egyes anyagaira szögletes zárójelbe tett számokkal utalok. Például a [016] jelenti – a [016] *Néhai Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései az elmúlt esztendő nagy küzdelmeiről* című publikáció szövegét vagy annak egy-egy részét. De előfordul, hogy a *Mellékletekből* idézek. Ebben az esetben is az idézett anyag azonosító számát adom meg – oldalszám nélkül.

Ha *Mellékletekben* nem közölt anyagot idézek, akkor a hagyományos módon, a végjegyzetben jelölöm meg a forrást.

Külön *interjúkat* is készítettem és beszélgetéseket folytattam olyan idősekkel, akik már éltek a vizsgált időszakban. Elsődlegesen életútinterjúkat vettem fel, amelyeket

1945-tel le is zártam. Nem kértem tőlük reflektálást az adott időszakra, mindössze a velük történetekre kérdeztem rá (hol, mikor született, vallás, iskolába járás, család, megélhetés, a falu korabeli élete; politikai, illetve vallási szervezetek, amelyeknek esetleg tagja volt stb.) Az interjúkban és a beszélgetéseken elhangzottak is segítségemre voltak a könyv megszerkesztésében és megírásában. Minthogy az interjúk bizalmas adatokat tartalmaznak, egyiket sem idézem konkrétan. Viszont mint *oral history*kat (szájhagyományokat) felhasználom őket. Ez legjobban a [024] *Mendei főkerület* című esettanulmányból tűnik ki.

Mende, 2013. augusztus 19.

Balogh Gábor

Bevezetés

Jelen könyv a római katolikus egyház főbb konfliktusalakzatai és *modus vivendi*-je a nemzetiszocialistákkal Magyarországon témakörben a nemzetiszocializmus magyarországi időszakára fókuszál. Bár már az 1933-as német *Machtergreifung* előtt, például 1928-ban mutatkoztak nálunk törekvések a nemzetiszocialista politika bevezetésére, de ténylegesen csak a Böszörmény-féle pártalakzat tekinthető nemzetiszocialista pártnak. A magyar római katolikus egyház gyakorlatilag ettől az időszaktól szembesült a nemzetiszocialista világnézettel. Konfliktusviselési szempontból éppen ezért tárgyalja elsődlegesen az 1931–1945. éveket.

1. Főbb konfliktusalakzatok. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy a konfliktusalakzatok egyes vonásai már a XIX. században megjelentek,¹ mindenekelőtt *Kulturkampf* formájában. De tőle alig csekélyebb intézményesülésnek tekinthetők azok a pártpolitikai, valamint sajátos ideológiai beállítódások, illetve küzdelmek, amelyek ebben az időszakban terjedtek el vagy kulmináltak, és a nemzetiszocialistákkal folytatott konfliktusok további fő alakzataként – német szóval – a *Kirchenkampf*-ba sűrítethetők. Felfogásom szerint a *Kirchenkampf* fogalma tágabb értelemben a *Kulturkampf* „modernebb” változatának és a nemzetiszocialista ideológia (világnézet) vallás- és egyházpolitikai gyakorlatának tekinthető. De ennél szűkebb és elhatároló értelmezése is adható:

- a *Kulturkampf* főbb területei eredeti alakjukban az állam és egyház közötti viszonyt (az episzkopátusi jogokat, az állam jogait az egyházi ügyekben, a köznevelést, valamint a politikai szabadságokat – például a vallásszabadságot) fogják át,
- a *Kirchenkampf* fogalmába viszont beleértendő *egyrészt* a különböző keresztény

csoportok küzdelme egymás ellen, *másrészt* a nemzetiszocialista állam vagy mozgalmi, illetve pártalakzat harca a katolikus egyház ellen, *harmadrészt* a katolikus Egyház konfliktusai a nemzetiszocialisták ideológiai és gyakorlati törekvései ellen általában, illetve *negyedrészt* nemzetiszocialisták küzdelme az egyházakban történő és egyházakon kívüli „zsidótlanításért”, és az Egyháznak erre való reakciója.

Míg Németországban a nemzetiszocialista ideológia gyakorlata a hitlerizmussal kizárólagosságot nyert, addig magyar viszonyok között több árnyalata terjedt el. Sőt egyes árnyalatai éppen a német nemzetiszocializmussal szálltak szembe (vö. az Endre-féle Fajvédő Szocialista Párt, a Pálffy-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt). A katolikus egyházi vezetők véleménye is megoszlott (vö. Grósz József püspök celldömölki beszédét), nem szólva a papságéről (vö. Bálint György mendei plébános vagy Nagy József szegedi káplán felfogását) (vö. még 1. táblázat).

2. Modus vivendi. A *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf* – miként a mondottakból kitűnik – *aktív ellenállást* tételez fel. Ezzel szemben a *modus vivendi* a kompromisszum keresésében, a kompromisszumos megoldásban látja az esélyt a feszültségek oldására vagy az ellentétek, ellenségeskedések megszüntetésére. Kompromisszumos megoldás lehet például konkordátum kötése, egy-egy problémával kapcsolatban szóbeli vagy írásbeli megállapodások, konstruktív szabályok alkotása stb. Sőt, *modus vivendiként* működhet számos erőszakmentes ellenállás, miközben az egyház legalapvetőbb funkcióit el tudja látni. Ebben az esetben a *modus vivendi* olyan aktivitásként fogható fel, amely megtalálta a formát és módszert a másik féllel való együttélésre, rövid vagy hosszú távú együttműködésre. Ez utóbbi értelemben a *modus vivendi* az aktivitás modalitásának nevezhető, amelyet rendszerint a problémák és konfliktusok, valamint a felek szándékai kanalizálnak.

Végül van a *modus vivendinek* egy harmadik változata, amely a hallgatóságára helyezi a hangsúlyt. Ennek lényege, hogy a felek céljai bár eltérők lehetnek, mégsem kötnek kifejezett kompromisszumot, mert egyik fél sem akarja elkötelezni magát a másikkal szemben, viszont úgy élnek, működnek, hogy lehetőleg minimálisra csökkentsék a találkozási pontokat vagy súrlódási felületet. Ez történhet valamelyik fél teljes passzivitásával, vagy pedig az érintkezések (érintkezési pontok) minimalizálásával egyfajta *laissez faire*-szisztéma keretében.

Mindegyik *modus vivendi*-fajta feltételez egy környezetet, amelyben maximálisan érvényesülhet. Az általam tárgyalandó időszak legkevésbé a *laissez faire*-szisztémának

felel meg, bár egyes vonásai egyes egyházmegyékben vagy egyházi vezetők viselkedésével kapcsolatosan kimutathatók.

3. Konfliktuskultúrák. Mindegyik fogalom sajátos kultúrát kíván. A tudományos felfogások egy része a konfliktus és a kultúra közötti kapcsolatot kizártnak tartja, mert – úgymond – ahol a kultúra véget ér, ott kezdődik a konfliktus (vö. Jan és Aleida Assmann). Mások viszont nem dichotóm módon közelítik meg, hanem elfogadnak bizonyos közös vonást, amely a kultúrát és a konfliktust egymás integráns részének tekinti.

Az általam vallott felfogás szerint a konfliktus és a kultúra egymással *mellérendelt* viszonyban áll. Ebben a megközelítésben mind a kultúra, mind a konfliktus a valóság és a társadalmi érintkezés egyenértékű egységének számít. Tehát nem egyszerűen konfliktusról mint kultúráról, és fordítva: kultúráról mint konfliktusról van szó, hanem ebben a kontextusban mindkét fogalom egyenértékű: az egyik úgy szűkíti be a másikat, hogy közben egymáshoz viszonyulnak. Következésképpen: a kettejük sajátos egybekapcsolódása a *konfliktuskultúra*. A fogalom olyan specifikus rutinokat és logikákat tartalmaz, amelyek elsősorban a konfliktusviseléskor merülnek fel. Ezek a rutinok és logikák releváns szerepet játszanak a konfliktuskezelések során, vagy adott kultúrának a konfliktusokkal kapcsolatos magatartásában.

Mindezek figyelembevételével szó lehet konfliktuskedvelő, konfliktussemleges vagy konfliktust elutasító, konfliktuskerülő kultúrákról.

A *konfliktuskedvelő* kultúra az élet szerves részének tekinti a különböző ellentétek és összeütközések, összeférhetlenségek jelenlétét. Mintegy ösztönző erőt lát bennük. Hajlik arra, hogy a konfliktus szemszögéből fogalmazza meg és érvényesítse kulturális viselkedési és magatartási mintáit. Az ilyen kultúrában nevelkedett személy sok esetben *agresszív*.

A *konfliktussemleges* kultúra a konfliktusokkal szemben *semleges* magatartást, olykor közömbösséget tanúsít. Olyan hozzáállás vagy viselkedés- és magatartásmód jellemzi, amelyben a konfliktusfelek nem a konfliktus jellegére, formájára vagy típusára tekintettel cselekszenek, illetőleg választják meg kockázatkezelési módozataikat, hanem például magasztosnak tartott célok vagy értékek motiválják őket. Ha vallásról van szó, akkor bizonyos *megnyugvás* vagy *önkiüresítés* szavak adják vissza legtisztább formában a konfliktussemlegességet.

A *konfliktuskerülő* kultúra viszont mindezen túlmegy. Olyan kulturális intézményeket épít ki, amelyek segítségével igyekszik megelőzni, vagy ha nem sikerül, elke-

rülni a konfliktusok kialakulását, illetőleg minél hamarább lezárni azokat. Ez a fajta kultúra tanúsítja a legnagyobb *kompromisszumkészséget*, valamint ha kell, vállalja a legnagyobb *áldozatokat* a konfliktus elkerülése végett. Az ebben nevelkedett emberek a nyugalom érdekében a legsegítőkésebbek, akiket konfliktus esetén például *tehetetlenség* vagy *kommunikációs zavarok* jellemeznek.

Az említett kultúrafajták *ideáltipikus* konfliktuskultúra-fajtákként értelmezhetők. Az egyes kultúrák a társadalom tagjait jellegzetességeinek megfelelő viselkedés- és magatartásminták elsajátítására törekcszenek nevelni, miközben a mintáik visszahatnak a kultúra alakulására. Ezért nincs tisztán konfliktuskedvelő, konfliktussemleges vagy konfliktuskerülő kultúra.

Mindegyik konfliktuskultúra a konfliktusokkal való bánás szerint differenciálható és rendelkezik azokkal a kulturálisan determináló okokkal, amelyeken keresztül beazonosítják, illetőleg kulturálisan elfogadható őstípusként definiálhatják.

A fenti konfliktuskultúrákban gyökereznek azok az egyházi-egyházpolitikai konfliktusok, amelyeket a római katolikus egyháznak kellett megvívni konfliktusfeleivel: a nemzetiszocialistákkal, az állammal vagy adott esetben a zsidósággal és a protestantizmussal.

A főbb konfliktusalakzatok és *modus vivendik* tárgyalása során a korszakra vonatkozóan a római katolikus egyházat illetően az alábbi fogalmi keretben gondolkodom, illetőleg feltételezésekkel élek:

1./ A XX. század harmincas éveiben a hagyományos *politikai katolicizmus* fokozatosan veszített erejéből; a 30-as évek második felére – különösen a parasztság körében – komoly eredményeket ért el a magát „korszellemnek” vagy „koreszmének” nevező nemzeti szocializmus ideológiája és gyakorlata, a – Szálasi találó kifejezésével a Prohászka püspökre visszanyúló – hungarizmus.

Bár a politikai katolicizmus erejének csökkenése legszembetűnőbben a zsidókérdésben mutatkozott meg, de előjelei legalább olyan mértékben fellelhetők a birtokpolitikai, a pártpolitikai vagy akár a szociálpolitikai kérdésekben is. Gömbös Gyula pártjának törekvései és erőfeszítései a nemzeti egység megszervezésére arra utalnak, hogy a politikai katolicizmus mint egységes irányzat meghasonlott. A megosztottság az egyháznagyok vonalán is kimutatható: számos olyan egyháznagyot találunk – nem beszélve az alsópapságról –, akik nemcsak passzivitásukkal vagy mérsékelt szimpát-

ájukkal, hanem egy ideig aktívan is közreműködve a nemzetiszocialista felfogás térhódítását segítették elő.

2./ Az ország történelmi sorsának alakításában a magyar katolikus egyház *látszólag* komoly támaszt nyújtott, de a tényleges küzdelmekben *gyakorlatilag* „súlytalan” szerepet játszott – tulajdoníthatóan a *Kulturkampf* következményének, illetőleg a *Kirchenkampf*nak, amelyet – eszközök híján vagy erős korlátok közé szorítva – kellett/tudott vívni. A „nagypolitika” által rákényszerített *modus vivendi* már gátolta abban, hogy eredményesen léphessen fel például a zsidókérdésben, de akár más területeken is. Ennek ellenére többet ért el, mint objektíve tőle várható lett volna (a zsidók mintegy 60-70 százaléka túlélte a világháborút, viszonylag kevés római katolikus pap csatlakozott nyíltan a nemzetiszocialista mozgalmakhoz, a *Volksbund*dal részben sikeres küzdelmet vívott – különösen az iskolakérdésben stb.).

3./ Még világosabban kitűnik tehetetlensége az ország radikalizálódását illetően. A *jobboldali radikalizmus* eszméi katolikusok tömegeit sodorták magukkal. A kormánypártok mellett mindinkább teret nyertek a *szélsőséges felfogásokat* és nézeteket hirdető pártok (vö. a szocializmus többi változatát). Bár a Horthy-rendszer igyekezett a szélsőséges pártokat megfigyelés alatt és kordában tartani, de a kiszabadult szellemnek már nem tudott gátat vetni. Ez egyértelműen kitűnt az 1939-es választásokon (amikor kb. 1,1 millióan szavaztak a nemzetiszocialista jellegű pártokra) és 1944–1945-ben, amikor a nyilaskeresztes párt hatalomra került.

4./ Hasonló ambivalencia figyelhető meg a *tömegmozgalmak* terén. A katolikus egyház viszonylag hatalmas tömeget volt képes mozgósítani; viszonylag nagy taglétszámmal különböző szervezeteket hívott életre. De ezeknek a tagsága többnyire átfedte egymást. Tipikusnak mondható, hogy a fiatalok két vagy több különböző társadalmi szervezetnek is tagjai voltak (Actio Catholica, EMSZO, KALOT, cserkészmozgalom, leventemozgalom stb.). Sőt, egyes szervezetek éppen magával a politikai katolicizmussal is konfrontálódtak vagy szélsőséges irányt vettek fel (vö. a leventemozgalmat, a TESZ szervezeteit). Nem véletlen, hogy a magyar katolikus püspöki kar több alkalommal foglalkozott ezzel a kérdéssel.

5./ Konfliktusra okot adó kérdésként kiemelem még a *szociális kérdést*, amely elég élesen vetődött fel a világháborút megelőzően. A katolikus egyház már 1935-ben bejelentette, hogy hajlandó vagyonának egy részéről szociális célból lemondani. Ez az elgondolása kettős politikai célt szolgált: egyrészt enyhíteni „az országszerte tapasztalható elégedetlenségen”, másrészt elősegíteni „a kormányzat által kezdeményezett reformokat”. Mint általában hangsúlyozták: a *Quadragesimo anno*, a *Divini*

Redemptoris kezdetű apostoli körlevelek, valamint a Prohászka Ottokár által hirdetett és megtestesített eszmények figyelembevételével.

6./ A katolikus egyház ambivalens magatartása jól tetten érhető a KALOT-tal szembeni viselkedésében. A KALOT éppen azt a réteget célozta meg, amelyet *birtokpolitikai programjukon* keresztül a „nemzetközi” szocialisták és a nemzetiszocialisták is kezdtek megnyerni maguknak. Ezért a KALOT kettős szorításba került: egyfelől a szocialistákkal (szociáldemokratákkal), másfelől a nemzetiszocialistákkal, harmadrészt pedig az egyházi feudális felfogással kellett megküzdeni. Míg a nemzetközi szocialistákkal (szociáldemokratákkal) és nemzetiszocialistákkal birtokpolitikai kérdésekben relatíve sikeresebben vette fel a harcot, addig az egyházi nagybirtokok problémája továbbra is Damoklész kardjaként lebegett felette, s félő volt, hogy maga alá gyűri.

A háború vége felé a szervezet taglétszáma megközelítette az ötszázezretet, ami komoly fejtörést okozott a felső papságnak, mert az ellentétes (birtokpolitikai) célok fokozatosan felszínre hozták a kezdettől meglevő feszültségeket. Nemcsak az jelentette a problémát, hogy a KALOT esetleg kicsúszik a legfőbb egyházi vezetők irányítása alól, hanem a mintagazdaságok sikerei felgyorsították azt a folyamatot, amely előbb-utóbb az egyházi birtokrendszer felszámolásához vezethetett. S ez nem állt a püspöki kar érdekében.

7./ Első ránézésre kisebb jelentőségűek, mégsem hagyhatók figyelmen kívül a *Róma – Esztergom közötti viszony, illetőleg a püspöki karon belüli feszültségek*. Bár a tanácskozásokról felvett jegyzőkönyvek kevés támpontot adnak, de – különösen a világháború idején – voltak kérdések, amelyek arra utalnak, hogy a problémák egy részét másként látta Róma, mint Esztergom. Különösen a püspöki kar késlekedése vagy nem elég erélyes fellépése váltott ki rosszallást. A püspöki karon belül pedig egyes kérdésekben mintha irányzatok terhelték volna a kapcsolatokat és idéztek elő feszültségeket. Nem szólva az alsópapságról, amelynek „ellenszervezkedését” és szembenállását többször tárgyalás témájává kellett tenni.

8./ A világháború után új konfliktusalakzatokkal kellett szembesülni a katolikus egyháznak, a papok *internálásával* és egyes papok „háborús bűntetteivel”. Ezek az internálások és tárgyalások már az 1945–1946-os években megkezdődtek, illetőleg bírósági ítélet alá estek. Néhány ilyen eset tárgyalása is a könyv témáját képezi.

1. táblázat
FŐBB POLITIKAI ESZMEÁRAMLATOK ÉS JELLEMZŐK

Kritérium	Fasizmus	Hitlerizmus	Hungarizmus	Katolicizmus	Nemzetiszocializmus	Szocializmus
Alapegység	állam	faj	hazafiság	rendiség	nemzet	nemzetköziség
Prioritás	állam prioritása az egyénnel szemben	közérdek elsőbbsége a magánérdekkel szemben	közérdek	közjó prioritása a magánérdekkel szemben	közérdek elsőbbsége a magánérdekkel szemben	köztulajdon dominanciája (társadalmasítás)
Szervezőelv	államrezon	vezérelv	diktatorikus	szubszidiaritás	népiség	osztályharc
Állam	totális, öncélú	totális, a fajiság eszköze	totális, konnacionalizmus	rendi és kisegítő jellegű	oligopolikus, népiség támogatója	elnyomó, osztályjellegű
Államvezetés	Duce (vezéri elv)	Führer (vezérelv)	nemzetvezető (vezérelv)	tekintélyelv	diktatúra, tekintélyi elv	párturalom
Gazdaság	korporációk, szindikátusok	tervgazdaság, hivatásközösségek	rendek	rendi gazdaság	tervgazdaság, rendek	központi tervgazdaság
Társadalom	család és az állam között helyezkedik el	hivatásközösségek irányított alakzata	rendek alkotják	Rendi társadalom	rendek, hivatásközösségek alkotják	osztályok tagozódása
Rendiség	rendi állam, a korporatív állam feltétele	hivatásközösségekbe tömörült gazdálkodók megszervezése az állam számára	hivatásrendek tagolt formái	szervezett társadalom életformája, morális közössége	hivatásközösségek, az egyedi élet gazdasági oldalának szervezett formái	(ismeretlen fogalom)
Vallás	kereszténység mint érték mindenek felett	pozitív kereszténység, újpogányság	politikai államtól elválasztott lelki közösség	dogmatikus	pozitív kereszténység, felekezeti felelettség	vallásellenesség, ateizmus
Gazdálkodás	az öncélú állam eszköze	államfenntartó erő, államcél eszköze	vagyoni egyenlőtlenségek igazságos kiegyenlítése	embercélú	államfenntartó erő	társadalmasított
Kiváltó tényező	belpolitikai és társadalmi helyzet	külpolitikai hatások	Pax Hungarica megteremtése	„önvédelmi reflex”	bel- és külpolitikai hatások	kizsákmányolás

1. FEJEZET

Konfliktusfelek

A római katolikus egyház konfliktusviselésének tárgyalásához mindenekelőtt be kell határolni, kik a) számítanak konfliktusfeleknek, és b) alakíthatnak ki egymás között *modus vivendit*. A helyzetet bonyolítja, hogy a kutatott időszakban (1930–1945) a konfliktusban állók köre állandóan változott: hol bővült, hol pedig szűkült. Sőt, mint tudjuk, 1944 márciusától 1945 májusáig Magyarországon *többes hatalom* érvényesült. Következésképpen a magyar római katolikus egyháznak sokféle irányban és sokféleképpen kellett a konfliktust megvívni és a *modus vivendit* megélni ahhoz, hogy teljesíteni tudja küldetését, illetőleg gyakorolni tudja hatalmi funkcióját.

A konfliktusok megvívásához és a *modus vivendit* kialakításához négy konfliktusfelet tekintek relevánsnak: a nemzetiszocialistákat, a zsidóságot, a mindenkori politikai kormányt, valamint a protestánsokat. Ez utóbbiakkal azonban szigorúan csak a könyv tematikus helyein foglalkozom, mert a velük fennálló konfliktusviselésnek inkább dogmatikai jellege dominált, ami kihatott társadalmi érintkezéseikre is. (Bár egyes dogmatikai kérdések és ellentétek érintése elkerülhetetlen, de tárgyalásuk nem feladatom, tehát nem képezi jelen könyv témáját.)

AZ EGYIK KONFLIKTUSFÉL: AZ EGYHÁZ

Az „egyház” fogalomra a római katolikus egyháznak nincs hivatalos definíciója. Az Újszövetségi Szentírás sem tartalmaz olyan szövegrészt, amely definícióként használható lenne. Ezért általában néhány jellemzőjét kiemelve szokták körülírni, mint a *Hiszekegyben* – egy, szent, katolikus (=egyetemes) és apostoli –, illetőleg különböző bibliai képekkel, *szimbolikusan*, mint „Isten népe”, „hívek közössége”, „megkeresz-

teltek gyülekezete” vagy misztikusabban: „Krisztus titokzatos teste” (XII. Pius, 1943) kifejezésekkel helyettesítik. De egyik sem fedí le teljes lényegét és felel meg a formális jogi státusz követelményének.

Nehezíti a római katolikus egyház beazonosítását, hogy a külső és a belső szempontok, vagyis a formálisan megragadható és a bibliai szimbólumok gyakran keverednek, illetőleg mindenkinek (kereszténynek és nem kereszténynek) van valamilyen elképzelése az egyházzól, ami nem feltétlenül esik egybe a hivatalosnak vélt vagy elterjedtebb önmeghatározással – annak ellenére, hogy nincs hivatalos definíció.

A katolikus egyház általában

Az 1917-ben elfogadott *Codex Juris Canonici* (Egyházi törvénykönyv, CIC 1917) Can. 100. § 1. szerint: „*Catholica ecclesia et Apostolica Sedis moralis personae rationem habent ex ipsa ordinatione divina*”, vagyis: a katolikus egyháznak és az Apostoli Széknek a jogi személyisége isteni rendelkezés folytán áll fenn. Személyisége nem függ sem a világi hatalom elismerésétől, sem pedig bármilyen világi megerősítéstől.

Az egyház tagjának nem születik az ember, hanem a keresztség által válik azzá, és a tagság a szentségeken keresztül mélyül el vagy teljesedik ki.

A szentségek krisztusi alapításúak és az üdvösség szempontjából nélkülözhetetlenek. A római katolikus egyház kétfajta, de összességében hét szentséget ismer (vö. CIC 1917, Liber tertius Pars prima). Az egyik a *nem ismételtető* szentségek köre, amelybe a keresztség, a bérmlás és az egyházi rend tartozik. Ezek jellemzőiknél fogva eltörölhetetlen jegyet hagynak maguk után,² ezért egyszer s mindenkorra szólnak. Az oltáriszentség, a bűnbánat, a házasság és az utolsó kenet szentsége viszont megfelelő feltételek (kegyelmi állapot) teljesülése esetén *ismételhető*.

Hivatalosan a katolikus egyház *három rendre* (*ordora*) tagolódik: a laikusok (a világiak), a klerikusok (papok) és a szerzetesek rendjére. A közöttük levő viszonyban sajátságos, isteni rendeltetésű és hierarchikus tagozódású *jogegyenlőtlenség* érvényesül, amelynek jellemzői:

- jurisdikción alapján alakul: a jurisdikción (=kormányzás, joghatóság) szempontjából megkülönbözteti a legfőbb pápaságot (pontifikátust) és az alárendelt püspökséget (episzkopátust), amelyek közé a fejlődés eredményeként további fokozatok ékelődtek: a patriarkák, a prímások, az érsekek stb.

- az egyházi hierarchia kooptált, és nem a néptől vagy a világi hatalomtól származik (CIC 109. §);
- a szent hierarchia tagjai a püspökök, a presbiterek és a szolgálatban segítők, a diakónusok (ministri).

Az 1917-es törvénykönyv számos jellel a katolikus egyház *intézeti* (institutionalis, *intézményi*) jellegét domborítja ki. Ilyenek például azok a rendelkezések, amelyek a pápa primátusát és az ebből fakadó többletjogait mondják ki: a pápát nemcsak tiszteletbeli elsőbbség illeti meg, hanem a hit és erkölcs dolgában az egyetemes egyház felett a legfőbb és teljhatalom;³ ha a pápa elfogadja megválasztását, törvényesen történt megválasztásának pillanatától kezdve isteni joggal gyakorolhatja a teljes és legfőbb hatalmat;⁴ kizárólag ő jogosult ökumenikus zsinatot összehívni, nélküle egyetemes zsinat nem alkothat törvényeket⁵ stb.

A formális jegyeket egészítik ki a bibliai képek, amelyek a szentségek krisztusi alapítására⁶ és az egyháznak a Szentlélek által megvalósuló irányítására⁷ vonatkoznak.

Ennélfogva az egyház formális jogegyenlőtlenségén alapuló közösségként, Krisztustól rendi (*potestas ordinis*) és kormányzó (i) (*potestas iurisdictionis*) hatalommal felruházott és rendekre tagoló üdvintézetként működik.⁸

Függetlenség és alkalmazkodás

Lényegi tulajdonsága az egyháznak a világi hatalomtól való függetlensége.⁹ Ez jelenti többek között, hogy küldetése nem függ az adott állam- vagy politikai rendszertől, az éppen uralkodó világi hatalomtól, illetőleg a legkibékíthatatlanabb politikai rendszerekben, sőt akár a világi hatalommal szemben is működhet. Így bármilyen polgári hatóság engedélyétől függetlenül jogában áll például az evangéliumi tanítást terjesztetni; ezt a feladatát isteni joggal végzi.

A katolikus egyház a lényegét nem érintő dolgokban viszont alkalmazkodik vagy alkalmazkodhat a világi hatóságok előírásaihoz, a nemzeti sajátosságokhoz, valamint a megváltozott körülményekhez. Az alkalmazkodás legszembetűnőbb jele – egyúttal a konfliktusrendezés egyik módozata és bizonyos értelemben a *modus vivendi* megtalálása – a megállapodások, egyezmények, nemzetközi szerződések, konkordátumok kötése stb.

Az egyház hitvédelmi joga általában

Az egyház a világban teljesíti küldetését, terjeszti a hitet. A küldetés és hitterjesztés konfrontációkkal, konfliktusokkal jár. Már Jézus is védte magát a különböző vádak ellen. Ez fokozódott azóta, hogy a hitet, a keresztény vallást olyan népek között is terjeszteni kell (a tulajdonképpeni *küldetés*), amelyek potenciálisan Jézus tanítványai-vá válhatnak. Gyakorlatilag erre a tényre vezethető vissza az egyház kétirányú *hitvédelme*: védeni a tanítást a külső és a belső támadásokkal szemben. A külső támadásokkal szemben jött létre az *apologetika*.¹⁰ A belső veszélyek leküzdésére, de a hit védelme és megőrzése érdekében az egyháztagok, egyházi személyek mindennapi életben való magatartásának (viselkedésének) szabályozására a *védő és óvó intézkedések*. Ezek az intézkedések *preventív* jellegűek.¹¹

A kutatás tárgyává tett időszakban előfordultak olyan esetek is, amelyek az egyházi büntetőjog szerint szigorúbb eljárást és büntetéseket vontak maguk után. Az ilyen

egyházi büntetések (*poenitentiae*) szintén preventív és védelmi jellegűek.

Valamely egyházi bűn nem feltétlen von maga után világi büntetést is. De nem kizárt. Előfordulhatnak olyan esetek, amikor mind az egyházi, mind a világi hatóságok elmarasztalnak, más szóval: amikor az egyházi hatóságok büntetései időben egybeesnek a világi hatóságok büntetéseivel vagy részben fedik egymást. A kétféle joghatóság büntetései azonban jellegük és céljuk szerint különböznek egymástól: az egyházi büntetés például nem von maga után testi büntetést – *malum passionis*, mert inkább a lelki javak elvonásáról szól, továbbá nem olyan értelemben kényszeríthető ki és hajtható végre, mint a világi hatóságoké.

Amint az eddigiekből kitűnik, az egyházi büntetőjog a *világitól függetlenül* épül fel és működik. Az egyházi büntetéseknek egyházi vonatkozásaik és következményeik vannak. Ilyen *büntetés* például a vezeklés, komolyabb esetekben a cenzúra, a felfüggesztés, a hivatalvesztés, a leváltás (*depositio*). Ha kirívó büntettnak számít, mint az aposztázia (hitehagyás), a herezis (eretnység) vagy a skizma (egyházszakadás), akkor a büntetés is

súlyos következményekkel jár, és a feloldozás, a visszavétel is sajátos eljárás keretében történhet. Az egyház által alkalmazott *legsúlyosabb büntetések* ezekben az esetekben – súlyosságuk fokozódása szerint – a felfüggesztés, az interdiktum (eltiltás) és a kiközösítés.

Formális jogi szempontból mindegyik büntetés akkor *érvényes*, ha azt az arra illetékes egyházi szerv, személy vagy hatóság mondja ki. Vannak, amelyek a pápának; vannak, amelyek az Apostoli Szent székeknek; vannak, amelyek az ordinárius-

nak és vannak, amelyek a rendfőnököknek stb. a joghatósága alá esnek, és kizárólag nekik vannak fenntartva. Ha az adott büntetést illetéktelen mondja ki, akkor az érvénytelen.¹²

Az egyházi hatalom általában

Az egyház hatalmát a hierarchia testesíti meg. A *hierarchia* nem szervezeti forma, hanem adott szervezetben, szerveződésben, jelen esetben a katolikus egyházban *érvényesülő hatalmi egyenlőtlenségek viszonyrendje*. A hierarchiában a hatalom birtokosai jól meghatározott alá- és fölérendeltségi viszonyban állnak egymással. Vagyis: a hierarchia tagjainak a jogosultságai, hatalmi képességei pozíciójuktól függően alakulnak. Minél magasabb pozíciót foglal el valaki adott hatalmi struktúrában, annál nagyobb hatalma van, de csak az adott hatalmi struktúrában.

Amikor az egyház hatalmáról vagy egyházi hatalomról van szó, a kutatás tárgyát átölelő időszakban elsősorban *kétféle hatalomra* kell gondolni: a *rendi* hatalomra és a *kormányzási* (jurisdikcionális) hatalomra. A rendi hatalom az egyházi rend elrendelésén (*ordinatioján*), a kormányzói vagy joghatósági hatalom pedig a *missio canonicán*, a parancs jellegű küldetésen alapszik, amelyet az apostolok kaptak Jézustól. Az apostolok a kapott hatalmat továbbhagyományozták a püspökökre, amikor püspököket szenteltek, és az egyház más tagjaira, amikor meghatározott szolgálattal bízták meg vagy meghatározott szolgálat végzésére „szentelték fel” őket. Az apostoli hatalom püspököknek való átadását nevezzük *successio apostolicának*, apostoli utódlásnak. Fontos, hogy az apostoli jogutódlás nem jelenti a hatalom egyenlő mértékű továbbadását mindenkinek, mert a teljhatalmat csak egy ember kapta meg, a püspök, a többiek, akik a szolgálatban, a küldetés teljesítésében közreműködtek, különböző mértékben részesedtek a hatalomból, például a presbiterek, a diakónusok stb.

Mind a rendi, mind a kormányzási hatalmat az egyházban – az apostoli jogutódlás elve alapján – az egyházi rend tagjai gyakorolták és gyakorolják napjainkban is. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy „a hatalomnak a jogalanya nem az össz-egyház, vagyis a hívek közössége, hanem az apostolok kollégiuma.”¹³

Az egyházi hierarchiában – mint hatalmi struktúrában – a *hívekre*, közismertebb néven: a nyájra passzív feladat (engedelmesség és tisztelet) hárult, mert mint laikusok nem számítottak az egyházi rend tagjai közé. Ezért sem a rendi, sem a jogható-

sági, kormányzási hatalmi szinteken *érdemben* nem vehettek részt vagy működhettek közre. Az ő feladatuk: engedelmessé tenni és tiszteletet tanúsítani, vagyis: követni és végrehajtani, amit (és ahogyan) a hierarchia tagjai előírtak vagy mondtak.

Protestáns hatásra azonban a kétféle hatalmat további elemeire is bonthatjuk. Ekkor kapjuk meg a hármasság hatalmi tagolódását: a tanítói, a megszentelő és a kormányzó hatalom megkülönböztetését.

A rendi hatalom célja a hívek lelki üdvének előmozdítása, a kormányzási vagy joghatósági hatalom feladata pedig az egyház irányítása és kormányzása.

A tanítói hatalom a kinyilatkoztatás, a katolikus hit gyakorlására, a Szentírás és szent hagyomány megőrzésére és terjesztésére, a megszentelő hatalom a papi szolgálatra, a szent-

ségek kiszolgáltatására vonatkozik, a kormányzó vagy joghatósági hatalom pedig azt jelenti, hogy a körviszonyok figyelembevételével kell működtetni az egyház szervezetét, a hit alapjainak érintetlenül hagyásával formailag a korhoz alkalmazkodni, a kornak megfelelő törvényeket hozni és végrehajtani.

Ebben a megközelítésben is érvényes, hogy mindhárom hatalmat Jézus közvetlenül az apostolokra hagyta, őket bízta meg, hogy tanítsanak, megszenteljenek és kormányozzák (irányítsák) a nyájat. És mindenki, aki tagja lett ennek a hatalmi struktúrának, ebből részesedik.

A katolikus egyház felépítése (hierarchiája) Magyarországon

Az 1945 előtti katolikus egyház rendkívül jól felépített hierarchiával rendelkezett. A hierarchia élén az *esztergomi érsek*, bíbornok, hercegprímás állt, aki intézményesen az alábbi méltóságokat (titulusokat) viselte:

- Magyarország első zászlósur
- az államfői tisztség üresedése esetén tagja a legfőbb hatalmat gyakorló államtanácsnak
- tagja a magyar országgyűlés felsőházának
- a Szent István rend prelátusa
- a püspökkari értekezletek elnöke
- elnöke a magyar katolikus vallás- és tanulmányalapok kezelését ellenőrző királyi bizottságnak
- elnöke a Középiskolai Katolikus Főhatóságnak.

Az országban – az esztergomi érsekségen kívül még – két érseki tartomány volt: az egri és a kalocsa-bácsi. Ezeknek az érseki tartományoknak az élén az érsekek mint adott tartomány metropolitái álltak, és tagjai voltak a felsőháznak. Ellentétben a címzetes érsekekkel, amely címet személyre szólóan rendszerint a megyéspüspökök kapták nyugdíjba vonulásuk, visszalépésük vagy nem rezidenciális püspöki székre történt áthelyezésük alkalmából.

A negyedik szinten találhatók a megyéspüspökök, akik egyházmegyét kormányoztak és hivatalból tagjai voltak a felsőháznak. A kutatott időszakban 15 egyházmegyére oszlott az ország, és latin, görög, rutén vagy román liturgikus nyelvet használtak.

A püspökök sorában sajátos hely illette meg a tábori püspököt, aki a tábornoki rangján kívül nem rendelkezett sem egyházmegyével, sem felsőházi tagsággal.¹⁴

A sorban a segédpüspökök következnek. Ők egyházmegye nélkül látták el a püspöki funkciót a megyéspüspök vagy az érsek mellett. Ilyen jogcímen nem voltak a felsőház tagjai (legfeljebb egyéb jogcímen).

A tőlük lejjebb levő szinten helyezhető el a pannonthalmi főapát, aki saját egyházmegyével és teljes püspöki joghatósággal rendelkezett, bár nem nevezték ki püspöknek. A cím hivatalból felsőházi tagsággal járt.

(Az egykori apátságok és prépostságok pusztá címének adományozása is megtörtént, és aki ezt megkapta, azt címzetes apátnak vagy prépostnak nevezték.)

A fentieket az apostoli kormányzók vagy más néven: apostoli adminisztrátorok követték. Nem rendelkeztek püspöki ranggal, de időlegesen és püspöki joghatósággal egyházmegyét kormányoztak.

Széküresedés esetén történt a káptalani helynök-választás. A káptalani helynök bizonyos korlátokkal egyházmegyét kormányzott, de nem volt tagja a felsőháznak.

A kutatott időszakban a felsoroltak közül ordináriusnak minősült a bíboros, az érsek, a megyéspüspök, a tábori püspök, a pannonthalmi főapát, az apostoli adminisztrátor és a káptalani helynök. A püspöki kar tagjai voltak a bíboros, az érsekek, a címzetes érsekek, a megyéspüspökök és a pannonthalmi főapát. A többiek nem voltak tagjai a püspöki karnak, de – a segédpüspökök kivételével – meghívottak lehettek.

Rajtuk kívül a hierarchiában számos fokozat található. A helynök (vikárius; abban az időben helytartónak nevezték) az ordináriust akadályoztatása vagy távolléte esetén – bizonyos korlátok között – helyettesítette. A káptalanok a püspökök tanácsadó szerveiként és segítőiként működtek. A káptalanokat az érseki székhelyen székesfőkáptalanoknak, püspöki székhelyen székeskáptalanoknak nevezték, és tagjaikat ka-

nonokoknak hívták; belső hierarchiát építettek ki, élükön a nagyprépost állott. Egy egyházmegyében több káptalan is lehetett, ilyen volt például a soproni káptalan.

Egy-egy egyházmegye tovább tagolódott főesperesi, esperesi kerületekre, valamint plébániákra, lelkészségekre, illetőleg expositurákra. Élükön a főesperes (rendszerint kanonoki ranggal), az esperes, a plébános, valamint a lelkész állott. Az expositurának önálló lelkésze nem volt. A főesperesi teendők közé a *vigilantia* tartozott. Az esperesi rangot valamelyik plébános kapta (vö. esperesplébános), aki több plébánia fölött gyakorolt fennhatóságot (vö. esperesi kerület). Ha hivatalukat letették, akkor a *címzetes* esperes címet viselték. Az esperes segítőit *helyettes* vagy *segédesperesnek* és *tanfelügyelő-esperesnek* nevezték. Ez utóbbi tevékenysége az iskolák ellenőrzésére szorítkozott. A plébániákat a plébánosok vezették. Tevékenységüket *káplánok* és *hitoktatók* segítették.¹⁵ A kihelyezett lelkészségeken működtek a kihelyezett lelkészek, akik vagy plébánosnak alárendelten vagy önállóan látták el feladataikat. [A kihelyezett lelkészségen anyakönyvet nem vezettek és esketés sem történt.] Voltak lelkészségek, amelyek leszakadtak a plébániáról és a lelkészeik önállóan *kurátorokként* fungáltak; ők viszont kötelesek voltak anyakönyveket (nyilvántartásokat) vezetni (vö. Mende az 1910-es évektől).

A szerzetesek különböző fogadalmakat tettek, míg rendjük teljes jogú tagjaivá váltak. A szerzetesi fogadalom nem járt együtt a papi státusszal, vagyis a kettő nem feltétele egymásnak. Általánosan érvényes az a megállapítás, hogy nem minden szerzetes – pap, és nem minden pap – szerzetes. Csak azok a szerzetesek viselhették a „páter”, „atya”, „Főtisztelendő” megszólítást, akik papi fogadalmat tettek és papként is működhettek.

A hierarchiában autonóm szervezeteknek minősültek a szerzetesrendek, amelyek saját hierarchiába rendeződtek. Főbb egységeik: a *rendházak* [élükön az apáttal, préposttal, perjellel (priorral) vagy házfőnökkel], a *rend*

mint szűkebb alakulat [élén a rendfőnökkel] és a teljes rendet átölelő *rendtartomány* [élén a tartományfőnökkel].

A rendek rangsorolása általában alapításuk ideje, a rendfőnököké a rendjük rangja szerint történt. A szerzetes apátokat általában a püspökök és az apostoli protonotáriusok közé rangsorolták.¹⁶

Ami a megszólításokat illette, azok a hierarchikus rangsorban elfoglalt helynek megfelelően változtak. A hierarchia élén állók megszólításai:

- az esztergomi érseket – amennyiben bíbornok volt – *Főmagasságú* (Eminenciás) és *Főtisztelendő*, amennyiben nem volt bíbornok: *Főméltóságú* és *Főtisztelendő*;

- az érsekeket, a címzetes érsekeket, a megyéspüspököket, a segédpüspököket, a tábori püspököt *Nagyméltóságú és Főtisztelendő*;
- a pannonthalmi főapátot, címzetes püspököket, az apostoli adminisztrátorokat, apostoli protonotáriusokat (apostoli jegyzőket), a káptalani helynököket, a pápai prelátusokat *Méltóságos és Főtisztelendő*
- a címzetes apátokat, prépostokat *Nagyságos és Főtisztelendő*
- a pápai kamarásokat, pápai káplánokat, tanácsosokat *Főtisztelendő* címzés illette meg.

Az egyházi adminisztráció

Az egyház igen korán kiépítette adminisztrációját, igazgatását. Az adminisztratív feladatokat az egyházmegyei irodák, püspöki, érseki vagy hercegprímási irodák végezték. Az ilyen irodákat nevezték *hatóságoknak* is. Szintén használatos volt a *püspöki kancellária* elnevezés az adminisztratív és személyi ügyek intézésére. A kancellária élén a vikárius állt. Az iroda vezetője az irodaigazgató, tagjai a helyettes irodaigazgató, a titkárok, a szentszéki jegyző, levéltáros, szertartó és segédszemélyzet. Ez utóbbiak laikusok voltak, magánalkalmazotti státuszban (ha ügyintézők, akkor magántisztviselői minőségben).

Önálló adminisztrációt végeztek a plébániák. Minden plébániának a területiség elve alapján kellett az ott zajló eseményeket rögzíteni és az igazgatást végezni. Az események rögzítése a *plébániai irodák*on történt (*historia domus, protocollum parochiae* stb.). A plébániai irodák feladatát képezte az egyházközség (filiák, lelkészségek) bármilyen irodai munkájának megfelelő nyilvántartása vagy elvégzése (naplók vezetése és beküldése az egyházmegye központjába, jelentések készítése, stólapénz és egyéb befizetések, díjak nyilvántartása stb.). A munkába a plébános irányítása alatt a vonatkozó egyházi jogszabályok figyelembevételével az egyházközség tagjai működtek közre. Voltak plébániák, amelyek főállású alkalmazottakat foglalkoztattak (magántisztviselők). A plébániák ilyen irányú munkáját az egyházi előjárók a *vigilantia*, a vizitációk keretében ellenőrizték.

Az egyházmegyei iskolák felügyeletét és legfőbb igazgatását az egyházmegyei tanfelügyelőség látta el főtanfelügyelője és tanfelügyelői segítségével. A tanfelügyelőség fegyelmi jogkört gyakorolt az egyházi tulajdonú iskola tanszemélyzete fölött.

A katolikus egyház katolicizmusa

Szükség volt a fenti felvezetésre, hogy el lehessen határolni egy másik magától értetődő fogalomtól, a katolicizmustól. Vannak, akik a katolikus egyházat teljes mértékben azonosítják vele, mintha egymást helyettesítő fogalmak vagy intézményesülések (intézmények) lennének. Pedig óvatosan kell bánni velük, mert vannak körülmények, amelyek közepette a kettő nem feleltethető meg egymásnak.

Kiindulópontként vegyük a katolicizmus fogalmát. A katolicizmus a katolikus egyház egyetemes jellegére utal: *kat'holon* görög szóból származik és került át a latin nyelvbe, és szorította ki az újkori eredetű „*universalis*” szót. A két szótó jelentésében is különbözik egymástól: a *holosz* jelentése *egész, teljes*, vagyis a *kat'holon* magyarul *egész szerintit* jelent, az *universalis* szót viszont az egyházi nyelv egyetemes, általános értelemben használja.

A „katolicizmus” tudományos szempontból történő meghatározása bizonyos nehézségekbe ütközik, mert rendkívül komplex jelenségformát akarunk ebbe az alternatív szóba tömöríteni. Úgyhogy szükségesnek mutatkozik egy tágabb és egy szűkebb leírása vagy definiálása. Amikor a katolicizmust *tág* értelemben használjuk, akkor rendszerint olyan történeti-társadalmi jelenségformát értünk rajta, amelyben a római katolikus egyház világra gyakorolt hatása „a mindenkor konkrét kontingencia-feltételek között feltárul és kifejeződik.” De vehetjük *szűkebb* értelemben is. Ebben az esetben – miként Franz-Xaver Kaufmann tette – a katolicizmus a katolikus egyház pluralista társadalmi keretek között megnyilvánuló társadalmi (szociális), illetőleg politikai szerveződését jelöli. De végigtekintve a világban, nyugodtan elmondható, hogy a katolicizmussal kapcsolatban sokszor helyesebb lenne többes számot használni és inkább „katolicizmusokról” beszélni, mivel „a különféle nemzeti társadalmi alakzatok (nationalgesellschaftliche Entwicklungen) bukásukat is a katolicizmus jelenségekében találták meg”.¹⁷

A szakirodalom megkülönbözteti a katolicizmus *szociális és politikai* ágát. Mindkét ág a megváltozott társadalmi-politikai követelményekre adott egyfajta válasznak tekinthető, amely a XIX. század elején a Szent Szövetséggel (1815) vette kezdetét, majd mozgalmi téren a szociális kereszténység (katolicizmus) és politikai katolicizmus kialakulásához vezetett. A *szociális katolicizmus*hoz vezető úton a fő irányvonalat 1891-től a szociális enciklikák mutatták, a *politikai katolicizmus* pedig a liberalizmus és a szocialista eszmékkel vívott küzdelemben edződött, formálódott, és a *Kulturkampf* által kapott akkora lendületet, amely szükségessé tette a *politizáló egyházkép* kialakítását.

Az általam tárgyalandó időszak küzdő és politizáló egyházképe ebben a két, szociális és politikai katolicizmusfelfogásban nyerte el alakját.

A MÁSIK KONFLIKTUSFÉL: A NEMZETISZOCIALISTÁK

A nemzetiszocialisták formálisan rendkívül heterogén szerveződésekbe tömörültek. Szinte nincs két pártalakzat, amely önállóságának megőrzése érdekében ne határolódott volna el a másiktól. Ennek ellenére csírájukban egységesítési törekvések is jellemezték őket, de az egyesült alakzatok csak ideig-óráig maradtak életképesek. Ezért az egész irányzat mindvégig inkább megfelelt a mozgalom kifejezésnek, és helyesebb vele kapcsolatban nemzetiszocialista mozgalomról beszélni.

A nemzetiszocialista mozgalom kezdetei

A nemzetiszocialista gondolat¹⁸ Magyarországon Horthy szegedi és az ÉME megalakulásának időszakára nyúlik vissza. Az ÉME két eszmét hangsúlyozott: a faji kérdést és a szociális problémákat. Az utóbbi azonban háttérbe szorult, veszített erejéből, mígnem a faji kérdés maga alá gyűrte. *A magyar faji gondolat a hazafias fanatizmusra épült, és szemben állt a nemzetköziség, valamint az osztályharc eszméivel.* A legnagyobb hibájaként talán az róható fel – fogalmazott Szüts Iván (1900–1973) –, hogy a szociális program elhanyagolása miatt nem tudta megszólítani a munkásságot. Ezt megtette helyettük a szociáldemokrácia, amely a szervezettségen kívül bizonyos fokú szociális biztonságot is képes volt nyújtani tagjainak, illetőleg a szakszervezeti tagoknak a betegsegélyezőkön, a munkanélküli segélyen stb. keresztül.

A hazai nemzetiszocializmus kialakulásának kezdeti időszakában Szüts Iván a szociáldemokráciának három nagy hibáját emelte ki: az egyik, hogy uralmi igényük miatt *terrorisztikus* eszközökhöz folyamodtak, a másik a *nemzet el nem ismerése* és a harmadik a *vallásellenességük*. A szociáldemokraták elleni küzdelemben a keresztényszocializmus teljesen alkalmatlannak bizonyult a marxi szocializmus helyettesítésére, mert

- „a politikailag képzett munkásság nem hitt a vallásos jelszavakban”;
- hiányzott belőle a radikális hang,
- a „keresztény” jelző „vörös posztót” jelentett.

„A helyzetet jól ismerők előtt egy dolog mindenesetre világos volt: a szocializmus-
sal szemben csak szocializmust lehet beállítani! [...] [A]z egyetlen lehető megoldás,

amely a munkásságot is kielégíti: a
szocializmus világhódító eszméit
összhangba kell hozni a nemzeti esz-
mével. Ezt csináltuk (és tessék elhin-
ni, semmi egyebet!), amikor a magyar
szocializmust megalapítottuk” – írta
1943-ban.

*A nemzetiszocialista eszme már az 1910-es években
felbukkant Magyarországon. Maga a „nemzeti
szocialista” kifejezés hivatalosan Németországban
jelent meg az 1890-es évek közepén.*

Az 1930-as budapesti községi választáson elszenvedett kudarc után Szűtsék sza-
kítottak az ún. Szász-Csomoss-féle nemzetiszocialista programmal,¹⁹ amely a haza-
fiségre és a németbarát, germán klerikalizmus-ellenességre épített, s helyébe a
munkásság más módon történő megnyerésére helyezték a hangsúlyt.²⁰ Ehhez meg-
alapították a *Független Magyar Nemzetiszocialista Pártot*. Átvették „a szocialista prog-
ramokban szereplő örök emberi igazságokat, így: az emberi egyenlőséget, egyenlő
jogok mellett egyenlő kötelességeket”, „a közösségi célok elérése érdekében [...] a ma-
gántulajdon korlátozását, az elsőrendű szükségletek kielégítésére szolgáló nagyüze-
mek és vállalatok nacionalizálását.” Hirdették „a munkajogot és a munkakötelezett-
séget, a jövedelmek intézményes arányosítását, erőteljes földbirtokpolitikát, a teljes
életbiztonság biztosítását a munkásság számára”, a nemzetköziséggel szemben a
magyar testvéri közösség gondolatát [...] Innen ered a „Testvér!” megszólítás, szem-
ben a szociáldemokrata „elvtárs” szóval. Hasonlóképpen a szociáldemokrata kék
inggel szemben a zöld inget, a „Barátság!” köszönés helyett pedig a „Bátorság!”-ot
választották. Szervezkedési módszereik viszont hasonlók maradtak a szociáldemok-
ratákéhoz. Így ünnepelték meg 1931-ben a május 1-jét.

Hazánkban a magyar nemzetiszocializmus tehát már két évvel, ha a Szász-Cso-
moss-féle²² alakzatot vesszük, akkor négy évvel Hitler hatalomra jutása előtt megje-
lent politikai erőként, s ami fontos, tőle függetlenül. Innen fejlődött tovább „és min-
denben kizárólag a magyar viszonyokhoz alkalmazkodott, célja pedig [...] a magyar
munkásság nemzeti alapra hozása volt.”

Az 1932–1933-as évek meghatározók a hazai nemzetiszocializmus továbbfejlődé-
se számára. A mozgalomnak ez a korszaka hazánkban a pozitív kereszténység és a
szociális arculat formálásának az időszaka volt, amely a harmincas évek közepére
újabb dimenzióval bővült – a fajvédelem felerősödésével. Gömbös Gyula kormány-
zati felfogása is kedvezett ennek.

2. táblázat

NEMZETISZOCIALISTA PÁRTOK MAGYARORSZÁGON 1934-IG

Párt megnevezése	Alapítás éve	Megjegyzés	Bemondott létszám	Becsült létszám
Egyesült Nemzeti Szocialista Párt	1933	Pestszenterzsébet, a Meskó-féle pártból szakadt ki (4.)	2800 fő	2500 fő
Független Keresztény Nemzeti Szocialista Párt	1932?	Beolvadt a Magyar Nemzeti Szocialista Pártba (5.)	n.a.	n.a.
Magyar Nemzeti Szocialista Fascista Párt	1933	Budapest, ÉMÉ-ből alakult	pár száz fő	pár száz fő
Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt (Meskó-féle párt)	1932	Nagy-Budapest, Nyugat-Dunántúl (Pálffy Fidél)	10000 fő	3–4000 fő
Magyar Nemzeti Szocialista Párt	1932?	Főként Budapest	pár száz fő	pár száz fő
Nemzeti Szocialista Gazdasági Néppárt	1933	Budapest	pár tucat	pár tucat
Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt (Böszörmény-féle párt)	1932	Főként Viharsarok	20000 fő	6–7000 fő
Nemzeti Szocialista Párt ²¹	1931	Budapest, 1932-ben beolvadt a Meskó-féle pártba (4.)	pár száz fő	pár száz fő
Nemzeti Szocialisták Országos Pártja	1931	Magyar Irredenták Pártjává alakult 1932-ben	2–3000 fő	2–3000 fő
Összesen (fő):			kb. 36000	kb. 18000

Forrás: Szervezett tömegmozgalmak Magyarországon, 1933: 213–217. o. felhasználásával

Ami egy mozgalom fejlődése szempontjából döntő jelentőségűnek bizonyul: a környezet. Az 1929–1931-es évek olyan környezetet teremtettek, amelyben meg lehetett szólítani az egyszerűbb embereket, akik fokozatosan elidegenedtek az arisztokratikus modortól, hajlandók voltak küzdeni a társadalmi egyenlőtlenség és a válság hatására bekövetkezett megélhetési bizonytalanság ellen.

Maguk az új alakzatok sem támasztottak komoly feltételeket tagságuk gyarapításához.

Az 1933-as nemzetiszocialista tagtoborzásba és a mozgalom sajátos mentalitásába nyerünk bepillantást Regőczy István *Nem hallgathatunk* című könyvéből. Tagfelvételének és Belgiumba jutásának történetén keresztül mutatja be a nemzetiszocialista mozgalom korai arculatát:

„Egy este, amikor a tornaórára mentem, egy falragaszt vettem észre, amelyen kövér betűkkel volt olvasható, hogy Budapesten egy nemzeti-szocialista pártot is alapítottak. Nem olvastam tovább, mert sohasem foglalkoztam politikával.

„Akit esetleg bosszantana az a szimpátia, amely-
lyel e könyv a „nácikról” és a „fasisztákról” ír, az
szíveskedjék meggondolni, hogy az események
1933-ban játszódnak, amikor a mozgalom val-
lásellenes és faji jellege nem volt olyan kihangsú-
lyozott, mint néhány évvel később.”

A Nem hallgathatunk idézett részének
lábjegyzete

De ahogy tovább mentem, felvillant
emlékezetemben az a [...] fiatal német
náci[, aki] megígérte nekem, hogy rö-
vid időn belül Magyarországon is meg-
alapítják a nemzeti-szocialista pártot.
És akkor arra is visszaemlékeztem,
amit mondott: hogy valamennyi párt-
tag mindenütt, Németországban épp-
úgy, mint Ausztriában szállást és ételt

kaphat helyiségeikben. Tehát [...] csupán „nácinak” kellene lennem [...]
Hangosan kell nevetnem. „Én nemzeti-szocialista? És miért ne? [...] Mindent merni
kell: hiszen nincs választás és ez az egyetlen eszköz. Nem egészen nyugodtam a nem-
zeti-szocializmus elvein; csupán annyit tudtam, hogy a nácik eddig semmi rosszat
sem tettek. Ha csak tudnék egy igazolványt szerezni, hogy a párthoz tartozom, akkor
megyek [Belgiumba], és később semmit sem fognak rólam hallani!”²³

Bement – emlékezete szerint – a IV. kerület Képíró utcai párhelyiségbe, vitt magával
két fényképet, és sikerült:

„A következő reggel birtokomban volt egy kis könyvecske és egy horogkereszt-jelvény.
Bevettek a náci pártba!”²⁴

Ez lényegében feljogosította arra, hogy Ausztriában és Németországban a *Hitler-
jugend*, illetőleg a párt „Barna Házainak” szociális juttatásait ingyen vegye igénybe,
más szóval: ingyen ételemhez és szálláshoz jusson, utazásában segítsék. Ebben az
időben – mondja vallomásában – „a nácik mindenkit segítették. Nem jellemezte őket
a faj- és a vallásüldözés.”

A nemzetiszocialista mozgalomnak hazai változata gyakran formai előképét látta a
német „testvérmozgalomban”, ami megmutatkozott például a köszönésben, a for-
maruhákban és a párt felépítésében, mindenekelőtt a vezéreszmében, a karlendítés-
ben stb. Az ilyen utánzásokat a kormány igyekezett mederbe terelni, ezért szabályoz-
ta a formaruha-viselést, a katonás megjelenést,²⁵ más nemzetek jelképhasználatát
Magyarországon. 1933 végétől mind a belépési nyilatkozatokon, mind a rendezvé-
nyeken megszűnt a horogkereszt használata és a „Heil Hitler!” köszönés, helyükbe
a nyilaskereszt és Nagy-Magyarország térképe lépett.

A nemzetiszocialista mozgalom második korszaka: elterjedésük

Az 1930-as évek közepére a hazai mozgalom jelentős áttörést ért el az egyszerűbb emberek és a gazdálkodók körében. A fennmaradt tagnyilvántartásokból megállapítható, hogy az ekkor induló nemzetiszocialista beállítottságú fajvédő pártok viszont elsődlegesen az értelmiség köréből verbuválták tagjaikat.²⁶ Hasonlóképpen a műveltebb rétegekhez tartozókból rekrutálódtak az igényesebbnek mutakozó Szálasi Ferenc-féle alakulatok.

Az irányvonalban is módosulások tapasztalhatók, amelyek már a belépési nyilatkozatokon is megjelentek, mindenekelőtt a zsidóság és a szabadkőművesség vonatkozásában. A Meskó-féle párt valamennyi *Belépési nyilatkozata* az alábbi formulával egészült ki:

„Mint a párt tagja becsületszavamra kijelentem, hogy nincs zsidó vér bennem, becsületszavamra kijelentem, hogy semmiféle politikai pártnak, titkos egyesületnek, avagy szabadkőműves páholynak jelenleg tagja nem vagyok, és egyben kötelezem magamat, hogy ilyenekbe belépni nem is fogok addig, míg a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkás (Nyilaskeresztes) Pártnak tagja vagyok.”²⁷

A Meskó-féle pártéhoz képest sokkal enyhébb szöveget tartalmazott a Pálffy Fidél vezetése alatt álló Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt belépési nyilatkozata:

Alulírott az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt programját ismerem, azt teljes egészében magamévá teszem, és a pártba belépek. Mint a párt tagja, becsületszavamra kijelentem a következőket:

Minden erőmet nemzetmentő munkánk szolgálatába állítom és a párt országos vezetőségének irányítása mellett erőteljesen fogok küzdeni a magyar nemzet felszabadításáért, minden dolgozó magyar boldogabb jövőjéért. A pártfegyelmet magamra mindig és mindenben kötelezőnek ismerem el.²⁸

A Pálffy-féle párt megerősödése 1936–1937 között Budapesten, Pest vármegye egyes településein és a Nyugat-Dunántúlon egyértelműen kimutatható. A párt 1938-ban Fejér vármegyében, 1939-ben pedig Zala vármegye egyes részein tovább növelte taglétszámát. A tagságot elsősorban a cselédsorból, az alsóbb néprétegekből, valamint többségében a római katolikus vallásúak közül gyarapították. Nem véletlen,

hiszen ebben az időszakban a párt ötfős vezetősége római katolikus volt. Ugyanakkor Kiméri Nagy Imre és ifj. Balogh István vezetése alatt álló nemzetiszocialista pártok például Budapesten és Pestszenterzsébeten stb. főként a reformátusokat vonzották magukhoz.

A Tiszántúlon tevékenykedő pártok, mindenekelőtt a Festetics Sándor-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt – és megszűnéséig a Böszörmény-féle párt – soraiban sok az alsó réteghez tartozó, de kevesebb a római katolikusok aránya.

A területi megoszlás és a vallási megoszlás összehasonlításakor fontos szempontként veendő figyelembe a vezetőség vallási összetétele, továbbá az a körülmény, hogy helyi szinten a papság mennyire kapcsolód(hat)ott be a politikai mozgalomba. Az adatok arra utalnak, hogy protestáns vidékeken a református lelkészek inkább vállaltak helyi pártpolitikai vezetést, mint a római katolikus papság, amelynek – ha az egész országra kiterjedően nem is – egyházmegyei részről tiltott vagy korlátozva volt politikai szerepvállalása [004]-[005].

3. táblázat
FONTOSABB NEMZETISZOCIALISTA PÁRTOK MAGYARORSZÁGON 1937 KÖZEPÉN

Párt/Szervezet megnevezése	Főkerület (db)	Szervezet (db)	Rendes tag (fő)	Titkos tag (fő)	Összesen (fő)
Festetics Sándor-féle párt	6	291	29470	2781	32251
Balogh István-féle párt	6 főkerület, 39 kerület	91	13894	2195 roham- osztagos	16089
Pállfy Fidél-féle párt	5 választókerület	29	2192 tag	–	2192
Böszörmény Zoltán-féle párt	7 választókerület	37	6503 tag	–	6503
Szállasi-féle Nap, Ősföld Szövetség	13 nagykerület; 160 kerület	412 egység	671 zászlósúr; 8894 tag	–	9565
Endre László-féle párt	7 nagykerület	37 egység	1196 tag	–	1196
Nemzeti Front		9	6859 tag	–	6859
Összesen:			69679 fő	4976 fő	74655 fő

Forrás: Magyarország, 1937.08.19. 5. o. felhasználásával

Erre az időszakra tehető a kormányzati magatartás megváltozása: kézzelfogható törés állott be a nemzetiszocialisták megítélésében már az első Gömbös-kormány időszakának vége felé és a második Gömbös-kormány teljes másfél évében. Míg 1935-öt megelőzően a nemzetiszocialista pártok a kormány szemében nem számítottak szélsőségeseknek, addig az 1935. évtől kezdődően már szélsőségeseknek tartották és ál-

landó megfigyelés alá vonták őket. A járási főszolgabírók mozgásukat nem csak figyelemmel kísérték, hanem – belső utasítások alapján – korlátozták, továbbá havonta rendszeresen bizalmas jelentéseket voltak kénytelenek írni a főispánnak minden engedélyezett vagy nem engedélyezett megmozdulásukról, szervezkedéseikről stb.

A nemzetiszocialista pártok működését Keresztes-Fischer belügyminiszter szintén veszélyesnek tartotta, ezért bizonyos helyhatósági, illetőleg tisztviselői munkakörökben foglalkoztatottak számára tiltott volt mindenféle tagsági viszony ezeknél a szervezeteknél – többek között, hogy ezekbe a pártokba akár tagként belépjenek, akár valamilyen pozíciót vállaljanak, illetőleg hogy tagok maradjanak (vö. szövegdoboz 3400/1938. rendelet).

Az állandó megfigyelés eredményeként a belügyminisztérium meglehetősen pontos és naprakész információkkal rendelkezett – mind a tagösszetételeikről, mind a tisztségviselőikről, mind pedig a különböző mozgalmi tevékenységükről, programjaikról.²⁹

Rövid két-három év alatt a fejlődőképesebb pártok a hatósági zaklatások vagy tiltások ellenére megerősödtek, taglétszámuk legalább megkétszereződött. A kevésbé életképes nemzetiszocialista pártok viszont beolvadtak a nagyobbakba vagy felbomlottak. Egy 1937. év végén kelt kimutatás szerint a 13 nemzetiszocialista pártalakzatból gyakorlatilag 7–8 párt mutatkozott élet- és működőképesnek.

Egyesülési törekvések

Újabb lökést adott a mozgalomnak az *egységesítési törekvés*, amely abból a felismerésből fakadt, hogy az erők szétforgácsolódása gátolja a pártok hatalomba, de mindezekelőtt a parlamentbe jutását. 1937-ben megérezték látták a helyzetet, hogy ne

A 3400/1938. M. E. számú kormányrendelet [...] 1. §-ának első bekezdésében említett tisztviselők és egyéb alkalmazottak tagként be nem léphetnek, illetőleg tagjai nem maradhatnak ... az úgynevezett nemzeti szocialista pártoknak (ilyenekül tekintendők ez idő szerint a következő pártok): Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom (Hubay, Szálasi), a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (ifj. Balogh István), Magyar Nemzeti Szocialista Párt (Festetics gróf), Egyesült Nemzeti Szocialista Párt (Pálffy Fidél gróf), Nemzeti Front Magyar Szocialista Néppárt (Rajniss, Salló), [...] Keresztény Nemzeti Szocialista Front, [...] Országos Magyar Szocialista Nemzeti Párt (Perley), Nemzeti Védő Párt (Tanos Dezső dr.) [...]

egymás tagjainak „elcsalogatásával”, hanem az öncélúság feladásával és a közös pontok megtalálásával igyekezzenek pozíciójukon javítani. Eleinte hallgatólagos, majd – a tárgyalások eredményeként – tényleges egyetértés mutatkozott Szálasi Ferenc személyében mint az egységre lépő legnagyobb szervezetek leendő vezérében. Ezért is születhetett meg a jelszó: „1938 Szálasi”. Az egyesülési tárgyalások azonban – különböző okok miatt – zátonyra futottak.

A nagy egység képe újból Hubay Kálmán lovasberényi választási győzelme után vetődött fel (1938). Ekkor a Hubay vezetése alatt álló párt, a Salló János vezette Nemzeti Front, valamint Pálffy Fidél pártja kezdett egységtárgyalásokat. Megint sikertelenül.³⁰

Az 1939 tavaszi országgyűlési választásokra azonban hallgatólagos kompromisszum született:

- a Hubay vezetése alatt álló párt nem indít olyan választási kerületben jelöltet, amelyben a másik két párt valamelyikének jelöltje indult;
- a két kisebb párt belép a legtöbb szavazatot kapott pártba.

A választás nyomán 31 fő nyilaskeresztes párti, 5 fő Pálffy-párti, 5 fő Matolcsy-féle nemzeti fronti, 1 fő Salló-féle nemzeti fronti, 2 fő Maróthy-Meizler-féle keresztény nemzetiszocialista párti és 3 fő Meskó-párti, összesen 47 képviselő szerzett mandátumot. 1939 augusztusában a tárgyalások megkezdődtek³¹ – annak ellenére, hogy a parlament összehívása után Pálffy elvesztette mandátumát.³²

„A magyar nemzetiszocializmus nem fasizmus, nem német nemzetiszocializmus, sem román vaspárda, sem egyéb, hanem kifejezetten magyar nemzetiszocializmus”

Részlet a Nyilaskeresztes Frontnak a Nyilaskeresztes Párthoz küldött 1940. márciusi memorandumából

A tárgyalások teljes időszaka alatt a felek különválasztották a nemzetiszocialista és a nyilas felfogást. Nemzetiszocialistának egyértelműen a Pálffy-féle pártot nevezték, a Hubay-féle párt mindvégig nyilaskeresztes (vagy rövidebb néven: nyilas) maradt. Egyesülés – a politikai programok különbözősége ellenére –

Pálffy és Matolcsy pártja között valósult meg.³³ Hubay nem fogadta el, hogy neki csak Budapest és a Felvidék maradjon, miközben

- a régi Pálffy-féle nemzetiszocialisták megkapják szervezési-pártigazgatási szempontból a Dunántúlt,
 - Matolcsyék pedig Közép- és Dél-Pest megyét, valamint a Tiszántúl alsó részét.
- Az 1939. év novemberétől újabb egységtárgyalások kezdődtek, melyek során szintén

döntő szerepet játszott Hubay Kálmán, a Nyilaskeresztes Párt vezetője. Szerepe azonban mind az újabb egységtárgyalások során, mind pedig a nemzetiségi törvényjavaslat nyomán bekövetkezett mandátumfosztása (1940. július) miatt megkérdőjeleződött. Pálffy Fidél 1940. május 1-jén kelt levelében a pártja vezetéséről lemondott és a vezetést Gyertyánffy Kornél pártigazgatónak adta át. Pálffy lemondásának következményeként Hubay Kálmán 1940. május 7-i levelében a Nyilaskeresztes Párt és az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt közötti egységesítési tárgyalások minden megállapodását és megbeszélését a Nyilaskeresztes Párt részéről semmisnek nyilvánította.³⁴

A nemzetiszocialista mozgalom harmadik korszaka: a szalámizás

A politikai paletta alakulása, mindenekelőtt Hitler csapatainak ausztriai megjelenése (az 1938. év márciusi *Anschluss*) komoly lendületet adott a hazai nemzetiszocialista mozgalom terjedésének. Ezt ellensúlyozandó a kormányzat adminisztratív intézkedései révén igyekezett megakadályozni térhódításukat. Tette ezt annak érdekében, hogy megőrizze politikai hatalmát, illetőleg hogy a magyar nemzetiszocialista mozgalom ne hogy kitermelje ideológiai vezetőit és megvalósítsa két legfontosabb tervét: a földreformot és a zsidókérdés megoldását, és ezáltal a fennálló rendszer alapjait veszélyeztesse.

Tolna vármegye főispánja levelében még az Anschlusst megelőzően szintén erre a problémára hívta fel Boór Aladár miniszteri osztályfőnök figyelmét:

„A nyilaskeresztes mozgalomnak vármegyémbe – ugyanúgy, mint távoli megítélésem szerint, több dunántúli vármegyében – határozottan van talaja és a nyilaskeresztes gondolat[tal], itt gyökeret vevén, számolni kell. [...]”

A nyilaskeresztes mozgalom terjedésének magyarázatát kettőben látom. Először a hangzatos jelszavak, le a nagybirtokkal és le a zsidóval, ami itt a nagybirtokok vidékén nagyon tetszetős. Másrészt pedig abban, hogy az elégedetlenség az alsó néprétegekben emelkedik, orvoslást egyik politikai párttól sem remélnék, hanem a radikálisabb irány felé tolódnak.”³⁵

Majd rámutatott a mozgalom két további sajátosságára, amit „általános nemzeti szempontból” (=a kormányzat hatalommegóvása szempontjából) kedvező momentumnak tart:

„Az egyik az, hogy nemzeti alapon állanak, legalább is ma ezt hirdetik. A másik pedig, hogy vezérük és vezéreik a politikai életben lejáratták magukat, nem olyan egyéniségek, akik egy meginduló – hangsúlyozom, hogy a nép széles rétegei előtt tetszetős – mozgalmat a magasba tudnának lendíteni.”³⁶

Hiteles, magával ragadó egyéniség hiánya valóban akadályát jelentette annak, hogy a különböző pártalakulatok tömörüljenek és egységesen lépjenek fel. Viszont ha sikerült volna egy hiteles személyt találni, akkor ő országos szinten „számottevő politikai faktorrá” tudta volna emelni a nemzetiszocialista mozgalmat. Ennek egyenes következménye lett volna, hogy, ha a jövőbeli képviselőválasztás titkos lenne, akkor a mozgalommal jelentős tényezőként kellett volna számolni.

A mozgalom sorsát komolyan befolyásolták a nemzetközi helyzet alakulásai olyan szempontból is, hogy az egyes politikai táborok milyen sikereket értek el. A spanyol polgárháború például a tagság *mozgásirányára* gyakorolt hatást. A csendőrség nyomozó osztályparancsnokságának 97/1937. számú jelentése szerint

„a spanyolországi események annyiban voltak kihatással a magyarországi, de különösen a budapesti szervezetekre, hogy a munkásság nagy része a nyilasoktól eltávolodott. Baloldali propaganda-hatásképpen vagy anélkül is azt gondolták, hogy a spanyol marxisták győzelme biztos lesz, és nekik mint munkásoknak baloldalon a helyük, mert így itt Magyarországon is csak baloldali szervezetben biztosíthatják érdekeik védelmét és igényeik kielégítését. A munkásságnak ez a feltevése és hiedelme ma már kissé alábbhagyott. Lassanként ismét a nemzeti szocialisták táborát látogatják.”

„A nyilas szervezkedés elég jól áll [Nagykőrösön], azonban ha a csendőrök észreveszik, hogy valamelyik faluban idegenek vannak, úgy azonnal elfojtanak minden szélsőjobboldali szervezkedést. Így csak a legteljesebb titokban lehet dolgozni, hiszen már azt is észrevették, hogy a pesti telefonjukat is állandóan figyelik.”

Benke Tibor 1937. 06. 22-i szavai egy megbeszélésen.
MNL K 149 A. XXII.3/42/1937/9.

A kormányzati szalámitaktika elsődlegesen a jogi *környezet* alakításán keresztül kanalizálta a nemzetiszocialista mozgalom *mozgásterét*. Gyakran hátráltatta gyűlések tartását, sőt – olykor – ellehetetlenítette a megfigyelésekkel, illetőleg azzal, hogy bejelentés- és engedélykötelessé, valamint ellenőrzés alá tartozóvá tett minden 30 főt meghaladó résztvevővel tervezett pártgyűlést is.

Minden esetben be kellett jelenteni, ha idegen szónokok, előadók várhatók: kik ők és miről fognak beszélni.³⁷ Óriási tömegeket mozgató komoly rendezvényeket az 1930-as évek második felében rendszerint csak országgyűlési képviselők és/vagy kormányzati tisztviselők jelenlétében lehetett tartani. A pártrendezvény lebonyolítását a főszolgabíró vagy megbízottja felügyelte, de jelen voltak a csendőrség részéről is, és ha olyan kijelentések hangzottak el, amelyeket a rend megzavarására alkalmazsáknak ítélték, akkor beavatkoztak: megszakították a gyűlést, felszólították az előadót, hogy tartsa tiszteletben az előírásokat (ha nem tette, megvonták tőle a szót) vagy súlyosabb esetben azonnal feloszlatták a rendezvényt.

Nemcsak saját soraikból zavarhatták meg a pártrendezvényeket, hanem más pártok részéről is, ezért külön „rendezőgárdákat”, pontosabban: *védelmi erőket* hoztak létre, amelyek feladatát képezte az illetéktelenek részvételének megakadályozása vagy a rendezvények eltávolítása.

A védelmi erők nemcsak saját rendezvények védelmével foglalkoztak, hanem konkurens pártok vagy rendezvények gyűléseinek megzavarásával is. Ez történt például Mendén 1937. november 14-én, amikor az egyik nemzetiszocialista csoport Csobán Mihály vezetésével egy kisgazdapárti propaganda-gyűlés nyugodt lefolyását zavarta meg, vagy 1938-ban az Eucharisztikus kongresszuson, amikor a rendezők kénytelenek voltak a mintegy kétezer fős nyilaskeresztes formaegyenruhába öltözött alakzatot távozásra bírni.

Az igazi veszélyt az egységesülésre azonban a *belső hatalmi törekvések és harcok* jelentették. Nagy József „nyilas pap” számolt be arról, hogy 1937 augusztusában vitéz Marsovszky György emlékvacsoráján vett részt, akit a nyilas egység megalakításának előestéjén szólított el a halál.

„Tekintettel arra, hogy az utóbbi időkben mind gyakrabban előfordul, hogy a szociáldemokrata munkások a nemzeti szocialisták gyűlésein megjelennek, és ott rendezvényt provokálnak, a nemzeti szocialisták majdnem minden egyes tagja el van látva gumibottal. A gumibottot mindenki saját maga készíti. Rendszerint locsoló vagy gázvezető gumicsőből készülnek, amelyben acélrugó, só, homok, fa, ólom vagy drót van.”

MNL K 149 1937-6-6223

Marsovszky sokat fáradozott azon, hogy a Festetics-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt égisze alatt létrejöjjön egy „Láthatatlan Front”, amely „személyi nézeteltérések miatt” nem valósult meg. A Láthatatlan Frontba akarta Marsovszky össze-

hozni Endre László híveit, dr. Csik László főorvos kékkeresztes mozgalmának embereit, Pálffy Fidél és Balogh István nemzetiszocialistáit, továbbá a NEP több képviselőjét (Marton Bélát, Pálffy-Daun Józsefet és Meccsér Andrást, valamint ezek támogatóit).³⁸

További példaként említhető az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párton belül történt szakadás 1936-ban:

„A budapesti szervezetekben az elmúlt héten súlyos ellentétek merültek fel. Két csoport áll egymással szemben: az egyik csoporthoz tartoznak ifj. Balogh István képviselő, ifj. Meskó Zoltán, Lehoczky Andor postamérnök, Anka György és Varga Károly; a másik csoporthoz: gróf Pálffy Fidél, dr. Árvay István, dr. Dániel Sándor, dr. Dániel Sándorné, Eitner Ákos és Eitner Sándor.”³⁹

A szakadás eredményeként megszűnt az EMNSzP országgyűlési képviselete (ami komoly következményeket vont maga után, mert pártrendezvényeken nem jelent meg országgyűlési képviselő), illetőleg ifj. Balogh István vezetése alatt megalakult egy másik párt, amely nevében is konkurenciát jelentett a Pálffy-féle pártnak.

A szalámitaktika következő áldozata egy jónak tűnő *balfogás* miatt Kémeri Nagy Imre és ifj. Balogh István lett. Az 1937. november 28-án a debreceni Aranybika Szállóban tartott ünnepi nagygyűlés mintegy záróakkordjaként ifj. Balogh István a következő deklarációt olvasta fel:⁴⁰

„A magyar nemzeti szocialista párt a magyar nép akaratából nemzetünk első állampolgárának, vitéz Horthy Miklósnak büszkeséggel teszi fejére nemzetünk egyetlen összefogó erejét, a Szent Koronát. Éljen első Miklós, Magyarország királya.”

Nevezett politikai hibája után Szálasi az ünnepi vacsorán a következőket mondotta:

»Isten és a nemzet előtti felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy én a délutáni ülésen elhangzott deklarációról, illetve a Kormányzó Úrnak királlyá történt kikiáltásáról előzőleg semmit sem tudtam. A történetek teljesen megdöbbenetettek, és kijelentem, hogy az egész királyválasztó eljárással egyáltalán nem azonosítom magamat, az tőlem és elgondolásomtól igen messze esik, sőt a történeteket a legnagyobb mértékben helytelenítem, mert a királykérdés illetén való megoldása sem az én, sem a

Párt programjában nem ilyen megoldással van kitervezve. Tisztában vagyok és tisztában van a Párt is azzal, hogy a királykérdés csak a nemzet egyetemes megnyilatkozása és a Kormányzó Úr Őfőméltósága közös közreműködésével oldható meg.«

Szállasi felolvasott szövege nyílt elzárkózásnak minősült, következésképpen visszautasítását jelentette a „királycsinálókka” való együttműködésnek és egységnek.

Az egységtörekvések záróakkordja és a szalámitaktika sikere az 1940. évben kulminált. Ebben az évben két jelentős esemény történt. Az egyik következménye Pálffy Fidél lemondása lett, és a másik: az utolsó nagyobb nemzetiszocialista párt, az EMNSzP hamarosan beolvadt vagy felmorzsolódott.

Az események jelentősége túlnő azon, hogy a nemzetiszocialista mozgalom legnagyobb pártja megszűnt. Pálffy Fidél lemondása [003] rámutat arra, hogy

- a nemzetiszocialisták *vezetési stílusa* jelentősen különbözött a nyilaskeresztesek vezetési stílusától;
- a totális és a tekintélyelvi vezetés között *lényegi különbség* áll fenn, illetőleg
- a tekintélyelvi vezetés a párt egészének életét meghatározó kérdésekben *demokratikus*.

Gyakorlatilag ezek a különbségek futtatták zátonyra az addigi eredményeket, és akadályozták meg a nemzetiszocialisták és a nyilaskeresztesek közötti egység megvalósulását.⁴¹

A nemzetiszocialista mozgalom negyedik korszaka: a hatalomra jutás

A nemzetiszocialista mozgalom negyedik korszakát a hatalomra kerülés korszakának nevezem. Bár – mint az előző pontban láttuk – a Pálffy-féle irányzat beolvadásával, illetve felmorzsolódásával *politikai pártként* átmenetileg megszűnt létezni, de világnézetként, pontosabban *ideológiaként* tovább hódított – elsősorban a nyilaskeresztesek körében.

A nemzetiszocialista eszmeiség alapjai

Mint a fentiekből is kitűnt, nem tekintem a nyilaskereszteseket nemzetiszocialistáknak. A politikai szempontból is érettebb magyar nemzetiszocialisták felfogása

több ponton és jelentős mértékben eltért a nyilaskeresztesekétől. Csak néhány szempontot emelek ki.

1. A magyar nemzetiszocializmus 1940-ig
 - a diktatúrát legfeljebb átmenetinek tekinti;
 - vezérelve tekintélyen alapul, de nem totális;
 - állama munkaállam (munka elsőbbsége a tőkével szemben);
 - a bevett vallásoknak csak a keresztény vallást és felekezeteit tartja;
 - a vallás belső életébe nem kíván beleszólni, mert különválasztja az államtól, és ugyanezt várja el a vallástól is (pozitív kereszténység felekezetfelettséggel);
 - zsidóellenessége különválasztja a személyi és az elvi szintet, egyik sem a zsidók megsemmisítésére, különösen nem totális megsemmisítésére (hanem csak visszaszorításukra vagy elűzésükre) irányul;
 - a kapitalizmus vadhajtásait gazdaságpolitikáján, mindenekelőtt pénz- és hitelpolitikáján keresztül igyekszik letörni;
 - a gazdaságban a közérdek prioritását hirdeti a magánérdekkel szemben;
 - a gazdaságot munkaállami elvek szerint és tervgazdaságként akarja működtetni;
 - prioritást ad a telepítéspolitikának (földreform kérdése elsőbbséget élvez);
 - a gazdaság és társadalom találkozáspontján komoly szerepet szán a hivatásrendeknek, illetve a rendiségnek, amelyet hivatásközösségek alkotnak;
 - a férfi-nő kapcsolat, a családvédelem, a biztonság stb. egyaránt kiemelt jelentőséget kap stb.

A hazai nemzetiszocialista felfogás letisztult változatát – bár nem ilyen címen – Imrédy Béla 10 pontban foglalta össze és *Európa új eszméinek* nevezte [001]:

1. *Nacionalizmus*
2. *A közösségi gondolatnak előtérbe nyomulása az egyéni érdekekkel szemben*
3. *A vérségi kapcsolaton alapuló természetes közösségek, a család, a faj, a nemzetiség tisztelete és védelme*
4. *Népi politika folytatása*
5. *A munka és a tőke viszonyának gyökeres revíziója, a munka elsőbbsége*
6. *A szociális igazság érvényesítése*
7. *Hivatások szerint tagolt gazdasági munkarend*
8. *Erős és állandósult központi hatalom*
9. *Tervszerűen irányított gazdálkodás*
10. *Az egyén és a közösség viszonyának gyökeres változása*

2. A hazai nemzetiszocialista felfogás nem tévesztendő össze a német nemzetiszocializmussal sem, mert több keresztény gondolatot tartalmaz, mint a német. Már a Meskó-féle és a Festetics-féle nemzetiszocialista programokból is, de különösen a Pálffy-féle irányzatból teljesen hiányzik az újpogányság gondolata, sőt éppen ellene vannak minden újpogány felfogásnak. Ez a sajátosság annak tudható be, hogy – a német imitátorokat leszámítva – a magyar nemzetiszocializmus a német nemzetiszocialista felfogástól függetlenül alakult ki, gyökerei keresztények, jelentősebb vezetői szintén keresztények, akiknek többsége gyakorolta is hitét. Szociális elkötelezettségük szintén keresztény gyökerekből táplálkozik, különösen érződik rajta a Prohászka-féle felfogás és a *Quadragesimo anno* néhány eleme.

A kormányzásra, hatalomra törekvő magyar nemzetiszocialista pártoknál a zsidóellenesség sem kap akkora hangsúlyt és nem vetődik fel olyan élesen, mint Németországban: számukra a zsidóellenesség nem tipikusan faji kérdés, hanem politikai, társadalmi és gazdasági problémák megoldásának módozata. A vallás sem az újpogányságban teljesedik be, hanem a *pozitív kereszténységben*, amely *felekezetfelettséget* jelent: politikai szempontból egyik bevett keresztény vallás sem előbbre való, preferáltabb a másikonál [002].

Szálasi Ferenc az 1930-as évek második felében (az 1936-os németországi látogatása után) és az 1940-es évek elején igyekezett a hungarizmusába a nemzetiszocialista vonásokat beemelni és a nyilaskeresztesek gazdasági és társadalmi programját nemzetiszocialista alapokra állítani. Így fordulhatott elő, hogy amikor 1944 októberében a nyilaskeresztesek kerültek hatalomra, Szálasi programbeszédében a gazdaság és a társadalom nemzetiszocialista alapra helyezéséről szónokolt. Minthogy Szálasi nem nemzetiszocialista világnézetet vallott, hanem csak egyes elemeit vette át és építette a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom programjába, vele kapcsolatban helyesebb nemzetiszocialista ideológiáról beszélni.

A hatalomhoz vezető úton

Az egységesítési törekvések tehát csak részben személyi ambíciók miatt futottak zátonyra. A valódi okokat a szemléletmódokban kell keresni. Ennek áthidalását jelentette, hogy Szálasi és köre, mindenekelőtt Hubayék továbbra is nyitottnak mutatkoztak a nemzetiszocialista tömegek iránt: először a Magyar Nemzeti Szocialista

Párt – Hungarista Mozgalom megalakításával, majd ennek betiltása után a Nyilas-keresztes Párt megalakításával.

A személyi ellentétekre, valamint a nemzetiszocialista sajtó porlasztására alapozott kormányzati taktika csak részben járt sikerrel, mert „beszólt” a világpolitika: 1938-ban Ausztria csatlakozásával a Német Birodalomhoz, 1939-ben pedig az 1914-ben kezdődött háború folytatásával. E két döntő momentum, valamint a nemzetiszocialista eszmék terjedése, továbbá a nemzetiszocialisták parlamentbe kerülése az 1939-es képviselőválasztásokon 1940-re olyan erőt képviselt, amelyet a kormányzat és Horthy is kénytelen volt tudomásul venni. Bár Teleki és elődei mindent elkövettek, hogy marginalizálják és negligálják a nemzetiszocializmus eszméjét, például Szálasi bebörtönzésével, pártok betiltásával, meghatározó személyek (Pálffy Fidél, Hubay Kálmán, Vágó Pál stb.) parlamentből való kiiktatásával, a belső ellentétek szításával, a parlamenti frakciók bomlasztásával és az egységesítési törekvések megakadályozásával, illetőleg külpolitikai vonatkozásban az angol orientáció felmelegítésével, a mozgalom mégis túlélte ezeket a viharos időket.

1. ábra

RUSZKAY JENŐ ÉS SZÁLASI FERENC MEGÁLLAPODÁSA

A Nyilaskeresztes Párt és a Magyar Nemzetiszocialista Párt között az egység megteremtése megtörtént a szeptember 27-én 15^h-17^h-ig folytatott megbeszélés alapján.

Alap. egy. központi akarat érvényesítése & felelőssége.

Az egységesítést a két pártban, a folytatást kötelező & kölcsönös megállapodás alapján f. év szeptember 6-ig végre kell hajtani.

Ruszkay J. Szálasi Ferenc.

Budapest, 1940. szeptember 27-én.

A magyar nemzetiszocialista mozgalom önállósága először 1940. szeptember 27-én szűnt meg, amikor Ruszkay Jenő a Magyar Nemzetiszocialista Párt és Szálasi Ferenc a Nyilaskeresztes Párt részéről aláírta a megállapodást. Szűk egy év múlva, 1941. szeptember 18-án – részben az egyesülést ellenzők vagy az egyesüléssel elégedetlenek köréből – Pálffy Fidél és Baky László újból életre hívta a Magyar Nemzetiszocialista Pártot, amely hamarosan parlamenti szövetségre lépett az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjával. Azonban 1944-ben ez a nemzetiszocialista párt is beolvadt a Szálasi Ferenc vezetése alatt álló Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalomba.

A Magyar Nemzetiszocialista Párt egyes tagjai 1944. március 19-e után kormányzati funkciót vállaltak, 1944. október 16-tól pedig Pálffy Fidél is miniszter lett a Szálasi-kormányban.

A HARMADIK KONFLIKTUSFÉL: A ZSIDÓSÁG

A katolikus egyház a XIX. században és a XX. század első felében komoly konfliktusokat viselt a harmadik félként feltüntetett zsidósággal, pontosabban annak a katolikus vallást és morált veszélyeztető szárnyával. A konfliktust két fronton vívta: egyrészt az izraelita vallás, másrészt a politikai-gazdasági szféra irányában.

A küzdelmek során egyes zsidó körök jelentős támogatást kaptak a protestantizmustól és a liberális katolikus köröktől, akik befolyásukkal meghatározták vagy moderálták a küzdelem kimenetelét. Az eredmény nem váratott magára: a zsidó/izraelita vallás bevett vallás lett, a gazdaság, kultúra és társadalom *egyes* szegmenseiben pedig a zsidóság számarányát meghaladó részarányhoz jutott, míg *más* területeken (és ez nagyságrendileg a többséget alkotta) alulreprezentált volt.

A fellevezető gondolatok már sejtetik, hogy a „zsidóság” fogalom rendkívül összetett jelenségek sorát takarja. Az objektivitást (értelmezést és megítélést) nehezítik például azok a tények, hogy

- az 1930–1945 közötti időszakban a zsidóság rendkívül heterogén populációnak tekinthető;
- vallási szempontból a legkülönbözőbb felekezeteknek a tagjai: a keresztény felekezetekétől a legortodoxabb izraelitákig képviseltetve vannak benne, sőt felekezetenkívülieket és ateistákat is magába olvaszt;
- egyes „érzékeny” személyek és körök még napjainkban is rögtön antiszemita

vagy rasszista *jelző*vel illetik azokat, akik megpróbálják – nemzsidó létükre – megérteni és értelmezni a zsidóságot.

Az objektív értelmezés és megítélés problémája végigkíséri a háború utáni egész időszakot. Ráadásul a holokausz olyan látásmódot kölcsönözhet a zsidóság-megközelítésnek, amely előítéleteként, – bizonyos értelemben – történelmi egyoldalúságként (történelemhamisításként) is felfogható.

Éppen ezért igyekszem olyan szerzők munkáinak felhasználásával és értelmezésével leírni a zsidóságot, mint konfliktusfelet, akik a kutatott időszakban zsidónak vallották magukat, a statisztikai adatokat pedig a KSH, valamint félhivatalosan vagy hivatalosan elismert kiadványokból összeállítani.

Még egy dolgot szeretnék előzetes szempontként megemlíteni: a harmadik konfliktusviselő fél fogalmából kiveszem a zsidó származású konvertitákat, akik – abban az időben fajilag a zsidósághoz tartoztak ugyan, de – konfliktusaikat adott egyház (katolikus vagy protestáns egyházak) tagjaiként vívták meg; következésképpen: az adott egyház tagjaiként szintén szemben álltak (konfrontálódtak) a zsidósággal, mint harmadik konfliktusviselő féllel.

A zsidóság (ön)értelmezése

Az elfogulatlanság hiánya komoly következményekkel jár. Mindenekelőtt kizárja az önkritika lehetőségét. Az *önkritika* fontosságára már Tábor Béla (1939) is rámutatott:

„Lehet (és Isten adja, hogy úgy legyen), hogy hamis a hipotézis, amely szerint az antiszemitizmus az oka a zsidó önkritika hiányának. Talán éppen ellenkezőleg: a zsidó önkritika elsorvadása göggé és tehetetlen önmarcangolássá volt az egyik fő ok, amely az antiszemitizmust kiváltotta? ... Itt az idő, hogy a zsidóság kipróbálja a másodikat.”⁴²

További problémát jelent, hogy a zsidóság egy részének *önértelmezése* az 1944–1945-ös események árnyékában történik. Mindent vagy legalábbis az események, történések döntő hányadát lefedi vagy elfedi a *Holokausz*. Már a második generáció nőtt fel azóta, de közös nevezőjük továbbra is a koncentrációs táborban történt események (Kovács András). Az a nép, amely nem tudja meghaladni a múltját, és nem talál más közös nevezőt – mondjuk ki bátran –, lelkiileg összetört (szélsőséges

esetben: lelkileg megrokkant) nép.⁴³ Ha történelemszemlélete nem tud túllépni önsajnálátán, saját megrögzöttségein, történelemértelmezése könnyen a történelemhamisítással vetekszik.⁴⁴

Történelemhamisítási hajlam nemcsak a jelent, hanem a múltat is jellemezte. A kutatott időszakban a leggyakoribb vád volt, hogy a zsidóság és a bolsevizmus (marxizmus), a zsidóság és a szabadkőművesség, a zsidóság és a nagytőke összefonódik, a zsidóság és az izraelita vallás, a zsidó és a liberális felfogás egymást helyettesítő fogalmak stb. Végláthatatlanul lehetne sorolni a zsidó önértelmezés és az önkritika visszafogottságának vagy elmaradásának következményeit.

Korának egyes történelemhamisításait igyekezett helyére tenni – és ezzel önértelmezésükben mutatkozó hiányosságokat pótolni – például Stern Samu, amikor tényező adatokkal támasztotta alá, hogy:⁴⁵

„azok a zsidók, akik külföldön, de különösen a magyarországi proletárdiktatúrákon mint vezetők szerepeltek, előbb tagadták meg hitüket, semmint hazájukat, előbb téptek szét minden köteléket, amely a vallás hagyományaihoz fűzte őket, semmint hogy a bolsevizmushoz szegődtek volna úgy, hogy még mielőtt a felekezet őket kiközösítette volna, ők maguk közösítették ki magukat a zsidó vallásból.”

Stern Samu burkoltan két dologra hívja fel a figyelmet: az egyik, hogy indokolt különválasztani a zsidó származást és az izraelita vallást, a másik, hogy a bolsevizmus az izraelita vallást elhagyók (a magukat felekezetenkívülinek valló zsidók) körében talált elsősorban támogatókat. Ezért tévedés a zsidó néphez tartozást és az izraelitákat teljesen összemosni.

„Ha felsorolnánk azoknak a zsidóknak az értékeit a magyar kultúrában, amit ha kivonnánk Magyarországról, akkor nem maradna más, csak a bőgatya és a fűtyülő barack.”

Részlet Landesmann Görgy budapesti volt főrabbiával készült interjúból, *Zsidók és magyarok: Heti Magyarország*, 1993. 02. 26.

Leginkább és legutoljára a különbségtétel indokoltsága az 1945-ben megalakult országgyűlés (=nemzetgyűlés) tagjainak névsorán és vallási identitásának megjelölésén mutatható ki:

„A zsidóság saját néven arányszám alatt, de a felekezetnélküli és ismeretlen rovatban annál dúsabban szerepel [...] Felekezetnélküli képviselők az országos arányszámuk 3-szorosával szerepelnek. *Felekezetnélküliek* bevallottan, beírottan: Rákosi [Mátyás],

Révai [József], Buchinger [Manó], Farkas Mihály, Hajdu Gyula, Horváth Márton, Nógrádi Sándor, Somogyi Miklós, Vas Zoltán, Gerő [Ernő], Gábor [József], Szabó István, Kovács István.”

A vallásról nem nyilatkozók száma 24 fő.

„A felekezetenkívüliek és a vallásról nem nyilatkozók természetesen zsidók, ezek szűkebb vezérkara messziről „hazatért” zsidó.”⁴⁶

A zsidó identitás

Okkal vetődik fel a kérdés, mit jelent és ki a zsidó. Bár evidensnek tűnik, de a meghatározás nem egyértelmű. Az akkor érvényes jogértelmezés (a m. kir. Kúria 1988/1924. B. I. számú ítélete) „összemosza” a felekezeti hovatartozást (*vallási* identitást) és a néphez, nemzetiséghez vagy fajhoz tartozást (*etnikai* identitást). A zsidó szó „általánosan elfogadott értelme szerint Mózes vallásának s az ezen hitfelekezethez tartozóknak megjelölésére szolgál.”⁴⁷ Ilyen értelemben használja a zsidó szót például Vázsonyi Vilmos a nemzetgyűlésben, amikor „zsidó vallású magyar polgárokról” beszél.

Viszont a *numerus clausus* törvény, illetőleg Bethlen István egészen más értelmet ad neki:

„Ami azt a kérdést illeti, melyet t. képviselő úr (ti. Vázsonyi Vilmos) hozzám intéz, hogy népfaj-e a zsidóság vagy nem, erre az a feleletem, hogy az a törvény, amely a numerus claususról hozatott, népfajnak, illetőleg nemzetiségnek deklarálta a zsidóságot. Efelett semmi kétség sem lehet...”⁴⁸

Tábor Béla is ezt a problémát feszegeti: vallás-e vagy népfaj-e a zsidóság, aminek következtében a zsidó vallási és/vagy faji identitással rendelkezik-e. Azt írja:

„akár faj a zsidóság, akár vallás [...] egy bizonyos: nincs még egy olyan vallás, amelyet fajjal lehet összetéveszteni és még egy olyan faj, melyet vallással.”⁴⁹

Az 1930-as években is sokféle zsidó identitás létezett, a vallási értelemben vett teljes elkülönüléstől egészen az anyanemzettel való teljes asszimilációig. A korabeli meg-

nyilvánulásokból kitűnik, hogy minél inkább asszimilálódott valaki, annál kevésbé érezte etnikai identitását zsidónak. És ez előbb-utóbb végigvonult egész személyiségén: a vallási alapon megjelölt azonosulás vagy a keresztény vallás felvételét és szakítást a korábbi felekezettel, vagy a felekezetnélküliség választását, a politikai jellegű azonosulás pedig a politikai nemzetbe való asszimilációt jelentette. A zsidó identitás alapvetően (alaptípusként) e két véglet között helyezkedett el vagy értelmezhető. Az előbbit nevezzük kikeresztelkedésnek vagy hitehagyásnak, az utóbbit pedig emancipációnak, és a két véglet között rendkívül sok árnyalat létezett.

Ugyanezt a jelenséget vizsgálhatjuk a *zsidó hagyomány* (halákha) és az *izraelita felekezet* szempontjából is: mindkettő a zsidósághoz tartozást származás és rituális előírások alapján határozza meg. A zsidók Ábrahám fiainak, leszármazottjainak tartották és tartják magukat. Amint mondják: ezt az identitást levetni nem lehet, legfeljebb csak – többszöri kiházasodások révén – elveszíteni.

Első megközelítés szerint tehát zsidónak minősül az, aki zsidó anyától származik.

Bár a zsidóság nem folytatott és folytat tudatos hittedjesztést, mint például a kereszténység, de a nemzsidóknak is lehetőségük volt felvenni a zsidó vallást. Ezt nevezték és nevezik *betérésnek*. A betért személy a betérés szertartásának elvégzése után – vallási szempontból – szintén teljes értékű zsidónak számít(ott).

A zsidó identitás lényegi jellemzője továbbá az a tudat, hogy zsidóként Izrael népéhez is tartozik. A nép fogalma a faji eszme képviselői szemében a faj testvérfogalma, amely hármasságot foglal magában: a múltközösséget, az értékközösséget és a nyelvközösséget. Az „Izrael népéhez” tartozás adott fajhoz tartozást és egyúttal adott valláshoz tartozást is jelent.⁵⁰

Az „Izrael népe” kifejezés azonban helyettesíthető a Bibliában ismert „választott nép” kifejezéssel is. Bár a zsidó vallás és Izrael népe eleinte teljes mértékben lefedte egymást, „kétágú egységet” képezett, a történelem folyamán azonban az egység erőssége, értelme és értelmezése fokozatosan megváltozott. A „kettes-egység” meglététől függően minősíthetők az emberek, még saját köreiken belül is. A minősítés kritériuma a „jószág”, mégpedig a következő értelemben:

„nem lehet a magyar zsidóság jó magyar, ha nem jó zsidó és nem lehet jó zsidó, ha nem jó magyar... Az a magyar zsidóság, amely akár magyarságát, akár zsidóságát megtagadja, képtelenné válik az értékteremtésre és egyformán bomlasztó elemmé

lesz a magyarság és a zsidóság testében. Ha azonban [mindkettőt] vállalni és szeretni tudja, a kettő csak megtermékenyítheti egymást...”

Az identitás megállapításának következő problémája vallási tekintetben a *kitérés*, a hitehagyás, politikai szempontból pedig az asszimilálódás. Számos változat lehetséges. Más megítélés alá esik az, aki kitér (vagyis aki zsidó vallási identitását *tudatosan*, például mert konvertita lett), és aki *kényszerből* veszítette el. [Ennek megfelelően alakultak és változnak a visszatérési vagy visszavételi eljárások (rituálék).]

Az asszimilációnak szintén különböző fokozatai és értelmezései lehetőségei vannak: a faji öncélúság feladásától – hogy a magyar öncélúság mint ellenpólus javára értékeket adjon át – egészen önmaga megtagadásáig – a tényleges zsidó identitás elvesztéséig – terjedhet.

A zsidó emancipáció és életfelfogás

Egészen más szempontból végzi el a zsidóság (ön)értelmezését és írja le a zsidók identitását Pap Károly. Szerinte négyféle zsidó identitás, pontosabban a zsidóság megélésének négyféle változata alakult ki a történelemben, és mindegyik ennek megfelelően rendezte be életét:

„Egyik s legkisebb (paraszti) része követi Jézust és vele együtt ellenségeit szeretve eszmévé változik: fogalommá, apostolokká, akik megteremtik majd a kereszténységet. S aki nem, az rablóvá lesz, megöletik, vagy – éhen hal. A másik rész a Kajafásé,

utolsó leheletig védi a városokat s a templomot. Róma ezeket majd épp úgy tízezerrel feszített meg, mint amazokat, feldúlja, sóval hinti be Jeruzsálemet. A lakosság maradéka szét fog szóródni Róma rabszolgapiacain.

„A magyar úrnak leginkább azért kellett az emancipált zsidó, mert nem kellett neki az emancipált magyar paraszt vagy magyar munkás, ezzel ugyanis előbb-utóbb a hatalmat is meg kellett volna osztania, nemcsak az iskolázottságot és a kereseti lehetőségeket. Ezt a magyar úr semmiképpen nem akarta.”

Az írástudó azonban sietve veszi könyveit, koporsóba rejtve búvik velük, amerre lát. Ő nem harcol: rítusai

tiltják, ő nem változik eszmévé, könyvei tiltják. Neki mindegy: Jeruzsálem vagy Róma, Alexandria vagy Athén, ahol tanítványaival felütheti könyveit s betarthatja rítusait:

ott ő otthon lesz. A *negyedik*, a Kalmár: már úgys rég a világot járta: kiváltja a rab-szolgákat és segít iskolákat állítani az Írástudónak, amennyire vagyoni kényelme megengedi.”⁵¹

A *politikai emancipációval* az addig négyféle identitást valló zsidóság két részre szakadt: egy részében megmaradt a gettószellem (ezeket nevezi Pap Károly *óhitűeknek*), a másik részcsoporthoz az *asszimilánsok* alkotják. Az asszimilánsok nemcsak a rítusok alól szabadították ki magukat, hanem „a közös ég, közös föld isteni szociális eszméje” alól is, és ennek az eszmének a helyébe annak élősdijét – a kultúraszomjúságot, „a gazdasági spekulatív gondolkodásmód[ot] és a rítusok üres tiszteleté[t]” – állították.⁵²

A magyarságba olvadással a zsidó mentalitás nem változott – megmaradt „öngyilkos lelki alkatúnak”:

„a zsidóság azzal, hogy szétszóródott s beolvadt, épp oly kevésbé változhatott meg öngyilkos lelki alkatában, mint a magyar azzal, hogy magába engedte ömleni a beolvadtak tarka világát.”⁵³

Az emancipáció utáni második generációs zsidóságnak *három rétege* különült el: a demokrata, a radikális és a kisiparban, gyárban elhelyezkedett, ún. munkás-zsidóság. A *demokrata* zsidók egyszerre akarták szolgálni a zsidó és a magyar nagybirtokosokat, a zsidó nagyiparosokat, a polgári értelmiséget, a parasztokat és nem utolsósorban a felekezeti életet. A *radikális* zsidók csoportját alkották a zsidó polgári réteghez tartozók közül az ügyvédek, az orvosok, a tanárok, az újságírók stb. Végül a *munkásság* közé elhelyezkedett zsidóság mint nyomdászok és munkavezetők rétege emelkedett ki, és közülük kerültek ki az első szocialista szakszervezetek vezetői is.

A zsidóság túléléseért aggódva feltételként fogalmazta meg Pap Károly: ahhoz, hogy újra legyen „zsidó nép”, újból meg kell élnie a „népi érzést”. A „népi érzés alapja” viszont:

„nem a föld, sem a nyelv, ezek csak következményei annak. A népi érzés alapja: a közös sorsérzés és annak nyílt és egyenes vállalása, megannyi szenvedés, nélkülözés árán. Nyílt, őszinte vállalása zsidóságunknak, úgy önmagunk, mint a világ előtt együttesen, egyszerre, mindenütt.”⁵⁴

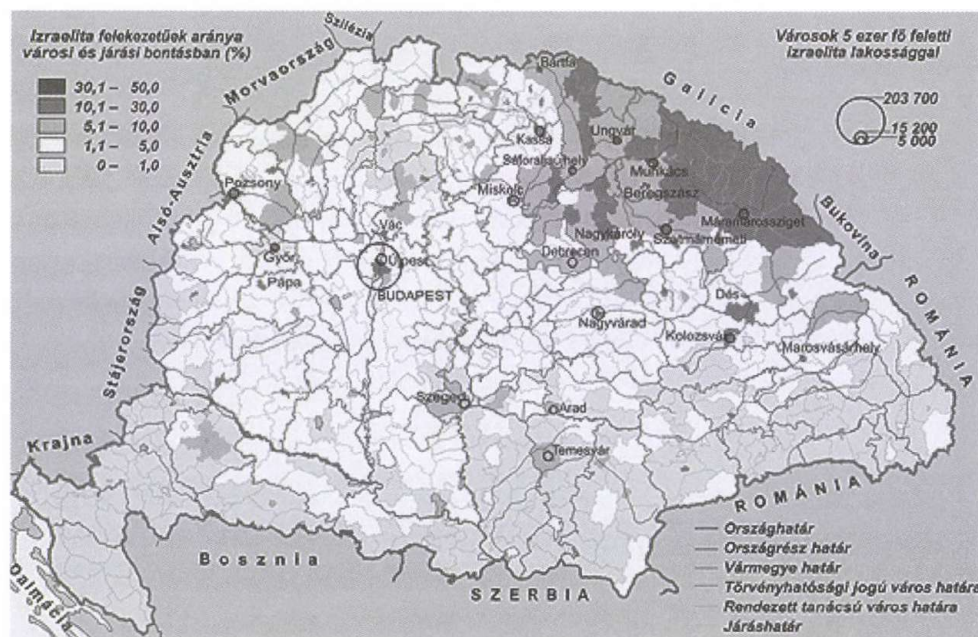
Zsidó élettér

Joggal aggódott Pap Károly a zsidóság miatt: az 1910-ben elért csúcspont után fokozatosan csökkent a létszáma. Az 1920. év és az 1930. év statisztikai adatainak egybevetéséből kiderül: míg az ország lakossága tíz év alatt 8,7 százalékos gyarapodást mutatott, addig a zsidóság létszáma –6,1 százalékkal nőtt, ami gyakorlatilag fogyást jelent. Ugyanez népességi arányváltozásban kifejezve: a korábbi 1920-éhoz képest 1930-ban 0,8 százalékos csökkenés következett be. A törvényhatósági jogú városokban a zsidóság számaránya 2,3 százalékkal esett vissza. A legnagyobb csökkenés a törvényhatósági jogú városok tekintetében Sopronban és Szegeden mutatható ki: Sopronban –24,1 százalékos, Szegeden pedig –20,1 százalékos; a legkevesebb fogyást Debrecen szenvedte el a maga –1,2 százalékkal.

A statisztikai adatok szerint az említett tízéves periódusban a községek zsidósága nagyobb mértékben fogyatkozott (6,9 százalékkal), mint a városokban (ahol a fogyás 5,8 százalékosat ért el).

2. ábra

AZ ISZRAELITA VALLÁSÚAK TERÜLETI MEGOSZLÁSA NAGY-MAGYARORSZÁGON

Forrás: A magyarországi zsidók a számok tükrében: www.rubicon.hu

A 2. ábra térképéről leolvasható, hogy a zsidó vallásúak 30 százalékot meghaladó arányban a keleti – észak-keleti országrészen (Kárpátalján, Észak-Erdélyben) települtek le. Az 5000 főt meghaladó településeik szintén ezekre az országrészekre koncentrálódtak.

1930-ban a legnagyobb, 204 371 főt számláló zsidó populációval azonban az egy-millió lakost számláló Budapest rendelkezett, de ez a nagyságrend a szaporodás tekintetében valójában több mint 5 százalékos csökkenést jelentett az 1920-as 215 560 főhöz képest. Helyi (települési) szinten egy tömbben viszonylag jelentős létszámban éltek még: Erdélyben (Aradon, Désen, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Nagyváradon, Temesváron), az Alföld déli részén (Szegeden), valamint az ország nyugati részén (Győrött, Pápán és Pozsonyban).

4. táblázat

EURÓPA ZSIDÓSÁGA A XX. SZÁZAD HARMADIK ÉVTIZEDÉBEN ÉS A HÁBORÚ UTÁN 1945-BEN

Ország	Zsidók száma a harmincas években	A II. világ- háború utáni lélekszám	Ország	Zsidók száma a harmincas években	A II. világ- háború utáni lélekszám
	KSH 1930	ZsVK 1945		KSH 1930	ZsVK 1945
Albánia	100	300	Nagy-Britannia	302 900	350 000
Ausztria*	222 000	15 000	Németország*	564 000	94 000
Belgium	44 000	33 000	Norvégia	1500	1000
Bulgária	43 000	45 000	Olaszország	50 000	46 000
Csehszlovákia	354 000	65 000	Portugália	1000	4000
Dánia	6000	5500	Románia	900 000	335 000
Danzig	9240	n.a.	Saar-vidék	5000	n.a.
Észtország	4500	n.a.	Spanyolország	4000	4500
Finnország	1700	1800	Svájc	21 000	28 500
Franciaország	200 000	180 000	Svédország	6500	19 500
Görögország	125 000	10 000	Szovjetunió (európai)	2 683 300	2 665 000
Hollandia	125 170	30 000	Törökország	120 000	n. a.
Jugoszlávia	64 200	11 000	Összesen	9 436 120	4 286 080**
Lengyelország	2 854 000	80 000	Megjegyzés:		
Lettország	95 700	n.a.	* Ausztria és Németország korrekciójával a kü- lönbzet: 5 150 040 fő helyett 4 694 932 fő!		
Litvánia	155 000	n.a.	** A ZsVK (Zsidó Világkongresszus) 1945. évi n.a. helyett tartalmazza a törökországi 120 000 főt is!		
Luxemburg	n.a.	500			
Magyarország	473 310	141 480			

Forrás: Statisztikai Szemle, 1930. 6. szám 499. o. és az ÁBTL V 700/16. 489. l.

Ha Európa országait hasonlítjuk össze (vö. 4. táblázat), akkor Magyarország zsidó populációja a felső rétegben helyezhető el, de inkább átlagosnak tekinthető. Trianonnal ugyanis mintegy 137 ezer fő Romániához került, Csehszlovákia és a Szovjetunió európai része is komoly mértékben gyarapodott. A határmódosítással a magyar zsidóság hittestvéreinek több mint 40 százalékát veszítette el.

Vallási irányzatok, megoszlás és jellemzők

A zsidó vallás törvényvallás, amely két ősforráson, a szentíráson és a szájhagyományon alapul. Emellett kialakult a zsidók törvénymagyarázó és törvényhozó testülete (a szanhedrín = törvényszék) mint harmadik forrás. A három forrás szabványjellegű foglalat a talmudi irodalom, amely tartalmazza: a Misnát, a Toszeftát, a tannaitikus midrásokat, a palesztinai és a babiloni talmudot.

A talmud a vallástörvény egészét felölelő kódex, pontosabban: gyűjtemény heterogén tartalommal, amely nincs műfajok szerint rendezve.

Minden zsidó valláskódex a) magánjellegű alkotás (szerzője nevéhez fűződő gyűjtemény), b) nem kizárólagos jellegű (párhuzamosan többféle törvénykódex létezhet) és c) egymástól függetlenek (a szabályok kódexenként változhatnak).

Ennélfogva lehetőség nyílik a valláskódexek előírásai közül azt választani, amelyek leginkább megfelel az adott közösség számára. Mindegyik zsidó vallási irányzat a törvény- és szertartáskönyvekhez való viszonyt fejezi ki, és a viszonyulás alapján különböztethető meg. A viszonyulásban kimutatható teológiai, liturgiai és egyéb eltérés a többitől.

A magyarországi zsidóság három jelentős vallási irányzatra tagolódott: a neológ, az ortodox és a *status quo ante* (állapot, ahogyan előtte [volt]; az azt megelőző állapot) irányzatra. 1930-ban a legnagyobb arányt a neológ közösségek alkották (65,5 százalék), őket az ortodox vallási közösségek követték (29,2 százalékkal), és a legkevesebben az ún. *status quo* hitközségekhez tartoztak (5,3 százalék).⁵⁵

Az egyes irányzatok közül a *neológok* (más néven: kongresszusi zsidóság) meghatározó hányada Budapesten élt, vidéken pedig Szeged emelkedett ki. A neológ irányzat hívei polgárosodtak a leginkább, és hasonultak külsőségeiben a legjobban a magyarokhoz, illetőleg közülük került ki a zsidóság vezető, meghatározó ereje. Gyakorlatilag magyarul beszéltek, viselkedési és étkezési szokásaikban kevésbé tartották magukat a szigorú előírásokhoz. A fontosabb hitelveket megtartották ugyan, de a vallási gyakorlatot megreformálták (ornátus viselete, orgonakiséret,

templomban való esketés, temetőik díszítése, a temetéskor ének, a bibliarészeknek kiválogatása, etikai és esztétikai szempontok érvényesítése a régi hagyományok rovására, magyarul prédikáltak, a férfiak és nők nem feltétlenül voltak egymástól különválasztva stb.).

Bár „az egyes hitközségek nem csupán vallási szempontból, hanem az asszimilálódás szintje szerint is eltértek egymástól”, de nyitottságuk miatt ők számítottak a leginkább asszimilációképeseknek, és ők alkalmazkodtak a legjobban a megváltozott vagy változó körülményekhez. A másik két irányzathoz képest közülük került ki a legtöbb konvertita (keresztény vallásra áttért személy) is.

A konzervatív vagy másként kifejezve: *ortodox* hitközségek fő központjának Miskolc számított. Hitközségi intézményeiket a Sulchan Aruch értelmében működtették. Tagjaik szigorúan ragaszkodtak és ragaszkodnak a zsidó hagyományokhoz és a templomi gyakorlatokhoz. Viselkedési, öltözködési és étkezési szokásaikban ők a leginkább hagyománykövetők. A hitközségek vitás ügyeinek intézését választott bíróságra bízták.

„Az ortodox zsidóságon belül is lényeges különbségek figyelhetők meg a falvak, kisvárosok és a legnagyobb ortodox központ, a gyorsan iparosodó Miskolcon élők között. Ugyanakkor a két szemben álló hitközséghez tartozó Miskolc és Szeged zsidósága között sem lehet az asszimilálódás szempontjából éles különbséget tenni.”⁵⁶

Észak-Magyarországon formailag az ortodoxokhoz tartoztak a hasszid hitközségek, de külön imaházaik voltak Kassán, Nagymihályon stb.

A harmadik irányzat a *status quo ante* irányzat, melynek tagjai közé tartoztak azok, akik az 1868–1869-i országos egyetemes gyűlés után nem csatlakoztak sem az ortodoxiához, sem a neológokhoz. A *status quo ante*⁵⁷ irányzathoz tartozó hasszidizmus misztikus szárnyának túlnyomó többsége szintén az ország észak-keleti területén élt.

A bemutatott vallási irányzatok egyes helyeken területileg átfedték egymást; ugyanazon településeken élhettek, de hitközségenként elkülönültek egymástól. Mindegyik a saját szabályai szerint élte életét.

„A zsidóság vezető szerepe a magyar gazdasági életben a magyarság gazdasági tehetetlenségének tükröze.”

„A zsidó vezetőosztályok éppen annyit kerestek a túlméretezett s a néppel mitsem törődő gazdasági és kulturális szervező munkájukkal, mint amennyit a magyar vezető-osztályok, csak a zsidó vezetők keresetüket ügyesebben gyümölcsöztették.”

Pap Károly, 1935

Politikai-társadalmi-gazdasági helyzetük

Ezek után rátérhetek a zsidóság politikai-társadalmi-gazdasági helyzetének rövid vázolására. Megértéséhez vissza kell nyúlnom az 1800-as évek közepére, amikor a zsidó emancipáció Magyarországon kezdetét vette. A zsidók emancipációjával kapcsolatban fogalmazta meg Pap Károly (1935:70) azt a szabályt (szillogizmust), hogy

„egyenjogúnak lenni annyi, mint szabadnak lenni. Ámde szabad csak úgy lehetsz, ha felelős vagy szabadságodért. Viszont felelős csak akkor lehetsz, ha részed van a hatalomban.”

A politikai hatalomban való részesedés akkoriban részben emancipációs, részben vagyoni kérdés volt. Emancipációs kérdés, mert fel kellett szabadulni, egyenlővé kellett válni azokkal, akik a népet alkották.⁵⁸ A vagyoni státusz pedig ahhoz kellett, hogy adott személy érvényesíteni tudja politikai akaratát. Ez utóbbi különös jelentőséggel bírt abban az időben, mert a virilizmus határozta meg a választójogosultságot⁵⁹ és a szavazat súlyát.

Az emancipációs törvénykezések hatására megnyílt az út a politikai szférában is. Alig pár évtizeden belül miniszteri székhez jutott Vázsonyi Vilmos, majd bevett vallásként hivatalosan is felsőházi tagságot lehetett szerezni. A politikai pártok irányába is egyre többen fordultak, és értek el eredményeket.

Az emancipációs törvények elfogadását követően (1867–1918 között)⁶⁰ 26 zsidó származású család szerzett magának bárói címet Magyarországon – főrendiházi jogosultság nélkül.⁶¹ Közülük 1919 őszén – az antiszemitizmus fokozódásának hatására – 23 család áttért keresztény hitre (kikeresztelkedett). A zsidó származású bárók egy része a bankárok vagy gyárosok közül került ki és vált a polgári arisztokrácia tagjává. Az elfogadottságukat igyekeztek beházasodásokkal növelni. Feszültség a régi arisztokráciával szemben akkor tört a felszínre, amikor csak életvitelben utánozták őket, de a vagyonszerzésben megtartották régi szokásaikat: a szerzett vagyont, például földet, kastélyt termelőeszköznek tekintették.

A zsidók jelentős hányada folytatott kereskedelmi tevékenységet, illetőleg űzött tisztviselői foglalkozást. Így sikerült stabilizálni középosztálybeli helyzetüket (kb. 60 százalék). Annak ellenére, hogy a *numerus clausus* törvény korlátozta körükben az utánpótlást.

A kiskereskedelemmel foglalkozók között szintén komoly arányt képviseltek a zsidó származásúak. Ők a társadalmi rétegződés szempontjából a hazai *kispolgárság*-hoz sorolhatók. A kispolgárság és az alsó réteg valamelyikében helyezhető el az a 13 százalék, aki *munkásként* kereste kenyerét. Számarányukhoz képest viszont az *alsó rétegek* között, különösen a parasztok, mezőgazdasági munkások körében alig (mindössze 3 százalékban) találunk zsidó származásúakat.

„[A]pám önállósította magát, és Kemenesszentpéteren vegyeskereskedést nyitott. Korábbi időkben és akkoriban is még ez volt a zsidók gazdasági gyarapodásának, a nemzet gazdasági életébe való bekapcsolódásának egyik legelterjedtebb módja és első állomása. A hagyományos zsidó szorgalom, igénytelenség, nyílteszűség és mozgékonyosság, élénk üzleti érzék elvégezték a többit.

Stern Samu, 2004: 13

Foglalkozási főcsoportok vizsgálata

A rétegződésvizsgálatnál nagyobb rátekintést enged a preferált foglalkozásokra és közvetve a megélhetés biztosítására a populáció területi-települési koncentrálódása és foglalkozási főcsoportjainak vizsgálata (vö. 5. táblázat).

5. táblázat
ZSIDÓK ARÁNYA FOGLALKOZÁSI FŐCSOPORTOK SZERINT

Foglalkozási főcsoportok	1920	1930
	százalék	százalék
Értelmiségi foglalkozású zsidók	13,3	11,3
Östermelés	11,7	9,9
Ipar és kereskedelem	27,5	24,8
Ebből:		
Kereskedelem és hitel	50,6	48,6
Közszolgálat	15,6	14,6
Napszámosok	4,6	3,4
Nyugdíj- és tőkepénztárak	20,6	19,7
Házicseléd	3,4	1,4
Egyéb foglalkozások	9,2	10,0

Forrás: KSH, Statisztikai szemle

A 2. ábráról látható, hogy a zsidók többnyire városokba húzódva éltek (vö. 5000 és az e feletti zsidó városlakókat). Foglalkozási struktúrájuk is ennek megfelelően ala-

kult. Legnagyobb arányban a kereskedelmi és hitelszektorban helyezkedtek el, de elég magas a bányászatban és kohászatban keresők arányszáma is (33,5 százalék). Szintén preferáltak tekinthetők körükben a nyugdíj- és tőkepénztáraknál, illetőleg a közszolgáltatásban űzött foglalkozások. Abban az időszakban jelentős, mintegy negyvenszázalékos arányt képviselt a zsidóság az újságírói szakmában.

A foglalkozási főcsoportok vizsgálata rámutat arra, hogy a zsidók számára a legkevésbé preferált a napszámos és a házicseléd foglalkozások folytatása.

A főcsoportok vizsgálata során egy másik tendencia is figyelmet érdemel: a zsidóság részaránya az egyes foglalkozási főcsoportokban – a nyugdíj- és tőkepénztárak, valamint az egyéb foglalkozások kivételével – fokozatosan csökkent. A csökkenés összességében ugyanolyan méreteket öltött, mint a népességfogyásuk. Ez arra enged következtetni, hogy szervesen beékelődtek az akkori magyar társadalom és gazdaság szerkezetébe.

A NEGYEDIK KONFLIKTUSFÉL: A KORMÁNYZÓ ÉS A KORMÁNY

A negyedik konfliktusfél meghatározása vagy körülírása azért fontos, mert számos feszültség adódott abból a tényből, hogy Magyarország *államformája* továbbra is a

„Minthogy az állami hatóságoknak, hivatalnokoknak és intézményeknek elnevezésükben Magyarország fennálló államformáját kell kifejezésre juttatniok, s ehhez képest azokat mint a magyar királyság hatóságait, hivatalait és intézményeit ennek kifejezésére a 'királyi', illetőleg a 'magyar királyi' jelző illeti meg.”

2394/1920. M.E. sz. rendelet

királyság maradt, ténylegesen azonban a király nem gyakorolhatta méltóságával járó funkcióit (*király nélküli királyság*). Miként az 1920: I. törvény-cikk preambuluma, valamint az 1921: XLVII. törvénycikk 3. §-a írja:

„a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt,”
viszont *„[a] nemzet a királyság ősi ál-*

lamformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja, és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.”

A Magyar Királyság az 1920–1944 közötti időszakban tulajdonképpen *tekintélyvel*en alapuló alkotmányos monarchiaként létezett.

A korszak tárgyalásakor másik figyelembe veendő tényező: *Trianon*. Maga a szó

latinul – *tria non*, magyarul: három nem, amiből származik a jelszó és szlogen: Nem, nem, soha! A Trianoni Szerződés következtében a Magyar Királyság jelentősen megcsönkült (vö. csonkaország, Csonka-Magyarország szemben Nagy-Magyarország kifejezést),⁶² mind területileg, mind a lakosság szempontjából, amely következményeiben

- kihatott
 - ▷ az ország politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyaira,
 - ▷ etnikai és vallási összetételére, valamint
 - ▷ a társadalmi stabilitás szempontjából fontos egyenlőtlenségek alakulására;
- táptalajt nyújtott
 - ▷ a Magyar Birodalom-gondolat újraérlelődésének,
 - ▷ egy felgyorsított nacionalizmusnak és
 - ▷ az ezeréves múltra hivatkozó irredenta és revíziós törekvéseknek.

A harmadik lényeges szempont, amely zavart okozhat: a király nélküli királyság időszakában gyakran hivatkoztak az „alkotmányra”, illetőleg az „alkotmányosságra”. Ténylegesen mai értelemben vett, írásban lefektetett, chartajellegű (chartális) alkotmánya Magyarországnak nem létezett.

Először a Tanácsköztársaság idején fogadtak el alaptörvényt (legfőbb törvény) jelleggel *Alkotmányt*, amelyet az 1920: I. törvénycikk hatályon kívül helyezett. Ezt követően csak 1949-től lett az országnak ismét Alkotmánya. A kutatás tárgyát képező időszakban: nem. Az 1930-1945 közötti időszakban az „alkotmány” vagy a rá való hivatkozás inkább az Aranybulláig visszanyúló törvényhozási-törvénykezési hagyományt és gyakorlatot, valamint a Szent István-i gondolat és az ezeréves királyság eszméjének érvényesülését szimbolizálta. Szűkebb értelemben véve arra utalt, hogy a Magyar Királyságban a magyarság vezető államalkotó népként jelent meg, aki harmóniában és békességben törekedett élni a honos (itt lakó) nemzetiségekkel és kisebbségekkel (a tulajdonképeni SzentIstván-i gondolat és *Pax Hungarica-eszme*).

A kormányzói hatalom

A vizsgált időszakban önálló hatalmi szintként, *sui generis institutió*ként jelent meg a kormányzói hatalom, amely a) *nem* azonos az államfői hatalommal, és amelyet b) az államfői hatalom *ideiglenes* ellátására hozott létre a nemzetgyűlés. A kormányzói hatalom nem teljesen azonos a királyt megillető hatalommal sem. Gyakorlatilag a ki-

rályi hatalom és a kormány végrehajtói hatalma között elhelyezkedő önálló, tekintélyelvű hatalmi jogintézmény, amely napjainkban kb. a közepesen erős államfői hatalommal egyenértékű. Ezt támasztja alá a jogszabály megfogalmazása, amely szerint

„a kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása [...] korlátozások között illeti meg” (1920: I. tc. 13. §).⁶³

A kormányzó személyében sérthetetlen volt és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesült, mint a király. Azonban, ha alkotmányt sértett volna vagy törvényt szegett volna meg, a nemzetgyűlés felelősségre vonhatta.

Horthy Miklóst 1920. március 1-jével választották kormányzónak, és ezt a tisztségét 1944. október 15-ig, lemondása napjáig töltötte be. Ezen időszakban többször törekedett a jogkörének kiterjesztésére, mindenekelőtt az 1920: I. törvénycikk 13. §-ának módosításával (vö. 1933: XXIII. tc., 1937: XIX. tc.).

A kormányzónak választott Horthy Miklós számára a jogköreinek kiterjesztése mellett megnyugvást az 1921: XLVII. tc. 1. és 2. §-a hozta, amely elrendelte:

„1.§. IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek.

2.§. Az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (*Domus Austriaca*) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszti, és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.”

A trónfosztással, illetőleg a *pragmatica sanctio* hatályon kívül helyezésével nyílt meg számára az igazi perspektíva: sem az élő király személye, sem az utódjai nem jelenthettek vetélytársat a hatalomgyakorlásban.

Ezzel párhuzamosan fokozatosan igyekezett utódlási vonalon biztosítani a nevéhez kötődő folyamat továbbélését. Az időt a háború kitörését követő években vélte elérkezettnek, amikor – meglátása szerint – mind a nemzetközi, mind a belföldi helyzet megérett erre a lépésre:

- a németek legyőzhetetlennek tűntek;
- elég tekintélyt szerzett magának, hogy elhatározását keresztülvigye;
- népszerűsége tovább nem növekedhetett;
- egyes politikai pártok és jelentős parlamenti erők készségesnek mutatkoztak gesztust tenni irányába.

Kormányzóhelyettesi intézmény

Az Emlékirataimban a kormányzóhelyettesi intézmény megalkotását életkorával, egy betegség lehetőségével, illetőleg a háborús terhek nehézségeivel magyarázta, amelyet az „uralkodás” és a „kormányzás” összemosódása csak fokozott.

A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetésének szükségességét úgy tüntette fel, mintha az nem is az ő gondolata lett volna, hanem mások tanácsait megfontolva biztonsági okokból döntött volna mellette. A gondolatot a Bárdossy-kormány akceptálta, előkészítette és a törvény még Bárdossy miniszterelnöksége idején megszületett (vö. 1942: II. tc.).⁶⁴ A jogszabály megalkotásának körülményei és a kormányzóhelyettesi jogkör létrehozása – az előzményeket, mindenekelőtt a kormányzói hatalom megszilárdítását, majd fokozatos kiterjesztését figyelembe véve – nyilvánvaló *dinasztia-alapítási törekvésként* értelmezhető.

A Horthy-korszak néhány jellemzője

Az 1920–1944 közötti időszakot fedőfogalomként okkal nevezhetjük *Horthy-korszak*-nak. A korszakot konfliktusviselési szempontból nézve megállapítható

- Horthy igen jól kamatoztatta a kormányzói hatalommal járó lehetőségeket a feszültségek szítására és oldására,
- legalább hat (1920–1932, 1932–1936, 1937–1941, 1941–1942, 1943–1944, 1944. év) kisebb szakaszra bontható, amely alatt
- 11 személyt nevezett ki miniszterelnöknek [M1].

Utólagosan megítélve a Horthy-korszakot

- legstabilabbnak az 1921–1936 közötti periódus tűnik, amelyet a *konzolidáció időszakaként* is szoktak aposztrofálni;
- a legkevésbé stabilnak az 1920. év, illetőleg az 1944. év egy része bizonyul, amikor rendkívül *beszűkítették mozgásterét, illetőleg hatalmát*;
- a legzaklatottabbnak az 1937–1944 közötti időszak tekinthető, annak ellenére, hogy
 - ▷ az 1937–1939-es években érte el *hatalmának tetőpontját*, de ez az időszak nevezhető az események felgyorsulási időszakának is, hiszen
 - ▷ 7 miniszterelnököt nevezett ki egyre rövidebb időre, illetőleg váltott le;
 - ▷ az ország magyarok lakta területekkel gyarapodott;

- a kormányzói hatalom szempontjából a *legkiszámíthatatlanabb* az utolsó év, az 1944. év számított, ekkor három miniszterelnök, közülük kettő a német megszállás alatt váltotta egymást.

Tekintélyt parancsoló magatartásának köszönhetően sikerült tiszteletet elérni az emberek között és nemzetközi szinten is, miközben ehhez eszközként a feszültségek oldására használta a kormányfők és kormánytagok kinevezését és elmozdítását. Az ország adminisztratív-politikai tagoltságának tulajdoníthatóan tényleges hatalma a fővárostól mért távolsággal arányban csökkent, sőt uralkodásának végére az évek során az emberekbe iránta plántált tiszteleten kívül más hatalmi eszköze nem maradt (*jelképes hatalom*). Kormányzóként és a hadsereg főparancsnokaként kiadott parancsát nem vagy megkérdőjelezve teljesítették: kudarcot vallott kiugrási kísérlete, és elvesztette tényleges kormányzói hatalmát.

A kormány hatalma

Az 1920: I. törvénycikk rendelkezik a kormányzás kérdésköréről is. A „kormány” szó helyett többször a „magyar felelős minisztérium”⁶⁵ kifejezést vagy egyszerűen a „minisztérium” szót használja. Mindkét szóhasználat a mai értelemben vett kormánynak felel meg.

A „magyar felelős minisztérium” a *végrehajtói hatalom gyakorlója*, és teendőit ilyen minőségben a kormányzói tiszt betöltéséig gyakorolja – rendelkezett az 1920: I. tc. Majd folytatta: a minisztérium kormányzói tisztség betöltéséig felelősséggel a nemzetgyűlésnek tartozik. Ezt követően a jogszabály megadta a minisztériumnak azokat a felhatalmazásokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a jogrendet és a jogbiztonságot helyreállítsa, például a rendeletalkotási jogot, intézkedési jogot, továbbá jogot a korábbi kormányok rendeleteinek érvényben tartására vagy hatályon kívül helyezésére, törvényjavaslat előterjesztésére stb.

Az 1848: III. törvénycikk előírásainak megfelelően alakult a kormány hatásköre és felelőssége. A vonatkozó jogszabályok alapján a kormány

- a magyar királyi címet használta;
- a végrehajtó hatalom központi szervének számított,
- politikai és jogi felelősséggel az országgyűlésnek tartozott;
- felelőssége nem tisztán testületi felelősség volt, hanem az egyes minisztériumok is viseltek felelősséget;

- költségvetés szerint gazdálkodott, és annak betartásáért felelt;
- rendeletet alkothatott (M. E.);
- a képviselők interpellációkat nyújthattak be hozzá, illetőleg parlamentáris eszközökkel megbuktathatták;
- a miniszterelnök kinevezésekor a parlamenti bemutatkozása során ismertette kormányának programját;
- a miniszterelnök nem teljesen szabadon választhatta meg kormányának tagjait,
- a miniszterek önállóan nyújthattak be törvényjavaslatokat,
- a miniszterek egymással mellérendeltségi viszonyban álltak,
- a miniszterek felelősek voltak minisztériumuk működéséért.

„az állami hatóságokat, hivatalokat és intézményeket, nevezetesen a minisztériumot is és az egyes minisztereket, az alájuk rendelt állami közigazgatási hatóságokat, az állami bíróságokat és ügyészségeket, a hadsereget, a csendőrséget és az államrendőrséget a 'királyi', illetőleg a 'magyar királyi' jelzővel kell megjelölni”

2394/1920. M. E. sz. rendelet

Az ország – a végrehajtói hatalom szempontjából – vármegyékre (63; Trianon után 25), törvényhatósági jogú városokra (24; Trianon után 10), Budapestre és (Trianon előtt) Fiume városra, illetőleg járásokra, községekre (városokra, nagyközségekre, kisközségekre) tagolódott.⁶⁶ A törvényhatóságok önálló intézkedési, határozat- és szabályrendelet-alkotási joggal rendelkeztek. A kormány közvetlen kapcsolatban állt velük, a belügyminisztert az önkormányzati jogkörben hozott intézkedések esetén felügyeleti (felülvizsgálati) jog illette meg.

A végrehajtói hatalom képviselőjeként a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok főispánt választottak, akit a belügyminiszter javaslatára a király (kormányzó) nevezett ki. A főispán méltósága elsősorban politikai és irányító jellegűnek tekinthető rendeletalkotási joggal. Munkáját főispáni titkárok, fogalmazók stb. segítették.

A konkrét törvényhatósági és községi ügyeket a vármegyékben központi közegek, választott központi tisztviselők (például alispán, főjegyző, aljegyzők stb.) és külsztisztviselők (például járási főszolgabíró, szolgabíró stb.), illetőleg 1929 után: közigazgatási tisztviselők, önkormányzati alkalmazottak intézték.

A miniszterelnökök és főbb jellemzőik

A miniszterelnököt, illetőleg a kormány tagjait a kormányzó nevezte ki. Közvetlenül a kormányzótól függött a miniszterelnök, aki saját tárcával (minisztériummal) nem rendelkezett és *primus inter pares* (egyenlők között az első, vö. minisztertársak kifejezést az 1867: VIII. tc.-ben) formában vezette a kormányt.

Ennek ellenére voltak olyan miniszterelnökök, akik tevékenységük nyomán kiérdemelték, hogy miniszterelnökségük idejét „korszak”-ként jelöljük. Ezek közé tartozott Bethlen István és Gömbös Gyula miniszterelnöksége. Tulajdonképpen nekik köszönheti Horthy Miklós kormányzói hivatalának megszilárdulását és tekintélyének növekedését, tekintélyuralmi rendszerének konszolidációját. (Gróf Károlyi Gyula választása figyelmeztette Horthyt, hogy az „arisztokratikus modor és származás” egy válságos időszakban nem a legmegfelelőbb ómen, illetőleg Károlyi miniszterelnöksége túlságosan is alkalmatlan volt a hatalom megszilárdításához. Nem véletlen, hogy egy év múlva menesztette.)

Míg a Bethlen-korszakból csak a gazdasági világválság esik kutatásunk időszakába, addig Gömbösnek mind a négy éve: *Gömbös Gyula* miniszterelnök már csak származásánál fogva, politikai és katonai karrierje folytán is olyan tekintélynek örvendett, hogy

- összekötő szerepet játszhatott a jobboldalon,
- sikerülhetett bizonyos kiegyezést elérnie a szélsőségesekkel, miközben
- nemzetközi szinten és szerződésekkel javíthatta az ország megítélését;
- a meghirdetett 95 pontos Nemzeti Munkaterve szokatlanságával és kiegyensúlyozottságával minden társadalmi réteg felé nyújthatott egy elfogadható minimumot;
- a nemzeti egység gondolata szájából hitelesnek és követendő példának tűnhetett, viszont
- gyorsított egységesítési törekvései a politika meghatározó köreiben népszerűtlenné tették, illetőleg akadályozták megvalósítását.

Az őket követők olyan rövid ideig álltak miniszterelnökként hivatalban, hogy egyikük sem tudott tevékenységének „korszakos” jelleget adni. (Kállay Miklós sem, még ha „hintapolitikája” alkalmassá is tenné.) Legfeljebb *egy-egy eseményhez kapcsolódóan* tudunk „korszakos” jelzőt csatolni nevükhöz. Például

- Darányi Kálmán nevéhez fűződik a „győri beszéd”;
- Imrédy miniszterelnöksége idején (1938. május 25–29) zajlott le a 34. Eucha-

risztikus Világkongresszus [34. *Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus*] Budapesten; történt meg az első bécsi döntés és került vissza a Felvidék és Kárpát-alja egy része, illetőleg szerepe meghatározó volt az ún. zsidótörvények előkészítésében és elfogadtatásában;

- gróf Teleki Pál komoly kísérleteket tett az angolszász kapcsolatok felújítására és a nemzetiségek irányába, illetőleg megakadályozta, hogy a németek Magyarországon átvonuljanak (ami az életébe került);
- Bárdossy László miniszterelnökként jelentette be, hogy „Magyarország [...] a Szovjetunióval hadban állónak tekinti magát”, miniszterelnökségére esett a harmadik zsidótörvény elfogadása;
- Kállay Miklós miniszterelnöksége az angolszász orientáció lebegtetésével, az ún. hintapolitikával forrott egybe;
- Sztójay Döme miniszterelnöksége idején történt több mint 430 ezer zsidó deportálása;
- Lakatos Géza alig kéthónapos miniszterelnöksége a sikertelen kiugrási kísérlettel kapcsolódik össze.

A Horthy-korszak miniszterelnökei között a vidék, azon belül is az erdélyi ősökkel rendelkezők dominanciája érvényesült: maga a kormányzó is erdélyi nemesi család sarjaként aposztrofálta magát. Valamennyien beszéltek magyarul, de idegen nyelven is tudtak. Nem magyar anyanyelvűnek Sztójay Döme tekinthető, aki miniszterelnöki kinevezésekor csak törte a magyart.

A kormányfők kivétel nélkül a kiegyezés után, de még az 1800-as években születtek, többségük 1880–1891 között. Mindegyikük fiatalabb volt Horthy Miklósnál, illetőleg korábban felsőfokú végzettséget szerzett. A legfiatalabb kormányfők: Imrédy Béla (1891), továbbá Bárdossy László (1890) és Lakatos Géza (1890).

Miniszterelnökként 4 fő viselt grófi címet, 3 fő rendelkezett tábornoki rendfokozattal, 2 fő volt vitézi rend tagja. Egyedül Bárdossy László nem viselt sem vitézi, sem egyéb titulust.

Keresztény kurzus és a kormányzat felekezeti megoszlása

A Horthy-korszakot egyesek a „keresztény kurzus” időszakának is szokták nevezni. Maga a „kurzus” valójában két évet ölelt fel: az 1919–1920-as éveket, de – helytelenül – ki szokták terjeszteni, és elsődlegesen a római katolikusokhoz kötik.

A „keresztény kurzus” kifejezéssel katolikus részről Prohászka Ottokár püspök exponálta magát. Több 1919–1921 között készült publicisztikai írásában foglalkozott a kérdéssel. Szerinte

„a keresztény nemzeti kurzus nagy önállóság volt a tagadással szemben, mely mint Isten- s nemzettagadás, mint hitetlenség s alávalóság, mint piszok és kegyetlenség akarta letörni a magyarság lelkét. A keresztény kurzus világgá sívította protestációját azon intellektuell s gazdasági rendszer ellen, mely kivetkőztetni akarta a nemzetet kereszténységéből épen úgy, mint faji érzéséből, mely egy buta liberalizmus szemfényvesztő korszakában meghamisította s elnyomta a nemzeti génuszt, mely halálos csapást akart mérni a keresztény nemzeti kultúrára, s miután szétrobbantani segítette a hadsereget, összetörte a magyar kardot s a magyar cimert, tönkretette Magyarországot s sakterkezek alatt vérbe akarta fojtani a magyarságot.”⁶⁷

A keresztény kurzus az 1919–1920-as éveket jellemző szellemi áramlat az ön- és faj-szeretet kifejezésére „az idegen fajú, idegen érzésű merénylőkkel szemben” – fogalmazta meg a kifejezés értelmét. Nem szélsőséges irányzat, nem antiszemitizmus, mint sokan szeretnék beállítani, hanem „szellemi s eszmei irányzat”, „népfelkelés, nemzetfelkelés, hitfelkelés, génuszfelkelés az idegenség s a beszűröngözés ellen”. A későbbiekben a „keresztény kurzus” kifejezést a „keresztény és nemzeti”, illetőleg „keresztény, nemzeti” kifejezések váltották fel. Értelme annyiban módosult, hogy a „keresztény” szó részben helyettesítője lett a *vallási identitás* erősítésének, a „nemzeti” pedig a *magyarsághoz tartozásnak*, és mintegy *választóvonalat* képezett azzal szemben, ami nem keresztény és nem nemzeti jellegű, vagyis ellentétes vele.

6. táblázat
A KORMÁNYZATI POLITIKA IRÁNYÍTÓINAK FELEKEZETI MEGOSZLÁSA

Megnevezés	Római katolikus (százalék)	Protestáns ⁶⁸ (százalék)
Felekezeti megoszlás 1920-ban	63,9	27,3
Felekezeti megoszlás 1930-ban	64,1	27,1
Felekezeti megoszlás 1941-ben ⁶⁹	55,0	24,4
Kormányzó (Nemzetvezető)	0,2	97,8
Miniszterelnökök (1921–1945)	33,3	66,7
Miniszterek (1929-ben)	54,5	45,5
Politikai államtitkárok (1929-ben)	33,3	66,7

Forrás: EPL, KSH, Giczi 2010. felhasználásával

Ha valaki mégis ragaszkodna a „keresztény kurzus” kifejezéshez, akkor igazodási pontként érdemes figyelembe venni a képviselőház elnökeinek, valamint a kormányzati politika meghatározó személyeinek vallási megoszlását (vö. 6. és 7. táblázat).

7. táblázat
A KÉPVISELŐHÁZ ELNÖKEI ÉS VALLÁSI IDENTITÁSUK

A parlament elnöke	Vallása	Időszak
Almásy László	római katolikus	1929. 02. 07–1935. 05. 01.
Sztranyavszky Sándor	evangélikus	1935. 05. 01–1938. 05. 17.
Kornis Gyula	római katolikus	1938. 05. 20–1938. 12. 01.
Darányi Kálmán	református	1938. 12. 05–1939. 11. 01.
Tasnádi Nagy András	református	1939. 11. 09–1945. 03. 28.

Forrás: Országgyűlési almanachok felhasználásával

A képviselőház elnökei figyelembevételével a két nagy keresztény tömb vallási megoszlása a következő: római katolikus (81 hónap) 41,75 százalék; protestáns (113 hónap) 58,25 százalék.

Ha ezen időszak kormányfőinek vallási megoszlását tekintjük mérvadónak, akkor a katolikusokra szűkített értelmezést rögtön helyesbítenyi kell: az 1921–1945 közötti időszakban – Horthy Miklós kormányzót leszámítva, akire 97,8 százalék jön ki – kétszer annyi ideig kormányozták a protestánsok az országot, mint a római katolikus vallásúak.⁷⁰

Ha a főispánokat és alispánokat is vizsgálódásunkba vonjuk, akkor az eltérés szintén a protestánsok (32,1 százalék; 40,0 százalék) javára mutatkozik: a főispánok esetében több mint 5 százalékponttal, az alispánok esetében pedig közel 13 százalékponttal. Ennek ellenére a katolikusoknak sikerült számukra egy elfogadható *modus vivendi* kiharcolni, amit bizonyos felekezeti békére való átállás időszakának is lehetne nevezni.⁷¹ – 1929-et követően, amikor Serédi Jusztinián hercegprímás kért kimutatást a kormánytól a kormánytagok vallási, felekezeti megoszlására vonatkozóan, egyfajta hallgatólagos *modus vivendi* alakult ki, amelyet a kormányzat a kinevezések-kor kisebb-nagyobb mértékben igyekezett figyelembe venni. A *modus vivendi* fennmaradásának egyik kritériuma volt, hogy

- a kultuszminiszternek római katolikusnak kell lennie (vö. 8. táblázat), illetőleg
- minden kormányban legyen olyan ügyosztály, amelyet
- a katolikus ügyek intézésére az egyház támogatását élvező személy vezet.

8. táblázat
VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTEREK A HORTHY-KORSZAKBAN

Miniszter neve	Vallás	Élt: –tól –ig	Miniszter –tól –ig
Haller István	rk.	1880–1964	1920. 03. 15 – 1920. 12. 16.
Vass József	rk.	1877–1930	1920. 12. 16 – 1922. 06. 16.
gróf Klebelsberg Kunó	rk.	1875–1932	1922. 06. 16 – 1931. 08. 24.
Ernszt Sándor	rk.	1870–1938	1931. 08. 24 – 1931. 12. 16.
Karafiáth Jenő	rk.	1883–1952	1931. 12. 16 – 1932. 10. 01.
Hóman Bálint	rk.	1885–1951	1932. 10. 01 – 1938. 05. 14.
gróf Teleki Pál	rk.	1879–1941	1938. 05. 14 – 1939. 02. 16.
Hóman Bálint	rk.	1885–1951	1939. 02. 16 – 1942. 07. 03.
Szinyei Merse Jenő	rk.	1888–1957	1942. 07. 03 – 1944. 03. 22.
Antal István	rk.	1896–1974	1944. 03. 22 – 1944. 10. 16.
Rakovszky Iván	rk.	1885–1960	1944. 08. 29 – 1944. 10. 16.
Rajniss Ferenc	rk.	1893–1946	1944. 10. 16 – 1945. 03. 28.

Forrás: Magyarország kormányai, Parlamenti almanachok

Hasonló kritériumnak lehet tekinteni azt a (szóbeli és hallgatólágos) megállapodást, amely szerint a katolikus egyház vezetősége kellő időben értesül az esetleges – az egyházat is érintő – személyi változásokról és jogszabályi módosításokról stb.

A törvényhozói hatalom

Magyarországon 1930 és 1945 között az alsóházi (képviselőházi) *parlamenti aritmetika* határozta meg a törvényhozói hatalom súlyát. Kétféle értelemben is: *egyrészt* a kormány támogatottsága és fennmaradása a *parlamenti erőviszonyok* alakulásától függött, *másrészt*, akik mandátumot szereztek, azok képviselőként bizonyos mértékben szabad mozgással rendelkeztek, például frakciózhattak, pártszövetségeket alakíthattak stb., és ezáltal *módosíthatták az eredeti erőviszonyokat*. Ebben a szisztémában a „második parlament”, a Felsőház inkább tompító és a politikai helyzetet a nagyobb hatalmi súllyal rendelkezők szempontjainak megfelelően moderáló szerepét vállalta magára.

Egy *parlamentáris* monarchiában a parlament hatalma egyértelműen nagyobb, mint egy *alkotmányos* monarchiában (ez utóbbi volt Magyarországon), ahol a többpártrendszer és a politikai viszonyok állandó mozgékonyasága kevésbé van kihatással

az ország politikai arculatára. Különösen, ha olyan személy vezeti, akinek sikerült elérnie, hogy kormányzóként – bizonyos értelemben – mintegy önálló hatalmi ágként fölötté álljon a pártpolitikai viszályoknak, és ezzel mérsékelje vagy visszafogja a pártalapú, parlamentáris törvényhozói hatalom érvényesülését. Ezen megfontolások húzódtak a választójogi reform előkészítői munkálatai mögött, amikor már elkerülhetetlenné vált a titkos választásokra való áttérés (1939).

A választójogi reform

A kormányzat nagy súlyt helyezett a választójogi reform előkészítésére. A Statisztikai Hivatal 3×3-as tagolásban foglalkozási csoportok szerint készítette el a társadalom besorolását. Ennek keretében három réteget alakítottak ki három ismerv (kritérium) alapján (vö. 9. táblázat). Ezek az ismérvek képezték az alapját az országgyűlési képviselőválasztásról szóló 1938: XIX. törvénycikk választójogosultságot megállapító rendelkezéseinek.

9. táblázat

A VÁLASZTÓJOGI REFORM STATISZTIKAI ADATAI 1937-BEN

Ismerv	Alsó réteg	Középső réteg	Felső réteg
1.	Az 5 katasztrális holdon aluli birtokosok és bérlők	Az 5–50 katasztrális holdas birtokosok és bérlők	Az 50 katasztrális holdon felüli birtokosok és bérlők
2.	A férfiaknál legalább 4, a nőknél legalább 6 (illetve 4) elemi iskolai végzettség; az 1. pont alattiak hozzátartozói, a részes földművesek, gazdasági cselédek, munkások, napszámosok, a házi cselédek, az ipari stb. munkások és az összes segédszemélyzet	A férfiaknál legalább 4, a nőknél legalább 6 (illetve 4) elemi iskolai végzettség; az előbbiek hozzátartozói	A férfiaknál legalább 4, a nőknél legalább 6 (illetve 4) elemi iskolai végzettség; az alábbiak hozzátartozói
3.	Ha 4 középiskolai osztályt nem végeztek: a tisztviselők, önálló iparosok, kereskedők stb.	Ha 4 középiskolai osztályt végeztek, de nyolcat nem végeztek: a tisztviselők, önálló iparosok, kereskedők stb.	Ha legalább nyolc középiskolai osztályt végeztek: tisztviselők, önálló iparosok, kereskedők stb.

A statisztikai anyag feltünteti a legalább két év óta egy helyben lakó 24 éves és idősebb férfiak, valamint 30 éves és idősebb nők megoszlását iskolai végzettség szerint arányszámokban.

Férfiak	négy középiskolai osztályt nem végeztek	84,9 százalék
	legalább négy középiskolai osztályt végeztek	15,1 százalék
Nők	négy középiskolai osztályt nem végeztek	87,2 százalék
	legalább négy középiskolai osztályt végeztek	12,8 százalék
Összevont adatok (országos átlag)	négy középiskolai osztályt nem végeztek	86,0 százalék
	legalább négy középiskolai osztályt végeztek	14,0 százalék

Forrás: Magyarország, 1937. 10. 03-i szám 7. o. felhasználásával

A törvénycikk különválasztotta

- az egyéni és a lajstromos választókerületeket,
- a férfiak és nők képviselőválasztói jogait, illetőleg
- érvényesítette a kor, állampolgárság, helyben lakás időtartama, valamint állandó foglalkozás (vagyoni helyzet) és az iskolai végzettség követelményét.

A lajstromos választókerületben a férfiak a 26. életév, a nők a 30. életév betöltésétől, egyéni választókerületben pedig mind a férfiak, mind a nők a 30. életév betöltésétől vehettek részt a titkos szavazáson. Az állampolgárságot illetően feltételként szabta meg a törvénycikk a legalább 10 éves magyar állampolgárságot, a helyben lakásra (lakóhelyre) vonatkozóan pedig a legalább hat év állandó ott lakást, illetőleg legfeljebb egyszeri lakásváltoztatást engedélyezett. A korhatár megjelölésénél előnyt élveztek azok, akik legalább középfokú végzettséggel rendelkeztek: ők a 26 éves kor betöltésétől jogosultak voltak szavazni.

A korábbiakhoz képest nemcsak a választók tekintetében történtek változtatások, hanem a választható személyek körét illetően is. A *választható személy* esetében alapkritérium, hogy

- legyen választójoga,
- az alsó korhatárt, a 30. életévet betöltte,
- élethivatásszerűen állandó foglalkozást folytasson vagy az, hogy
- az országgyűlésnek, bármelyik törvényhatósági bizottságnak vagy községi képviselőtestületnek tagja vagy azoknak a választást megelőző tíz éven belül tagja volt.

Nem lehetett jelölt, aki többek között

- a választás időpontjában nagyarányú köztartozással rendelkezett,
- összeférhetetlenség állott fenn, vagy
- egyéb okok, mint büntetés stb. miatt nem választható meg.

A jelöltet, ha a feltételeknek megfelelt, képviselővé vagy pótképviselővé választhatták. Egy személy

- több választókerületben is elfogadhatta a jelölést (a jelölések száma maximalizált volt),
- az induláshoz *biztosítékot* kellett letenni,⁷² amit meghatározott esetekben visszakaphatott (például mert egyéni választókerületben megválasztották, vagy ha nem választották meg, az érvényesen leadott szavazatok legalább egynegyedét megkapta stb.).

Az 1939. évi képviselőválasztások alkalmával összesen 260 országgyűlési képviselő szerzett mandátumot. Egyéni választókerületek mandátumainak száma: 135 db, a lajstromos választókerületeké pedig 125 db. Egyéni választókerületben a megválasztáshoz viszonylagos többség, de legalább a leadott érvényes szavazatok 40 százalékának megszerzésére volt szükség. Lajstromos választókerületben az eredmény megállapítása, a mandátumszerzés arányos rendszer alapján történt.

1945-öt megelőzően utoljára ez a választás határozta meg a törvényhozói testület arculatát. A belső mozgások annyiban módosítottak ezen, amennyiben *parlamentari frakciószövetségek* alakultak meghatározott *pártpolitikai csoportérdekek* érvényesítésére. Ilyen pártszövetségnek tekinthető az 1941. szeptember 24-e és 1944. május 22-e között a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség, amely az Imrédy Béla által vezetett Magyar Megújulás Pártja és a Pálffy Fidél által újból életre hívott Magyar Nemzetiszocialista Párt parlamenti képviselőcsoportjai között kötött. „A pártszövetség 35 parlamenti tagot számlált soraiban: 26 Magyar Megújulás Pártit és 9 Magyar Nemzeti Szocialistát.

A pártszövetség a parlamentben a kormánnyal szemben az ellenzéki oldalon együttműködött a Nyilaskeresztes Párttal.”⁷³

A miniszterelnökök további sorsa

A kutatott időszak miniszterelnökei közül fegyver által halt meg Teleki Pál, Bárdossy László és Imrédy Béla. *Aktív miniszterelnökként* haltak meg ketten: Gömbös Gyula és Teleki Pál. Gömbös Gyula természetes halált halt, Teleki viszont ma is vitatott körülmények között vesztette életét.⁷⁴ 1939-ben, alig pár hónappal a háború kitörése után fejezte be életét Darányi Kálmán.

A háború befejezése után itthon esett fogságba két fő (Bethlen István, Lakatos Géza), a nyugati szövetségesek fogságába hatan kerültek.

Nem adták ki, hanem Nyugaton éltek és ott is haltak meg ketten: gróf Károlyi Gyula és gróf Kállay Miklós.

A nyugati szövetségeseknél esett ugyan fogságba, de ők kiadták Magyarországnak, ahol a Népbíróság vonta felelősségre Imrédy Bélát, Bárdossy Lászlót és Sztójay Dömét. A Népbíróság valamennyiüket háborús és népellenes bűncselekményekért vonta felelősségre. Bárdossy Lászlót és Imrédy Bélát golyó általi halálra ítélték és kivégezték, Sztójay Dömét szintén halálra ítélték, de őt felakasztották.

Bethlen Istvánt, aki a háború végét itthon várta be, elfogták, a Szovjetunióba internálták, és ott ismeretlen körülmények között halt meg.

Külön bekezdést érdemelnek a *Szálasi-kormány tagjai*. Az öngyilkosságot elkövető Jurcsek Béla közellátásügyi miniszter kivételével valamennyien a nyugati szövetségesek fogságába kerültek, megadták magukat. Az új magyar kormány kikérte őket, háborús és népellenes bűncselekmények címén a Népbíróságok a Szálasi-kormány valamennyi kiadott miniszterét és magát Szálasi Ferencet is halálra ítélték, és kivégezték.

A régi rendszer *hatalmi ágainak vezetői* közül

- Horthy Miklós volt kormányzó megmenekült azáltal, hogy a nyugati szövetségesek nem teljesítették egyik keleti fél kiadatási kérelmét sem;
- Tasnádi Nagy Andrást, a képviselőház elnökét a Népbíróság háborús bűnösként felelősségre vonta, de nem halálra, hanem fegyházbüntetésre ítélte;
- Lakatos Gézát felelősségre vonták, internálták, végül Ausztráliában élte le élete hátralévő részét;
- a Felsőház utolsó elnökét, Rátz Jenőt a Népbíróság halálra ítélte, de Tildy Zoltán államfő megkegyelmezett neki, és büntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatták (1952-ben halt meg a váci börtönben).

2. FEJEZET

A katolikus egyház politikai arculata

A katolikus egyház politikai arculatát két alaptényező mentén értelmezem: az egyik a *soft power* jellege, a másik a politizálással kapcsolatos megnyilatkozások mentén. A katolikus egyház mint olyan formális jogi szempontból különválasztott az államtól. Az állam és egyház szétválasztása óta hatalma puha vagy lágy hatalomnak (*soft power*) felelt meg. A klérus és a hívek csak fokozatosan ébredtek ennek tudatára. Az egyház „*soft power*”-jellegével legvilágosabban akkor szembesültek, amikor saját bőrükön tapasztalták, hogy

- „a kereszténység nem önbiztosítási művelet”;
- „világi törvényekkel szemben nem képes védelmet nyújtani”;
- a konvertitáknak, kitérteknek sem jogi, sem társadalmi vonatkozásban nem tud biztosítékokat nyújtani.⁷⁵

Ami a másik viszonyulási pontot illeti, a magyar katolikus főpapok egyrészt általános irányelveként – már abban az időben is – az egyházi személyek, de különösen az egyház politikai semlegességét vagy pártok felettségét hangsúlyozták, másrészt az 1917-es CIC 139. §-t tekintették mérvadónak.

A papság politikai közéleti szerepének veszélyére a főpásztorok többször figyelmeztettek, sőt voltak idők, amikor belső körleveleket adtak ki, amelyek általánosságban tiltották a politikai jellegű nyilatkozatokat vagy a politikai párttagságot stb. [vö.: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1931), Glattfelder Gyula csanádi püspök (1937) [vö. 004-008], Hanauer Á. István váci püspök (1939), vagy a püspöki kar ilyen jellegű állásfoglalásait – Beke, 1992].

A mindennapi életben azonban a papság politikai aktivitása egy bizonyos pozíció vagy hatás elérése után elkerülhetetlenné vált, sőt a hívek is elvárták. Az 1917. évi CIC

139. §-a nyomán az egyházi szempontból fennálló összeférhetlenségek mentén határozták meg a politikához való személyes viszonyokat: a helyi szintű politizálást, illetőleg a szenátori vagy törvényhozói tevékenység folytatását konkrét személy esetében. Ez szentszéki és/vagy ordináriusi engedélyhez kötöttséget jelentett, következésképpen: akik egyházi személyként hivatalosan politikai tevékenységet fejtettek ki vagy részt vettek a konkrét politikai életben, azoknak rendelkezni kellett az illetékes egyházi szerv megfelelő engedélyével.

KÜZDŐ ÉS POLITIZÁLÓ EGYHÁZ

A politika az egyház berkeiben tulajdonképpen sohasem tudott gyökeret eresztetni, tömegeket vonzani és mozgósítani olyan formában, mint például a szociáldemokrácia esetében megfigyelhető. Ennek okai részben a politika – finom kifejezéssel – Janus-arcúságában ragadhatók meg, egyházi vonatkozásban pedig a politikának az egyháztól való idegenségével magyarázhatók. Nem véletlen, hogy az 1930-as években (1931-ben, 1935-ben, 1939-ben) a katolikus egyház soha egyetlen politikai párt mellett sem foglalt egyértelműen állást vagy kötelezte el magát, sőt igyekezett minél jobban a pártok fölé emelkedni, és homályos fogalmazványaiiban az egyházzal szembeni magatartásukon keresztül utalni rájuk. Annak ellenére cselekedett így, hogy az egyháznagyok a kétkamarás parlament elfogadása óta hivatalból a felsőház tagjai voltak, és egyes papok ordináriusi engedéllyel részt vettek a konkrét pártpolitikában is.

„Mint Magyarország első zászlósurja és főpapja, természetesen a politika és pártok felett állok. Ez azonban nem jelenti és nem jelentheti azt, hogy a prímás ne állhasson közelebbi viszonyban egyik-másik párttal. ... Éppen ezért különös melegséggel köszöntöm a keresztény pártot, amely programjában, megnyilatkozásaiban és tagjaiban a nagy magyar érdekeket iparkodik előbbre vinni, belekapcsolva azokat a Krisztus és az Egyház ügyének szolgálatába.”

Részlet Serédi Jusztinián fogadóbeszédéből a Keresztény Községi Párt 1938. május 2-án tett esztorgomi látogatásakor

Érdekes színfolt az egyházi rend egyes tagjainak bekapcsolódása a képviselőházi munkába, illetőleg szinte kivétel nélkül a helyi politikai és egyesületi életbe. Míg a képviselőházi politika folytatásához a konkrét pártelkötelezettség nélkülözhetetlen volt, addig a helyi politikában listás helyen sikerült mandátumokhoz jutni. Ezáltal az állam–egyház szétválasztása gyakorlatilag csak intézményi szinten érvényesült, a konkrét személyek szintjén azonban nem valósult meg.

Az egyházi rend tagjai, akik közvetlenül foglalkoztak a hívek lelki életével, vagyis lelkipásztori tevékenységet fejtettek ki, nem is vonhatták volna ki magukat a politizálás alól, ha részei akartak lenni híveik mindennapi életének és meg akarták érteni viselkedésüket. Egészen addig nem volt kétséges a hívek politikai identitása, amíg a választások nyíltan zajlottak, viszont 1939-ben, amikor bevezették a titkos választójogot, fokozottabban kellett odafigyelni a politikai mozgásokra, mint korábban.

A papok politizálásának harmadik kényszerítő oka az ideológiai harc, amelyet az egyes politikai eszmékkel szemben kellett megvívni (vö. 1. táblázat). Az ún. programpártok megjelenéséig valamennyi politikai párt egyúttal ideológiai (világnézeti) pártalakzatként működött. Ha egy pap nem szándékozott a világtól elvonulni, lép-ten-nyomon beleütközött és meg kellett küzdeni ideológiai ellenfelével. Nemcsak a szocialista eszmerendszer vallásellenessége kényszerítette ki vagy készítette erre a küzdelemre, hanem a nemzetiszocializmus, a fasizmus és más korszellemek, mint például a demokráciafelfogások, az önkormányzatiság vagy más részterületek.

Természetesen, hiú ábránd lett volna azt kérni egy paptól, hogy – mint a falu vagy város egyik meghatározó vezető személyisége – ismerje ki magát ebben a rengetegben. Viszont az egyszerűbb hívek figyelembe vették a pap véleményét, különösen, ha az – érzésük szerint – a javukra szolgált.

A papok politikai magatartásával kapcsolatban a püspöki kar és a püspökök elsősorban ajánlásokat fogalmaztak meg, rendszerint a lelkipásztori bölcsességre (*prudentia pastoralis*) hivatkoztak, hogy ki hogyan értelmezi, és milyen álláspontot alakít ki az ajánlásokból ([004]–[005]). Csak a vatikáni megnyilatkozásoknak és az ehhez kapcsolódó egyházmegyei leiratoknak (körleveleknek) volt nagyobb súlyuk; ezek túlmutattak az egyszerű püspöki ajánlásokon.

A vatikáni megnyilatkozások mint a katolikus egyház hivatalos megnyilvánulásai az egész egyház szellemi beállítódását orientálták [009]. A püspöki ajánlások viszont – többnyire – figyelembe vették a lelkipásztorok lelkiismereti szabadságát, ha tárgyaik nem kötődtek sem egyházi jogi előírásokhoz, hittételhez, dogmához vagy szin-te dogmatikus erővel bíró hagyományhoz. Ezáltal az egyes lelkipásztorok rendkívül széles mozgástérrel rendelkeztek.

Ilyetén tényezők feszültségében élt és működött a küzdő és a politizáló egyház.

A küzdő egyház

A küzdő vagy evilági egyház (*ecclesia militans*) a középkor óta a hitterjesztés szolgálatában tevékenykedett. Alapvető feladata volt, hogy Krisztus hű katonájaként minden nehézség ellenére megőrizze a hitet, terjessze az evangéliumot a világban. Maga a kifejezés két páli levélre nyúlik vissza: a Timóteushoz írt második levélre (2 Tim), illetőleg az Efezusiakhoz írt levélre.

A fair küzdelem

A Timóteushoz írt második levélben Pál személyes hangon szól a levél címzettjéhez. Magatartásbeli mintaként a katonát, a versenyzőt és a földművest állítja. Mindhárman harcolnak, keményen küzdenek, hogy fáradságos munkával elérjék a célt. Sem a küzdelem, sem a kereszténység vállalása nem egyszerű feladat. Viszont az eredmény, a jutalom sem az, mert aki kitartóan és szabályszerűen küzd, elnyeri a dicsőség koronáját.

A levélben Pál felhívja Timóteus figyelmét (2 Tim 2,3–6; 4,2–8): azzal, hogy keresztény lett, egyúttal Krisztus katonájává vált, akinek keresztül kell menni nehézségeken, illetve vállalni kell azokat. Miként a katona, ő se törődjön apró, kicsinyes dolgokkal, ne bonyolódjon bele „az élet mindennapi dolgaiba”, mert belevész, és nem fogja tudni elnyerni „vezére elismerését”. Ha küzd, akkor szabályszerűen küzdjön. Ha érvel, megfedd valakit vagy buzdít, türelemmel és hozzáértéssel tegye. Arra törekedjen, hogy Isten színe előtt becsületes maradjon. Az igazságot tartsa szem előtt, amikor a helyes úton akar járni.

Az élet fáradsággal, bajokkal jár. Mindezt el kell viselni, mert csak így lehet teljesíteni a szolgálatot. Ha fáradozik, ha keményen dolgozik, a gyümölcs beér és elsőként fog részesülni belőle – miként a földműves. Ha így tesz, ha így jár el, akkor Pál szavaival elmondhatja:

„A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam. Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Úr, az igazságos bíró, de nemcsak nekem, hanem mindenkinek, aki örömmel várja eljövételét” (2 Tim 4,7–8).

Lelki fegyverek

Az *Efezusiakhoz írt levél*ben (Ef 6,10–20) szintén a küzdelem fontosságára hívja fel a közösség figyelmét. Katonai kifejezéseket használ, hogy érzékeltesse annak nehézségét:

„erősödjetek meg az Úrban, az ő mindenható erejéből. Öltsetek föl az Isten fegyverzetét, hogy a sátán cselvetéseinek ellenállhassatok.”

A küzdelem tehát a sátán, pontosabban: a „fejedelemségek és hatalmasságok, ennek a sötét világnak kormányzói és az égi magasságoknak gonosz szellemei ellen” folyik. Ehhez van szükség „Isten fegyverzetére”, amely mint védőfelszerelés megóvjá őket a „gonosz minden tüzes nyilától.” Ebben a küzdelemben az Isten fegyverzete, amely az embert öltözékként megvédi:

- a saru „a készség a békesség evangéliumának hirdetésére”,
- a páncél „a megigazulás”,
- az öv pedig „az „igazság”,
- a sisak „az üdvösség”,
- a kard „az Isten szava” (a „lélek”),
- a pajzs pedig „a hit”.

A Szentírásban számos helyen találunk hasonló kifejezéseket. Mind azt mutatják, hogy a katolikus egyház a világban kemény küzdelmet folytat. A sikeres küzdelem érdekében igénybe veszi azokat az eszközöket, amelyek alkalmassá teszik és felvérteznek, hogy a kihívásoknak megfeleljen. Ezek az eszközök Isten fegyverei, a lélek fegyverei, olyan eszközök, amelyek képesek az üdvösségre vezetni az embereket. Ilyen fegyverekkel küzd és harcol az Egyház küldetése tudatában.

A papok fegyverviselése és önvédelme

Vannak helyzetek, amikor a küzdő egyház képe valóban militáns jelleget ölt. 1944. október.

„Az utcákon cikázó nyilasjelvényes járművek egyikéből itt is, ott is kiszáll egy karaszalagos, reverendás, övén revolvert viselő sovány fiatal pap; agitál, vezényel, irányít;

az életét akasztófán végző Kun «páter». [...] [A] hercegprímás parancsot küld neki, amelyet [Beresztóczy Miklós] jelenlétében Witz Béla⁷⁶ közöl vele: elhagyja Budapestet, leveti magáról a reverendát és tilos számára minden papi tevékenység. Kun a prímási parancsot megtagadja, és azzal fenyegetőzik, hogy karhatalmi alakulataival fegyveresen fog a prímás ellen vonulni. A prímás hajthatatlan, a templomok bezárnak Kun előtt [...]”⁷⁷

A pap felszerelése

Az említett személy nem valószínű, hogy ezzel a cselekedetével megfelelt annak a jogszabályi kritériumnak, amely szerint egy papnak a laikusoknál szentebb belső és külső életet kell élni és minden tekintetben (erkölcsösebb életével és helyes cselekedeteivel) példaként kell kiemelkednie.⁷⁸ Egyházi büntetése is ennek megfelelően alakult: a bíboros mint területileg illetékes ordinárius eltiltotta, hogy az egyházmegye templomaiban misézhesen.

Reverenda és papi civil viselése

Az engedetlenségnek Kun páter esetében volt egy másik – nem kevésbé nyilvánvaló – jele is: a ruházata, az öltözete. Abban az időben a papnak jogszabály írta elő, milyen ruházatban és felszereléssel kell megjelenni a nyilvánosság előtt. Az előírások megszegése fegyelmi vétségnek számított és következményekkel járt. Tehát a ruha jellege, viselésének módja és formája volt meghatározva.

A pap mindenkor státusának megfelelő ruházatban (öltözékben) volt köteles megjelenni a nyilvánosság előtt. Ezt a ruházatot, öltözetet nevezzük *egyházi ruhának*. Az egyházi ruhának alapesetben a *reverenda* tekintendő. Alapvető szabálynak számított, hogy egyházi ruhát nemcsak szent cselekmények alkalmával, hanem azon kívül is viselni kell. Rendkívüli esetekben viszont megengedett volt a *papi civil* viselése. Rendkívüli esetnek bizonyult például a képviselői tevékenység vagy a cserkésztszti feladat ellátása, de ide sorolható a tábori lelkeszi szolgálat is. Ezekben a rendkívüli esetekben engedélyezve volt számukra a papi civil, illetőleg a cserkészetnél a rendes cserkésztszti ruha viselése azzal a feltétellel, hogy valamilyen jelből (fekete bársony vagy aranykereszt viseléséből) derüljön ki, hogy az illető személy katolikus pap.

A katonai tábori lelkészi szolgálat speciális papi tevékenységnek számít, ezért külön is kitérek rá.⁷⁹

A tábori lelkész és felszerelése

A tábori lelkészek nem katonai, sem harcászati és hadászati ügyeket intéztek, még csak nem is katonai kiképzési, közigazgatási vagy orvosi teendőket láttak el [tehát nem adtak ki parancsokat, irányítottak vagy vezényeltek, mint Kun páter tette], hanem lelkipásztori feladatokat végeztek. Ezeket a feladatokat harcoló csapatoknál vagy egészségügyi intézeteknél láthatták el, állandó vagy tartalékos állomány tagjaként.

A tábori lelkész (katonalelkész) *kiemelt feladatát* képezte, ha a harcoló csapatoknál kapott beosztást, a sebesültek gondozása, a kitartásra buzdítás és a lelkiező fenntartása vagy a katonákba lelkiező öntése, anyakönyvezés és temetés, a kegyelet ápolása, a betegek látogatása stb. és nem utolsósorban a mögöttes országrész lelki gondozása.

A tábori lelkipásztori gondozás eszközei voltak:

- a példaadás a honvédelmek megerősítésére és megszentelésére;
- az evangélium hirdetése;
- szentségek és szentelmények kiszolgáltatása;
- szentmiseáldozat bemutatása és egyéb istentisztelet végzése (például litánia, rózsafüzér, egyéb ájtatosságok);
- lelkipásztori látogatás a felettesek előzetes engedélyével.

S végül a tábori lelkész felszerelése közé tartozott többek között:

- a breviárium, a direktórium, a rózsafüzér;
- a tábori papi ruházat (reverenda, sapka, kabát, mellény, gallér, lovaglónadrág, köpeny, csizma, ing, harisnya, zsebkendő, nyakravaló, nadrágtartó, kesztyű, karszalag stb.);
- a katonai étkezési és egészségügyi eszközök;
- a halotti anyakönyv és temetőktaszter, naplófüzet, stóla, betegek olaja;
- a lelkészi segédkönyvek;
- a bőrrönd és a kápolnafelszerelés.

Az 1930–1945 között hatályos tábori lelkészeknek szóló könyv semmiféle utalást nem tett arra vonatkozóan, hogy a tábori lelkészek viselhettek vagy viseltek volna bármiféle önvédelmi eszközt vagy fegyvert.

Fegyverviselés és önvédelem joga

Bár a tábori lelkészeknek munkájukhoz békeidőben nem volt szükség fegyverre, és ezért a fegyverviselés mellőzése indokoltnak tűnt, de van az éremnek egy másik oldala is. Amikor veszélyhelyzetbe kerültek, önvédelmi eszközként használhattak-e fegyvert.

Az 1930–1945 között hatályos 1917. évi CIC 138. kánonjának előírása szerint a klerikusoknak mindenféle, státusukkal összeegyeztethetetlen dologtól tartózkodni kellett. Ebből a szempontból vizsgálva a fegyver és a fegyverviselés összefüggését, a jogszabály fenntartotta a lehetőséget, hogy a helyzettől függően alakuljon ez a kérdés. Említett kánoni rendelkezés szerint klerikusok „*arma ne gestent, nisi quando iusta timendi causa subsit*” (*magyarul: ne viseljenek fegyvert, kivéve valós félelem esetén*).

Más szavakkal: a rendelkezés szerint a papi hivatás gyakorlásához nincs szükség fegyver viselésére. Amint Szent Ambrus mondta: a püspökök fegyverei a könnyek és az imádságok (könyörgések). Azonban ha tényleges veszélyben volt, ha félelme valósnak tűnt, akkor hordhatott fegyvert. Az ilyen esetekben történő fegyverviselést nevezzük önvédelmi jellegű fegyverviselésnek, ami szorosan összefügg a papok önvédelmi jogának problémájával.

„A papok önvédelmi joga, vagyis a személyök ellen intézett jogtalan támadásoknak, bírói segély igénybevétele nélkül, önerővel való elhárításának joga, éppen olyan velükszületett természetes jog, akárcsak a világi híveké” – írta Melihár Kálmán az *A papok önvédelmi joga* című tanulmányában.⁸⁰

Ez a jogszokás a történelem során alakult így. Voltak időszakok, amikor a papok is párbajoztak, részt vettek a pogány játékokon vagy éppen a háborúban. Az egyházi személyek különbözőképpen értelmezték ezeket a helyzeteket. Abban egyetértés mutatkozott, hogy pap ne vegyen részt párbajban vagy pogány játékokon, ahol fegyvert kellett viselni. Ezért tiltották is. A háborúban való részvétel azonban napjainkban sem elkerülhető, ha az egyház teljesíteni akarja küldetését.

Egy kérdés az ilyen eseményeken való részvétel, más kérdés, hogy milyen felszereléssel és szándékkal vesz részt valaki a háborúban. Voltak és vannak szituációk, amikor a fegyverrel harcoló klerikusok a hívők szemében elfogadhatónak tűnnek. Még azt is bocsánatosnak tartják, ha a küzdelem hevében embert öl. Egyházi szempontból viszont gyilkosság történt, és a gyilkos papi személy, aki megszegte a „Ne ölj!” parancsát.

De menjünk vissza a fegyverviselés problémájához. Amint láttuk, vannak helyzetek, amikor indokoltnak tűnhet a fegyverviselés. A történelem folyamán akkor,

amikor a közbiztonság megkívánta, hogy fegyvert hordjon a pap. Ilyenkor az elsődleges cél: a valós félelem megszüntetése, a pap személyének a biztonsága.⁸¹ E logika szerint csak következményeiben vagy hatásaiban lehet szó a másik elrettentéséről.

Ha valaki fegyvert hord, akkor előbb-utóbb használja is – hangzik a bölcs mondás. Bár nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy Kun páter valóban ölt volna embert XII. kerületi tevékenysége során, de hogy használta fegyverét, az a tanúvallomások átnévése során szinte biztosra vehető.⁸² A fegyverhasználat az egyházjog szerint is rendkívül súlyos cselekmény, még abban az esetben is, ha arra önvédelemből került sor. Az egyházi törvénykönyv csak akkor ismerte el a vétlenséget, ha jogos önvédelemből történt a fegyverhasználat, és az nem haladta meg a szükséges mértéket:

Can. 2205 § 4. Causa legitimae tutelae contra iniustum aggressorem, si debitum servetur moderamen, delictum omnino aufert; secus imputabilitatem tantummodo minuit, sicut etiam causa provocationis.

Az önvédelem során bekövetkező legsúlyosabb esemény azonban a másik megölése, vagyis olyan fegyverhasználat, amelynek következtében a másik személy meghal. Míg a polgári jog ismerte a jogos önvédelem fogalmát és felmentést adott rá, addig az egyházi törvénykönyv sokkal szigorúbban vette az ilyen eseteket: nemritkán a papokat hivatalvesztéssel sújtották és kolostorba utalták, eltiltották a papi tevékenység folytatásától stb.

Politikai interpretáció 1.

A küzdő egyház képeinek politikai (pártpolitikai) interpretációja az 1930–1945 közötti időszakban releváns módon Szálas Ferenc munkájában⁸³ jelent meg, aki útkeresésében sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy „miért helyezkedik szembe a vallás a nemzetiszocialista mozgalmakkal”. Két okot nevezett meg: az egyik az egyház vallási totalitásra, a másik az egyháznak a világi totalitásra való törekvése.

„A vallási totalitásra való törekvés krisztusi parancsra történik, tehát ez tőlünk függetlenül is abszolút helyes. Az Egyháznak világi totalitásra való törekvése azonban csak a krisztusi parancsok gyarló emberi félremagyarázásán és bűnös «mellémagyarázásán» alapszik.”

Következésképpen: a „küzdő egyház” helyesen cselekszik, amikor Jézus Krisztus parancsának megfelelően vallási totalitásra törekszik. „A mi mozgalmunknak a vallási Egyházzal soha semmi baja nem lesz – írta –, sőt bennünk fogja minden körülmények között legigazibb, leghívebb, legerősebb támaszát megtalálni.”

Kérdés, hogy kik tartoznak a küzdő vagy hitvalló, Szálasi szavaival: a vallási Egyház kötelékébe. A Szálasi által készített programokból egyértelműen kiderül, hogy mindazok, akik Isten és az emberek szolgálatát választották életcéljuknak. Itt mindenekelőtt az alsó papságot (hitoktatókat, segédlelkészeket, lelkészeket stb.) kell megemlíteni, akik gyakran megélhetési gondokkal küzdöttek, mégis teljesítették hivatásukat.

A politizáló „egyház”

A vallási egyházzal szemben a politizáló egyház található. Ha az egyház mint olyan nem is fejtett ki politikai aktivitást, illetőleg nem vett részt közvetlenül a politikai állam működtetésében, egyes tagjai mégis lehetőséget kaptak, hogy törvényhozói és helyi szinteken közreműködjenek, és közpolitikai feladatokat végezzenek.

Az országgyűlési választásokhoz kapcsolódó körlevelek

A politizáló egyház megnyilvánulásának lehet tekinteni az 1931., az 1935. és a 1939. évi választások alkalmával kiadott ún. *választási körleveleket*. Ezekben Jusztinián bíboros aláírással a Főpásztor felhívta a hívek figyelmét a választáson való részvétel fontosságára. Az 1935. évi választási körlevél felvezető szövegében például a következőképpen:

„A küszöbön álló országgyűlési képviselőválasztások alkalmából a magyar állampolgárok a Haza sorsát fogják eldönteni szavazataikkal, melyeket alkotmányunknak megfelelően saját lelkiismeretük szava szerint szabadon kell leadniok.”⁸⁴

Ezután figyelmeztetett arra az erkölcsstani szabályra, amely szerint

„sem szavazattal, sem más módon olyan politikai pártot vagy olyan képviselőjelöltet támogatni nem szabad, amelynek, illetőleg akinek célkitűzése és programja ellenke-

zik Hazánk és Nemzetünk igazi érdekeivel, illetőleg Isten és Anyaszentegyházunk törvényeivel.”

Csak olyan pártra és személyre szabad szavazni – hangsúlyozta a körlevél –, aki a fenti kritériumoknak megfelel.

Az 1939-ben bevezetett *titkos választásra és szavazásra* kibocsátott főpásztori körlevél továbbment, és utalt a titkosság jelentőségére és a választók fokozott felelősségére:

„Súlyos véték volna Isten és a Haza ellen, ha valaki szavazatát egyéni érdeke szerint, pénzért vagy anyagi előnyért adná és nem a köz érdekét tartaná szem előtt. A köz érdeke pedig azt kívánja, hogy olyan pártok jussanak az Országházba, amelyek dicső Szent István királyunk szellemében a keresztény elvek szemmel tartásával akarnak törvényeket hozni, és amelyek Isten Egyházában nem a Haza ellenségét, hanem 900 esztendőn át kipróbált hűség és munkatársát látják.”⁸⁵

Azt tanácsolta a katolikusoknak, hogy ne tévesszék meg őket a hangzatos szívalmok és ígérek, hanem az adott képviselőjelölt tényleges viselkedése, korábbi tettei alapján döntsnek: mennyire állt az összhangban a keresztény elvekkel. De utalt a nemzetközi viszonyokra is:

Az a földrés, melyben hazánk fekszik, nincs nyugalmi állapotban, hanem minduntalan meglepő változások elé állítja ezt a nemzetet és még inkább törvényhozóit és kormányzóit! Ezzel érzékeltetve, mennyire nagy jelentőségű esemény részesei lesznek, akik szavaznak.

Ennél is nagyobb hangsúlyt kapott a „hetvenek” [M7] megnyilatkozásában, melyik pártra és milyen sorrendet figyelembe véve ajánlott szavazni. Az 1938 áprilisában kelt dokumentum taktikai határozata szerint

„választások esetén az egyes pártok jelöltjei a túloldali sorrendben jöjjenek figyelembe (Kereszténypárt, Független Kisgazdapárt, NEP; mivel azonban az utóbbinak vannak árnyalatai, melyek az alkotmányosság szempontjából nem eléggé tisztázottak, azért elsősorban a Schandl-csoport jöhet figyelembe).”⁸⁶

A pártok megnevezése és a rájuk való szavazás sorrendiségének meghatározása írásban viszonylag ritka jelenség, és egyértelműen a politizáló egyház megnyilvánulásának tekinthető.

Ezek után rátérhetek a *politizálás* és a *politizáló egyház* konkrét *intézményi* (*intézményszerű*) *formáira*. Először az *összeférhetetlenség* problémáját tárgyalom, majd a *parlament*i *politizálási* lehetőségeket (képviselőházi és felsőházi tagságot) mutatom be, illetőleg a *helyi* politikai életbe nyújtok egy rövid betekintést Décsei Géza plébános személyén keresztül. Külön fejezetben és részletesebben foglalkozom a katolikus egyházon belül akkor meglevő *főbb politikai orientációkkal*, amelyek között az egyházi rend tagjai megoszlottak.

Összeférhetetlenség

Az *összeférhetetlenség* (*incompatibilitas*) a politikai élet tisztaságának egyik fontos intézménye, amely egyrészt a köz- és magánérdek, másrészt a foglalkozásbeli és az érdekeltségi szempontok keveredését hivatott megakadályozni. A szó kánonjogi eredetű, és legelőször a tridenti zsinat határozataiban fordult elő.

Az 1930–1945 közötti időszakra két változata alakult ki: egy szigorúbb és egy enyhébb felfogása. Az *enyhébb* változat több lehetőséget adott az érintettnek, hogy maga válassza meg két egymást kizáró esetben a számára elfogadhatóbbat (például választhat a hivatal és a mandátum között), a *szigorúbb* verzió a választási lehetőséget a minimálisra szűkítette. Egyed István szerint

„az összeférhetlenségi szabályokkal a törvényhozás nem választási jogkört, tehát privilégiumot akart adni az országgyűlés tagjainak, hanem ellenkezőleg, ki akarta zárni az országgyűlésből a törvényhozásra alkalmatlan elemeket; e kizárást néha az érdekelt egyén választási kényszerével is biztosítva látja, a legtöbbször azonban közvetlenül valósítja célját.”⁸⁷

Ezt a problematikát tárgyaló magyar szakkönyvek az *összeférhetetlenséget* általában *négy csoportra* osztották fel: a) *hivatali* (függősségi vagy közjogi) *összeférhetetlenség*, b) *érdekben* mutatkozó (érdekeltségi) *összeférhetetlenség*, c) *büntetőjogi* (méltatlansági) *összeférhetetlenség* és d) *kijárási* *összeférhetetlenség* kategóriákra. Ilyen felosztás alapján rendkívüli nehézséget okozna a *politizáló egyház*, pontosabban az egyházi személyek *összeférhetetlenségének* megállapítása. Talán szerencsésebb abból kiindulni, hogy egyházi személyek esetében az *összeférhetetlenség* kétféleképpen vetődik fel: az egyházi és a világi törvényhozás oldaláról.

Egyházi oldalról az 1917. évi CIC foglalkozott a kérdéssel. Az összeférhetetlenség egyházi szempontból úgy vetődött fel, hogy közreműködhetnek-e a papok és vállalhatnak-e tisztségeket törvényhozói és törvénykezési testületekben. Magyarországra vonatkozóan a pápa nem adott ki tiltást.

Az 1917. évi CIC Can. 139. §-a szerint civileknek fenntartott tevékenységek folytatása tiltott volt, de egyes tevékenységek folytatására lehetett engedélyt kérni és kapni. Más szavakkal: egyházi személyeknek papi státuszuktól idegen állást vállalni nem volt szabad, de meghatározott tevékenységeket engedéllyel papok is űzhettek. Voltak tevékenységek, amelyek folytatásának engedélyezése a Szentszékre, más tevékenységeké pedig az ordináriusra tartozott. Az Apostoli Szentszék engedélye szükségeltett

- orvoslás vagy sebészi munka,
- közjegyzői tisztség, valamint
- világi joghatósággal vagy közigazgatással járó polgári közhivatalok vállalásához.

A saját ordinárius engedélyével vállalhatták az egyházi személyek

- a világiak jószágigazgatását (vagyonának kezelését) [gestionis bonorum ad laicos pertinentium] vagy
- olyan közhivatali tevékenység végzését, amelyek ügyvédi vagy perbeli (bűnvádi) képvisellel jártak;
- választás útján nyerhető törvényhozói (képviselőházi vagy felsőházi) tevékenység végzését (ehhez nemcsak a saját, hanem a területileg illetékes ordinárius engedélyét is meg kellett szerezni).⁸⁸

A papok összeférhetetlenségéről komoly viták zajlottak. Egyed István (1937: 148) Carl von Lachnert idézve öt okot nevezett meg: „a) az állam és az egyház céljainak elvi ellentéte, b) a papok engedelmisségi esküje, c) a papképviselek tárgyiilagosságának hiánya, d) a választók akaratszabadságának hiánya, e) egyes állampolgári kötelességeknek a papok részéről való nem teljesítése.” Mint megállapítja, mindegyik mellett számos pro és kontra érv hozható fel.

Ezek az összeférhetetlenségek a világi és az egyházi foglalkozások különbözőségei miatt álltak fenn. Ugyanakkor – miként láttuk – az illetékes egyházi méltóság (Szentszék vagy ordinárius) a tevékenység folytatásának engedélyezésével az egyházi vonatkozásban fennálló összeférhetetlenséget megszüntethette.

Sajátos problémát vetett fel, az egyházi személyek törvényhozói (törvénykezési) munkájának függetlensége. Egy 1927-ben kelt határozat szerint⁸⁹ az engedélyező visszavonhatta az engedélyt és ezzel eltilthatta politikai tevékenység folytatásától azt az

egyházi személyt, aki politikai tevékenysége során nem alkalmazkodott a Szentszék utasításaihoz, illetőleg megszegte azokat. Ez utóbbi esetben az egyház részéről büntetőjogi felelősségre vonásnak is helye lehetett.

Mindezek nyomán okkal vetődik fel a kérdés: *világi szempontból* nem sérül-e a törvényhozói függetlenség. Más szavakkal: nem áll-e fenn összeférhetetlenség az egyházi személyek törvényhozói munkavégzése során?

A problémát az ún. *függetlenség* és a *lelkiismeret* ütközése (ütköztetése) jelenti. A magyar törvények szerint az egyházi személyt már abban az időben sem lehetett egyházi fenyegetésben részesíteni, amiért polgári jogait szabadon gyakorolta. A jogszabályok szerint például megszűntnek kellett tekinteni annak a felsőházi tagságát, aki „felsőházi tagsági működésében a házon kívül álló tényezőtől utasítást fogadott el, vagy magát ilyen tényező rendelkezéseinek alávetette.”

Ez azt jelenti, hogy mind az országgyűlési képviselő, mind a felsőházi tag – anélkül, hogy a vonatkozó előírásokat megsértené – saját lelkiismerete szerint volt köteles az adott témát értékelni, illetőleg róla szavazni. A polgári törvények e tekintetben szigorúan védték a papi személy függetlenségét, és elvárták a pap-képviselőtől (felsőházi tagtól), hogy lelkiismerete szerint adja le szavazatát.

A dokumentumok átvizsgálása során kijelenthető, hogy egyházi részről soha és sehol sem hoztak olyan határozatot, amely kényszerítette volna az egyházi személyt, hogy a lelkiismerete ellen foglaljon állást adott kérdésben vagy szavazzon adott pontról.⁹⁰ Még a zsidótörvények megszavazásakor is mindenki saját lelkiismerete szerint voksolhatott igennel vagy nemmel, illetőleg tartózkodhatott a szavazástól. Viszont található olyan dokumentum, hogy Serédi bíboros neheztelt egyes egyháznagyokra, akik nem jelentek meg a szavazásokon, különösen olyan esetekben, amikor az eredmény másképpen is alakulhatott volna.

Az egyházi személyek összeférhetetlenségének tárgyalásakor Egyed István úgy gondolta, hogy

„az összeférhetetlenségi törvényeknek az a legfőbb célja, hogy a parlamenti élet tisztaságát, erkölcsi színvonalát biztosítsa. ... A papot különleges hivatása ideális célok szolgálatába állította; ezt az idealizmust a pap beviszi törvényhozói működésébe is és ezzel nemcsak a törvényhozói testületnek válogatott elemét teszi, hanem önzetlen működésével például szolgál az országgyűlés többi tagjának is. Mikor a papok országgyűlési összeférhetlenségéről van szó, ezt a szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni.”⁹¹

A Felsőház tagjai

Magyarországon törvény határozta meg, kik lehetnek a magyar országgyűlés felsőházának tagjai. A Felsőházzal szülő törvény szerint a római katolikus egyháznak a javadalmukba beiktatott egyháznagyjai méltóságuk, illetőleg hivataluk alapján és annak tartama alatt váltak felsőházi tagokká. Nevezetesen:

„Magyarország hercegprímása, a kalocsai és egri érsekek, a csanádi, győri, hajdúdorogi, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci és veszprémi megyéspüspökök, a pannonhalmi főapát, a hazai két premontrei rend főnöke, a zirci apát, a kegyes tanítórend magyar főnöke és a székesfőkapitánok nagyprépostjai”⁹²

A jogszabály lehetővé tette azt is, hogy az egyháznagyok számában változás álljon be, ha az országhatárok módosulni fognak. Ennek megfelelően az első, majd a második bécsi döntés után a katolikus vallás felsőházi képviselője a következőképpen módosult:

„a javadalmukba beiktatott római katolikus egyháznagyok: Magyarország hercegprímása, a kalocsai és az egri érsek, a csanádi, a győri, a kassai, a nagyváradi, a pécsi, a rozsnyói, a szatmári, a székesfehérvári, a szombathelyi, a váci és a veszprémi megyéspüspök, az erdélyi római katolikus egyházmegye Magyarországhoz visszacsatolt részét a vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzájárulásával kormányzó egyháznagy, a hajdúdorogi, a munkácsi, a nagyváradi és a szamosújvári görög szertartású római katolikus megyéspüspök, az eperjesi görög szertartású római katolikus egyházmegye Magyarországhoz tartozó részének apostoli kormányzója, továbbá a pannonhalmi főapát, a jászóvári és a csornai prépost, a zirci apát, a Kegyes Tanítórend magyarországi főnöke, végül az esztergomi, a kalocsai és az egri székesfőkapitán nagyprépostja”⁹³

Egyházi személyek (vezetők) más jogcímen is tagságot szerezhettek a Felsőházban. Ilyen eset fordult elő Uzdóczy-Zadravecz István OFM volt tábori püspökkel, akit választás (delegálás) útján juttattak mandátumhoz 1943-ban.

Uzdóczy-Zadravecz István OFM ismételt bekapcsolódását a politikai életbe a következőképpen mondta el:

„a Délvidék visszatérése után három mandátum jutott Délvidéknek. Csáktornyai születésem révén, valamint a kiterjedt ismeretségemből és rokoni körömből sokan

Felsőházi tag 1943-ban lettem, a Kállay-kormány hozzájárulásával. Zala vármegye küldött be a Felső-házba. A Felsőház ülésein rendszeresen megjelentem. Ez volt különben egyházi hatóságom utasítása is.

Uzdóczy-Zadavec István vallomása
1946. 06. 23.

helyet foglaltak a vármegyei és községi törvényhatóságokban. Felkértek, hogy vállaljam a felsőházi tagságot. Zalaegerszegi prelátus felkérésére⁹⁴ vállaltam és a Felsőház 1943. február havában ratifikálta megválasztásomat” (Részlet az 1945. május 23-i vallomásából).

A képviselőházi tagság

Az országos politikába pártok mandátumaival vagy támogatásával is be lehetett kapcsolódni. A vizsgált időszakban rendszerint több mint féltucat egyházi személy indult a választásokon bíborosi, illetőleg ordináriusi engedéllyel. Az engedély megadásánál alapvető kritériumnak számított, hogy

- csak keresztény vagy ilyen jellegű pártok színeiben vagy támogatásával induljon a jelölt;
- ha plébános indult, akkor írásban gondoskodni kellett helyettesítéséről;
- az engedélyt saját és a területileg (indulás helye szerint) illetékes ordináriustól is be kellett szerezni;
- egymással szemben két egyházi személy ellenfélként (képviseelőjelöltként) lehetőleg ne lépjen fel.

Az engedélyező ordináriusnak rendkívül nagy mozgásteret biztosítottak a hatályos egyházi rendelkezések. Az említetteken kívül lehetősége nyílt például egyházpolitikai szempontokat is mérlegelni. Ezért előfordulhatott, hogy az esélyesnek látszó jelölt indulását megtiltotta vagy támogatását elutasította, miközben más jelöltnek megadta az induláshoz szükséges ordináriusi jóváhagyást. Sőt, olyan eset is történt, hogy egyházpolitikai megfontolásból nem a kormányzópárt támogatását preferálta.

Az 1930–1945 közötti időszakban *választás eredményeként* 1931-ben 10 fő, 1935-ben 8 fő és 1939-ben szintén 8 fő pap-képviselő került be az országgyűlésbe (vö.: 10. táblázat), akik munkájukat pártszínekben végezték és rendszeres beszámolóval tartoz-

tak egyházi előjáróik felé. Ők a párton kívül az egyházi szervezetek munkájában is közreműködtek.

A határmódosításokkal 1938-tól az új területek képviselőiként *meghívott* papok is részt vettek az országgyűlés tevékenységében. Kárpátalját például görögkatolikus papok képviselték a Parlamentben.

Helyi politizálás

Magyarországon a közigazgatás rendezéséről szóló 1929: XXX. törvénycikk 4. § (8) bekezdése szerint a vallásfelekezetek hivatalból tagjai voltak a vidéki törvényhatósági bizottságoknak. A 25 vármegyében összesen 151 főt, a 10 törvényhatósági jogú városban pedig összesen 28 főt kellett a római és görögkatolikusoknak delegálni. Hasonlóképpen Budapestre is előírta az 1930: XVIII. törvénycikk 55. §-a a lelkészek tagságát a budapesti kerületi választmányokban.

Nem tiltotta jogszabály, hogy a papok a törvényhatósági bizottságok mellett a városi és községi képviselőtestületek tagjaiként is munkát vállaljanak. Ennek alapján vállalt például Bálint György mendei plébános képviselőtestületi tagságot [024], vagy fejtett ki Décsei Géza pestszenterzsébeti prépost helyi politikai tevékenységet. Ez utóbbi személy jól példázza a pap helyét és szerepét a helyi politikai életben.

Décsei Géza 1936-ban került Pestszenterzsébetre. A 70 ezres városban jelentős szerepet játszott abban, hogy létrejött a jobboldali egységfront, az egyesült keresztény

jobboldal a Nemzeti Egység Párt, a Keresztény Párt, a Nemzeti Szocialista Párt, a Frontharcosok, a Nemzeti Front és a Rákóczi-szövetség helyi szervezeteiből. Emellett lapot alapított „Pesterzsébeti Újlap” néven, amely hetente pár száz példányban jelent meg. A községi választásokon a baloldali pesterzsébeti népfronttal

Egy 1937-es adat: [Pestszenterzsébet] „városi képviselőtestületében 52 zsidó van, ami a város 70.000 keresztény lakójának talán mégsem egészen megfelelő számarány. ... 14 év alatt a város 6.343.000 P [pengő] értékű közmunkát adott ki és ebből zsidónak vagy zsidó érdekeltységű vállalatnak jutott 6.086.000 P, keresztényeknek 257.000 P.

Forrás: ÁBTL V-60629/81

szemben egységesen léptek fel. Az összefogás eredményeként nemcsak ő, hanem sokan mandátumhoz jutottak és bekerültek a helyi döntéshozó testületekbe. Ezzel gyakorlatilag felkavarták az állóvizet és megbolygatták a korábbi erőviszonyokat. Az *Új Magyarorságnak*⁹⁵ adott nyilatkozatában a következőket mondta:

„Amikor ittlétem után néhány hónappal egy közmunka kiadása alkalmával hangosan megkérdeztem, hogy a közmunkában résztvevő vállalkozók közül mennyi a keresztény, általános felzúdulás tört ki. Amikor végre csend lett, megmagyaráztam, hogy félreértettek. Nem azt kérdeztem, hogy mennyi a zsidó, hanem azt, hogy mennyi a keresztény. És ehhez végre, mint katolikus papnak, azt hiszem, jogom van. Természetesen ilyen viselkedéssel kivívtam a baloldal haragját magam ellen, és még fővárosi lapok is belém kötöttek. Kineveztek nyilas papnak.”

Politikai interpretáció 2.

A Décsei-példa is azt mutatja, hogy az egyházi személyek politikai aktivitása könnyen megbélyegzéssel jár. Décsei prépost-plébános esetében ez a baloldal részéről „nyilas pap” formában nyilvánult meg. A baloldali liberális és demokrata pártokat érdeksérelem érte, és az egyházi személy belépését a politika porondjára rögtön úgy fogták fel, mintha „a baloldali munkásszervezkedésnek, a baloldali pártoknak a kiirtása, a zsidóság üldözése” lenne a célja.⁹⁶

Az egyházi személyek politikai aktivitását nemcsak a baloldali pártok tekintették totalitásra törekvésnek, hanem Szálasi Ferenc is. Ő úgy érvelt, hogy az egyháznak a világi totalitásra törekvése már nem tartozik a küldetéséhez, tehát az csak félreagyarázások következménye. Ezt fejezte ki programszinten már 1935-ben:

„Akarjuk és követeljük az egyes vallások teljes politikamentességét,... minden vallás politikai ágának beszüntetését...”

Azzal indokolta felfogását, hogy a vallási egyházaknak az emberek üdvözüléséért kell küzdeniük, amit a politizáló egyház nem tud biztosítani. A kettő szemben áll egymással. Ezért

„a politizáló Egyházat mozgalmunk semmilyen formában nem fogja túrni.”⁹⁷

POLITIKAI ÁRNYALATOK A KATOLIKUS EGYHÁZBAN

A katolikus egyház kissé megkésve szembesült a szocializmusban és a kommunizmusban rejlő kihívással. Öntudatra ébredése XIII. Leó pápa *Rerum novarum* enciklikájával vette kezdetét és a *Divini Redemptoris* enciklikával folytatódott. Az enciklika hatására a keresztények politika iránt fogékony szárnya keresztényszocializmus formájában vette fel a küzdelmet a szocialista eszmékkal. De a keresztényszocializmus visszafogott sikere vagy – még pontosabban – sikertelensége az egyházban rejlő belső feszültségeket hozta csak felszínre.

Az 1930–1945 közötti időszakban a papok többsége öt politikai irányzat láthatatlan válaszvonalai közé sorolható. Az egyik legnagyobb politikai irányzatot képviselték a *legitimisták*, ezt alig lemaradva követték a különböző *fasiszta jellegű* elképzelések, majd a *nemzetiszocialista* vagy ahhoz közeli felfogást vallók. Ezenkívül beszélhetünk *keresztényszocialista* beállítottságú papokról, valamint *nyilaskeresztes-hungarista* érzelmű lelkipásztorokról.

Mindegyik politikai irányzatban megtalálható bizonyos mértékű hűség a fennálló rendszerhez, illetőleg Horthynak mint kormányzónak az elismerése. Innentől kezdve viszont az irányzatok szerint tértek el a programok és változtak az elképzelések.

A legitimizmus irányzata

Ez az irányzat a *királyhű* felsőpapság egy részét és a politika iránt fogékony papság jelentős részét jellemezte. Ők Horthy kormányzóságában csak átmenetet láttak. Viszont hűségesek maradtak IV. Károly király emlékéhez és fiához, Ottóhoz, akit olykor II. Ottónak is hívtak. „Mi, legitimisták – fogalmazott Vargha Gábor volt országgyűlési képviselő egyik rendezvényükön⁹⁸ – a jogfolytonosság alapján az utolsó koronás király halálával annak jogutódjait tartjuk örökös királynak, és így a daliás ifjú II. Ottó a mi királyunk.”

A legitimizmus irányzata nem egyszerűen királykérdésként fogható fel, bár arra éleződött ki, hanem benne megtalálható a diktatúraellenesség, a törvényesség, a jogfolytonosság jelentésének és értelmezésének a kérdése is.

A diktatúraellenesség a legitimistákat szigorúan szembeállította a kor valamennyi olyan irányzatával, amelyben a diktatúra mint irányítási (vezetési) forma megjelent. Különösen a nemzetiszocializmussal szemben léptek fel ellenségként.⁹⁹ Nézeteiket

nemcsak pártrendezvényeken, hanem a legkülönbözőbb lehetőségeket megragadva is terjeszteni törekedtek. Legitimista propagandát fejtettek ki például zászlószenteléskor, tűzoltónaphoz kapcsolódóan, a Katolikus Népszövetség rendezvényei keretében; a legitimista egyházi személyek pedig gyakran prédikációikban is propagálták nézeteiket. Ezenkívül létrehozták a IV. Károly Emlékbizottságot, amelynek rendezvényein igyekeztek fenntartani a király emlékét, és tartottak nagy létszámú megemlékezéseket.

Keresztény legitimista pártok

A legitimista szervezetek és pártok elsősorban a római katolikus közép- és felső rétegeket vonzották magukhoz. Ez nem jelenti azt, mintha tagságuk (híveik) kizárólag a katolikus vallás követői közül kerültek volna ki, de azt igen, hogy a szerveződések meghatározó személyei szinte kivétel nélkül római katolikusok voltak. Bár többször kezdeményezték a protestánsok bekapcsolását is, de távolságtartásuk – hadd ne mondjam: érzéketlenségük, indiszponáltságuk – nem egyszer okozott nekik fejtörést.

Legitimistaként működött a Friedrich István vezetése alatt álló „Keresztény ellenzék,” amely szemben állt a Szent Korona Szövetséggel. Az ellentét oka, hogy

„a legitimista gondolat szemben áll a ma hivatalos kormányfelfogással. ... a magyar királyság csak keresztény nemzeti alapon épülhet fel, márpedig a Szent Korona Szövetség a zsidó nagytőkések, a bankok és az ezekkel szövetséges mágnásoknak is pártja, tehát a magyar néppel semminemű kapcsolatban nem áll. Különösen vonatkozik ez a mágnásokra, akiknek szerepe egyre jobban eltávolodik a népmozgalomtól.”¹⁰⁰

Az idők múlásával sok legitimista úgy gondolta az 1920-as évek végén és az 1930-as évek közepére,¹⁰¹ hogy ismét elérkezett az ő idejük. Ezen vélekedés miatt állt egy ilyen politikai szerveződés, a Nemzeti Legitimista Néppárt élére és tevékenykedett Griger Miklós sóskúti, majd bicskei plébános. A Néppárt komoly erőket vetett be, és az ország különböző részeiben igyekezett megszervezni sorait. Állandó kapcsolatot alakított ki a bécsi legitimistákkal, akik a Habsburg-restauráció érdekében nemzetközi szinten (mindenekelőtt a franciáknál) tettek lépéseket. Gróf Sigray Antalón keresztül kapcsolatot épített ki Ottó királyfihoz. Sigray gróf egyúttal Ottó magyar-

országi főmegbízottjaként közvetített közöttük. A Schuschnigg-kormányának azonban sikerült izolálni és visszaszorítani az osztrák legitimistákat, ami következményeiben kihatott a magyar legitimizmus alakulására és további sorsára. Ugyanis a hír tovább csökkentette a magyar legitimisták esélyeit, hogy Ottó királyfi Magyarországot királya legyen.

A Magyar Legitimista Néppárt Wolff Károly halála után mintegy másfél évvel szövetkezett a Keresztény Községi Párttal, majd fuzionáltak. Csilléry András pártelnök és többen kényszerhelyzetbe kerültek. Hogy el ne veszítsék pártbeli pozíciójukat, kénytelenek voltak színt vallani, és kijelenteni, hogy ők is legitimisták. A legitimista néppártiakkal felduzzadt többség gyakorlatilag „bedarálta” a Keresztény Községi Pártot és utódját, az Egyesült Kereszténypártot is.

A párt az 1939-es választási röplapjain egyértelműen feltüntette, hogy az alkotmányosság talaján (és ezzel szemben állnak a nemzetiszocialistákkal, valamint a nyilaskeresztesekkel), illetőleg az örökletes apostoli királyság alapján működnek. Programpontjuk másik részében konkretizálták, mit értenek rajta:

„Az Egyesült Kereszténypárt ellensége a diktatúrának és a magyar alkotmány alapján áll, mely megőrizte ezer éven át nemzetünket. Ezért óvjuk népünket minden idegenből behurcolt párttól, így a szociáldemokrataktól, nemzeti szocialistáktól, nyilaskeresztesektől.

Az Egyesült Kereszténypárt az örökletes apostoli királyság alapján áll. Kívánjuk törvényes úton a király hazatérését! A király hazatérésétől a teljes alkotmányos rend helyreállítását várjuk.”¹⁰²

Az emberek azonban nem hittek nekik. Erről tanúskodnak a választási eredményeik. De térjünk vissza a jogfolytonosság és a király lemondásának problémájára, amelyre alapozták legitimizmusukat, mégpedig a Mindszenty-ügy¹⁰³ néhány dokumentumát felhasználva.

„Legitimista pártok 1936-ban:

1. Magyar Férfiak és Nők Szent Korona Szövetsége
2. Nemzeti Összetartás köre
3. Magyar Keresztény Royalista Klub (Pallavicini, Sigray)
4. Szent István Bajtársi Szövetség
5. Magyar Legitimista Párt
6. Magyar Igazság Pártja
7. Gábor Áron Munkásszövetség (feloszlatta)
8. Volt Felkelők Asztaltársasága (Prónay, Ostenburg, Friedrich)
9. Turáni Vadászok Országos Egyesülete.”

A jogfolytonosság kérdése

A Mindszenty számára készített tanulmány szerint a jogfolytonosság¹⁰⁴

„a jogalkotásnak nem tartalmi, hanem kizárólag alaki, módozati részére vonatkozik. Nem a jog tartalmát, hanem megszületése mikéntjét fejezi ki.”

Sokan viszont azt gondolták – és ezt tekintették jogfolytonosságnak –, hogy a hatalmat vissza kell adni az élő királynak, vagy ha ő meghalt, akkor fiának, Ottónak. A jogfolytonosságnak azonban nem ez az értelme.

„A jogfolytonosság csak azt jelenti, hogy az alkotmány kérdéseiben, valamint minden jogfejlesztésnél nem a forradalom erőszaka, nem az utcai hangulatból megszületett papíros alkotmánytákolmányok, hanem a történelmi fejlődés folyamán kialakult szervek: a király és az országgyűlésen megnyilvánuló nemzeti akarat döntsenek.”

Forradalomban a nyers erő dominál, rendszerint megszünteti vagy lerombolja az alkotmányos szerveket, és új alkotmányt hoz létre. Az ún. forradalmi alkotmányok vagy rendelkezések azonban ideiglenesek, nem állandók, adott szituációban érvényesek és működnek, de nem nyújtanak tartós jogbiztonságot.

„A magyar jövő kiépítése szempontjából fontos [viszont] – írja a tanulmány –, hogy... megtaláljuk a jogfolytonosság útját és a jogrend visszaállításával biztosítsuk a nemzettest minden tagjának a munkakedvet és a zavartalan munkalehetőséget.

Valódi alkotmányosság nélkül a nemzet a változó forradalmi csoportok önkényének van kiszolgáltatva és állandósulnak a belső zavarok.”

IV. Károly király lemondásának érvényessége

A legitimista felfogás szerint a jogfolytonosság hazánkban az őszirózsás forradalommal, 1918 novemberében szakadt meg. A kormány elérte, hogy a király a következő lemondó nyilatkozatot írja alá:

»Trónra lépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, amely háború keletkezésében semmi részem nem volt.

Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettel vagyok áthatva.

Ennélfogva minden részvételtől az államügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövőendő államformáját megállapítja.

Kelt: Eckartsau, ezerkilencszáztizennyolc november hó tizenharmadikán.

Károly«

A legitimisták úgy gondolták, hogy

„a nyilatkozat, mely szerint a király az államügyek vitelében minden részvételtől lemond és eleve elismeri azt a döntést, mely Magyarország jövőendő államformáját megállapítja, tartalmilag világos trónlemondásnak nem tekinthető.”

Ennélfogva a lemondás a jogfolytonosság szempontjából nem minősült a trónról való lemondásnak, hanem csak átmenetileg tette lehetővé, hogy a király adott körülmények között – a nagyobb baj elkerülése végett – ne vegyen részt az államügyek vitelében, és az államügyektől való visszahúzódásával lehetővé kívánja tenni, hogy az ország szabadon fejlődjön tovább, miközben szabadon állapítja meg államformáját.

Legitimista papok

A királykérdés kezdettől fogva válaszfalat jelentett a politikai iránt fogékony katolikus elit körében. Horthy Miklós kormányzóvá választása és a számára biztosított jogkörök fokozatos kiterjesztése is bizonyítja, hogy e tekintetben csak apró lépések politikájával tudta elfogadtatni magát. A katolikus papság egy része különböző eszközöket használt, hogy ébren tartsa ezt a problémát, és ha tehetné, Horthy nimbuszán csorbát ejtsen. Természetesen itt nem zavargás szítására kell gondolni, hanem „finom vágásokra”, „finom ríposztokra”.

A legmerészebbek a szószerűről hirdették, hogy addig nem lesz itt felemelkedés, a szociális helyzet nem fog változni, amíg vissza nem állítják a királyságot, és Ottó király nem lesz az ország vezetője (vö. szociális népkirályság). Mások úgy „ríposztoltak”, hogy Miklós napon nem tartották meg a Kormányzó névnapjával kapcsolatos isten-

tiszteleteket, vagy a római katolikus felekezeti iskolákban nem emlékeztek meg ünnepély keretében Horthy Miklósról stb. Az ilyen és hasonló eseteket a rendőrség és a hatóságok külön is figyelemmel kísérték, és jelezték az illetékes eljáróságoknak.

Külön kimutatások készültek ezekről a helyekről és személyekről.¹⁰⁵

Egy 1936-ban kelt *Kimutatás* szerint „1935. december 6-án a Kormányzó Úr Ő Főméltóságának névünnepén egyes községekben a római katolikus templomban nem volt ünnepi mise vagy olyan kora reggeli időben mondották, hogy azon a tanuló ifjúság részt nem vehetett; egyes helyeken pedig a római katolikus felekezeti iskolákban ünnepélyt nem rendeztek. A panasz tárgyává tett konkrét (*sic!*) esetek a következők”:

A község neve	Melyik templomban nem tartottak istentiszteletet?	Jegyzet
Üllő	Róm. kath. templom	Szabó Jenő rk. plébános nyíltan hirdeti legitimista voltát.
Üröm	Róm. kath. templom	Braun Gyula rk. plébános szélsőséges legitimista érzelmeiről ismert.
Dány	–	A községben reggel 6-kor volt a mise.
Pilisborosjenő	Róm. kath. templom	R. kath. felekezeti iskolában ünnepély nem volt.
Pilisszentlászló	Róm. kath. templom	A községben nem volt ünnepi mise.
Pilisszántó	–	A katolikus tanulóifjúság az istentiszteleten azért nem vett részt, mert a rk. templomban hajnali mise volt. Ünnepélyes misét nem tartottak.
Pilisszentkereszt	–	A katolikus tanulóifjúság az istentiszteleten azért nem vett részt, mert a rk. templomban hajnali mise volt. Ünnepélyes misét nem tartottak.
Szigetmonostor	Róm. kath. templom	A r. kath. egyházi épületekre még a nemzeti zászlót se tették ki.
Visegrád	(Római katolikus templom)	A katolikus tanulóifjúság az istentiszteleten nem vett részt. Egyébként is csak a szokásos reggeli misét tartották minden megemlékezés nélkül.
Csobánka	–	Az istentiszteletet „A hazáért” és nem a Kormányzó Úr névnapja alkalmából tartották, mert az ottani jegyző értesülése szerint nem r. kath. vallású egyénekért a r. kath. lelkészeknek misét tartani nem szabad.

Legismertebb legitimisták közé tartoztak: a bencések (például Bárdos Remig panonhalmi főapát mint országos társelnök), a főpapok közül mindenekelőtt Serédi Jusztinián (aki nemegyszer védnökséget vállalt rendezvényeiken), Uzdóczy-Zadavecch István (akinek az 1920-as évek elején tett royalista megnyilatkozása Horthy részéről elhidegüléshez vezetett),¹⁰⁶ Rott Nándor veszprémi megyéspüspök (országos

társelnök), Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök, továbbá Pehm József zalaegerszegi prelátus, majd 1945-től esztergomi bíboros stb.

A papság részéről a már említett Griger Miklós bicskei plébános, vitéz Makray Lajos tolnai plébános, országgyűlési képviselő, Füstös Pál diósgyőri esperes, Geiszlinger Béla pinkamindszenti/rábagyarmati esperesplébános, Horváth József nagycsákányi esperesplébános, gróf Wenckheim Frigyes jáki apátplébános, Huszár Mihály sárvári apátplébános országgyűlési képviselő, Gaál Gyula erdőkövesdi plébános, Tóth Balázs rózsaszentmártoni plébános, Zsámboki Pál pápai káplán, csillaghegyi plébános, Varga Béla plébános (a Független Kisgazdapárt alelnöke) ... A névsort a végtelenségig lehetne sorolni.

A kereszténysizmus irányzata

A legitimizmus után időrendben talán második legfontosabb eszmeáramlatnak a fasizmus tekinthető. A katolikus egyházban *kétféle irányzata* honosodott meg: az egyik a TESz által vallott felfogásé, a másik pedig a Kerkai-Pehm-féle orientáció. Míg az első az 1920-as évek Gömbös Gyula által képviselt eszméit vitte tovább, és a „fassió gondolatának magyar megtestesítőjeként” értelmezte magát, addig a Kerkai-Pehm-féle vonulat kizárólag keresztény gyökerekből táplálkozott (hivatásrendiség), és – bármennyire meglepő – szorosan kapcsolódott a KALOT mozgalmi felfogásához.

A TESz

A *Társadalmi Egyesületek Szövetsége* (az 1930-as évek végétől: *Társadalmi Egyesületek Országos Szövetsége* néven működött), röviden: a TESz 1920 elején alakult meg és feloszlásáig, 1942. február 24-ig működött. Abban az időben jött létre, amikor szükség volt a gomba módra szaporodó különböző társadalmi szervezeteket „a szegedi és szentistváni gondolat jegyében összefogni,” irányítani, tömöríteni és megszervezni úgy, hogy hazafias irányú mozgalom tagjaiként a nemzeti célok szolgálatában fejtsék ki tevékenységüket. Csúcspontját akkor érte el, amikor 1639 tagegyesületet fogott össze mintegy 1200 községben 2 millió fő taglétszámmal.¹⁰⁷

A TESz országos elnöki feladatát az 1920-as években Szontágh Tamás (később örökös elnök), az 1930-as években Baross Gábor, 1939-től pedig Uzdóczy-Zadravecz

István OFM volt tábori püspök végezte. Az ügyvezető elnöki posztot 1941-ben bekövetkezett haláláig Szörtsey József látta el. A szervezet súlyát előkelőségekkel, fővédnökök és díszelnök választásával igyekezett növelni. Így lett örökös díszelnök Benito Mussolini, 1933-tól pedig országos vezérelnök Gömbös Gyula miniszterelnök.¹⁰⁸

A Szövetségnek csak szervezetek lehettek tagjai, magánszemélyek nem.¹⁰⁹ Kelelően különböző osztályok, szakosztályok működtek, amelyek jelentős feladatokat láttak el szerte az országban, illetőleg a magyarlakta vidékeken, például Erdélyben is, amikor támogatásokat nyújtottak programokhoz és finanszírozták tagszervezeteik tevékenységeit.

Bár a Szövetség alapvető céljaként és feladataként a pártpolitika-mentességet hangsúlyozta, mégis amikor az egységes nemzeti közvélemény megteremtésére törekedett, illetőleg az egyéni és szervezett erők szövetkezésének szolgálatát emelte ki, sokszor átlépte a pártpolitika-mentesség határát.

A társadalmi-politikai életben elfoglalt helyének megállapításához és magának a szerveződésnek a megértéséhez jó támpontul szolgál a TESz országos elnökhelyettesének, Endre Lászlónak 1940 februárjában elmondott ünnepi beszéde, amelyben a következőket jelentette ki:

„Társadalmunk élettereje három szervezetet hívott életre a belső, és egy negyediket a csonka-országunkból folyó sérelmek reparálására. Ez utóbbinak első szerve a *Területvédő Liga*, az előbbieké a MOVE, az ÉME és a TESz volt. Mindegyiknek megvolt a maga határozott szerepe. A MOVE az akkor még tilalmazott honvédelmi célok alá támasztására, az ÉME a népi külső propagandára, a TESz egyrészt a szerteágazó szervezkedés általános összefogására, másrészt speciálisan a vezető értelmiségi rétegek sorompóba állítására szervezkedett meg.”¹¹⁰

3. ábra
EGY TESZ-ES LEVÉLFEJLÉC 1931-BŐL

„A TESZ volt Gömbös Gyula nagy nemzetpolitikai elgondolásainak leglelkesebb interpretálója és nagy része van abban, hogy Gömbös Gyula a maga idejében tudott hatalomra jutni.

De oroslánrésze van a TESZ-nek azon közhangulat elérésében is, amelynek hatása alatt az I. és II. számú zsidótörvény megszületett.”¹¹¹

A Szövetség mindenekelőtt azokat vonzotta, akik a szegedi gondolat nyomdokain haladtak, illetőleg rokonszenveztek a célkitűzéseivel és a Gömbös – Darányi – Prohászka – Wolff irányvonallal. A TESz tagjai közé felvételt nyert szinte valamennyi komolyabb katolikus orientációjú nem-egyházi szervezet, amely célkitűzéseivel egyetértett. Vezetői között számos egyházi személy található, akik helyi szinten segítették működését.

A TESz vezetésébe hamar bekapcsolódott például Uzdóczy-Zadravecz István OFM, későbbi tábori püspök: először az EKSz egyik vezetőjeként, majd a TESz társelnöként, illetőleg az ügyvezető igazgatóságának tagjaként működött közre annak megszüntetéséig.¹¹² Számos rendezvényükön vett részt és tartott buzdító beszédeket. Végül „a TESz anyagi és erkölcsi válságba jutván új elnök választása előtt állt és az ismert egyesületek, valamint a kormányzó és Keresztes-Fischer belügyminiszter felkérésére vállaltam a szövetség elnökségét 1939-ben” – indokolta a TESz vezetésének elvállalását a Népbíráóság előtt.¹¹³

„a magyar társadalom megfogadja, hogy nem nyugszik, míg újra nem egyesül felvidéki testvéreivel. Míg ez be nem következik, addig nincs béke, rend és nyugalom Európában.”

Részlet Uzdóczy-Zadravecz István OFM
1938. szeptember 21-i beszédéből.

A TESz hivatalos sajtóorgánusaként jelent meg a *Nemzeti Figyelő*. A különböző fejlécek jelezték a hetilap éppen aktuális irányultságát.¹¹⁴ Amikor Uzdóczy-Zadravecz Istvánt megválasztották a hetilap szerkesztőbizottságának elnöki posztjára (1939. 04. 23–1940. 06. 29. között), a hetilap még Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt, de 1939. 04. 23-tól már egyszerűen *Nemzeti Figyelő* fejléccel jelent meg.¹¹⁵ A hetilap minden jelentősebb TESz-rendezvényről, illetőleg működésről tudósított. Számos cikket közölt a szakosztályok tevékenységéről, illetőleg az egyéni tagoktól. Az egyházi személyek közül megemlíthendők Bálint György mendei plébános (aki ágói Vörös Sándorként is írt a lapba), Szalay László plébános, Haliczky Z. Béla plébános stb. cikkei. A cikkek nagy része közel állt a kereszténysázmus gondolatvilágához, amikor elsődlegesen az erős, totális államot, a kereszténységet mint mindenek felett álló értéket, a Szent

István-i államot és a munkakötelességet hangsúlyozták, de egyúttal keveredett bennük a nemzetiszocialista eszmeiség néhány vonása (például a diktatúrafelfogás) is.

A kereszténysizmus másik arca: a KALOT „kereszténysizista” vonásai

A kereszténysizmus egyes vonásai megjelennek a KALOT¹⁰⁶ vezetőinek, mindegyiknek Kerkai Jenőnek, továbbá Nyisztor Zoltánnak az 1938-as útkeresési időszakában is. Amint az 1938. május 2-án kelt levélből kitűnik, hasonló felfogást vallott Pehm József is: olyan mozgalomra van szükség – mondták –, amely képes a szélsőséges és nyilasmozgalmakkal szembeszállni, miközben nem zárkózik el a szélsőjobb értékes embereitől. Ezt a mozgalmat nevezte Kerkai Jenő kereszténysizmusnak [1010].

Ahhoz, hogy megértsük, miért használhatta ezt a szóösszetételt, hazánkban vissza kell nyúlni az 1930-as évek első felére, amikor katolikus papi körökben sokan kezdtek foglalkozni a faszizmus és a nemzetiszocializmus, illetőleg a hitlerizmus jelenségével. Több cikk és sajtóorgánum szentelt a témának komoly terjedelmet. Kovrig Béla és Nyisztor Zoltán még Németországban is tettek körutat – tapasztalatgyűjtés céljából (vö. *Magyar Kultúra, Katolikus Szemle*), illetőleg mélyedtek el a faszizmus jelenségében (vö. Kovrig Béla, 1934).

Az első Gömbös-kormány idején Magyarország politikai elitje szimpátiával nézte és fogadta az olaszországi eseményeket, valamint a Mussolini vezette ország megállapodását a katolikus egyházzal. A konkordátum (*Lateráni Szerződés*, 1929) lényege, hogy

- létrejött a Vatikáni Állam azzal, hogy Olaszország elismerte a Szentszék szuverenitását nemzetközi téren, illetőleg
- a katolikus, apostoli és római vallást Olaszország egyetlen hivatalos vallásává tette.

Ennek a ténynek a megtörténte után írta Mussolini az *A faszizmus elmélete* című könyvecskében:

„A faszista állam nem közömbös a vallás tényével szemben általában, sem azzal a külön pozitív vallással, ami az olasz katolicizmus. Az államnak nincs ugyan theológiája, de van morálja. A faszista államban a vallást a szellem egyik legmélyebb megnyilvánulásának tekintik; ennél fogva nemcsak tiszteletben tartják, hanem védik és pártfogolják is. A faszista állam nem alkot magának egy külön «istent», mint ahogy

a konvent végső delíriumában Robespierre akart; nem is igyekszik hiábavalóan arra, hogy kiölje a lelkekből, mint a bolsevizmus teszi; a fascizmus tiszteli az aszkétákat, a szentek és a hősök Istenét és tiszteli az Istent úgy is, ahogy a nép naiv és primitív szíve látja és imádja.”¹¹⁷

A keresztényszfizmus *nem pártpolitikai irányzat*, hanem mozgalomként fogható fel, amelynek alapvető jellemzőit a két éve működő KALOT-ban kell keresni. A KALOT-ot a szélsőséges, mindenekelőtt a szocialista-nemzetiszocialista eszmeiség terjedésével szemben¹¹⁸ és a parasztság szellemi, erkölcsi és gazdasági – részben önerőből történő – felemelésére hozták létre. Alkalmazott módszerként az aktivizmust választották: nem ideologizálni, hanem cselekedni; vagy másként: tevékenyen küzdeni a jelenlegi helyzet megváltoztatásán. Ez az *aktivizmus* köszönt vissza például az EMSZO-val közösen kiadott *Magyar cél* című programban, amely alapvető feladatnak tartotta – a független és krisztusi Magyarország megteremtése mellett – a rendi gazdaságot működtető szociális népállam kiépítését, követelményként pedig az új élet megvalósítását falun és városban.

Bár a program nem tekinthető – mai értelemben vett – fasiszta pártprogramnak, de – ha csak címszavakban is – számos elemét tükrözte, mint

- a nacionalizmus,
- az erős állam,
- a tekintélyelvűség,
- a rendiség stb.¹¹⁹

A KALOT egyik vezetője, P. Kerkai Jenő S. J. Pehm József zalaegerszegi prelátusnak írott levelében kifogásolta továbbá a jelenlegi *parlamentarizmus* intézményét, és elvetette annak pártpolitikai alapon való

működtetését! Az általa említett keresztényszfizmusban a parlamentarizmus legfeljebb átmenetileg nyugodhatna pártpolitikai alapokon, utána mindenképpen át kellene alakítani. Ha a programban és az állásfoglalásban, illetőleg a technikai határozatokban foglaltakat vesszük figyelembe, akkor – kissé pontatlanul – hivatásrend jellegű parlamentarizmusra kellene váltani, minden bizonnyal az 1938-ban tartott budapesti tömeggyűlésre megjelent *Magyar cél*ban vázoltak szerint.¹²⁰

„A hivatásrendi gondolat olyan meglepő fölfedezése a középkornak, mint akár a gótika vagy a keresztény köztársaság.

Ha a munka és a szolgálat lehet csak az egészséges rend alapja, akkor ez a társadalom szükségképpen tagozódni fog e szolgálat minősége szerint. Az egynemű hivatásban élők egyetlen rendbe tartoznak, bármilyen legyen az illetők szerepe azon a foglalkozáson belül.”

Varga László

A nemzetiszocializmus irányzata

A harmadik nagy eszmei áramlat a nemzetiszocializmus volt. A nemzetiszocialista irányzat a katolikus egyházi személyek körében az 1930-as évek közepétől jelent meg érzékelhető formában, és az 1930-as évek második felében fokozatosan átvette a korábbi keresztényszocializmus radikálisabb irányzatának a helyét. *Tévedés* azt gondolni, hogy az irányzat a hitlerizmus magyarországi másolata lett volna, minthogy eszméi tőle függetlenül a magyar politikai szellemtörténetben gyökereztek, mindenekelőtt Prohászka hungarizmusára és szociális gondolkodásmódjára, valamint a „szegedi gondolatra” nyúltak vissza. Ma úgy mondanánk, hogy annak egy „plebejus”, de talán helyesebb lenne *vidéki, falusi értelmiségi változatának* nevezni. Ugyanis a nemzetiszocialista eszmeiség elsődlegesen a vidéki, falusi papok körében talált nagyobb szimpátiára.

A nemzetiszocialista áramlattal kapcsolatban nem lehet egységes irányzatról beszélni, éppen ezért célszerűbb támpontként annak a nemzetiszocialista pártnak az eszmeiségéhez kötni, amely adott területen dominált. Eddigi kutatásaim szerint általánosan érvényes ez a megállapítás, és alkalmas iránytű valamennyi nemzetiszocialista orientációjú pap felfogásának – burkolt vagy nyílt – besorolására.

Bálint György nemzetiszocializmus-felfogása

Vegyük például Bálint György mendei plébános¹²¹ esetét [018]-[019]. Ő a nemzetiszocializmust keresztény keretek között képzelte el, amelyben a kereszténység kvázi vagy tényleges államvallás szerepét töltené be. Ahogy írta:

„Meg kell mutatni, hogy a nemzeti szoc[ializmus] az evangéliummal együtt halad és nem Göbbelseket és pogányokat nevel!”¹²²

„Krisztus nélkül nincs jellem! Nincs gerinc! Nincs önzetlenség! Nincs új világ!”¹²³

E fasiszta jellegű, a német nemzetiszocializmussal szembehelyezkedő vonás¹²⁴ mellett a következő programpontokban foglalta össze a nemzetiszocialista eszmeiség alapjainak és egyben a keresztény, krisztusi elgondolásoknak a lényegét:

1. „Progresszív jövedelemadó bevezetése,
2. Nemzeti gazdálkodás,
3. Emberséges munkaidő, családi bér alkalmazása,
4. Állami munkaközvetítés, fizetési szabadság, családvédelem,
5. Fajvédelem szerinti földbirtokreform,
6. A termelés és értékesítés átszervezése,
7. A magyarság feltétlen érvényesítése,
8. A nagyobb mérvű nemzetnevelés és munkakötelezettség,
9. A titkos választójog.”
10. Végül mindenben az egyetemes nemzet akaratának érvényesítése.¹²⁵

Bálint írásában erőteljes nacionalizmust hangsúlyozott, amelynek – felfogása szerint – lényeges elemei közé tartozott a diktatúra, illetőleg a diktatorikus környezet, hogy a programpontoknak minél hamarább érvényt lehessen szerezni.

Tisztában volt azzal, hogy a programpontokat csak megújulni képes mentalitással lehet kivitelezni. Ezért tartotta szükségesnek olyan mozgalom elindítását, amely át tudja formálni az emberek gondolkodásmódját. Ennek a – mondhatni – talajt előkészítő és egyengető mozgalomnak az ősök nyomdokain kellene járni, és megújítva építeni fel egy új világot, egy új nemzetet és egy új embert, tömören: egy új magyart – fogalmazta meg elképzelését.¹²⁶

A talajt előkészítendő továbbá olyan mozgalomra van szükség – írta később¹²⁷ –, amelyben nincs vezér, nincs adminisztráció, nincs titkárság, sem képviselőiségre vágyakozó, hanem csak „jó és becsületes magyar”, aki a) zsidóellenességben, b) önzetlen krisztusi szolgálatban és c) a magyar faj istápolásában tűnik ki, amikor pártpolitika helyett egyetemes magyar politikát űz.

Bálint György *papi* profilja:

„A paptól sokat követel az élet. Ha valamikor, úgy ma valóban »omnibus omnia« kell lennie. A nyomorral küzdő családok tőle várnak segítséget. Az állástalanok elhelyezkedést. A megtévedtek és könnyes szeműek bátorítást és életet. Pater pauperum a pap és refugium peccatorum! Ajtajának és szívének mindig nyitva kell állnia. »Hivatalos órát« tart akkor is, amikor sétál, amikor pihenni készül. Az irodában és a templomban, koporsó mellett és bölcsőnél, könnyes asztalnál és bálteremben, fekete, suhogó reve-rendájában mindenütt ott van, mint nagy felkiáltó jel, mint stílusos góttorony ég felé mutatva: Sursum corda! Fel a szívekkel!”

Nagy József nemzetiszocializmus-felfogása

A másik személyt, *Nagy József Pál* szeged-belvárosi káplánt¹²⁸ „nyilas papnak” is hívták egykoron [017]. Ő azonban a következőket írta magáról:

Nagy József szeged-belvárosi káplán (1935–1937) stílusa csiszolt, közérthetően fogalmaz. Úgy érzi, ha beleveti magát a politikába, akkor papi személyként közre tud működni a nemzeti egység létrehozásában, bontani tudja azokat a falakat, amelyek a korábbi hibák és felekezeti viszályok maradványaként tornyosulnak és akadályt jelentenek. Minthogy előjárói választás elé állítják, egyelőre a papi hivatás mellett dönt, és 1937-ben elfogadja a toledói (USA) segédlelkési állást. Azonban ott sem hagyják nyugton, mert – ahogy írta – „az amerikai magyar nyelvű zsidó lapok egymás után támadtak: a Szabadság, az Amerikai Magyar Népszava, Az ember, az Amerikai Magyar Világ stb., stb. zúdítták reám gyűlöletének vagy fellengzős atyáskodásának feneketlen áradatát.” 20 hónap újvilági tartózkodás után (1939-ben) hazajön, vatikáni engedéllyel laicizál, és a Magyarországnál helyezkedik el újságíróként.

„Én magam nem vagyok a nemzeti szocializmusnak bejegyzett tagja, de elveim nagyjából ugyanazok.”¹²⁹

Célként a szélsőjobboldal és a kereszténység összeegyeztetését tűzte ki. 1936-ban a nemzeti egység jelentőségét hangsúlyozta. Ennek érdekében az *A nemzeti egység világnézete* címen könyvet jelentetett meg, és írt egy másikat is 1942-ben, amelyben a vezetői körökben szerzett tapasztalatok alapján revideálta addigi nemzeti-szocialista nézeteit.¹³⁰ Számos cikket publikált, amelyek közül kiemelkedik az „*A politikai katolicizmus bírálata*”.¹³¹ Az 1937-ben írott cikkében hangsúlyozta, hogy

„az új idők szavát megértő magyar nemzeti politikának maradéktalanul magyarnak és kereszténynek kell lennie nemcsak hangoztatott jelszavaiban, hanem intézményeiben, alkotásaiban is.”

Felfogása szerint a nemzetiszocialisták és a politikai katolicizmus céljai ugyanazok, a legalapvetőbb különbségek közöttük az eszközökben mutatkoznak meg: a politikai katolicizmus „követője a rosszul értelmezett konzervativizmusnak,” a múltból mindent menteni akar, illetőleg a régi formák szerint szeretné megvalósítani céljait, szemben a nemzetiszocializmussal, amely jobban megfelel a kor igényeinek, a nemzet érdekének és – ráadásul – „az igazi Szent István-i gondolatot” képviseli. Úgy vélte, hogy – a mozgalom minden túlzása ellenére – „a fajvédő nemzeti szocializ-

musnál átfogóbb, erőteljesebb, meggyőződésesebb, radikálisabb, keresztény nemzeti politikai felfogás nincs!”

Nagy József fontosnak tartotta az összefogást, a nemzeti egység megvalósítását. Írásaiban a *nemzeti egységet spirituális világnézetként* jelenítette meg, amely magában foglalja a vallásosságot és erkölcsiséget, a közéleti tisztességet és komoly munkásságot, és ezek összekapcsolódnak a nemzeti gondolattal. Az egységbe – írta – minden magyar belesorolandó, vagyis: minden magyar egységét jelenti.

Hazánkban a nemzeti egység azonban „protestáns színezetet mutat” – fogalmazott. Egyes konzervatív körök kifejezetten katolikusellenesnek tartják. Nagy szerint a *protestáns dominancia* két tényezőnek tulajdonítható:

1./ „a vezető katolikus körök nem akarják megérteni a nemzeti egységet, talán félremagyarázott egyházas felfogásból idegenkednek tőle”;

2./ „A katolicizmust megosztja egy általam most részletezni nem óhajtott politikai felfogás, amelyre az említett vezető katolikus rétegek – szinte a katolikus dogma tekintélyével néznek s amit szinte hittételként követnek.”

Úgy gondolta, hogy a torz politikai felfogásban rejlik „a legfőbb oka az említettek ellenszenvének a nemzeti egységgel szemben és fordítva: a nemzeti egység vezetőségének a mellette nyíltan színt vallani nem akarókkal szemben.”

Így nem csodálható a következménye:

„azoknak a száma, akik körükből csatlakoztak a nemzeti egységhez, nincs arányban a katolikusok számával és néptömegekével, amelyek katolikus részről csatlakoznak e mozgalomhoz.”

A keresztényszocializmus iránya

„A keresztényszocializmus mindig nemzeti alapon állott, működött és működik. Tehát a keresztényszocializmus az igazi nemzeti szocializmus krisztusi alapon” – írta a *Jövőnkben* 1934. január 20-án Tobler János, a Keresztényszocialista Országos Szakegyesületek Szövetségének elnöke, országgyűlési képviselő Meskó Zoltánnak és gróf Festetics Sándornak szóló nyílt levelében.

A keresztényszocialista mozgalom eredetileg a *Rerum novarum* enciklika nyomán beindult keresztény-szociális gondolatok hatására terjedt el Magyarországon. Olyan elődök, mint Giesswein Sándor (1856–1923) prelátus és Prohászka Ottokár (1858–1927)

püspökök képviselték a mozgalom politikai arculatát. A mozgalom részben pártpolitikai, részben szakszervezeti (szakegyesületi) irányzatként igyekezett magának megfelelő pozíciót kiharcolni a politika és a munka világában.

A mozgalom politikai orientációja

A vizsgált időszakban több és sokféle néven alakult és működött keresztény párt. Valamennyi pártban megtalálható elemek:

- keresztény világnézeti pártként deklarálta magát;
- kereszténynek és nemzetinek vallotta magát;
- a Szent István-i gondolat alapján állt;
- az alkotmányosságot tiszteletben tartotta;
- elutasította a szocialista-kommunista kollektívizmust és nemzetköziséget;
- elvetette a gazdasági liberalizmust;
- a szociális-gazdasági programot inkább a *Rerum novarum*, mint a *Quadragesimo anno* elveinek alapján dolgozta ki;
- a munka elsőbbségét és a szakszervezetek szabad működését hirdette;
- szociálpolitikája inkább karitatív szolidaritásnak (a szegénypolitika modernebb változatának) nevezhető;
- bár országosnak titulálta magát, de szervezetileg ténylegesen egyik sem fedte le az országot;
- szervezeteik többnyire egy-két városra (a KKP-é kifejezetten Budapestre) koncentráálódtak;
- komolyan támaszkodtak a katolikus papságra, ezért működésük eredményességét, illetve tartósságát jelentősen meghatározta a papság hozzáállása.

Főbb keresztényszocialista pártok:

- Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1926–1937)
- Keresztény Községi Párt (1920–1939)
- Egyesült Keresztény Párt (Keresztény Gazdasági és Szociális Néppárt) (1937–1943)
- Egyesült Magyar Párt (Egyesült Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt) (1920–1945)
- Keresztény Néppárt (1943–1944)

Jelentősebb keresztényszocialista papok

Az egyházi rend tagjai közül azok számítottak a keresztényszocializmus meghatározó képviselőinek, akik a pártvezetésben és a parlament-

ben egyaránt tevékenykedtek. A vizsgált időszakban a keresztényszocializmus eszmeiségét papi státuszuk mellett országgyűlési képviselőként is többen vállalták. Egy részük kifejezetten keresztényszocialista jellegű pártok, más részük különböző elnevezésű kormánypártok színeiben. (Voltak, akik a KGSZP, és voltak, akik kormánypárti színekben szereztek mandátumaikat és végeztek képviselői feladatokat.)

A keresztényszocialista pártok közül a legjelentősebb a KGSZP, amelynek országgyűlési képviselőcsoportja 1931-ben 30 főből állott, ebből pap: 6 fő (2 prelátus, 4 plébános); 1935-ben 14 főből, ebből 3 fő pap országgyűlési képviselő, 1939-ben pedig az Egyesült Keresztény Párt néven, valamint a Keresztény Gazdasági Párt színeiben öten végezték a parlamenti képviselői munkájukat.

A keresztényszocialista–keresztény-szociális vonulat meghatározó politikai szereplői közé tartoztak a pap országgyűlési képviselők közül 1930-ig Vass József nagyprépost (miniszter), 1936-ig Turi Béla pápai prelátus, 1938-ig Ernszt Sándor pápai prelátus (miniszter), továbbá Csik József apátplébános és Griger Miklós legitimista bicskei plébános, kanonok és később, 1939-től Közi-Horváth József győri egyházmegyes pap.

Az 1930-as évek elejéig (Bethlen-időszakban) a mozgalom a mindenkori kormányzat stabil támogatójának bizonyult, aminek fejében politikai előnyöket élvezett, például pozíciókat a kormányban, a működésében megfelelő támogatottságot a püspöki kartól stb. A Gömbös-kormány idején a helyzet megváltozott, attól kezdve egyik kormány esetében sem vállaltak feltétlen támogatást, sőt gazdasági-társadalmi intézkedésekkel kapcsolatban az egyes kormányzatokkal szemben olykor komoly kritikákat is megfogalmaztak.

A mozgalom másik áramlata a *szakszervezeti* vonal, amelynél negyedszázadon át vezetői funkciókat töltött be Tobler János, „a mozgalom szelleme”, országgyűlési képviselő. A keresztény szakszervezeti, hivatalosan: szakegyesületi tevékenységet a püspöki kar anyagilag is felkarolta. Nem sorolták be az *Actio Catholica* keretei közé, hanem engedték, hogy tőle független, önálló szerveződésként működjék. A szakegyesületek a gazdaságnak szinte a teljes spektrumában megtalálhatók voltak. Mozgalmi életükhöz komoly támaszt jelentettek az országgyűlési képviselők, mindenekelőtt vitéz Makray Lajos, Reibel Mihály, Közi-Horváth József stb., akik tevékenységükkel is közreműködtek a keresztényszocialista érdekvédelmi eszmeiség fenntartásában és terjesztésében.

10. táblázat

ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁSOKON
ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐVÉ VÁLASZTOTT RÓMAI KATOLIKUS LEKÉSZEK NEVEI ÉS PÁRTSZÍNEI**Az 1931-ben összehívott országgyűlés képviselőházának római katolikus lelkész országgyűlési képviselői**

Ernszt Sándor (KGSZP)	Griger Miklós (KGSZP)
Huszár Mihály (KGSZP)	Káger József (EP)
Kornis Gyula (EP)	Mátéffy Viktor (KGSZP)
Ötvös Lajos (KGSZP)	Pintér László (EP)
Turchányi Egon (EP)	Turi Béla (KGSZP)

Az 1935-ben összehívott országgyűlés képviselőházának római katolikus lelkész országgyűlési képviselői (meghívottak nélkül)

Csik József (NEP)	Huszár Mihály (KGSZP)
Kornis Gyula (NEP)	vitéz Makray Lajos (NNP)
Pintér József (NEP)	Pintér László (NEP)
Reibel Mihály (KGSZP)	Turi Béla (KGSZP)

Az 1939-ben összehívott országgyűlés képviselőházának római katolikus lelkész országgyűlési képviselői (meghívottak nélkül)

Gacs János (MÉP)	Hoss József (MÉP)
Huszár Mihály (EKP)	Közi-Horváth József (EKP–MÉP)
vitéz Makray Lajos (EKP)	Mátéffy Viktor (EKP)
Reibel Mihály (EKP)	Varga Béla (Fkg.)

Forrás: Magyar Országgyűlési Almanach 1931, 1935, 1940 alapján

Törések

A keresztényszocialista mozgalom – mint láttuk – rendkívül heterogén elképzelésekkel rendelkező irányzatok összefoglaló neve volt, amely nem fedte és nem is fedhette le a politikai katolicizmus teljes spektrumát. Viszont két irányzata, a nevében keresztény *pártpolitikát* megjelenítő és a szakegyesületek keresztény *érdekvédelmét* felvállaló irányzata komoly eszmei és anyagi támogatásban részesült egészen addig, amíg a püspöki kar indokoltnak látta velük a szoros és nyílt kapcsolatot.

Az 1920-as évek végén, 1927–1928-ban azonban felszínre törtek a belső ellentétek – a mozgalomnak a politikai és a szakszervezeti irányzatában egyaránt. A törésvo-
nalak keletkezésében és szélesítésében kevésbé a személyi ambíciók játszottak közre, mint inkább az ellentétes politikai irányultságok, eltérő politikai elképzelések tűntek meghatározónak.

A mozgalom szempontjából az első komoly érvágást a legitimizmus és a *legitimisták kiválása* jelentette (1928). Griger Miklós Nemzeti Legitimista Néppártja legitimizmus és szociális elkötelezettség, a „szociális népkirályság” gondolatának hangsúlyozásával szervezkedésbe kezdett az országban, ezzel megbontva a keresztényszocialisták sorait.

A legitimisták kiválását követte a *világgazdasági válság* begyűrűzése, amely tulajdonképpen a Bethlen-kormány bukásához vezetett, és részben a válságra adandó keresztény válasz,¹³² a *Quadragesimo anno*, amely teljesen idegen volt az addigi felfogáshoz képest. A Gömbös-kormány idején a keresztényszocialisták jelentős része már nem támogatta a kormányt (1933 júliusától a KGSZP ellenzékbe vonult), sőt bizonyos gesztusokat tett a szociáldemokraták felé, illetőleg igyekezett rendezni sorait.

1930-ban kapcsolódott az országos párpolitikába Pehm József zalaegerszegi plébános, aki a papok, különösen a *dunántúli papság* körében meghatározó politikai tevékenységet fejtett ki. Bár munkásságának eredményei hamar jelentkeztek, de ezek inkább a középpapság szellemi-politikai orientációjában mutatkoztak meg [M7].

A katolikus egyház számára továbbra is dilemmát okozott (amit később sem tudtak teljesen feloldani), hogy a képviselőjelölt *papok különböző pártok színeiben indultak* – jobb esetben azonos vagy hasonló, de többnyire ellentétes (egymásnak ellentmondó) programokkal. A püspöki kar – a korábbi tapasztalatokból tanulva és Serédi hercegprímás beállítottságának tulajdoníthatóan – most sem kötelezte el magát egyértelműen egyik keresztény párt mellett sem. Sőt, növelte a feszültséget, hogy a keresztény pártokat nem részesítette anyagi támogatásban, miközben a szak-egyesületek működését pénzügyileg dotálta. Feszültségforrásként értelmezhető az a tény is, hogy a szakegyesületek legfőbb vezetősége a keresztényszocialista pártoknak felrótta, hogy nem viszonzózzák kellőképpen a választásokon nyújtott támogatásukat.

Tetézte a gondokat a *társadalmi-szociális helyzet* jelentős megromlása. A szegénység, a megélhetési gondok növelték az elégedetlenséget a lakosság körében. Viszont a keresztény pártok által kínált hagyományos, sokszor semmitmondó válaszok, illetőleg vallásos beidegződések már nem voltak elegendők ezek kezelésére.

A töréspontok *politikai vonalon* a keresztényszocialista pártok válságához vezettek, amelyek a háború kitörését (1939) követően tovább mélyültek. Az 1935. évi választások után *törekvések* mutatkoztak ugyan, hogy a pártszervezetek kiépítésében jobban támaszkodjanak a papságra és a tanítókra, de a papság megosztottsága miatt az ilyen törekvések is felemásra sikerültek. A válságot elmélyítette, hogy 1936-ban elhunyt Turi Béla és a Keresztény Községi Párt vezetője, Wolff Károly. Halálukkal tulajdon-

képpen a legitimista vonulat vette át az irányítást. Az ő profiljuk rányomta bélyegét az egész keresztényszocialista eszmeiség alakulására.

Ebben az időszakban az *igazi csapás* a keresztényszocialista mozgalmat azzal érte, hogy a Vatikán igyekezett a vallási életet megújítani, és ehhez – a jezsuiták jelentős közreműködésével – olyan szervezeti és szerveződési alakzatok kialakítását kezdeményezte, amelyek az 1930-as évek közepére, második felében ellentétesen hatottak a hazai pártpolitikai és szakszervezeti (szakegyesületi) törekvésekkel. Az *Actio Catholica* 1932-ben, az EMSZO (Egyházközségi Munkás Szakosztályok) megalakítása 1935-ben, majd a KALOT működése 1936-tól fokozatosan „elszívta a levegőt” és a lehetőségeket a keresztényszocialista terjeszkedés előtt. Tovább növelte problémáikat a *hivatásrendiség* újabb szervezeti formákban való megjelenése 1939-ben (vö. Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete).

A nyilaskeresztes–hungarista irányzat

Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején (mindenekelőtt 1939–1942 között) a nyilaskeresztes mozgalom megerősödése, majd a felszámolására tett kormányzati kísérletek kudarca nemcsak ellenféllé tette a keresztény politika számára a mozgalmat, hanem többek szemében szimpatikusabbá is. Miként a KALOT elterjedésének nélkülözhetetlen tömegbázisát képezte az alsópapság, mindenekelőtt a vidéki (falusi) hitoktatók, segédlelkészek, káplánok hada, úgy a nyilaskeresztes-hungarista eszmeiség is elsősorban a fiatal alsópapság körében egyre vonzóbbá kezdett válni. A megélhetési gondok és Prohászka hatása csak növelte a szimpátiát.

A fogadtatás

A katolikus papság ötödik jelentősebb politikai irányultságát éppen a megélhetési gondokkal küzdő és hungarizmusban felnőtt *fiatal felszentelt papok* egy része képviselte. Bár erős függést mutattak a plébánosaiktól és más egyházi előjáróiktól, illetőleg mozgásterük rendkívül korlátozott volt, viszont perspektívát jelentett számukra, hogy ez az egyetlen pártvonulat, amely meglátta nyomorúságos vagy nehéz helyzetüket, és célul tűzte ki viszonyaik megváltoztatását. Erre (is) reagált a püspöki kar, amikor 1937-ben megfogalmazta:

„A mai politikailag forrongó időkben szükséges, hogy papjainkat a szélsőségektől (például nyilas-mozgalom) óvjuk. De szükséges, hogy egyes katolikus lapok is tapintatra és mérsékletre intessenek ilyen mozgalmakkal kapcsolatban egyes egyházi személyek magatartásának bírálatában (*Korunk Szava*).”¹³³

Megjegyzendő, hogy 1939-et megelőzően az értelmiségiekhez számító papság körében a nemzetiszocialista és a nyilas eszmeiség nem forrott össze, hanem két különböző dolgot jelentett. A nyilas eszmei vonulat tűnt a radikálisabbnak, diktatorikusabbnak és a hagyományos katolikus egyházképpel inkább szembenállónak. A *Korunk Szava* több római katolikus papot nyilaskeresztesnek titulált, többek között Nagy József szeged-belvárosi káplánt, egy nyugalmazott plébánost, továbbá megnyilvánulásai miatt a jezsuita P. Olasz Pétert, Mihalovics Zsigmond kanonokot, az AC elnökét stb. Ugyancsak szimpatizált a nyilasokkal Nyisztor Zoltán, az AC „sajtófőnöke”. Az egyházi személyekkel készített interjúk a névsort újabb személyekkel bővítették, akik a nyilas hatalomátvételnél vállalták csak fel politikai orientációjukat.

Egy másik püspökkari napirendi pont 1942-ben a nemzetiszocialistákkal kapcsolatban már említett Bálint György mendei plébános megkeresése, aki

„a püspöki kar megnyilatkozását kéri a nyilas mozgalommal, illetve a nemzetiszocializmussal szemben. Ha eretnecség, ne legyen katolikus tagja; ha közömbös, maradjanak a hívek a pártban, és érvényesítsék ott a katolikus elveket. Esetleg az AC keretében lehetne az eszmék kicserélésével tisztázni a helyzetet. Nagy baj ütőképes katolikus politikai párt hiánya.

Az állásfoglalás Őeminenciája véleménye szerint az Apostoli Szentszékhez tartozik, amely már behatóan foglalkozott a kérdéssel, de a fenti mozgalmakkal szemben cenzúrát nem alkalmazott. Ez a sokszor jóhiszemű párthívekkel szemben annál kevésbé volna alkalmazható a püspöki kar részéről.”¹³⁴

Ezzel gyakorlatilag a katolikus egyház Magyarországon nem határolódott el sem a nyilas-mozgalomtól, sem a nemzetiszocializmustól, sem annak magyar változatától, a hungarizmustól. A katolikus egyház számára – bár elismerte szélsőséges jellegét és veszélyes voltát – a magyar nyilasmozgalom *nem* jelentett akkora *eretnecséget*, vagy *nem* vont maga után *szakadást* (skizmát), mint Németországban. Következésképpen nem kellett elítélni „újpagányság” címén – tulajdoníthatóan a vezetőknek, mindenekelőtt Szálasi Ferencnek, aki magát mindvégig hívő római katolikusnak

tartotta, és párt-, valamint nemzetvezetőként többször kereste a kapcsolatot a hivatalos magyar római katolikus egyház vezetőivel.

Az állam és az egyház viszonyának programja

Egy dolog az, hogy valamely párt vezetői személyükben mélyen hívők, és másik dolog, hogyan váltják ezt a hitet *akcióprogrammá*. A hungarizmus esetében szintén kimutatható ez a kettősség: a párt meghatározó személyei bizonyos mértékben vagy a kor színvonalának megfelelően gyakorolták hitüket, ugyanakkor rendkívül kritikusan viszonyultak a hit gyakorlati megvalósulásához a politikai és mindennapi életben. Ez azt jelenti, hogy más-más dimenzióban éltek meg vallásosságukat: a politikai és a vallási dimenziót szigorúan elválasztották egymástól.

A nyilaskeresztes mozgalom számára ez az elkülönítés már az 1935. március 4-én kelt NAP programban megtörtént: az Alapterv és követelések című program III. cikkelye a következőképpen fogalmazott:

„15. Akarjuk és követeljük az egyes vallások teljes politikamentességét, kimondottan az erkölcsi nemzeti életre való nevelő hatályát, a kötelességteljesítésen nyugvó jogélvezet hitének hirdetését:

minden vallás politikai ágának beszüntetését, az állam minden érdekével számoló új konkordátum és hitszerződések megkötését;

nem ismerünk felekezetenküliséget, minden polgár valamelyik bevett vagy elismert vallás tagja legyen.¹³⁵

Egyszerűbb szavakkal a program kimondja:

- a vallást politikamentessé kell tenni;
- a vallás számára teljes szabadságot kell biztosítani a maga területén;
- mindenkinek bevett vagy elismert valláshoz kell tartozni;
- senki sem lehet felekezetenküli.

1938-ban a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom programja (1938. március–április) ennél is tovább ment, amikor

- bizonyos értelemben egy evangéliumi normáknak megfelelő gyakorlatot kívánt kötelező erővel bevezetni,

- kizárólag a keresztény egyházak – ideértve a szerzetesrendek – vallásgyakorlatának szabadságát és hitoktatási tevékenységének támogatását hirdette meg,
- kijelentette, hogy biztosítja az államfő főkegyúri jogait,
- tiltotta a felekezet elleni izgatást,
- a felekezetenélküliség és a vallásellenes propaganda szigorú büntetését helyezte kilátásba, továbbá
- egyházi vagyon- és birtokpolitikai intézkedéscsomagot irányzott elő:

„Az alsópapságot anyagi függetlensége, méltó megélhetése biztosításával hozzásegítjük ahhoz, hogy Krisztus anyagi gondoktól mentes szolgálivá válhassanak.

Az egyházi nagybirtokot kiosztjuk a történelmi egyházak hitközségeinek, hogy az alsó papság anyagi függetlensége újabb évezredre megalapozott lehessen.

A javadalom ilyenmű biztosításával mindennemű párbér megszűnik, mert a lelkeskedő papságot magasztos hivatásának teljesítésében nem szabad anyagi természetű okokból a hívekkel szembeállítani.

Az egyházi nagybirtokoknak hitközségi célvagyonokká és hitközségi kishitbizományokká való átalakítása után minden kongrua megszűnik.”¹³⁶

A Nyilaskeresztes Párt 1939-es választási programja¹³⁷ ezen nem lépett túl, sőt a fenti pontokat ki is hagyta, csak egyes beszédekből és írásokból következtethető ki, hogy az 1938-ban és 1935-ben meghirdetett vallás- és egyházpolitikai felfogást továbbra is érvényesnek tartotta.

1944-ben, amikor a nyilasok hatalomra kerültek, már nem volt idejük finomítani korábbi programjaikon. Szálasi maga nagyon fontosnak tartotta a katolikus egyház vezetőinek véleményét. Nyitott volt velük szemben és többször fogadta őket. Amiben – a háborús körülmények mérlegelésével – megállapodott, a maga részéről igyekezett a szerint eljárni (például megtagadta a németeknek a zsidók deportálásának felújítását, leállította a Bécsi úti gyilkosságokat stb.).

A főbb általános vallás- és egyházpolitikai ígéreteiket kormányzásuk alig hat hónapja alatt is azonnal gyakorlatba kezdték ültetni. Erről tanúskodik P. Kun Imre András minorita szerzetes rendőrségi vallomása 1945-ből. Bár a jegyzőkönyv nem teljesen megbízható, de a következőket tartalmazza:

1944 márciusában vagy áprilisában beiratkoztam a Nyilaskeresztes Pártba, az országépítésbe. Beiratkozásom Szálásnál kapott kihallgatással kezdődött. Megkérdez-

tem a pártvezetőt az Egyházzal kapcsolatos állásfoglalásáról és mikor azt a választ adta, hogy a párt eltörölné a papi birtokokat, a papi nőtlenséget részben és a reverzálist – azt mondtam, hogy tagja vagyok a pártnak [021].

Megtartották a korábbi hagyományt is, hogy a kultuszminiszter (Rajniss Ferenc) római katolikus legyen, továbbá Szálasi találkozóra hívta a fennhatósága alá tartozó dunántúli püspököket a katolikus egyházzal fennálló viszony megtárgyalására, illetőleg utasította miniszterét egy Rómával kötendő konkordátum előkészítésére.

3. FEJEZET

A katolikus egyház viszonyulásai

VISZONYULÁSOK A NEMZETISZOCIALISTA (NYILAS) MOZGALMAKHOZ

Az 1930-as évek második felében püspökkari szinten a katolikus egyház vezetői csak egy alkalommal foglalkoztak a nemzetiszocialista mozgalomhoz¹³⁸ való viszonnal – akkor is általánosságban (Beke, 1992. II: 148). Viszont az egyes püspökök és a klérus szinte naponta érezték a nemzetiszocialista eszmék megjelenését és terjedését a „nyájban”. Hivatalos magatartásuk alkalmazkodott a körülményekhez: hol erőteljesebb hangot ütöttek meg, hol általánosságban szólaltak meg, hol nyitottak irányukba, hol pedig elzárkóztak a mozgalomtól. Az egyes hozzáállások illusztrálására érdemes Grösz József későbbi kalocsai érseknek még szombathelyi püspökként 1938. március 25-én Celldömölkön mondott beszédéből, a Mindszenty (Pehm) József által összehívott papi gyűlés felfogásából, a *Korunk szava* „aktív katolikus organum”, valamint két, magukat nemzetiszocialistának nevező pap, Bálint György mendei plébános és Nagy József szegedi káplán írásaiból néhány jellemző gondolatot kiemelni. Utólagos viszonyfeltárásnak tekintem Beresztóczy Miklós leírását 1947-ből, aki szintén súlyt helyezett a korábbi helyzet ismertetésére.

Grösz József püspök beszéde

Grösz József püspök személy szerint nyitottnak mutatkozott a nemzetiszocialista mozgalommal szemben és nem látott problémát benne addig, amíg tagjai nem fordultak a katolikus egyház ellen. Sőt, a küzdelemben több közös pont is felfedezhető – vélte –, például a nemzeti gondolat és a szociális reformok. A következőképpen fogalmazott:

„Értsünk szót! Nekem sem a nyilasokkal, sem általában a nemzeti szocialistákkal nincs bajom addig, amíg nem fordulnak Krisztus és az ő evangéliuma ellen. Nincs kifogásom a Bátorsággal való köszönés ellen, amíg az csak a Szervuszt, a Jónapotot helyettesíti és nem akarja kiszorítani a Dicsértesséket. A nyíllal sincs bajom, legfeljebb azt nem szeretem, hogy rárakják a megváltás jelére, a keresztre. A nyíl puzdrába való vagy újra, nem keresztre. Az olaszok nem mesterkedtek; nem kombinálták a fascizmus jelvényét, a vesszőnyalábot a kereszttel. A vesszőnyalábot meghagyták vesszőnyalabnak, a keresztet meg keresztnek és lám, milyen szépen megfér a kettő egymás mellett. A nyíl is megfér a kereszt mellett és ameddig mellette van és nem fordul ellene: ameddig a nyilasok Krisztust imádó, templomba járó, hívő emberek lesznek, nincs velük bajunk, nem is harcolunk ellenük [...]

Mi nem vagyunk ellenségei a nemzeti gondolatnak és nem vagyunk ellenségei a szociális reformoknak sem. Mi nem hirdetjük azt, hogy üsd a zsidót, de igenis hirdetjük, hogy szeresd és támogasd a fajtádat [...]”¹³⁹

A pozitív, békülékeny hangvétel lehetővé tette, hogy a hívek és a papok – amennyiben a nemzetiszocialista pártok pozitív kereszténysége, más szóval: felkezetfelettsége nem ellenkezik a katolikus hittel – továbbra is tagok maradjanak és folytassák politikai tevékenységüket. Grósznek ez a beszéde még azt is megengedte, hogy – ordnáriusi engedéllyel – papok beavatkozzanak a pártpolitikai életbe, nagygyűléseken vagy vitákon vegyenek részt.

Pehm József és a „hetvenek” helyzetértékelése

A papság egy része viszont komoly fenntartásokkal közeledett a kérdéshez: időszerűnek vélte, hogy 1938. április 19-én „a helyzet átfogó és igazi képét komoly vélemények kicserélésével” megalkossa, „és közéleti téren valamely irányban” megállapodjon. Ugyanis „a legújabb idő nem egy jelensége emlékeztet az 1918-as forradalmi időkre, amikor még jelentős tényezők is megszádltek az új idők új viharainak szokatlan hangjától. Félt [volt], hogy a divatos forradalmi hang még sorainkból is megejt egyeseket” – fogalmazta a meghívóban *Pehm József* prelátus, aki „a legújabb események (szociális reformok, titkos választójog, új irányok stb.) krisztusi elvek alapján való megbeszélésére”¹⁴⁰ mintegy hetven¹⁴¹ – különböző címeket viselő, de a *középpapsághoz* tartozó – egyházi személyt hívott meg [M7]. Bár a tanácskozás résztvevői nem nevez-

ték néven a nemzetiszocialistákat, de az állásfoglalásukból,¹⁴² valamint a taktikai határozatokból kitűnik, hogy szélsőségeseknek tartják őket. Úgy döntöttek, hogy a szélsőségekkel szemben rossz taktikának számítana, ha támadólag vagy kritikai éllel lépének fel ellenük. Ehelyett azt az ajánlatot fogalmazták meg a papság felé, hogy

„A 72 meghívott közt volt 11 prelátus, 4 prépost, 7 apát, 7 kanonok, 12 esperes, 2 egyházmegyei irodaigazgató, 1 papnevelő-intézeti kormányzó, 5 pápai kamarás és pápai káplán, 3 püspöki és érseki tanácsos, 6 egyetemi és főiskolai tanár, 3 jezsuita, több egyéb szerzetes, köztük házfőnök. Megjelentünk kb. 60-an, többen kimentették magukat” – számolt be esperesének Perr Viktor intézeti vezető a tanácskozásról.

a „szélsőségekkel szembeni állásfoglalásunk ne annyira támadó vagy negatív kritikai jellegű legyen, mint inkább a[z] ... elvi és gyakorlati felfogásunknak és akaratunknak pozitív ismertetése, terjesztése s ezáltal a közvéleménynek minden lehetséges társadalmi úton való alakítása.”¹⁴³

Ez a felfogásuk bizonyos mértékben ellenkezett Grósz püspökével, aki nem zárta ki a papok politikai szerepvállalását, sőt ... A tanácskozás résztvevői viszont csak „szükség” esetén, „speciális” körülmények között, a *prudentia pastoralis*ra is tekintettel tartották elfogadhatónak a pap nyilvános politizálását, egyébként nem:

„A lelkipásztorok általában jól teszik, ha aktív pártpolitikai szereptől tartózkodnak. Lehetnek azonban speciális helyi viszonyok, melyek ezt esetleg szükségessé teszik a *pastoralis prudentia* keretei közt és szempontjai szerint. A hívek közfelfogásával (ha az keresztény, nemzeti, szociális és alkotmányos – Kiem. BG) ne helyezkedjünk szembe. A hívek lelki érdeke mindenekelőtt való, amit nem kockáztathatunk semmiféle politikai vagy közigazgatási barátságért. Ha a jelzett négy szempont veszélyeztetve volna a pártpolitikai agitációban, akkor is lehetőleg ne a lelkipásztor, hanem megbízható világi hívek álljanak az első vonalba, hogy még a jóhiszemű eltévelyedettek bizalma se vesszen el lelkipásztorukkal szemben.”

A „hetveneknek” a nemzetiszocialistákkal való szembefordulása egyértelművé vált azzal, hogy tételesen felsorolták, mely pártok jelöltjeit kell figyelembe venni, vagyis ajánlani a választások idején. Az *ajánlott pártok*: a Kereszténypárt, a Független Kisgazdapárt és a NEP; „mivel azonban az utóbbinak vannak árnyalatai, melyek az alkot-

mányosság szempontjából nem eléggé tisztázottak, ezért elsősorban a Schandl-csoport jöhet figyelembe.” Ebből a sorrendből a nemzetiszocialista pártok mind hiányoznak.

A *Korunk Szavának* a viszonyulása

Ennél sokkal keményebb hangot ütött meg a *Korunk Szava* folyóirat: mereven elutasított mindenféle nemzetiszocialista (nyilaskeresztes) felfogást és mozgalmat. Sőt, pellengérre állította azokat a papokat, akik szimpatizáltak vagy együttműködtek a nemzetiszocialista mozgalommal. E téren *változó taktikát* alkalmazott: nagy általánossággal kijelentette, hogy

„megtévedtek voltak, vannak és lesznek a katolikus papok között is, ezt nem vonjuk kétségbe. De hogy az egyház intencióival szembenálló néhány megtévedt nyilas érzelműnek kimutatott pap komoly példaképe lehetne a keresztény híveknek, ezt a leghatározottabban tagadjuk.”

A konkrétumokat illetően egyrészt előfordult, hogy bár név szerint nem nevezte meg őket, de lehetővé tette azonosságuk megállapítását. Ennek lehetünk tanúi például a folyóirat 1938. március 1-jei számában, amikor két római katolikus papra (a szegedi fogadalmi templom volt káplánjára, valamint egy nyugalmazott katolikus plébánosra) utal, akik szerinte nyilaskeresztesek. Máskor viszont név szerint említette, kiknek a megnyilvánulásait tartja nyilasnak, vagy ültetette a köztudatba a nyilasnak vélt személyeket, mint tette P. Olasz Péter jezsuita pap és Mihalovics Zsigmond kanonok esetében.¹⁴⁴

Két pap kapcsolata a nemzetiszocialista mozgalommal

Az eddigi kutatásaim szerint az 1930-as évek második felében a papság, különösen az alsópapság köréből sokan szimpatizáltak a nemzetiszocializmus eszméivel. A fogalmat közel másfél évtizeden keresztül dichotóm módon, két véglet között használták: voltak, akik keresztényellenes éllel (Polzovics, 1936) és voltak, akik a politikai katolicizmus helyettesítésére. Ez utóbbiba sorolható Nagy József Pál (ismertebb nevén: Nagy József) szeged-belvárosi káplán, valamint Bálint György mendei plébános,

akik tevékenységük révén nemcsak az egyházi hatóságoknak, hanem a kor különböző beállítottságú lapjainak is reflektorfényébe kerültek.

Nagy József magát nemzetiszocialista beállítottságúnak vallotta magát. Hasonlóan viszonyult a nemzetiszocializmushoz Bálint György mendei plébános is. Mindketten tudtak a veszélyekről, amelyek Németországban bekövetkeztek, de nem láttak fenyegetést a magyar nemzetiszocialista mozgalomban. Sőt, fontosnak tartották, hogy „kurucosan” helyezkedjenek szembe a németekkel. Miként Bálint írta:

„Azt mondják: „Németország csatlósai! [...]” Tény, hogy a kereszténység ellen írt Rosenberg könyv megjutalmazása minden becsületes keresztény előtt visszatetsző színben tünteti fel Németországot! Tény, hogy a német veszéllyel számolni kell! Ma kurucnak kell lenni minden magyarnak! Kurucnak, aki annak idején megtanította a németet kesztyűben dudálni!”¹⁴⁵

Bálint a nemzetiszocializmus németországi változatának elvetését és egy független, fajvédő magyar nemzetiszocialista párt alapításának szükségességét és támogatását még jobban kihangsúlyozta 1937-ben és 1938-ban vitéz Endre Lászlónak címzett leveleiben:

„Mentsen meg az Isten bennünket Berlintől! Ízig-vérig független magyar pártnak kell lennünk! Téged arra küldött a jó Isten! Így a papság is jön! De ha Berlinnel nem szakít Benke is – baj lesz!”¹⁴⁶

„Furcsa a világ! Ahelyett, hogy örülnének, hogy végre egy erőskezű ember jön – megijednek a zöld ingtől! Most is itt fekszik Zichy kalocsai érsek, Maklár és Raffay egységes felszólalása, hogy a papság lépjen sorompóba a nemzeti szoc[ializmus] ellen! Nem tudnak distingválni! [...]”

Már arra is gondoltam, hogy a cserkészeket kiharcolom a régi liberális szövetségből, ha Ti – a Párt – finanszírozná és a nemzeti szocializmus és az evangélium s reverendám garancia lenne mindenkinek, viszont a Te szellemedben nevelnénk egy generációt! Gondolkozz rajta!!!

Beszéld meg Szécsényi [sic!] gróffal¹⁴⁷ és jertek el hozzám megbeszélni egyszer! Nem lesz a pártból addig valami, míg az ifjúság nem lesz a miénk! Meg kell mutatni, hogy a nemzeti szoc[ializmus] az evangéliummal együtt halad és nem Göbbelseket és pogányokat nevel!”¹⁴⁸

Bálint György levélrészleteinek elemzése a nemzetiszocializmushoz való viszony bonyolultságára irányítja a figyelmet. Itt tulajdonképpen háromszereplős kapcsolatról van szó:

- a hivatalos katolikus egyház,
- a katolikus egyház egyes papjai,
- a katolikus egyház laikus tagjai

között fennálló viszonyról. Mindhárom a német orientációban rejlő veszély ellen küzd – más-más eszközökkel. A hivatalos egyház képviselőjében Zichy kalocsai érsek felhívást intézett, hogy a papság szálljon szembe a nemzetiszocializmussal. (Bár a szövegből nem derül ki, az érsek megkeresése minden valószínűség szerint a *Mit brennender Sorge* körlevél és a keresztény egyházak e téren történt összefogása jegyében fogant.) Bálint e megkeresés nélkül is többször prédikált (dokumentumok szerint négyszer egymás után) a német újpogányság veszélye és a német nemzeti-szocializmus ellen. A harmadik katolikus szereplő vitéz Endre László, aki pozitívan viszonyult a kéréshez, és tett is annak érdekében, hogy létrejöjjön egy nemzeti érzelmű fajvédő párt – a „vörös” szocializmussal és szociáldemokráciával, annak is zsidó szárnnyával szemben.

„Utólagos” viszonyulás

A két megnevezett papon kívül a katolikus egyházban többen is voltak, akik szimpátiát éreztek a magyar nemzetiszocializmus iránt. Csak a váci egyházmegyében – az interjúzás során – legalább három papnak a neve hangzott el, akik pozitívan fogadták a nemzetiszocialista eszméket. Nem beszélve a többi egyházmegyeről...

Úgyhogy Bálintnak az a megjegyzése, hogy „jön az egész papság” – bár túlzó, de – a valóság talaján állt.

A pozitív hozzáállás legalább két alapvető okkal magyarázható: az *egyik* a helyzetbeli megfelelés (korrespondencia), vagyis: hogy nem volt akkor diszkrépancia az alsópapság helyzete, felfogása és a hazai nemzetiszocialista eszmevilág között; a *másik* a küldetéstudat, hogy a pap követi nyáját, pontosabban: „nem hagyja el a nyáját”-elv érvényesülése. Ennek a két elemnek valamilyen sajátos egyvelege határozta meg az akkori *szimpátiaindexet* egyes papok részéről.

Természetesen a két ok nem fedhet le minden változatot. Erre példaként említhető „a papi hivatásrend hivatását” tagadó két személy esete, akik *politikai-hatalmi*

ambícióik miatt csatlakoztak a nemzetiszocialista táborhoz, és amelyet Beresztóczy Miklós is említett tanulmányában:

„Egy görögkatolikus plébános és egy újpesti hittanár vállalkozott arra, hogy az Egyház és a nácikormányzat irányát összehangolják, helyesebben az Egyházat az állami elgondolások vonalába kényszerítsék. A hittanár a kultuszminisztérium katolikus ügyosztályának vezetését akarta átvenni, ami azonban az ügyosztály vezetőségének ellenállásán meghiúsult.”¹⁴⁹

A „fizikai” szembeszegülés mellett, amely szól a hatalom átvételére irányuló törekvésről és a hatalomban való megmaradás képességéről, *szellemi* viszonyulásról is beszélhetünk. (Megjegyzem, hogy inkább ez jellemezte a hivatalos katolikus egyház viszonyulását az 1940-es években.) Itt mindenekelőtt gondolni kell

- azokra a művekre, amelyek az újpogányság ellen keletkeztek (például Nyéki Kálmán írásai a faji kérdésben), továbbá
- a német iskolapolitika elleni fellépésre katolikus részről,
- a KALOT és a Volksbund közötti feszültségre, amely amiatt következett be, hogy a KALOT helyi szervezetei a vezetőségének központi utasítására szembeálltak a volksbundistákkal – akár fizikailag is:
- „Etyeken, a volksbundista svábság egyik gócpontjában a helyi KALOT egyik vezérét, Pap Antal földművest az etyeki volksbundisták 1940. december 27-én orvul leszúrták. A vizsgálat kiderítette, hogy a németek politikai dühe adott kést a gyilkosok kezébe, és a volksbundisták a KALOT működését akarták megakadályozni a fiatal KALOT-legény élete árán.”¹⁵⁰

Ugyancsak elítélő viszonyulást jelentettek az 1940-es évek elején és a háború utolsó napjaiban történt események a katolikus egyházi vezetők, valamint egyes katolikus szervezetek részéről:

- a püspöki kar vezetője és maga a nuncius is többször foglalt állást a nemzetiszocialista felfogással szemben;
- az EMSZO és a Karitás-szervezetek, de más katolikus szervezetek is aktívan kivették részüket az ellenállásban (bújtatásokban, hamis iratok készítésében és az üldözöttek hamis iratokkal való ellátásában stb.).

Mindezekből a példákban látható, hogy a magyar római katolikus egyház – mint intézmény – rendkívül megosztott volt a kérdésben, és a nemzetiszocializmushoz való hozzáállása sokkal árnyaltabban értelmezendő, mint korábban többen gondol-

ták. Az egyház mint szervezet nem lépett fel egységesen (nem is tehetette, ha a hívek mellett akart maradni), viszont igyekezett megmutatni a helyesnek vélt utat az adott viszonyok között: *támogatta* a nemzetiszocialista mozgalmat, amikor az nem lépett fel ellene; *rámutatott* hibáira, amikor úgy látta, hogy letért az erkölcsi szempontból még vállalható és elfogadhatónak vélt útról; *szembeszállt* vele, ha veszélyeztette a keresztény értékeket.

A magyar nemzetiszocializmusnak és az egyháznak az egymással szembeni magatartásáról tömören elmondható, hogy

- a nemzetiszocializmus mint mozgalom nem tekinthető a német nemzetiszocialista mozgalom szolgai másolatának, de több vonását igyekezett magyarosítani;
- a katolikus egyház hivatalosan sohasem ítélte el mint eretnokséget (hiszen mindvégig rendkívül erőteljes keresztény tudat is jellemezte tagjainak jelentős részét);
- a nemzetiszocializmus
 - ▷ a katolikus egyházzal mint intézménnyel szemben hivatalosan¹⁵¹ sohasem lépett fel elnyomóan, viszont
 - ▷ amikor módja nyílt rá, a katolikus egyház egyes politizáló tagjaival szemben (egyszerű papoktól kezdve a püspökökig bezárólag) minden kormányzati eszközt igénybe vett, hogy eliminálja hatásukat.

A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYA AZ ÁLLAMHOZ ÉS A TÁRSADALOMHOZ

A katolikus egyháznak a nemzetiszocialistákhoz való viszonyulása után szükséges az államhoz és a társadalomhoz való viszonyulásával is foglalkozni. Az első fejezetben a katolikus egyháznak mint konfliktusfélnek identifikáló jegyeivel, helyesebben: formális belső vonásaival foglalkoztam, és zárójelbe tettem annak világi vonatkozásait. Nem vizsgáltam,

- milyen erővel vagy hatalommal állunk szemben, illetőleg
- mennyire erős vagy gyenge ez a hatalom világi szempontból.

Erre azért kell már most kitérnem, mert csak így érthető meg vagy értelmezhető a katolikus egyház cselekvése (miért cselekszik úgy, ahogyan tapasztaljuk), kijelentéseinek vagy állásfoglalásainak hatásossága, illetőleg érvényre jutási lehetősége.

Az utóbbi évtizedekben ismét fellángoltak a viták a katolikus egyház „bénasága” körül. Különösen a zsidókkal kapcsolatban tett megnyilvánulásai „verték ki a biztosítékot” egyeseknél. Ezt a tömegkommunikáció csak fokozta. Az ellentábor viszont éppen arra hivatkozott és hivatkozik, hogy – ha az egyház testületileg nem is – egyes vezetői komoly ellenállást fejtettek ki, és minden tőlük telhetőt megtettek. Bár elhárítani nem tudták a történeteket, mert nem állt módjukban, de legalább igyekeztek enyhíteni a károkat és a fájdalmakat [016].

A pro és kontra elhangzó érvek tulajdonképpen a katolikus egyház hatalmának világi környezetben való érvényesülésére, az egyház hatalmának világi vetületére és annak erejére irányulnak.

Az állam és a vallás hatalmi viszonya a *Rómaiakhoz írt levél*ben

A hatalom problémája már Jézus idejében felvetődött. A Szentírás szerint Jézus azt mondta, hogy „adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené” (Mt. 22,21). Ennél sokkal konkrétabban fogalmaz a *Rómaiakhoz írt levél* 13, 1–7, amikor egyértelműsíti a felsőbbséghez való viszonyulást:

„1 Mindenki vesse alá magát a fölötte hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte. 2 Ezért aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelkezésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. 3 A felsőbbség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót és megdicsér: 4 Mert az Isten eszköze a javadra. De ha gonoszságot művelsz, rettegj, mert nem hiába viseli a kardot. Isten eszköze, hogy a gonosztevőt megbüntesse. 5 Alá kell tehát magadat vetned neki, nemcsak a megtorlás miatt, hanem a lelkiismeret szerint is. 6 Ezért fizettek adót is, hiszen akik behajtják, Isten szolgálói. 7 Adjátok meg mindenkinek, ami jár neki: akinek adó, annak az adót, akinek vám, annak a vámot, akinek hódolat, annak a hódolatot, akinek tisztelet, annak a tiszteletet.”

A levél írója elismeri az evilági hatalom fölötte jellegét, ami kétféleképpen mutatkozik meg: egyrészt a fölötte hatalom Istentől rendelt hatalom, másrészt ennek a fölötte hatalomnak alá kell vetni magunkat. A hatalommal való szembeszállás Isten akaratával való szembeszegülést jelent, illetőleg a fölötte hatalom büntetését vonja

maga után. Fontos, hogy az alávetés ne a büntetéstől félelem miatt, hanem lelkiismeret szerint történjék.

A 7. vers túlmutat a fölöttes hatalom ténykedésén és a vele szembeni engedelmeségen, vagyis uralmának elismerésén: adjuk meg mindenkinek, ami jár neki. Más szavakkal: mindenkinek, ami hivatalánál vagy egyéb oknál fogva megilleti őt.

Tisztában sehol sem tartalmaznak az iratok olyan előírásokat, amelyek ennyire megvilágítanak a hatalom eredetét és rendeltetését: a hatalom Istentől van, és rendeltetése, hogy teljesítse feladatát – akár pénzügyi, akár társadalmi vagy egyéb vonatkozásban.

A hatalom isteni eredete határozza meg a katolikus egyház viszonyulását a világi hatalomhoz. *Az egyház hatalma nem jelent a világi hatalommal szemben ellenhatalmat. Az egyház hatalma más típusú és más funkciót tölt be: az egyház hatalma a krisztusi hatalomból való részesedés. Különbözik a császár hatalmától, az evilági hatalomtól. Az egyház hatalma nem a büntetéstől való félelem, hanem a küldetéssel járó hatalom. Arra vonatkozik, hogy minden időben teljesíteni tudja küldetését.*

Ami közös a világi és az egyházi hatalomban, hogy mindkettő Istentől van, az Isten rendelése folytán áll fenn és működik. – Nézzük meg ezt a kérdést egy kicsit részletesebben.

A hatalmi kérdés rendezése

Amint látni fogjuk, a *Kulturkampf* háttérében az állam és az egyház egymáshoz való viszonya húzódott. A tulajdonképpeni problémát hatalmi kérdésként értelmezhetjük: milyen hatalma van az államnak, és meddig terjed ez a hatalma. A katolikus egyház válasza – ha a Szentírára gondolunk – egyszerű: minden hatalom Istentől van. Úgy az egyház, mint az állam hatalma is.

A katolikus egyház hatalma

A katolikus egyházban a hatalom átrendeződéseként jelent meg az 1800-as években a pápa hatalmának (joghatóságának) kérdése. Komoly viták közepette fogadták el az apostoli primátushoz kapcsolódóan a tévedhetetlenség dogmáját. Az *apostoli*

primátus gondolata nem volt új jelenség, gyakorlatilag a kezdeti időkre nyúlt vissza. Kánonba foglalásával (=dogmává tételével) viszont jelentősége megnőtt:

„Ha valaki azt mondja, hogy Krisztus Urunk Szent Péter apostolt nem tette az összes apostolok fejedelmévé és az egész Egyház látható fejevé; vagy, hogy a mi Urunk Jézus Krisztustól ő csak tiszteletbeli elsőséget, nem pedig egyenesen és közvetlenül valódi és sajátos joghatósági primátust kapott: az legyen kiközösítve” (DH 3055).

Ami viszont újdonságnak számított, hogy az apostoli primátus a pápa számára nem egyszerűen joghatósági primátust eredményez, hanem mint *legfőbb tanítói hivatal tévedhetetlen*, amit az I. Vatikáni zsinat a dogma erejével ruházott fel:

„amikor a római püspök «ex cathedra» (tanítói székből) beszél, azaz: amikor minden keresztények pásztorának és tanítójának a feladatát teljesítve legfelsőbb apostoli akaratának nyilvánításával meghatározza, hogy egy-egy hitbeli vagy erkölcsi tanítás az egyetemes Egyház számára kötelező, akkor Szent Péter személyén át megígért isteni segítség révén azzal a tévedhetetlenséggel bír, amellyel az isteni Megváltó a hitre vagy az erkölcsökre vonatkozó tanítás meghatározására nézve Egyházát felkészültté akarta tenni; ezért a római pápa ilyen határozatai nem az Egyház beleegyezése miatt, hanem önmagukból kifolyólag megmásíthatatlanok” (DH 3074).

Az egyház hatalmán belül tisztázásra került a pápa és a püspökök közötti viszony: az I. Vatikánum, majd az ezt követő *közös nyilatkozat* (1875) a joghatóságokat illetően megállapította, hogy

„a pápa egyházi joghatósági hatalma *potestas suprema, ordinaria et immediata* (azaz: legfelső, rendes és közvetlen hatalom), a pápának Jézus Krisztustól, az Isten Fiától Szent Péter személyében adományozott legfelsőbb hivatali hatalom, amely az egész Egyházra, tehát minden egyes egyházmegyére és minden hívőre kiterjed az Egyház hite, fegyelme és kormányzata egységének a megőrzésére – és semmi esetre sem csupán egyes fenntartott jogokból álló hatáskör” (DH 3113).

Az *Immortale Dei* (1885) enciklikában XIII. Leó pápa továbbvitte azt a gondolatmenetet, amelyet elődei korábban elkezdtek, az egyház *tökéletes közösség* (*societas perfecta*) gondolattal:

„[az Egyház mint közösség] emberekből áll,... természetfeletti és lelki, és ezért különbözik és tér el a polgári közösségtől (államtól); és, ami a legfontosabb, jellegénél és jogainál fogva tökéletes közösség... Ahogy a cél [ti. a lelkek üdvözítése], amelyre az Egyház tör, messze a legnemesebb, úgy hatalma is minden másénál kiválóbb, az államhatalomnál alacsonyabb rendűnek nem tartható, és annak semmilyen módon alárendelni nem lehet” (DH 3167).

A katolikus egyház hatalma tehát az államéval egy töről fakad: isteni eredetű, de a kettőt egymással összevetve megállapítható, hogy az egyházi hatalom más jellegű, más típusú, viszont nem alacsonyabb rendű nála, és nem rendelhető alá.

A világi hatalomhoz való viszony

Míg a katolikus egyház legfelső szinten igyekezett rendezni sorait és a hatalmi hierarchiáját újjáértelmezni, addig világi szinten a hatalmi berendezkedés a nemzetállami gondolat jegyében zajlott. Olyan folyamat indult el, amely közös nevezőnek a nemzetet mint leszármazási egységet tekintette. Ennek jegyében történt az egyes német tartományok egyesítése és Németország kialakulása (1871).

Ezt a tényt a katolikus egyház az 1880-as évek közepétől tudomásul vette és ennek megfelelően igyekezett a Szentszék tevékenységét is formálni. Az *Immortale Dei* enciklika megfogalmazása szerint:

„Isten az emberi nemről való gondoskodást két, ti. az egyházi és a polgári hatalom között [osztotta fel...] A maga nemében mind a kettő legfőbb hatalom: mindkettőnek bizonyos határai vannak, s mindkettő ezeken belül áll fenn [...] Mind a kettő hatalma ugyanazokat a személyeket érinti...

Minden [...], ami az emberi dolgokban bármilyen módon is szent, s ami csak a lelkek üdvére vagy Isten tiszteletére vonatkozik [...], az Egyház hatalma és döntési körébe esik: minden más pedig, ami az állam és politika területéhez tartozik, helyesen az államhatalomnak van alávetve” (DH 3168).

Az enciklika az állam jellegének és berendezkedésének vizsgálata során kimondta, hogy az állam is „tökéletes társaság”, szó szerint:

„be kell látni, hogy az Egyház saját jellege és jogai szerint az államnál semmivel sem kevésbé tökéletes társaság” (DH 3171).

XIII. Leó a *Rerum novarum* és XI. Pius a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában tovább mentek, amikor nem egyszerűen azt tanítják, mintha az állam

pusztán csak a törvényesség és a jogrend őre [lenne], hanem [azt is, hogy] minden erőfeszítésével arra kell törekednie, hogy «a törvények és intézmények teljes rendszerének ... eredményeképpen már magából

az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódjék a közösség és az egyének jóléte» – miként a *Quadragesimo anno* megismétli.

A hivatalos latin szövegek az „állam” szót eredetileg „polgári hatalomnak” (*potestas civilis*), máshol *respublicanak*, ismét máshol *civitasnak* nevezik. A magyar fordítás – sajnos – nem mindig tesz annyira árnyalt megkülönböztetést, mint a latin.

Az állam feladatai között nemcsak a közjót említették meg, hanem *kiegyenlítő* szerepét, amelyet a polgárok és a családok *jogainak védelme* során játszik, illetőleg a *munkáskérdést*, amely az ipari forradalommal kiemelkedő kezelést igényel.

A feladatokból egyértelműen következik, hogy számukra az állam nem valamilyen kormányzati formát jelentett, hanem olyan alakzatot, amely mind „a természeti törvényekkel,” mind „az isteni bölcsesség megnyilatkozásaival” összhangban áll. Következésképpen:

„Az állam irányítóinak mindenekelőtt általában és egységesen a törvények és intézmények olyan teljes rendszerén kell munkálkodniuk, amelynek eredményeképpen már magából az állam rendszeréből és irányításából mintegy automatikusan adódik a közösség és az egyének jóléte. A kormányzati bölcsességnek ugyanis ez a feladata, az államvezetőknek ez a sajátlagos kötelessége” (RN 26).

„Az államvezetés feladata a közösség egészének és részeinek oltalmazása, ám az egyén jogainak védelmezése közben elsősorban az alsóbb rétegekre, a szegényekre kell tekintettel lenni” (QA 25).

Problémaként merülhet fel, hogy milyen viszonyban áll egymással a két fél: az állam és az egyház. A hivatali kötelezettségei terén is alá van-e az Egyház az államhata-

lomnak vetve? Az enciklika válasza: nem. A *negatív választ* három tényező indokolja: az igazságtalanság, a vakmerőség, és a dolgok természetes rendjének felborulása. De az enciklika a fogalmakat bővebben nem magyarázta. Valamivel később viszont folytatja:

„azok, akik a legfőbb hatalmat birtokolják, nem tehetik meg azt, hogy az Egyházat saját szolgálataikra és nekik való alárendeltségre kényszerítik, illetve ügyeinek szabad intézésében korlátozzák, vagy egyéb jogaikból, amelyekkel Jézus Krisztus őt felruházta, bármit elvegyenek” (DH 3171).

Az *Immortale Dei* enciklika elismerte, hogy vannak olyan ügyek, illetőleg területek, amelyekben a *jogok keverednek*. Ezekben mindegyik félnek a maga területén kell megfelelő intézkedéseket tenni, de úgy, hogy az ne vetélkedés legyen, hanem egyetértéssel, vagy ha szükséges, együttműködésben záruljon az ügyintézés.

Ennél sokkal élesebben vetődik fel egy másik probléma: mi történik akkor, amikor két hatalom parancsol, és ezek a *parancsok ellentétesek*. Ebben kérdésben a katolikus egyház álláspontját már a *Diuturnum illud* (1881) és a *Sapientiae christianae* (1890) enciklika is rögzítette:

„Egyetlen okuk lehet az embereknek, hogy ne engedelmeskedjenek, mégpedig, ha olyan valamit követelnek tőlük, ami a természeti vagy az isteni joggal nyilvánvalóan ellenkezik” (DH 3153).

„megeshetik, hogy az állam mást parancsol, mint amit a keresztény vallás megenged [...] az ellentétes követelményeknek egyaránt megfelelni lehetetlen. Senki két úrnak nem szolgálhat [...] Az Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek [...]”.

Az engedelmességi-engedetlenségi szabály indokolásában az enciklika a vallási érvek mellett hangsúlyozza, hogy a *törvény nem egyéb, mint a jogosult hatalomnak a helyes ésszel megegyező és közjóra irányuló rendelkezése*. Akik az egyház parancsaival ellenkező parancsokat mernek adni, azok nemcsak Isten rendelkezésének, hanem a józan észnek, az ép észnek is ellentmondanak.

A katolikus egyház hatalma: „soft power”

Ezek után okkal vetődik fel a kérdés: hogyan foghatjuk fel világi szempontból az egyik konfliktusfél, a katolikus egyház cselekvését vagy a püspökök viselkedését az 1930–1945 közötti időszakban. Hogy a problémát helyes vagy elfogadható módon közelítsük meg, induljunk ki a hatalom jellegzetes vonásaiból.

A cselekvés a képesség és az erő jele, a képesség és az erő egyúttal vagy bizonyos megközelítésben hatalmat is jelent. Azaz: a hatalom olyan erő, amely képes az emberekre hatni, a viselkedésüket befolyásolni, és ha kell, módosítani vagy megváltoztatni.

Egy országban hatalma elsősorban a kormánynak van (*politikai hatalom*). A kormány hatalma azonban uralmi jellegű, azaz *kényszerítő* erejű: képes akarátát keresztülvinni a másik akarata ellenére is, mert megvan az eszköze, hogy – ha kell – kikényszerítse azt, amit ő akar, vagyis megváltoztassa a másik cselekvését. Tehát nemcsak önkéntes, hanem kikényszerített engedelmességet tud elérni az embereknél. Az ilyen típusú hatalmat nevezi a szakirodalom kemény hatalomnak, *hard power*nek.¹³² Joseph S. Nye szerint a *hard power* fogalmi körébe tartozik a katonai erő alkalmazása, vagyis a katonai hatalom, továbbá a gazdasági hatalom is. A *katonai* hatalom jellemzője a kényszerítés, az elrettentés és a védelem, amelyhez „elsődleges valutaként” a fenyegetést és az erőszakot használja. A *gazdasági* hatalom a kényszeren kívül még késztetéssel is elérheti a viselkedés megváltoztatását, amihez elsődleges valutaként pénzt vagy szankciókat használ. Harmadik hatalmi típusként nevezi meg Joseph S. Nye ezek ellentettjét, a *soft power*t. A *soft power* (lágy hatalom) lágyasága vagy puhasága nemcsak a viselkedések szabályozásában, hanem elsődleges valutájában is megmutatkozik. Szerinte a lágy hatalom a vonzáson és a napirend-készítésen, az *agenda settingen* keresztül hat a viselkedésre, miközben elsődleges valutaként az értékeket, a kultúrát, az intézményeket és a politikai akciókat (cselekvéseket) használja (vö. 11. táblázat).

11. táblázat
HATALOM

	Kemény		Puha (lágy)	
Viselkedések spektruma	Parancs	← kényszer késztetés →	napirend vonzás	→ Kooptáló
Legmegfelelőbb erőforrások		erőszak szankciók	intézmények	értékek kultúrák

Forrás: Joseph S. Nye, 2004:8. o.

Amint az 1917-es egyházi törvénykönyv 109. §-ában láttuk, az egyházi hierarchia is kooptálja tagjait. A kooptálás lényege, hogy a kooptálandó megtalálja abban az intézményben azokat az értékeket, amelyek hatnak rá, vonzzák őt; a másik kooptáló kultúráját vonzónak találja. A tagság elnyeréséhez, a felvételhez a kooptálandó részéről kimutatható az önkéntesség; ő is akarja, hogy az adott szervezet tagja legyen. A katolikus egyházban ez kiegészül azzal a ténnyel, hogy a kooptálás megvalósulásához nincs szükség külső világi fórum, a hívők közösségének vagy a világi hatalomnak a megerősítésére.

Ugyanezt teszi a *lágý hatalom*: megnyer másokat, mégpedig úgy, hogy ők is akarják azt, amit ő akar. Vagyis: inkább kooptálja az embereket, mintsem kényszeríti őket. Ez mások preferenciáinak alakítási képességén alapul: személyi szinten hasonló történik a csábítás során és a vonzerővel; a házasságban úgy nyilvánul meg a lágý hatalom ereje, hogy a házastársak vonzzák egymást, vonzódnak egymáshoz; az üzleti életben az okos vezetés a példákön és mások megnyerésén keresztül éri el, hogy azt tegyék, amit a vezetés akar [...] ¹⁵³

A lágý hatalom azonban nem csupán a másik befolyásolását jelenti. Befolyást kemény hatalom is el tud érní. Ugyancsak többet jelent a meggyőzésnél vagy az érvelés által történő megnyerésnél. *A lágý hatalom a vonzerő hatalma, amellyel el lehet nyerni a másik hozzájárulását, hallgatólagos beleegyezését.* És ezt olyan erőforrásokkal valósítja meg vagy éri el, amelyek az embereket nem kényszerítik vagy készítetik arra, hogy akarják megváltoztatni viselkedésüket.

Joseph Nye szerint a kemény és lágý hatalom közötti különbség nem feltétlenül az eredményben mutatkozik meg (mert engedelmességet, a preferenciák megváltoztatását stb. mindkettő el tudja érní), hanem abban, hogy a lágý hatalom többdimenziós játéktérben mozog, ahol a meggyőzés vagy a viszony alakításának olyan változatait kínálja a másik félnek, hogy az óhajtsa a viselkedésének, preferenciáinak stb. a módosítását. Más szavakkal: a kemény és lágý hatalom között számos rokon vonás tapasztalható, de köztük fokozatbeli eltérés áll fenn, amely mind a viselkedés természetében, mind az erőforrások tapinthatóságában megmutatkozik. A kemény hatalmat jellemző parancs jellegű megoldások helyett a lágý hatalom – különösen kooptáló formájában – arra a képességre alapozódik, hogy vonzóvá teszi a kultúrát és az értékeket, vagy úgy manipulálja a politikai döntések lefolyását, hogy az emberek akarják azt, mert az jobbnak, elfogadhatóbbnak, megvalósíthatóbbnak tűnik számukra. *A kooptáló hatalom* képes úgy hatni másokra, hogy közben alakítja, formálja mások akaratát, de ezt nem kemény eszközök igénybevételével, hanem olyan erőfor-

rások felhasználásával, amelyek nemcsak kíváncsabbá teszik mások számára azt, amit felkínál, hanem legitimebbé is a meglévőnél.

A kemény és lágy hatalom közötti különbséget legpregnansabban Sztálin egyik mondásával lehet érzékeltetni. Hány hadosztálya van a pápának? – kérdezte, amikor figyelmeztették, hogy a Vatikán esetleg neheztelni fog intézkedései miatt. A pápa hatalma nem hadosztályokban, vagyis nem kemény hatalom formájában mérhető. A pápa hatalma – mai fogalmak szerint – lágy hatalom, miként a *katolikus egyház küldetése* is tulajdonképpen ilyen *lágy hatalmi küldetés*.

Privilégiumok

A vallások között a katolikus egyház a bevett vallás kategóriájába tartozott. A kifejezés nem egyszerűen arra vonatkozott, hogy régóta működhetett törvényes keretek között, hanem olyan előnyökkel járt, amelyek a működését anyagi és tárgyi értelemben megkönnyítették. Korábbi jogi helyzetéhez képest azonban visszalépést jelentett, mert a felekezetek egyenjogúsításakor hatalmi téren is osztoznia kellett a többi bevett vallással, illetőleg megszűnt számos privilégiuma. De voltak, amelyek megmaradtak.

A katolikus egyház privilégiumait két csoportra oszthatjuk: magát az egyházat mint intézményt megillető privilégiumok, illetőleg az egyházi személyeket megillető privilégiumok körére.

A *katolikus egyházat* mint intézményt megillető *privilégiumok* közé tartozott többek között:

- a király csak római katolikus lehetett (például emiatt nem választhatták Horthy Miklóst és utódait királlyá);
- a koronázás csak római katolikus szertartás szerint történhetett;
- főpapi, alapítványi és egyéb birtokait megtarthatta (bár fokozatosan, például telepítés céljából elvontak belőle);
- belső ügyeit a többihez képest szabadabban intézhette;
- megmaradt a királynak fenntartott főkegyúri jog korlátozott gyakorlásának lehetősége, amely a főpapi székek betöltésére vonatkozott.

Ezt a különleges státuszt igyekezett az idők folyamán továbbra is megőrizni, mindenekelőtt a *személyek privilégiumain* keresztül:

- *privilegium canonis* (törvényi kiváltság: a klerikusok fokozott büntetőjogi védelme, amit az állam a büntetőjogban elismert);

- *privilegium fori* (illetékességi kiváltság: klerikusok ügyeiben az ítélkezés az egyházi hatóságokat illette; Magyarországon mind büntetőjogi, mind polgári jogi vonatkozásban 1868-ban, illetőleg 1878-ban megszüntették);
- *privilegium immunitatis* (mentességi kiváltság: kötelező katonai szolgálat, illetőleg egyházi státusszal összeegyeztethetetlen foglalkozások gyakorlása alól);
- *beneficium competentiae* (hivatali javadalmazás: végrehajtás során a tisztességes megélhetés biztosítása).¹⁵⁴

A társadalomhoz való viszony

Amint konfliktusfélként való bemutatásakor láttuk, a katolikus egyház joghatósági és kormányzási szempontból hierarchikusan tagolt egyenlőtlen társaság (*societas inaequalis, societas inaequalium*). Sőt, elkülönítette az egyes rendeket, és ennek megfelelően építette ki szervezeti struktúráját. A katolikus egyháznak ez a belső társadalmi struktúrája biztosította, hogy a világban mégis mint egységes intézményt fogjuk fel. Az intézményi egyház egyúttal tökéletes társaság (*societas perfecta*), amely isteni rendeltetés folytán az, ami.

Az egyháznak a társadalomhoz való viszonyulásával kapcsolatban mindenekelőtt a társadalom fogalmát kell tisztázni.

Valamennyi hivatalos dokumentum elismerte, hogy a társadalom az emberi természet sajátja, az emberi természetnek olyan tulajdonsága, hogy ebben a formában éri el „az élet tökéletesen kielégítő voltát” (DH 3165).

A katolikus egyház egyes enciklikáiban hangsúlyozott szerepet kapott az ember társas lény természete, amely Istenre nyúlik vissza:

- *egyrészt* olyan értelemben, mint Jézus is imádkozik az Atyához: „legyenek mindnyájan egyek [...], amint mi egyek vagyunk” (Jn 17,21–22),
- *másrészt* az Isten betelepítette az egy őstől származó emberi nemmel az egész földet (ApCsel 17,26),
- *harmadrészt* pedig az ember társas lény természete tulajdonképpen a Szentháromságot tükrözi vissza (Isten saját képére teremtette az embert).

A társas lény jelleg megnyilvánulási formái következésképpen az emberi természettel függnek össze: a világban a házasság, a család, a közösség és a társadalom.

A *Sapientiae Christianae* kezdetű enciklika (1890) a társadalommal kapcsolatosan leszögezte, hogy

„A társadalom nem célja és rendeltetése önmagának és az ember sincsen a társadalomért; hanem minden társadalmi összeköttetésnek célja az, hogy segítségére legyen az egyeseknek az Isten által eléjük tűzött cél elérésében. Oly polgári társadalom tehát, mely gondolna ugyan azzal, hogy a földi jólétet és mindazt, ami az életet széppé és kellemessé teszi, megszerezze, de a kormányzásnál és egyéb közügyeknél Istenre nem tekintene s az Isten által adott erkölcsi törvénnyel nem törődne: semmi esetre sem felelne meg a céljának és csak látszólag, nem pedig valóság és igazság szerint volna jogosan fennálló társaság.”

A *Quadragesimo anno* kezdetű enciklika továbbvitte ezt a gondolatmenetet, és olyan új fogalmakat vezetett be, amelyek a megváltozott viszonyokat és az 1930 körüli társadalom új rendjét próbálta keresztény szempontból felfogni és értelmezni. Eszerint az új társadalom rendjének alapja a *szubszidiaritás*, a *rendiség*, az *egyesülés szabadsága*, az *osztályharc elvetése*, az *erők korlátozott(!) versenye*.

Az újítás, amit a társadalom berendezkedése terén végrehajtott, a szubszidiaritás, valamint a rendiség, pontosabban: a hivatásrend fogalomnak és az e szerint megvalósuló társadalmi berendezkedésnek a preferálása. Az enciklika a *szubszidiaritás* fogalmát az alábbiak szerint írta körül:

„amit az egyes ember önmaga a saját erejével elvégezhet, azt nem szabad attól elragadni és társadalmi tevékenység körébe utalni, hasonlóképpen igazságtalanság s egyszersmind a helyes rend súlyos megkárosítását eredményezi, ha azt, amit kisebb és alacsonyabb rangú közösségek elintézhettek, nagyobb és magasabb szervezeti egység vonja a maga hatáskörébe. Hiszen minden társadalmi tevékenységnek célja lényéből és természetéből fakadóan a társadalmi test egyes tagjainak támogatása, nem pedig tönkretétele vagy felszívása” (DH 3738).

A *rendiség*hez a Szent Tamás-i rend fogalmából indult ki, amely szerint

„a 'rend' (ordo) [...] olyan egység, amely több elem harmonikus elrendezettségéből keletkezik... a valóságos és fogalmának megfelelő társadalmi rend is megkívánja, hogy a társadalom különböző tagjait valamilyen erős kötelék kapcsolja egységgé” (QA 84).

A *hivatásrend rendi professzionalizmus*, amely nem más, mint hivatásszerűen

„az ugyanazon rendi csoporthoz tartozó munkaadók és munkavállalók közös céllal” tevékenykedő csoportosulása, egyesülése.

„A rend (*unio*)¹⁵⁵ annál szilárdabb, annál hatékonyabb, minél odaadóbban gyakorolják hivatásukat (*professionem*) az egyének, illetve az egyes hivatásrendek (*ordines*), és minél kiválóbbat nyújtanak az adott hivatáson belül.” (ibidem).

A fentieket röviden összegezve: mind az egyház, mind a társadalom emberekből áll. Ugyanaz a személy – ha megkeresztelkedik – akkor nemcsak a polgári társadalomnak, hanem a katolikus egyháznak is tagjaként jelenik meg. Ez a tény, ez a kettős tagsági lehetőség határozta és határozza meg a katolikus egyház felfogását és viszonyulását a világi társadalomhoz.

Az elsődleges szempont a rend, amely a társadalom különböző tagjait hivatásuk szerint vagy hivatásuknak megfelelő unióba és hivatásrendbe fogja. Rendorientáltan fogalmazva: *a társadalom a társadalmi rendet alkotó hivatásrendek, szakmai társulások és korporációk közjót figyelembe vevő és jogszerűsége épülő elrendeződése vagy alakzata.*

KATOLIKUS VISZONYULÁSOK A NEMZETISÉGI KÉRDÉSHEZ

Az 1930–1945 közötti időszakban a katolikus politikai gondolkodást és ezen belül az államról alkotott felfogást jelentős mértékben meghatározta a Szent István-i gondolat, amely elvben Szent István királynak fiához, Imre herceghez írt intelmeit („*Szent István intelmeit*”) jelentette, de amelyet a magyar birodalmi gondolkodás alternatív kifejezésekként is használtak. Az *Intelmeket* sokan az első, ránk maradt magyar törvénynek, a magyar nemzet Tízparancsolatának¹⁵⁶ tekintették. Hozzá kapcsolták a magyar állameszmét, amelyet *Szent István-i állameszmének* is neveztek annak ellenére, hogy az *Intelmek* a királyságtól elvonatkoztatott államot nem ismerték. Hasonlóan nem tartalmazott az első törvényünk szociális vagy gazdasági rendelkezéseket sem. A törvény tulajdonképpen ajánlott és megfontolásra érdemes erkölcsi és magatartási szabályok gyűjteménye, amely a kor színvonalának megfelelő elvi és taktikai utasításokat ad, segíti a kormányzást és az elért eredmények, a „császárság” megvédését.

A katolikus egyház révén a Szent István-i gondolat 900 éven keresztül a magyar nemzet alapértékét képviselte. Olyan eszménnyé vált, amely hivatkozási alapul szolgálhatott és egyesíthette a nemzetet bármilyen nehéz időben. Így történt az 1914-es

háborút követően, amikor a Párizs környéki békeszerződések a Magyar Királyságból 232 ezer négyzetkilométert és mintegy 12,9 millió lakost más államokhoz csatoltak.

Trianont nemcsak az ország, hanem a katolikus egyháznagyok is katasztrófaként élték meg. Ez a túske mindvégig ott húzódott gondolkodásmódjukban. Nem véletlen, hogy mindig megünnepelték (hálaadó miséket mondtak), amikor egy-egy elszakított országrész (Ruszinok, Szlovenszko egy része, Észak-Erdély, Bánát) visszakerült az anyaországhoz.

Az országnagyobbodás 1939-től ismételten felélesztette a birodalmi gondolkodást, illetőleg előtérbe állította a nemzetiségi kérdést.

A politizáló egyház, a politikai katolicizmus jelentős része szinte fenntartás nélkül elfogadta a hivatalos állami gondolkodásmódot, amely szerint

- a magyar nemzet egyrészt a politikai nemzettel azonos, másrészt a magyar, mint nemzetiség az államalkotó nemzet vezető rétege;
- az államnak a politikai nemzet felel meg, amelynek vannak nemzetiségei, illetőleg kisebbségei.

A politizáló egyház nemzetpolitikája

A politizáló egyház, a politikai katolicizmus gondolkodásának középpontjában a kereszténység mint vallás, a katolicizmus mint világnézet¹⁵⁷ és a *magyarság* mint nemzet állt. Felfogásában olyan nemzetfogalom érezhető, amely szerint *a nemzet a faji-népi, a kulturális és a gazdasági értékek egyetemes összességét* jelenti, amelyek

- kölcsönösen feltételezik és kiegészítik egymást, és
- közöttük szerves kapcsolat áll fenn.¹⁵⁸

A nemzeti egység értelmezése

A nemzeti egység megvalósulásában az 1930-as évek végén komoly problémaként jelentek meg a *német disszimilációs törekvések*.

„A német tan szerint német leszármazású egyén hibát, sőt a legnagyobb bűnt követi el, ha nem-németnek deklarálja magát, amiből logikusan következik az elmagyarosodott németek disszimilációja.”¹⁵⁹

A disszimiláció mögött a *népiség* húzódozott. A német nemzetiszocializmus nemzet-, állam- és gazdasági eszméje a *népiségre* épült, amelyen a *leszármazásban, életmódban, szokásokban, nyelvben, sokszor vallásban is azonos tulajdonságot feltüntető társadalmi képződményt* értették. A német nép a *népiségen* keresztül az egész világon *ethnosz- és kultúrközösséget, lényegazonosságot* alkot – mondták. Az állam feladata a *népiség boldogulását elősegíteni és biztosítani*. A Harmadik Birodalom elsőfokú állampolgára csak a német *népiség* tagja lehetett. [Míthogy a zsidók nem voltak tagjai a német *népiségnek*, ezért nem lehettek elsőfokú állampolgárok sem. (Ez azt jelenti, hogy a zsidókérdés valójában a népi gondolatnak csak egyik részletkövetkezménye.)]¹⁶⁰

Magyar környezetben mindez másként vetődött fel. Magyarország geopolitikai fekvésénél fogva mindig „átjáróház” volt Kelet és Nyugat között, ahol a legkülönbözőbb népek ütköztek meg vagy telepedtek le. A Szent Korona alá sokféle nemzetiség vagy kisebbség tartozott.¹⁶¹ A *népiséget* a *többynyelvűség és többszokásúság* képviselte, amelyet az *ősiség és a keresztény vallás* tartott össze. A *nemzeti egység* tulajdonképpen az *ősiségen és a valláson alapuló többynyelvűséget és többszokásúságot*, valamint ezek *uniójellegű összefogását és békés együttélését* jelentette.

Ősiség: asszimiláció – disszimiláció

A németek esetében a fajiság elvével kiegészülő *népiség biológiai* értelemben vett asszimilációt eredményezett, Magyarországon viszont a *biológiai* értelemben vett asszimiláció csak rendkívüli fenntartásokkal volt elfogadható – ha egyáltalán alkalmazhatónak találták. Maga a Szent Korona felfogás is kizárta ezt a lehetőséget: bár a Szent István-i állameszme szintén a népi elvre épült, de ez más népek elismerésére és tiszteletére vonatkozott. Ezt jelentette a magyar béke, a *Pax Hungarica*. Ahogy a református Ottlik László egyik tanulmányában írta:

„A helyes megoldás szerintünk az, hogy vissza kell térni a régi magyar civilizáció, a *Pax Hungarica* két alapeszméjéhez: az egyik a tér primátusának eszméje, amely arra utal, hogy az egy geo-ökonómiai térhez tartozó népek sorsközösségének elemi tényéből kell kiindulni, abból, hogy ezek a népek szükségkép összetartoznak, mert egymásra vannak utalva; a másik az összetartozó népek egyenlő szabadságának eszméje, az ősi magyar jogeszme: *una eademque libertas*.”¹⁶²

Az 1930-as években a középosztály mindössze egyharmad részben számított magyar-nak, és kétharmad részben nem-magyarok (mindenekelőtt német és zsidó származásúak) alkották. Ilyen körülmények között már nem azt kellett kérdezni, hogy szükség van-e a magyar származású magyar megmozdulásra, a fajvédelemre, hanem: hogyan lehetne védekezni a disszimilációs törekvések ellen úgy, hogy a „fürdővízzel együtt ki ne öntsük a gyereket is”. Amint a római katolikus Szekfű Gyula írta: a magyar származású magyar megmozdulást

„a kívülről megindított disszimilációval egyenesen ránk kényszerítették és öngyilkosság volna lemondani róla addig, míg a másik oldalról tovább bontják és oldják a Szent István-i értelmű magyar uralkodó réteget.”¹⁶³

Majd valamivel később folytatta:

„amíg a disszimilációs folyamat tart és amíg annak kárait pontosan nem tudjuk felmérni és az önként disszimiláltakat kisebbségi helyzetbe nem tudjuk átutalni (ahova igazában tartoznak, nem pedig a magyar középosztályba), amíg tehát már disszimiláltak sűrögnek-forognak a magyarnak tartott és tartandó középosztályban, addig tényleg nemzeti szükségességgnek látszik, hogy a vezetés a magyaros magyarok kezén legyen – miként Bethlen István legutóbb mondta: nagy veszedelemben az ősmagyaroknak évszázadokon át kifejlődött, megszerzett ösztöneire van szükség, s nekik kell a többi vezetőiök.”

Az ősiségre alapozott tételtől eltért az asszimiláció *harmadik* generációs változata, amely leginkább a területiség elvén alapuló nemzetállami (*államnemzeti*) felfogásnak felelt meg:

„Az államot a magyar nemzet alkotja, melynek tagjai közé számíttatik politikai tekintetben a magyaron kívül minden más népfaj is. Ezen nem-magyar nemzetiségek jogai nem területi elválasztás, hanem az egyéni szabadság liberális elve alapján érvényesülnek, amint ezt már a második nemzedék [1867-ben] berendezte” (Szekfű, 1920: 236–237).

Az asszimiláció során tehát az állam területén élő nemzetiségiak, népcsoportokhoz tartozók áthasonultak, elmagyarosodtak, és ezáltal a magyar nemzet tagjaivá váltak.

Ezzel a felfogással állt szemben a disszimiláció, amely a népiségen alapuló *kultúrnemzeti* összetartozás kritériumaira épült és a kultúrnemzeti identitást erősítette: bárhol is élz a világon, származásod – a népiség elve alapján – őseidhez köt születési helyedtől függetlenül.

Törzsökösség

A disszimilációs törekvések szükségszerűen felvetették a kérdést: kik tekinthetők magyaroknak. Egy soknemzetiségű országban – mint amilyen Magyarország volt – az *elhatárolási kritériumok nem egyértelműek*. Ezért Szekfű Gyula megfontolásra ajánlotta *egy*részt:

„a magyaros magyarok, vagy „törzsökös magyarok” mozgalma, bár ránk kényszerített és átmeneti, de mégis nemzeti önvédelem, melynek tehát olyan elvi alapokat kellene adni, hogy a magyarság mai kétségtelen birtokállományát ne csökkentse ő maga is azáltal, hogy erőszakkal disszimilálja jó magyarok ezreit.”

Másrészt pedig:

„a magyaros magyaroknak, amikor és ahogyan a nem-magyar származásúakat maguk közé veszik, tekintettel kellene lenniük arra, hogy ezek, mint már igazi magyarok, osztoznak az igazi magyarság tartózkodó és szemérmes magatartásában, mely nem engedi meg, hogy hívatlanul kérkedjék magyar érzésével.”

A törzsökösség megállapításánál az államnemzeti (területiségre épülő nemzetállami) felfogás ellentétét képezte az akkulturációra alapozott *kultúrnemzeti* felfogás, melyet – többek között – a református Németh László (1939) képviselt. Az író az asszimilációnak több rétegét különítette el: a törzsökös magyarokét, a jött magyarokét, a híg-magyarokét. Nézete szerint

„a magyar irodalomban a törzsökös magyarok közt szinte az első órától dolgoznak jött-magyarok is. [...]

Az első jött-magyarok kissé csellengtek, s egy kicsit a kelleténél lármásabbak is voltak, az asszimilációból nemzeti veszély csak akkor lett, amikor a német Pest-Bu-

dán, az új irodalmi központban híg-magyarság és jött-magyarság felbonthatatlan frigyet kötött.”

Az elhatárolás kritériuma Németh szerint: nem elég, ha a nem magyar leszármazottja Magyarországon él és beszéli a magyar nyelvet, hanem szükségesnek tartotta, hogy gondolkodásmódjában, tevőlegesen és szívvel-lélekkel magyar legyen.

A törzsökösség problémája *pártpolitikai, mozgalmi* szempontból is felvetődött. Ki tekinthető törzsökös magyarnak? – tette fel a kérdést Péchy Henrik, miközben elismerte, hogy a mai magyarság egy egészen új nemzeti alakulat, nem teljesen azonos a honfoglalók leszármazottaival. Majd különböző szempontok figyelembevételével arra a következtetésre jutott, hogy

„törzsökös magyar nemzetiségbelinek tekintünk mindenkit, aki turáni vagy turáni-árja keverék eredetű, magát magyarnak vallja, s ha turáni-árja keverék eredetű is, életfelfogásában, szokásaiban, érzésében, nyelvében, esetleg nevében is teljesen asszimilálódott, a magyar nemzetért és fajáért, a magyar hazáért mindenkor és mindenben a legteljesebb áldozatra kész, nemzethűségéhez semminemű kétely nem férhet.”¹⁶⁴

Úgy vélte, hogy a zsidó azért nem fér ebbe a fogalmi meghatározásba, mert a magyar és a zsidó faj között óriási „elütőség és különbözet” áll fenn, amely fajkeveredés folytán a magyar fajra nem kívánatos embertípust hozna létre.

A *Nemzeti Figyelő* hasábjain vitéz Bánó Kálmán ny. altábornagy a megkülönböztetés kritériumaként a *kötelességteljesítést* nevezte meg:

„A honpolgárok megkülönböztetése csak egy esetben jogosult, mégpedig abban, hogy száz százalékgig teljesítik-e hazájuk iránti kötelességüket, vagy sem? De ebben azután kérlelhetetlen szigorú mértéket kell alapul venni.”

„Aki más mértékkel méri a honpolgárok fajsúlyát, az rövidlátó, bomlasztó – tehát a haza érdekeivel ellentétes tevékenységet fejt ki.”¹⁶⁵

Bálint György szerint a magyar nép már idáig is sokféle népet asszimilált, egyesített magában, és szeretettel ölel keblére – a zsidók kivételével – mindenkit, aki áthasonult és

„őseink tiszteletében, szent hagyományaink megtartásában,... magyar szív és magyar lélek szárnyaló rezgésében,... a magyar határokon magyar földért vívott harcokon kiömlött vérében” osztozik velünk és magyar lesz.¹⁶⁶

Majd azzal zárta gondolatmenetét, hogy mindezt nem fajbiológiai értelemben kell venni:

„a fajbiológia értelmében én sem teszek különbséget törzsökös és nem törzsökös magyar között. Hajlandó vagyok törzsökösnek venni a lélekben átmagyarosodott magyart is, de ha törzsökös magyar akar lenni, legyen törzsökös ne csak szíve és álma, hanem a neve is!”

Tehát a törzsökösség a nemzethez tartozást jelentette. A magyarsággal asszimilálódottakra vonatkoztatták – azokra, akik strukturálisan integrálódtak, pszichológiailag és kulturálisan pedig azonosultak a magyarsággal. Ebben az értelmezésben *a törzsökösség már nem fajbiológiai fogalom volt, hanem az átmagyarosodás, az asszimiláció helyettesítésére szolgált*. Következésképpen a törzsökösök már nem a Szent Korona alatt élő kisebbségeknek vagy nemzetiségeknek, hanem ízig-vérig, testileg-lelkileg magyaroknak számítottak.¹⁶⁷ Ezért a törzsökösség nemzetpolitikai jelentőségű szó volt, amely a teljes áthasonulásban nyert értelmet.

A nemzetiségi kérdés történelmi és társadalombölcseleti megközelítésben

Ennek a gondolkodásmódnak a XIX–XX. században előzményei voltak. Mindezelőtt az a felismerés, amely a „csonka ország” kifejezésben öltött testet, és amelyen az új határok földrajzi, közgazdasági és népességi dimenziókban mutatkozó természetellenességét értették. Természetellenesek voltak, mert megbontották a Kárpát-medence szerves egységét: elzárták egymástól azokat a népeket, akik korábban együttműködtek és a területeket, amelyek gazdasági megélhetésüket biztosították.

A csonka ország csak „utózenge” vagy betetőzése volt annak a folyamatnak, amely a XIX. század második felében az egyházpolitikai harcokkal indult. Nemes Cziike Gábor szerint

„az egyházpolitikai harcok nemcsak azért voltak vészesek, mert az állam hatalmát az Egyház fölé emelték (a házasság szentségének megáldása, Agilardi pápai nuncius kiutasítása), hanem azért is, mert a nemzetiségek legtermészetesebb jogait sértette – nyíltan kimondták, hogy «a polgári házasság és anyakönyv beletartozik a nemzeti centralizálás eszmekörébe».”¹⁶⁸

Nemzetiségek történelmi perspektívában

A politikai katolicizmus hangját ebben az időben gróf Zichy Nándor képviselte, és szembeszállt a magyar szupremáciával, elítélve a magyar nyelv erőszakos terjesztését a nem magyar ajkú vidékeken. Az erőszakos magyarosítások és az ezzel párhuzamosan hozott más intézkedések – fogalmazta meg N. Cziike Gábor – báró Bánffy Dezső miniszterelnök (1895–1899) porosz protestáns (*Wo Macht, dort Recht* – hol a hatalom, ott a jog) jelszavának megfelelően valósultak meg. Különösen veszélyesnek ítélték Zichyék például az erőteljesen elmagyarosodó zsidóságnak nem nemzetiséggé, hanem mint *felekezetnek* bevett felekezetté nyilvánítását.

Az 1930-as évekre ismét felvetődött a kérdés: színmagyar Kis-Magyarországot, vagy Szent István-i Nagy-Magyarországot építsenek-e? Az 1848 lázálmain vagy Széchenyi elgondolásai alapján építeni tovább? Valós alternatívák. A válasz, amelyet a politikai katolicizmus jelentős része vallott, szintén valós: a liberális magyar gondolkodás következtében az ország, a Nagy-Magyarország világháború nélkül így is, úgy is szétesett volna, az 1930-as évek elején pedig békés eszközökkel már szinte visszaállíthatatlan. Ennek ellenére

„a Szent István-i koncepcióhoz utal minket a hivatás és ezer év hagyománya. De ezt javallja a közlekedésnek a földrajzi tényezők megszabta évszázados kialakulása és a gazdasági tényezők is. [...] [A] magyarság kulturális fölénye és gyökeres, százados szálakkal összeszőtt katolicizmusa értéktöbbletet jelent minden lakos számára, aki «visszatér az atyai házhoz»; az elcsatolt magyarnak közvetlen érték, a más nyelvűek számára közvetett kettős előny.”¹⁶⁹

A nemzetiségek számára közvetett előnyt jelentett egyrészt a római anyaszentegyház, másrészt a más színű kultúrának a közvetlen hatása. A Szent István-i kultúra védte meg például a tótokat a cseh nyelv és a huszita mozgalom beolvasztó hatásával szem-

ben. Hasonló volt a helyzet a horvátok esetében, akik számára a balkáni bizantinizmus hordozta a veszélyt.

Nemes Czike Gábor felfogása szerint a nemzeti nagylét alapjának és zálogának számított

a „földrajzi adottság, kulturális fölény, régi hagyományok tisztelete és az élet minden vonatkozásaiban éreztetett katolicizmus.”¹⁷⁰

Ezek mind olyan tényezők, amelyek az egyház nélkül nem válhattak volna hatékonnyá.

A XIX. század viszont szakított a régi gyakorlattal, az egyházzal, amely összekötő fonálként végigkísérte a magyar nemzetet a történelem folyamán. Az eredmény: a nemzeti lét alapjai megrendültek. Azért, hogy a Kárpát-medencében rejlő adottságok ismét hatékonyakká váljanak, a népek felvirágozzanak, a Nagy-Magyarország számára egyetlen reális alternatíva mutatkozott: vissza kell térni az egyházhoz, mely a múltban is képes volt kötőanyagként összefogni a népeket.¹⁷¹

Nemzetiségek társadalombölcseleti perspektívából

Míg a Nemes Czike Gábor-féle tanulmány a történelemben ágyazódva foglalkozott a nemzetiségi problémával, addig Mihelics Vid tanulmánya¹⁷² keresztény társadalombölcseleti beállítással vizsgálta a kérdést.

Mihelics Vid egy, az 1920-as években és az 1930-as évek elején aktuális kérdésből, a népek *önrendelkezési* jogából indult ki. A statisztikai adatokat figyelembe véve megállapította, hogy a kérdés azért is fontos, mert

„Európában minden tizedik ember egy számára idegen nemzet államában él. S ez a hatalmas tömeg együttesen – képviselői útján a nemzetközi összejöveteleken – és egyenként pillanatig sem fog ki sérelmei hangoztatásából, amelynek lényege az, hogy népiségüket elnyomják, vagy őket legalábbis hátrányosan kezelik a többségi néppel szemben.”¹⁷³

Hasonló problémaként merült fel az „elnemzetietlenítés” vagy másként kifejezve: a „nemzetiségek kiirtása”, amely nem más takart, mint hogy

«Testüket élni hagyják, csak a lelküktől akarják őket megfosztani. A gyermektől elrabolják anyanyelvét, a felnőttől népe történetét, költőit és prófétáit, az aggastyántól a reményeket, hogy törzse tovább fog élni.» – idézte Brockhausen professzort.

A hazai politikai katolicizmus felfogása szerint a nemzetiségi elv húzódott a XIX–XX. század fordulójának évtizedeiben minden, népek közötti konfliktus mögött. Az új erőcsoportosulások is ennek megfelelően alakultak. Először Olaszországban és Németországban zajlottak le egyesülések, amelyek kitermelték az irredentizmust, majd a második hullámot Wilson 14 pontja indította el, amely a nemzetiség teljes önkormányzatiságát és államiságát hangsúlyozta. Ez utóbbiból fejlődött ki a kisebbségi kérdés, amely megpróbálta más szempontból „orvosolni” az „egy ország – egy nemzet” elvre épülő nacionalizmus doktrínáját.

Az események ismeretében elmondható, hogy az 1914-es világháború az elnyomott népek felszabadításáért és állami önállósítási törekvéseként tört ki. A háború végére a nemzetiségi kérdés még kuszább lett. A második hullámban érkezett wilsoni elgondolás sem jelentett megoldást:

„amilyen mohón igyekeztek a hódító államok idegen területeket harácsolni a Páris-környéki nagy osztozkodásnál, éppolyan mohón igyekeznek most ezeknek a területeknek lakosságát felszívni.”¹⁷⁴

A képlet egyszerű volt: az állam stabilizálni akarta hatalmát, olyan eszközöket keresett és alkalmazott, amelyek a kisebbség beolvasztását, a homogenizálást eredményezték; a kisebbség védekezett, az anyanemzethez fordult; a következmény: a két nemzet végzettszerű ellenségeskedése. Így vált a kisebbségi kérdés a nemzetközi békét állandóan veszélyeztető tényezővé.

Bár a békeszerződésekbe beépítettek kisebbségvédő szakaszokat, amelyek betartására a Nemzetek Szövetsége felügyelt, de mind az ügyintézés, mind az eljárás mód súlyos kifogásokat vetett fel. Panaszok, petíciók sokasága érkezett az illetékes szervezethez, amelyeket nem sikerült kellő időben megtárgyalni és rendezni. Úgyhogy panasz tárgyává vált az ügyek elintézésének mértéke is. Következésképpen: nemcsak a kisebbségvédelem, hanem maga az ügyintézés is revízióra szorult.

A megoldást illetően az országok két részre szakadtak: Németország vezetésével a legyőzött államok és a semleges országok kerültek szembe Franciaországgal és a győztes államokkal. 1930-ra megegyezést nem tudtak elérni, ezért egyre többen szor-

galmazták az alapokhoz való visszatérést és a kisebbségi kérdés egyértelműbb szabályozását állambölcseleti és etikai megfontolások bevonásával. Ugyanis

„a kisebbségek elnyomását napjainkban csak elvétve diktálja a szenvedély, a faji gyűlölet és a nemzeti sovinizmus. Az elnyomítás sokkal inkább politikai okokban, az államrezonban gyökerezik. Miután a nemzetiségi elvet és az önrendelkezési jogot elismerte a civilizáció, a kisebbségekkel bíró állam örökösen retteg a széthullástól s a jövőtől való aggodalmában akarja kiirtani kisebbségeit, a maga kulturális nívója szerint megválasztott eszközökkel.”¹⁷⁵

Keresztény tudósok és szakemberek deklarációja

A katolikus egyház nem tartotta és tartja feladatának a jogrendszerek javasolását, de a katolikus társadalombölcselek a kérdés tanulmányozása nyomán a friburgi székhelyű Union Catholique d'Études Internationales (Nemzetközi Tanulmányok Katolikus Egyesülete) szervezeten keresztül gyakorlatra is váltható nyilatkozatot fogalmaztak meg. A nyilatkozat a kisebbségi jogokra és kötelezettségekre vonatkozó katolikus tantételeknek tekinthető, olyan alapelveket tartalmaz, amelyek a pápai körlevelekben, enciklikákban is megtalálhatók.

A konferencia résztvevői a deklaráció szövegének megfogalmazásakor három lényeges nehézséggel szembesültek:

1. „Milyen kritériumok döntenek el, hogy az egyén valamely nemzeti kisebbséghez tartozik?
2. A kisebbségek érdekében el kell-e választani az állam fogalmát a nemzetétől?
3. Értékelhetők-e a különböző nemzeti kultúrák akként, hogy az alacsonyabb kultúrával bíró kisebbség beolvasztása erkölcsi igazolást nyer?”¹⁷⁶

ad 1) A nemzetiséghez tartozás kritériumaként felmerült a nyelv, a faj, a vallás. A panaszokból azonban az tűnt ki, hogy ezeknél sokkal nagyobb súllyal esett latba a történelmi fajiság és a kulturális közösség tudata, amelyekkel kapcsolatban a nyelvnek inkább összekötő kapocs szerepe volt. A nemzetiséghez tartozás alapkritériumaként a német érvelést fogadták el: *a nemzetiség megvallásában, a kisebbséghez tartozásban döntő momentum az egyéni akarat.*

ad 2) A katolikus felfogás szerint a kisebbségi jog természetjogi norma, vagyis az elfogadottságtól függetlenül létezik. „Akár «autochton» a kisebbség, akár nem, jogai azonosak.” A nemzetiséghez tartozás valójában független az államhoz való tartozástól, miként a vallási helyzet sem lehet hatással az állampolgári helyzetre.

„A nemzet olyan közösség, amely egy vagy több társasággá válhatik. Az állam olyan társaság, amely kulturális közösséggé lehet, de nem feltétlenül kell azzá lennie. A nemzet természetes alakulat, amelynek alapja isteni eredetű. Az állam valamelyest funkcionális alakulat, amelynek célja, hogy hasznos legyen az ember rendeltetésének betöltésére.”¹⁷⁷

Következésképpen: „a nemzetiség szükségszerű”, az állam inkább funkcionális képződmény.

ad 3) A deklaráció végleges szövege elvetette a Delos-féle megfogalmazást, amely elismerte volna a nemzeti csoportok jogainak különbözőségét. Ehelyett kiindulópontnak az emberi személy primátusának (elsőbbségének) és kibontakozásának elvét fogadta el, amely

- lehetővé tette, hogy mindenki a saját nemzeti kultúrája szerint éljen, illetőleg
- kizárta
 - ▷ az erőszakos asszimiláció, továbbá
 - ▷ a szélsőséges partikularizmusnak, a kisebbség (nemzetiség) bezárkózásának lehetőségét.

A deklaráció tartalma

Mindezekre tekintettel és a keresztény tanítást figyelembe véve adta ki 13 cikkelyből álló nyilatkozatát a Nemzetközi Tanulmányok Katolikus Uniója mint katolikus egyesület a kisebbségek jogairól és kötelezségeiről:

- I. „a nemzetiség által teremtett kulturális és erkölcsi közösség az egyének, a nemzeti csoportok, az államok és a nemzetek szervezett társadalma részére különös jogokat és kötelezettségeket szül”;
- II. a nemzeti környezet természetes környezetnek számít, nevelő és helyhez kötő hatást gyakorol, és az ember családi környezetét kiszélesíti; a nemzeti csoportokat

- és a nemzethez tartozókat megillető természeti jogok alapjukat az emberi személy szolgálatából nyerik;
- III. „a nemzetiségek jogai éppúgy, mint az állam jogai, lényegüknél fogva viszonylagosak és korlátozottak; alá vannak rendelve mindezek a jogok annak a működésnek, amelyet számukra az emberiség életében kiosztott a Gondviselés, azután pedig korlátozzák őket e működésük körülményei”;
 - IV. az emberi személy fejlődése és kibontakozása nemcsak az állam vagy „a nemzeti közösség eszméjén és érzésén nyugszanak”, hanem „más társaságok létesítését is megkívánja”;
 - V. a nemzetiségi és természetes társaságok jogai és kötelezettségei között összhangnak kell lennie, céljuk az emberi személy szolgálata; „nincs elvi ellentmondás abban, hogy a kisebbség hűséggel viseltessék nemzetisége s egyben az állam iránt is, amelynek részese”;
 - VI. a nemzeti csoport tagjai az állam iránt a polgárok lelkiismerete szerint kötelesek viszonyulni;
 - VII. a polgárok nemzetiségi örökség és érték, amelyet az államnak mint értéket a családi, az iskolai és a vallási élet területén védeni, oltalmazni és szolgálni kell;
 - VIII. az állam célja politikai, a nemzetisége kulturális természetű, következésképpen kulturális jogokat támaszt; gyakorlati és politikai szempontból hatásosabb, ha az állam bizonyos intézményei „a nemzetiség alapjára helyeztetek”, „az intézmények fejlődését a nemzetiség alapján biztosítja”;
 - IX. a nemzetiség saját kulturális értékekkel rendelkező kultúrahordozó csoport, amely hozzájárul a nemzeti jellegek fejlesztéséhez; „kárhoztatni kell mindennemű nyomást, amelyet az egyik nemzeti csoport akarna gyakorolni a másikra” az asszimiláció, az uniformizálódás érdekében; „a nemzeti kultúrák változatossága egyik bizonyosága az emberi természet gazdagságának”; a másiktól való elzárkózás, a partikularizmus szintén veszélyes, mert sérti az emberi személy elsőbbségének elvét azáltal, hogy korlátozza kibontakozását;
 - X. az állam feladata a nemzeti tömegek részére az erkölcsi kibontakozás feltételeinek biztosítása;
 - XI. olyan nemzetközi rendszer szervezésére van szükség, amely biztosítja a rendet és a nemzetközi közjót, illetőleg jogi és erkölcsi ellenőrzést képes gyakorolni a nemzetiségi kérdésben;
 - XII. mind állami, mind nemzetközi szinten a nemzetiségi jogoknak és kötelezettségeknek etikai felelősséget is tartalmazó törvények hozatalára van szükség;

XIII. szükséges a tudományágak együttműködése az Emberi Jogok Deklarációjának nemzetiségi szempontokat is érvényesítő továbbdolgozása céljából.

A deklaráció egyes pontjaiból – a rögzítetteken kívül – számos következmény vagy tétel vezethető le, mindenekelőtt:

- a kulturális autonómia;
- az iskolaügy terén az önkormányzathoz való jog;
- a nemzetiséghez tartozó személynek az állam iránti lojalitása,
- az állam részéről pedig olyan politikai rendszer, amely nemzetiségi intézmény szintjén biztosítja a fejlődés lehetőségét stb.

Viszonyulás a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslathoz

A politikai katolicizmus újabb, jelentősebb próbakövének a nemzetiségi kérdésben a nyilaskeresztes népcsoporti törvényjavaslat tekinthető. 1940. június 7-én jelentette be a képviselőház elnöke, Tasnádi Nagy András, hogy Hubay Kálmán és Vágó Pál a Nyilaskeresztes Párt részéről törvényjavaslatot nyújtott be „*Törvényjavaslat a Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok önkormányzatáról és anyakönyvvezetéséről*” címen.

A törvényjavaslat felépítése és tartalma

A törvényjavaslat alapgondolata a magyar birodalmi felfogás jegyében fogant, és azon a nemzetiségpolitikai koncepción alapult, hogy az asszimilációt megakadályozandó önkormányzati jogokat biztosítson a *népi autonómia elve* alapján a kisebbségeknek.

A népcsoporti vagy nemzetiségi törvényjavaslat¹⁷⁸ az életbeléptető rendelkezéssel együtt 25 paragrafusból állt. Három nagy részre tagolható: az önkormányzat

1. mint közjogi testület és szervei,
2. működése és működésének jellegzetességei, valamint
3. egyes nyilvántartási eseteinek szabályozása.

A törvényjavaslathoz csatolt általános és részletes indokolás az egyes rendelkezések értelmezését könnyítette meg.

A javaslat délszláv, német, román, rutén és szlovák népcsoportokat nevezett meg, és részükre írta elő önkormányzati szervek létesítését. Az önkormányzati szervek közjogi testületeket alkottak. Mint közjogi testületek jogosultak voltak:

- saját népcsoporti vezetőt választani;
- a népcsoport hatáskörébe tartozó ügyek vitelére jogszabályt alkotni;
- szervei által népcsoporti ügyeket intézni.

Mindegyik népcsoport közttestületként, önkormányzati alapon működő jogi személyiséget kapott. A népcsoportok önkormányzatainak hatáskörébe 5 nagy terület tartozott: a közoktatásügy, a közművelődési ügyek, népjóléti ügyek, kinevezési jogok, illetőleg képviselő-delegálási jog.

A javaslat szerint a népcsoportok önkormányzati szervei minisztériumi felügyelet alatt működtek. A felügyeleti jogot a nemzetiségi miniszter gyakorolta.

A nemzetiségi minisztériumba fent említett népcsoportokhoz tartozó tagok közül a népcsoport vezetőjének javaslatára az Államfő államtitkárokat nevezett ki.

Az önkormányzati feladatokat saját közegek, az ügyköröket a népcsoport tagjai közül kinevezett hivatalnokok végezték. Az önkormányzati ügykörökben a hivatalnokok saját (nemzetiségi) nyelvüket használták.

A működéshez szükséges anyagi és tárgyi feltételeket a népcsoport részben saját erőből (népcsoporti adó, adományok stb.), részben állami hozzájárulás formájában teremtette elő.

A népcsoportozás tartozás először az 1920. évi népszámlálás vonatkozó nyilvántartása alapján került megállapításra, de a népcsoport 24. életévét betöltött tagja élete során egyszer népcsoportot válthatott. – A tagnyilvántartás (tagfelvétel, bejegyzés vagy tagtörlés), továbbá névmagyarosítás engedélyezése és nyilvántartása a Vegyes Felvevőbizottság feladatát képezte.

A törvényjavaslat szólt

- a vitarendezés módjáról (döntőbírárság igénybevételéről),
- a magyar népcsalád nyilvántartásáról, amelyet a népcsoportok anyakönyvi nyilvántartása után kellett megejteni, valamint
- a zsidó fajúakról,¹⁷⁹ akik nem alkothattak önálló népcsoportot és más népcsoportok tagjai sem lehettek.

A törvényjavaslatot a büntető, a végrehajtási és a hatályba léptetési rendelkezések zárták.

Néhány vitapont

A törvényjavaslat már a benyújtásának pillanatában komoly viták tárgyát képezte. A *Nemzeti Újság* másnap (1940. június 8.) „Mit akarnak csinálni a nyilasok az ezeréves Magyarországból?” címmel „mélységes megdöbbenését és a hazafias lélek aggódó megrendülését” fejezte ki, „szörnyű elgondolásról beszélt”:

„Ez a törvényjavaslat azonban nemcsak teljesen ellentétes a magyar alkotmánnyal és a magyar közjoggal, hanem megvalósulása esetén egyszer s mindenkorra lehetetlenné tenné a magyarság vezető szerepét a Duna-medencében. Akik tehát ezt a törvényjavaslatot szerkesztették, azoknak nem lehet fogalmuk a magyarság történelmi hivatásáról, nem lehetnek tisztában a magyar alkotmány, a magyar közjog alapelveivel. Ez a törvényjavaslat sokkal radikálisabb, mint a Jászi Oszkárak hírhedt nemzetiségi autonómia-tervezete volt, amellyel annak idején a történelmi Magyarországot fel akarták robbantani [...]”

Mások a népcsoport kifejezésbe kötöttek bele, mint amely ismeretlen a magyar jogrend számára, és egyértelműen a német orientációt vélték felfedezni benne. Kifogásolták, hogy a magyarságot népcsaláddá degradálja. Felrötták neki, hogy számúzi a magyarságból azokat a nemzetiségieket, akik sokat tettek a hazáért, voltak, akik életüket is áldozták:

„mi történt volna például az aradi tizenhárom vértanúval, ha a szabadságharcot megelőzően sor kerülhetett volna ilyen „nemzetiségi” törvényjavaslat beiktatására és a magyarságnak népcsoportokra való szabadlására? Elfelejtethjük-e akár csak egy pillanatra is, hogy az aradi tizenhárom hős közül heten voltak idegen származásúak vagy ajkúak; a zombori születésű Schweidel József, a pozsonyi Aulich Lajos, a bánsági Stása községben született Damjanich János, a Velike Gajávac-i Knézich Károly, a bécsi Pöltenberg Ernő, az ildenstatti gróf Leiningen Károly és a neczpáli Lahner György.”¹⁸⁰

Szekfű Gyula¹⁸¹ a törvényjavaslatot „az államalkotó magyar népcsalád» öngyilkosságának” tartotta, mert

- nem az asszimilációt akadályozza meg, hanem a disszimilációt gyorsítja fel;
- az 1905. november 27-i ún. morva modellre épül, amely bevezette a nemzeti katasztert, de az megbukott, és a magyar viszonyok között sem alkalmazható;

- „a népcsoport áldásaiban csak a magyarok és a zsidók nem részesülnek”;
- sem a Kárpát-medence, sem a Duna-konföderáció felfogás nem kivitelezhető.

Mintegy konklúzióként zárva gondolatait:

„A szóban forgó javaslat olyan áldozatokat kíván, aminőkre a történet folyamán egy nép sem vállalkozott, s amelyek még hozzá ki sem elégítik azokat, akiknek érdekében hozatnának.”¹⁸²

Tömegdemonstrációk, tiltakozások

Igazi pikantériát a törvényjavaslatnak azok a tömegdemonstrációk adtak, amelyeket a kormánypolitikusok és egyes katolikus egyházi szervezetek közreműködésével rendeztek. *Jellegzetes tiltakozásformák* (a Nemzeti Újság 1940. június 12–16-i számaiból):

- *tiltakozó távirat küldése*: „A szegedi katolikus egyesületek szerdán este nagyszabású felvonulással akartak tüntetni a „nemzetiségi” törvénytervezet ellen. A rendőrség a felvonulást nem engedélyezte, ezért a katolikus legényegylet szegedi szervezetei még kedden délután tiltakozó táviratot intéztek Tasnádi Nagy Andráshoz, a képviselőház elnökéhez, amelyben hazaárulásnak minősítik a javaslat elgondolásait.”
- „A Katolikus Háziaszonyok Országos Szövetségének elnöksége táviratban fejezte ki tiltakozását.”
- *megtorlás követelése*: „A Csepel-szigeti római katolikus egyházközségek tanácsa kedden tartott ülésén mélyszégyen megütközéssel és megbotránkozással foglalt állást avval a merénylettel szemben, amelyet a Hubay és Vágó képviselők által benyújtott javaslat jelent a Szent István-i keresztény magyar birodalmi államesszme ellen. Amikor az egyháztanács ebben a kérdésben állást foglalt, egyúttal megtorlást követel az ilyen magyar egységet bontó és ezért nemzetvesztő törekvések ellen.”
- „Hetven egri kispap táviratában az árulók méltó megbüntetését követeli.”
- *társelnöki tisztségtől megfosztás*: „A Társadalmi Egyesületek Szövetségének Igazgatósága pénteken ülést tartott. Dr. Alterburger Gyula társelnök meleg szavakkal köszöntötte Uzdóczy-Zadravec István püspököt, a TESz társelnökét püs-

pökké szentelésének 20. évfordulója alkalmából. Az igazgatóság tagjai hosszasan ünnepelték a jubiláns egyházfőt. Ezután az Igazgatóság egyhangú határozatában kimondotta, hogy mivel a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslat a nemzet létalapjait támadja meg, tehát a TESz célkitűzéseivel homlokegyenest ellenkezik, teljesen összeférhetetlen, hogy Hubay Kálmán, a javaslat egyik szerzője a TESz társelnöki tisztségével járó kötelezettségeinek megfelelhessen és ezért őt – a nemzeti társadalom felháborodásának is kifejezést adva – a társelnökök sorából törölte.”

- tiltakozó gyűlések szervezése: „A győri Keresztényszocialista Egyesület dr. Közi-Horváth József országgyűlési képviselő elnöklésével tartott tiltakozó ülést.”
- központi és helyi gyűlések rendezése: „az EMSZO, a KALÁSZ, a KALOT központilag és egyes szervezetein keresztül” tiltakozott.

A legnagyobb érvágás a Nyilaskeresztes Párton azzal történt, hogy tiltakozásul két országgyűlési képviselő elhagyta a frakciót, a parlamentbe került nemzetiszocialisták elhatárolódtak a két beterveztőtől, illetőleg mintegy 30 000 fő lépett ki a nemzetiszocialista és nyilaskeresztes jellegű pártokból.

Összeférhetlenségi indítvány

A képviselőház és a kormány – miután sikeresen alátámasztotta, hogy Hubay Kálmánnak és Vágó Pálnak az indítványa a Szent István-i gondolat ellen fogant – elerkezettnek látta az időt, hogy kemény csapást mérjen az irányzatra. Először valamennyi frakciótársukat az Állandó Összeférhetlenségi Bizottság elé idézték, végül ellenük nem kezdeményeztek összeférhetlenségi eljárást, de a miniszterelnök Teleki Pál 1940. június 13-án a képviselőház 117. plenáris ülésén tartott beszédében az 1938: XIX. törvénycikk 167. §-ában megfogalmazott összeférhetlenség, „a magyar hazához és a magyar nemzethez tartozó köteles hűség ellen vétés” miatt Hubay Kálmán és Vágó Pál országgyűlési képviselők ellen indítványt tett. A képviselőház a jobboldalon és középen [*Úgy van! Úgy van!*] felkiáltásokkal és tapssal, élénk helyesléssel fogadta a bejelentést.

„nem a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás, hanem a kérdés felvetésének és a tervezet szerkesztésének módja és jellege tette megokolttá a tervszel szemben a leg súlyosabb kifogásokat”

Teleki Pál, 1940: 20. o.

Az összeférhetlenségi indítvány tárgyalása

Az összeférhetlenség megállapítására 12 fős összeférhetlenségi ítélőbizottságot állítottak össze, amely nyilvános ülését 1940. július 22-én tartotta az I. számú bizottsági teremben. Hubay Kálmán 57 oldalas, Vágó Pál pedig 40 oldalas védekező állásfoglalást fogalmazott meg és mondott el a nyilvános ülésen.¹⁸³

1. *Hubay Kálmán* retorikailag jól felépített védekezésének középpontjában a megfélelvezés, az összeférhetlenségi bejelentés közjogi kérdéseinek feszegetése állott. Számos közjogi érveléssel támasztotta alá, hogy törvényjavaslatuk egyáltalán nem sérti a magyar államrendet, nem nevezhető a magyar nép és magyar nemzet ellen irányuló „hazaárulásnak”. Érvelésében rendszeresen hivatkozott gróf Apponyi Albertre, Széchenyi Istvánra, Kossuth Lajosra, Deák Ferencre, akik nyomdokain haladva készült az előterjesztés, a szövegeik, idézeteik értelmezésekor pedig Szekfű Gyulára és kortárs közjogi szerzőkre.

Beszéde elején három kérdést kívánt tisztázni: a törvényjavaslat aktualitását, a képviselő javaslatbenyújtási jogát, valamint az indítékaikat.

Az *első*: a kérdés aktualitásával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy

„az a helyzet, amely a nemzetiségi viszonyok szabályozása tekintetében az 1868: XLIV. törvénycikk meghozatala óta előállott és azóta is érvényben van, nem volt helyes a múltban, nem helyes a jelenben, s új törvényi szabályozásra szorul...”

„Arra a kérdésre, hogy szükség van-e egyáltalán a nemzetiségi kérdés bármilyen új szabályozására, s nem vétettünk-e már azáltal is a magyar hazához és a magyar nemzethez tartozó köteles hűség ellen, hogy a nemzetiségi kérdés új, törvényi szabályozását kívántuk, magam helyett az imént idézett nemzetvezérekkel, sovinszta magyar politikusokkal és történelemtudósokkal feleltem és feleletemet máris bizonyítottam: Nemzetiségi viszonyaink új, törvényi szabályozása nemcsak hogy hűtlenséget nem jelent, de ez az új szabályozás a nemzetnek elmellőzhetetlen, elsőrendű érdeke, a mai helyzetben, az új Európa-rendezés küszöbén pedig egyenesen létérdeke.”

A *második* kérdés: joga van-e az országgyűlési képviselőnek törvényjavaslatot benyújtani, vagy ez csak a kormány privilégiuma, a Házasabályt és a közjogi felfogást említette, s végkövetkeztetesként mondta:

„törvényhozói jogunkat, sőt törvényhozói kötelességünket teljesítve vittük elgondolásainkat a legjobb szándékkal a törvényhozás elé, s igazán nem sejthettük, hogy e fontos kérdésben való megnyilatkozásunk és alkotmányos cselekedetünk visszhangja az utca mozgósítása, uszító röpiratoknak százezer számra való megjelentetése, a nemzetiségi kérdés megoldásaként akasztófáknak és lámpavasaknak felelőtlen, de annál szenvedélyesebb követelése lesz.”

A harmadik kérdés, amit feszegetett: milyen meggondolás vezette őket a jogkiterjesztő javaslat megalkotásánál és benyújtásánál. Itt megnevezte egyrészt a kisebbségi érzés hiányát, másrészt „a magyar őserő és a magyar történelmi gondolat elhivatottságába” vetett hitet. Majd védekezésében utalva a miniszterelnök vádjára a következőképpen fogalmazott:

„A miniszterelnök úr akkor, midőn a két fogalmat, a magyar nemzet és a magyar népcsalád fogalmát szembeállítja egymással, végzetes és megdöbbentő tévedésben van. *A magyar népcsalád meghatározás nem szűkítése, hanem éppen ellenkezőleg: bővítése a magyar nemzetfogalomnak.* Nem leminősítés, hanem kiteljesedés.”

Példaként hozta fel a külföldön élő magyarokat, akik beleszámítanak a magyar népcsalád fogalmába.

Védekező beszéde második nagy részében a törvényjavaslatot általánosságban, majd a harmadik részében részleteiben is megvizsgálta.

Védekezését összegezve reményét fejezte ki, hogy sikerült az összeférhetlenségi vádat megcáfolnia és kijelentette:

„Szándékosan nem terjesztettem az igen t. Bizottság elé ama honfiúi és tudományos vizsgálódásaim eredményét, amelyet a magyar nemzetiségi kérdés alapos vizsgálata alapján magamnak a hungarizmus eszmerendszerének keretében leszűrtem, és amelyet a magyar birodalmi gondolat kiteljesedésének egyedüli alapjaként vallok, mert *nem önmagammal akartam bizonyítani igazságaimat.* Idézeteket hoztam ide: a legnagyobb magyarok vallomásait, a Széchenyi Istvánok, Kossuth Lajosok és a többiek keserű, öntépő, de reális és szent magyarságát, hogy e nagy magyarok vallomásaiban lássák meg Önök az én igazságomat.”

2. *Vágó Pál* védekezése nem a magyar történelem látószögéből világította meg a törvényjavaslat benyújtásának szükségességét és azt, hogy a nemzet érdekében volt erre szükség, hanem a világpolitikai eseményekből levont következtetésekkel kívánta igazolni. Először az általános európai helyzetet elemezve indokolta, hogy nemzeti érdeket szolgáltak a törvényjavaslat benyújtásával. Hosszasan idézett *Hitler*nek 1933. május 17-én a birodalmi gyűlésben mondott *beszédéből*, amelyben a mai nyugtalanságot a békeszerződések hibáiként róta fel:

„A nemzetek sem nemzeti, sem gazdasági, sem jogi ügyeit és követelményeit nem oldották meg ezen szerződés által oly módon, hogy ezek ésszerű kritikáival szemben minden idő számára igazolhatók lennének. Érthető tehát, hogy a revízió gondolata nemcsak hogy ezen szerződés állandó kísérő jelensége és kihatása, hanem hogy maguk a szerzők is előre látták a revízió szükségességét, és ez magában a szerződésben jogalapot nyert.”

Főbb problémáknak nevezte:

- az államhatárok és a néprajzi határok eltérését és az emiatt keletkező konfliktusokat,
- Wilson 14 pontjának elégtelenségét;
- a népcsoportokhoz tartozás miatti üldözéseket;
- a világnézeti egység hiányát;
- a kölcsönösség, a revízió szükségességének fel nem ismerését;
- a bizalom hiányát;
- a magyar öncélúság és az új európai életforma közötti különbséget.

Mindezek a magyar nemzet és a nemzetiségek közötti viszony újrendezésének a szükségességét kell, hogy maguk után vonják.

A magyaroknak figyelemmel kell lenni az európai rendezés általános irányelveire. Irodalmi alátámasztásként Makkai János *A természetes béke Európában* című művéből indult ki, amely felrögzítette, hogy a népek önrendelkezési jogát csak győztesekre és szövetségeseikre dolgozták ki, a legyőzöttekre nem. Makkai János a béke megteremtéséhez és a nyugtalanság felszámolásához három tényezőt (változatot) említett: meg kell akadályozni a népek keveredését, ki kell küszöbölni a népi együttélési politika zavarait, vagy meg kell szüntetni a nemzetiségek keveredését. Ezeket a megdöbbentő rendezési elveket megelőzendő van szükség a törvényjavaslatukra, amely olyan alapelveket tartalmaz, amelyeket a magyar politika régóta hirdetett: a magyar

állam reintegrációja magyar államvezetés alatt. Gondolatainak igazolására idézeteket hozott Apponyi Alberttől, Ottlik László új Hungária-felfogásából, Kovrig Béla neonacionalizmus-neopatriotizmus írásából, Szekfű Gyulától stb.

Beszédének következő részében azt kívánta bizonyítani, hogy törvényjavaslatuk nemcsak a magyar nemzet, hanem a *nemzetiségek érdekeit* is szolgálja. Ehhez olyan magyar nemzetiségpolitika kialakítását vélte szükségesnek, amely az elszakított országrészekben élők számára inkább vonzóbbá teszi a magyarokkal való együttélést, mint mostani vezetőik uralma alatt: meg kell adni számukra a nemzeti és kulturális szabadságot – miként az 1925-ös genfi nemzetiségi kongresszuson elhangzott.

Külön hangsúlyozta, hogy törvényjavaslatuk megalkotásakor arra törekedtek, hogy

1. elismerjék a népcsoportok közjogi személyiségét (bizonyos fajúakhoz tartozók egységét);
2. kielégítsék az igazságosság, az egyenlő bánás erkölcsi követelményét és biztosítsák a természetes–gazdasági fejlődés rendjét;
3. biztosítsák a népcsoportok kulturális fejlődésének jogát, illetőleg hogy a néppel érintkező közigazgatási és közrendészeti hatóságaikat saját körükből válasszák.

Mindezek megteremtését erős központi hatalom kialakításával látták megvalósíthatónak, miként a törvényjavaslat egyes rendelkezései is feltételezik, vagy közvetve utalnak rá.

Közveszélyes féltékenységgnek nevezte azt, ahogyan a törvényjavaslatot fogadták – akár jobbról, akár balról. De hát

„az igazság sohasem volt demokratikus. Nem lesz azzal nagyobb, sem kisebb, hogy hányan vallják vagy ismerik el és a tévedés nem lesz igazsággá azáltal sem, ha azt egy, a közvélemény látszatát keltő és egységes irányításánál fogva összhangzó sajtópropaganda támasztja alá. Mert az ellenünk irányított támadások összhangjában csak egyetlen ténynek van bizonyítóereje, és ez az *a következetesség, amely a törvényjavaslat indokolásának fegyelmezett elhallgatásában nyilatkozott meg!* ... Ma még vádlottként állók a nemzet közvéleménye előtt, de holnap már az Európarendezés óráiban a vádak visszahullanak vádlóimra.”

A vádlott *vádoló kérdései* a politikai boszorkánymű mesterkedéseit tükrözik vissza, amelyeket a beszéde vége felé a miniszterelnöknek szegezett:

„Milyen erkölcsi alapon védi a miniszterelnök úr velünk szemben ugyanazt a magyarságot, amelyet Ungváron kisebbségi sorsra akart juttatni? Milyen erkölcsi alapon mozgósítja az uccát a miniszterelnök úr a javaslat ellen ugyanakkor, mikor saját kormánya csendben hozzáfog az általa ócsárolt javaslat keresztülviteléhez azzal, hogy a magyarországi Volksbund-nak engedélyt ad 40 helyi csoport megszervezésére? Mi jögon beszél ugyanaz a miniszterelnök ezen javaslat felforgató voltáról, akinek kormányában a 20-as években nemzetiségi miniszter volt Bleyer Jakab és nemzetiségi államtitkár Kutkafalvy?”

Záróakkordként ismételten pozitív kicsengést adott mindannak, amit vállaltak:

„erős [a] hitem [abban], hogy a hazaárulásnak az a vádja, amelyet mi vállalunk a nemzetiségi kérdés törvényes megoldásának felvetéséért, a küszöbön álló nemzetiszocialista Európa-rendeázés lezajlása után az utókor szemléletében a magyar feltámadásért vállalt kereszt tisztaságában fog ragyogni.”

Nemzetiségi politika Teleki módra

A katolikus viszonyulások sajátos vonását fedezhetjük fel Teleki Pálnak második miniszterelnöksége (1939–1941) idején a Hubay–Vágó-féle törvényjavaslatához való hozzászólásaiban. Telekit a nemzetiségi kérdés régóta foglalkoztatta. A Párizs környéki békeszerzöázések idején gróf Apponyi Albert mellett részt vett a tárgyalásokon, majd mindkettőjük tanácsát kikérték a magyarok, akik jelen voltak a *fribourgi Union Catholique d’Études Internationales* rendezvényén, ahol a katolikus társadalom- és kisebbségtudományi szempontból megfogalmazták a 13 pontból álló nyilatkozatot.

A Szent István-i gondolat

Teleki a Szent István-i gondolat és állameszme alapján viszonyult az ország területén élő nemzetiségekhez. Számára a *Szent István-i állameszme* a népek megértésére törekvő, területileg egységes összetartozó területre, a Duna-medencére korlátozódó állameszmét jelentette, amely

„mindenfajta embereket közös életbe, egységes életformában, együttes közös törekvésekben – amelyek ebből folynak – és közös érdekekből közös boldogulásra fog össze és vezet tovább.”¹⁸⁴

A Szent István-i állameszméhez szorosan kapcsolódó nemzeti kisebbségek jogaival foglalkozva szintén a Szent István-i hagyományt vallotta magának. A *Szent István-i hagyomány* szerinte a következő főbb pontokat tartalmazza:

- a kisebbségek tagjait egyenjogúság illeti meg;
- „mindenkinek vitathatatlan joga a maga anyanyelvét, ősi szokásait, a maga tradícióit ápolni”, illetőleg
- „a magyar államnak kötelessége
 - ▷ a más anyanyelvű polgárait ebben a törekvésükben támogatni,
 - ▷ az ismereteknek anyanyelvükön való tanítását lehetővé tenni, sőt azt istápolni”¹⁸⁵

A Szent István-i gondolat szerint az embert életében nem csak egyszer, hanem bármikor megillette a jog *egyrészt*, hogy

- anyanyelvét, szüleinek, őseinek szokásait ápolja, gyermekeire átörökítse, *másrészt*
- hogy nemzetiségét, szokásait megváltoztathassa, felcserélhesse.

Teleki hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi vidékeken mindenkinek joga van anyanyelvén tanulni, képezni és fejleszteni magát, illetőleg saját nemzetiségi szokásai szerint megjelenni, öltözködni. Ezért nem fér össze a Szent István-i gondolattal az erőszakos magyarosítás sem a nyelv, sem a névváltoztatás, sem a külső tekintetében.

Teleki a nemzetiségi problémák megoldásának két útját vázolta fel. Mint mondta: vannak helyes és helytelen útjai. *Helytelen* útként, illetőleg hibaként *hét tényezőt* emelt ki: ha

- a megoldáshoz a régi politikai érzék hanyatlik vagy hiányzik;
- a nemzetiségi kérdést nem a magyarországi, hanem az európai vagy nemzetközi elméleti tételek alapján ítélik meg;
- a helyi közigazgatásban a szociális érzék hiányzik;
- a megyei közigazgatásban a tisztviselők a nemzetiségi nyelveket nem ismerik;
- a jó törvényeket rosszul hajtják végre, vagy nem megfelelően alkalmazzák;
- az ellenünk irányuló külföldi propaganda veszélyeit elbagatellizálják, vagy nem ismerik fel;
- a szociális kérdések rendezése vagy a szociális adminisztráció hiányos.

A nemzetiségi kérdés kezelésekor az ország egységét kell mindig szem előtt tartani. Az egységhez viszont egyetlen út vezet, mégpedig az, ha az emberek érzik és meg vannak arról győződve, hogy közösségükre szükség van. Csak azoknak van szükségük ilyen közösségre,

- „akik egy területen élnek, egy levegőt szívnak, egy kenyeret esznek, egy életet, egy életformát élnek, és
- akiket a múltnak közös tradíciói és a jövőnek közös akarata” vezet.

Főbb kifogásai a Hubay–Vágó-féle javaslat ellen

A Hubay–Vágó-féle törvényjavaslat kritikájában Teleki elvetette azokat a gondolatokat – és összességében magát a törvényjavaslatot is –, amelyek a Szent István-i állameszmével és hagyománnyal véleménye szerint szemben álltak.

A Hubay–Vágó-féle törvénytervezet és előterjesztés ellen három tényezőt emelt ki, amelyek a tervezetet a magyar országgyűlésben való tárgyalásra alkalmatlanná tették, illetőleg amiben a tervezet alkotói a magyar hazához való köteles hűségük ellen vétettek:

1. „a törvénytervezet tele van rendelkezésekkel, amelyek – ha valóra válnának – a magyar állam és nemzet egységét bontanák fel s gyorsan és feltartóztatlanul a magyar állam széteséséhez, megszűnéséhez vezetnének”;
2. „éppen ezeknek a rendelkezéseknek az összessége a törvénytervezet lényege, magja, és ennél fogva ártalmas szellemük végigvonul az egész tervezeten, ama néhány rendelkezésen is, amely különben elfogadható, vagy tárgyalható lenne.”
3. „a tervezet nem járul hozzá a nemzetiségi kérdésnek múlhatatlanul szükséges jobb megoldásához és ahhoz, hogy a haza összes fiai egymást kölcsönösen jobban megértsék, és ennek fontossága közmeggyőződéssé váljék.”

„Éppen ellenkezőleg: a tervezet megvalósulása az ellentétek bontó szellemének és mérgének állandósulásához és a haza szétbomlásához vezetne.”¹⁸⁶

További hibaként rótta fel az előterjesztőknek, hogy minden nemzetiségre azonos szabályokat kívántak érvényesíteni. A valóságban a nemzetiségek különböznek egymástól, ezért

„Nem lehet tökéletesen azonos szabályokat és alapelveket felállítani, amelyek a különböző nemzetiségekre, vagy a nemzetiségek teljesen különböző keveredésének összes tájcsoportjaira egyaránt érvényesek volnának.”

Természetesen vannak általános sablonok, általánosan érvényes szabályok – mondta –, de olyan sajátosságok is, amelyek jobban megfelelnek az egyik, mint a másik nemzetiségnek, erkölcsi magatartásukhoz illőbbek, és jobban segítik fejlődésüket.

Külön hiányossággént említette a nemzetiségi csoportok, szervezetek közötti kapcsolatok, valamint kevert nemzetiségű családok kérdését, amiről a javaslat megfeledezett.

Majd folytatta: A nemzetiségi vidékeken külön kiemelt szerepet töltenek be a tisztviselők, akiknek nemcsak ismerni kell a helyiek nyelvét, szokásait, hanem felelősséggel kell intézniük az ügyeiket, tiszteletben kell tartani a más nemzetiségűek kultúráját.

Teleki szerint a törvényjavaslat előterjesztői *retorikai szempontból* is alapvető hibákat ejtettek:

- „Egyik hibájuk az, ami nagyon sok idézetnek a hibája, hogy valaki kiragad az egészből egy mondatot, amely vagy tényleg azonos felfogásúnak látszik az ő felfogásával; vagy amelybe bele lehet azt magyarázni”;
- „a másik hibájuk viszont az, hogy a Széchenyire vonatkozó hivatkozáson kívül három korszakból veszik argumentumaikat: a szabadságharc utáni emigráció korából és köréből, a liberális korból, különösen a kiegyezés korából, és legújabb esettségünknek korából, a közvetlenül a világháború utáni évek korszakából, anélkül azonban, hogy az azokban megnyilatkozó felfogásokat kortörténeti miliőjükbe helyeznék.”

Végül befejezésként az alábbi gondolatokkal zárta viszontválasztát:

„Én, aki ennek az országnak sorsáért a felelősség igen nagy részét hordom, nemcsak elítélem, hanem mélységesen sajnálom, hogy ilyen dolog történhetett a magyar országgyűlésben és ilyen törvényjavaslat terjesztetett elő.”

A KATOLIKUSOK VISZONYULÁSA A ZSIDÓKÉRDÉSHEZ

A katolikus egyháznak sokkal összetettebb a viszonyulása a zsidósághoz, illetőleg a zsidókérdéshez, mint hogy a rasszizmus vagy az antiszemitizmus fogalmaival egyszerűen visszaadható volna. Sőt, mint látni fogjuk, a viszonyulásban nem rasszizmusról vagy antiszemitizmusról, hanem tulajdonképpen konfliktusformáról van szó, annak is egy sajátos *vallási* változatáról, amely nevezhető az *identitások konfliktusának* is. A vallási identitás-konfliktusok legfőbb jellegzetessége, hogy

- benne a szembenálló felek mint identitások elkülönülnek;
- meghatározott viszonyulási pontok (referenciapontok) vannak, amelyek elősegítik az egyes csoportokhoz való tartozást, vagy definiálják a távolságot;
- a határok átléphetők, de a határátlépések következményekkel járnak (identitásváltás);
- más-más hit- és hiedelemrendszer érvényes az egyik, illetőleg a másik félre (bár lehetnek hitbeli vagy hiedelembeli átfedések).

Kérdés, melyek azok a *referenciapontok*, amelyek lehetővé tették és teszik az érintkezést, illetőleg ellehetetlenítik egymás kölcsönös megértését és a békés egymás mellett élest. Az utóbbi esetben tulajdonképpen felekezeti, vagy *felekezeti közti konfliktusról* van szó.

Ahhoz, hogy megértsük, miért úgy fogadta a zsidótörvényeket, illetőleg miért élt fenntartásokkal a zsidókkal kapcsolatban, külön kell választani a katolikus egyháznak mint olyanak, és a katolikus egyháznak mint politikai intézménynek a hivatalos véleményét. Ez utóbbit nevezhetjük a politikai katolicizmus hivatalos hangjának is.

A zsidókérdés a katolikus egyház részéről egyrészt vallás- és egyházpolitikai kérdésként, másrészt egyszerűen politikai kérdésként vetődött fel. *Vallás- és egyházpolitikai* szempontból a felekezeti, illetőleg a vallási sajátosságokra helyeződött a hangsúly: milyen identifikáló jegyei vannak a zsidó vallásnak, amelyek elválasztják a kereszténységtől, és hogyan viszonyuljon a kereszténység ehhez a valláshoz. *Politikai* vonatkozásban viszont a zsidóság a magyarságtól, annak politikai-gazdasági-társadalmi, sőt kulturális viszonyaitól is idegen populációként jelent meg, amely félt, hogy maga alá gyűri a Szent István-i gondolatot, megváltoztatja az ország keresztény beállítódását, illetőleg gazdaságilag átveszi az államalkotó magyarság vezető szerepét. Politikai szempontból a zsidókérdés hátterében *ideológiai ellentétek* húzódtak, és a politizáló egyház magatartását a szemitizálódás elleni törekvésként,

a tulajdonképpeni értelemben vett anti-szemitizmusként vagy aszemitizmusként interpretálhatjuk.

Szembenálló identitások

Vegyük először a zsidó vallás és a kereszténység közötti feszültséget és viszályt – minden politikai felhang nélkül. Alaptételnek tekintem: amint Jézus sem érthető meg a kora zsidósága nélkül, úgy az egyház sem tudja önmagát definiálni a zsidósághoz való viszony nélkül. Az egyház zsidósághoz való viszonyulása – profán kifejezéssel – az egyház tulajdonképpeni zsidókérdése.

A keresztény–zsidó vallás elkülönülése

Michael Faulhaber (1934) kiindulópontja szerint a XX. század elejére a nemzetiszocializmussal olyan eszmerendszer jelent meg, amely vallási vonatkozásban azt tanította, hogy

„a zsidóságot és a kereszténységet élesen el kell határolni egymástól, s hogy a kereszténységből minden zsidó vonást ki kell törölni.”

A zsidó-keresztény vallási viszony elemzésekor Faulhaber müncheni érsek hármas megkülönböztetéssel élt: *különbséget tett*

- „a Krisztus halála előtt és a Krisztus halála után élt Izrael népe közt”;
- „az Ószövetség szent iratai és a Krisztus utáni zsidóság Talmudja között”;
- „az ószövetségi Biblia keretén belül is aközött, aminek átmeneti értéke van és aközött, aminek értéke örök.”

Mindezt azért, mert szerinte az elhatárolás, illetőleg a megkülönböztetések identifikáló funkciókat látnak el: beazonosíthatóvá teszik a feleket.

A megkülönböztető és elkülönítő jegyek ellenére a keresztény vallási identitás soha sem határolódott el teljesen a zsidóságtól mint néptől és a zsidó vagy izraelita vallástól. Egyrészt szent könyvei (Biblia), másrészt a szent hagyomány kezdettől fogva összekötötték és összekötik őket. Emiatt nem tehetette és nem teheti meg.

A kereszténység tehát a zsidóságban születésének pillanatától fogva olyan érté-

keket talált, amelyek hozzájárultak az ún. keresztény vallási identitás megalkotásához. Faulhaber ezeket az értékeket az *Ószövetség vallási értékeinek* nevezte; konkrétan:

- az isteneszmét, amely az Újszövetségben teljesedett ki, és a legfőbb vallási-erkölcsi parancssá vált;
- a megváltás gondolatát, valamint
- az iratokat és a szent hagyományt.

Mindhárom értékcsoport áthagyományozódott a kereszténységre, és továbbél benne.

A kereszténységre, a keresztény érületre *árnyékként* vetültek és vetülnek ma is az Ószövetség átokzsoltárai¹⁸⁷ és bosszúdalai (68 Zsolt, 108 Zsolt, 138 Zsolt, Ter 4,24; Mt 5,38. 44; 18,22), a vérrokonság prioritása [014], a vallási erőszak legkülönbözőbb formái stb., amelyek szerves részét képezik a szent könyveknek és a szent hagyománynak. Ezért mondhatta Faulhaber érsek, hogy

„A való élet minden vallásnál és minden fajnál mindig messze mögötte maradt az erkölcsi törvények eszményének.”

A kereszténység, miközben magába olvasztotta az Ószövetség vallási értékeit, vallási kifejezéssel: *beteljesedett* benne.

„Beteljesedni annyi, mint azt, ami félbemaradt, befejezni s elkészíteni. [...] Az Ószövetség előkészítő iskolájából az evangélium főiskolájába átvzetni, az előképektől az igazi képig eljutni. Az Ószövetség önmagában véve jó volt, azonban az evangéliummal összehasonlítva csak részlet, félmunka, tökéletlenség. Isten megadta a teljes kinyilatkoztatását.

Tehát a kereszténységben az Ószövetség nemcsak beteljesedett, hanem benne teljessé vált a kinyilatkoztatás, benne új szövetség jött létre, amely meg is haladta azt, például azáltal, hogy a merev egyistenhit Szentháromsággá teljesedett ki, vagy a megváltás gondolatát a Megváltóban látta megvalósulni, illetőleg az iratokat és a szent hagyományt olyan irányban bővítette, amelyek az ember üdvösségéhez szükségesek. Plasztikusabban kifejezve:

„Az Ószövetség a vérség kötelékén épült, az Újszövetség ellenben a hit kötelékeire.”

Az Újszövetségben sok helyen található korholás, amelyekkel Jézus vagy az apostolok a hallgatóságot illették, vagy elítélték a zsidók viselkedését, hogy a törvények szó szerinti betartását előbbre valónak tartják, mint hogy észrevennék: Krisztus a törvény végcélja (Róm 10,4).

Ennek ellenére – katolikus felfogás szerint – az Újszövetséget mint szent iratot sem antiszemitizmus, sem antijudaizmus nem jellemzi. A Pápai Biblikus Bizottság *A zsidó nép és szent Írása a keresztény Bibliában 2001-es szentírás-értelmezésének III. A zsidók az Újszövetségben része megállapította:*

„Az Újszövetségben a zsidókra vonatkozó feddések nem gyakoribbak, nem hevesebbek, mint azok a vádak, amelyek a törvényben és a prófétáknál a zsidók ellen irányulnak. Tehát többé nem szolgálhatnak alapul az antijudaizmus mellett. Ebből a célból használni őket ellentétben áll az Újszövetség egész irányultságával. Valódi antijudaizmus, azaz: a zsidókat mint zsidókat megvető, velük szemben ellenséges és őket üldöző magatartás egyetlen újszövetségi szövegben sem található, és az Újszövetség tanításával összeegyeztethetetlen. Amik benne találhatók: vallási okokból feddések meghatározott zsidóknak címezve, valamint polémikus szövegek, amelyek a keresztény apostoli igehirdetést a szembeszegülő zsidókkal szemben védelmükbe veszik.” (87. pont).

Konvertita identitás – konvertita helyzet

Az 1930–1945 közötti irattári anyagok, mindenekelőtt a bírósági dokumentumok átvizsgálása során nemritkán találkoztam olyan kérdésekkel, amelyek a tanú vagy vádlott jogi státuszára vonatkoztak. Több keresztény mondta, hogy római katolikus, de a törvények szerint zsidónak minősült. Ezzel a kijelentésével kettéválasztotta identitását: *származási identitását* zsidónak, *vallási identitását* pedig kereszténynek vallotta. Az ilyen személy keresztény vallási identitását nevezem egyszerűen *konvertita identitásnak*.

A konvertita identitás lényeges jele, hogy benne különvált a *származás*, vagyis a fajhoz tartozás és a megtéréshez kötött *vallás*, a hit. Vallást váltott, miközben megőrizte származási hovatartozását. Ha zsidó volt, továbbra is a zsidó nép tagja maradt, de áttérése következtében már a keresztény felekezet tagjaként. Emiatt is írta Kis

György, hogy minden konvertita meg van jelölve Krisztus keresztyével és Dávid csilagával:

„Négy és fél esztendő voltam, amikor 1919 májusában szüleimmel együtt megkereszteltek, és a katolikus egyház tagja lettem. Mivel születésem után szüleim nem vetettek alá a zsidó vallásban előírt beiktatási szertartásnak, vallásilag sohasem voltam zsidó. Őseim azonban mindkét ágon zsidók voltak. [...] nagyszüleim is katolizáltak.”¹⁸⁸

Az akkori katolikus egyházban azonban fenntartással fogadták a konvertitákat, különösen azokat, akik a zsidótörvények idején vagy hatására keresztkedtek meg. Az egyházi szakzsargon a zsidó hitről áttérteket olykor bizalmasan „zsidólikusoknak” (Kis György, 1987), utalva korábbi vallásukra, vagy – amíg nem bizonyítottak – *lát-szatkeresztényeknek* nevezte.

Az áttértek anyagait vizsgálva megállapítható, hogy a konvertita személyes *motivációi* között tömegét tekintve

- a) a zsidótörvények megszületése,
- b) az antiszemitizmus fellángolása,
- c) a házasságkötési szándék, valamint
- d) a megtérés játszott szerepet.
- e) A gazdasági előnyök

1938-tól kezdődően már elhanyagolhatók voltak. Az egyre szigorodó törvények ugyanis nem vallási, hanem faji származási alapon definiálták a zsidónak minősítendő személyeket. Következésképpen a konvertitának a vallásváltoztatásból minimális előnye – az is csak volt zsidó vallású társaival szemben – származott. Sőt, miként a Magyar Szent Kereszt Egyesület működése bizonyította, sokszor nagyobb hátránya keletkezett a keresztség felvételével, mint zsidó vallású társainak, mert a katolikus közösségek fenntartásokkal éltek velük szemben, a zsidó közösségek pedig árulással, hitehagyással vádolták őket, és megvetés, gyűlölet tárgyát képezték korábbi hitsorsosaik körében. A volt hittársaik kirekesztették, az új hittársaik pedig gyanakodva, fenntartásokkal fogadták őket.

A katolikus egyház a keresztség felvételét igyekezett megnehezíteni. Bevezette és fokozatosan szigorította a hitújoncok megkeresztelésének feltételeit. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök például újévi főpásztori szózatában a keresztséggel kapcsolatban a következőket írta:

A keresztségtől távol kell tartani mindazokat, akik arra nem méltók. A keresztség nem önbiztosítási művelet, hanem tiszta lelki vágyakozás, beleolvadás Krisztus választottainak közösségébe. Nem szabad tehát keresztvíz alá bocsátani szándékuk tisztaságának erkölcsi bizonyítéka nélkül olyanokat, akik csak látszatkeresztyények volnának. Ilyen a régiek között is elég van. Ha tehát a zsidóellenes rendszabályok hatása alatt szokatlan nagy számmal jelentkeznek kereszttelkedésre, mindenekelőtt meg kell magyarázni a legnagyobb kíméletességgel és minden elfogultság nélkül, hogy az Egyház világi törvényekkel szemben nem képes védelmet nyújtani és sem jogi, sem társadalmi vonatkozásban a kitérésnek nem szabad kivételes biztosítékokat juttatni, miért is céltalan hitet csak azért változtatni, hogy az új vallás földi előnyöket nyújtson.

[...]mindazok, akik lelkükben és nevelésük folytán már rég elidegenedtek őseik hitétől és Krisztus egyházába felvételt kérnek, semmiféle emberi szempont nem akadályozhatja meg, hogy vágyuk teljesüljön és keresztyények legyenek. [...] Ha pedig a megtérő szándék tisztasága felől erkölcsi bizonytságot lehet szerezni, akkor is csak kellő oktatás és előkészítés után lehet a Szentség kiszolgáltatásához fogni. [...] Alapos, több hónapig tartó tanítás és tanulás teszi csak valószínűvé a készültséget és hitbeli tájékozottságot, amely a keresztség kiszolgáltatásának feltétele. Ez előírás betartására a papságot súlyos lelkiismereti felelősség terheli, s egyetlen plébános se kérjen felhatalmazást felnőtt egyén megkeresztelésére, akinek legalább olyan arányú hitbeli tájékozottsága nincs, mint aminőt elemi iskolát végzett gyermekektől megkívánunk, s erről komoly vizsgálat során nem győződött meg.¹⁸⁹

Számos pap, akik korábban fenntartásokkal viszonyultak a zsidókhoz, a zsidótörvények súlyosbodó következményei miatt módosították hozzáállásukat. Nagy József például, aki korábban laicizált, 1942-ben ismét kérte visszavételét az egyházi rendbe, és vállalta zsidó hitűjoncok oktatását Budapesten. Egy 1944. augusztus 16-i keltezésű igazolás szerint:

„Nagy József okleveles középiskolai hittanár az egyházi hatóság tudomása alapján és a [Rózsák terén lévő] plébániahivatal engedélyével foglalkozik a katolikus vallásra jelentkező zsidó hitűjoncok hittani oktatásával.”

Az ÁBTL-nél Nagy József vizsgálati dossziéjában található „katechumenek névjegyzéke” 1944-ben összesen 34 fő nevét tartalmazza, akik közül 9 férfi (a legfiatalabb 2 fő 8–8 éves), a többi nő (a legfiatalabb 1 fő 15 éves).¹⁹⁰

A kereszténység felvétele nem jelentett biztosítékot sem a korábban áttért hívek számára, sem nem védte meg a zsidó vallásból a törvények hatására kitérteket a deportálásoktól vagy a koncentrációs, illetőleg megsemmisítő táboroktól. Bár az egyházi személyek és közvetlen hozzátartozóik – a kormány illetékeseinek a katolikus egyház vezetőivel folytatott tárgyalásai eredményeként – *mentesültek a deportálástól*, amit a Szálasi-kormány idején egyes nyilaskeresztes csoportok – a papokat leszámítva – rendszerint figyelmen kívül hagytak. Ennek következtében számos zsidó származású pap menekült meg.¹⁹¹ Mégis ha a zsidó deportáltak felekezeti összetételét vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy *kb. minden negyedik deportált a keresztény (megkeresztelt) személyek közül került ki.*

Ennek fényében érthető, miért tartották annak idején fontosnak a püspökkari konferencia résztvevői, a püspökök, hogy a zsidótörvények hatálya alá eső *keresztények elkülönített kezelése* érdekében közbenjárjanak a hatóságoknál, illetőleg önálló szervezetet építsenek ki.

De egy-egy pap (káplán, plébános) bátor közbelépése szintén enyhíthette a szenvedéseket, vagy kimenthette a törvény érzéketlensége alól az üldözötteket. Bálint György mendei plébánossal kapcsolatban több ilyen esetről számol be az *oral history* (szájhagyomány). Nevezetesen: amikor több gyakorló hívet zsidó őseire tekintettel internálták, a plébános elutazott Nagykátára a gyűjtőtáborba, és visszahozta őket. Ugyancsak az ő nevéhez kötődött az 1943-ban Mendén dolgozó munkaszolgálatos zsidók helyzetének jelentős enyhítése, számukra a postai levelezés és csomagküldés intézése stb.¹⁹²

A Magyar Szent Kereszt Egyesület tevékenysége

Kifejezetten a konvertita identitás ápolására, a katolikus hitre áttért zsidók megsegítésére, lelki gondozására hívta életre a püspöki kar 1939. október 3-i értekezletén a Magyar Szent Kereszt Egyesület¹⁹³ mellett, majd égisze alatt működő *vegyes* (egyházi és világi személyekből álló) *bizottságot*.¹⁹⁴

A bizottság gróf Zichy Gyula kalocsai érsek, majd 1942-ben bekövetkezett halála után rövid ideig Hamvas Endre budapesti érseki helytartó, végül báró Apor Vilmos győri egyházmegyeispüspök elnöklete alatt működött az 1939 tavaszán megalakult Magyar Szent Kereszt Egyesület székhelyén.¹⁹⁵ Maga az Egyesület [023] konvertitákat tömörített, a működéséhez szükséges fedezetet túlnyomórészt Kornfeld Móric biztosította.

Az egyesületet elsősorban igazolások, engedélyek beszerzése, anyagi segítség, illetőleg állásközvetítés miatt keresték fel. A hatékonyabb munkavégzés érdekében kapcsolatot létesített az Izraelita Pártfogó Irodával, két vezetőjével, illetőleg a reformátusok hasonló feladatokat ellátó szervezetével, a Jó Pásztor Bizottsággal.

Az egyesület taglétszáma fokozatosan emelkedett: míg 1939-ben 114 tagot számlált, addig 1944-ben már 7301 tagot. „Létszámrobbanás” 1942-ben (4378 fő) és 1943-ban (6200 fő) történt.¹⁹⁶

Az Egyesület működése mind komplexebbé vált, kiterjedt hitbuzgalmi, szociális és karitatív tevékenység végzésére is. Emiatt szakosztályokat hozott létre: hitbuzgalmi, kulturális, szociális, szervezési, jogi, pénzügyi, női és ifjúsági szakosztályokat. Az áttértek szellemi és lelki gondozása (szentmisék, litániák, triduumok, zárándoklatok tartása, hitigazságokat ismertető előadások szervezése, házasság szanálása, neofiták bértálása¹⁹⁷ stb.) a *hitbuzgalmi* szakosztályok feladatát képezte. A *kulturális* szakosztály foglalkozott a keddi hitéleti és kulturális előadások szervezésével; a *szociális* szakosztály működési körébe tartozott az anyagi támogatástól az iskolai beíratásig minden, többek között ruhagyűjtés, orvosi segítség, munkaszerzés, ebéldeltetés, üldözöttek elhelyezése, internáltak támogatása, segélyszerzés, nyelvtanfolyamok szervezése stb. A *szervezési* szakosztály munkáját képezte a tagok megszervezése, társadalmi összefüggések előkészítése. A *jogi* szakosztály az üldözöttek jogsegélyével, a jogalkotás nyomon kísérésével, a zsidónak minősítés alóli kivételek, mindenekelőtt a mentesítési iratok elkészítésével foglalkozott, ingyenes jogi tanácsokat adott. A *pénzügyi* szakosztály tervezte meg a szükséges anyagi eszközöket, azok előteremtésének módját, és dolgozta ki a pénzügyi kérdéseket érintő javaslatokat. A *női* szakosztály családlátogatásokat tett, a női tagok lelki világával foglalkozott, átképző tanfolyamokat szervezett stb. Végül az *ifjúsági* szakosztály a fiatalokat érdeklő hitéleti és világi kérdések témájában összefüggéseket szervezett és vitatott meg.

Az egyesület irányításával, de egyházi vezetés alatt kerületi csoportok működtek az ország hét városában: Szegeden, Győrött, Pécsen, Nagykanizsán, Nagyváradon, Kassán és Szombathelyen.

A feladatok növekedése miatt 1940 decemberében az egyesület legfőbb egyházi és világi vezetése egy kézbe került, és a VIII. kerület Múzeum krt. 10. szám alá költözött, ahol 20 ágyas női otthont épített ki.¹⁹⁸

Az 1941: XV. törvénycikk elfogadása után a házasságkötéshez szükséges engedélyek beszerzése ellehetetlenült, a beszivárgó külföldiek kitelepítésének megakadályozására sem tudtak érdemben fellépni. 1942-ben újabb gondot okoztak a honvédtörvény változásai (1942: XIV. törvénycikk) és a zsidók munkaszolgálatra való behívása. 1943-ban tevékenységük súlypontja a munkaszolgálatosok és a menekültek megsegítésére helyeződött. A munkaszolgálatosok felszerelésére 500 000 pengőt fordítottak.

1944. március 19-e után német parancsra megalakult a Zsidó Tanács, 1944. április 19-én a Magyarországi Zsidók Szövetsége, illetőleg 1944. július 12-én a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége (1.520/1944. és 2.540/1944. M. E. számú rendeletek).

Az egyesület munkája 1944 közepétől az üldözöttek elrejtésére összpontosult. A Szálasi-kormány hatalomra kerülése után fokozódott az együttműködés a pápai nunciátúrával, amely a semleges államok követségeivel védőleveleket adott ki a zsidó munkaszolgálatosok megsegítésére. A honvédelmi minisztérium azonban a védleveleket ún. *védtett századok*ba szervezte, és Németországba irányította.

Egyes dokumentumok¹⁹⁹ szerint 1944. október 13-án elrendelték az egyesület hivatalból történő feloszlását. 1944. november 17-én az egyik nyilas különítmény megrohanta a Magyar Szent Kereszt Egyesület helyiségeit. Azt ott tartózkodó kb. 150 embert megverték, kirabolták és elhurcolták, de a nunciátúra közbelépésére később kiengedték őket. „A püspökkari bizottság és az egyesület ezzel befejezte munkáját...”²⁰⁰

A zsidókérdés a *perfiduson* keresztül

Krisztus hitbeli vonatkozásban „választóvonal az új istenország és a régi istenország között.”

Vallási szempontból a katolikus egyház magatartását két tényező határozta meg: egyrészt Jézus Krisztus és az apostolok viszonyulása a zsidó vallás követőihöz, másrészt a liturgikus-kultikus különbözőség.

Ami az első tényezőt illeti, az első keresztények – bár zsidók voltak – *szakítottak a hagyományos zsidó vallási identitással*. Magukat Isten új választott népének tekintették, akikre már nem úgy vonatkoznak az ószövetségi törvények, mint azokra, akik nem követték Jézus Krisztust. Ez megmutatkozott a körülmetélés és más előírások eliminálásában, vagy a zsidótörvények kizárólagos üdvözítő jellegének elvetésében.

Kultikus téren mindenekelőtt a liturgikus cselekményeket kell megemlíteni, az összejövetelek és egyéb vallási események során használt imákat és könyörgéseket.

Imákat és/vagy könyörgéseket az egyház kezdettől fogva nemcsak saját híveiért, hanem azokért a zsidókért is mondott, akik nem lettek keresztények. Egy 1928. március 25-én kelt határozat is erre utalt, amikor egyik részletében a következőket írta:

„a katolikus Egyház mindig is imádkozott a zsidó népért – annak későbbi elvakultsága ellenére, sőt éppen miatta –, amelyre Jézus Krisztus eljöveteléig az isteni ígélet bízott. E szeretettől indítva védelmezte az Apostoli Szék e népet az igazságtalan üldözésektől. És miképp elvet minden irigységet és ellenségeskedést a népek között, úgy annál inkább elítéli az egykor Isten választotta néppel szembeni gyűlölködést, azt tudniillik, amelyet manapság 'antiszemitizmus' szóval szokás illetni.”²⁰¹

„Oremus et pro perfidis Iudeis: ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum; ut et ipsi agnoscant Jesum Christum Dominum nostrum. ... Omnipotens sempiternus Deus, qui etiam Iudaicam perfidiam a tua misericordia non repellis: exaudi preces nostras, quas pro illius populi obcaecatione deferimus; ut, agnita veritatis tuae luce, quae Christus est, a suis tenebris eruantur. Per eundem Dominum nostrum.”

„Könyörögiünk a hűtlen zsidókért is, hogy az Isten és a mi Urunk távolítsa el a leplet a szívükről; hogy ők is megismerjék Urunkat Jézus Krisztust. [...] Mindenható, örök Isten, ki a hűtlen zsidóktól sem tagadod meg irgalmasságodat, hallgasd meg könyörgéseinket, melyeket e nép vakságának elhárításáért neked följánlunk, hogy megismerve igazságotnak világát, Krisztust, kibontakozzanak a sötétségből. Ugyanazon a mi Urunk által.”

Ugyanakkor kb. a VIII. századtól a liturgikus szövegekben megjelentek olyan megfogalmazású könyörgések a zsidókért, amelyek a meg nem tért zsidókat *perfidus*-soknak nevezték (vö. a szövegdobozt).²⁰² Az általam vizsgált időszakban „nemcsak a nagypénteki liturgia, hanem egyúttal a katolikus Egyháznak a zsidósággal, valamint az antiszemitizmussal való alapvető kapcsolata körül kirobbant heves kúriai konfliktus... onnan ered, hogy Izrael, Isten választott népe «hűtlen zsidóknak» lett minősítve.”²⁰³

Komoly viták keletkeztek a „*pro perfidis Iudeis*” fordítása körül. Angol nyelvterületen *perfidus* jelzőt például *faithless*-nek vagy *unfaithful*-nak (1935), *unbelieving*-nek (1941) fordították. Magyarországon a latin nyelvű liturgia miatt nem okozott feltűnést, viszont voltak, akik a *perfidus* jelzőt az Istennel szembeni hűség (*fides* eredeti jelentése) megszegésére utaló „istentelenséggel” vagy álnoksággal magyarázták, és a zsidókat jellemző általános viselkedési, magatartási formát, illetőleg tulajdonságot értettek

rajta. Voltak, akik a *perfidus* nyomán a zsidókat istengyilkosoknak tartották. A konvertita Kis György írta ezzel kapcsolatban, hogy

„a pogányok messze voltak, azoknak megtérítésére elküldtük hittérítőinket, de az „istengyilkos zsidók” itt éltek a közelünkben, és makacsul ellenálltak Krisztusnak. [...] úgy képzeltek, ha nem élnének zsidók a keresztény magyarok között, akkor ezek egy csapásra mélyen hitbuzgó és vallásos keresztényekké, illetve katolikusokká válnának. Ki más felelhetne azért, hogy még a magyarok között is sok a pogány, mint a krisztustagadó zsidók!”²⁰⁴

A zsidókérdés politikai-gazdasági alapelemei

Jól mutatja a keresztény értelmiség aktív részének felfogását és hozzáállását a zsidósághoz az EMSZO és a KALOT *Magyar Cél* (MC) [011] című közös kiadványa, amely a következőképpen definiálta a zsidóságot:

„A zsidóság olyan zárt embercsoport, amelynek nemcsak egységes világnézete, azonos életstílusa, egyező szokásai vannak, hanem különleges testi adottságai is; a zsidóság tehát nemcsak az izraelita vallást vallók túlnyomó része, hanem faj is.”²⁰⁵

Keresztény világnézet szerint azonban „Isten előtt minden ember egyenlő”, ezért a zsidó sem lehet csekélyebb értékű bármely nem zsidónál. A program ezzel kapcsolatban a következőket írta:

„Azt, hogy a zsidó velünk együtt ember, hogy több bennünk a közös emberi vonás, mint a faji eltérés: olyan valóság, amelyet semmiféle korhangulattal megszüntetni nem lehet.”

A kereszténység és a zsidóság között a különbözőség az MC szerint mindenekelőtt világnézeti szempontból állt fenn: a keresztény és a zsidó világnézet között az ellentét áthidalhatatlan – hangsúlyozta. Az áthidalhatatlanság politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt kimutatható:

- a) *Politikailag* úgy, hogy
 - a keresztény világnézet magasabb értékű;

- kibékíthetetlenül más, mint a zsidó;
- az ország politikai berendezkedése a múltban és a jelenben a keresztény világnézetben alapul, és a jövőben is keresztény világnézet szerint kíván fejlődni, következésképpen: a zsidóságnak mint világnézeti kisebbségnek nincs joga a maga világnézetét a keresztény többségre sem békés munkával, sem egyéb módon ráerőszakolni.²⁰⁶

b) *Gazdasági* vonatkozásban a kiindulópontot a *lehetőség-egyenlőség* képezte. Az MC szerint lehetőség-egyenlőségről akkor van szó, ha a nemzetrend bármely felekezethez tartozó számára biztosítja a gazdasági érvényesülés lehetőségét, és e lehetőségen belül minden nem természetes akadályt elhárít.²⁰⁷ Ez másként kifejezve azt jelenti, hogy az állampolgári és a gazdasági egyenlőség más-más dimenzióból táplálkozik. Az összekötő kapocs a miniszterelnök személye, mert „a Szent Korona politikai szuverenitásának jogán a gazdasági élet ellenőrzője a miniszterelnök”.²⁰⁸

Keresztény felfogás szerint a Szent Koronát nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is szuverenitás illette meg. Míg a politikai szuverenitás mindenekelőtt az államrend kialakítására és működtetésére irányult, addig a gazdasági szuverenitás a nemzetrend tagjai gazdasági életének független (önálló) szabályozását foglalta magában. A gyakorlat nyelvére fordítva: az *állampolgári egyenlőség* az államrenden belül adott állam fennhatósága alatt élő személyek jogait tartalmazta, és például a zsidóknak az államhoz való viszonyára vonatkozott, a *gazdasági egyenlőség* viszont a gazdasági életben a nemzetrend tagjait megillető jog volt, és mint ilyent a nemzetrend tagjainak gazdasági életben való részvételére lehetett értelmezni. Minthogy a zsidók mint zsidók – bár megillette őket az állampolgári egyenlőség – nem tartoztak a magyar nemzetrendbe, következésképpen gazdasági tevékenységük és tulajdonlásuk szabályozása (korlátozása) indokolt és jogszerű volt.

A faji és felekezeti kérdést a gazdasági életbe nem a kereszténység vagy a magyar állam, hanem a zsidóság dobta be:

„A zsidók kezdték a gazdasági kérdések faji és felekezeti elbírálását akkor, amikor a vállalataikban aránytalanul sok zsidót helyeztek el és ugyanakkor rengeteg keresztény magyart mellőztek.”²⁰⁹

A gazdaság jelenlegi helyzete nem természetes akadály következményeként alakult ki, hanem azért, mert a zsidóság faji és felekezeti alapon kezdte elbírálni, kit foglal-

koztassanak vagy kit bocsássanak el. Minthogy végszükség áll fenn, ezt megszüntetendő, joga volt és van a keresztény társadalomnak a zsidók tömeges elbocsátását követelni és az államnak kötelessége a szükséges lépéseket megtenni.²¹⁰

A fent kifejtetteket Nagy József (1936, 1942) a gazdasági liberalizmus és általában a liberális szellem feszegetésével és bírálatával részletesebben tárgyalta, Bálint György pedig cikkein keresztül plasztikusabban mutatta be. Viszont mindketten ügyeltek arra, hogy zsidóellenességükben elválasszák az *elv* (világnézet) és a *konkrét ember* síkját. Legszemléltetőbben Bálint György két idézetével foglalhatnám össze zsidóellenes felfogásukat:

„Tényleg szégyenfoltja vagyok-e a katolicizmusnak, mert becsületesen hirdetem, hogy a zsidók az ellenségünk?!

Azt szokták ma úton-útfélen a szemembe vágni ilyenkor: „Krisztus a szeretetet hirdette! Pap ne beszéljen, ne írjon a zsidók ellen!”

„Igazuk van! A Krisztus szeretetet hirdetett, de okos szeretetet. Szeretni kell felebarátomat, még ha ellenségem is. De ez a szeretet nem kívánja, hogy ha éjszaka istállómból tolvajok kikötik a tehenemet és rajtacsípm őket, akkor a nyakukba ugorjak szent örvendezéssel és nótaszóval, hogy «Szeressük egymást, gyerekek!»”

„Nem gyűlölök én személy szerint senkit.

A bosszú és gyűlölet méltatlan egy keresztényhez is, még jobban egy paphoz, aki Krisztus szolgája! Nekem, ha történetesen Icig Mózsi zsidó leköp az utcán régi recept szerint és lehord „bűdös csuhásnak”, meg kell bocsátanom az Icig zsidónak, és jogomban áll nemes gesztussal letörölni arcomról a köpést és csendben tovább menni! A sértés engem saját személyemben ért – meg kell bocsátanom Icig zsidónak! De ha ez az Icig zsidó és társai az én magyar fajtámat zülleszt, szípolyozza és adja el – azt már nem tűrhetem el, mert akkor hazaáruló vagyok!”²¹¹

Így vált a zsidókérdés a hazaszeretet, a nemzet- és fajvédelem kérdésévé. Azonban önállóan, környezetéből kiszakítva nem oldható meg. Ahogy a Magyar Cél fogalmazott:

„a zsidókérdés... a megoldásra váró magyar problémák szövevényének egyik ága, nem lehet külön megoldani, hanem csak egységes, organikus, a nemzet összes sorskérdéseit átfogó elgondolás keretében.”²¹²

A zsidótörvények katolikus értelmezései

A katolikus egyházi rend tagjai számára – szinte kivétel nélkül – a zsidókérdés való-
lási szempontból főként Prohászka Ottokár nevével forrott össze. Nem véletlenül.
Prohászka püspök számos megnyilatkozást tett ezen a téren. De ő az antiszemitiz-
musát reakciónak és önvédelmi eszköznek tartotta:

„mi az antiszemitizmust nem faji, nem vallási, hanem szociális, üzleti reakciónak
fogjuk fel. Az antiszemitizmus a keresztény erkölcsstan és a keresztény társadalmi
rend reakciója, s mint ilyen a legjogosultabb mozgalom.”²¹³

Az idézet szerint az antiszemitizmus konfliktusalakzatként fogható fel, amely a ko-
rábban indított akcióra akart választ adni a keresztény erkölcsstan és társadalmi rend
szerint. Ezért az ő antiszemitizmusát helyesebb egyházi *apologetikai* munkának vagy
cselekvésnek tekinteni.

Ilyen apologetikai munkaként foghatók fel azok a megnyilvánulások (írások,
beszédek stb.), amelyek a zsidótörvényekkel kapcsolatban elhangzottak. Magukat a
törvényeket éppen akkor terjesztették be, amikor a magyar katolikus egyház felső
vezetése a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus előkészületeivel volt elfoglalva,
helyi szinten pedig előkészületek történtek az eucharisztikus rendezvényeken való
részvételre. Így azok, akik politikai-törvényhozási szinten megjelenítették a katolikus
egyházat, nem tudtak teljes mértékben a kérdésre összpontosítani. Maga a püspöki
kar is csak az 1938. október 4-én tartott értekezletén reflektált rá:

„Azzal a törvényjavaslattal kapcsolatban, mely a magyarországi zsidóság közéleti és
gazdasági szerepét bizonyos határok közé kívánja szorítani, a bíboros hercegprímás
és a csanádi püspök – különös tekintettel a megkeresztelt zsidókra – az országgyűlés
felsőházában kifejtették az igazságos katolikus álláspontot.”²¹⁴

Részletesebben tárgyalta a püspökkari értekezlet 1939. január 13-án a zsidók közéleti
és gazdasági térfoglalásáról szóló törvényjavaslatot. Ekkor a bíboros visszatekintett
az ún. első zsidótörvényre, amely egyházi szempontból súlyos nehézségeket vetett
fel. A beterjesztett második, újabb javaslatra keresztelkedési hullám indult el – olyan
mértékben,

„hogy több püspök úrnak külön kellett intézkednie a megkeresztelkedni szándékozó zsidók ügyében. Hogy a megkeresztelkedők szándékainak őszinteségéről meggyőződhesse, a megkeresztelést megfelelő oktatástól és bizonyos idő elteltétől tették függővé.”²¹⁵

Tárgyalás a kormánnyal

A várakozásokkal ellentétben a 2. zsidótörvénnyé vált javaslat újabb szigorításokat tartalmazott. A szigorítások indokoltá tették az egyeztetést a miniszterelnökkel és a kultuszminiszterrel. Kétszer tárgyaltak a kérdésről: először a bíboros hercegprímás, majd az 1939. január 13-i értekezleten összeállított [a bíboros hercegprímásból (Serédi Jusztinián), a csanádi püspökből (Glattfelder Gyula) és a pécsi püspökből (Virág Ferenc) álló] bizottság.

A tárgyalásokon *alapvető* kifogásként a megkeresztelt zsidók zsidónak minősítését emelte ki a bíboros, és rámutatott arra, hogy

„akár felekezetnek, akár fajnak minősítenék is a zsidót, mindkét esetben súlyos belpolitikai következményei lehetnének, ha más felekezetek, illetőleg fajok ugyanolyan elvek szerint bíráltnának el hazánkban.”²¹⁶

Jogi gondolkodásmódja mutatkozott meg, amikor kifogásolta a készülő törvény visszaható erejét. Szerinte

„súlyosabb ok kell ahhoz, hogy valakit az őt megillető jogoktól megfosszunk, mint ahhoz, hogy olyan jogokban ne részesítsük, amelyek őt nem illetik meg” (ibidem).

Végül *egyházi-vallási* szempontból az igazságosság követelményét, illetőleg a helyes felebaráti szeretet és önszeretet fontosságát hangsúlyozta. Szólt arról a keresztséggel összefüggő katolikus dogmáról is, amely következtében

„a keresztség szentségének a hatályát semmiféle emberi törvény által terminushoz kötni nem lehet” (ibidem),

ezzel indokolva, hogy a katolikus egyház szerint a kereszténység tagjává valaki a keresztség felvételével válik, függetlenül attól, mikor vette fel.

Az Egyház szellemével *ellentétesnek* ítélte továbbá a keresztények (zsidó és nem zsidó keresztény) közti, valamint a megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidó közötti különbségtételt,

„mert a valóságban az eddig megkeresztelt zsidók között is sokan vannak olyanok, akik életükkel komoly keresztény szellemről tesznek tanúságot, és bizonyosan lesznek ilyenek a később megkeresztelendők között is.”²¹⁷

Gyakorlatilag a *liberális felfogás* miatt tartotta indokoltnak a zsidó szellemnek a közéletben, gazdasági és egyéb tereken való visszaszorítását. Az összes körülmény mérlegelésével és egyéni elbírálás alapján lenne elfogadható a zsidóság visszaszorítása. Ugyanis jogi szempontból a katolikus egyház nem helyesli, ha valamely csoport egyes tagjai által elkövetett visszaélések miatt az egész csoportot büntetik. A represszáliák (= elnyomó intézkedések), bármennyire igazságtalanok is, csak egyéni felelősségre vonás esetén indokoltak és elfogadhatók.

Mindezek alapján a bíboros a következő elvek figyelembevételével tartotta indokoltnak a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról szóló elgondolások szabályozását:

- I. „a törvényjavaslatban kontemplált megszorításokat azok közül, akik már most magyar állampolgárok – az alábbi 3. pontban tett megszorítással –
 1. nem kellene kiterjeszteni azokra a zsidókra, akik már most keresztények;
 2. az izraelita vallásúak közül nem kellene kiterjeszteni azokra, akik a magyarsághoz már asszimilálódottaknak vélelmezhetők, mert vagy ők maguk, vagy atyjuk már pl. 40–50 éve magyar állampolgárok;
 3. ellenben ki lehetne terjeszteni a többi izraelitára és ki kellene terjeszteni az 1. és 2. pontban felsoroltak közül azokra a személyekre, akiknek a fentebb említett visszaélésekben kimutathatóan részük volt.
- II. Azokra vonatkozóan, kik ezután lesznek magyar állampolgárok, akár izraeliták, akár megkeresztelt zsidók, a megszorítások kiterjeszthetők, mert itt nem olyan jogoktól fosztjuk meg őket, melyek őket megilletnék, hanem olyan jogokat nem adunk meg nekik, amelyek nem illetik meg őket.
- III. A külföldi zsidók beözönlése ellen erre a törvényre nincs szükség. Ne adjanak ilyeneknek állandó letelepedési engedélyt és állampolgárságot.”²¹⁸

A második alkalommal történt tárgyaláson a bíboros közölte a miniszterelnökkel a püspöki kari tanácskozáson elhangzottakat. Többek között azokat az észrevételeket és javaslatokat, amelyek katolikus szempontból is fontosak, például a kereszténykérdéssel kapcsolatos megfontolásokat, a vegyes házasságokból született gyermekek problémáját, a kivételezettek körének bővítését olyanokkal, akik „elvitathatatlan érdemeket” szereztek a közéletben vagy a gazdasági életben, a tudományok, művészetek vagy a karitás terén stb., illetőleg figyelmeztetett a törvényjavaslatban levő igazságtalanságokra.

A bíboros hercegprímás felfogása a zsidótörvényekről

A püspökkari értekezleteken mindig a bíboros hercegprímás terjesztette elő a zsidótörvényekkel kapcsolatos napirendi pontot és annak lényegét, maga az előterjesztés, illetőleg véleményformálás mégis alkalmasnak mutatkozik, hogy a kérdést illetően Serédi bíboros önálló felfogásáról vagy értelmezéséről beszélhessünk.

Az első és második zsidótörvénnyel²¹⁹ kapcsolatban elhangzott bíboros hercegprímási vélemény gyakorlatilag olyan *foglalkoztatáspolitikai javaslatként* értelmezhető, amely

- a liberális szellem és a zsidó szellem között megfelelést tételezett fel;
- a *liberális szellemű* megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidóság *visszaszorítására* irányult,
- vallásától függetlenül *védett* minden *asszimilálódott* zsidót, aki nem működött közre a liberális (zsidó szellemű) visszaélésekben, továbbá
- csak *korlátozottan* visszamenő hatályú, illetőleg
- nem foglalkoztatáspolitikai elveket más, téma szerinti jog hatálya alá utalt:

„Mindezek mellett további intézkedésekre is szükség van: nevezetesen erélyesen szüntessék meg gazdasági, társadalmi és közéletünkben s törvényhozásunkban azokat a jelenségeket, melyeket a zsidó szellem honosított meg ott” (ibidem, 200).

Ugyanakkor számára is a legnagyobb dilemmát a zsidónak *minősítés* jelentette. A minősítést azért tartotta sarkalatos kérdésnek, mert kezdettől fogva élete végéig egymillió–egymillió egyszázezer zsidóban²²⁰ gondolkodott, akik közül sokan megkeresztelkedtek és keresztényként éltek.

Az izraelita felekezet tagjai 1910-ben a lakosság 5,0 százalékát, a trianoni határokat figyelembe véve 5,9 százalékát tették ki.²²¹ Az izraelita felekezetek tagjainak lakossághoz mért arányszáma 1920-ban szintén 5,9 százalékot ért el, létszáma pedig 473 355 főt mutatott.²²²

A törvényjavaslatok *személyi köre* a minősítés kritériumai szerint különbözőképpen volt szűkíthető, és ettől függően alakult az érintettek száma. Álláspontjaként hangsúlyozta, hogy

„a szent keresztség jogán mindenki teljes érvénnyel kereszténnyé lett, és nem helyeseltük a törvénytervezet visszazsidósító intézkedéseit” (ibidem, 214).

A második zsidótörvény plenáris vitájában [1939. április 15-én, szombaton] hasonlóképpen kezdte hozzászólását: a törvényjavaslat

„állampolgári jogok szempontjából különbséget tesz a zsidókból lett keresztények egy csoportja és a többi keresztény magyar állampolgár között...”

„... én itt nem a zsidókat vagy az izraelitákat védem, hanem elsősorban olyan keresztények, kivált katolikus híveim érdekében emelek szót, akiknek nem volt részük a zsidók túlkapásaiban.”

A bíboros a második zsidótörvényt csak részben tartotta faji jellegű törvénynek, a harmadikat – amely a zsidó és keresztény közötti házasságot szabályozta – viszont egyértelműen annak minősítette. Ugyanakkor a törvényjavaslat elutasítását nem annyira faji jellegére vonatkozóan, mint inkább azért vélte indokoltnak, mert a házasságok

„a pozitív isteni törvény alapján bizonyos feltételek és megszorítások mellett teljesen az egyház hatáskörébe tartoznak. Az egyház [...] soha nem ismerheti el, hogy államoknak vagy másoknak a szentségi házasságok megkötésére vonatkozóan akárcsak közvetve is bárminemű intézkedési vagy tilalmazó joguk volna.”

A faji jellegnek keresztények házasságát tiltó kritériumként való alkalmazása szintén ellenkezett az egyház tanításával, ezért elfogadhatatlan – jelentette ki. Konkrétan:

„ami a származásbeli házassági akadály felállítását illeti, ez t. Felsőház, éppen úgy ellenkezik a pozitív isteni és természeti törvénnyel [...]”

„A javaslat nem tesz különbséget izraelita vallású és megkeresztelt zsidó között, hanem mindkettőnek egyaránt meg akarja tiltani a házasságot a keresztelt nem-zsidókkal is. Amennyiben tehát a tilalom a keresztényekre is vonatkozik, a javaslatot el nem fogadhatom, mert az egyházban sohasem volt, most sincs és a jövőben sem lesz olyan törvény, amely a keresztelteteknek, – ha egyébként közöttük házassági akadály nem forog fenn – pusztán származásuk miatt megtiltaná a szentségi házasságot.”

Az egyháznagyok hozzászólásai

A püspöki kar tagjai – Glattfelder Gyula csanádi püspök kivételével – a három zsidótörvény közül csak az 1939. január 13-i értekezleten vitára előterjesztett második zsidótörvényhez szóltak hozzá. Sem az első, sem a harmadik zsidótörvény nem képezett önálló napirendi pontot, viszont a történetekről az elnöklő bíboros hercegprímás röviden beszámolt.

A második zsidótörvényhez érdemben 11 főnek a hozzászólása hangzott el. Amiben mindannyian egyetértettek:

- az észrevételeket írásba kell foglalni, és mint a püspöki kar észrevételeit kell átadni a miniszterelnöknek;
- egy püspökökből álló háromtagú bizottság ugyanezt előszóval is tegye meg.

Az egyes hozzászólások viszont a kereszténykérdéstől a nyilvánosság előtt való megnyilatkozásig terjedően igen széles horizontot fogtak át.

Glattfelder Gyula csanádi püspök nemcsak zsidó-, hanem egyenest *kereszténykérdésnek* nevezte a törvényjavaslat egyes részeit:

„A kereszténykérdés azt a kötelességet rója a keresztény hívek főpásztoraira, hogy határozottan szögezzék le, hogy a megkeresztelt a keresztséggel jogokat szerzett, miket földi hatalom nem annullálhat”;

és a törvényjavaslat *újpogány* szellemiségét hangsúlyozta:

„E javaslatban hazánkban első hangját hallja megcsendülni a vér és faj idegen eszmekörben született mítoszának, melynek nyomán továbbmenő, felforgatást, hatalomátvételt és vallástalanságot akaró áradat indulhat meg” (ibidem, 200).

Virág Ferenc pécsi megyéspüspök egyrészt azt rótta fel a törvényjavaslatnak, hogy beavatkozik az egyház ügyeibe, illetőleg a vallási kérdésekbe, másrészt azoknak a személyeknek a kivételét sürgette, akik a harctéren, illetőleg a köz- és társadalmi, valamint kulturális téren elvitathatatlan érdemeket szereztek. Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát szintén a kivételek elbírálására mutatott rá: *egyénenként* állapítsa meg egy bizottság a zsidók érdemeit, amelyet a recepció óta szereztek, és vegyék ki őket a törvény hatálya alól.

Hanauer Á. István váci püspök és Grósz József püspök, szombathelyi apostoli kormányzó a vegyes házasságok miatt szólalt meg, és kifogásolták annak sújtó rendelkezéseit. Ugyanakkor Grósz József püspök még a javaslat *közjogi kihatásaira* is utalt, nevezetesen:

„veszedelmesnek tartja, hogy a zsidóknak akár mint fajnak, akár mint vallásnak külön parlamenti képviselőt biztosítsanak. Joggal követelhetné minden magyarországi faj vagy felekezet ezek alapján az önálló parlamenti képviselőt, mely a magyar életben vészes szakadékokat eredményezhet” (ibidem, 200).

A keresztény igazság védelme érdekében fejtette ki véleményét Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, Bubnics Mihály püspök, rozsnyói apostoli kormányzó és gróf Zichy Gyula kalocsai érsek. Az előbbi kettő a zsidó destrukció visszaszorítása érdekében szükségesnek tartotta a törvényjavaslatot, az utóbbi (Zichy érsek) viszont a törvényjavaslat *igazságtalanságai* miatt emelt szót, és szükségesnek vélte a részletekre figyelmeztetni a kormányfőket. Sőt Bubnics püspök erőteljes intézkedéseket követelt a szociáldemokrácia, a szabadkőművesség és a kommunizmus stb. terjedésével szemben is.

A tárgyalások és a nyilvánosság kérdésében szólt hozzá Sztojka Sándor munkácsi görögkatolikus püspök, illetőleg Hász István tábori püspök. A munkácsi püspök személyes tárgyalásokat és bizottság küldését javasolta, a tábori püspök pedig szintén az illetékesekkel való közvetlen tárgyalások fontosságát emelte ki, de nyilvános nyilatkozat közzététele nélkül.

Külön fejtőrést okozott például a pécsi püspöknek, hogy a fiatal papok közül többen a modern eszmeáramlatok hívei közé álltak,²²³ következésképpen nem volt idegen

számukra a zsidókérdés, és bizonyos mértékben szimpatizáltak annak politikai megoldási módozataival. Ezt szabályozandó, szükségesnek vélte a főpásztorok megnyilatkozását a zsidókérdésben.

Papi értelmezések – hozzászólások

Míg az egyháznagyok felsőházi tagi minőségükben törvényhozókként is véleményt nyilváníthattak, addig az egyházi rend többi tagja – a papi státuszt viselő országgyűlési képviselőket leszámítva – érdemben legfeljebb lelkipásztori szempontból értékelhette és vizsgálhatta a születendő vagy már megszületett törvényt.²²⁴ Ezekből a véleménynyilvánításokból azonban jól kivehetők azok a kényes vagy fájó pontok, amelyeket a zsidósággal szemben sérelmekként felhoztak, illetőleg amelyek segítenek megérteni, a papság egy része miért viselkedett úgy, ahogy, amikor a zsidóságot üldözték.

Lelkipásztori szempontból mindenekelőtt az okozott problémát, hogy a hívek előtt színt kellett vallani és állást kellett foglalni a kérdésben. Másodsorban az, hogy ezt az állásfoglalást egyik végletbe se esve, vagyis: se filoszemitaként, se antiszemitaként kellett megejtetni, hanem a *prudentia pastoralis*, „a mérlegelő igazságosság” szem előtt tartásával.

A zsidótörvénnyel foglalkozó valamennyi komolyabb tanulmány²²⁵ szükségesnek tartotta a zsidótörvény meghozatalát. *Elvi szempontból* kijelenthetőnek vélték, hogy

- „a keresztény társadalmat védő és a zsidóság túlságos gazdasági és szellemi elhatalmasodását visszaszorító törvény *magában nem ellenkezik a keresztény erkölcsökkel*;
- ugyanilyen törvényről *nem kell mindjárt azt mondani, hogy a német faji felfogás teljes mérvű keresztülvitele*, amely tudvalevően ellenkezik a krisztusi tannal, és a Pápa többször helytelennek bélyegezte;
- ámde az ilyen törvényt szövegében és gyakorlati irányú rendelkezéseiben, végrehajtásában *úgy kell – mert lehet – elkészíteni és életbe léptetni, hogy összhangban álljon az Egyház tanításával és a krisztusi erkölccstannal. A zsidótörvény azonban a tervezetben közzétett formájában e szempontból több kifogás alá esik.*”

A tények azt mutatták és a szakemberek állították, hogy mind gazdasági, mind erkölcsi, mind pedig a közjó szempontjából a zsidóság olyan szellemi, eszmei irányzatokat terjesztett el, amelyek a kereszténység kárára voltak, és a keresztény rétegek

visszaszorításával és rombolásával jártak. Az idegenszerű gondolkodás megszüntetése, a viszonyok rendezése és ennek érdekében a zsidótörvény meghozatala általában és elvi szempontból jogos és helyes intézkedés az állam részéről. Sőt az állam kötelessége és jogosult:

- „a gyengébb rétegeket az erők túlságos elnyomásával szemben megvédeni”;
- „a zsidók gazdasági és intellektuális pályán való túlságos és aránytalan térfoglalása miatt a visszaszorító törvény[t]” meghozni;
- „a közjó érdekében az erkölcsöket veszélyeztető irányzatokat lehetetlenné tenni”.

A zsidótörvényt lelkipásztori szempontból elemző tanulmány szerzője szerint nem minden zsidóellenes törvény tekinthető faji törvénynek, illetőleg a túlzó fajelmélet gyakorlatának. Ennek igazolására példaként hozta fel a mindenkiben kimutatható bizonyos fokú, öröklött hajlandóságot, amely nem determináló erejű, mert a környezet, a kultúra stb. hatására az ember habitusa jó irányba megváltozhat, különösen, ha egy másik, alkalmas kultúrával cserélik fel. Ilyen alkalmas kulturális intézmény a vallás, mint hit szerinti gyakorlati élet. Így megközelítve a zsidókérdést egyértelmű, hogy a hozott törvény nem faji törvény.

Tehát elvi szempontból nem merült fel probléma a törvénnyel kapcsolatban. Viszont számos hitelvet sértett a törvény. Mindenekelőtt a keresztséget, mint a hovatartozás kritériumát. A törvény ugyanis első kritériumként a valláshoz való tartozást állította fel. De nem vezette következetesen végig, mert

„Egyszer a fajilag nem-zsidót a zsidótörvény alá vonja vallási alapon, másszor meg a vallásilag és már valószínűen lelkileg is kereszténnyel elbánik faji alapon.”

Ha a zsidóság kártékony befolyásának megszüntetése a célja a törvénynek, akkor – bár a vallásváltoztatás nem jelent garanciát – célszerűbb lett volna olyan kritériumokat alkalmazni, amelyek nem sértik a keresztség intézményét:

„a vallásügyi dolgokat a vallás törvényei alapján kell elbírálni és az állam nem hozhat külön szempontokat érvényesítő eltérő törvényeket.”

A tanulmány szerzője veszélyesnek ítélte

- közjogi szempontból a faji alapon való korporációs küldöttküldés jogát (az aktív és passzív választójog gyakorlásának intézményét);

- a gazdasági élet közvetlen befolyásolására vonatkozó rendelkezéseket, amelyek kedvezőtlen hatást válthatnak ki;
- a gazdasági depresszió lehetőségét, amely kedvezőtlenül befolyásolja a nép hangulatát.

Egy hozzászólás²²⁶ a törvényhez és az előbbi tanulmányhoz két oldalról vizsgálta a kérdést. Rámutatott arra, hogy itt „a szükséglet tárgyilagos valósága és az egyházi-ak hivatásbeli kötelességei kerültek összeütközésbe.” A zsidótörvényre *szükség* volt, illetve lett volna már korábban is a kereszténység, a katolikus vallás és keresztény politikai irányzatok elnyomása miatt és az egyház súlyának helyreállítása érdekében. Ugyanakkor a lelkipásztornak hivatásbeli kötelessége a megkeresztelkedett zsidók, a konvertiták gondozása. A gyakorló lelkipásztorok két malomkő között őrlődnek. A megtértek azt mondják, hogy „cserbenhagytuk őket.”

„Két dolgot kell szorgalmaznunk: a zsidó szellemnek a keresztények gondolkodásából való kiirtását; a pozitív keresztény életet”

– fogalmazta meg véleményét a hozzászóló. Olyan kényes kérdésekről is szót kellett volna ejteni – vetette fel –, mint a katolikus főpapok „házi zsidói” (zsidó bérlői), vagy a protestánsok szerepe a zsidók hatalomra jutásában. Zsidó bérlők a javaslat vitája idején, igaz, már csak mutatóban voltak, viszont a protestánsok szerepét mélyen elhallgatták. Nem véletlenül, mert

„a magyar protestantizmus régebben egyenest összefogott a zsidó-liberalizmussal az úgynevezett „klerikalizmus” elleni harcra. A klerikalizmus pedig nem volt más, mint a keresztény politikai irányzatnak akkori alakja. Ennek a „klerikalizmus”-nak szörnyű hibájául épp azt rótták föl leginkább, hogy antiszemitizmust is hirdet. Jó lesz erről is megemlékezni!”

– fejeződött be a papi hozzászólás a tanulmányhoz és a zsidótörvényhez.

4. FEJEZET

Kulturkampf és Kirchenkampf

Az 1930-as években a katolikus egyház „soft powerként” az erőszakmentes konfliktusok sajátos változatát vívta a nemzetiszocialistákkal. Gyakorlatilag nem ellenállt, hanem olyan konfliktusviselési módozatokat és *modus vivendi*-ket választott, amelyek összeegyeztethetők voltak a küldetésével. A különböző beosztású papok, káplánok és plébánosok – mind horizontálisan, mind vertikálisan – az erőszakmentes konfliktusok, merem kockáztatni: döntő többségükben pacifizmusok széles skáláját mutatták.

A KULTURKAMPF KORSZAKA

A *Kulturkampf* (magyarul: kultúrharc) az egyháznak egy másik jogalannyal viselt egyházpolitikai jellegű konfliktusa, amely érdekeit ki akarja terjeszteni korábban egyházi illetékességet élvező területre, de az egyház szembehehelyezkedik ezzel a törekvással úgy, hogy a köztük levő viszony erőszakos vagy erőszakmentes konfliktus formáját ölti. Más megközelítésben: a *Kulturkampf* egyházpolitikai viszonyrendezési módszernek tekinthető, amely új *modus vivendi* kialakítására, az egyház részéről viszont a meglevő megőrzésére vagy kompromisszumos úton való módosítására, illetőleg megváltoztatására irányul, és emiatt érdekkonfliktus alakul ki a felek között.

K. Török Mihály Miklós a magyar egyházpolitikai harcok történetének áttekintése²²⁷ során a *Kulturkampf*ot 1932-ben szintén az egyházpolitikából levezetve értelmezte. Szerinte

„Egyházpolitika az a rendszer, amely – főleg az államkormányzat terén – az egyház és az állam kölcsönös viszonyát szabályozza és irányítja. Az egyházpolitika az állam-

kormányzás rendszerének integráns része, mert sem az állam, sem az egyház nem lehet közömbös egymás iránt, így szükségképp kell lennie olyan politikai irányelvnek vagy az elvek olyan rendszerének, amely azt a kölcsönösséget szabályozza.

Az egyházpolitikai harc (kultúrharc) összeütközés az egyház és az állam kölcsönös viszonyát szabályozó rendszerek és elvek, vagy maga az állam és az egyház között.”²²⁸
1938-ban írt könyvében Salacz Gábor leíró értelmezését adta a kultúrharcnak:²²⁹

„Kultúrharc akkor keletkezik, mikor az állam alattvalói, illetőleg azoknak tekintélyes részére nézve lelkiismeretben lehetetlenné válik mind az egyházi, mind az állami törvényeknek és rendeleteknek egyformán engedelmeskedni, vagyis az állampolgárok már magával az egyiknek való engedelmesség által szembeszállnak a másik törvényeivel és rendeleteivel.”²³⁰

A legújabb meghatározás a *Kulturkampf*ot (kultúrharc) *szűkebb* értelemben az állam és egyház közötti viszony kifejeződéseként, *tágabb* értelemben a vallásszabadság ideológiai jellegű lerombolásaként vagy lejáratásaként írta le. Nevezetesen: a Katolikus Lexikon szerint

„**kultúrharc** (a német *Kulturkampf* szóból): *szoros értelemben* Poroszország és a Német Birodalom törekvése a katolikus egyház leigázására a 19. század második felében; *tág értelemben* a liberális, illetve ateista erők nyílt vagy burkolt harca a vallásszabadság, főként a katolikus egyház szabadsága ellen a keresztény kultúra értékeinek lejáratásával, rombolásával.”

A *Kulturkampf* egyházpolitikai értelemben sokkal komplexebb fogalomként indult. Őt olyan területre vonatkoztatták, amelyek addig az egyház privilégiumait képezték. Ezeket a területeket az államhatalom igyekezett fokozatosan a saját hatáskörébe vonni, pedig korábban az egyházak működtették őket, illetőleg belső joghatóságuk alá tartoztak.

Maga a fogalom azonban már a kezdetek kezdetén túlmutatott az állam és egyház viszonyának szabályozásán, illetőleg a vallásszabadság kérdésén. Burkoltan vagy nyíltan tartalmazta az egyházak egymáshoz való viszonyulásának kérdését, vagyis amit ma „felekezeti béke” vagy „felekezeti viszony” címszavak alatt szoktak tárgyalni, illetőleg a szűkebb értelemben vett egyházi konfliktusba, a *Kirchenkampf*ba szoktak tömöríteni.

Fogalmi és jelentésbeli előzmények

A „Kulturkampf” szó először egy svájci recenzióban 1840-ben jelent meg az állam és az egyház közötti harcra vonatkozóan. Ludwig Snell 1839-ben kiadott könyvének eredeti szövege szerint

„Auf der einen Seite erblicken wir die Forderungen der Humanität, die Rechte des Staats, und die Ansprüche der Kultur der letzten Jahrhunderte; auf der andern Seite die Ansprüche einer Priesterherrschaft auf Bevormundung des Staats- und des Kulturlebens der katholischen Bevölkerung, auf eine Suprematie aus einem dunkeln, untergegangenen Weltalter. Dieser *Kampf* (Kiem. – BG) betrifft:

Die Rechte des Episkopats; es gilt hier ein veredeltes und selbstständiges kirchliches Leben, gegenüber einer sklavischen, entgeistigenden Abhängigkeit von dem ultramontanischen Supremat;

die Rechte des Staats in kirchlichen Dingen; es gilt hier die Selbstherrlichkeit des Staats, gegenüber einer Bevogtung durch ein Priesterregiment;

die öffentliche Erziehung; es gilt hier eine freie, menschliche Volkskultur, gegenüber der geistigen Unterdrückung des Volks durch Aberglauben und Irrthum;

den Frieden unter den beiden Konfessionen; es gilt hier die Vereinigung der beiden Konfessionen in einem gemeinsamen Nationalgefühl, gegenüber dem Bestreben, die Religionsparteien durch Intoleranz in zwei feindliche Völkerschaften zu zerreißen;

die errungene politische Freiheit; es gilt hier die Erhaltung der neuen Verfassungen, gegenüber der Tendenz, sie durch offene und geheime Machinationen wieder zu untergraben.”²³¹

Az ezt tárgyaló recenzió a *Zeitschrift für Theologie*, a Freiburgban megjelenő teológiai folyóirat 1840. évi 4. számában nemcsak idézte, hanem értelmezte is a fenti szövegrészeket. Az értelmezés során az ismeretlen recenzor kiegészítéseket fűzött hozzá és ezzel érthetőbbé tette, illetőleg a *Kampf* (harc, küzdelem) szó elé toldotta a *Kultur*

(kultúra) főnevet, aminek következtében egy új konfliktusintézményt, a *Kulturkampf*-ot, a kultúrharcot hozta létre.

A RECENZIO EREDETI SZÖVEGE (gót betűkről átírva)	A FORDÍTÁS (saját fordítás)
„»Auf der einen Seite erblicken wir die Forderungen der Humanität, die Rechte des Staats, und die Ansprüche der Kultur der letzten Jahrhunderte; auf der andern Seite die Ansprüche einer Priesterherrschaft auf Bevormundung des Staats- und des Kulturlebens der katholischen Bevölkerung, auf eine Suprematie aus einem dunkeln, untergegangenen Weltalter.« Sofort treten die einzelnen Schwadronen der Lichtparthei in strategischer Reihelfolgen auf. Der besagte Kulturkampf betrifft nämlich:	»Az egyik oldalon láthatjuk a humanitás követelményeit, az állam jogait és az utóbbi évszázadok kultúrájának igényeit, a másik oldalon a papi uralom igényeit a katolikus népesség állami és kulturális életének korlátozására, egy sötét, letűnt korszak fennhatóságára.« A fénypárt (<i>Lichtparthei</i>) egyes lovasszázadai rögtön stratégiai rendben megjelennek. Az említett kultúrharc az alábbiakat érinti:
I. »Die Rechte des Episkopats. Es gilt hier ein veredeltes und selbstständiges kirchliches Leben, gegenüber einer sklavischen, entgeistigenden Abhängigkeit von dem ultramontanischen Supremat.« Mit anderen Worten: Wenn man die katholische Kirche abthun und ruiniren will, so muß man sachte zu Werke gehen, den Bischöfe zuerst Sand in die Augen streuen, ihren Zusammenhang mit dem Papste lockern, dann verbieten, dann lächerlich machen, dann gänzlich vernichten; mit kleinen, von so verschiedenen Dingen abhängigen Kirchenhäuptern ist leicht fertig zu werden.	I. »A püspökség jogait. Itt a nemesített és az önálló egyházi életről van szó, szemben az ultramontán primátus szolgálai, megdöbbentő megfosztott függőségével.« Más szavakkal: ha a katolikus egyházat el akarjuk intézni és le akarjuk rombolni, akkor óvatosan kell munkához látnunk, először a püspökök szemébe kell port hinteni, a pápával való kapcsolatukat lazítani, azután tiltani, azután neveltségessé tenni, végül teljesen megsemmisíteni; hogy a kis hatalommal rendelkező, oly különböző dolgoktól függő egyházi vezetőkkel (egyházfőkkel) könnyen elbánjunk.
II. »Die Rechte des Staats in kirchlichen Dingen. Es gilt hier die Selbstherrlichkeit des Staats, gegenüber einer Bevogtung durch ein Priesterregiment.« In Prosa: Ist man auf besagte Manier mit den Bischöfen fertig, so muß man sofort nicht auch schon ihren Namen zerstören; vielmehr gebe sich der Staat einen solchen Begriff von sich selber, daß die Bischöfe neben ihm nichts mehr zu thun haben; zum allerhöchsten sollen sie noch bisweilen über dies und jenes Anstands halber befragt oder in Kenntniß gesetzt werden.	II. »Az állam jogait egyházi dolgokban. Itt az állam szuverenitásáról van szó, szemben a papi uralom gyámkodásával.« Érthetőbben: ha a fent említett módon a püspökökkel leszámoltunk, akkor nem kell rögtön a nevüket is tönkretenni; inkább az államnak kell olyan képet közvetíteni saját magától, hogy a püspököknek mellette már nincs keresnivalójuk; a legszebb lenne, ha a püspökök véleményét még egy kis ideig az illendőség kedvéért erről-arról kikérnék vagy őket tájékoztatnák.
III. »Die öffentliche Erziehung. Es gilt hier eine freie, menschliche Volkskultur, gegenüber der geistigen Unterdrückung des Volks durch Aberglauben und Irrthum.« Oder: hat man das Ansehen der Bischöfe zernichtet, so ist es auch um jenes der Priester geschehen. Weil jedoch der Pfaffen-Despotismus ein gar zähes Leben hat, so muß man ihm alles Terrain entreißen, und vollends auch die Schule und den Volksunterricht von der Kirche emanzipieren.	III. »A köznevelést. Itt egy szabad, humánus népi kultúra érvényesül, szemben a nép tévhitiek által történő szellemi elnyomásával.« Másként: ha a püspökök tekintélyét leromboltuk, akkor a papokéval is ez történt. Mivel azonban a csuhás-despotizmusnak igencsak szívós élete van, el kell venni tőle minden területet és teljesen emancipálni kell az iskolát és a népoktatást is az egyháztól.

Eine Generation, und eine neue babylonische Sprache ist erzeugt: der Priester wird nicht mehr vom Volk, das Volk nicht mehr vom Priester verstanden, sie sind sich Fremdlinge geworden.

IV. »*den Frieden unter den beiden Konfessionen.* Es gilt hier die Vereinigung der beiden Konfessionen in einem gemeinsamen Nationalgefühl, gegenüber dem Bestreben, die Religionsparteien durch Intoleranz in zwei feindliche Völkerschaften zu zerreißen.« Deutlicher: Ist der Einfluß der katholischen Geistlichkeit bis auf die Volksschule hinab vernichtet, so hat die katholische Kirche aufgehört, in den Schweizerlanden zu existieren, und es wäre barer Unsinn, noch von einer Verschiedenheit und von einem Partheikampf der Konfessionen zu sprechen, wo in der That nur noch Eine Konfession vorhanden ist, deren Symbolum sich in die Worte zusammenschließt: Ich glaube, was mir die Regierung und Tagsatzung zu glauben vorschreibt.

V. »*Die errungene politische Freiheit.* Es gilt hier die Erhaltung der neuen Verfassungen, gegenüber der Tendenz, sie durch offene und geheime Machinationen wieder zu untergraben.« Zu deutsch: Sind wir über die Religion Meister geworden, dann beginnen die Saturnalien der Demagogie; nicht als ob dann das Volk zur Herrschaft käme, das sich aufs Regieren nicht versteht, sondern daß sich das Volk unter den Willen derer beuge, die sich ihm zuvor als Führer und Befreier auedrungen hatten. Denn, bemerkt der Verfasser gar richtig, »in einer rohen Demokratie tritt die Masse mit allen ihren unreinen Elementen als oberstes Staatsprinzip auf; diese ist der Bearbeitung durch die unwürdigsten Vorurtheile und durch religiösen Aberglauben empfänglich, und von den Gründen, welche der bessere Theil im Volk noch geltend machen will, erfolgt so gleich die Appellation an die Leidenschaft und die physische Gewalt.« Wenn dagegen »an die Stelle der Masse und des ungeläuterten, oft von bloßen Leidenschaften bestimmten Volkswillens ein Ausschuß tritt, in welchem ruhige und besonnene Prüfung nach Gründen stattfinden kann, und zwar ein Ausschuß der umsichtsvollern und unterrichteten Männer, dann erzeugt sich eine Herrschaft der gebildeten Elemente im Volksleben und darin liegt die Bürgerschaft von Kultur und Fortschritt im Staat nach allen seinen Richtungen.«**

Egy generáció és egy új babiloni nyelv jön létre: a papot a nép már nem, a népet a pap már nem érti, idegenekké váltak egymás számára.

IV. »*A két hitvallás között békét.* Itt mindkét hitvallás egyesülése valósul meg egy közös nemzeti érzésben, szemben azzal a törekvéssel, hogy az egyházakat intolerancia segítségével két ellenséges népcsoportra szakítsuk szét.« Hogy világosabban fogalmazzunk: ha a katolikus papság befolyása egészen a népiskola szintjéig megszűnt, akkor a katolikus egyház megszűnt a svájci tartományokban (in den Schweizerlanden) létezni, és teljes képtelenség lenne a hitvallásoknak különbözőségéről, valamint a párharcáról beszélni ott, ahol ténylegesen csak Egy hitvallás létezik, amelynek szimbóluma ebbe a mondatba sűrítethető: Hiszem, amit a kormány és a szövetségi parlament hinni előír.

V. »*A kivívott politikai szabadságot.* Itt az új alkotmányok betartása az elfogadott, szemben azzal a tendenciával, hogy nyílt vagy titkos machinációkkal (mesterkedésekkel) aláássák őket.« Magyarán: ha a vallás fölött úrrá lettünk, akkor kezdődnek a demagógia ünnepnapjai (aranykora); nem mintha a nép, amely nem ért az uralkodáshoz, hatalomra jutna, hanem hogy a nép azok akarata előtt hajlik meg, akik azelőtt vezéreként és szabadítóként erőltették magukat rá. Azért, mert – jegyzi meg a szerző igen helyesen – »egy kezdetleges demokráciában a tömeg minden zavaros elemével legfőbb államelvként lép fel; ez fogékony(nak mutatkozik) a legérdemtelenebb előítéletek és a vallási hiedelmek segítségével feldolgozni, és azon okokból, amelyeket a nép jobbik része még érvényre akar juttatni, rögtön bekövetkezik tehát a szenvedélyre és a fizikai erőszakra való hivatkozás.« Amikor ellenben »a tömeg és a zavaros (ungeläuterten), gyakran pusztán szenvedélyektől determinált népakarat helyére egy bizottság lép, amelyben az okok nyugodt és megfontolt vizsgálata megtörténhet, sőt körülmekintő és tanult férfiak bizottsága ez, akkor a művelt elemek uralma valósul meg a nép életében, és valamennyi irányzata szerint ebben rejlik a kultúra és fejlődés garanciája (Bürgerschaft für Kultur und Fortschritt) az államban.«

* Zeitschrift für Theologie, 1840: 176–178. o.

Ezt követően a kifejezés Ferdinand Lassalle-nak Gotthold Ephraim Lessingről Hamburgban (1861) és Julian Schmidt irodalomtörténészről Berlinben (1862) megjelentett tanulmányaiban tűnt fel ismét. Lassalle nem a fent említett értelemben, hanem *művelődési*, kulturális értelemben használta a *Kulturkampf*-ot: a katarzishoz kapcsolódóan olyan kulturális küzdelemről (*Kulturkampf*ról) beszélt, „amelyben a legnagyobbak és a legjobbakkal lassan és kínkeservesen elvéreztek”, illetőleg a másik művében a költők körtancának kezdetét jelölte meg a *Kulturkampf*ban.

A *Kulturkampf* fogalma a *politikai* életben mégis Rudolf Virchownak köszönheti elterjedését. Virchow a porosz parlamentben *A lelkészek előképzéséről és alkalmazásáról* szóló törvényjavaslat vitájában 1873. január 17-én felszólalt, és a következőképpen kezdte mondandóját:

„Meggyőződésemm, itt egy nagy Kulturkampf-ról van szó”,

majd 1873. március 23-án a Szabadságpárt egyik választási felhívásában megismételte a kifejezést (*Kampf um die Kultur*), amelyet a katolikus sajtó ironikusan, a liberálisok viszont lelkesedéssel fogadtak. Politikai szempontból tehát maga a *Kulturkampf* csak az egykori porosz állam egyházpolitikájából érthető meg.²³³

Négy fő alternatíva

Viszont a *Kulturkampf* mint egyházpolitikai harc a reformáció korában keletkezett és eredetileg a nemzetállamoknak a római egyházzal (ultramontanizmussal) szembeni autonómiaigényéről szólt. A fejlődés későbbi szakaszaiban ez a harc bővült, és kiterjedt a nevelési rendszer irányításáért, más szavakkal: a társadalmi és politikai értékek közvetítéséért folytatott küzdelemre is. Ebből a harcból alakult át később a keresztényorientált és a laicizált felek közötti ellentét, a tulajdonképpeni kulturális konfliktussá.²³⁴

Az idők során a kulturális konfliktusoknak négy fő változata fejlődött ki, amelyek közül a *Kulturkampf* előképnek vagy őstípusnak tekinthető, és a többi három [a centrum–periféria konfliktus, a város–vidék (urbánus–népi) ellentét, illetőleg a társadalomgazdasági konfliktus] a fejlődés terméke. Az utóbbiak legalább olyan fontos szerepet játszottak az általam vizsgált, 1930-tól 1945-ig terjedő időszakban, mint maga a tulajdonképpeni *Kulturkampf* Bismarck idejében. Ugyanis a három kulturális harc-

forma azzal, hogy a felszínre került, áthatotta és átformálta a társadalmi érintkezések valamennyi szegmensét.

Konfliktus mint kultúrharc

A *Kulturkampf* kronológiailag három korszakra tagolható. Az első korszak az előtörténete vagy múltja, amikor a fogalom és tartalma kialakult. Ez a szakasz – állami egyházpolitikai szempontból nézve – a reformáció korától, azaz az 1500-as évektől az 1860-as évek végéig tartott. Ebben az időszakban jött létre az államiség, változott meg a „L'état, c'est moi!” (Az állam én vagyok!)-felfogás, és kezdődött egy új fejezet a római egyház életében, amely először belső életét érintette (vö. a reformációt kiváltó okokat, a római katolikus egyház reagálását), aztán az éppen fennálló állammal és később a nemzetállamokkal létrejövő kapcsolataiban mutatkozott meg. Mondhatnánk: a készülő vihar előszelei voltak.

A második korszak a tulajdonképpen *Kulturkampf* időszaka, amikor a nemzetállam és a római katolikus egyház közötti ellentét nyílt harcba csapott át (vö. 12. táblázat). Ebben az időszakban királyi rendeletre megszüntették a katolikus ügyosztályt a porosz Kultuszminisztériumban.

Ezt követte a „*lex Lutziana*” (amely Lutz bajor miniszterelnökről kapta nevét), amely előírta:

„Lelkész vagy egyházi szolgálatot teljesítő személy (Religionsdiener), aki hivatásának gyakorlására vagy gyakorlása alkalmával nyilvánosan embertömegből, vagy aki templomban vagy más, vallási összejövetelre kijelölt helyen többek előtt az állam ügyeit a nyilvános békét veszélyeztető módon hirdetés vagy vita tárgyává teszi, két év börtönnel vagy várfogsággal büntetendő” (*Birodalmi Büntető Törvénykönyv*, 1871. 12. 10).

A római katolikus egyházat az első komoly megrázkódtatás 1872. március 11-én az iskolafelügyeletről szóló törvénnyel érte, amely elrendelte, hogy minden iskola felett a felügyeleti jogot az állam gyakorolja. Még ugyanezen év májusában újabb törvényjavaslat következett, amely a jezsuita rend működését tiltotta meg:

„1. § A Jézus Társaság rendje, a vele rokon rendek és rendjellegű kongregációk²³⁶ a Német Birodalom területéről kitiltatnak. Ugyanezek részére működési engedélyt

kiadni nem lehet. A jelenleg érvényes működési engedélyeket a Szövetségi Tanácsnak (Bundesrathe) meghatározott időn belül, amely nem haladhatja meg a hat hónapot, vissza kell vonni.”

12. táblázat

A KULTURKAMPF FOLYAMATA NÉMETORSZÁGBAN AZ 1870-ES ÉVEKBEN

Év	Intézkedések	Törvények
1871	A katolikus ügyosztály megszüntetése	„Lex Lutziana” (Lutz a törvény szellemi szerzője) (1871. 12. 10.)
1872	A pápa első vétője (IX. Pius pápa) A pápának a német Olvasóegyesülethez intézett beszéde Rómában, 1872. 06. 24.	Iskolafelügyeleti törvény (1872. 03. 11.) A jezsuita rend betiltásáról szóló törvény (1872. 07. 04.)
1873	Első levélváltás a pápa és a császár között (1873. 08. 07.; 1873. 09. 03.)	„Maigesetze” („Májusi törvények”): Lelkészek képzéséről és alkalmazásáról szóló törvény (1873. 05. 11.) Törvény az egyház fegyelmi hatalmáról és királyi bíróság felállításáról az egyházi ügyekben (1873. 05. 12.) Törvény az egyházi büntető és fegyelmi eszközök használatához való jog korlátozásáról (1873. 05. 13.) Törvény az egyházból való kilépés vonatkozásában (1873. 05. 14.)
1874	Katolikusok védekezése (1874. 01. 18.)	Új császári törvények: Törvény az anyakönyvezésről Poroszországban (1874. 03. 09.) Az ún. kiutasításról ²³⁵ szóló törvény 1874. 05. 04.)
1875	A pápa második vétője (1875. 02. 02.)	A kormányzat visszavágása: Az ún. derékszíjtörvény (1875. 04. 22.) Új rendi törvény (1875. 05. 31.) Törvény a katolikus egyházközségek vagyongazdálkodásáról (1875. 06. 20.)
1878	A császár elleni merénylet (kétszer egymás után) Második levélváltás az új pápa, XIII. Leó és a császár között (1878. 02. 20.; 1878. 03. 24.)	
1879	Bismarck a pápai nunciussal Münchenben és Bécsben folytatott tárgyalásokat követően a kultúrharc törvényeit enyhítette, az egész rendszer fokozatos leépítése. Kurzusváltozás a porosz kultuszminisztérium élén (1879. 07. 14.)	
1881	A harci szellem megtörése Bismarck békekészsége (1881. 11. 30.)	

Forrás: H. J. Schmidt, 1926. felhasználásával

Az 1872. július 4-én elfogadott *Jezsuitatörvény* végrehajtási rendelkezése a következőket írta elő:

„Minthogy a Jézus Társaság Rend a Német Birodalomból kitiltatott, e rend tagjainak rendi tevékenységet, különösen templomban és iskolában gyakorolni, valamint miszsiókat tartani tilos.”

A *Jezsuitatörvény* elfogadása után a *Kulturkampf* kiéleződött. Bismarck 1873. március 10-én beszédet tartott a *Herrenhausban* (Főrendiházban), amelyben a *Kulturkampf*-hoz való viszonyulásáról nyilatkozott:

„Ez a hatalmi viszály ugyanolyan feltételek között zajlik, mint minden más politikai harc, és elodázása a kérdésnek, amely vélemény nélküli emberekre gyakorolt hatással számolt, amikor azt fejtegetik, mintha az egyház elnyomásáról lenne szó. Az állam védekezéséről van szó, annak elhatárolásáról van szó, meddig terjedjen a papi uralom és meddig a királyi uralom, és ennek az elhatárolásnak úgy kell megtörténni, hogy az állam mellette működjék. Mert az evilági birodalomban övé a vezetés (*Regiment*) és az elsőbbség.”

A *Kulturkampf* tetőpontját 1872–1878 között az ún. *Májusi törvényekkel* érte el. Ebben az időszakban az egyházi és egyházpolitikai viszonyok még jobban kiéleződtek. Az állam és az egyház közötti harc és az általános helyzet romlott. A katolikusok védekeztek – többnyire egyes papok engedetlensége vagy ellenszegülése, a pápa és a császár közötti levélváltás formájában. Az állam a porosz papok és püspökök letartóztatásával, újságok betiltásával és új törvények elfogadásával szerzett érvényt akarátának. Néhány papot és püspököt a májusitörvény-ellenes cselekményei miatt kiutasítottak az országból, de ők engedély nélkül visszatértek, hogy templomaikban istentiszteletet tartsanak. Az illetékes hatóságok ellenük körözést adtak ki.

A *Kulturkampf* akkor jutott fordulópontra, amikor 1878-ban kétszer egymás után merényletet követtek el a császár ellen. A monarcha mélyen megrendült, a kormány pedig hajlandónak mutatkozott a harc enyhítésére. IX. Pius 1878. február 7-én bekövetkezett halála után az új pápa, XIII. Leó kilátásba helyezte az egyházi béke helyreállítását.

Az új pápa és a császár között történt második levélváltás után megkezdődtek a tárgyalások, először Münchenben és Bécsben. Bismarck kancellár is hajlandónak

mutatkozott a kultúrharc leállítására. Az első áldozat a porosz kultuszminiszter, Falk lett. Az új kultuszminiszter, von Puttkamer békülékenyebbnek mutatkozott. 1879. szeptember 8-án kelt levelében a következőket írta:

„Azon a véleményen voltam és vagyok, hogy az ifjúság erkölcsi-vallási nevelése és tanítása az iskolában olyan ügy, amelynél az államnak mint az egész oktatásügy vezetésének és felügyeletének jogi hordozója és az egyháznak – az evangélikusnak nem kevésbé, mint a katolikusnak –, mint keresztény üdvintézetnek az iskola területén közös munka által megvalósítandó *érdeke azonos*. Hogy az együttműködés a katolikus egyház vonatkozásában jelenleg nem az ifjúsági nevelés valódi érdekeinek megfelelő mértékben történik, olyan tény, amelyet részemről őszintén sajnálok.”

A harci szellem megtört. A harc már az állam függetlenségét veszélyeztette – miként Bismarck békekészségét kifejező beszédében mondotta –, és elérte célját:

„Minden harcnak van tetőpontja és hevesége, de nem lehet szó harcról belül a pártok és a kormány között, sem konfliktusról mint tartós és hasznos intézményről nem beszélhetek. A harcokat meg kell vívnom, de csak abból a célból, hogy eljussak a békéhez. ... Ha már elérhetem, ha fegyvernyugvást, amint éppen azokkal tettük, amelyek évszázadokon át tartottak, egy elfogadható *modus vivendivel* most is elérhetek, úgy kötelességszerűen cselekednék, ha ezt a békét nem fogadnám el.”

A végső szó még nem mondatott ki. Erre a harmadik periódusban került sor, amikor további tárgyalások után több egyházpolitikai törvénycikket elfogadtak. A katolikusoknak azonban nem minden óhajuk teljesült (a Jezsuitatörvény, az állami iskolafelügyelet, a polgári házasság stb. változatlanul megmaradt). Az állam és az egyház – úgymond – középúton találkoztak. Bismarck vágya, a *béke* elérése viszont teljesült.

A *Kulturkampf* harmadik periódusában az egyház, különösen az egyes hívők új stratégiát és taktikát választottak: pártot alapítottak. Az állam és egyház közötti ellentét után és a katolikus szociális enciklikák (pásztorlevelek) hatására új szociális mozgalmak indultak magában az egyházban és a katolikus érdekek hangsúlyozására. Ezek a *Rerum novarum* (1891) és a *Quadragesimo anno* (1931) enciklikáktól további lökést kaptak. Új egyházpolitika formálódott magán az egyházon belül is. Államfelfogása és az állami feladatokról vallott elképzelései fokozatosan

megváltoztak. A katolikus egyház innentől kezdve a) a *szubszidiaritás* elvét hangsúlyozta:

„amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”²³⁷

A katolikus társadalmi tanításban kiemelt tényezővé vált b) az *ember személyessége*, a társadalom esetében „a *társadalom személyessége*”, amely az emberközi kapcsolatokat sokszínűségéből származik; c) az igazságosság kritériuma, a *suum cuique* (mindenkinek a magáét) elv vagy a *társadalmi igazságosság*, amelyet háromszintű intézmény alkot: α) a létfenntartás, β) az egyéni teljesítmény vagy munkavállalók teljesítménye, illetőleg γ) a cég biztonságos működésének intézménye, és az a kritérium, hogy ezeknek a *teljes embert* kell szolgálni; és – bár csírájában – negyedikként: a *nemzet kultúrája*, amely a továbbadandó és átvett értékek örökségéből áll, illetve amelyre a fiatal generációk mindig rákérdeznek.

Ebben az új helyzetben az egyház felelősséggel tartozik a kultúráért, amely a béke kultúrája, illetőleg az emberi magatartás minőségét preferálja és támogatja. A kultúra lehetővé teszi, hogy alternatívákat találjunk a konfliktus megoldására, és korlátozzuk hatásait, amikor felismerjük, hogy közös a felelősség a háború megakadályozásáért és a fejlődés előmozdításáért. Innentől kezdve a béke új neve: a haladás.

Konfliktus mint kulturális harc

A *Kulturkampf* kulturális harcként is értelmezhető. A kulturális harcformák palettája ugyanolyan gazdag, mint a *Kulturkampfé*, amelybe tartozik. Ebbe a kategóriába sorolható a centrum-periféria jellegű konfliktus, a pápa 2006-os beszéde (amellyel itt nem foglalkozom, mert 1945 utáni esemény), valamint a felekezeti konfliktusok, továbbá a város–vidék ellentét, és a tőke–munka közötti konfliktus.

A centrum–periféria konfliktus

Egy másik kultúrharcforma a centrum–periféria konfliktus. Ez a konfliktustípus regionálisnak is nevezhető, melyben a centrum a területi egységek halmaza. A *centrum* „kultivatorként hat a környezetére és mintaként szolgál adott régió más területi egységei számára”. A *periféria* viszont olyan területi egységek halmaza, amelyek a centrumtól mért földrajzi és a fejlődési távolsága között olyan különbséget mutat, hogy hosszú időn keresztül rászorul a centrum támogatási programjaira, segélyakcióira és utánzására, ha a távolságot csökkenteni akarja. A centrum–periféria viszony és a benne rejlő konfliktuslehetőségek felbukkantak Észak és Dél, az alulfejlett, fejlődő és fejlett országok, a gyarmati és gyarmatosító országok fogalmi ellentétpárokban. Ugyanis ezek a fogalmak egyúttal szintbeli különbségeket fejeznek ki. A különbségek politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásokban egyaránt kimutathatók.

Friedrich List (1789–1846) szerint ahol szabad verseny és szabad kereskedelem érvényesül, ott a fejlett országok a kevésbé fejlett országoknak saját „énképüket” mutatják és hatalmi erejüknel fogva kolonizálják őket. Más szóval: gazdasági hatalmuk révén megakadályozzák őket a fejlődésben, amikor nem engedik, hogy a kevésbé fejlettek nagyobb növekedési fázist érjenek el. A gazdasági liberalizmus konfliktust idéz elő, mivel a gazdasági hatalmi politika a fejlődőképes országokat tartós stagnálásra ítéli.

Egy másik szemléletmód szerint „a centrum–periféria konfliktus csak a nyelvi-leg-kulturálisan uralkodó racionális elit és a regionális kisebbség viszonyára vonatkozik. Pártpolitikailag ez a konfliktus a nemzetileg orientált és regionális pártok közötti ellentétben fejeződik ki.”²³⁸

Egyéb kulturális konfliktusfogalmak

Vannak olyan kulturális konfliktusfogalmak, amelyek korukban fontos szerepet játszottak vagy játszanak még ma is. Közülük két konfliktusformát említek meg: a város–vidék ellentétet, valamint a munka–tőke közötti konfliktust. Az első a népi írók és az urbánusok harcának is nevezhető, jóllehet ez bizonyos mértékben szűkítést jelent, és a másik osztályharcként is értelmezhető, amely a tőke–munka viszonyt átviszi a társadalmi területekre.

A város-vidék közti viszály

A város és vidék ellentéte Magyarországon a népiek és urbánusok között az 1920–1930-as években tört ki. A népi írók többnyire vidéki-paraszti származásúak voltak, és erősen heterogén csoportot alkottak. A többség vidékről, egy részük a vidéki középosztályból származott. Voltak, akik autodidakta módszerrel (önképzés formájában), mások iskolázottságuknak köszönhetően váltak írókká.

Paraszti származású írók közé tartozott: Erdélyi József, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kovács Imre, Darvas József; *autodidakta* volt: Veres Péter, Gulyás Pál, Sinka István stb. és vidéki *értelmiségi* családból származott mindenekelőtt Németh László, Kodolányi János, Féja Géza vagy Gombos Gyula.

Szemük előtt a szegény parasztság sorsa lebegett, és a parasztság gazdasági és politikai felszabadítását tűzték ki célul. Hivatásukat misszióként fogták fel. Csak a közös cél kötötte őket egymáshoz, egyébként a megoldásokat külön utakon keresték olyannyira, hogy néha egymással is éles vitába keveredtek. Az akkori fogalmak szerint voltak közöttük baloldaliak, jobboldaliak és kompromisszumra hajlamosak, ami komoly támadási felületet is nyújtott az urbánusok részéről.

A népi írók kifejezés Németh Lászlótól származott. A népi irodalom nyomán bontakozott ki a népi mozgalom, amely egyesítette a társadalmi és a nemzeti érdekeket. A mozgalom célja a nemzeti felemelkedés elérése volt. Ennek érdekében megakarták szüntetni az igazságtalanságokat. Éppen ebben mutatkozott meg a baloldali radikálisok és a népi írók közötti különbség. A népiek ugyanis teljes társadalmi átalakítást akartak; a baloldali radikalizmust mint ideológiát elutasították, mert az a nemzeti gondolattal felhagyott. A népiek közül többen szélsőséges, antiszemita nézeteket is vallottak.

A népiekkel szemben az urbánusok elsőként politikai demokráciára törekedtek, és ennek rendelték alá a parasztság problémáinak megoldását. Az 1930-as vége felé az urbánusok egy része már mindent a zsidókérdés szemüvegén keresztül értelmezett és volt hajlandó vizsgálni.

Jóllehet a népiek és az urbánusok közötti vita a népi radikalizmus és a baloldali radikalizmus közötti viszályként kezdődött, valójában a köztük levő konfrontáció a sokféle ellentétnek és ellenmondásnak a lecsapódásaként, valamint fedőneveként fogható föl. Erre bizonyíték lehet a zsidó írókkal való erőteljes konfrontálódás.

Németországban a népi–urbánus vita a város–vidék ellentétben nyilvánult meg. „A város–vidék ellentét a feltörekvő polgárság és a paraszti-vidéki népesség, külö-

nösen a földbirtokos vidéki nemesség között keletkezett az iparosodást megelőzően, és a vita a városi, illetőleg mezőgazdasági termelési forma és életmód elsőbbségéért” folyt. Az ellentét elválasztotta egymástól többek között a protekcionizmus és a szabad kereskedelem szószólóit.

A munka és a tőke konfliktusa

Harmadikként említendő az iparosodással megjelent munka–tőke közötti konfliktus. Ez a konfliktusvonal tipikusan az ipari társadalom érdekében tört ki és eredetileg a termelőeszközök fölötti ellenőrzésért folyt: a polgári tulajdonosok vagy a társadalom, illetőleg az állam gyakoroljon-e kontrollt felettük.²³⁹

A *Rerum novarum* enciklika nyomán a katolikus egyházban a munkának több dimenziója fejlődött ki. A legfontosabb dimenziói: a semleges, a társadalmi és a személyes dimenzió. Ezen dimenziók figyelembevételével a munka jelenthette

- 1) a létfenntartás, a megélhetés biztosítását – *semleges* dimenzió, vagy
- 2) azt a tényt, hogy a munkának mindig társadalmi vonatkozása van, amely az együttműködés, a munkamegosztás, cseretevékenység, másakra irányultság formájában áll fenn – *társadalmi* dimenzió, és
- 3) azt, hogy a munkavégzés a személy, képességeinek és készségeinek, tudatának és identitásának fejlődése érdekében történik – *perszonális* dimenzió.

A munka szociális dimenziója lényegénél fogva a közjóhoz kapcsolódik. Az ember munkájával hozzájárul az anyagi feltételek megteremtéséhez, ami által emberhez méltó életet élhetünk, illetőleg (általa) mások hasznára válik. A munka tehát – a vallási-erkölcsi dimenzió mellett – az ember létfenntartásának nélkülözhetetlen feltétele, segíti a kibontakozásban, tervei megvalósításában, és a közjó-funkcióján keresztül, hogy mások hasznára váljon, illetőleg másokkal együttműködjön emberhez méltó élet kialakítása érdekében.

A munka specializálódásának és specifikációinak következményeként alakultak ki és különültek el az egyes foglalkozások (*professziók*), amelyeket a *Quadragesimo anno* már hivatásrendi alapon tárgyalt.

A konfliktus tényleges kiváltója és fenntartója az a tőke, amely nem hajlandó figyelembe venni, hogy

- a munkának szintén van értékteremtő ereje, sőt a tőke munka nélkül hatástalan;

- az ember személy;
- a tőke és a munka az ember és családja megélhetését és boldogulását szolgálja;
- a munka az ember kibontakozása, lelki élete szempontjából fontosabb, mint a tőke.

Ha a munka–tőke konfliktusban gondolkodunk, akkor a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* társadalmi tanítása a munka elsőbbségét hirdette a tőkével szemben.

Ennél kissé plasztikusabban tárta fel a viszonyt és fogalmazott a gazdasági renddel kapcsolatosan a fenti két enciklika nyomán az Osztrák Katolikus Püspöki Konferencia:

„a gazdaságban nem csupán javak termeléséről és szolgáltatások nyújtásáról van szó, hanem lényegében az emberek együttműködéséről. A gazdasági folyamat társadalmi rendje ezért az emberi követelményeknek megfelelő (*menschengerecht*) gazdasági rend központi feladata, ami semmiképpen sem zárja ki, hogy a javak előállítása és a szolgáltatások nyújtása sajátos tárgyi törvények szerint zajlanak. Ahol azonban az Isten képére teremtet, szabad, felelősségük tudatában cselekvő személyek a gazdasági folyamatban együttműködnek, az emberi méltóság tiszteletben tartása, a közös felelősség vállalása és a beleszólás joga, valamint a munka világának emberivé tétele az *elsődleges feladat*.”²⁴⁰

A KULTURKAMPF MAGYARORSZÁGON

A *Kulturkampf* hivatalosan mintegy másfél évtizeddel később kezdődött Magyarországon a németországihoz képest. Kezdő időpontjának Csáky Albin 1890. 02. 26-án keltezett elkeresztezési rendelete tekinthető, és a törvényhozásban az 1895: XLIII. törvénycikk elfogadásával 1895. november 8-án ért véget.

A magyar *Kulturkampf* törvényei egyházpolitikai törvények voltak és magukban foglalták:

- a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikket;
- a gyermekek vallásáról szóló 1894: XXXII. törvénycikket;
- az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXXIII. törvénycikket;
- az izraelita vallásról szóló 1895: XLII. törvénycikket;
- a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895: XLIII. törvénycikket.

A *Kulturkampf* idején az események alakulására ható fontosabb vezető személyek voltak:

Állami részről	Egyházi részről
Miniszterelnökök:	Bíboros hercegprímások:
Tisza Kálmán (református) (1875. 10. 25–1890. 03. 13)	Simor János (1867. 01. 20 ²⁴¹ –1891. 01. 23)
gróf Szapáry Gyula (római katolikus) (1890. 03. 13–1892. 11. 17)	Vaszary Kolos Ferenc (1891. 10. 27 ²⁴² –1915. 09. 03.)
Wekerle Sándor (1892. 11. 17–1895. 01. 14.)	Érsekek, püspökök:
báró Bánffy Dezső (1895. 01. 14–1899. 02. 26)	Schlauch Lőrinc püspök, bíboros (1873. 03. 17 ²⁴³ –1902. 07. 10)
Vallás- és Közoktatásügyi miniszterek:	Hornig Károly püspök, bíboros (1883. 02. 09. ²⁴⁴ –1917. 02. 09.)
gróf Csáky Albin (római katolikus) (1882. 09. 22–1894. 06. 10.)	Samassa József érsek, bíboros (1871. 01. 01–1912. 08. 20.)
báró Eötvös Lóránd (1894. 06. 10–1895. 01. 15.)	Bécsi nunciusok:
Wlasics Gyula (1895. 01. 15–1903. 11. 03.)	Luigi Gialimberti érsek, bíboros (1887. 05. 23–1893. 01. 16. ²⁴⁵)
	Antonio Agliardi püspök, bíboros (1893. 06. 12–1896. 07. 24. ²⁴⁶)

A magyar *Kulturkampf* idején
a király I. Ferenc József (1867–1916) és a pápa XIII. Leó (1878–1903) volt.

Előzmények

A magyar *Kulturkampf* kitörésének előzményei közé tartozott, hogy

- az 1848: XX. törvénycikk jelentősen átalakította az ország vallási arculatát azzal, hogy a 2. §-a előírta:

„bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg”;

- az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-a pedig a „nem nemet követ” elvet nem egyértelműen szabályozta, következésképpen többféleképpen lehetett értelmezni.

A két törvénycikk alapján Magyarország vallási palettája három kategóriára osztott: voltak

- a bevett vallások,
- a törvényileg elismert vallások, illetőleg
- az egyik kategóriába sem tartozó felekezetek, szekták.

Ez utóbbiakat *tiltott* felekezeteknek is lehet nevezni, mert működésükhöz a szükséges engedéllyel nem rendelkeztek vagy nem kapták meg.

Magyarország vallási kategóriákra osztása, illetőleg az „egyenlőség és viszonyosság” megállapítása a helyzetet bonyolította, mert a katolikus egyház részbeni privilegizált helyzete továbbra is megmaradt, illetőleg az egyes vallások saját belső előírásai sok esetben nem követték a világi hatóságok elképzeléseit. Következmenyképpen: az állami és az egyházi törvények közötti feszültség kisugárzott a társadalmi viszonyokra, főként az egyes „egyenjogú és viszonyosság” élvező felekezetek közötti viszonyra.

Kritikus területek

Az egyenjogúság és viszonyosság nyomán kritikus területeknek a gyakorlatban a vegyes házasság, a gyermekek keresztelese és a vallásváltoztatás intézménye számított. A katolikusok és protestánsok között a legérzékenyebbek közé a vegyes házasságok és a vegyes házasságból született gyermekek megkeresztelése tartozott. A vallásváltoztatás problémája nem annyira köztük merült fel és okozott gondot, hanem a keresztények és zsidók közötti viszonyban csúcsosodott ki, miután – a kultúrharc keretében és következményeként – az izraelita vallást is bevett vallássá nyilvánították (1895), vagyis a zsidókra is kiterjesztették az áttérés (vallásváltoztatás) lehetőségét, és meggyőződésből vagy egyéb körülmények hatására egyre többen tértek át a keresztény hitre: lettek konvertiták.²⁴⁷

A vegyes házasságok kérdése

A kultúrharchoz vezető úton az egyik legkritikusabb területnek tekinthetők a *vegyes házasságok*. A *katolikus lelkészek* kétféleképpen viszonyulhattak a vegyes vallású jegyesek házasságkötéséhez:

- *passzív asszisztenciával*, vagyis nem áldották meg ünnepélyesen a házasságot (ilyenkor a vegyes vallású jegyesek inkább a protestáns templomokban házasodtak, ami nem lehetett racionális célja a katolikus egyháznak);
- *ünnepélyes megáldással*, amikor a vegyes vallású jegyesek vállalták, hogy a születendő gyermekeiket katolikus nevelésben részesítik, illetőleg a lelkészek reverzálist kértek, és megkeresztelték a vegyes házasságból származó gyermekeket.

A szigorúság érthető, mert a katolikus egyház csak akkor eskethetett vegyes vallású jegyeseket, ha biztosítva látta a másik, nem katolikus fél részéről is, hogy születendő gyermekeiket katolikus hitben fogják nevelni. Egyébként tiltotta a vegyes házasság megkötését. Ha a katolikus jegyes fél nem katolikus templomban mégis házasságot kötött, az engedély nélkül kötött vegyes házasság következménye lett az egyházból való kitaszítás.

A keresztelesek nemcsak vallási, hanem gazdasági és adminisztratív (közjogi) szempontból is jelentőséggel bírtak. Gazdasági szempontból azért, mert az adott egyház működésének biztosításához különböző jogcímenek terheket róhatott ki tagjaira, adminisztratív szempontból pedig adott személy azonosságának²⁴⁸ megállapításához a megkeresztelt anyakönyve biztosította az írásbeli hátteret.²⁴⁹ Vagyis az általuk kiállított keresztlevelel állami hitelességű kivonatnak minősült.

Következésképpen, aki megkeresztelte a gyermeket, az továbbra is annak a felelősetnek a tagjaként tarthatta nyilván – ha a gyermek iskolába került, akkor katolikus hittant tanulhatott stb.

Nem nemet követ?

Az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-a szabályozta a *gyermekek vallásának* kérdését:

„A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.”

1876-tól e § szerint jártak el a középiskolákban, de az elemi iskolákban továbbra sem volt kötelező a nem szerinti kereszteleésnek megfelelő oktatás választása a katolikusok és a protestánsok között. Ha a lelkész nem a nemek szerinti vallás megválasztásának rendelkezését követte, hanem mindkét nemből származó gyermeket megkeresztelte,

azt „elkeresztelésnek” nevezték, amelyet 1879. január 20-án kelt levelében a kultuszminiszter úgy szabályozott, hogy az anyakönyvezendő tényt mindig annak az egyháznak az anyakönyvébe jegyezzék be, ahol az végbement.

Az elkeresztelések és az áttérések problémája

Az elkeresztelések problémájának megoldására a protestánsok szerették volna, ha az elkeresztelést végző katolikus papokat felelősségre vonnák. Ehhez a szankcionáláshoz az 1879: XL. törvénycikk kihágásokról szóló 53. §-át alkalmazták, és feljelentéseket tettek, amikor elkeresztelés jutott tudomásukra. A bírósági gyakorlat azonban rendszerint csak arra az esetre vonatkoztatta a szakaszt, amikor vallásváltoztatás történt, vagyis: az áttért új vallást vett fel. Ezért az elkeresztelő katolikus lelkészeket ritkán marasztalták el.

53. § A ki életkorának tizennyolczadik évét még be nem töltött kiskoru egyént az 1868: LIII. törvénycikk rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe felvesz: két hónapig terjedhető elzárással és háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő

1879: XL törvénycikk

Vallás és annak gyakorlata elleni kihágás

Sőt, olyan ítéletek születtek, amelyek mind a katolikus, mind a protestáns felet megdöntötték: a katolikus felet például azzal az indoklással mentették fel, hogy az „elkeresztelés” aktusa csak az általános kereszténységbe vezet be, semmit sem mond arról, hogy az adott személy melyik vallásba nyert felvételt. A Kúria 1882. március 24-i elvi döntése egyértelműsítette a helyzetet: a kihágással járó szankció az 1868: LIII. törvénycikk 2. §-ára vonatkoztatható, amely kimondja:

„Áttérni annak szabad, a ki életkora 18. évét már betöltötte. Azonban a nők férjhez menetelők után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.”

1884. július 11-én Trefort Ágoston kultuszminiszter rendeletet adott ki, hogy akik elkeresztelnek, azok kötelesek a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek megküldeni. Trefort rendelete komoly riadalmat váltott ki a katolikus egyháznagyok körében, és abban állapodtak meg, hogy alkalmazzák azt a megoldást, amely szerint a törvény nem ismerete mentesít a felelősségre vonás alól. Tehát az elkeresztelés katolikus gyakorlata az ország nagy részében továbbra is megmaradt, mert – két egy-

házmegye kivételével – hivatalosan nem hirdették ki a rendeletet. A bíróságok is ennek megfelelő ítéleteket hoztak, vagyis: a jogszabályt nem ismerő lelkészeket felmentették.

A pápai levél

A püspökök eljárását közvetve XIII. Leó pápa is megsegítette az 1886. augusztus 22-én kelt *Quod multum diuque*²⁵⁰ kezdetű körlevelével, amelyet a magyar püspökökhöz címezve Buda felszabadításának 200. évfordulójára adott ki, és amelyben arra hívta fel az illetékesek figyelmét, hogy

„a törvényből távolítsanak el mindent, ami az Egyház jogaival nem áll összhangban, cselekvési képességét csökkenti és a katolikus hitvallással ellenkezik.”

Ugyanakkor általánosságban megtiltotta a katolikusok és nem katolikusok közötti házasságkötést. Viszont lehetővé tette, hogy az Egyház meghatalmazása és engedélye alapján a vegyes házasság létrejöjjön azzal a feltétellel, hogy a születendő gyermekeket katolikus hit szerint nevelik.

Helycserék a kormányban

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén 1888 szeptemberében csere történt: Csáky Albin (1888–1894) lett a kultuszminiszter. Az igazságügy-miniszteri széket a református Szilágyi Dezső (1889–1895) kapta meg, aki a házassági jog előkészítésével az evangélikus Győry Eleket bízta meg. Mind Csáky, mind Győry polgáriházasság-pártiak voltak, Szilágyi pedig református főgondnokként erőteljesen katolikus-ellenes.

A magyar Kulturkampf

A magyar kultúrharcnak nevezett időszak (1890–1895) a németországiéhoz képest kevésbé volt olyan heves és harcias. Nem is történtek akkora nyilvános konfrontációk,

és nem húzódott el közel egy évtizedig. A lezárás is „magyarosra” sikeredett: a további felekezeti vitákat megelőzendő kötelező erővel a vallási esküvőktől függetlenül új intézményt vezettek be: a polgári házasságot.

A magyar Kulturkampf kiváltó oka

A kultúrharc egy régóta húzódó felekezeti vita (az elkeresztelések) következményeként tört ki. Nevezetesen: Csáky Albin kultuszminiszter 1890. február 26-án 10.086 szám alatt olyan rendeletet adott ki, amely kötelezővé tette a felekezeteknek a kereszteleési bizonylatok kölcsönös megküldését.²⁵¹

„1. Mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket megkeresztelnek, ki az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-ának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevétele nélkül a ténykedés napját közvetlenül követő nyolc nap leforgása alatt a kereszteleési bizonylatot az illetékes lelkésznek tértivevény vagy kézbesítési könyv mellett hivatalból átküldeni tartoznak, tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kívánatra.”

A kereszteleési bizonylatok átküldését a szülők kérésétől függetlenül, pontosabban: „tekintet nélkül minden bármely oldalról jövő intézkedésre vagy kívánatra”, hivatalból kellett megejteni. A rendelet nem kereszteleési kivonat, hanem *kereszteleési bizonylat* átküldését írta elő. Az átküldés tényét a kereszteleési bizonylaton és a saját anyakönyv megfelelő „jegyzet-észrevétel” rovatában is fel kellett tüntetni az alábbi szövegezéssel:

„Hivatalból áttétetett az N. N. lelkési hivatalnak, hely, idő.”

A miniszteri rendelet 3. pontja foglalkozott az átküldött kereszteleési bizonylat jogi érvényességével, amelynek lényege, hogy csak belső használatra alkalmas:

„[Az] észrevétellel ellátott és az illetékes lelkészhez áttett anyakönyvi bejegyzés – mely bejegyzés az 1868: LIII. törvénycikk 12. §-ának rendelkezésén, hogy a gyermekek szülőik vallását nemük szerint követni tartoznak – mit sem változtathat és semmi nemű jogi érvennyel vagy hatállyal nem bír, csupán egyházi célokra az illető hitvallás

belső ügykezelésében használható fel. Ezen anyakönyvi bejegyzésekről sem magán, sem hivatalos megkeresésre, sem statisztikai, népszámlálási, újoncállítási vagy egyéb hasonló adatok összeállítása, sem köz- vagy magánjogi kérdések körül fölmerült, például házassági, örökösödési stb. ügyek érdekében kivonatokat kiállítani nem szabad.”

A rendelet – tekintettel a bírósági joggyakorlatra – nem büntette az elkereszteléseket, viszont 10-től 50 forintig, ismétlés esetén 100 forintig terjedő bírsággal büntette a rendelet ellen vétő lelkészt, vagyis: ha az elkeresztelő a keresztelési bizonylatot nem küldte át.

A rendelet az 1880: XXXVII. törvénycikket és végrehajtására kiadott belügyminiszteri rendeletet jelölte meg kihágások esetén irányadónak, egyúttal hatályon kívül helyezte az 1884. július 11-én 24.727. szám alatt kibocsátott szabályrendeletet.

Az ominózus rendelet közvetlen előzményei

A magyar katolikus püspöki kar véleménye szerint a vallásfelekezetekről szóló törvény nem szól sem elkeresztelésekről, sem anyakönyvi kivonatok kölcsönös megküldéséről. Amit a protestánsok akarnak, azok utólagos belemagyarázások a törvénybe.

Többen javasolták az ominózus rendelkezési hely módosítását, illetőleg a rendelet visszavonását. A református Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter az 1868: LIII. törvénycikk módosítását indokolatlannak tartotta, viszont követelte Csákytól mint illetékes minisztertől a törvény 12. §-ának végrehajtását, más szóval: az elkeresztelések ügyében a rendeleti szabályozást. Csáky a katolikus egyház több főpapjával egyezettett, de egyetértésre nem jutottak. Mindössze halvány reményt jelentett Schlauch érsek azon nyilatkozata, hogy a keresztelési bizonylatok átküldése protestáns lelkészek részére katolikus részről megengedhető. A protestánsok által „elkeresztelésnek” nevezett keresztség kiszolgáltatása és ennek házasságkötési vonatkozása viszont nem tiltható meg, mert azok ellenkeztek volna a katolikus hittel.

Az 1890. február 26-án elfogadott rendelet csak 1890. március végén, a püspökök részéről hosszabb kísérőlevéllel jutott el a címzettekhez. Hivatalos lap (Budapesti Közlöny) 1890. április 6-án tette közzé.

A rendelet további sorsa

A lelkeskedő papság körében *mozgalom támadt a rendelet ellen*. A győri, a rozsnyói, a nagyvárad, az erdélyi és a szombathelyi egyházmegyékben nem hirdették ki a rendeletet. Viszont a püspöki kar olyan határozatot adott ki, amely lehetővé tette, hogy a lelkészek a Csáky-féle rendeletet végrehajthassák, de nem tette kötelezővé a végrehajtását. Volt olyan püspök, aki körlevélben vonta kétségbe a rendelet törvényességét, mások az átküldés tényének rögzítését az „Észrevételek” rovatban kérték jelezni. Sőt, volt olyan püspök, aki a pap belátásától tette függővé, hogy megkereszteli-e a vegyes házasságból született gyermekeket, ha úgy véli, hogy nincs biztosítva katolikus neveltetése stb.

Egyedül a reformátusok fogadták pozitívan a rendeletet, mert az a *protestáns felfogásnak* megfelelt. Viszont többen aggodalmaskodtak, mert a „fegyver” visszafelé is elsülhetett, ugyanis sok protestáns elkeresztelés történt, amit a rendelet szerint nekik is kötelességük lett volna a katolikusok felé megküldeni.

A bírósági gyakorlat szerint viszont egy miniszteri rendelet nem alkothatja egyedül büntetőeljárás alapját. Mindezt tudta a katolikus papság is. Bár első fokon kötelezték őket a rendelet végrehajtására, pénzbírságra és a költségek megtérítésére. Behajthatatlanság esetén elzárásra, ami nem történt meg, mert az elítélt lelkészek az alispánhoz, Budapesten a főkapitányhoz; a másodfokú ítélet ellen pedig a belügyminiszterhez fellebbeztek.

Néhány kivételtől eltekintve a katolikus papság a püspöki utasítások ellenére sem engedelmeskedett

A rendelet arra kényszeríti a katolikus egyházat, hogy „az eretnekeknek mintegy átadja azok lelkét, kiknek megváltására isteni küldetése van, tudatosan arra törekszik, hogy a katolikus papságot az eretnecség terjesztésének eszközévé tegye.”

Részlet XIII. Leó pápa Ferenc József császárhoz
1890. július 3-án írott leveléből

„a honlakosokat nemzetiségi leszármazásuk megállapításában, az egyházi anyakönyveknek valami véletlen eset miatt történő megsemmisülése vagy megromlása által fenyegethetné, határozatlik, hogy

1.§ Az illető lelképásztorok, minden valláskülönbség nélkül, a kereszteltek, házasulók és elhalálozottak anyakönyveit ezentul két példányban szerkeszték; minden év végével pedig az illetékes törvényhatóság törvényes bizonyága az egyik példányt vegye át, írja alá, s ilyenképen az illető törvényhatóság levéltárába vigye be.

Az egyházi anyakönyvek leltárba helyezéséről szóló
1827: XXIII. törvénycikk

a rendelet előírásainak. Sőt, a *protestáns feljelentések és állami végrehajtó* kiküldése sem ingatta meg őket ebben az elhatározásukban. Közölték: vezettessék őket elő, de nem teljesítik a világi hatalom rendelkezését.

Koncentrált támadás indult a katolikusok ellen a protestánsok részéről, a felekezetek közötti ellentét elmérgeződött, amelybe a protestánsokon kívül a zsidók is bekapcsolódtak.

Végül patthelyzet alakult ki, amit tetézett egy 1880-ban kelt belügyminiszteri rendelet, amely megengedte, hogy a hatósági idézésre meg nem jelent személy ügyében a tárgyalás lefolyjék anélkül, hogy az illetőt a karhatalom elővezetné.

Gróf Szapáry Gyula miniszterelnök (1890–1892) – figyelemmel a vatikáni tárgyalásokra – nem hivatalosan megtiltotta, hogy a rendelet végrehajtását megtagadókat karhatalommal elővezessék. A vatikáni tárgyalások nem vezettek eredményre, mert a Vatikán is a végrehajtást megtagadó papsággal értett egyet, más szóval: elutasította a rendelet végrehajtását.

Végül Szapáry miniszterelnök 1890. augusztus 20-án a Szent István napi ünnepen tárgyalt Simor bíborossal, és közbülső megoldásnak ajánlotta a rendelet olyan értelmű módosítását, amely nyomán a keresztlő lelkész a közigazgatási hatóságnak küldené meg az anyakönyvi kivonatot. Simor bíboros közvetített Róma felé, Róma azonban nem fogadta el ezt a megoldási lehetőséget sem. Az ide-oda zajló *kulisszamunkák* eredményeként 1890 októberében Róma ismét megbízta Simor bíborost, hogy folytasson tárgyalásokat a kormánnyal. Ekkor a bíboros előhozakodott a protestáns elkeresztelések ügyével és azzal a ténnyel, hogy a másik fél gyakran nem tünteti fel a katolikus szülők vallását, illetőleg drasztikus lépésként felvetette a katolikus fél részére a felmentés megtagadásának lehetőségét vegyes házasság esetén.

A kormány bekeményített. Elutasította a bíboros hercegprímás javaslatait, nem változtatta meg a 12. §-t, és a Csáky-féle rendeletet érvényben tartotta. A király helyeselte a minisztertanács határozatait.

A tárgyalások jól mutatják, hogy a kormány a protestantizmussal nem mert szembeállni, mert szavazataiktól és támogatásuktól függött a fennmaradása. Azonkívül a közvélemény is kezdett katolikusellenes hangot megütni. Ezt izzították különféle cikkekkel és röplapokkal.

A kultúrharc tetőzése

A politikai adok-kapok alanyai a kormány, a katolikus egyház, a király és XIII. Leó pápa, illetőleg az általa az ügy vizsgálatára és megoldására kinevezett négytagú bíborosi bizottság, továbbá a nuncius mint közvetítő. A protestáns fél hivatalosan csak feljelentőként lépett fel, valamint Tisza István és a többiek vezetésével a háttérben mozgatta a szálakat. Politikai oldalról be-beszólt a főrendi ház is, amely Zichy Nándor vezetésével a kérvények hatására az elkeresztelési javaslat megtárgyalását kérte (amitől végül kérésre elálltak).

Amikor látta a kormány, hogy a tárgyalások megfeneklettek, 1890. december 22-i ülésén elhatározta a polgári anyakönyvezés bevezetésének előkészítését. Ezzel lényegében ki lehetett volna kerülni a felmerült vitákat, és kiszolgáltatottságát a két vallás közötti konfliktusnak. A helyzet azonban *bonyolódott* azzal, hogy az elkeresztelés problémája a vegyes házasságok miatt merült fel és került előtérbe. Komoly problémát okozott, hogy a Szentszék visszavonni tervezte XVI. Gergely pápa engedélyét, amely lehetővé tette a vegyes vallás akadályá alóli felmentést, és meg akarta tiltani a vegyes házasságok ünnepélyes megáldását, illetőleg a passzív asszisztenciát a katolikus lelkészek részéről. Ez – minthogy Magyarországon elég magas volt a vegyes házasságot kötők száma – társadalmi feszültségekhez vezethetett volna.

A feszültséget megelőzendő és az új bíboros hercegprímás kinevezéséig a kormány függőben hagyta a kérdést, egyelőre lemondott az állami anyakönyvezés bevezetéséről. Közölte Rómával, hogy mérsékletre int a Csáky-féle rendelet végrehajtásában, elhalasztja a polgári anyakönyvezés bevezetését, Róma pedig vállalta, hogy átmenetileg nem gördít akadályt az elé, hogy a lelkészek évente a közigazgatási hatóságoknak megküldjék a vegyes házasságból származó gyermekek anyakönyvi kivonatait.

A *protestáns feljelentések* miatt a *kihágási ügyek* azonban gyarapodtak. A dunántúli egyházkerület is a feljelentésekre biztatta a lelkészeit: közigazgatási úton szerezzenek érvényt a rendeletnek. Katolikus részről a *Magyar Állam* című lap indított rovatot, illetőleg jelentetett meg több cikket „Vallásüldözés Magyarországon” címmel.

A kiszolgáltatottság és tehetetlenség ellensúlyozására katolikus oldalról 1891-ben megindultak a *törekvések egy katolikus párt létrehozására*. Ehhez jó alapot szolgáltatott a törvényhatóságokban szerzett tapasztalatok. Más szóval: az érdekek védelme megkívánta a sorok rendezését, mégpedig a kornak megfelelő módszer megválasztásával. Ekkor kezdték ismét hangsúlyozni az autonómiát. A katolikus egyház *autonómia-törekvései*, az elkeresztelések ügyének rendezése, valamint a kongrua kérdése új szint

hoztak a felső papság gondolkodásmódjába is, amelyeket Vaszary Kolos, az új esztergomi érsek első nyilvános beszédében mint három legfontosabb megoldandó kérdést feszegetett. Békülékenynek mutatkozott Csáky irányába, mert a rendelet kibocsátásával kapcsolatban jóhiszeműséget tételezett fel róla, illetőleg úgy mondta, hogy a rendelet nem oka, hanem következménye annak, hogy ezek a kérdések 1868 óta nem oldódtak meg.

Az új hangvétel és törekvések aggodalommal töltötték el azokat, akik nem szívesen látták a katolikus egyház és – egyáltalán a kereszténység – talpra állását és megerősödését. Febronius (Beksics Gusztáv) áttekintve a katolikus egyház képviselőit az egyes vármegyékben például a következőket írta:

„Íme, a nagy országos politikai keret. Ha az ultramontanizmus használni akarja, sikeresen használhatja. Lehet csinálni kath. pártot mindenütt, országot és helyit. A jövő választásnál a kath. párt tömegesen beválaszthatja a lelkészeket a parlamentbe.

Egész fekete sereg foglalhat helyet a különböző pártok padjain.

Ez ellen, ha az ultramontanizmus komoly kísérletet tesz erre, csak egy orvosság van.

A lelkészeknek s általában a papoknak (felekezetre tekintet nélkül való) kizárása a parlamentből.”

„A vegyes házasságok és reversálisok nagy kérdéseinek idején, valamint azon fényes korszakban a liberalizmus lendületes korszakában, midőn Deák Ferencz vezérlete alatt a most ostromolt 1868: 53. t.-cikk készült, parlamentünkben ismeretlen volt nemcsak a clericalizmus, hanem még a vallási különbség is. Nem ültek a házban katolikusok és protestánsok, hanem a magyar nemzet képviselői vallás- és felekezeti különbség nélkül. Oly nyilatkozatok pedig, minőket világi egyének is, de főleg néhány egyházi férfiú most tett a házban, egyszerűen lehetetlenek voltak volna a fölvilágosodás és szabadelvűség ama időszakában.”²⁵²

Közben Győry Elek 1891 nyarára a családjogi törvény *házasságjogi* fejezeteivel elkészült. Erőteljesen protestáns szemléletet tükrözött, de azon is túlment. Maga a törvénytervezet a *kisegítő polgári házasságot* akarta intézményesíteni, vagyis akkor lett volna alkalmazható, ha a lelkész megtagadta volna közreműködését a házasságkötésnél. (A tervezet a zsidóval kötendő házasságot is megengedte.) Vegyes házasság

esetén a jegyesek választhattak volna, hogy egyházi vagy polgári házasságot kötnek. Viszont teljesen állami feladat lett volna a házasság felbontása. A családjogi törvény előkészítő bizottsága ősszel megkezdte a tervezet tárgyalását. 1892. április végére azonban a polgári házasság kisegítő jellegére vonatkozó nézetek megváltoztak, és a tervezet a házasságot polgári viszonynak tekintette.

Ezzel egyidejűleg Csáky Albin elérkezettnek látta az időt a *részleges polgári anyakönyvezés* bevezetésére. Ez azt jelentette volna, hogy nem kell a rendeletet megváltoztatni, az elkeresztelési ügy magától megszűnik. Ezt a nézetét az 1892. május 19-én tartott képviselőházi ülésen megerősítette azzal, hogy a részleges polgári anyakönyvezést átmeneti időre szánja, addig maradna érvényben, amíg a polgári anyakönyvezés elrendelése meg nem történik.

A miniszter beszéde után Irányi Dániel *határozati javaslatot* kívánt hozatni a válás szabad gyakorlásáról, illetőleg a felekezetek egyenjogúságáról szóló törvények elkészítésére. Apponyi Albert a szabadelvűség és az igazságosság követelményeként a zsidó vallás recepcióját, a katolikus autonómia és a lelkési kongrua szabályozását vetette fel. A református Tisza István felszólalásában sem tartotta alkalmasnak az időt az 1868-as törvény módosítására, támogatta a részleges polgári anyakönyvezés bevezetésének gondolatát, illetőleg úgy nyilatkozott, hogy a házassági jogot az általánosan kötelező polgári házasság elrendelésével kell szabályozni, támogatta gróf Apponyi Albert felvetéseit, viszont nyugtalanítónak tartotta a katolikus egyház mozgalmi szervezkedését, mert félt, hogy a mozgalmon keresztül a politikai életbe is beviszi a felekezeti viszályt. Ezt követően a képviselőház Irányi Dániel határozati javaslatát nagy többséggel elfogadta.

A *katolikus mozgalom* kialakulását elősegítette, hogy a Csáky-féle rendelet végrehajtása során megszülettek az első ítéletek, amelyek kötelezték a katolikus papokat – a keresztelési bizonylatok átküldésének elmulasztása miatt – bírságok fizetésére. Történtek árverések. Sőt az is előfordult, hogy egyik protestáns alispán egy már elévült ügy miatt is bírságot szabott ki az elkeresztelő lelkészre.

Előrelépést jelentett a katolikus szervezkedés terén a Katolikus Kör megalakulása Budapesten. A nyomást a törvényhozás főrendi házában 1892. július 14-én Vaszaray Kolos fokozta, amikor rámutatott arra, hogy a régi képviselőházi határozat az új képviselőházat már nem kötelezi. Tehát joga van tőle eltekinteni és az 1868-as törvénnyel kapcsolatos változtatásokat megtenni: vegyék figyelembe a szülők szándékait is. Ha valóban liberálisak akarnak lenni, hozta fel ellenérvként, akkor a protestánsok elfogadnák ezt, mert éppen ők követelték 1790-ben is a szülők szabad

rendelkezését a vallás megválasztásánál, illetőleg a törvényhozás változtassa meg a 12. §-t, amely liberalizmusellenes.

Csáky elutasította a bíboros felvetéseit, mert – szerinte – az állam (a kormány és a törvényhozás) nem köteles meghajolni egyes vallási meggyőződések előtt. A kormány a helyzetet a vegyes házasságokból származó gyermekek részére polgári anyakönyvezéssel akarta rendezni, mert szülők rendelkezése – úgymond – nem jelentene megoldást.

A felsőházi beszéde után Vaszary Kolos bíboros megbeszélést folytatott Szapáry Gyula miniszterelnökkel és Csáky Albin miniszterrel, és ezekről részletes jelentést küldött a pápának, és utasítást kért a további magatartást illetően. A római válasz megtiltotta a polgári anyakönyvezés megszavazását, illetőleg helyeselte, hogy még most sem hozták nyilvánosságra azt a két levelet, amely Róma korábbi, a lelkészek magatartását előíró tiltó álláspontját foglalta magában.

Egyes *protestáns* lapok a „liberalizmus és a protestantizmus összeforrásának” tudatában és felhangjával fokozták katolikusellenes támadásaikat. Róma által „kifőzöttnek” nevezték a bíboros hercegprímás beszédét, a törvényhozás megtámadását látták benne, és úgy vélték, hogy visszatérni látszanak a régi idők, és úgy ítélték meg, hogy az alsó papság mozgalmához már a felső papság is csatlakozott, és az egész törekvés egyházilag legalizálódott. Azt írták, hogy a katolikusok mozgalma szabadságellenes, reakciós, mert hatályon kívül akarják helyezni a felekezeti békét biztosító törvényeket. Tisza István Komáromban az állam és a protestantizmus közötti együttműködést emelte ki, mert ha – úgymond – erős az állam, erős a protestantizmus is. Viszont ha harcolunk a katolikusok ellen, ne protestáns, hanem állami szempontból tegyük – mondotta.

A beszéd hatására megérkeztek a *katolikus* válaszok: támadták Tisza Kálmánt és Tisza Istvánt, valamint Papp Gábort, konkrétan megneveztek protestánsokról történt elkeresztelési eseteket. A kedélyeket Vaszary Kolos körlevele próbálta hűteni. A közvélemény előtt azonban világossá vált, hogy a protestánsok most elvetették a sulykot, túllépték a még tolerálható határvonalat. Egyes protestánsok a primási levelet szemfényvesztésnek tartották. Mások (Bánffy Dezső, Szász Domokos, gróf Tisza Lajos stb.) sorban tartották a gyűléseiket és az ultramontán („hegymögi”)²⁵³ hatás veszélyeire utaltak, amelyek – úgymond – nem is annyira a protestánsok ellen, mint inkább a magyar kormány ellen irányulnak.

A kultúrharc törvényei és elfogadásuk

Róma azzal, hogy elutasította az állami anyakönyvezés lehetőségét, és megtiltotta a katolikusok számára a törvény elfogadását, kész helyzetet teremtett katolikus részről. Vaszary Kolos prímás ettől nem térhetett el. Azonban keresték a *modus vivendit*.

A kormány 1892. október 2-i ülésén

- döntést hozott arról, hogy a különböző felekezeti házasságjog helyett bevezetik a minden állampolgárra kiterjedő kötelező állami házasságjogot, és ehhez a szükséges előkészületeket megteszik;
- az anyakönyvek vezetéséről szóló törvényjavaslatot letárgyalta.

A prímással történt tárgyalás után október 10-én a polgári anyakönyvek általános bevezetése mellett döntött a kormány. A prímás ugyanis olyan megoldásokat látott a javaslat alapján készített pontokban, amelyek kikerülték a kényes kérdéseket, nem számítottak katolikuselleneseknek, illetőleg javasolta, hogy a nyilvános iskolák kötelező hitoktatásának a kérdésében a szülők döntésére bízzák, hogy melyik felekezetet választják. A javaslatot a miniszterelnök akceptálta.

A kormányülésen Csáky Albin előterjesztésében egyeztetések folytak a többi egyházpolitikai törvényjavaslat elveivel kapcsolatosan. A polgári házasságra vonatkozóan szükségesnek tartotta a király véleményének kikérését. Ezt követően gróf Szapáry Gyula részletes jelentést tett a királynak, Ferenc Józsefnek, aki az 1892. október 17-i kormányülésen részt vett, és aggodalommal ugyan, de beleegyezett az egyházpolitikai kérdések tárgyalásába. 1892 novemberében egyéb okokból a kormányban válság tört ki, amely végül a Szapáry-kormány bukását okozta.

Gróf Szapáry Gyulát *Wekerle Sándor* váltotta a miniszterelnöki székben, aki követte a szabadelvű párt felfogását (ami mögé Tisza Istvánék húzódtak), és elfogadta a kötelező polgári házasság bevezetését, illetőleg a többi előkészületben lévő egyházpolitikai törvények beterjesztésének szándékát. Mindezt a vallási béke megőrzése érdekében.

Az 1892. december 15-ére összehívott *püspökkari értekezlet* tárgyalta a Rómából érkezett augusztusi utasítást, és akként döntött, hogy az anyakönyvi törvényjavaslattal kapcsolatban addig küzdenek a törvényjavaslat ellen, amíg lehet, és ha törvénné válna, passzív rezisztenciát alkalmaznak. Döntöttek arról, hogy semmisnek tekintik a megengedő körleveleket az anyakönyvi kivonatok átadásáról. Határoztak arról, hogy levelet küldenek a királynak, amelyben küzdelmük támogatását kérik. A királynak írandó levél végleges szövegét az 1893. február 28-i értekezleten fogadták el.

Az 1893 februárjában tartott értekezleten foglalkoztak a polgári anyakönyvezés kötelező bevezetésével, amit egyházi szempontból azért ítélték veszélyesnek, mert sok gyermek keresztség nélkül maradhatott volna. Azt a szándékot sem tartotta elfogadhatónak, amely a polgári anyakönyvezés hatályba lépéséig átmeneti időre kötelezni akarta a lelkészeket a gyermek törvény szerinti vallásának feltüntetésére. Ugyancsak kifogást emelt és tiltakozott az izraelita vallás recepciójával kapcsolatosan a keresztény hitről a zsidó hitre való áttérés lehetősége ellen. Ami a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényt illette, a püspöki kar fölöslegesnek vélte, mert Magyarországon az egyéni vallásszabadság biztosított. Végül a polgári házasságot mint intézményt elvetették, mert alapelvei ellentétesek a katolikus vallásával. Mindezeket emlékirat formájában megküldték a kormánynak.

Ezt követően emlékiratot küldtek a pápának is, aki az 1893. szeptember 2-án kelt *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikájában reagált a magyarországi helyzetre. A helyzet nem áll összhangban a keresztény elvekkel – írta, és félőnek tartotta, hogy még súlyosbodni fog. „A katolikus név ellenségeit semmi sem érintheti kellemesebben, mint a katolikusok tétlensége vagy egyenetlensége.” Javasolta, hogy a törvényhozásba vallásos és kipróbált erényű férfiakat válasszanak, az iratokkal iratokat állítsanak szembe – utalva a sajtóra. Ne hátráljanak meg, amikor védelmezni kell az egyház jogait, vagy ne mutakozzanak a harcban gyengének, félénknek – buzdított az enciklika. Külön megemlítette a fiatalok vallásos nevelését és a papnevelés terén a reformok szükségességét.

A házassági törvényjavaslat benyújtását követően a püspöki kar pásztorlevelet adott ki, amit 1894. január 6-án hirdettek ki. Benne megemlékezett a nehéz védelmi harcról, amelyet a Csáky-féle rendelet nyomán kellett megvívni. A püspöki kar hangsúlyozta, hogy békés megegyezésre törekedett, és ennek érdekében elment a végsőkhig. Azonban nem sikerült a veszélyt elhárítani, ti. hogy a házasságot polgári szerződésé degradálják és a katolikusok egyházi esküvőjét polgárjogilag érvénytelennek minősítsék. A pásztorlevél nem haladásellenesnek tartotta küzdelmüket, hanem éppen ellenkezőleg, meg akarták akadályozni a hanyatlást.

A pásztorlevél után mintegy mozgalmi jelleget öltöttek az aláírásgyűjtések és petíciók, hogy a képviselők álljanak ki és szálljanak szembe az egyházpolitikai javaslatokkal. Többen elhagyták a kormánypártot. 1894. január 16-án megtartották az első katolikus nagygyűlést, amelyen határozatot fogadtak el és követelték az 1868-as törvény megváltoztatását, illetőleg a Csáky-féle rendelet visszavonását. Továbbá hangsúlyozták, hogy

- nem elég katolikusnak lenni, hanem aktívan közre kell működni az ország politikájának formálásában;
- a katolikusoknak olyan politikát kell folytatni, amely egyrészt vallásukkal, másrészt hazaszeretetükkel összeegyeztethető.

A *katolikusellenes sajtó* szintén támadásokat intézett, hogy a katolikusok – úgy-mond – a fekete zászló (katolikus egyház) ellen a vörös zászlót (szociáldemokrácia) fogják felvonni. A szabadelvűek ellengyűléseket rendeztek. A szabadelvű katolikusok is tiltakoztak a nagygyűlés határozata ellen.

Mind a képviselőház, mind a főrendiház a törvényjavaslatokat elfogadta. A *házassági jogról* szóló javaslatot a főrendi ház 4 szavazatkülönbséggel részletes vitára alkalmasnak minősítette, majd elfogadta. A képviselőház 1894. június 26-án fogadta el, és a két ház elnöke július 4-én megküldte a miniszterelnöknek szentesítés végett.

Az *állami anyakönyvekről* szóló törvényjavaslatot a képviselőház 1894. május 24-én kezdte tárgyalni, és május 25-én végzett vele, elfogadta. A főrendiház június végén tárgyalta a hátralevő három javaslatot, így a *vallás szabad gyakorlásáról* szóló törvényjavaslatot, az *izraelita vallásról* szóló javaslatot és a *gyermekek vallásáról* szóló javaslatot.

Az igazi harc még nem ért véget, mert a törvények szentesítése nem történt meg. A katolikus ellenzék igyekezett ezt az időt is kihasználni, hátha el tudja érni a szentesítés megtagadását.

A főrendiház 1894. október 5-én 113:112 szavazattal elfogadta a *vallás szabad gyakorlásáról* szóló javaslatot; 1894. október 8-án tárgyalta és elfogadta a *gyermekek vallásáról* szóló javaslatot (az utolsó módosítást október 25-én végezték rajta); 1894. október 10-én került sor az állami anyakönyvekről szóló javaslat tárgyalására, amit rövid vita után elfogadtak.

Wekerle Sándor miniszterelnök 1894. október 26-án terjesztette fel szentesítésre:

- a házassági jogról szóló elfogadott törvényjavaslatot;
- a gyermekek vallásáról szóló elfogadott törvényjavaslatot, valamint
- az anyakönyvi kivonatról szóló elfogadott törvényjavaslatot.

Ferenc József komoly kormányzati és nunciusi egyeztetéseket követően 1894. december 9-én írta alá őket, és mint az 1894: XXXI–XXXIII. törvénycikkek kerültek a *Corpus Juris*ba. Ezzel tulajdonképpen a harc eldőlt.

Az 1894. december 15-i kormányülésen a miniszterelnök bejelentette, hogy nem bírja a király bizalmát, ezért le fog mondani – ami 1895. január 14-i keltezéssel meg is történt.

Az izraelita vallásról szóló javaslatot a főrendiház 1894. október 8-án tárgyalta és

109:103 arányban elvetette. Még kétszer került a javaslat a főrendiház elé, utoljára 1895. május 15-én 107: 107 arányban szavazott a főrendi ház, az egyenlő arányt a református Vay Béla elnök igen szavazata döntötte el.

Az új miniszterelnök Bánffy 1895. október 13-án terjesztette fel a királynak aláírásra az *izraelita vallásról* szóló törvényjavaslatot, aminek szentesítése 1895. október 16-án megtörtént. A *vallás szabad gyakorlásáról* szóló törvényjavaslat felekezetenkívüliségre vonatkozó passzusa október 21-én került elfogadásra, a törvényjavaslatot november 8-án fogadták el, és a király november 13-án szentesítette.

Az utóbbi törvényjavaslatok 1895: XLII–XLIII. törvénycikként kerültek a *Corpus Juris*ba.

A Kulturkampf lezárása

A kultúrharc lezárása tulajdonképpen a polgári házasság kötelező bevezetésével történt meg – törvényhozói szinten.

A *magyar protestantizmus története* című tanulmány 1933-ban a következőképpen interpretálta a Kulturkampf időszakát és küzdelmeit:

„Változást az ún. *ultramontanizmus*, a római pápa világhuralmáért küzdő s a római katolikus egyház uralkodó helyzetének a biztosítására törekvő irányzat fellépése hozott hazánkban. Ez ugyanis újabb egyházpolitikai törvényhozásra készítette a liberális kormányt. Több római katolikus plébános, noha a fenti törvény a vegyes házasságból született gyermekek vallására nézve az erdélyi minta szerint a szülők vallásának nem szerint való követelését mondja ki, ismét megkezdte a reverzálisok erőszakolását, és az *elkeresztelések* által igyekszik a reverzálisok gyümölcsét egyháza számára biztosítani. Erre válaszképpen Szilágyi Dezső református vallású igazságügyi miniszter betervezte 5 egyházpolitikai törvényjavaslatát. Ezek szerint az *anyakönyvvezetés* az állam joga és feladata lesz, törvényes házasságok csak állami anyakönyvvezető előtt köthetők, házassági perek a polgári törvényszékek előtt intézendők el; bevett vallás lesz a zsidó vallás is, és bizonyos korlátozások mellett lehetséges a *felekezetenkívüliség*. Az 1894–95. évi országgyűlési tárgyalások során ezek törvényerőre emelkedtek a római katolikus papság heves ellenmondása ellenére is, de mintegy kárpótlásukra az új törvény módosítja az 1868. évi LIII. törvénycikknek a vegyes házasságokból született gyermekekre vonatkozó intézkedését s elismeri a házasságkötések előtt létrejött *reverzálisok* érvényességét.”²⁵⁴

Katolikus részről a harc tanulságaként módosították az irányvonalat, és kezdték rendezni a sorokat. Ráébredtek, hogy összpontosítani kell erőiket és létre kell hozni egy olyan pártot, amely politikai szintén is képviseli érdekeiket. Prohászka Ottokár (1858–1927) püspök ösztönzésére és a *Rerum novarum* szellemében gróf Zichy Nándor (1829–1911) és gróf Eszterházy Miklós Móric vezetésével 1894 novemberében [1895. január 28-án] megalakult a Katholikus [Katolikus] Néppárt, amely vállalkozott a katolikus érdekek megjelenítésére.

A KIRCHENKAMPF KORSZAKA

Csáky Albin kultuszminiszter rendelete idézte elő az egyházi anyakönyvezésről az állami anyakönyvezés irányába való elmozdulást. A rendelet egyházpolitikai jelentősége azonban ennél sokkal nagyobb volt: táplálója lett egy háromszereplős harcnak az állam, a katolikus egyház és a protestánsok között, amelyet magyar *Kulturkampf*-ként aposztrofál a szakirodalom. Ebben a küzdelemben az erőviszonyok a politikai mezőre összpontosultak, és a csaták fő terepének a képviselőház és a főrendiház számított. Viszont egyes fázisaiban a harc sokkal szélesebb fronton folyt, különösen, amikor a katolikus lelkészek „láthatatlan” szövetségbe tömörültek, és *engedetlenségi mozgalom* keretében szembehelyezkedtek az állami előírásokkal. Bármennyire meghökkentőnek tűnik, de Magyarországon az ő mozgalmuk volt az első jelentős nem szervezett és békés engedetlenségi megmozdulás a kormánnyal szemben.

Ebben a fázisban a protestáns erők a kormány mögött sorakoztak fel, és háttérerőként (elsődlegesen katolikus papok följelentgetéseivel) szálltak szembe a katolikus papság megmozdulásával. A protestáns lelkészek csak később eszméltek rá (már akik tudatára ébredtek), hogy

- az elfogadott egyházpolitikai döntések komoly érvágást okoznak, és anyagi helyzetüket veszélyeztetik;
- kiszolgáltatották magukat az erősödő államnak.

Ugyanis az anyakönyvezés és a házasságok állami rendszere nyomán az egész nyilvántartás kikerült kezükből, a vallás szabad gyakorlása és a felekezetenélküliség bevezetése nyomán pedig egyre többen szakadtak el az egyházaktól, aminek következtében a) kevesebb lett a hívek száma, b) megnövekedett a vallásváltoztatók száma, illetőleg c) az egyházaknak csak az egyházi esküvők regisztrálása maradt, amely d)

állami szinten nem bírt közokirat jelleggel. Következésképpen e) az anyagi források és a bevételek visszaestek.

A katolikus egyház az állammal való konfrontálódás során nem annyira privilégiumait védte (bár a felső papság esetében ez is közrejátszott és nem ritkán komoly szempontnak minősült), mint inkább azokat a fenyegetéseket akarta megelőzni, amelyek a törvények nyomán be fognak következni. Ehhez olykor érvként felhasználta a hitrendszert. Az utóbbi (a hitrendszer) jelentősége egyértelműnek tűnik a lelkeszkedő papság esetében, amelynek mozgalma a hitrendszer elveire épült, és ennek alapján szállt szembe a végrehajtás megtagadásával. Erősítette az eltökéltségében, hogy az állam és az egyház szétválasztásával a lelkészek állami hivatalnoki státuszát megszüntette. A konfrontáció során a katolikus lelkészek gyakran hivatkoztak arra, hogy nem állami hivatalnokok, akik a kormány döntéseit kell, hogy végrehajtsák, hanem egyházi személyek, akiknek az egyházi előírások alapján kell eljárni. Ez a felfogás magában foglalta annak elutasítását, hogy rendeletein keresztül az állam rá tudjon települni az egyházra, irányítani tudja működését.

A dolog tehát visszafelé sült el: tulajdonképpen az állam sértette meg az állam és az egyház szétválására-szétválasztására vonatkozó liberális tételt.

Az állam a térfélsértéshez hathatós támogatást kapott a protestáns egyházak részéről, illetőleg a protestáns vezetőkől.

Az állam és a katolikus egyház közötti konfrontációba beszálló harmadik fél, a protestáns egyházak miatt sajátos konfliktuskörnyezet alakult ki. A helyzet kezdettől fogva túlmutatott a *Kulturkampf* klasszikus formáján, mintegy *Kirchenkampf*-jellegű is adva a küzdelmeknek. Míg a *Kulturkampf* során az egyházpolitikai harc állami-társadalmi-politikai közegben zajlott, amelyet az állam és egyház közötti ellentét határozott meg, addig a *Kirchenkampf*ban egyértelműen az egyházak egymás közötti küzdelmére helyeződik a hangsúly, és nem feltétlenül jelent meg benne további szembenálló félként az állam.

Az 1930-as évekre az állam részéről olyan törekvés mutatkozott, amely a „felekezeti béke”, illetőleg a „pozitív kereszténység” jelszavát felhasználva nemcsak oldani szerette volna a konfliktusos légkört, hanem aktívan tett is ennek érdekében. Németországban például a protestáns egyházak egyesítésével, illetőleg új állami protestáns egyház létrehozásával próbálta a felekezeti konfliktusokat eliminálni. Miként Hitler 1939-ben a Reichstagban elismerte: sikertelenül. Viszont az állami politika jól tudta kamatoztatni a nép vallásos érzületét és a benne rejlő erőket a germán vallási mítoszok elterjesztésével és a politika szolgálatába állításával – mintegy megteremt-

ve az új vallást, az újpogányságot. Ezáltal sikerült elérni, hogy a hagyományos egyházak, mindenekelőtt a protestáns egyházak *Kirchenkampf*ja által felszabaduló erő a politika számára hasznossá váljék.

Felfogásom szerint a *Kirchenkampf* fogalma a tágabb értelemben vett *Kulturkampf* „modernebb” változatának és a nemzetiszocialista ideológia (világnézet) vallás- és egyházpolitikai gyakorlatának tekinthető. A *Kirchenkampf* fogalmába beleértendő

- a különböző keresztény csoportok küzdelme egymás ellen;
- a nemzetiszocialista állam vagy mozgalom, illetve pártalakzat harca a katolikus egyház ellen;
- a katolikus egyház konfliktusai a nemzetiszocialisták ideológiai és gyakorlati törekvései ellen általában, továbbá
- a nemzetiszocialisták küzdelme az egyházakban történő és egyházon kívüli „zsidótlanításért”, és az Egyháznak az erre való reakciója.

A *Kulturkampf* *Kirchenkampf*ffá alakulásának és néhány felvezető gondolatnak tárgyalása után térek csak rá az első témára, a keresztény csoportok egymás elleni küzdelmére, a felekezeti konfliktusra. A többi értelmezést a könyv vonatkozó tematikus helyein tárgyaltam, illetőleg tárgyalom.

A kultúrharc átalakulása *Kirchenkampf*ffá

Megfontolandó szempontként induljunk ki Eötvös József gondolataiból, aki szerint

„Ha szilárd alapon akar állani, minden államnak szüksége van fensőbb vallásos szentesítésre. Így a kereszténység is, bár elvei szerint minden tisztán világi viszonytól távol kellene magát tartania, szükségkép támaszául szolgált a világi hatalomnak.”²⁵⁵

„egy állam sem állhat fenn vallás nélkül” (II: 539. o.)

„a vallás az alap, melyen az egész államépület nyugszik, sőt éppen mivel ily alap, nem tehet az állam azért egyebet, mint hogy támaszul használja” (II: 541. o.)

„A vallás csak annyiban szolgálhat támaszául az államnak, mennyiben az állam a vallást fensőbbnek tekinti s parancsait zsinórmértékül veszi eljárásaiban; de ha

eszközül akarja használni, mint oly intézményt, melynek célja az állam fenntartása: szükségképp akkor találja magát megfosztva e támasztól, mikor leginkább rászorult.”²⁵⁶

Az állam és egyház új viszonyának alakulása

Az állam és az egyház elválasztása sajátos kapcsolatot szült a két fél között. Az államnak szüksége volt a vallás támogatására, amelyet a pápa az 1880-as évek folyamán fel is ajánlott, az egyháznak viszont tartózkodni kellett az állami feladatok vállalásától, mert ezt kívánta függetlensége, szuverenitása. Ahhoz, hogy az egyház valóban támaszul szolgáljon abban a zűrzavarban, amelyet az államnak nem volt ereje elhárítani, illetőleg amely miatt a pápa felajánlotta „a fejedelmeknek s a közhatalom kezelőinek a vallásosságból eredő segítséget,” és intette „a népeket, hogy az egyház által gyakorolt befolyást, a vallás oltalmazó hatalmát javukra fordítsák”,²⁵⁷ el kellett ismerni az államnak az egyház felsőbbrendűségét, pontosabban: természetfeletti jellegét. Ugyanis két olyan hatalmi intézményről volt szó, amely katolikus felfogás szerint különbözik egymástól, de mindkettő Isten akaratából jött létre és működik.

A XIX. században a kultúrharc az állam és az egyház közötti hatalmi harcként jelent meg: a felségterületek elválasztásáért, illetőleg az *állam szupremáciájáért* folyt. Miként az 1840-es recenzió eredeti szövegében olvasható, érintette

- a püspöki kinevezéseket és az ezzel járó egyéb jogosultságokat (főkegyúri jogokat);
- az állam fennhatóságát egyházi ügyekben;
- a köznevelési kérdéseket, mindenekelőtt az állam iskolafelügyeleti jogait;
- a felekezeti béke érdekében a nemzeti egység megvalósítását, következőképpen a vallások egységét;
- a politikai szabadságjogokat, amelyek garanciaként használhatók az állam fejlődése és a kultúra területén.

Ennek az állami törekvésnek állt ellen a katolikus egyház, amelyet ultramontánnak is neveztek, utalva a hegyen túl székelő pápára és a helyi egyház tőle való függőségére.

Az állam szuprematív törekvései a kultúra egyes szegmenseiben a korábbi egyházi feladatok átvételére irányultak, és legtisztábban az éppen akkor létrejött Német-

országban mutatkoztak meg, ahol korábban is megvolt a protestáns–katolikus elentét. Egy Bismarck kaliberű személyre és arra a liberális légkörre volt szükség, amely lehetővé tette az állami fennhatóság kiterjesztését és az egyházak visszaszorítását a „lelki területre”. Mindezt úgy sikerült Bismarcknak megvalósítani, hogy

- „meghódította azokat is, kik korábban a köteles tisztelet mellett is távol tartották magukat az ő kultuszától. Ezek elsősorban a délnémetek, akiket egyrészt katolikus voltuk, másrészt föderalisztikus hajlandóságuk választott el Bismarck alapításától, a Berlinben központosított német császárságtól”;
- az új császári hatalomnak lutheránus császár állott élén, és „sokkal nagyobb erővel feküdt rá a külön történetű és önálló jellegű délnémet népekre, mint a középkori császárságnak gyöngye központi hatalma, avagy a Habsburg-császároknak tisztán névleges újkori impériuma.”

Majd amikor Bismarck elérkezettnek látta az időt a katolikus egyház elleni kultúrharc befejezésére,

- „saját elhatározásából, befolyásos tényezők akarata ellenére szakította meg, miután belátta a katolicizmusnak lelki fölényét, mellyel politikai szempontból is – pedig Bismarck nagy politikus volt – hasznosabbnak látszott jóbarát-ságban, mint ellenségként élni.”²⁵⁸

Az állam és egyház viszonyának szakaszolása

Szekfü Gyulának az értelmezése szerint Bismarckot a *Kulturkampf* megszakítására politikai szempontok indították. Ezt maga Bismarck is elismerte: van egy pont, amelyen túl nem érdemes tovább folytatni a küzdelmet. Ezt a pontot a pápaváltást követően látta elérkezettnek. XIII. Leó is hajlandónak mutatkozott a kultúrharcot megszakítani, mert látta, hogy a katolikus egyház is eljutott ahhoz a ponthoz, amelyen túl még rosszabb helyzetbe kerülne.

A Németországban kezdődött kultúrharc végigvonult minden jelentősebb európai országon. Magyarországot az 1880-as évek közepén csapták meg első hullámai. A magyar *Kulturkampf* hevesységét és tetőpontját 1894–1895-ben érte el, majd a politikai színtérről gyorsan eltűnt. A katolikus egyház helyét és szerepét a politikai palettán az új arculatot öltő politikai katolicizmus, a Katholikus Néppárt, illetőleg a megindult katolikus politikai-szakmai mozgalmak vették át. A katolikus egyház ezeknek a mozgalmaknak és mozgásoknak a háttérét biztosította.

Ha a *Kulturkampf*tal kezdődött és 1945. évben véget érő periódust szakaszolni szeretnénk, akkor három nagy szakaszát különíthetjük el:

- a *Kulturkampf* időszakát,
- a köztes időszakot és
- a *Kirchenkampf* időszakát, amely egyes fázisaiban ismételten *Kulturkampf*-jegeket vett fel (például 1941-ben a zsidótörvény elfogadásakor, a házassági törvény végrehajtásának szabályozásakor stb.).

A hármas felosztás középső szakaszát a *Kulturkampf* utórezgései töltötték ki, és pártpolitikai harcok uralták (ez nem képezi témámat).

Az 1930–1945 közötti szakasz, amelyet lényegében a *Kirchenkampf* időszakának minősítettem, politikai szempontból protestáns, illetőleg katolikus részzszakaszokra bontható. A protestáns időszakban a meghatározó politikai erők vallási szempontból a protestánsok közül kerültek ki, pontosabban: a politikai mozgásokat a protestáns vallásúak elképzelései dominálták. 1939-től azonban a miniszterelnöki székbe katolikus vallásúak kerültek, és miként Csáky Albin kultuszminiszter esetében történt, a katolikus vallás vezető képviselői fokozatosan defenzívába és intézkedései következtében összeütközésbe kerültek a kormánnyal. Más szavakkal: a felső egyházi vezetés nagy része a történelmi eseményekre minimális vagy szinte semmiféle hatást sem tudott gyakorolni, szembekerült a kormányok különböző intézkedéseivel. Ennek számos esetben kifejezését adta. Mondhatni: a katolikus egyház vezetése nem hivatalosan és döntően *Kulturkampf*ot viselt a kormány ellen.

Míndezekre tekintettel a *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf* korszakait tovább pontosíthatjuk. Míg 1. a *Kulturkampf* idején megkülönböztethető

- az 1890-ig terjedő időszak,
- 1890-es Csáky-féle rendelet időszaka,
- az 1894–1895 évek mint tetőpont, valamint
- az utána következő „lecsengés” időszaka;
- addig 2. az 1930–1945 közötti korszak részzszakaszai:
- az 1930-as évekig terjedő időszak (az „aranyhíd”);
- az 1932–1936 közötti időszak (protestáns nemzeti egység időszaka);
- az 1937–1938. évek (az eucharisztikus kongresszust és a zsidótörvényeket előkészítő időszak);
- az 1939–1941 közötti időszak (a zsidótörvények időszaka);
- az 1942–1944 közötti időszak (a háború időszaka);
- az 1944–1945 időszaka (a Szálasi-korszak).

Mindegyik részzszakasz sajátos arculattal jellemezhető. Anélkül, hogy valamenynyinek a részleteibe mennék, katolikus szempontból három részzszakaszt emelnék ki, amelyet a könyv más oldalain csak szinte utalásszerűen említettem, vagy amelyekkel nem foglalkoztam:

- az 1890. évet megelőző időszakot mint előzményeket,
- az „aranyhíd” néven ismertté vált rövid részzszakaszt, valamint
- a Szálasi-korszak egyik kevésbé ismert vagy ismeretlen momentumát.

Az előzmények

A katolikus egyház magatartását döntően meghatározta az 1864. december 8-án kiadott *Syllabus*, amelyet 32 korábban megjelent pápai megnyilatkozásból állítottak össze, illetőleg a *Quanta cura* kezdetű enciklika, amelyhez IX. Pius pápa a *Syllabust* csatolta, és amely az egyház és az állam hatalmának viszonyát szabályozta.

A *Syllabus* eretnek tételek gyűjteménye. 10 csoportba foglalva 80 olyan tételt sorol fel, amelyek ellentétesek a katolikus tanításokkal, tehát eretnekségnek minősülnek. A III. csoport 15–18. sorszámokkal ellátott tételei tartalmazzák azokat a tévedéseket, amelyek a közömbösség (indifferentizmus) és a latitudinarizmus miatt elítélendők. A *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf* szempontjából a 15. és a 18. tétel emelendő ki; katolikus szempontból tévedések, és elítélendők, mert azt állítják:

„15. Minden embernek szabadságában áll azon vallást követni s vallani, amelyet értelmének világossága által vezetettve igaznak tart.

(...)

18. A protestantizmus nem egyéb, mint különböző alakja ugyanazon igaz, keresztény vallásnak, amelyben mód van rá éppúgy tetszeni Istennek, mint a katolikus Egyházban.”²⁵⁹

Más szavakkal: A 15. pontban említett tétel szerint minden vallás egyaránt jó, és a vallásváltoztatás joga az embert megilleti. A 18. pontban említett nézet a protestantizmust azonos értékűnek minősíti a katolikus egyházzal.

Mindkét tévedés ellentétes a katolikus tanítással, mert megkérdőjelezte azt a katolikus dogmát, mely szerint van igaz vallás, amelyet az embernek követni kell, illetőleg a protestáns felfogás számos ponton (tételben) ellenkezik a katolikus taní-

tással, tehát a kettő nem lehet azonos értékű. Ezek a problémák a későbbi időkben folyton előjöttek, vagy szinte láthatatlan fonalként ott húzódtak minden katolikus–protestáns ellentét hátterében.

Az I. Vatikánum (I. Vatikáni zsinat) 1869–1870-ben újabb dogmával egészítette ki az addigi dogmatárát: a pápa tévedhetetlenségének dogmájával, amely a protestáns egyházak számára újabb tuskét jelentett, és évtizedekre ellehetetlenített mindenféle közeledési kísérletet.

Közben lezajlott a *Kulturkampf* klasszikus korszaka, és a modernista csoportok okoztak gondot a katolikus egyházi vezetésnek. A Szent Officium 1907. július 3-án kelt *Lamentabili* rendeletével, amelyet a pápa is megerősített, 65 pontba foglalva sorolta fel és ítélte el a modernizmus tévedéseit. Ezt követően Szent X. Pius *Sacrorum antistitum* (Szentek főpapját) kezdetű „motu proprio” levelet bocsátott ki, amely elrendelte az antimodernista eskütételt minden pap számára. (Az antimodernista esküt 1967-ben függesztették fel.)

Az antimodernista eskü X. Pius pápa idején, 1910. szeptember 1-én jelent meg és a katolikus egyház modernizmus elleni küzdelmének egyik fő eszköze lett. A modernizmus behatolt az egyházba: két sarkalatos tétele volt. Az egyik: az *agnoszticizmus*, amelyben benne rejlik a pozitívizmus, a relativizmus, a szubjektívizmus s a fenomenalizmus.” A másik sarkalatos tétele: az ún. *vitális immanencia*”, amely szerint az átélt érzelmeken alapszik a vallás, következésképpen elvetette a dogmák örök érvényű igazságát. Azt mondta, hogy „szubjektív alapon kifejlődött egy vallási közösség, egy egyház, az ilyen társaságoktól elmaradhatatlan, a tagok által önként választott vezetőkkel” (vö. Tóth Tihamér).

Az eskü két részből állt; az esküt tevő hitet tett Isten, a kinyilatkoztatás és az egyház mellett, továbbá hogy elfogadja a hitvallást és azt, hogy a hit nem vak vallási érzület. A második részben nyilatkozott a *Pascendi* enciklika és a *Lamentabili* dekrétum elfogadásáról, továbbá elítélte azokat a modernista tévedéseket, amelyek a dogmákkal, Szentírással stb. kapcsolatosak és ellenkeztek a katolikus hittételekkel. (Az antimodernista eskü teljes szövegét vö.: DH 3537–3550.)

A katolikus hívek számára az 1920-as években a felekezeti konfliktusok helyett az egységesítési törekvések formájában jelent meg az újabb kísértés és veszély. Ezt orvoslandó, 1928. január 6-án XI. Pius pápa kibocsátotta a *Mortalium animos* kezdetű enciklikát. Az enciklika a protestáns egységtörekvésekkel kapcsolatban fogant, és

katolikus szempontból a vallás igazi egységének előmozdítása érdekében vetette el a katolikus–protestáns párbeszéd és egységtörekvés lehetőségét. Azért lehetőségét, mert olyan nagy volt a két vallás között a hittételbeli különbség, hogy lehetetlenné tettek mindenféle valós párbeszédet az egység megvalósítására.

Az enciklikában a pápa szigorúan ragaszkodott a katolikus felfogáshoz, rámutatott a dogmatikai eltérésekre, ugyanakkor nyitottnak mutatkozott egy esetleges visszafogadásra, ha a protestánsok elfogadják a katolikus hittételeket. Hangsúlyozta:

„Krisztusnak ehhez az egyetlen Egyházához senki nem tartozhatik s benne meg nem maradhat, aki Péternek és törvényes utódainak tekintélyét és fennhatóságát engedelmesen el nem is ismeri és el nem fogadja.”

Óhaját fejezte ki, amikor azt írta:

„Ami sok elődünknek eddig nem sikerült, bárha sikerülne nekünk, hogy atyai keblünkre ölelhessük azokat, akiket mint gyászos viszály folytán tőlünk távolállókat fájdalmasan siratunk.”

Mindezek az idézetek arra utalnak, hogy a katolikus egyház részéről mindig megvolt a készség, hogy – ha az elszakadtak vissza akarnak térni – visszafogadja őket. Ennek feltétele, hogy a katolikus egyház fegyelmi rendjét elfogadják. Ezzel kapcsolatos mondanóját a következőképpen fejezte ki:

Akarjuk, hogy gyermekeink is megtudják, nemcsak a katolikusok az egész világon, hanem a tőlünk elszakadtak is. Ha ezek alázatos imádságban kérik az Ég világosságát, bizonyosan fölismerik az Úr Jézus egyetlen igaz Egyházát s velünk tökéletes szeretetben egyesülve, végre az Egyházba be is lépnek. Ebben a reményben, az Isteni kegyelmek zálogául és atyai jóindulatunk jeléül szeretettel adjuk rátok, Tisztelendő Testvérek, papságtokra s híveitekre apostoli áldásunkat.

Az „aranyhíd”

A háború utáni időszak békülékeny hangulata érezte hatását a protestáns–keresztény viszonyon. Magyarországon különösen Prohászka Ottokár püspököt foglalkoz-

tatta a két felekezet közötti viszony alakításának lehetősége. A történelem azonban itt is közbeszólt. A király visszatérését váró, királypárti katolikusok (karlisták) és a horthysták közötti feszültség a detronizációval gyakorlatilag lehetetlenné tette a közeledést. (A detronizációból származó ellentét a katolikusok és a protestánsok között az 1930-as évek második feléig kimutatható.) Így nem maradt más Prohászka számára, mint irodalmi köntösbe foglalva vázolni a kereszténység belső életét, amelyet a protestáns–katolikus ellentét ural, és amely mérgezi a két fél közötti közeledést. Viszont a két partot összekötheti egy „aranyhíd”, amely átvível az akadályokon. Prohászka Ottokár 1923-as beszédében a következőképpen fogalmazott:

„S amit érez a protestáns Zsolna, Debrecen, Sárospatak, Eperjes, a Bethlenek s Bocskayak neve említésénél s bakonyi s gömör faluk szerény, Erdélynek pedig nagystílű történeti emlékeinél, az mind mint vallási és nemzeti tűz és melankólia borul a lelkére. Íme, a mult századok vallásos és profán emlékei egy közös nagy történelmi valóságba állítanak bele s megértetik s megéreztetik velünk, hogy a kettő egy, s hogy nincs magyar kultúra, mely nem keresztény.

E kultúra gyökere a hit, ágainak erdeje pedig a keresztény eszményiség, élet és művészet, tökéletesség és szeretet. Ez utóbbinak hevében fogjunk baráti kezét s dolgozzunk a megértésen, mely építi s íveli az aranyhidakat Pannonhalma és Debrecen, Esztergom és Eperjes közt, közelebb hoz testvért testvérhez, keresztényt keresztényhez a közös nagy ellenség, a keresztény kultúra megmételmezői, keresztény magyarságunk sírásói ellen. Csak aki hitből él, lehet a keresztény kultúra hordozója, s csak a keresztény magyar lehet a magyar nemzeti kultúra őre és erőssége. E részben csak magunkra támaszkodjunk s ne bízzunk senki másban! Csak ha igazán keresztények leszünk, akkor védjük meg a keresztény nemzeti kultúrát; másképp nem!”²⁶⁰

„Ez az aranyhíd a magyar lélek évezredes vágyát, a magyar nemzet évezredes szükségét, a magyar jövő soha meg nem szűnő követelményét, a felekezeti békességet példázza” – válaszolt protestáns oldalról Raffay evangélikus püspök.

A Pannonhalma és Debrecen, Esztergom és Eperjes között az aranyhíd inkább szivárványhíd lett, amely hamar eloszlott. A felekezeti békességet hamar a katolikus–protestáns felekezetközi viszály váltotta fel és rombolta le. Bár voltak időszakok, amikor a felekezeti békesség érződött a levegőben, mint az 1927. évi katolikus nagygyűlés példája mutatta, amikor a felek félretettek minden ellentétet és – miként Raffay Sándor püspök mondta – „a közös ellenség: a destrukció és a hazát, egyhá-

zat, erkölcsöt és tisztességet megtagadó nemzetközi veszedelem ellen közös frontba” verődtek.

Raffay Sándor evangélikus püspök, 1927. október 31-én *Mit akarnak a magyar protestánsok?* címen mondott beszédében ugyanakkor felrótta a katolikusoknak, hogy a házasságot ágyasságnak nevezik, amit senki sem tűrhet el:

„egyetlen önérzetes ember sem tűrheti el, hogy tisztességes házasságát, amelyet az Isten és az állam törvényei szerint megkötött, bárki emberfia bármi címen ágyasságnak, az ebből a tisztességes viszonyból származó gyermekeit törvénytelen fattyaknak merészelje nevezni. Nem tűrheti ezt el a magyar tisztesség, nem tűrheti az állam törvényeinek hitele, nem tűrheti a társadalom rendje, nem tűrheti az együttélés nyugalma, de nem tűrheti a nemzet jövődjének az érdeke sem, amelyet biztosítani csak a protestánsokkal egyetértő és egymást kölcsönösen megbecsülő tisztesség adásával lehetséges. Itt van a felekezeti viszonyunk sajnálatos betegségének a kórokozó bacillusa. Ez élesíti ki az ellentéteket, ez távolítja el a szíveket, ez termi meg a gyermekes zászlóafféereket, ez mélyíti ki a hitfelekezetek és az állampolgárok közt azt a szakadékot, amelyet a kölcsönös megbecsülés könnyen áthidalhat, de ha növekedését tétlenül elnézzük, könnyen a társadalom békességének és a nemzet nyugalmanak sírjává válhatik.”

Hogy mennyire mélyen gyökerezett az ellentét a két félben, utolsó példaként említem Sztranyavszky Sándornak az esetét. 1936. november 14-én kelt levelében Mihalovics Zsigmond, az AC országos igazgatója Sztranyavszky Sándornak az Országos Evangélikus Zsinaton mondott szavaira hívta fel a figyelmet. Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke a következőket mondotta a katolikus egyházzal kapcsolatban:

„szinte középkorra emlékeztető inquizíciós eszközökkel dolgoznak”, illetve „az ember megdöbben, hogy a mai időkben még lehetséges a lelkek ilyen erőszakos befolyásolása.”

Hogy konkrétan mivel összefüggésben vagy mire célozva mondotta, nem derül ki a szövegből. De nem ez volt sem Sztranyavszky Sándor részéről, sem más protestánsok részéről az első és utolsó kijelentés, amikor a katolikus egyház módszereit és elveit – akár a nevelést, akár a felfogást, akár a gyónást illetően – kritika tárgyává tették, és felszították vele a hangulatot.

A Szálasi-korszak

Harmadikként a Szálasi-kormány időszakából lehet arra példát találni, hogy a katolikus egyház 1941-et követően fokozatosan sodródott a *Kulturkampf* állapotába. Az ominózus 3. zsidótörvény (1941-ben), amely megtiltotta a zsidókkal való házasságkötést, a Szálasi-érában olyan értelmezést nyert, amely egyértelműen kiváltotta a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnökének, báró Apor Vilmosnak a kritikai hozzáállását és szembeszegülését a tervezett miniszteri rendelettel.

Az események megértéséhez szükséges visszanyúlni a házassági törvény módosításának időszakára, illetőleg Teleki Pál miniszterelnöknek a zsidókérdéssel kapcsolatos felfogására. A katolikus Teleki kormányzati szempontból értelmezte a *faji kérdést*. A következőképpen fogalmazott:

„Kifogás tárgya volt az is, hogy a törvény keresztényeket zsidóknak minősít. Ezzel kapcsolatban csak azt kívánom megjegyezni, hogy az ember lelkivilága nemcsak vallási meggyőződésből áll, hanem ezenkívül nemzeti érzésből, mindenféle hagyományoknak lelkünkben való hordozásából tevődik össze. Velünk bármily alapon rokon embereknek és embercsoportoknak szeretetéből, a velük való együttérzésből. A vallási érzés, a vallási rész lelkiségünknek csak egyik eleme.

Ha valakit állami és nemzeti szempontból akarunk megítélni, akkor nem helyezkedhetünk csak a vallási kritérium alapjára.”²⁶¹

Serédi bíboros beszédében ellenezte a házassági törvény faji alapon történő elfogadását. A házasság katolikus felfogás szerint történő rendezésére már 1934-ben tett kísérletet, de azt a protestánsok erőteljesen támadták, úgyhogy nem sikerült a kezdeményezése. 1941-ben a kormány faji törvényben kívánta rendezni a kérdést, ami ellenkezett a házasságról vallott katolikus felfogással. Az ellentét nem a fajiság fogalma miatt állt fenn, hanem azért, mert

„a katolikus egyház tanítása szerint... a kereszteltek házasságában Krisztus magát a házassági szerződést emelte szentségi méltóságra, úgyhogy a szentség elválaszthatatlan magától a házassági szerződéstől. [...] A szentségek pedig Krisztus rendelése, tehát pozitív isteni törvény alapján bizonyos feltételek és megszorítások mellett teljesen az egyház hatáskörébe tartoznak. Az egyház soha nem ismerheti el, hogy álla-

moknak vagy másoknak a szentségi házasságok megkötésére vonatkozóan akárcsak közvetve is bárminemű intézkedési vagy tilalmazó joguk volna.”

Ezek a felvezető szövegek megítélésem szerint szükségesek voltak ahhoz, hogy a Szálasi-kormány belügyminiszterének rendelettervezetére az 1945. február 14-én kelt levelet megértsük. A levélben báró Apor Vilmos a zsidók és nem zsidók közötti házasság felbontásáról szóló törvényjavaslattal²⁶² kapcsolatban fejezte ki tiltakozását és fordult a nemzetvezetőhöz – apellálva gyakorló római katolikus magatartására. A nemzetvezető válasza nem ismertes. Mindössze tény, hogy a katolikus egyház püspöke – a *Kulturkampf* idején ismert eljárásnak megfelelően – szembeszegült a törvényjavaslattal, és hivatkozott a katolikus álláspontra:

„A katolikus anyaszentegyház a maga Istentől nyert általános küldetése következtében nem mondhat le arról a jogáról, hogy egyrészt az emberiség bármely fajtájához tartozó egyedeket a maga teljes jogú tagjaivá felvegye, másrészt a megkeresztelt embereknek házasságára vonatkozó jogszabályokra, amennyiben ezek szentségi kötelékét érintik, a maga elveit érvényesítse.”

Míg a törvényjavaslat csak lehetővé tette a házasság felbontását faji okokra tekintettel, addig a belügyminiszteri rendelet

„erőszakkal tépi szét a szentségi házasság által megszentelt köteléket, amikor a zsidó származású félt internáltatja.”

Apor püspök szerint ez az intézkedés egyszerre három szempontot sértett meg: sértette

- az anyaszentegyház előírásait;
- a lelkiismereti szabadságot, valamint
- az általános emberiességet.

A püspök tudatában volt és a levélben utalt azokra a korlátokra, amelyekkel Szálasinak is szembesülni kellett, ezért úgy fogalmazott, hogy az

„intézkedés... nem bűnükért sújtja az egyeseket, hanem csak származásuk miatt, melyről nem tehetnek. ...

Ha nem is állna módjában [a Nemzetvezető Úrnak] a törvényt hatályon kívül helyezni, legalább az ezen túlmenő intézkedéseket akadályozza meg.”

Még egyértelműbb a *Kulturkampf* jelenléte azokban az esetekben, amikor katolikus hívőket vagy az egyházi rend tagjait tartóztatták le. A letartóztatás csak részben történt vallási okokból. Sokkal inkább amiatt hurcoltak el, tartóztattak le, börtönöztek be vagy végeztek ki valakit, mert szembeszállt azokkal a hatósági intézkedésekkel, amelyek az Apor püspök által említett szempontok valamelyikét sértették, illetőleg engedetlenséget tanúsítottak. Például a keresztény zsidókat bűjtatták, hamis iratokkal látták el stb. Az Országos Számonkérőszék Irodája jelentést küldött Szálasi nemzetvezetőnek. A *Jelentésben* a következőket írták:

„a papság a mai rendszerrel nem szimpatizál. A római katolikus papság nemzetközi alapon áll. Soha, semmiféle formában a mai rendszerrel közösséget nem vállal, hívek előtt tartott prédikációiban sem a magyar nemzet mostani élethalálharcáról, sem a hungarista gondolatról, sem a nemzetvezetőről említést nem tesz. A jobboldali beállítottságú papok száma elenyészően kevés. A papságnak a mai rendszerrel össze nem egyeztethető magatartása veszélyes és káros, mert a tömeget, mint lelkivezetők befolyásuk alatt tartják. Az ellenük való védekezés igen nehéz, mert propagandájuk nem tetteikben, hanem a mai rendszer és célkitűzéseinek agyonhallgatásában, a valóság nemzetközi voltának hangsúlyozásában áll.”²⁶³

A *Kirchenkampf* mint a katolikus Egyház aktív küzdelme

Az aktív küzdelem egyik formája az ellenállás, amely egyidős a katolikus egyházzal. Az ellenállás kérdése az állam és az egyház viszonyára vonatkozott: kötelessége-e a keresztény embernek elfogadni a világi hatalmat és engedelmeskedni neki. Más szóval: feltétlen engedelmességgel tartozik-e a világi hatalomnak. A kérdés megválaszolása három részre bontandó:

- az állam és az egyház viszonyának milyenségére,
- a joghatóság kérdésére, valamint
- az ellenállás jellegére.

Az állam és az egyház viszonyáról már volt szó, és hatalmi oldalról foglalkoztam vele. Itt csak annyiban érinteném a kérdést, hogy a viszony jellegétől függ az egyház

magatartása. Ha a katolikus egyház alárendelt szerepet tölt be ebben a viszonyban, akkor az egyház ún. *szenvedő engedelmességgel* viszonyul az államhoz. Az egyház ellenállása szenvedő engedelmisségben nyilvánul meg. Ugyanis ha a világi felsőbbség olyan dolgot parancsol, amely ellenkezik az adott személy vallási vagy erkölcsi elveivel, akkor értékek ütközéséről van szó, és ebben az esetben a szenvedő engedelmisség a megfelelő válasz. Ezt a módszert követték például az első keresztények a keresztényüldözések idején: vállalták a mártíromságot, mert amit a világi hatalom követelt tőlük (vö. istenként tisztelni a császárt és áldozatot mutatni be neki), az ellenkezett a hitükkel. Az ilyen típusú ellenállás valójában passzív szembeszegülés a császár, illetőleg a hatóság parancsával.

Egészen másfajta *szembeszegülésről* van szó, ha az állam és az egyház között egyenrangú, vagy egyházi részről domináns viszony áll fenn. Ebben az esetben az egyház magatartása a passzívból átvált aktívra, vagyis az ellenállás vagy tiltakozás *aktív* formában nyilvánul meg. Ez a viszony feltételezi, hogy a világi hatalom és az egyházi hatalom között aszimmetria áll fenn az egyházi hatalom javára, és az egyház joghatóságától függ a világi hatalmat gyakorló méltósága. Ez történt például a Canossa-járáásra ítélt német császár esetében, ezért a hatalomért folyt az investitúraharc, valamint ilyen aszimmetrikus hatalmi viszony jellemezte a Magyar Királyságot, amikor a katolikus egyház volt a kizárólagos vallás. A katolikus egyháznak az államhatalommal szembeni aszimmetrikus előnye a *Kulturkampf* idején részben megszűnt.

De maga a *Kulturkampf* fölfogható a katolikus egyház aktív *önvédelmi reflexeként* is a világi hatalom jogkorlátozó intézkedéseivel szemben (vö. a lelkeszkedő papság engedtlenségi mozgalmát az 1890-es években).

Ha az aktív és a passzív ellenállást egymással összevetjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a *passzív ellenállás*

- többnyire egyéni szintű cselekményekben nyilvánul meg,
- az adott személy
 - ▷ bizonytságot tesz hite igazságáról, de
 - ▷ nem keresi, sőt kerüli az aktivitás látszatát.

Aktív ellenállás esetén viszont

- eltolódás figyelhető meg az uralmi viszonyok tekintetében;
- az egyház joghatósága dominálja a világi hatalmat;
- a társadalomban a vallási, vallás erkölcsi szempontok szabályozzák a társadalmi viszonyokat;
- a világi hatalom cselekedetei vallás erkölcsi megítélés alá esnek;

- a világi hatalomnak kötelessége a vallási, valláserkölcsi szempontokat tiszteltben tartani;
- az egyháznak megvan az eszköze, hogy kikényszerítse vagy érvényesítse szempontjait.

Ha a világi hatalom, illetőleg reprezentánsa a vallási vagy valláserkölcsi szempontokat ténylegesen megsérti, akkor a jogsértés magából a tényből adódóan (*ipso facto*) következményeket von maga után. Ilyen esetnek lehettünk tanúi a középkorban, amikor a jogsértővel szemben szankciókat alkalmazott az egyház. A szankció lehetett: önkéntes vezeklés vállalása, kiközösítéssel fenyegetés, kikényszerített vagy nyilvános vezeklés, egyházi tilalom, személyes kiközösítés, alattvalói eskü feloldása, valamint végső esetben az uralkodó letétele.²⁶⁴

Az egyház aktív ellenállási joga a történelem folyamán alakult úgy, hogy képes előmozdítani a hatalmi egyensúlyt olyan környezetben, amikor új eszmék vagy forradalmak törnek a felszínre. „Az egyházi ellenállási jog specifikus középkori jelenség s egyúttal a középkor politikai, helyesebben egyházpolitikai fejlődésének legjellegzetesebb mozzanata, ”²⁶⁵ amely számos változáson átmenve termékenyítőleg hatott a katolikus egyház és a világi hatalom viszonyára és küzdelmére.

Az ellenállás problémája a nemzetiszocialista korszakban

Sok német egyházi és világi szerző, akik a németországi katolicizmus és a nemzetiszocializmus konfrontációját ismerték, rámutattak arra, hogy ténylegesen *testületileg* csak a római katolikus egyház szállt szembe a hitlerizmus tanaival. Sokan ezt a szembehelyezkedést ellenállásnak nevezték. Vizsgáljuk meg, beszélhetünk-e ellenállásról, vagy valami másról van szó.

A nemzetiszocializmussal szembeni ellenálláshoz²⁶⁶ két előzetes megjegyzést kell tenni. „Az egyik az ellenállás mindenkori *tárgyára* vonatkozik, pontosabban a rendszerre, amellyel szemben az ellenállás keretében küzdeni szeretnénk.” Ez többek között a tartalmat, azaz a konkrét akciókat és ezek célkitűzéseit jelenti. A másik, hogy a cselekvés az *ellenség*re irányul. A nemzetiszocializmus esetében az ellenállás tárgya lehet a szervezett politikai hatalom, az állam és ennek szervei. De ha mozgalomról van szó, akkor – miként Ryszka megállapítja – a nemzetiszocializmus és a nemzetiszocialista ideológia szerint berendezkedett állam nem feltétlenül esik egybe, a kettő között különbség mutatkozik. Ez jól kiütözik a magyar viszonyokon. A *nem-*

zetiszocializmus Magyarországon sohasem jutott a hatalomra, bár voltak képviselői a parlamentben vagy hívei a kormányban, akiket azonban a kormányzati hatalom bármikor félre tudott állítani (vö.: a nemzetiszocialista képviselőcsoport bomlasztása, Hubay Kálmán és Vágó Pál megfosztása mandátumuktól, Baky László és vitéz Endre László ténykedése a Sztójay-kormányban és leváltásuk). Amikor viszont a nyilaskeresztesek hatalomra kerültek (alig több mint öt hónapra), akkor Szálasi nemzetiszocialista programot hirdetett meg, de amiket és ahogyan cselekedtek, vagy amik történtek, helyesebb hadiállapotban, hadi események között végrehajtott (katonai jellegű) cselekményeknek nevezni.²⁶⁷

De visszatérve a fogalom értelmezéséhez. Az ellenállásnak különböző változatai lehetnek. Első megközelítésben a *fegyveres harcra* gondolunk. Hadiállapotban vagy fegyveres harcban az *ellenállás egy sajátos hadviselési forma, amelyet irreguláris vagy önkéntes csapatok erősen emocionális és ideológiai befolyás alatt konspiratív módszerekkel hajtanak végre*. Az ellenség jól beazonosítható, rendszerint támadó fél, aki ellen a haza védelme érdekében a honi lakosság fegyvert fog és felkel. Ebben az esetben az ellenállók nemcsak a harc mellett, hanem a harcról is döntenek.

Küzdelem azonban nemcsak fegyveresen és felfegyverzett alakulatok ellen folyhat, hanem az emberi jogok megsértőivel, a társadalmi rendet önkényesen zavaró vagy figyelmen kívül hagyó, esetleg a kötelezettségeit nem teljesítő aktorokkal szemben is. Ebben az esetben *ellenállásnak* tekinthető minden emberi tevékenység, amely az *alapvető emberi jogokat* sértő, a *társadalmi rend* valamennyi fontos területén önkényesen cselekvő és *elsődleges kötelezettségeit* nagymértékben elhanyagoló rendszer ellen irányul.

Mindezek alapján az ellenállás fontosabb jegyei: a meggyőződés, hogy

- a) az uralkodó rendszer nem változtatható meg legális eszközökkel,
- b) a rendszer erkölcsileg és jogilag illegitim és igazságtalan,
- c) a rendszer megváltoztatására irányuló törekvés a legfőbb értékeket testesíti meg és egyúttal a legnagyobb kockázatot foglalja magában.²⁶⁸

Nem hagyható figyelmen kívül azonban az a tény sem, hogy az ellenállás valamivel szemben mindig magában foglal bizonyos *veszélyeztetettséget* az ellenálló részéről, vagyis az ellenálló azzal, hogy ellenáll, veszélynek teszi ki magát. A félelmét le kell győznie ahhoz, hogy cselekedjék, illetve elhatározását a fennálló rendszerrel szemben kivitelezze.

Normatív megközelítésben kérdésként merül fel, mennyire *objektíven* ítéli meg az ellenálló az ellenállását, illetőleg ki hozza meg a *helyes* döntést. Ezekre csak utólag

lehet választ adni. Miként a magyar katolikus püspöki kar cselekvései, valamint Serédi Jusztnián bíboros döntései esetében láthatjuk: vannak, akik „elkésztnek” ítélték a püspökök és a kar konfrontálódását, szembeszállását a kormány döntéseivel, de vannak, akik úgy gondolják, hogy adott körülmények között minden tőlük telhetőt megtettek.

Ha a német megszállást tekintjük kiinduló helyzetnek vagy etalonnak, akkor az ellenállás céljai a következők:

1. a megszállt országban a megszállás megszüntetése és az államiság helyreállítása strukturális változtatásokkal,
2. kollaboráns kormányok esetén és az ún. szatellitállamokban az elsődleges cél a kormányzat erőszakos leváltása, a szövetségesek segítségével átmenet elérése és a belpolitika demokratizálása;
3. a háború befejezése és a nemzetiszocialista intézmények és normák felszámolása.²⁶⁹

Gyakorlatilag és eleve ezeknek a célkitűzéseknek, amelyeket Franciszek Ryszka az ellenállásról kifejtett, a katolikus egyház sem hatalmi felfogásában, sem egyéb vonatkozásokban nem felelt, mert nem is felelhetett meg. Az egyház hatalmi *felfogása* és hatalmi *gyakorlata*, a hatalomról való gondolkodása és hatalomgyakorlása, ha nem értik félre: ilyen típusú ellenállásra alkalmatlansága eleve kizárta ezt a lehetőséget (vö. *Az egyházi hatalom általában* című pontot).

A KIRCHENKAMPF MINT FELEKEZETI (FELEKEZETKÖZI) KONFLIKTUS

Ezek után térjünk át vizsgálódásunkban a keresztény felekezetekre, különös tekintettel a keresztények egységtörekvésére, módozataira, valamint a felekezeti konfliktusokra.

A protestánsok viszonyulása a római katolicizmushoz

A katolikus–protestáns viszony elvi és történelmi vonatkozásokkal terhelt, amelyek áthatották mindkét vallás híveit, meghatározták a másiktól kialakult vagy kialakítandó képet, még azt is, hogyan viszonyuljanak egymáshoz. Ez a kép a történelem

során gyakran újratermelődött !!!!, és mintegy válaszfalat vont a két vallás közé. 1923-ban ismét elterjedt az a felfogás protestáns részről, hogy

„Bármilyen tágkeblű és egyetemes a római katolicizmus, akkora tágkeblűség soha sem tellett tőle, hogy el tudott volna viselni kebelében egy egyszerű, evangéliumi keresztyéniséget.”²⁷⁰

Révész Imre figyelembe veendő további szempontként fogalmazta meg, hogy

„a római katolicizmus, amennyiben *római*, egy, a Krisztus világos akaratával ellenkező, szűkkeblű, szektárius particularismust képvisel.”²⁷¹

A történelem folyamán a két fél között gyakorlatilag „kölsönös *aggresszivitás*” alakult ki, amely katolikus részről a reformátusokra koncentrálódott. Református részről viszont abban mutatkozott meg, hogy

„soha és sehol sem érte be a római katolicizmussal szemben a csöndes vértanui passzivitással, hanem az aktív, harcoss martýrium útjára lépett [...].

A történelemnek ezek a megmászhatatlan tényei és ma is eleven erővel ható emlékei a római katolicizmus és a református keresztyéniség között elvi okokból már amúgy is helyrehozhatatlan szakadékot bizonyos tekintetben még erősebben kimélyítik.”²⁷²

Ennek ellenére az 1920-as évek végén „egy katolikus sóvárgás vonul át a világon”, amelynek következtében a római katolicizmussal szemben protestáns részről bizonyos rokonszenv tapasztalható. Ez a rokonszenv meghaladja az általános keresztyén testvériség mértékét – fogalmazott Révész Imre.

A rokonszenvnek köszönhetően előfordultak együttműködések, sőt olyan kívánságok is, amelyek szertartásbeli és egyházszerkezeti hasonlóságokban mutatkoztak meg, az egyének részéről pedig áttérésekhez vezettek. Ezt megállítandó, szükség van Révész szerint

- a keresztyén misztika helyett a biblikus református alaptanítás *Unio Mystica cum Christo*-jához (=Krisztussal való misztikus egyesüléshez) való visszatérésre;
- „a kijelentett Ige abszolút, isteni objectivitasának” fokozottabb érvényesítésére;
- az anyaszentegyház Krisztus testeként való erőteljesebb képviselésére;

- a *gratia universalis* (= egyetemes, általános kegyelem) és a Krisztus királysága református gondolatainak előtérbe helyezésére.

Révész Imre szerint:

„egy intellektuálisan megújuló református keresztyénségnek nemcsak az ellenálló képessége lesz meg újra Rómával szemben, hanem a hódító, győzelmi ereje is.”²⁷³

A keresztyénység egysége

A katolikusok és a protestánsok elkülönülése gyakorlatilag magával hozta a keresztyénység egység kérdését. Az egység katolikus szempontból az „egy akol, egy pásztor”, illetőleg az „egy, szent, katolikus és apostoli” alternatív kifejeződése, amelyhez *három mozzanat* tartozik: a) a *hit* egysége, b) a *megszentelés* eszközeinek (a hét szentségnek) az azonossága, valamint c) a *kormányzat* egysége.

Egység *két fő irányban* érhető el: az unión és a misszión keresztül. Az *unió* célja az egységre törekvés, a tulajdonképpeni egység elérése, a *misszió* pedig a katolicitás, az egyetemesség megszerzése.

Maga az egységtörekvés az 1800-as évek elejére nyúlik vissza, az 1914-es háborút követően pedig újabb lendületet vesz. A kutatott időszakban az egységet a katolikusok az unióból az egyetemesség irányába mozgással, a protestánsok viszont az ún. *ökumenikus mozgalom* keretei között képzelik el.

Egységkísérletek

A keresztyénység egységének helyreállítására az első kísérlet 1815-ben, a *bécsi kongresszuson* történt, amikor a cár (ortodoxok), a bécsi császár (katolikusok) és a porosz király (protestánsok) *szent szövetségre* lépett, hogy közös nevezőre hozzák a keresztyénység három ágát. Úgy gondolták, hogy ezek az ágak együtt alkotják az egyházat. De ez a szövetség csak formális egységet biztosított – minden belső tartalom nélkül. Ugyanis mindegyik vallási ág megőrizte korábbi sajátosságait és elkülönülését mind a hitelvek, mind a szervezet vonatkozásában.

A szent szövetség súlyát csökkentette, hogy a protestánsok között számos irány-

zat létezett, amelyek más hitelveket (például az apostoli jogutódlás terén) vallottak, szervezeti felépítésükben (presbyteriális szervezet) pedig szintén jelentős különbségeket mutattak. Formálisan komoly méreteket öltő tagoltságuk gyakran széthúzással és konfliktusokkal is járt. Ellenben ha szükségesnek mutatkozott, akkor a római katolikus egyház ellen összefogtak és egységesen léptek fel.

A protestáns irányzatok jelentős része, amelyek a kereszténység egységét formálisan akarták megvalósítani, az ún. *branch theory* [elágazás-elmélet]²⁷⁴ alapján cselekedett: csak a társadalmi, karitatív együttműködést hangsúlyozták a hit igazságának kárára. Más szavakkal: a hitvallás, a szervezet és a szeretet egysége közül szinte kizárólag a szeretet egységét tekintették mérvadónak. A szeretet egysége jegyében rendezték meg a protestáns egyházak 1925-ben a Stockholmi Konferenciát, amelyen 31 vallási közösség 37 országból mintegy 600 résztvevővel volt jelen. A konferenciára az ortodox alexandriai és jeruzsálemi pátriárka is elküldte képviselőjét, a katolikus egyház részéről senki sem vett részt. A „niceai zsinat” másának feltüntetett konferencia a külsőségek ellenére számos ellentétet hozott a felszínre még a reformátusok és az evangélikusok között is, bár valamennyien gondosan igyekeztek kerülni a kényes kérdéseket.

Mások viszont szerettek volna a hitbeli és a szervezetbeli eltérésekre áthidaló megoldásokat találni. Főként anglikán részről nyilvánult meg ez a törekvés. A *Faith and Order* (Hit és Egyházszervezet) nevet viselő mozgalom áthidaló megoldásként javasolta az ún. elsőrendű vagy alapvető és másodrendű *hittételek* megfogalmazását. Ugyanezt a módszert akarták alkalmazni *szervezeti* téren is.

Céljuk megvalósításához felvették a kapcsolatot a Szentszékkal, és levélváltás is történt köztük, majd XV. Benedek pápa 1919-ben fogadta őket, ahol közölte a katolikus álláspontot, illetőleg hogy kongresszusukon a hivatalos egyház részéről nem vesznek részt.

Az anglikán kezdeményezésű mozgalom először Genfben tartott kongresszust (1920-ban), ahol felszínre kerültek a kinyilatkoztatás és az egyház fogalma körül meglévő ellentétek. Ezen gondolatok jegyében rendeztek 1927-ben Lausanne-ban egy másik kongresszust (Lausanne-i Kongresszus), amelyen 90 egyházi közösség 450 képviselője vett részt, a görögkeleti felekezeteket 30 delegátus képviselte.²⁷⁵ A tanban mutatkozó ellentétek azonban még a protestánsok között is olyan nagymértékűek voltak, hogy ők is inkább vallásközi (felekezetközi) szövetség, liga létrehozására törekedtek. A keleti egyházak delegátusai látva a protestánsok közötti megosztottságot és ellentéteket az 1927-es Lausanne-i Kongresszuson, kijelentették: „nem lehet egyházi közösség, *communio in sacris* ott, ahol a hit teljessége hiányzik.”

A Lausanne-i Kongresszus kudarcát mérlegelve 1927-ben a Szent Officium megtiltotta a katolikusoknak a hasonló gyűléseken való részvételt, XI. Pius pápa pedig 1928. január 6-i keletkezéssel kiadta a *Mortalium animos* (A halandók lelkeit) kezdetű enciklikáját a kereszténység egységének előmozdításáról (*de vera religionis unitate fovenda* = a vallás igazi egységének az előmozdításáról).²⁷⁶

A *Mortalium animos* pápai enciklika

Az enciklika főként *elvi* szempontból közelíti meg és tárgyalja az egység kérdését. Gyakorlati vonatkozásban csak néhány gondolatra tér ki, amely támpontul szolgálhat a hitbeli és szervezeti egység előmozdításához. Mint az enciklika is hangsúlyozza, a keleti egyházzal sokkal több a közös pont, a közös hitbeli vonás (például a hitvallás egysége), mint a protestánsokkal.

Az enciklika iránymutatásul szolgál a keresztény egység megvalósítása iránt érzékeny katolikusok számára, hogyan kell megközelíteni az egység és az egységesítés kérdését. Kiindulópontja, hogy a vallás igazi egységének előmozdítására kell törekedni, amihez jó *előfeltételnek* tekinti a *testvéri viszonyt*,

- amely az „embereket az azonos származásnál és természetnél fogva egymással egyesíti és összeköti,” illetőleg azt a tényt,
- hogy „az emberiség egysége felől már nincsen véleményeltérés,” továbbá
- „hogy a különböző népek, bármennyire eltérő is vallási fölfogásuk, egyes vallási tételekben – mint a lelki élet közös alapjában (in communi quodam spiritalis vitae fundamento) – testvériesen egyetérthetnek.”

Helyesnek véli, amikor az emberek gyűléseket tartanak, hogy megtárgyalják az egység kérdését, de azt már nem, hogy ezekre a gyűlésekre, vitákra válogatás nélkül mindenkit meghívni, azt az érzést keltve, mintha minden vallás többé-kevésbé egyformán „jó és dicséretes” lenne. A problémát ebben a felfogásban az jelenti, hogy az e nézetet vallók összetévesztik az ember természetes érzését (az Istenhez vonzódását) és az igaz vallást. A következmény: természetelvűség és istentagadás lehet. Nem helyes az sem, ha a keresztények ócsárolják egymást. Viszont annál kíváncsiabb, hogy felhagyjanak vele, és az egységesülés kölcsönös szeretetben valósuljon meg.

Az enciklika *pánkeresztényeknek* nevezi azokat (a protestánsokat), akik a szeretet egységére hivatkozva akarják a keresztények egységét elérni – ezzel is reagálva arra

a protestáns egységesítési mozgalomra, amely a szeretetnek ad prioritást a hitelvi és szervezeti egységgel szemben. Ez a törekvés katolikus szempontból veszedelmes ábránd, mert „a csábító és megejtő szavak mögött a legsúlyosabb tévedés rejlik.” A pánkeresztények között „számosan tagadják például, hogy Krisztus Egyházának láthatónak kell lennie, legalábbis abban az értelemben, hogy az egyház mint az egy és azonos tanban, az egy tanítóhivatal és kormányzó hatalom alatt élő hívek egységes testülete mutatkozzék.” Azt mondják, hogy

- „a hit és a kormányzó hatalom egysége... nem volt meg eddig sem, s most is hiányzik”;
- „az avult viszályok és véleményeltérések kikapcsolásával, amelyek a kereszténységet a mai napig szétagolják, a közös tantételekből valami közös Hiszek-egyet” kellene szerkeszteni, és azt elfogadásra ajánlani;
- a Római Egyház nemcsak megtartotta, hanem meg is rontotta „a régi vallást, mert hozzáadott s hittételekként előadott az Evangéliumtól nemcsak idegen, hanem azzal merőben ellenkező tanokat is”;
- „a földön megvan ugyan a hitigazságnak Isteni letéte, de azt fáradságos munkával, hosszas és tudományos kutatásokkal kell megkeresni, úgy, hogy annak megtalálására és megértésére alig elegendő az emberi élet”;
- „a látható és érzékelhető egyház a különböző közösségekből alakult szövetség, amelynek tagjai egyenként különböző s egymással ellentétes tanokat vallanak”.

Egyesek

- elvetik Szent Péter és a római egyház joghatóságáról szóló tant,
- a római pápának csak tiszteletbeli elsőbbséget tulajdonítanak, de azt nem isteni jogból, hanem a hívek akarataból vezetik le;
- a római katolikus egyházzal csak az egyenjogúság alapján tárgyalnának (ez tulajdonképpen latitudinarizmus, amelyet a *Syllabus* is elítélt);
- azt vallják, hogy „a legméltóságosabb Oltáriszentségben... Krisztus teste csak a hit által, vagy jelképileg és a Szentség hatása által van jelen.”

A *Syllabus* latitudinarizmusnak nevezte és egyúttal elítélte azt a felfogást, amely szerint a „protestantizmus nem egyéb, mint különböző alakja ugyanazon igaz, keresztény vallásnak, amelyben mód van rá éppúgy tetszeni Istennek, mint a katolikus Egyházban.”

Syllabus 18. pont

A „véleményzavarból tágas út vezet a vallás elhanyagolása, a hitközömbösség és az úgynevezett modernizmus felé, amelynek szerencsétlen hívei szerint a hitigazságok nem abszolútak, hanem csak viszonylagosak, azaz olyanok, amelyek korok és vidékek szerint alkalmazkodnak az emberek hajlamaihoz, mert nem a változhatatlan kinyilatkoztatásban gyökereznek, hanem az életföltételek függvényei.”

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy az igaz vallás, a kinyilatkoztatott igazság megőrzése érdekében „az Apostoli Szentszék [az ilyenek] gyűlésein részt nem vehet, és a katolikusok az ilyen mozgalomhoz nem csatlakozhatnak, és azt nem támogatják, mert ha ezt megtennék, úgy egy hamis, Krisztus Egyházától nagyon is eltérő vallásnak tekintélyét növelnék.”

A fentiekkel szemben a *helyes felfogás* a következő:

- „az igaz vallás nem lehet más, mint amely Isten kinyilatkoztatott ígétjén alapszik”;
- „Isten egyszülött Fia a földön Anyaszentegyházat alapított”;
- „Krisztus tényleg egyházat alapított, mégpedig egyetlen Egyházat”;
- ez az Egyház „nem halhatott ki, mert megbízatása van, hogy időben és térben minden korlátozás nélkül az összes népeket az örök üdvösségre vezérelje”;
- „az Egyház most és mindenkor nemcsak fennáll, hanem szükségképpen ugyanaz is marad, ami az apostoli időkben volt”;
- „a szeretet éppen a teljes és őszinte hiten alapszik”, éppen ezért nem lehet a hit kárán érvényesíteni a szeretetet („Krisztus tanítványai [is] szükségképpen a hit egységében mint legszorosabb kötelékben kapcsolódnak össze”);
- az oltáriszentségben az átváltoztatás után valóban Krisztus van jelen;
- vannak abszolút és örök hitigazságok;
- „hit dolgában semmiképpen nem szabad a tételeket alapvető és nem alapvető tanokra fölosztani abban az értelemben, hogy amazokat mindenki köteles elfogadni, míg az utóbbiakat a hívek szabad választására lehet bízni”;
- „az Egyház tanítóhivatala Isten bölcs rendelése szerint azért létesült a földön, hogy a kinyilatkoztatott igazságok mindenkorra csonkíthatatlanul megmaradjanak s az emberekkel könnyen és biztos úton közöltessenek.”

„A keresztények egyesülését nem lehet másként elősegíteni, mint annak sürgetésével, hogy a kívülállók, akik valamikor sajnálatos módon elszakadtak, *Krisztus egy és igaz Egyházába visszatérjenek.*” „Már pedig Krisztusnak ehhez az egyetlen Egyházához senki nem tartozhatik s benne meg nem maradhat, aki Péternek és törvényes utódainak tekintélyét és fennhatóságát engedelmesen el nem ismeri és el nem fogad-

ja.” „Jöjjenek tehát az elpártoltak az Apostoli Székhez, amely a Szent Péter és Pál apostolfejedelmek vérével megszentelt városban van, ahhoz a Székhez, amely a „katolikus Egyház gyökere és anyja”. „De nem azzal a szándékkal és reménnyel, hogy „az élő Isten Anyaszentegyháza, az igazság oszlopa és erőssége” (1 Tim 3,15) a hitnek sérthetlenségét fölládozza és az ő tévelveiket megtűrje, hanem, hogy magukat tanító tekintélyének és hatalmának alá vessék.”

Keresztény unió?

A keresztény egységtörekvésekkel kapcsolatosan Magyarországon P. Bangha Béla S. J. 1929-ben és 1937-ben két komolyabb visszhangot keltő cikket jelentetett meg, amelyek csak részben fedik egymást. Az 1929-ben a *Magyar Kultúrában* publikált cikk többször élesebben fogalmaz, mint a későbbi, és a *türelem* szemszögéből foglalkozik a kereszténység egységével, pontosabban a felekezetközi béke lehetőségével.

1. A *Türelem és türelem* címet viselő cikk²⁷⁷ rámutat azokra a *visszásságokra*, amelyeket a felekezeti béke címén egyesek céltudatosan hangoztatnak. „Felekezeti heccmestereknek” nevezi azokat, akik „éppen akkor hangoztatják a felekezeti türelmes-ség nemzetővő fontosságát, amikor közvetlenül e hangoztatás után valami durva türelmetlenséget készülnek elkövetni.” Majd egy, a heccmesterek részéről gyakran megrendezett jelenettel folytatja:

„Szinte biztos, ha egyik debreceni úr cikket ír valamelyik liberális lapba vagy valamelyik kollégája szónokolni kezd a Dunántúlon a „felekezeti békéről”, hogy akkor a cikk vagy a beszéd második felében egy hatásos „de” vagy „azonban” bekezdéssel hatalmas támadás fog megindulni a katolicizmus ellen. A közvélemény ezen már meg sem ütközik, hiszen a Pesti Hírlap ilyenkor szellemes rövidítéssel csak annyit szokott írni az esetről, hogy X. Y. püspök vagy főgondnok ismét hitet tett a vallási béke szükségessége mellett.”

Bangha úgy véli, hogy aki 1929-ben Magyarországon vallási békéről beszél, az vagy álmodik, vagy hazudik. Azért, mert „kíméletlen harc folyik a katolicizmus ellen”, amely ha védekezik, akkor a „félművelt tömeg” ráaggatja a türelmetlen jelzőt, miközben „a vallási béke hivatásos felborítóiban látja a béke angyalait.” Bangha ezt követően kétféle türelmet vizsgál meg: az egyiket dogmatikai türelemnek, a másikat polgári türelemnek

nevezi. „A dogmatikai türelem (Kiem. tőlem – BG) abban áll, ha valaki a béke kedvéért feláldozza a dogmatikai elveket.” A dogmatikai türelem veszélyes, mert

- ha az egyház meg akarja őrizni hitelveit, akkor a felekezeti béke érdekében nem áldozhatja fel dogmatikai elveit; következésképpen
- a katolikus egyháznak dogmatikai téren türelmetlennnek kell lenni.

A polgári türelem esetében más a helyzet. Ez a fajta türelem azt jelenti, hogy

„bár másnak a vallási álláspontját hibásnak s tévesnek tartom s épp azért törvényesnek el nem ismerem, mégis a tévedő személlyel szemben vallási elveim fenntartása mellett szeretetteljes és türelmes vagyok, őt az ő vallási felfogásának gyakorlásában, amennyiben tőlem hitellenes cselekedetet nem kíván, nem háborgatom s erőszakkal nem akadályozom.”

Egy másik helyen²⁷⁸ szintén kétféle türelmet különböztet meg: türelmet a személyek iránt és türelmet a felfogások iránt. „A türelemnek csak a személyekkel szemben van helye: az önhibájukon kívül tévedők személyével szemben. Ezt a türelmet azonban az Egyház mindig gyakorolta s gyakorolja ma is” – hangsúlyozza. A felfogásokat illetően azonban türelmetlennnek kell lenni, ha azok helytelenek. A tévedéseket irtoztatni kell, a hazugságokat pedig meg kell bélyegezni.

2. A Keresztény unió²⁷⁹ című cikkében a keresztények közötti szakadásnak, az egység hiányának három alapvető okára: a dogmatikai és egyházszervezeti ellentétekre, a történeti akadályokra, valamint az érzelmi és politikai ellentétekre mutat rá. Úgy véli, hogy ez utóbbi, vagyis az érzelmi és politikai akadálycsoport a dogmatikai és történeti ellentétek természetes eredője. Hiszen az egykori hitviták ma már szinte senkit sem érdekelnek, viszont

„annál inkább érdekli mindkét félt, mily arányban tudja elhelyezni felekezetének tagjait a jövedelmező állásokban, mekkora közjogi hatalmat tud a maga felekezetének biztosítani.”

Következésképpen: a felekezeti béke mögé azok az emberek bújnak, akik számára a kifejezés valójában csak leplező ürügy vagy puszta jelszó, és felekezeti érdekeiket leplezik a kifejezéssel.

Ennek ellenére talál *enyhítő körülményeket*, amelyek egy esetleges *reunió*hoz vezethetnek. Ilyennek véli azt a tényt, hogy

- mind protestáns, mind katolikus részről csökkent az *ellenállás* egymással szemben;
- egyfajta *átorientálódás* figyelhető meg egyes protestánsoknál például a gyónással, a szentek tiszteletével, a pápaság vagy a szerzetesség megítélésével kapcsolatosan;
- a *vallási önértzet* tudatosodása és elmélyülése sokakat a múlt felülvizsgálatára készítet, valamint
- „a felekezeti *atmoszféra* feszültségének lényeges enyhülése” tapasztalható.

A beállítódásban mutatkozó változások lehetővé teszik, hogy a támadó fél megértse a vitapartnerét, ne pedig torzítsa állításait, illetőleg ne magyarázzon olyan dolgokat a tanokba, amelyek a valóságban nincsenek bennük.

Bangha szerint az igazi reményt nyújtó körülmény a vallási lelkületnek a jövőben várható elmélyülése, amely – bizonyos értelemben – a *vallási közületek válsága* miatt fog bekövetkezni. A válság alatt a közületek sok tagjukat elveszítik, de akik maradnak, azok szívvel-lélekkel lesznek egyháztagok, és ezáltal *mélyebb, tisztultabb* vallásosság jelenik meg. Majd mintegy záróakkordként pozitív kicsengést ad gondolatainak, amennyiben a távoli jövőben lehetségesnek tartja a keresztény uniót:

„A közeledés nem dogmatikai engedményeken vagy hitvitákon fog múlni, sem valami szatócsi alkudozáson a két vagy több fél között; hanem sokkal inkább két dologon: a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső, vallási lelkület erősödésén.”

Felekezeti béke

Az előzőekben magától értetődően egymás szinonimájaként használtam a vallás és a felekezet szavakat. Napjainkban már természetesnek tűnik, de abban az időben a katolikus egyházi nyelvezet úgy tekintett a felekezetre, mint szakadás eredményeként létrejött szerveződésre, gyülekezetre. Magában az Újszövetségben a szó kétszer fordul elő, és mindkét alkalommal pejoratív jelentésben [1 Kor 1,10: „ne szakadjatok pártokra” (ut non sint in vobis schismata); 1 Kor. 12,25: „hogy a testben ne támadjon

meghasonlás” (ut non sit schisma in corpore)]. Vagyis: *a szakadás az egység elleni bűncselekmény, amely kiközösítést von maga után.*

A római katolikus egyház napjainkban a *hitetlenség* fogalmához kapcsolódva definiálja a skizmát. „2089 A hitetlenség a kinyilatkoztatott igazság elhanyagolása vagy elfogadásának szándékos megtagadása. »Eretnekségnek mondjuk, ha valamely isteni és katolikus hittel elfogadandó igazságnak makacs tagadása vagy makacs kétségbevonása a keresztség fölvétele után; aposztáziának, ha a keresztyén hit teljes elutasítása; és skizmának, ha a Pápának való alárendeltség vagy a neki alárendelt egyháztagokkal való közösség megtagadása.«” (CIC 751)²⁸⁰

A felekezeti béke a vallások megbékélésének, pontosabban a békés egymás mellett élésnek vallási téren érvényesülő változata. Azt jelenti, hogy az egyes felekezetek

„Olyanok sűrgetnek örökké békét és türelmességet, akikről mindenki tudja, hogy egész működésük folytonos kíméletlen, fenekedő harc a katolicizmus ellen.”

Bangha Béla, 1929.

megtalálták azt a *modus vivendit*, amely lehetővé teszi, hogy mindegyikük nagyobb konfliktusok nélkül működjön. Minthogy a keresztyénység fő küldetése a hittenjesztés, a misszionáriusi tevékenység, ezért komoly problémaként merül fel, ho-

gyan őrizze meg a békét, ha feladatát is teljesíteni akarja. Más szóval: lehet-e konfliktusmentesen hittenjesztést végezni.

„Legyen békesség!”²⁸¹

Ilyen címen szólította meg 1937-ben Kovács J. István (1880–1965) református teológiai professzor „elfogulatlan római katolikus testvéreit.” Két okból is: az *egyik*, hogy a világban jelentős átrendeződés figyelhető meg a keresztyénnel szemben, amit ő a „szervezett istentelenség” fenyegetésének nevez, a *másik* ok, hogy nem engedhetünk meg magunknak vitatkozást vagy csatározást, amikor nagyobb kincs forog kockán. Ezt Bangha Béla is észrevette, „akinek neve pedig néhány évtized óta a legszorosabban egygyé forrt az evangéliumi egyházak ellen folytatott küzdelemmel” – indokolta kisebb lélegzetű könyvének megjelentetését.

A keresztyénységet a veszély nemcsak kívülről (akiket *külső ellenségeknek* nevez),

hanem belülről a közöny által, illetőleg „az egyházak *testvérietlen harca*” révén is fenyegeti. A helyzet vázolása során hangsúlyozza, hogy

„Egyre nagyobb tömegek kulturális és erkölcsi felfogása szakad el a krisztusi világnézettől. Ezért nagy bűnt követ el mindenkor, de ma különösképen mindenki, aki akár élőszóval, akár még inkább írásban támadja Krisztusnak más táborokban lévő híveit, akár a belső viszály magvait hinti el köztük a felekezetközi viszonyok, így a vegyesházasságok terén.”²⁸²

Békességre van szükség, ezért nem szabad egymást támadni, viszályt szítani, nehogy „az istentelenség frontjának malmára” hajtsák a vizet. Ebben a helyzetben célszerű belenyugodni abba, hogy

- Krisztus anyaszentegyháza nem egységes, illetőleg
- a krisztusi világhoz tartozó protestánsok és görögkeletiek együttesen többségben vannak a római katolikus egyházzal szemben.

Kétféle hívőcsoport jelent állandó veszélyt az egyházban. Őket papír-keresztényeknek és nyelvöltögető keresztényeknek nevezi. A *papír-keresztények* közömbösségükkel vagy egyházukkal szembeni *ellenséges érzületük*, magatartásuk miatt, illetőleg a különböző egyházak közötti mozgásukkal („*lélekhalászás*” által) hívják fel magukra a figyelmet, a *nyelvöltögető keresztények* pedig a többi felekezet *szertelen bírálgatásával*, *leszólásával* és *becsmérlésével* tűnnek ki, s úgy gondolják magukról, hogy ők a „jó kálvinisták” vagy a „jó katolikusok”. Különösen veszélyes ez a magatartás, ha azt egyházi személyek művelik, mint a református teológus Török István (1904–1996) vagy a katolikus plébános Bilkei Ferenc (1872–1955).

„Most, amikor a kereszténység általában van veszélyben – katolikus meggyőződésünk és érdekeink mindenkori szem előtt tartása mellett – rajtunk ne múljon a protestáns felekezetekkel való társadalmi béke, sőt együttműködés lehetősége. Vannak ott is jó szándékú és vannak itt is megbízhatatlan emberek.”

Részlet a „hetvenek” taktikai határozatából
Budapest, 1938. 04. 19.

A békesség megőrzése szempontjából három kérdés vetődik fel:

- milyen egységet akart Krisztus?
- több keresztény egyházat akart-e?
- az egyik egyház meghódíthatja-e a többit?

Kováts válaszai a következők:

- 1) *Krisztus egységet akart, de nem egyformaságot.* Az egység lelki, nem pedig szervezetbeli egységre vonatkozik. Ezt mutatja a tapasztalat is: ahol nem érvényesül a sokféleség, verseny nélkül a közösség vagy szervezet „elrestül”, visszaesik, belső süllyedést mutat. Viszont ügyelni kell arra, hogy az egymás közti verseny ne fajuljon versengéssé.
- 2) Az, hogy több egyház van a világon, egy *differenciálódási folyamat* eredménye, amelyet Isten akart. Mint írja: „képtelenség azt gondolni, hogy a Krisztust követők világa az Ő tudta és akarata nélkül tömörültek már hosszú századokkal ezelőtt a római, a görögkeleti és az evangéliumi egyházak táborába s maradtak fenn, nemzeti és egyéb alapokon további elkülönüléseket mutatva, századok óta?”
- 3) Ami a harmadik kérdést illeti: a másik meghódítását ép ésszel egyik egyház sem remélheti. A *vallási különbségek* fegyverrel történő elintézése (vö. hugenották esetét) később visszaüthet, mert „a legértékesebb fiaitól” foszthatja magát, aki így tesz, és a többi ország iparát, tudományát lendítheti fel.

Ezután ismételten – Bangha Béla szavaival – egy „de” fordulat, amellyel indokolják és értelmezik az egyes vallások közötti eltéréseket: a *sola Scriptura*-elv, a látható és a láthatatlan egyház közti megkülönböztetés, a Krisztus mint egyetlen főpásztor felfogás, Krisztusnak mint egyetlen közbenjárónak a tétele, a hit üdvözítő szerepének, a szentségek vonatkozásában a két szentség (keresztség és Úrvacsora), a házassággal és a reverzáissal kapcsolatos ellentétes felfogások indokoltságát. Mindezek hívták életre a reformációt, amely „mindenütt, ahol megjelenik, új világot teremt,” például a tudományok, a művészetek, a jog, az ipar és a gazdasági élet, a társadalom stb. terén.

Végül érdemes figyelni egy általános jelenségre – írja Kováts. A reformáció forradalommentes fejlődést biztosít a befogadó nemzetek körében (csupán egyetlen befogadó nemzetenél volt forradalom – utal az 1688-as „dicsőséges” angol forradalomra), a katolikus országokban viszont rendszeres. Vélekedése alátámasztásaként a Magyar Kultúra egyik cikkíróját idézi: „Megdöbbenő, hogy a forradalmak csaknem mindig katolikus többségű országokban érnek sikert.”²⁸³

Felhívása: Legyen békesség! „A mai ítéletszerű időkben nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy bántsuk egymást! Tartsunk bűnbánatot jobbról is, balról is.” Mind a katolikusoknak, mind a protestánsoknak be kell látniuk, hogy senki sem olyan már, mint a középkorban. „Krisztus királysága gondolatában jussunk

közelebb egymáshoz. A komoran gyülekező felhők láttára nyujtsunk egymásnak békejobbot. ... Szálljunk szembe minden oldalon a békebontókkal, mind a fórumokon, mind a sajtóban!”²⁸⁴

Politikai megoldások

A vallási vagy felekezeti béke a politika szempontjából is fontos kérdés. A politika azonban igyekszik olyan keretfeltételeket szabni, amelyek az ő sajátos kívánalmainak megfelelően rendezik a felek közötti viszonyt. A felekezeti béke ebben az esetben politikailag kiegyensúlyozott, *kompromisszumos megállapodások* eredménye. A feleknek a kompromisszum keretfeltételeihez kell alkalmazkodniuk. Ilyen kompromisszumos megoldás lehet a *cuius regio, eius religio* elv alkalmazása, vagyis: a földrajzi terület tulajdonosának a vallása határozza meg, melyik vallás működhet az adott területen. Ebben az esetben a vallások *területi elven* alapuló békés egymás mellett élése biztosítja a felekezeti békét. Egy másik kompromisszumos megoldás a béke fenntartására olyan *megállapodások* kötése, amelyek a mindennapi élet fontosabb eseményei alapján törekednek a vitás kérdések rendezésére, például a házasságkötések és a keresztelesek vonatkozásában. Erre szolgál többek között a *reverzális szabályozása*,²⁸⁵ a *polgári házasság* vagy az *anyakönyvezés jogi rendezése*.²⁸⁶ Hasonlóképpen el lehet érni *modus vivendi konkordátum* kötésével. A konkordátum kétoldali megállapodás közös érdekű viszonyok szabályozására, amelyet a Szentszék és egy világi állam vagy politikai társulás köt egymással.

Szinte nem volt olyan kormányképes politikai erő, amely programjában ne foglalkozott volna a vallás és az állam viszonyával, s ezen belül a felekezetek kérdésével.²⁸⁷ Valamennyi kormány fontosnak tartotta a felekezeti béke előmozdítását és megőrzését. Ilyen értelemben alakította vallás-, illetőleg egyházpolitikáját. Például a Gömbös-kormány a felekezeti békét kifejezetten megjelenítette munkatervében:

„86. A felekezeti béke fenntartása. Valláspolitikánkban minden eszközzel a felekezeti béke fenntartására, megerősítésére s a közfunkciókat ellátó egyházi intézmények támogatására törekszünk.”²⁸⁸

Ezzel akarta elejét venni, hogy vallási kérdésekben a társadalom megosztott legyen. A valóság azonban nem mindig a politikai szándékot követi.

Felekezeti viszály

A társadalom egyik legnagyobb ütközőzónája a vallási vagy felekezeti kérdés és a nyomán kialakuló viszályok. A *felekezeti viszályok* vagy konfliktusok a *kultúrharc sajátos formáinak* tekinthetők. Már maga a felekezet szó is konfrontáció következtében bekövetkezett szakadást (skizma) jelent.

Az 1930–1945 közötti időszak első felében komolyabb viszály csak a katolikus egyház és a protestáns egyházak között alakult ki. A harmincas évek második felétől a viszálykodó felek köre bővült, elsődlegesen a zsidókkal. De a zsidótörvények miatt komoly feszültség alakult ki az izraelita egyház tagjai és a konvertiták között is.²⁸⁹

A római katolikus egyházi vezetés tehát egyidejűleg *többfrontos küzdelmet* volt kénytelen folytatni. Érdekes színfoltja ezeknek a viszályoknak, hogy nemcsak elméleti, ideológiai szinten folytak,²⁹⁰ hanem a gyakorlati élet valamennyi területén – kezdve a legmagasabb szinttől egészen az egyszerű emberek szintjéig.

A mindennapi élet viszályai

Még az 1960-as években is élt például az a beidegződés, hogy egyesek úgy tekintettek egy fekete reverendás papnövendékre vagy papra, amikor meglátták, mintha egy fekete macska ment volna el előttük. Mindenféle praktikákhoz folyamodtak, például átmentek az út túlsó oldalára, hogy ne találkozzanak vele, vagy ha már nem tudták elkerülni a találkozást, hirtelen a gombjukat fogták meg, – úgymond – „nehogy elmenjen a szerencsénk”. A találékony reverendás személy pedig, amikor látta a manővert, jól hallhatóan ripszolt: „A fejedhez kapj inkább, nehogy az a csepp eszed is elszálljon, ami még megmaradt!”

Az olyan kifejezések, mint „klerikális”, „kálvinista Róma” (=Debrecen), „pápista” (=katolikus), „csuhás” (=katolikus pap), „kleriko-fasiszta”, „hegymögi” (=Róma) bizonyos körökben a mindennapi élet velejárói voltak: a csoporthoz tartozás identifikáló és megkülönböztető jeleinek számítottak.

Kialakultak olyan sztereotípiák, amelyek lehetővé tették a katolikusok és protestánsok megkülönböztetését karakter szinten is. A katolikusokat a protestánsok lenézték „nyájszellemük”, „engedelmes, kezes bárány” magatartásuk miatt; vagy azért, mert nem voltak elég kezdeményezők; inkább aláztatosan, pontosabban: megalázkodóan viselkedtek, semmint vállalták volna a konfrontációt. Az egyházi élet terén

például a szentek tisztelete miatt „bálványimádóknak”, „szentfazékoknak”, „ájtatoskodók”, „ájtatos manóknak” stb. nevezték őket.²⁹¹

Ezzel szemben a katolikusok a reformátusokat döllyfőseknek, „keménynyakú kálvinistáknak” tartották, mint akikkel nem vagy csak nehezen lehet kijönni. Azt mondták, hogy a reformátusok önfittogatók, szeretik, ha mások is látják, hogy ők jobbak, erősebbek, többre képesek, mint a katolikusok stb.²⁹² Ennél durvább találkozásokról is szólnak a beszámolók. Kiemelkedik protestáns részről

- a káromkodás – mindenekelőtt a Szűzanya, Jézus Krisztus, a szentek vagy az Isten nevének befűzése egy-egy „parasztiatyánkba”, illetőleg egy-egy „kocsisimádságba” („kocsisimatyánkba”) – ezzel is sértve a másik felekezet tagjainak vallási érzületét; vagy
- a másik felekezethez tartozók nyílt, közvetlen szidása vallása felemlegetésével (főként a nőkkel szemben fordult ez elő, ha haragudott rá a másik fél, illetőleg valamit nem úgy és nem akkor tett, ahogyan és amikor elvárták tőle);
- a megvetés jeleként a földre köpés, mindenekelőtt a papok (egyházi személyek) előtt vagy a pap (egyházi személy) leköpése stb.

Nem szólva azokról az ünnepekről, amelyekre a katolikusok nagy szeretettel készültek, viszont a protestánsok annál inkább megvetették (vö. a Mária-tiszteletet, úrnapi körmenetet, a búcsúkat).

Katolikus részről protestáns „fondorlatosságnak” tartották sokáig a „Magyar Himnusz” elterjesztését. Két okból is: az *egyik*, mert a „Himnusz” egyes részeiben sérti a katolikus dogmatikai hitelveket; a *másik*, mert a katolikusok magyar himnusz, a „*Boldogasszony anyánk*” felváltására vezették be.

A Himnusz templomban való éneklésének lehetőségét a katolikus püspöki kar, illetőleg egyes püspökök és papok többször megvitatták, nemcsak azért, mert protestáns „találmány” (kétszeresen is: vö. szerzője, Kölcsey református, illetőleg a protestánsok akarták kötelezővé tenni), hanem mert ellene mond egyes katolikus hitelveknek (dogmáknak). Végül a püspöki kar úgy döntött, hogy szabad a templomban a Himnuszt énekelni, de csak a hívek elbocsátása után. (Ma is ez a gyakorlat.)

Keresztény versus keresztyén

Maga a szó nem egyszerű helyesírási problémát jelez, hanem identifikál is: elhatároló, megkülönböztető jelzője és egyúttal azonosítója a katolikus és a protestáns vallásnak.

A XVIII. században a katolikus és a protestáns nyomdák helyesírási különbségeire vezethető vissza. A katolikus nyomdák az egyes szavak, az igeragozás, valamint a birtokos személyragozás egyes alakjaiban eltértek a protestáns nyomdákétól, például a *katolikus* nyomdák *czéllya*, *módgya*, *tudgya* szavakat, míg a *protestánsoké* a *célja*, *módja*, *tudja* szavakat írták nyomtatványaikban. A katolikusok az ún. nagyszombati, a reformátusok az ún. debreceni helyesírást használták. A különbség kb. 1785-ig tartott. Akkor volt az ellentét és a feszültség a két vallás között, hogy soha egyik nyomda sem használta volna a másik nyomda helyesírását, tehát szó sem lehetett megegyezésről.

Ez vonatkozott a „keresztény – keresztyén” megkülönböztetésre is. A XVII. században a katolikusok is használták a keresztyén jelzőt, illetve főnevet. A protestánsok között is találhatók olyanok, akik a keresztyén helyett a keresztény írásmódot alkalmazták, és ezzel szakítottak a hagyománnyal. Elhatároló és megkülönböztető jellé az írásmód a XVIII. század végétől vált, amihez nagy részben hozzájárult az a hangsúlyi elem, amely a két vallás hívei között uralkodott.

Reverzáliskérdés

A mindennapi élet felekezeti viszáljai közé tartozott a vegyes házasságúak esetében a gyermekek vallása és vallási nevelése. Ennek szabályozása történt meg 1894-ben. Az egyházi nyelv ezt latinosan *reverzális*nak nevezi, amelyet a köznyelv kiterjeszt a házasulandók közötti vallásbeli eltérés szabályozására is (vö. reverzalist ad).

A reverzális „a házasság írásos megegyezése a születendő gyermekek vallásáról

vegyes házasság esetén. [...] A 19. század végétől azonban a reverzális nélkül kötött vegyes házasságokat Németországban és Magyarországon az Egyház súlyos bűn terhe alatt tiltotta

revertor 3 –rsus sum – megtér, visszatér
reversio, -onis (f) – visszatérés, visszafordulás,
megtérés

ugyan, de nem tekintette érvénytelennek. A gyermekek vallása tekintetében ugyan is e területeken a „nem nemzet követ” elv érvényesült.”²⁹³

Az 1894: XXXII. törvénycikk 1. és 2. §-a szerint

„1. § Bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezetekhez tartozó házasulók, házasságuk megkötése előtt egyszersmindenkorra megegyezhetnek arra néz-

ve: hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltessenek.”

„2. § Az 1. §-ban körülírt megegyezés hiánya esetén a gyermekek szülőik vallását nemők szerint követik, illetve abban neveltetnek; a mennyiben ez a vallás a bevettek, vagy törvényesen elismertek közé tartozik.”

A reverzális eredményességére az egyes vegyes házasságkötések helyei tekinthetők mérvadóknak. Minél többen kötöttek adott felekezethöz vegyes házasságot, annál többen adtak reverzalist a másik felekezethez tartozók közül.

Ha mérleget vonunk az 1930–1945 közötti időszakra, akkor megállapíthatjuk, hogy mennyiségileg a római katolikusok jobb mutatókkal rendelkeznek a többi felekezethez képest: mindenekelőtt azért, mert a római katolikus családokban több gyermek született (a legkevesebb az izraelita családokban), illetőleg az ordináriusok felmentése jóval kevesebb, mint a katolikusok tömege elvileg indokolná.

A keresztség mint konfliktusforrás

Egy másik kritikus pont volt a mindennapi felekezetközi viszályban a *keresztség* a korpuszsal (= a megfeszített Krisztus testével). Közismert, hogy a katolikus templomokon és épületeken belül mindenütt megtalálható a keresztség. Abban az időben szinte alig volt katolikus család, ahol a lakásból hiányzott volna ez a jelkép. A reformátusok esetében viszont a keresztség nem vált általánosan kötelező szimbólummá: a templomkupolákat a keresztség helyett „kakas” vagy „buzogány”²⁹⁴ fedte és fedi. (A reformátusok között is találhatunk olyanokat, akik a keresztséget természetes keresztyén szimbólumként értelmezték és használták. De ők elenyésző kisebbséget alkottak.)

A keresztség használata vagy nem használata ennél fogva a katolikusok és reformátusok között komoly megkülönböztető erővel bírt, mintegy *elkülönítő jegynek* és konfliktusforrásnak számított. Ilyen konfliktusról számolt be például a *Magyarország* című lap 1937. március 31-i száma Kecskemétről: „A kecskeméti reformátusok állásfoglalása a városi iskolák keresztségi ellen” címmel.

Az eset rámutat arra az általános hangulatra, amely – a hivatalos politika felekezeti békére vonatkozó elvárásai ellenére – lépten-nyomon jellemezte a felekezetek közötti viszonyt: sokszor nagyobb diszkrépancia mutatkozott a hitelvek és gyakor-

latok terén, mint az egyes személyek szintjén. Konkrétan: Kecskemét polgármestere, Kiss Endre, aki egyúttal Kecskemét református presbitere is volt, elrendelte, hogy a város által fenntartott összes iskola tantermeiben ünnepélyes keretek között mintegy 200 keresztet függeszsenek ki. A kereszték kifüggesztése még nagypénteken megtörtént, ami a kecskeméti reformátusok táborában nagy elégedetlenséget keltett.

„Elsősorban azt sérelmezték, hogy a polgármester rendeletét *minden előzetes tájékoztatás nélkül, szinte meglepetésszerűen adta ki és végrehajtását úgy a katolikus, mint a református tanítóknak megparancsolta.*”

A kecskeméti református egyház nevében tiltakozó református lelkipásztorok (Hessy Kálmán és Vass Vince) aláírásukkal hivatalos nyilatkozatot adtak ki az ügyben. A nyilatkozat szerint

„Meglepett és megdöbbenett bennünket maga a polgármesteri rendelet ténye, de különösen a végrehajtás módja. A polgármester *az egyik felekezet szimbólumát helyeztette el, mert a kereszt a magyar református egyháznak nem szimbóluma.*

A legnagyobb aggodalommal tekintünk a rendelet következményei elé. A polgármester lépése *gyökeres ellentétben áll a napokban kiadott pápai enciklikával, amely szembefordítja a parancsuralmi rendszerrel a lelkiismereti szabadságnak általunk vallott és általa is elfogadott elvét. Mi a kereszt népe vagyunk, de annak külső kiábrázolásában egyoldalú felekezeti szimbólumot kell látnunk. Ez az erőszakolt szimbolizálás kétmillió református magyarnak a nemzeti és keresztyén közösségből való lelki kirekesztését jelentheti. Minden erőszakolt jelvény csak hatalmi célokat szolgál.*”

A református egyház vezetősége az esetet az egyháztanács elé vitte, amely

- határozati javaslatot fogadott el, amely szerint a presbitérium visszautasítja a polgármester rendeletét és az ellen jogorvoslattal él, illetőleg
- kommunikét adott ki, mely szerint:

„Mivel a kereszt a református egyháznak nem hivatalos szimbóluma, és mert *a keresztre vonatkozó hitében külső szimbólumot nem használ, aminek történelmi, ebből folyó lélektani okai vannak: az egyháztanács ennek következtében egyoldalú felekezeti szimbólumot lát a keresztben és ezért egyhangúlag tiltakozik a polgármester rendelete ellen.*”

Az ügy érdekessége, hogy

„Kiss Endre polgármester ősrégi református család tagja és testvéröccse annak a dr. Kiss Albert szegedi egyetemi tanárnak, aki annak idején ellenszegült a polgármesteréhez hasonló kultuszminiszteri rendeletnek, és akinek magatartása miatt éppen a szegedi egyetemen függesztették ki utoljára – igen erélyes miniszteri intézkedésre – a keresztekét.”

„Elprotestanizálás” és hitehagyás

Bár szemérmesen el szokták hallgatni, de a kereszten kívül egyéb okok is előidézhetnek felekezetközi súrlódásokat, feszültségeket vagy viszályokat. Ilyennek tekinthető például a kultuszminiszter személye, aki – függetlenül attól, hogy római katolikus vallású volt – sokszor hozott olyan döntéseket, amelyeket a katolikus vezetés sérelmesnek tartott. Sérelmesnek minősítette az egyházi vezetés például Hóman Bálint kultuszminiszter 1939–1942 közötti ténykedéseinek egy részét.

Két kritikus pontot emelnék ki, amely az *Esty-hagyaték* szerint komoly aggályokat vetett fel vallás- és egyházpolitikai szempontból: az 1942. július 6-án kelt levél az egyiket *elprotestanizálásnak*, a másikat a katolikus ügyosztály *katolikusellenességének* nevezi.

A bíborosnak címzett levél szerint:

- fontos, hogy „az oktatás, sajátosan a felső, egyetemi oktatás elprotestanizálása gátat kapjon. Rendkívüli veszedelmet rejt magában a világnézeti katedrákon a protestánsok súlyos térnyerése. A mai ifjúság megállapításaiban nem alapos, sőt felületes, tanárjának történelemhamisításait még katolikus oldalon is azonnal beveszi [...]”
- meg kell változtatni „a kultuszminisztérium úgynevezett katolikus ügyosztályának jozefinisztikus, egyházellenes, tehát katolikusellenes magatartás[át]. Különösen a közalapítványi ügyekre vonatkozik ez. A judikatúra előkészítése és a katolikus javak elherdálása kö-

Katolikus ügyosztály: az állam és egyház viszonyának javítására, a jobb együttműködés érdekében és az egyházi ügyek intézésére hozták létre a vallás- és közoktatásügyi minisztérium legfőbb szerveként az I. (Katolikus) Ügyosztályt, melynek élén helyettes államtitkári rangban, közvetlenül a miniszter alá rendelt osztálytanácsos, rendszerint egy esztergomi kanonok állt, aki egyaránt bírta a hercegprímás és a miniszter bizalmát. 1939–1945 között Beresztóczy Miklós vezette az ügyosztályt.

rül mutatkozik a legtöbb baj, panasz. Az új miniszter úr figyelme ezeken a dolgokon legyen rajt, ha azt kívánja, hogy a katolikus közvélemény melléje álljon!”

Szintén komoly aggályok merültek fel a *hitehagyások* ügyével kapcsolatban. Ebben a kérdésben a szatmári római katolikus püspök írt levelet Esty Miklósnak.²⁹⁵ Az 1943 januárjában kelt levelében Scheffler János²⁹⁶ három pontban foglalta össze a tapasztalatokat. Többek között az alábbiakat emelte ki:

- „az erdélyi protestáns egyházak az anyaországiakhoz hasonlóan nagy erőfeszítéseket tesznek a kálvinizmus erősítésére anyagi előnyök kínálásával. ... Azonban mikor bizonyításra kerül sor, az érdekeltek nem mernek előállani, amint az éppen Szatmárnémetiben történt egy az itteni anyakönyvvezető ellen elődöm által indított eljárás során”;
- a protestánsok „a reverzálisok érvényesítésénél is igen nagy erőfeszítéseket tesznek (megfélemlítéssel, az anyakönyvvezetőkkel való összejátszással), hogy a katolikus vallás javára tett magánreverzálisokat a vegyes házasságok ne érvényesítsék, vagy éppen a kálvinizmus javára érvényesítsék”;
- „az erdélyi püspöki helynökség meglehetősen keményen foglal állást ebben az ügyben és a maga részéről mindent megtesz, amit lehet. Hogy nem ér el mindenütt eredményt, annak okát a katolikus általános türelmességben és a protestáns tisztviselőknek a vakmerőségig menő türelmetlenségében kell keresnünk, és valószínűleg abban is, hogy nem igyekezzenek bensőbb kapcsolatot fölvenni az Országos *Actio Catholicaval*.”

Bár a katolikus egyházi vezetők igyekeztek résen lenni, hogy az említett gondokat kezeljék, de emiatt „meglehetősen feszült viszony [alakult ki] a protestáns polgári vezetőség és a katolikus egyháziak között.” Az „elprotestanizálás” ellensúlyozására a püspök

- javasolja „az országos Katolikus Akcióval vallás-mozgalmi és társadalmi téren való szorosabb együttműködést”, illetőleg
- támogatást kér, hogy a sérelmeket a megfelelő minisztériumokban orvosolják.

5. FEJEZET

Konkordátumok és egyházpolitika

KÉT KONKORDÁTUM MINT MODUS VIVENDI

Az egyház egy adott országban *modus vivendi* alakíthat ki konkordátum kötésével. A *modus vivendi* lényege, hogy a két fél (az adott állam és a Szentszék) megtalálta az egymás mellett élésnek vagy az együttműködésnek azt a formáját, amely kölcsönösen elfogadható vagy előnyös mindannyiuk számára.

A konkordátum fogalma

A *concordatum* latin eredetű, de a klasszikus latinban ismeretlen szó. A középkorban (1418) jelent meg jogi terminusként vitás kérdések rendezésére, és a felek között létrejött megegyezésre, egyezsége utalt. Bánk József meghatározása szerint

„a konkordátum az állam és a pápa által képviselt katolikus Egyház között létrejött olyan ünnepélyes megállapodás, amely a mindkét felet érintő ún. vegyes ügyeket (*res mixtae*) akár teljesen, akár részlegesen egy meghatározott állam területén élő katolikusok részére mindkét szerződő fél érdekeinek figyelembevételével tartósan szabályoz.”²⁹⁷

A definíció szerint a konkordátum ünnepélyes egyezmény, melyet azért kötnek a felek, mert az egyházi és a világi hatalom között a hatalmat érintő vitás kérdések merültek fel, és ezt rendezni kívánják. A földi (állami) és a lelki (egyházi) hatalom közötti ügyek nem tisztán a földi és nem tisztán a lelki hatalomra tartoznak, hanem mindkettőt érintik, ezért ezeket az ügyeket az egyházi nyelv vegyes ügyeknek (*res*

mixtae) nevezi. De a nagyobb baj elkerülése érdekében a konkordátum lelki dolgokat (*res spirituales*) is rendezhet. Ennélfogva egy konkordátum foglalkozhat többek között a házasság, az iskola, a főpapi kinevezések, az egyházi vagyon, az egyházi személyek katonai szolgálatának stb. kérdéseivel.

Az 1933-as birodalmi konkordátum

A római Szentszék történelme folyamán 1941. június 7-ig, a Spanyolországgal kötött konkordátumig bezárólag összesen 157 konkordátumot, a XX. században a háború 1945. évi befejezéséig 29 konkordátumot kötött.²⁹⁸

Az 1930–1945 közötti időszak egyik legnevesebb konkordátuma a Német Birodalommal 1933. évben kötött konkordátum. Erre azt követően került sor, hogy a nemzetiszocialisták Németországban hatalomra kerültek, és számos olyan intézkedést hoztak, amelyek a katolikus egyháznak mint a lakosság alig egyharmadát kitevő, kisebbségben lévő részének az érdekeit és felségterületét sértették. Eugenio Pacelli bíboros apostoli nunciusként, illetőleg bíboros államtitkárként egyes tartományokkal (Bajorország – 1924, Poroszország – 1929 és Baden – 1932) már kötött konkordátumot, de birodalmi szinten az ilyen irányú tárgyalások különböző okok miatt zátonyra futottak. Ugyanakkor égető kérdésként merültek fel és rendezést kívántak a felekezeti iskolák, a vallásoktatás stb. ügyei. Az 1933 márciusi felhatalmazási törvény, az 1933. március 28-án kelt „*A német püspökök nyilatkozata*” stb. jelezte, hogy sürgősen rendezni kell a katolikus egyház és a Német Birodalom új vezetése közötti viszonyt.

Kiváló alkalomnak tekintették Hitler kancellárnak 1933. március 23-án nyújtott „békejobbát”, amikor kormánynyilatkozatban közölte, hogy tiszteletben tartja az egyház jogait. A *Reichstag*ban mondott beszédében kijelentette:

„A nemzeti Kormány mindkét keresztény felekezetben népiségünk megőrzésének legfontosabb tényezőit látja. A kormány köztük és a tartományok között megkötött szerződéseket tiszteletben fogja tartani, [törekszik, hogy] jogaik ne sérüljenek. De elvárja és reményét fejezi ki, hogy a munka a népünk nemzeti és erkölcsi felemelkedésénél, ahogy a kormány feladatául tűzte ki, és viszonzásként, ugyanazt az elismerést kapja.”

Majd folytatta:

„A nemzeti kormány a keresztény felekezeteknek az iskolában és nevelésben az őket megillető befolyást elismeri és biztosítja. Hasonlóképpen cselekszik a birodalmi kormány, amely a kereszténységben népünk erkölcsi és morális életének a legrendíthetlenebb fundamentumait látja, a legnagyobb értéket arra, hogy a Szentszékkel az igen baráti kapcsolatokat tovább ápolja és alakítsa.”

1933. április 2-án Franz von Papen alkancellár bejelentette, hogy a Szentszékkel megállapodást kívánnak kötni. A tárgyalások a Vatikánban kezdődtek. Egyházi részről a delegációt az újonnan kinevezett Eugenio Pacelli bíboros, a szentszéki titkárság vezetője, német részről Papen alkancellár vezette. A tárgyalások menetét számos tényező befolyásolta, többek között a Kolping Szövetség ellen 1933. június 11-én Münchenben intézett támadás.

Pacelli írta: *„látván a Németországban kialakult új helyzetet, melyben a Szentszéknek a legcsekélyebb része sincs, a katolikus Egyház jogainak és igényeinek biztosítására egy olyan jelentős, húszmillió hívőt számláló államalakulatban, mint Németország, nem maradt más mód, mint egy konkordátum.”*

Idézi Hubert Wolf, 2010: 188. o.

A második tárgyalási forduló 1933. július 6–8 között a Vatikánban zajlott, amelyen *katolikus* részről Eugenio Pacelli bíboros (a későbbi XII. Pius pápa), Alfredo Ottaviani, az államtitkárság helyettes titkára, Giovanni Battista Montini (államtitkárság, a későbbi VI. Pál pápa), a német püspökök közül Conrad Gröber freiburgi érsek, Ludwig Kaas prelátus mint a politikai katolicizmus képviselője vett részt. A *német* birodalmi kormányt Papen alkancellár, Klee a Szentszékhez akkreditált német követi tanácsos és Rudolf Buttman belügyminisztériumi igazgató képviselte. A tárgyalások sikeres lezárása érdekében 1933. július 8-án Hitler rendeletet bocsátott ki, amelyben hatályon kívül helyezett minden olyan intézkedést, amely a katolikus intézmények és lelkeszek ellen irányult, ezzel is ösztönözve a katolikus felet a konkordátum megkötésére.

A konkordátumot a tárgyaló felek 1933. július 20-án ünnepélyesen aláírták.

Konkordátum a Birodalommal

A konkordátum főszövege 34 cikkelyt tartalmaz. Az egyes cikkelyek értelmezéséhez Függeléként *Kiegészítő jegyzőkönyvet* csatoltak, illetőleg egy *Titkos Záradékkal* látták el.

1. cikkely: „garantálja a katolikus vallás megvallásának és nyilvános gyakorlásának szabadságát.” Elismeri az egyház jogát saját ügyeinek intézésére.
2. cikkely: a korábban Bajorországgal, Poroszországgal és Badennel kötött konkordátumok továbbra is érvényben maradnak. Újabb tartományi konkordátumok a birodalmi kormánnyal való megegyezések nyomán köthetők.
3. cikkely: a jó kapcsolatok ápolására Németországban apostoli nunciatúra, illetőleg a Szentszéknél követség működik.
4. cikkely: szabad kapcsolattartás, levelezés biztosítása a Szentszék és a katolikus egyház tagjai között Németországban.
5. cikkely: a lelkészek tevékenységük gyakorlásakor állami védelemben részesülnek.
6. cikkely: a klerikusok és szerzetesek mentesülnek minden olyan kötelezettség teljesítése alól, amit a kánonjog tilt.
7. cikkely: kinevezés vagy hivatal elfoglalása ordináriusi engedéllyel történhet.
8. cikkely: a papság hivatali bevétele végrehajtás esetén mentességet élvez.
9. cikkely: a papokat titoktartási jogok illetik meg bírósági és egyéb ügyekben.
10. cikkely: az egyházi öltözet védelemben részesül.
11. cikkely: az egyházmegyéék szervezetének és határainak megállapítása, újjászervezése, illetőleg átrendezések és módosítások a jövőben a kormány egyetértésével történhetnek.
12. cikkely: egyházi hivatalok szabadon létesíthetők és megváltoztathatók, ehhez nincs szükség a kormány egyetértésére.
13. cikkely: az egyházi intézmények és szervezetek közjogi testületek maradnak.
14. cikkely: a kinevezési jog szabályozása, az egyház fenntartja a szabad kinevezés jogát minden egyházi hivatalra és javadalomra; hivatal betöltésének a feltételei
15. cikkely: szerzetesrendek és kongregációk működési szabadsága
16. cikkely: hűségesküt kell tenni, és szövege
17. cikkely: szerzett jogok garantálása, az egyházi hatóságok engedélyére van szükség a nyilvános istentiszteletre szánt épület lebontásához.
18. cikkely: abrogatio csak baráti egyezmény keretében kidolgozott elvek szerint lehetséges.

19. cikkely: katolikus teológiai fakultások fenntartása, a kormány vállalása e tekintetben.
20. cikkely: teológiai és filozófiai felsőoktatás létesítésének joga papok képzésére.
21. cikkely: vallásoktatás, tanterv és tankönyvek kidolgozásának szabályozása.
22. cikkely: katolikus hitoktatók foglalkoztatása püspöki engedéllyel lehetséges.
23. cikkely: katolikus iskolák megtartása és újak létesítése.
24. cikkely: katolikus tanítók alkalmazása katolikus elemi iskolákban.
25. cikkely: szerzetesrendek és kongregációk iskolaalapítási jogosultságai az általános törvényekkel és rendelkezésekkel összhangban.
26. cikkely: házasságkötés szabályozása: az egyházi és polgári házasságkötés sorrendje.
27. cikkely: katonák lelki gondozása, tábori lelkészi szolgálat, tábori püspök ki-nevezési jogosultságai
28. cikkely: közintézmények lelkipásztori látogatása és gondozása.
29. cikkely: nem német kisebbség katolikus tagjaira vonatkozó szabályozás.
30. cikkely: speciális imák a Német Birodalom jólétéért és a népért.
31. cikkely: karitatív, kulturális és vallási célt szolgáló katolikus intézmények működtetésére vonatkozó szabályok (támogatás, politikamentesség, vallási kötelezettségek gyakorlásának lehetősége).
32. cikkely: a papok pártokban való politizálásának tilalma.
33. cikkely: a konkordátum által nem tárgyalt egyházi ügyek kánonjogi szabályozása
34. cikkely: a konkordátum nyelve, életbe léptetés szabályai.

Aláírás és hatályba léptetés

A konkordátumot hivatalosan 1933. július 20-án kötötték meg. Németül és olaszul készült, de az AAS számára latinra fordították *Inter Sanctam Sedem et Germanicam Rempublicam Sollemnis Conventio* (Ünnepélyes megállapodás a Szentszék és a Német Köztársaság között) címen. A Szentszék részéről Eugenio Pacelli bíboros, német részről pedig Franz von Papen írta alá. Ratifikálása mindkét fél részéről 1933. szeptember 10-én történt meg.

A titkos záradék

A konkordátumhoz egy titkos záradék is tartozott, amely szabályozta a világi és szerzetes papok kötelező katonai szolgálatára vonatkozó főbb szabályokat, behívásuk és szolgálatteljesítésük feltételeit:

„A jelenlegi német (hon)védelmi rendszer átalakítása esetén egy általános (hon)védelmi kötelezettség bevezetésekor a papságnak, a világi és szerzetes klérus más tagjainak bevonulása kötelező katonai szolgálat teljesítésére a Szentszékkal egyetértésben a következő irányelvek szerint kerül szabályozásra:

- a) Az egyházi intézményekben papságra készülő filozófia és teológia szakos hallgatók a katonai szolgálat és az arra előkészítő gyakorlatozások alól – az általános mozgósítást kivéve – mentesülnek.
- b) Általános mozgósítás esetén a püspöki hivatalokban vagy a tábori lelkészsegeken foglalkoztatott lelkészek a sorozás alól mentesülnek. Ilyeneknek számítanak az ordináriusok,²⁹⁹ az ordináriusi hivatal tagjai, a szemináriumok és az egyházi konviktusok³⁰⁰ előljárói, a szemináriumok tanárai, a plébánosok, a segédlelkészek, a rektorok, a koadjutorok és azok a lelkészek, akik tartósan az egyháznak nyilvános istentisztelettel az élén állnak.
- c) Más lelkészek, ha alkalmasnak bizonyulnak, az állam fegyveres erejébe (Wehrmacht)³⁰¹ lépnek be, hogy a tábori püspök egyházi joghatósága alatt a csapatoknál lelki gondozást végezzenek, amennyiben egészségügyi szolgálatra nem vonultak be.
- d) Más klerikusokat in sacris vagy szerzetesrendek tagjait, akik még nem papok, az egészségügyi szolgálathoz osztják be. Ugyanez történjék a lehetőségek kezei között az a) bekezdésben említett papi szolgálat jelöltjeivel, akik még nem vették fel a nagyobb rendeket.³⁰²⁾

A konkordátum fogadtatása

A konkordátum gyakorlatilag „leszámolás” volt azzal a korszakkal, amelyben a politikai katolicizmus korábban élt és működött. A politizáló egyház lemondott a pártpolitikáról, arról a korábbi szokásról, hogy a birodalmi gyűlésben védje meg ön magát. König Antal szerint: a konkordátum megkötésével

„tudomásul kell venni, hogy a konkordátum – úgy, mint Olaszországban – szakított a politikai katolicizmus rendszerével és a katolikus erőket tevékenységükkel a valószínűleg elmélyedés terére utalta. [Ezután] a katolikus élet súlypontja éppen erre a területre esik.”³⁰³

A Concordatum Hungaricum

Magyarország a *Kulturkampf* és a *Kirchenkampf* időszakában nem kötött a Szentszékekkel konkordátumot. A magyar konkordátum ötlete a nemzetiszocialisták részéről azonban már az 1930-as évek második felében felmerült. Szálasi még hatalomra kerülése előtt program szinten ígéretet tett a politizáló egyház visszaszorítására, továbbá az egyház és állam közötti kapcsolat „nemzetiszocialista”, illetőleg hungarista elvek alapján történő rendezésére. A hatalomra jutását követően a gondolatot egy időre félretette, majd a kormány nyugatra költöztetésekor ismét elővette, és megbízta Rajniss Ferencet, a kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterét, valamint Hubay Kálmánt, a Kultúriroda vezetőjét, hogy készítsenek elő egy, a Szentszékekkel kötendő konkordátumtervezetet. (Magát a fogalmazványt valószínűleg a Kultúriroda dolgozói készítették.)

Serédi álláspontja a konkordátumkötésről

Bár korábban is felmerült egy konkordátum lehetősége mint *modus vivendi* szabályozó eszköz, de sem a kormány, sem a Vatikán nem tartotta időszerűnek az 1930-as évek elején. A kormány azért nem, mert a szerződésen kívüli állapotot jobbnak tartotta, mintha lenne megállapodás, a Vatikán pedig egyértelműen protestánsnak³⁰⁴ tekintette a magyar politikai vezetést, amelynek tekintélyét nem állt szándékában ilyen formában is növelni.³⁰⁵

Az 1930-as évek végén a politikai paletta módosult. Az 1939. évi választási eredmények birtokában több egyházi személy, például Nyisztor Zoltán és Mihalovics Zsigmond arra a meggyőződésre jutottak, hogy a nemzetiszocialisták, illetőleg a nyilaskeresztesek komoly politikai tényezőkké váltak, s mint politikai tényezőkkel a jövőben számolni kell.³⁰⁶ Mind többen fogalmazták meg lehetőségként egy diktatorikus irányba történő esetleges átrendeződést.

Egy másik jellegű, de katolikus egyházi problémaként merült fel, hogy ehhez az új irányzathoz rendkívül sok katolikus hívő is csatlakozott, sőt többen országgyűlési képviselői mandátumhoz is jutottak.

Ilyen és hasonló indokok játszhattak közre Serédi Jusztinián bíboros felfogásának kialakításában 1941-ben. A konkordátum kötésének ellenzésével egyrészt a megmaradt pozíciókat védte, másrészt a protestanizálódás, illetőleg a katolikusellenesség veszélyét akarta mérsékelni:

„Ha [...] megindulnának a magyar konkordátumra vonatkozó komoly tárgyalások, nagyon félek, hogy azok eredményre nem vezetnének, mert

1. nem hiszem, hogy a magyar kormány, amely annyira ragaszkodik a polgári házassághoz, hogy azt új törvénnyel is alátámasztotta, s ennek az egyházellenes törvényjavaslatnak megszavazására nemcsak saját pártját, hanem másokat is kapacitált: most konkordátum útján éppen ellentétes álláspontra helyezkedjék, s ennek saját pártját és másokat is megnyerjen, kivált akkor, mikor az országgyűlés igen sok tagja házassági szempontból olyan helyzetben van, amely konkordátum esetén nem tartható fenn. Az, hogy a nem-katolikusok részére megmaradhat a tőlük annyira óhajtott polgári házasság, következetes ember előtt jó argumentum; azonban ez az én házassági javaslatomban is bennefoglaltatik és vele együtt megbukott, mert az emberek nem következetesek, s mert sok katolikus ember is szeret a házasságkötés alkalmából – megunás vagy meg nem értés esetére – egy vészkijáratot biztosítani, ezt pedig csak a polgári válás lehetőségét megadó polgári házasság útján tudják elérni.
2. Hasonlóképpen lehetetlennek tartom, hogy konkordátum útján lehessen megváltoztatni vagy eltörölni a zsidótörvényeket. Ebbe egyhamar sem a kormány, sem az országgyűlés nem menne bele.
3. Az iskolakérdésnek, valamint az egyházi adó kivetésének az isteni és egyházi törvények szerint való megoldása konkordátum útján talán inkább remélhető volna, bár a magam részéről ezen a téren is pesszimista vagyok, mert a politikai népszerűség céljából olyan áramlatot indítottak el az egyház iskolái és vagyona (s ebben az adókivetés joga) ellen, amelyet nemcsak a szélsőséges pártok, hanem a konzervatívabbak is támogatnak, úgyhogy bajosan hinném, hogy a konkordátumban megszavaznák azt, aminek az ellenkezőjét nem is olyan régen törvénybe iktatták.”³⁰⁷

Tehát nem látta elérkezettnek az időt egy esetleges konkordátumkötésre. Úgy vélte: ha valóban konkordátumot akarnánk kötni, amely megfelelné a katolikusok igényeinek és az egyház elvárásainak, akkor várni kell, amíg a) a világhelyzet megnyugszik, b) hazánk helyzete állandósul, illetőleg c) a nemzet saját kárán megtanulja, milyen veszélyek rejlenek a polgári házasságban és d) az egyház álláspontjával való szemhelyezkedésben. Addig próbáljunk élni a konkordátumnélküliségben rejlő lehetőségekkel.

A magyar konkordátumtervezet előzményei

1. Magyarország és a Szentszék között korábban nem jött létre tulajdonképpeni konkordátum. Igaz, 1855-ben IX. Piusz és I. Ferenc József konkordátumot kötöttek, de ennek érvényességét a magyar püspöki kar sohasem ismerte el Magyarországra nézve. Egyrészt az sokban sértette a magyar egyházszervezetnek a birodalmon belül mindig is féltve őrzött önállóságát, másrészt azt az akkor még a Szent Koronával meg nem koronázott király kötötte. Az 1867-es kiegyezéssel formálisan is elismerték, hogy a konkordátum Magyarországon nem érvényes.

1927-ben egy részleges megállapodás, az ún. *intesa semplice* rendezte a magyarországi püspöki kinevezések ügyét, illetve a főkegyúri jog gyakorlásával kapcsolatos kérdéseket.³⁰⁸

2. Szálasi Ferenc nemzetvezetőnek és tanácsadóinak szeme előtt a konkordátum olyan egyezményként lebegett, amely hosszabb időszakra képes lenne szabályozni a Magyar Állam és a Szentszék közötti kapcsolatokat, számos nyitott kérdésre pontot tehetne. Minthogy komoly harci cselekmények közepette vették elő a viszony szabályozását, okkal feltételezhető, hogy fontosnak tartották, hogy rendezzék az 1914-es háború után nyitva hagyott kérdéseket.

A konkordátum gondolata részükről nem új, hirtelen ötletként merült fel. Szálasiék már az 1930-as évek második felében foglalkoztak a gondolattal. Most pedig a konkordátumot előkészítendő, hatalomra kerülésük előtt újból tanulmányozták a Szentszéknek más államokkal kötött korábbi megállapodásait. Ismeretes volt számukra – legalábbis a szakpolitikai és szakértői szint számára – Európában a Lettországgal (1922), Bajorországgal (1924), Lengyelországgal (1925), Romániával (1927), Csehszlovákiával (1927), Litvániával (1927), Olaszországgal (1929), Poroszországgal (1929), Badennel (1932), Ausztriával (1933), Németországgal (1933), Jugoszláviával

(1935), Portugáliával (1940) és Spanyolországgal (1941) kötött megállapodás (egyezmény) valamennyi sajátossága. Azzal is tisztában voltak, hogy a katolikus egyház vezetői nem fogják szorgalmazni a magyar állammal kötendő megállapodást – különösen nem háborús időben. (Nem véletlen, hogy 1941–1945 között a Szentszék egyik harcban álló állammal sem kötött semmilyen kétoldalú egyezményt.) Ennek ellenére mintegy jövőbe mutatóan elővették a kérdést.

Gergely Jenő (1995) valószínűnek tartja, hogy az 1945. március 28-ra tervezett szombathelyi konferencia egyik napirendi pontjaként szerepelt a konkordátumtervezet; a tervbe vett konferenciára valamennyi dunántúli püspök meghívást kapott. A front közeledése, valamint a politikai helyzet azonban megakadályozta ezt a konferenciát, illetőleg a püspökök magatartása sem kecsegtetett sikerrel. Voltak, akik „egyéb elfoglaltságuk” miatt hátrították el a részvételt, mások a front miatt nem tudtak kimozdulni székhelyükről. Úgyhogy a tervezett konferencia elmaradt.

A Concordatum Hungaricum tartalma

A magyar konkordátumtervezet tartalmilag ugyanazokat a kérdéseket tárgyalja, mint a német birodalmi vagy az osztrák konkordátum. A nyelvezetéből ítélve viszont mintaként az osztrákot tekinthetjük meghatározónak, többek között azért, mert abban szerepel a hivatásrendiség gondolata, illetőleg sok tekintetben szöveghű fordításának tűnik.

A konkordátum tartalmilag nem tér el azoktól a főbb kérdésektől, amelyek a többiben rögzítésre kerültek. Ami újdonság, hogy

- az egyházmegyei határok megvonásának alapjául az 1914-es állapotokat tekintik;
- a széküresedés esetén meghagyja a kinevezési szabadságot az egyháznak, de elvárja, hogy a kinevezendő személy „honi fölszentelt pap és közéleti szereplésében 100 százalékos magyarságáról, azaz hazafiságáról kora ifjúságától kezdve tettei tanúskodjanak”;
- a hittudományi főiskolák és a tudományegyetemi teológiai fakultás tanügyi berendezésére és vizsgarendjére megnevezi a *Deus Scientiarum Dominus* (1931) apostoli konstitúciót;
- a fiatal klérus magyar szellemű nevelése szükséges a papképzésben, papi továbbképzésben;

- a házasságjog terén „a fajvédelmi törvényé a döntő szó”;
- anyajog érvényesítése a vegyes házasságok esetén;
- az egyházi házasság polgárjogilag is érvényes;
- a válás polgári vonalon történik és erről az egyházi fórum értesítést kap;
- a római katolikus egyház vagyonairól kimutatás készítendő, és belőle a hungarista földreformot végrehajtja;
- a római katolikus egyháztól átengedett földeket elsősorban római katolikusok kapják meg;
- az egyháznak a működéshez szükséges feltételeket az állam biztosítja;
- kultúradó bevezetése az egyház fönntartására.

A Concordatum Hungaricum további sorsa

A konkordátum csak tervezet maradt, a Szálasi-kormány nyugatra menekülésével ez az irat is az amerikai szövetségesek hadizsákmánya lett, és Washingtonba került.

Magyarországon csak mikrofilmen elérhető és olvasható. „Az iratok egy részén ... sem szerepel a keltezés helyére, idejére, szerzőjére utaló közelebbi jelzet vagy utalás.” Mindössze az általános indokolásban történik utalás „a szovjet invázió utáni Magyarországra”, ami valószínűsíti, hogy az irat 1944 októbere után készült – fogalmazott Gergely Jenő.

13. táblázat
A CONCORDATUM HUNGARICUM TAGOLÓDÁSA

Cikkely	Szakaszszám	Tagolódás	Téma	Megjegyzés
I.	4 §		Alapelvek tisztázása, az egyháznak a lelki dolgokban illetékessége	Állami védelem
II.	1 §		Az egyház közjogi állása	Hűségnyilatkozat
III.	2 §		Az egyház területi-igazgatási struktúrája Magyarországon	–
IV.	2 §	2. § 2 bekezdésből áll	Főkegyúri jog biztosítása, kinevezések szabályai	–
V.	4 §	1. § 4 bekezdésből áll	Papok képzése, külföldön szerzett fokozatok honosítása	Külföldiek belföldi működésének feltételei
VI.	4 §	1. § 3 bekezdésből áll	Katolikus növendékek oktatása, nevelés, tanügyi irányítás	Egyházi jelleg meghatározása

Cikkely	Szakaszszám	Tagolódás	Téma	Megjegyzés
VII.	5 §	1. § 2 bekezdésből áll	Házasságjogi kérdések szabályozása, vegyes házasságok	Fajvédelmi törvények érvényessége
VIII.	4 §	1. § 2 bekezdésből, a 4. § 2 bekezdésből áll	A tábori püspökség jogköre, tényleges és tartalékos állomány kérdése	Templomok katonai igénybevétele istentisztelet céljából
IX.	4 §	3. § 2 bekezdésből áll	Katolikus ünnepek elismerése és felsorolása	Vallásközi béke az ünnepi szokásokban
X.	5 §	–	Szerzetesi intézmények működése	Állami jóváhagyás
XI.	7 §	1. § 2 bekezdésből, a 7. § 2 bekezdésből áll	Vagyonjogi kérdések szabályozása, föld, adományok, alapítványok, járandóságok	Földreform, kultúradó kivetése
XII.	1 §		Vegyes vallású területek egyházi ellátása	Szórványok
XIII.	2 §		Katolikus Akció, egyházközségek működési szabályzatai	A szabályzatok átdolgozása
XIV.	1 §		Állami feladatokat ellátó egyháziak jogállása	Miniszteriális szolgálat
XV.	1 §		Szavazati jog gyakorlása	Politikai szereplés tilos
XVI.	1 §		Pörös ügyek	–
XVII.	1 §		Vallásgyalázás büntetendő	–
XVIII.	1 §		Egyházi személyek szolgálatról megváltásának szabályozása	Elhagyás, eltiltás stb.
XIX.	1 §		Vallásváltoztatási kérdések szabályozása	Fajvédelmi törvények érvényessége
XX.	1 §		Egyházi címek és megkülönböztetések szabályai	–
XXI.	1 §		Hivatásrendi szervezkedés elősegítése	–
XXII.	1 §		Egyházi címek, jelvények, egyenruhák védelme	–
XXIII.	1 §		A konkordátumban foglaltak felülvizsgálata	Idő követelményeihez igazítás
XXIV.	1 §		A csatolt indoklás érvényessége	–
XXV.	1 §		Hitelesség kérdésének szabályozása	Magyar, latin, olasz

Forrás: Gergely Jenő, 1995: 714–725. o. felhasználásával

FAJ ÉS VALLÁS

Sem a német konkordátum, sem a magyar tervezet nem foglalkozott a katolikus vallásnak a fajhoz való viszonyával, illetőleg *modus vivendi* keretében történő rendezésével. Ugyanakkor a nemzetiszocialisták és a katolikus egyház együttéléséből számos konfliktus éppen erre a fogalomra vezethető vissza. A konfliktus megértése érdekében visszanyúlok annak politikai „ősforrásához” és katolikus interpretálásához.

Az alfejezet címe³⁰⁹ burkoltan konnotál Hitler *Harcom* című műve I. kötet XI. fejezetével, amely a „Nép és faj” címet viseli, illetőleg utal a tragikus sorsú Nyéki Kálmán professzor *Vallás és faj* címet viselő tanulmányára és könyvére, amelyeket 1941-ben írt.

Hitler kereszténységfelfogása

A német nemzetiszocializmus kereszténységgel kapcsolatos magatartásának megértéséhez szükségesnek tartom Hitlernek a *Harcom* (*Mein Kampf*) című műve vonatkozó részei segítségével bemutatni, milyen elképzelései voltak a kereszténységről, illetőleg a katolikus vallásról hatalomra kerülése előtt.

Hitler a kereszténység krisztusi eredetét tényként kezelte. Számára ténynek számított az is, hogy Jézus és a zsidók között – bár közülük származott – alapvető ellentét állt fenn. Az ellentét fő oka nem a zsidó vér tisztán tartásának, valamint a zsidók egymás közötti és külvilággal (nem zsidókkal) való érintkezésének a tétele volt, hanem az, hogy az üzleti szellem uralta a vallást, illetőleg a zsidó vallás erkölcsi értéke – árja fogalmak szerint – „visszataszítónak” bélyegezhető.

Hitler a kereszténységnek háromféle magatartását különítette el:

- a valódi kereszténységet,
- a pártkereszténységet, valamint
- a totalitásra törekvő és ezen belül hatalmát védő kereszténységet.

Úgy vélte, hogy a valódi kereszténység teljesen és tevőlegesen is szemben áll a zsidó szellemiséggel. Szó szerint a következőket írta:

[A zsidó] „tanítást a legjobban jellemzi terméke: maga a zsidó. Az ő élete csak e világból való és szelleme a valódi kereszténység számára belsőleg éppen olyan idegen, akárcsak ezelőtt kétezer évvel a keresztény tan nagy alapítója számára volt. Jézus

Krisztus természetesen nem titkolta a zsidó néppel szembeni érzelmeit, és ha szükség volt, korbácsot ragadott, hogy az Úr templomából kiűzze az emberiségnek ezeket az ellenlábasait, akik már annak idején is, mint mindig, a vallásban csak üzleti tevékenységük egyik eszközét látták. Ezért feszítették meg Krisztust.”³¹⁰

Hitler leírásában a valódi kereszténységgel ellentétes zsidó szellemiség megjelent az ún. *pártkereszténységben*, amely a politizáló egyház szinonimája. Meglátása szerint a pártkereszténységnek tulajdonítható, hogy a vallásos élet sokaknál kellemetlen mellékízt kapott: a háború előtti Németországban az egyik „keresztény” párt visszaélt a kereszténységgel; volt olyan időszaka, amikor a katolikus hittel azonosította magát, illetőleg

„addig süllyedt, hogy a választásoknál zsidó szavazatokat koldul[t], később pedig iszentagadó zsidó pártokkal létesít[ett] megegyezést. Sőt mi több, saját fajtája ellen.”³¹¹

A kereszténység harmadik magatartásformájában a *totalitásra törekvő és pozícióit védő kereszténységet* ismerte fel, amely nem fogadott el magán kívül más vallást, és ennek érdekében cselekedett. Hitler elítélte ugyan a türelmetlenséget és fanatizmust, melyeket zsidó jellemvonásoknak tartott, mozgalmi szempontból nézve mégis imponált számára az a rendíthetetlenség, türelmetlenség, könyörtelenség és fanatizmus, amely totalitásra törekvésként és pozíciói védelme során jellemezte:

„A kereszténység nem elégedett meg oltárépítéssel, hanem elpusztította a pogány oltárokat. Csakis ebből a fanatikus türelmetlenségből fakadhatott a megdönthetetlen hit. Ez a türelmetlenség a hit előfeltétele. Könnyen mondhatnánk, hogy a történelem folyamán az ilyen jelenségeknél túlteng a sajátságos zsidó gondolkodásmód, s hogy a türelmetlenség és fanatizmus is zsidó jellemvonások. Bármennyire igaz és sajnálatra méltó, és az emberiség történelmében joggal idegen elemnek tekinthető is ez, azon, hogy e jelenség még ma itt van, pusztá megállapítással nem változtathatunk.”³¹²

Úgy vélte ugyanis, hogy

„Egy minden nagy eszmét megtestesítő hatalmas szervezet nagysága az egész világon abban a vallásos fanatizmusban rejlik, amely jogos voltának tudatában másokkal szemben türelmet nem ismerő módon jut érvényre. Ha maga az eszme helyes, és

ennek tudatában küzd létjogosultságáért, akkor legyőzhetetlen, és az üldözés csak erősíteni fogja.

A *kereszténység* nagysága sem abban állott, hogy az antik világ hasonnemű bölcseleti irányzatával egyezkedni törekedett, hanem saját tanának könyörtelen fanatikus hirdetésében és érvényesítésében.³¹³

Végül a kereszténységen, konkrétan a német helyzeten a *katolicizmus és a protestantizmus közötti konfliktusok* kitörésének okait vizsgálta. Megállapította, hogy a protestantizmus és a katolicizmus között legtöbbször akkor lángolt fel a konfliktus, amikor zsidó érdekek kerültek veszélybe vagy az antiszemitizmus kezdett volna komolyabb méreteket ölteni. Ilyen esetekben védekezésképpen eszközként vagy taktikai megfontolásból használták ki a zsidók a két felekezet között meglevő ellentétet; hergelték őket és felekezetközi viszályt szítottak köztük:

„1918-ban tervszerű antiszemitizmusról még egyáltalán szó sem lehetett. ... Mihelyt sikerült [az antiszemitizmusnak] nagy és egységesítő harci gondolatot biztosítani, a zsidó már megtette a védekezéshez szükséges lépéseket. A régi eszökhöz nyúlt. Hihetetlen gyorsasággal éket vert a népi mozgalomba. A pápa párti kérdés felvetésében és a katolicizmus és protestantizmus között kifejlődő ellenségeskedésben rejlett az akkori helyzet szerint egyetlen lehetősége annak, hogy a zsidóságról elterelje az összpontosított támadást. ... Mialatt a katolikusok és protestánsok vígan harcolnak egymás ellen, az alatt az árja emberiségnek és az egész kereszténységnek legnagyobb ellensége a markába nevet. Mint ahogy éveken keresztül a föderalizmus és egységesség harcával tudták a közvéleményt foglalkoztatni, éppen úgy sikerült most is nekik a két német vallásfelekezetet egymás ellen uszítani, és ezzel mindkettőt létalapjaiban megrendíteni.”

Ha a keresztények a zsidók mesterkedései mögé láttak volna, észrevették volna, hogy minden felekezetközi viszály a „nevető harmadik” elterelési művelete volt egy sokkal nagyobb és fontosabb dologról, a fajfenntartásról, illetőleg kötelességük teljesítéséről:

„a világ jövőjére nézve nem az a fontos, hogy a katolikusok győzik-e le a protestánsokat, vagy a protestánsok a katolikusokat, hanem az, hogy fennmarad-e az árja faj, vagy kihal. E két vallásfelekezet mégsem a faj pusztítója ellen küzd, hanem sokkal inkább kölcsönösen egymást igyekszik tönkretenni. Éppen a népben gyökerező egyházaknak lenne kötelességük, hogy mindenik a maga felekezete körében gondoskod-

jék arról, hogy ne csak mindig hangoztassuk Isten akaratát, hanem tényleg teljesítsük is, és ne engedjük Isten művét meggyalázní.³¹⁴

Talán ezek a gondolatok is közrehatottak abban, hogy a protestánsok megosztottságát egy egységes birodalmi vallási szervezet megalapításával vélte kancellárként megszüntetni. De – mint 1939. január 30-án a *Reichstag*-ban tartott beszédében nyilvánosan elismerte – ez a törekvése nem sikerült.

Pozitív kereszténység

Alois Hudal (1936) német katolikus püspök a nemzetiszocializmus sarkalatos programpontjának tartotta a *pozitív kereszténység* megvallását. Kérdések tömkelegét fogalmazta meg: *hogyan* kell értelmezni a kifejezést; *vajon* a kereszténységre és nem a pogány vallásra vonatkoztatható; a kereszténységnek a német nép múltjában betöltött szerepének elismerését jelenti-e *szemben* az istentelen bolsevik propagandával; esetleg *ugyanolyan* jelentést tulajdonítanak-e a fogalomnak, mint a gyakorló hívő kereszténységnek; *vagy* összefüggésbe hozható-e a XIX. századi protestáns teológia liberális képviselőivel, akiket *vallásilag* liberálisnak neveztek és velük a vallásilag pozitívnak nevezett kereszténységet állították szembe? Netalán a kifejezés egy *természetes hősi* (heroikus) életideált jelent, amely elutasítja az alázat, a szeretet és a bűnök keresztény tanát, vagy csak a kereszténységnek az ógermán, inkább hősiességet hangsúlyozó értelmezését a „Heliand” ószász eposzban?

Magát a kifejezést az NSDAP 1920-ban készült pártprogramjának 24. pontja használta anélkül, hogy közelebbről értelmezte volna:

Wir fordern die Freiheit aller religiösen Bekenntnisse im Staat, soweit sie nicht dessen Bestand gefährden oder gegen das Sittlichkeits- und Moralgefühl der germanischen Rasse verstoßen.

Die Partei als solche vertritt den Standpunkt eines *positiven Christentums*, ohne sich konfessionell an ein bestimmtes Bekenntnis zu binden. Sie bekämpft den jü-

Követeljük valamennyi vallási felekezet szabadságát az államban, amennyiben nem veszélyeztetik ennek [az államnak] fennállását vagy a germán faj erkölcsi és morális érzésébe nem ütköznek.

A párt mint olyan egyfajta **pozitív kereszténységnek** az álláspontját képviseli anélkül, hogy hitvallás tekintetében bármely felekezethez kötődne. A bennünk és raj-

dischmaterialistischen Geist in und außer uns und ist überzeugt, daß eine dauernde Genesung unseres Volkes nur erfolgen kann von innen heraus auf der Grundlage: **Gemeinnutz vor Eigennutz.**

tunk kívül levő zsidó-materialista szellem ellen küzd és meggyőződése, hogy népünk tartós felemelkedése csak belülről kifelé a **közérdek egyéni érdekek elé való helyezése** alapján sikerülhet.

A programponthoz a későbbiek során számos magyarázatot fűztek, amelyek nem könnyítették meg értelmezését. Egy dolog mindenesetre biztos, vélte Alois Hudal³¹⁵: a 24. cikkelynek ebben a formulájában egy dogmamentes kereszténység nem értelmezhető, mert dogma nélkül nem lehet meg se konkrét közösség, se kereszténység, se politikai párt.

A pozitív kereszténység fogalmának megfejtésében nem segítettek azok az állásfoglalások vagy kijelentések, *nyilatkozatok* sem, amelyek valamilyen szemponthoz kapcsolódóan használták. Így Gottfried *Feder*nek ehhez a programponthoz fűzött kommentárja sem könnyítette meg a helyzetet:

„A politizáló egyház joggal bírálható, [...] de egyes személyek hibáiból, rossz döntésekből és vadhajtásokból ne akarjunk általános érvényű negatív kritikát gyakorolni egy olyan szakrális megnyilvánulás felett, amely az emberiség történetének egyik legnagyobb hatású vallása mind a mai napig. A keresztény vallás számtalan milliónyi ember számára a lelki épülést és felemelkedést, az Istenhez vezető utat jelentette.

(innenről idézi Alois Hudal is:)

A középkor kultúrája a kereszt jegyében állt; a nagyszerű tettek, az áldozatkészség, a hit bátorsága a kereszténységben lelték meg gyökerüket. Itt nagyon is különbséget kell tenni a kereszténység belső, lelki magva és világi megnyilvánulási formájának (Erscheinungsform) sokféle kinövésai között. Bizonyára fog találni a német nép olyan formát Isten megismerésére (Gotteskenntnis) és Istenhez való viszonyára (Gottesleben), *ahogyan azt északi vérhányada (Blutteil) megköveteli*, akkor bizonyára a vér, a hit és az állam hármas egysége tökéletes lesz. Nagyobb jelentőségűnek bizonyul majd e téren is az északi gondolkodás tudatosulása. De ez történik minden, szekuláris jellegű gondolkodással, amely túllépi egy ilyen radikális program kereteit is – miként a nemzetiszocializmus hirdeti.”³¹⁶

Alois Hudal a Führer egyes beszédeiből arra a következtetésre jutott, hogy

- a pozitív kereszténységen olyan kereszténységet kell érteni, *ahogyan van*, pontosabban olyan kereszténységet, *ahogyan a Német Birodalomban van* (A Német Birodalomban az 1930-as évek első felében a kereszténység sokféle felekezetre oszlott, és ennek az állapotnak adta a „pozitív” jelzőt.);
- a hatalomra jutásukkor a fennálló helyzetet elfogadja és minden kísérletet, amely állami intézkedések révén változtatni akar ezen a helyzeten, lényegében mellőzni fog.

A nemzetiszocialisták hatalomra jutása után a pozitív kereszténység egyre *szűkebb* fogalomná vált. Míg 1933-ban, a Szentszékkal kötött konkordátum előtt Hitler a *Reichstagban* mondott beszédében (1933. március 23-án) az Egyház és az állam együttéléséről, illetőleg arról szónokolt, hogy

„egy materialista világnézet elleni harc egy valódi népközösség számára ugyanúgy szolgálja a német vallás érdekeit, mint a keresztény hitünk javát;”

addig 1935-ben a nemzetiszocialista ifjúsági mozgalom (*Wille und Macht*) már azt hangoztatta, hogy a nemzetiszocializmusnak csak akkor van szüksége a kereszténységre, ha az pozitív, ha határain belül marad, és távol tartja magát a politikai hatalomtól.

Egyébként hasonló gondolatok feltűntek már korábban is, például Hitler *Mein Kampf* című munkájában:

„A vallási meggyőződésre az a legkárosabb, ha a vallással politikai célok érdekében visszaélések történnek. A legnagyobb szigorral ostromolni kell azokat a nyomorult törtetőket, akik számára a vallás csak pusztán eszköz és csak arra való, hogy politikai, jobban mondva üzleti céljaikat szolgálja. E szemtelen farizeusok rémítő hangon kiabálják a világba hitvallásukat, hadd hallja mindenki, de nem azért, hogy ha kell, meghaljanak érte, hanem csak azért, hogy annál jobban élhessenek. Megfelelő értékű politikai sikerért elkótyavetyélik vallásuk egész idealizmusát; egynéhány parlamenti mandátumért szövetkeznek marxista ellenségeikkel, és nem törődnek azzal, hogy azok milyen felekezethez tartoznak; egy miniszteri székhelyért házasságot kötnek akár magával az ördöggel, ha azt tisztessége nem riasztaná vissza attól, hogy velük szövetkezzék.

Ha a háború előtti Németországban a vallásos élet sokaknál kellemetlen mellékízt kapott, annak egyetlen oka, hogy egy ún. „keresztény” párt visszaélt a kereszténységgel

(Kiemelés – BG), és egy bizonyos politikai párt nem riadt vissza attól a szemérmertlenségtől, hogy magát a *katolikus vallással* (Kiemelés – BG) azonosítsa.

E szemfényvesztés... az egyházra azonban szerfelett ártalmas volt.”³¹⁷

Az idézetek egyértelműsítették, hogy a nemzetiszocialista gondolkodásban a pozitív kereszténység az egyháznak a politikai pártoktól való távolságtartására, illetőleg politikamentesítésére is értelmezendő. A „*politikai*” fogalmába pedig minden beletartozott, ami egy népközösség számára bármilyen jelentőséggel bírt, illetőleg földi formában megjelent. Vallásinak az volt tekintendő, ami földi szempontból nem megragadható, mint a természetfelettibe vetett hit, a végtelenség érzése, a túlvilági dolgok iránti vágy stb.

Végül Alois Hudal azt a végső konklúziót vonta le magának, hogy a sokféle nyilatkozat gyakorlatilag is megnehezíti a pozitív kereszténység világos értelmezését.

„Mindkét alapvető fogalomnak, a világnézetnek és a pozitív kereszténységnek ez a sokféle értelmezése egyes szerzők által, akik tudatos ellentétbe kerülnek a nemzetiszocializmus eredeti programjával, okozza az egész szisztéma zavarát és bizonytalanságát a további következtetéseken.”³¹⁸

A kifejezésnek az 1930-as évek közepén adott jelentései közül sok nemcsak ellentmondott Hitler szavainak, hanem szinte világnézetté alakult és tévtanná vált.

Faji vallás – germán vallás

A XIX. században a faji gondolat szükségszerűen hozta magával a faj és vallás összekapcsolását. Egyre többen gondolták úgy, hogy faji alapon is különbséget lehet tenni és csoportosítani lehet a vallásokat. A gondolat nevezetes képviselőjének számított Jakob Wilhelm Hauer (1881–1962), aki szerint³¹⁹ léteznek faji vallások, amelyek a fajok különbözőségén alapulnak. Ő négy fajt különített el, és úgy vélte, hogy a világon a négy fajnak megfelelően *négyféle faji vallásforma* létezik, mégpedig:

- az északi fajú indogermán,
- az elő-ázsiai szemita,
- a mongol-kelet-ázsiai és
- a keverék kultúrájú vallás a Földközi-tenger keleti részén.

Hauer szerint a fajoknak megfelelő vallás kialakulása *organikus szükségszerűség* volt, aminek eredményeként

- „az indogermánok területén valami nagy és maradandó alkotás keletkezett, ott ez eredetét tekintve összekapcsolódott az északi fajjal”;
- fajszerű indogermán vallástípusok alakultak ki;
- „a fajszerű indogermán típusnak megnyilvánulása az indek és a pogány germánok vallása, az újplatonizmus és a középkori német misztika.”³²⁰

A *kereszténység* elő-ázsiai-semita vallástípusnak tekintendő, az elő-ázsiai fajnak a terméke. Az alapítója Jézus annak a népnek és fajnak a lelkiségét hordozta magán, amelyhez tartozott, tehát az elő-ázsiai, s ezen belül a zsidó fajét.

Hauer az *indogermán* vallástípusba sorolta az északi fajú vallásokat, nevezetesen: az ind, a perzsa, a görög, a római és a germán vallást. Ezek korszerű, kiemelkedő vallásformájának és korszerű kifejeződésformájának tartotta a germán vallást, azon belül is a „német hitet”, valamint a „német istenszemléletet”, amely szerinte „a legmélyebb, legátfogóbb értelemben vett északi fajú hit”. Úgy gondolta, hogy a „német hit” alapját két összetevő alkotja: a) a *biológiai* jellegű tanítás, hogy a vallás a faj terméke, illetőleg b) egy *pragmatikus* igazságfogalom, amely szerint objektív értelemben véve egyik vallás sem igaz, hanem csak hasznos az adott vallást létrehozó faj számára.

A német hitmozgalom biológiai eredetű „életbölcselete” és vallásmagyarázata a vérre épült. Hangsúlyozta, hogy „a jelképes értelemben vett vér organikus szükségszerűségből

- hívta életre a pragmatikus értékű fajszerű vallási képzeteket és erkölcsi felfogást,”
- teremtetette a fajszerű vallási világot és az ember hitbeli sorsát,
- határozza meg erkölcsi felfogását és cselekvését.³²¹

A vér kitüntetett „helyzete” abban is megnyilvánul, hogy az Isten is benne létezik.

A haueri felfogás tulajdonképpen *panteista biológizmusnak* felel meg, amely szerint

- „Isten a világot felülmúló és a világban önmagát kifejtő létalap;
- a nép és az egyes ember története organikus szükségszerűséggel nő ki a vérből;
- a különböző vallások a fajok termékei, amelyekben az Isten különböző módon nyilatkoztatja ki magát”

– összegezte Nyéki Kálmán Hauernek és a vezetése alatt álló német hitmozgalomnak a lényegét.

Az egyes vallások vizsgálata során a vallástörténészek megállapították, hogy Hauer önkényesen nevezte ezekkel legbensőbbben rokonnak a német hitet, amelyre a sze-

mélytelen isteneszme és a monista-panteista végtelenségmisztika jellemző: *egyrészt* azért, mert néhány kivételtől (mint az ind, az orfikus, újplatonikus misztika) eltekintve valamennyi északi fajúnak tartott vallásban a személyes istenhit megtalálható, *másrészt* azért, mert a személytelen misztikus isteneszme más fajú vallásokban is felbukkan, például a zsidóságban a kabbala, hasszidizmus formájában, az iszlámban a szúfizmus, Kínában a taoizmus formájában. Mindebből következően – érvelt Nyéki Kálmán – „nem lehet szó indogermán vallástípusról, melyben uralkodó a személytelen isteneszme” lenne.³²² Az egyes vallások faji alapon nézve is nagyfokú változatosságokat mutatnak. Miként N. Söderblom (1926) fogalmazott:

A történelem maga gondoskodott arról, hogy problémáit ne egyszerűsítsük le faji különbségekre. Nem szükséges rámutatnom arra, hogy... a személytelen panteizmusnak, az Én és a Te között álló határvonal elmosódásának nemcsak az árják közt, hanem Kínában is..., valamint a nem árja iszlámban is vannak követői. A nemcsak nyelvi, hanem véleményem szerint etnográfiai is rokon árja népcsaládból nemcsak a két misztikus világvallás sarjadt ki, hanem az egyik profetikus vallás is.”³²³

A német hitet illetően sem állapítható meg az, amit Hauer kijelentett róla. A „német hit” egyszerűen a modern kor valláspótlékának tekinthető. Ahogyan Nyéki Kálmán jellemezte: e téren több száll fűzte Hauert a zsidó származású Bergsonhoz és Buberhez, mint Lutherhez vagy Kanthoz; amikor pedig Lessingre, Herderre, Schillerre, Goethe-re vagy Fichtére, mint a német hit koronatanúira hivatkozott, olyan embereket nevezett meg, akik vagy egyenesen szabadkőművesek voltak, vagy legalábbis szabadkőműves gondolatokat vallottak.³²⁴

A germán vallás és a kereszténység viszonya

Németországban a germán vallás a két keresztény felekezet: az evangélikus és a katolikus vallás mellett harmadik vallásként jelent meg, és az övéikkel azonos jogokat követelt magának. Faulhaber müncheni érsek szavaival:

„A német népbe is áskálódnak már olyan szellemű emberek, akik a két keresztény vallásfelekezet mellé még egy új északgermán vallást akarnak összetákolni, 1932-ben az egyik eisenachi kongresszuson e harmadik felekezet számára a bevett vallások jogait is

követelték a Harmadik Birodalomban. Egy közeli egyházi adórendezés tervezetében pedig már kilátásba van helyezve ez a nyilvános jogi jelleg és így e Harmadik Felekezetnek a két keresztény vallásfelekezettel való egyenjogúsága is.”

Ez a Harmadik Felekezet a némethitűek felekezete, amely a germán vallás fogalmába tömöríthető, és szemben állt a kereszténységgel.

A köztük levő viszony vizsgálatánál célszerű különválasztani annak tudományos, illetőleg egyház- vagy valláspolitikai vonatkozásait.

Az ógermán és a keresztény vallás viszonya

A német újpogányság háttérében az ógermán vallásra hivatkozás húzóódott. Az újpogány mozgalom két célt akart ezzel elérni: megújítani az ősi germán vallást, illetőleg visszaszorítani a kereszténységet. A *vallás megújítását* a régi pogány germánok³²⁵ világszemléletének és isteneszméjének, vagyis vallásosságának életre keltésével kívánták megvalósítani. Tehát nem a régi kultuszra, pogány ünnepekre és áldozatokra visszatérést tűzték ki célul, hanem azt a vallásos mentalitást akarták elültetni kortársaikban, amelyek az ősokeket egykor jellemezték. Másodsorban az újpogányság révén a *kereszténységet* szerették volna eliminálni, mert

- a keresztény hit szerint az újpogányságban az egykori hitvilág modern mitikus formában való újjáélesztése történik;
- a némethitűek szerint viszont a keresztény vallás nem az északi faj folyománya és működése, hanem fajidegen, inkább a szemita léleknek felel meg, egyúttal alacsonyabb rendű.

A kereszténység és a germánság felfogásának vizsgálata során Michael Faulhaber (1934) a történelmi iratok alapján írta le az ősgermán ideáltípust. Szerinte az ősgermánokat a következők jellemezték:

a) negatív vonások:

- isteneik emberszabásúak voltak, amelyek az ősi germán hős és háziasszony eszményi alakjait ábrázolták;
- szórványosan emberáldozatokat mutattak be az isteneiknek;
- erdeikben, mocsaraikban vad babonáknak hódoltak;
- a germán népek fékezhetetlen harci kedvvel küzdöttek a rómaiak ellen;

- körükben erkölcsi kötelesség volt a vérbosszú;
- ismerték és alkalmazták a rabszolgaság intézményét;
- közmondásosan lusták voltak (például a földet a rabszolgák és a nők művelték, a férfiak délig aludtak);
- hatalmas tivornyákat csaptak, részegeskedtek, komoly tétre menő kockajátékokat játszottak;
- a nyomorék vagy szegény gyermekeket ki szokták tenni;

b) pozitív vonások:

- hűség a vezetőik iránt;
- példás vendéglátók;
- házastársi hűség;
- a nőt szent lényként tisztelték.

Ezzel szemben a kereszténység

- azt vallotta, hogy az embert Isten teremtetten;
- megszüntette a bálványimádást, az emberáldozatot és a babonákat;
- eltörölte a vérbosszút, a rabszolgaságot;
- sikeresen fellépett a lustaság és a részegség ellen.

Faulhaber érsek úgy vélte, hogy

„A kereszténység által lett a germánokból nép. ... A kereszténység által lett a germánokból *kultúrnép*. ... Ezt a népet a germán pogányságba visszavezetni annyit jelentene, mint szerves népi egységének felbomlásához az első biztos lépést megtenni.”

Katolikus viszonyulás a germán fajiséghez

A keresztények közül elsőként a német katolikus egyház hallatta hangját. Bertram bíboros vezetésével a püspöki kar nyilatkozatot tett közre, amely majdnem megtorpedózta a Német Birodalomnak a Vatikánnal folytatott tárgyalásait. A konkordátum megkötése után viszont annál élesebben vetődött fel az egyház szembeszegülése,³²⁶ mert Hitler kancellár és kormánya olyan intézkedések sorozatát hozta, amelyek el-

lenkeztek a katolikus tanítással. Az 1935. évi faji törvények, majd a katolikus érdekeltségeket sértő és munkájukat nehezítő, sajtó- és szervezeti munkákat korlátozó intézkedések után a Vatikán sem nézhette tétlenül a helyzet alakulását. Ezért XI. Pius pápa 1937-ben kiadta a *Mit brennender Sorge* kezdetű német nyelven íródott körlevelét, amelyet a cenzúra ellenére több egyházmegyébe sikerült eljuttatni, felolvasni vagy ismertetni.

A német katolicizmus viszonyulása

Az egyházi szempontokat figyelembe véve általánosságban a katolikus egyház nem emelt kifogást „a becsületes fajfenntartás és fajnemesítés” ellen, illetőleg az ellen sem, ha

„egy nép jellegzetességeit a lehető legtisztábban iparkodnak fenntartani s ha épp a vérközösségre való hivatkozással igyekeznek a népközösség iránt való érzéket finomítani.”

Annak ellenére nem állított a kereszténység akadályt és nem emelt kifogást a fajfenntartási törekvések és fajnemesítés ellen, hogy

- a fajiság és kereszténység különböző fogalmi rendbe tartoznak [mert önmagában véve mégsem ellentétei egymásnak];
- a kereszténységben a faj fogalmát a hit dogmája váltotta fel [de „egy nép sem hangsúlyozta ki olyan erősen a *vér és faj fogalmát, mint az ószövetségi izraeliták*”];
- a kereszténység elsősorban az Istennel való kapcsolatot hirdeti [a fajiság viszont a néppel való köteléket];
- a kereszténység minden népnek szól [a fajiság azonban csak egy népre korlátozódik].

Viszont feltételként szabta meg, hogy ezzel egyidejűleg

- a) a saját faj szeretete nem torzulhat más népek iránti gyűlöletté,
- b) nem szűnhet meg az egyénnek „az erkölcsi kötelessége az Egyház szellemi eszközeivel való önnevelésre” és
- c) a fajnemesítés nem irányulhat a kereszténység ellen.

A pápa megnyilatkozása

A faj vonatkozásában a katolikus, pontosabban: a hivatalos egyházi értelmezés egészen az 1938-as pápai beszédig, illetőleg az 1937. évi levélig hiányzott, ezért a katolikusok a tudományban és a politikában ismert és elterjedt legkülönbözőbb fajfogalmakat és -értelmezéseket vették át. XI. Pius pápa (1922–1939) két megnyilatkozásával világosan kizárt minden olyan felfogást, amely eltér, vagy másként próbálja interpretálni. Tulajdonképpen ez tekinthető a katolikus egyház hivatalos állásfoglalásának a szó értelmezésekor.

14. táblázat
KATOLIKUS FAJFELFOGÁS BEMUTATÁSA A LAPPOK PÉLDÁJÁN

Emberi nem (Genus ³²⁷ humanum)			Emberiség
Faj (Species) ³²⁸			Kaukázusi
	Alfaj (Sub-species)		Nordikus
	Nemzet (Natio) ³²⁹		Svéd
		Nemzetiség (Nationalitas) (Gens) ³³⁰	Lapp

Első lépésben XI. Pius 1937. március 14-én kelt *Mit brennender Sorge* (Égető gonddal) kezdetű, a német katolikusoknak szóló enciklikájában beszűkítette a faj terjedelmét, megfosztva mitikus jellegétől, amikor a következőket írta:

- „aki a fajt, a népet vagy az államot, az államhatalom hordozóit vagy az emberi közösség egyéb alapértékeit... kiemeli a földi értékrendjükből s mindennek, még a vallási értékeknek is a legfőbb zsinórmértékévé teszi és bálványimádóan isteníti, az kiforgatja és meghamisítja a dolgok Istentől alkotott és megszentelt rendjét.”
- „Csak felületes szellemek eshetnek abba a tévedésbe, hogy nemzeti Istenről, nemzeti vallásról beszéljenek, csak ilyenek tehetik azt a botor kísérletet, hogy

az egész világ Alkotóját, minden nép Királyát és Törvényhozóját... egyetlen nép határai közé, egyetlen faj vérségi kötelékébe akarják szorítani.”³³¹

Majd ugyanő 1938. július 28-án „az Egyház válaszaként” a különböző fajfelfogásokra a következőket mondta: „Katolikus azt jelenti, egyetemes, nem rasszista, nem nacionalista, a két jelző elkülönítő értelmében. [...] Az »emberi nem« kifejezés szabatosan jelöli az emberi fajt. Azt kell mondani, hogy az emberek mindenekelőtt egyetlen nagy nemet alkotnak, az élőlények egyetlen nagy családját. [...] Csak egyetlen egyetemes »katolikus« faj létezik [...] és általa és benne a változatok sokfélesége”³³²

Ezzel lényegében lezárható és egyértelmű az egyház fajfelfogása: egyházi szempontból egyetlen faj van, az emberi nem.³³³

XII. Pius pápa magatartása a II. világháborúban

A XX. század egyik legkényesebb és legmozgalmasabb periódusában választották meg Eugenio Pacelli bíborost, aki XI. Pius pápa utódjaként a XII. Pius (1939–1958) nevet vette fel. Abban az időszakban lett pápa, amikor Olaszországban kezdték átvenni a német rasszizmus tanát. Mussolini azzal érvelt, hogy a faji kérdés az egész világon megjelent, „tudja meg az egész világ, hogy a faji kérdésben is tovább megyünk előre.”

A faji kérdés

A faji kérdés felvetése és bevitele a fasiszta gondolkodásba komoly aggodalommal töltötte el már Pacelli bíboros elődjét, XI. Pius pápát is, aki 1938-ban pár napon belül többször élesen kikelt ellene, és ismertette a katolikus egyház álláspontját. Egyik alkalommal mondotta:

„Katolikus annyi, mint egyetemes. Az emberi nem egyetlen egyetemes és nagy faj. Nem lehet tagadni, hogy vannak benne külön rasszok, de ezek csak ugyanannak az egy emberi családnak különböző változatai.”

A faji kérdésnek az olaszokra alkalmazását (olaszosítását) nehezítette az a tény, hogy a rasszizmus nem tartozott a fasiszta tanok közé, utólagosan bevenni viszont

komoly ellenállást válthatott volna ki a párttagok körében: *egyrészt* azért, mert az elmélet

- nem felelt meg Olaszország etnikai összetételének (vö. északiak és déliek eltérő kinézete), *másrészt*
- nem rendelkezett hagyományokkal (Olaszország a Földközi-tenger egyik földrajzi középpontja volt, ahol a legkülönbébb emberek cserélődtek), *harmadrészt* pedig
- idegen volt a latin és katolikus hagyománytól, amely sokkal nagyobb akadályokat tudott elé gördíteni, mint Németországban a protestantizmus.³³⁴

Ennek ellenére rövid időn belül Olaszország *úgy-ahogy* magáévá tette a fajiság elvét, és a sajtóban hamarosan katolikusellenes írások jelentek meg. Sőt, az olasz törvényhozás igyekezett a fajelméletre támaszkodva rendelkezéseket elfogadni. Hivatkozás történt a katolikus egyház múltban foganatosított zsidóellenes intézkedéseire, mintha azok faji alapon történtek volna. A katolikus szakemberek ezzel az állítással szemben rámutattak arra, hogy *az egyház sohasem ismert faji kérdést*. A zsidósággal szemben a) vallási okokból és b) az együttélésből származó bajok elkerülése végett lépett fel. Ha egy zsidó megkeresztelkedett, akkor az elkülönítés vele szemben azonnal megszűnt. Szinte gyakorlattá vált, hogy konvertita esetében fejedelmek és bíborosok is vállalták a keresztapaságot.

A háború időszaka

Mussolini mindig is igyekezett a kereteket tágítani. Az 1930-as évek elején megpróbálta a Katolikus Akcióval, majd amikor látta, hogy a pápa keményen védi érdekeit, viszont nem hánytorgatja fel azokat a különbségeket, amelyek szembeállíthatnák őket egymással, mérsékelte támadásait. Az 1930-as évek végén a fajelméletnek a bevezetése szintén komoly ellenállást váltott ki a katolikus egyház részéről. A pápa is keményen lépett fel ellene, amit átmenetileg a jó kapcsolatok sínylettek meg.

Közvetlen előzmények

XI. Pius halála, majd Pacelli bíboros megválasztása pápává az eseményeknek bizonyos mértékben új irányt adott. XII. Pius diplomáciai tapasztalata használt Musso-

lini Vatikánnal szemben tanúsított magatartásának. Különösen azt követően, miután a pápa jó diplomáciai érzékkel bevonta őt abba a nagy „játszmába”, amellyel a háborút szeretne volna megelőzni.

A pápa 1939. április 20-án elrendelte, hogy az egész világon minden katolikus templomban imádkozzanak a béke megőrzéséért. A Vatikán háborút megelőzni kívánó diplomáciai lépései között elsőként kísérletet tett arra, hogy az öt nagyhatalmat (Németország, Olaszország, Franciaország, Anglia és Lengyelország) egy *konferencia* keretében leültesse egymással, és közvetlen tárgyalásokra bírja. A távirat 1939. május 3-án elment. Németország egyértelműen támogatta a pápai kezdeményezést, a többiek viszont fenntartásokkal éltek. A Vatikánnak nem maradt más hátra, mint menteni a menthetőt és *jószolgálatot* vállalni a felek irányába. Ez sem vezetett eredményre. Az utolsó kísérletet a háború elkerülésére 1939 augusztusában tette meg a pápa, miután több forrásból is tudomására jutott, hogy a háború minden bizonnyal ki fog törni. Augusztus 24-én *felhívást* tett közzé, és felszólította a nemzetek vezetőit a problémák tárgyalásos úton történő rendezésére:

„Az értelem erejével és nem a fegyverek erejével járja útját az igazságosság. És azokon a hatalmakon, melyek nem az igazságosságon alapulnak, nincs Isten áldása. Az igazságtól önállósult politika becsapja azokat, akik hisznek benne.

A veszély küszöbön áll, de van még idő.

Semmi sincs veszve a béke által. Minden elveszhet a háború által. [...]”³³⁵

Minden közvetítési kísérlet és tárgyalási kezdeményezés hatástalan maradt. A háború 1939. szeptember 1-jén Lengyelország lerohanásával megkezdődött. A tény mégsem kedvetlenítette el teljesen a pápát, mert sikerült elérnie, hogy Olaszország ne lépjen háborúba a németek oldalán.

Következő lépésként a pápa *fegyverszünetre* szólította fel a szembenálló feleket, sikertelenül; majd (1939. december 24-én) *békeüzenetet* intézett a bíborosokhoz, prelátusokhoz és az egész világhoz. Öt pontban sorolta fel a világbéke elérésének feltételeit:

1. „Biztosítani kell minden népnek a függetlenséghez és az élethez való jogot, amely a becsületes és igazságos béke alapvető követelménye. Egy nemzet élni akarása sohasem vonhatja maga után egy másik nemzet halálos ítéletét.
2. Hogy a rend hosszú ideig tarthasson, a nemzeteket fel kell szabadítani a fegyverkezés nyomasztó rabszolgasága alól, valamint az anyagi erők uralmának mint a jog zsarnok megsértőjének veszélye alól.

3. A nemzetközi élet közös újjászervezésében minden félnek számot kell vetnie a múlt hézagaival és hiányosságaival. Nemzetközi intézmények alapításánál és újjáalakításánál figyelembe kell venni a hasonló intézmények régi kezdeményezéseit és tapasztalatait. Az emberi gyengeségnél fogva lehetetlen mindent előre megmondani és a béketárgyalások idején mindent biztosítani: a megállapodások hű és igazságos alkalmazását biztosító jogi intézmények felállása döntő fontosságú egy békeszerződés tisztességes elfogadására és annak elkerülésére, hogy a békeszerződések feltételei egyoldalúan és önkényesen értelmeztesenek.
 4. Ha Európa jobb megszervezését akarjuk, különös figyelemmel kell lennünk a nemzetek és népek, valamint a népi kisebbségek szükségleteire és jogos kívánságaira. Ezzel mindenképpen jóakarató vizsgálatot érdemelnek, meg kell kísérelni jogos kielégítésüket békés úton, és ha szükséges, a szerződések igazságos, bölcs és összhangban történő revíziója által. Ha a nemzetek között így az igazi egyensúly és a kölcsönös bizalom alapjai helyreállottak, akkor sok olyan okot sikerülne kiküszöbölni, amely erőszakra ösztönzött.
 5. A legjobb szabályok is tökéletlenek és nem vezethetnek sikerre, ha a népek vezetőit és a népeket nem hatja át mind jobban a felelősségnek az a szelleme, amely az emberi jogokat az isteni jog egyszerű és rendíthetetlen szabályai szerint mérlegeli, ha nem hatja át őket az igazságszomj, amelynek az erkölcsi igazság a lényege, alapja, valamint az egyetemes szeretet.³³⁶
- Ezzel az üzenettel kezdődött a pápa jelentősebb üzeneteinek sora a háború idején.

A pápai diplomácia

A háborút megelőző közvetlen lépések a pápaság egyik fontos intézményére, a pápai diplomáciára és annak működésére irányítják figyelmünket. A fentiekből látható, hogy XII. Pius rögtön megválasztása után *diplomáciai lépések* sokaságát tette meg a háború elkerülése érdekében. És ez a diplomata mentalitás jellemezte egész magatartását a háborús időszakban.

XII. Pius magatartásának megértéséhez egy kis kitérőt kell tenni a pápai diplomácia³³⁷ területére. Mi egyáltalán és mivel foglalkozik a pápai diplomácia.

A Kúriába való visszatérése előtt Eugenio Pacelli *diplomataként* (nunciusként) tevékenykedett és képviselte a pápákat Németországban 1917–1929 között. XI. Pius

4. ábra

HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ FOGADJA
A PÁPA KÜLDÖTTJÉT, EUGENIO PACELLI BÍBOROST
A KELETI PÁLYAUDVARON 1938-BAN

pápa követeként (legátusaként) 1938 májusában a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával járt Magyarországon is.

Jól beszélte a német nyelvet és ismerte a német viszonyokat, a *katolikusok kisebbségi helyzetét* egy lutheránus környezetben. Tapasztalatból tudott fogalmat alkotni a nagyobb tömbökben és a környezetükben sporadikusan (diaszpóraszerűen) élő katolikusok gondjairól. Jó viszonyt ápolt velük, és mindig szívesen emlékezett németországi éveire.

A pápai diplomáciának nemcsak a hívekkel való érintkezés a feladata, hanem a fogadó állammal vagy államokkal is *ápolni és mélyíteni kell a kapcsolatokat*. A fogadó ország katolikus híveivel való érintkezést megkönnyíti a hitbeli azonosság, viszont az állam illetékes szerveivel há-

*romféle szempontrendszer*t kell alkalmazni: figyelemmel kell lenni a) a katolikus hittételekre, amelyekről eltérni nem lehet, b) a nemzetközi jog általános és elfogadott formáira, továbbá c) azokra a körülményekre (adott nép temperamentumára, mentalitására, környezeti, nemzeti sajátosságaira), amelyek a fogadó állam törvényeiben, érintkezési szokásaiban, hagyományaiban rejlenek. Ez utóbbiak hatnak leginkább például a tárgyalások előkészületi munkálataira, lefolyására és eredményességére, vagyis: könnyítik, illetve nehezítik meg egy-egy diplomáciai tárgyalás sikerességét. Példaként említhető az 1933-as évi konkordátum megkötése, amelynek két tárgyalási fordulója a Vatikánban zajlott, és Németországot olyan személyek képviselték, akik ismerősként mozogtak nemcsak a német, hanem a pápai diplomáciai viszonyok között is (katolikus vallású politikai és egyházi vezetők), azonos vagy hasonló nyelvezetet használtak (lévén mindannyian katolikusok), következésképpen: könnyen megérthették egymást.

A történelem folyamán alakult ki, hogy „a diplomáciai jogokat a pápa nem az egyházi állam, hanem a katolikus egyház fejeként gyakorolja. [...] Egyedül a kato-

likus Egyház az a vallási közösség, amely lényegénél fogva nemzet feletti és nemzetközi hatalom, míg a többi vallások többé-kevésbé kifejezett nemzeti jelleggel bírnak.”³³⁸

A konkrét diplomáciai tevékenységet a pápai államtitkárság fejtette és fejteti ki, a tárgyalásokat ő készítette elő, rendezte meg és bonyolította le, amelynek pápává választása előtt Pacelli bíboros volt a vezetője. A pápát egy-egy nevezetes alkalommal a *legátus* (miként a Budapesti Kongresszuson is történt), a tárgyalásokon a nuncius vagy bíboros államtitkár, a fogadó országban pedig diplomataként a *nuncius* képviselhette.

A katolikus egyházat megjelenítő Szentszék minden cselekvésében igyekezett megőrizni *semlegességét*. Érvényes volt ez a magatartása úgy a háború, mint a béke időszakában. A pártatlansága csak az *igazság* elvének volt alárendelve, vagyis: az igazság érdekében lépett fel. Olyan módszert választott, amely leginkább megfelelt céljának. A *semlegesség* keretei között mindig a célnak és a diplomáciai szabályoknak megfelelően járt el. Ha kellett, közvetített; tárgyalásokat folytatott egyházpolitikai ügyekben; ha elégségesnek tartotta, akkor szóbeli úton tiltakozott (vö. szóbeli jegyzék); ha szükségesnek tűnt, írásbeli jegyzéket adott át, miként Angelo Rotta nuncius is tette például a zsidók deportálásával kapcsolatban a magyar kormánynál.

A pápai diplomácia hatáskörébe azonban nemcsak egyházpolitikai ügyek tartoztak, hanem ennél tágabb feladatokat is végezhetett: foglalkozhatott politikai kérdésekkel. Az elhatárolás kritériuma az *illetékesség*: tilos volt illetéktelenül beavatkozni az állam belügyeibe. Tehát egészen addig a pontig mehetett el, amíg a diplomácia szabályai szerint illetéktelenül be nem avatkozott a fogadó ország belügyeibe. A határ rendkívül kényes, mert – miként a vizsgált időszak egyes eseményei bizonyítják – a fogadó ország politikai szempontból képlékeny határokat húzhatott. Általános szabály volt viszont, hogy

„nem jelent illetéktelen beavatkozást az állam belügyeibe a nuncius tevékenysége, mert abban a pillanatban, mikor egy állam elfogadja egy nuncius megbízólevelét, elismeri, hogy a katolikusok ügyei nemcsak belső kérdései az országnak. [...] Az a felfogás, hogy a Szentszék politikamentesen csak az egyházi ügyekben illetékes, abban a pillanatban megdől, amint [...] egy nuncius jelenik meg egy külügyminiszternél. [...] senki sem írhatja elő, hogy miről tárgyaljon egy nuncius vagy bíboros államtitkár.”³³⁹

Viszonyulása Németországhoz

XII. Pius a német ügyeket magának tartotta fenn. Megválasztásának másnapján fogadta a konklávéra érkezett német bíborosokat: Bertram bíborost Breslauból, Faulhaber bíborost Münchenből, Schulte bíborost Kölnből és Innitzer bíborost Bécsből.³⁴⁰ Rögzítették a német nemzetiszocializmussal szemben követendő irányvonalat. Tisztaban voltak vele, hogy a *Kulturkampf* a Német Birodalom és a katolikus egyház között szinte elkerülhetetlen. Erre utaltak a szavai:

„Ha ők harcolni akarnak, mi nem félünk tőle. De látni szeretnénk, van-e valamilyen lehetőség a béke elérésére. [...] Nem lehet feláldozni az elveket. Ha mindent megpróbáltunk, és ha ők mégis kitartanak háborús szándékuk mellett, akkor meg fogjuk védeni magunkat. De a világnak látnia kell majd, hogy mindent megtettünk azért, hogy békében éljünk Németországgal.”³⁴¹

Ezt követően megbeszélték a közvetlen levelezés és egymás tájékoztatásának lehetőségét és útjait.

1939 és 1944 között a pápa kifejezetten a német püspököknek összesen 135 levelet (sürgönyt) küldött: 1939-ben 35, 1940-ben 29, 1941-ben 22, 1942-ben 17, 1943-ban 22 és 1944-ben 10 darabot.³⁴² A levelek – témától és püspököktől függően – latinul, olaszul vagy németül íródtak. (Túlryomó többségük német nyelvű levél.)

Hitlernek 1939. január 30-án mondott beszéde ellenére a Német Birodalom hivatalos politikája szinte mindent elkövetett, hogy a katolikus egyházat üldözze, működését ellehetetlenítse és a templom falai közé szorítsa. Intézkedések sorozatát hozták: katolikusellenes propaganda, a működés korlátozása, papok letartóztatása, papok elleni akciók (például lejáratási kampányok),³⁴³ pápaellenes megnyilvánulások, a katolikus publikációk cenzúrázása, az ifjúsági szervezetek betiltása és a katolikus sajtó részbeni felszámolása, a rágalmozó és bántó támadások cáfolatának tiltása, a német katolikus egyház által elért pozitív eredmények (fejlemények vagy körülmények) közzétételének megakadályozása stb.

A nemzetiszocialista rendszer a katolikus politikai irányzatok legális működését már korábban betiltotta. 1936-ban az ifjúsági szervezeteket a *Hitlerjugend* kötelezővé tételével felszámolta.³⁴⁴ Az egyesületeket feloszlatta. Kolostorokat foglalt le vagy sajátított ki.³⁴⁵ A felekezeti magániskolákat fokozatosan bezáratta. A nép vallási szertartásokon való részvételét korlátozta. Az 1933-ban kötött konkordátum

egyes pontjait (például a tábori lelkestség) vitatta és – miként láttuk – figyelmen kívül hagyta.

A pápa ilyen helyzetben alkalmazandó taktikaként az állam és az egyház között az *elfogadható békére* való törekvést ajánlotta a mindenáron való béke helyett. Ezért minden lehetőséget megfontolandónak vélt, ha az enyhülést eredményezett. A felesleges konfliktusoktól tartózkodásra szólított fel; ugyanakkor elszántan védeni az egyház hitét, megerősíteni a híveket és a papságot állhatatosságukban – tartotta legfőbb feladatának.

A hadi helyzet alakulásával a pápa helyzete is változott. Az első hadi sikerek és Szovjetunió megtámadása nem változtatta meg a pápa magatartását. Továbbra is katolikus egyházfőként viszonyult a történésekhez, és az egyház érdekeit tartotta szem előtt. Nem minősítette a Szovjetunió elleni háborút keresztes háborúnak, hiába volt az egyház a bolsevizmusnak ideológiai ellenfele. (Keresztes háborúnak a háború elleni küzdelmet nevezte, vö. 1942 karácsonyi üzenetét.)

A püspöki karon belül voltak, akik a nemzetiszocialista rendszerrel szemben nem léptek fel az elvárt módon, sőt szimpatizáltak is vele (vö. barna püspökök). A püspöki karon belül a válság ténylegesen csak 1940-ben tört ki, amikor Bertram bíboros jókívánságait fejezte ki Hitlernek születésnapja alkalmából. Ezzel bizonyos közlekedést mutatott, amit több püspöktársa ellenzett (például von Preysing berlini püspök). A pápa nehéz helyzetbe került, mert nem szerette volna, ha a püspöki karon belüli ellentétek napvilágot látnak. Az 1940. augusztus 6-án a püspököknek címzett levélben intette a püspöki kart a lelki egység és teljes egyetértés megőrzésére. Figyelmeztette őket, hogy a Vatikán magatartását a „hasztalan áldozatok” hozásának elkerülése vezérli. Megerősítette semlegességét, ami – miként megnyilatkozásaiból és levelezéséből kitűnik – nem azonos a közömbösséggel:

„a pártatlanság számunkra azt jelenti, hogy az igazság és a jog szerint ítéljük meg a dolgokat. De amikor részünkről nyilvános kijelentésekről volt szó, minden lehetséges módon tekintettel voltunk az Egyház helyzetére a különféle országokban, azért, hogy megkíméljük a helyi katolikusokat azoktól a nehézségektől, amelyeket el lehet kerülni.”³⁴⁶

1944-ben Joseph Frings kölni érseknek írt német nyelvű levelében megköszönve a püspököknek a *Mystici Corporis* enciklika feletti örömeiket kifejező leveleiket, megemléltette³⁴⁷

„die fast übermenschlichen Anstrengungen, deren es bedarf, um den Hl. Stuhl über dem Streit der Parteien zu halten, und die schier unentwirrbare Verschmelzung von politischen und weltanschaulichen Strömungen, von Gewalt und Recht (im gegenwärtigen Konflikt unvergleichlich mehr als im letzten Weltkrieg), sodass es oft schmerzvoll schwer ist, zu entscheiden, ob Zurückhaltung und vorsichtiges Schweigen oder offenes Reden und starkes Handeln geboten sind”

„azokat a majdnem emberfeletti erőfeszítéseket, amelyekre szükség van ahhoz, hogy a Szentszéket a pártok vitájától távol tartsa, és a szinte kibogozhatatlan zűrzavart a politikai és világnézeti pártok között, az erőszak és a jog között (mely a jelenlegi konfliktusban összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint az utolsó világháborúban), úgyhogy gyakran fájdalmasan nehéz eldönteni, hogy a visszafogottság és óvatos hallgatás, vagy a nyílt beszéd és energikus cselekvés kívánatos-e”

Ezzel betekintést engedett abba a lelkivilágba és lelki tusakodásba, amelyet gondosan rejtett a világ nyilvánossága előtt.

Karácsonyi rádióüzenetei

A pápa 1939-től minden év karácsonyán rádióüzenetet intézett a katolikus hívekhez. Közülük az első a béke megőrzésére irányult, és azokat az elveket foglalta 5 pontba, amelyeket a béke megőrzése érdekében szükségesnek velt. Az 1940. évi beszédében felhívta a figyelmet a háború borzalmaira: a lelki értékek és jogi normák lerombolására, az erőszakra, a menekültekre és fogságba esettekre, és arra a tényre, hogy az egyház egyik rendszert sem pártolhatja jobban, semlegesnek kell maradnia a háború borzalmai közepette; új rendre van szükség – mondta –, amely nem bizalmatlanságra, önzésre, aránytalanságra épül, hanem igazságra. Az 1941. évi karácsonyi üzenetében kifejtette a keresztény világnézet azon elveit, amelyek a nemzetközi együttélés és együttműködés rendjét az isteni irányelvekkel összhangban szabályozzák.

Az 1942 karácsonyán mondott rádióüzenete volt az a fordulópont, amely letisztult tükrözte a pápa felfogását, és meghirdette a *keresztes háborút* az emberi társadalom rendje és a megbékélés érdekében.

„Nem siránkozást, hanem cselekvést parancsol a jelen pillanat. Ne siránkozzunk azon, ami van, vagy ami volt, hanem fogjunk annak újjáépítéséhez, ami a társadalom

javára fel fog épülni, és aminek fel is kell épülnie. A kereszténység legjobbjainak és választottainak a keresztesek lelkesedésével össze kell fogniuk az igazság, az igazságosság és a szeretet szellemében a kiáltásra: Isten akarja! És a régi keresztesek módjára készen kell lenniük a szolgálatra, az önfeláldozásra. Akkor arról volt szó, hogy felszabadítsák a megtestesült isteni Ige élete által megszentelt földet, ma, hogy így fejezzük ki magunkat, új átkelésről van szó, hogy napjaink és korunk tévedéseinek tengerén átvágjunk és felszabadítsuk a szellemi szent földet, amelynek az a rendeltetése, hogy belsőleg szilárd társadalmi újjáépítéshez változhatatlan irányelvek és törvények alaprétégeül szolgáljon.”

Beszéde során öt pontban foglalta össze a benső béke érdekében szükséges teendőket:

1. Az emberi személy méltósága és jogai.
2. A társadalmi és főként családi egység védelme.
3. A munka méltósága és előjogai.
4. A jogrend visszaállítása.
5. Keresztény szellemű államelmélet.

A beszéde befejező részében a pápa felhívást intézett mindazokhoz, akik az általános katasztrófa közepette érzik felelősségüket és tudatában vannak hivatásuknak. Külön megemlítve a keresztényeket, mert

„az emberiség nagy része és – nem habozunk kijelenteni – nem kevesen azok közül is, akik keresztényeknek vallják magukat, bizonyos mértékig osztoznak az együttes felelősségben a jelenlegi társadalom téves fejlődéséért, a bajokért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért.”

Remélte, hogy rádióüzenete nem pusztába kiáltó szó marad, hanem meghallgatásra talál.

„Ti, az új nemes társadalom önkéntes keresztesei, emeljétek fel az erkölcsi és keresztény megújulás új lobogóját, üzenetek hadat az Istentől való sötét elpártolásnak, a rideg testvérvizsálynak. Küzdjétek a súlyosan beteg emberiségért, amelyet csakis a keresztényien fennkölt lelkiismeret nevében gyógyíthattok meg.”

Viszonyulása a zsidóüldözéshez és –megsemmisítéshez

A keresztes hadjáratban a Szentszék is kivette részét. XII. Pius pápaként kezdettől fogva nyomon követte a *nem árja katolikusok* helyzetét Németországban. A tényleges helyzetről jó és megbízható információkkal rendelkezett a diplomáciai szolgálat (Orsenigo nuncius) jelentésein kívül mindenekelőtt Faulhaber bíboros leveleiből. A németországi és általa elfoglalt területeken élő zsidók tényleges helyzetét pontosította egy 1942 végén keletkezett, diplomáciai szolgálatból visszatért személy jelentése, amely áttekintette a németországi katolikus és nem katolikus zsidók helyzetét is. A jelentés beszámolt a zsidókat ért atrocitásokról, valamint megállapította, hogy 1942 végéig mintegy *négymillió zsidó* került német uralom alá.

A németországi zsidók közül azok, akik katolikusokkal házasodtak, illetőleg a gyermekeik 1943-ig nem tartoztak az árjarendeletek hatálya alá, így mintegy 300 ezren mentesültek az antiszemita intézkedések alól. Az első letartóztatások a nunciátúra jelentései szerint 1943 februárjában és márciusában kezdődtek, miután a hadi helyzet változott (a német hadsereg elszenvedte első vereségeit), és Hitler az év elején (1943. február 24-én) elmondta zsidóellenes beszédét. Orsenigo jelentette, hogy

„Valójában február 28-a és március 1-je különösen kegyetlen két nap volt a berlini zsidók ismeretlen helyre történő deportálásában. A kitelepítettek között voltak a megkeresztelt vagy árjával házasságot kötött zsidók, akiknek családjait ily módon szétzilálták [...] Élttem az alkalommal, hogy a külügyminisztériumnak ismét kifejezzem az összes katolikus sajnálkozását; meghallgattak, de azt is tudom, hogy senki sem bír szembeszállni az úgynevezett Gestapo elszabadult fizikai erejével.”³⁴⁸

A katolikus egyház vezetése és diplomáciai szolgálatot teljesítő nunciusai rendszeresen eljárak az illetékes hatóságoknál, ha olyan kirívó „szabálytalanságokat” észleltek, amelyek ellenkeztek az igazságosság és az emberiség szabályaival. Számos példát tartalmaznak a diplomáciai jelentések, hogy a nunciusok az illetékes hatóságoknál tiltakoztak emiatt. Németországban Orsenigo, Magyarországon Angelo Rotta, de Európa számos megszállt országában tevékenykedő nunciusok nemcsak a Vatikánt (Orsenigo nuncius az Államtitkárságon rendszerint Maglione bíborost) értesítették, hanem azt is leírták, hogy mit tettek az adott ügyben. A szentszéki követ és a német püspökök fellépésének is tulajdonítható, hogy 1941-ben Hitlerék meghatározásra kényszerültek az *eutanázia-program* megvalósítása terén, a katolikusok elleni

támadások nem erősödtek. Hasonlóan igyekeztek megtalálni a módját, hogy elősegítsék a zsidók kitelepülését Németországból, még akkor is, amikor már szinte semmi remény sem volt.

Pierre Blet (2005) a vatikáni dokumentumok átvizsgálása nyomán megállapította, hogy a Szentszék jelentős lépéseket tett a katolikus és nem-katolikus zsidók érdekében

„a németek és szövetségeseik által elfoglalt területeken: közbelépések a faji törvények enyhítéséért, az internált zsidók kiengedéséért, a bebörtönzöttek körülményeinek javításáért, gazdasági segítségnyújtás a családok részére, a menekülteket segítő bizottságok megalakításának bátorítása, bevándorló vízumok szerzése Észak- és Dél-Amerikába [...]”³⁴⁹

Külön problémát okozott eleinte, hogy a Vatikán már 1939-ben információs szolgálatot akart kiépíteni az események nyomon követésére, de ezt a Vörös keresztire hivatkozással³⁵⁰ a nagyhatalmak megakadályozták. Ugyanakkor minél inkább súlyosbodott a zsidóüldözés, annál aktívabbak lettek a nunciatúrák. Menleveleket adtak ki; megtalálták a módját a Vörös keresztrel való együttműködésnek; egyházi felügyelet alatt szervezeteket hoztak létre, amelyek gondoskodtak az üldözöttek ellátásáról. Bátorították a fogadó ország katolikus egyházi vezetőit és híveit, illetőleg ha szükségesnek vélték, közbelépésre szólították fel – miként Rotta nuncius tette a magyar püspöki kar esetében. Mindezeket XII. Pius pápa tudtával és hozzájárulásával, vagy kifejezett akarata szerint.

Egyelőre kevés olyan dokumentum található, amely arra utalna, hogy XII. Pius átlépte volna a diplomáciai szabályok adta lehetőségeket a zsidókkal kapcsolatosan. Viszont ha szükségét látta, akkor a háttérből mozgatta a katolikus egyház tevékenységét. Ilyennek tekinthető 1944. június 25-én Horthy Miklós kormányzóhoz címzett francia nyelvű távirata:

De plusieurs côtés on Nous supplie de tout mettre en oeuvre pour que dans cette noble et chevaleresque Nation ne soient étendues et aggravées les souffrances déjà si lourdes, endurées par un grand nombre de malheureux, à cause de leur nationalité ou de leur

Több oldalról kérve kérnek Bennünket, használjunk fel mindent annak érdekében, hogy ebben a nemes és lovagias Nemzetben ne terjedjenek el és fokozódjanak a már oly súlyos szenvedések, amelyeket nemzetiségük vagy fajuk miatt egy nagyszámú sze-

race. Notre coeur de Père ne pouvant demeurer insensible à ces instantes supplications en raison de Notre ministère de charité qui embrasse tous les hommes, Nous adressons personnellement à Votre Altesse faisant appel à Ses nobles sentiments dans la pleine confiance qu'Elle voudra bien faire tout ce qui est en Son pouvoir pour que soient épargnés à tant de malheureux d'autres deuils et d'autres douleurs.

rencsétlen viselt. Atyai szívünk minden embert magába foglaló szeretetszolgálatunknak megfelelően nem maradhat érzéketlen ezekre a sürgető kérésekre. Személyesen teljes bizalommal fordulunk ŐMagasságához hivatkozva nemes érzelmeire, hogy tegyen meg mindent, ami hatalmában áll, hogy annyi szerencsétlen újabb gyásztól és fájdalomtól meg legyen kímélve.

A választ Horthy 1944. július 1-én adta meg:³⁵¹

Je viens de recevoir le message par fil de Votre Sainteté avec la plus profonde compréhension et remerciements et prie Votre Sainteté d'être convaincu que je fais tout ce que m'est possible, surtout de faire valoir les exigences des principes humanitaires chrétiennes, qu'il me soit permis de prier encore Votre Sainteté de bien vouloir garder le peuple hongrois dans ses heures de lourdes épreuves en sa grace.

A legmélyebb megértéssel és köszönettel vettem Őszentsége táviratát és kérem Őszentségét, legyen meggyőződve, hogy részemről minden lehetséges dolgot megteszek, különösen hogy a keresztény humanitárius elvek követelményeit érvényesítem. Legyen szabad még Őszentségét arra kérnem, hogy kegyeskedjék a magyar népet a súlyos megpróbáltatások óráiban a kegyelmében megőrizni.

Horthy kormányzó 1944. szeptember 19-én kelt német nyelvű levelében részletesebben beszámolt Magyarország helyzetéről. Kifejtette, hogy objektív okok miatt az ország a német megszálláskor nem tudott ellenállni, a németek emberek százait tartóztatták le. „A zsidók bántalmazása teljesen a németek számlájára íródik.” A pápa 1944. október 18-án válaszolt francia nyelven írt levélben: mélyen megrendítették a magyar néppel történt események, azok a megrázkódtatások, amelyek az embereket nemzetiségük vagy fajuk miatt érték. Jóakarátát fejezte ki és a Magasságbeli megvilágítását, vezetését és bátorítását kérte a kormányzásnak ebben a nehéz pillanatában.³⁵²

A háború után, 1945. november 22-én a pápa kihallgatáson fogadta a párizsi *Martin* tudósítóját. A beszélgetés során kijelentette:

„a Vatikánnak nem volt tudomása a német kegyetlenkedésekről. Tudtuk, hogy a németek üldözik a lakosság egy részét, de nem volt tudomásunk annak embertelen jellegéről. Kijelentette azt is, hogy a Vatikán sohasem kapott engedélyt arra, hogy a deportáltak érdekében közben járjon, vagy azoknak segítséget nyújtson. A pápa azt is kijelentette, hogy helyesli a nürnbergi bíróság felállítását és reméli, hogy a bűnösök gyorsan elnyerik büntetésüket.”³⁵³

6. FEJEZET

Következmények

A háború véget sem ért, máris előtérbe került hazánkban a felelősség kérdése. Gyakorlatilag a győztes hatalmak és az új kormányok indították el azt a folyamatot, amely során mintegy 17 000 embert állítottak Népbíróság elé a cselekmények elkövetésekor még nem létező jogszabályok alapján. Egy 1972-es keltezésű, *Háborús bűnösök* című összeállítás szerint³⁵⁴ „a felelősségre vontak közül a bíróságok halálbüntetéssel sújtottak 241 főt. 192 vádlottat életfogytiglani, 136-ot 15 éven felüli, 181-et 12–15 évig és 476-ot 8–12 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. A többiek ennél rövidebb tartamú börtönbüntetést kaptak.”

„Az ideiglenes Nemzeti Kormány a népkövetelés jegyében hozta meg 1945. február 5-i hatállyal a 81/1945. ME számú rendeletét a népbíróságok felállításáról, a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásáról. Ezt a rendeletet később az 1440/1945-ös ME számú rendelet módosította. A rendelet meghozatala szükségességének indoklása kimondta: «mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket.»”

Részlet a *Halálos bűnösök* című dokumentumból

Az összeállítás készítői hangsúlyozták, hogy

„a háborús és népellenes ügyek elbírálása elsősorban nem jogi, hanem politikai kérdés volt. Ebből következett, hogy a rendes bíróságok nem voltak alkalmasak az eljárások lefolytatására. Ezeknek a büntetőpereknek olyan bíróságok elé kellett kerülniük, amelyek a demokratikus Magyarországot képviselték és meggyőződéssel szolgálták az új rend felépítését. Ugyanakkor olyan új jogszabályokra volt szükség, amelyek módot adtak arra, hogy mindazokat a cselekményeket jogilag is megfogalmazzák, amelyek Magyarországot közvetve vagy közvetlenül a szörnyű katasztrófa-ba döntötték.”

A népbíróságok elé állítást és az ítéletet a katolikus papok sem kerülték el. Voltak, akiket háborús és népellenes bűncselekményekért vontak felelősségre, és voltak olyanok, akiket egyszerűen csak internáltak, amíg az igazolási eljárás lezajlott. De ez csak a kezdet volt számukra. Amint a történelmi tapasztalatból tudjuk, más egyéb módszereket is igénybe vettek, hogy nemcsak múltbeli politikai vállalásuk miatt, hanem pusztán azért, mert *egyházi személyek*, korlátozzák jogaikat. Ez utóbbi esetben már nem *mellékbüntetésként* rótták ki a politikai jogaik korlátozását vagy megvonását, hanem *ítélet nélküli büntetésként*, amit egyszerűen *internálásnak*, vagy – ha az 1918 után, illetőleg a zsidók ellen az 1940-es évek elején alkalmazott szankciókat vesszük alapul – *deportálásnak* nevezhetünk.

ÉLETEK ÉS ÉVEK

Az alább tárgyalandó 7 papi személy mindegyike sajátos életutat futott be. Nem mondom, hogy nevezettek a politizáló katolikus egyházat teljes egészében reprezentálják, de – úgy gondolom, eltérő mértékben – lefedik (átfogják) a vallási horizont politikai irányzatainak azon hányadát, amelyben a katolikus papság egy része mozgott. Konkrétan megnevezek olyan személyt, aki

- 1933-ban belépett az egyik nemzetiszocialista pártba (Újpesten), még mielőtt a papi hivatást választotta volna, és a szemináriumba lépés után teljesen szakított a nemzetiszocializmussal (*Regőczy István* pap [1915–2013]);
- papként kezdett szimpatizálni az eszmerendszerrel, majd laicizált, 1942-re megcsömörlött az eszmerendszertől és később reaktíváltatta magát (*Nagy József Pál* pap [1899–1982]);
- tanulmányai során Olaszországban találkozott a szocializmus fasizált változatával, majd szerzetesként tetszett meg neki a Szálasi-féle hungarizmus, és a háború végéig híve maradt, kétszer ítélték halálra és egyszer kivégezték (*Kun Imre András* minorita szerzetes [1911–1945]);
- nem lépett be egyetlen pártba sem, de egészen a háború elvesztéséig szimpatizált a hazai nemzetiszocializmus fajvédő változatával, és aktívan közreműködött, amíg előljárói meg nem tiltották neki (*Bálint György* mendei plébános [1905–1970]);
- a törvények szerint zsidó származásúnak minősült, de mint pap védelmet

élvezett; bekapcsolódott a helyi politikai életbe, összefogta az akkori jobboldalt (*Décsei Géza* pestscenterzsébeti prépost-plébános [1896–1960]);³⁵⁵

- kezdettől fogva Horthy Miklós mellett kampányolt, majd a nemzetiszocialista és fajvédő mozgalmak emblematikus papi alakjaként tartották számon közéleti tevékenysége, mindenekelőtt a TESz-ben betöltött funkciója miatt (*Uzdóczy-Zadravec István* OFM volt tábori püspök [1884–1965]);
- rendkívül aktív közéleti szerepet játszott a politikai katolicizmusban anélkül, hogy politizáló egyházi funkcióit konkrét pártpolitikai funkciókra változtatta volna, és akit az 1930-as évek második felében erőteljes német nemzetiszocializmus-ellenesség, ugyanakkor erős legitimista és enyhe fajvédő-fasisztoid beállítottság jellemzett (*Pehm [Mindszenty] József* pápai prelátus [1892–1975]).³⁵⁶

Nevezettek közül ketten folytattak teológiai tanulmányokat Rómában: Uzdóczy-Zadravec István és Kun András. Mindszenty József kivételével mindegyikőjüket a háborús és népellenes bűncselekményekről szóló 81/1945. ME. számú rendelet szerint bíróság elé állították. Közülük egy főt ítélték kötél általi halálra (Kun Imre Andrást háborús és népellenes bűntett miatt elítélték és kivégezték) és egy főt, Uzdóczy-Zadravec Istvánt pedig 1996-ban a népellenes bűntett vádja alól – posztumusz – felmentették. Mindszenty Józsefet esztergomi érsek korában az első hullám (1945–1946) lecsengése után a második hullámban egyéb jogcímeneként vonták felelősségre és börtönözték be.

Az alábbiakban nem minden pontban tárgyalom mindegyik személy aktáját és viselkedését, hanem csak azokra a momentumokra fókuszálok, amelyek konfliktusviselési szempontból leginkább kidomborítják az egyes intézkedések (népbíróági tárgyalás, internálás stb.) mint újfajta konfliktusalakzatok főbb vonásait.

Népbíróági ügyek

A népbíróági ügyek élére az a személy kerül, akit az első turnusban halálra ítélték: *Kun András*, akinek minorita szerzetesi neve: Imre, teljes neve: Kun Imre András, vagy a publicisztikában ismertebb nevén: Kun páter.³⁵⁷ Ő minorita szerzetesként és felszentelt papként működött Kézdivásárhelyen (Erdély). Egyes adatok szerint a minorita rendből 1943-ban lépett ki,³⁵⁸ és Budapestre jött. Mind szerzetesként, mind papként kérte laicizálását is. Állítólag egy év gondolkodási időt kapott, amelynek lejártá után sem szolgálatra nem jelentkezett, sem státuszának rendezésére nem tö-

rekedett. *Fugitivus* szerzetesként élte életét, reverenda nélkül.³⁵⁹ Majd 1944 márciusában – áprilisában csatlakozott a Nyilaskeresztes Párthoz, ahol papi és egyházpolitikai tevékenységet fejtett ki a párttagok körében. A Szálasi-kormány hatalomra kerülésekor pártalapszervi szinten aktivizálta magát, Budapest ostroma során pedig a XII. kerületi pártszervezet munkájába bekapcsolódott, ideértve feladatok végzését a fegyveres védelmi jellegű tevékenység mellett. Kihallgatásokon vett részt, vallatásoknak vetett alá üldözötteket (menekülteket, hamis okmányokkal rendelkezőket, illegálisan élőket, katonaszökevényeket stb.). Túlzásai miatt a Nemzeti Számonkérőszék 1945 januárjában letartóztatta és halálra ítélte. Budapest védelmi erőinek parancsnoka (Vajna) azonban a halálos ítéletet 15 év, részben fronton letöltendő büntetésre változtatta. A börtönben ült és várta további sorsát, amikor találat érte az épületet. A becsapódást – valószínűleg – ketten éltek túl. Ekkor csatlakozott a támadó román hadsereghez, amellyel a háború végéig hadtáposként együtt vonult. A háború befejeződése után a csapattal visszament Romániába, ahol leszerelték (Arad). 1945 szeptemberében Olaszországba akart utazni, de a magyar határőrök elfogták és (1945. szeptember 7-én) letartóztatták. Budapestre hozták. A politikai rendőrség fizikai és lelki kényszert alkalmazva kihallgatta. 1945. szeptember 12-én vette át ügyét a nép-bíróság Jankó tanácsa, 1945. szeptember 19-én egy nyilvános tárgyaláson halálra ítélték és kivégezték – tulajdonképpen hasonló bűnökért, amelyekért egyszer már halálra ítélték.³⁶⁰

Szintén fizikai és lelki kényszert használtak Décsei Géza pestszenterzsébeti prépost-plébánossal szemben is, amikor 1945. április 18-án a Politikai Rendészeti Osztály Pesterzsébeti Kapitanyságán kihallgatták. Olyan jegyzőkönyvet írtattak alá vele, amelynek nyelvezetéből egyértelműen kitűnik kihallgatóinak politikai elkötelezettsége és nyelvezete:

[Décsei] atyát 1918-ban szentelték pappá. Először Monoron volt hitoktató, majd Lajosmizsén, utána Nagykátán káplánkodott, több mint másfél évtizeden át volt a pesterzsébeti plébánia-templom plébánosa. Életének utolsó hét esztendejét is ezen a tájon töltötte: a fővárostól délkeletre, harminc kilométernyire fekvő Mendén volt plébános 1960. december 14-ig, ... halála napjáig.”

Részlet Dalos László Új Ember cikkéből

„Tíz év alatt módomb volt arra, hogy megfertőzve a vallásos munkásság lelkét, belevigyam a fasiszta szellemet és rendszer követelményeit azoknak gondolkodásába. Mint olyan embernek, aki hetenként sok száz ember előtt beszél, erre nagy lehetősége van.

Annak ellenére, hogy beismerem magam a múlt rendszer vezetőjének,

mégis nem tartottam magamat annyira gerincesnek. Vállaltam továbbra is vallási vezető szerepemet, elfelejtve mindazt, ami a múltban történt, hazug viselkedéssel tovább fertőztem a tömeget, azt a népet, amelyet ma már a demokratikus Magyarország célkitűzései irányítanak.”³⁶¹

Gyakorlatilag olyan szavakat adtak a letartóztatott szájába, amelyek látszólag hiteltelenné tették korábbi és a háború utáni ténykedése miatt. Ez a hangnem a magukat egykor demokrata, liberális, szociáldemokratának nevező szövetség (egységfront) hangja, amely ellen annak idején a községi képviselőválasztásokon törvényes keretek között és sikeresen vette fel a küzdelmet. Most visszavágtak, és ítélet nélkül internálták először a pesterzsébeti téglagyárba, majd Kistarcsára.

Az 1946. február 28-án felvett kihallgatási jegyzőkönyv szerint

„Az internálásom óta minden egyházi beszédemet a legszigorúbban ellenőrzik a rendőrség politikai osztálya megfigyelői által és ki merem jelenteni, hogy egyetlen egy esetben sem kifogásolták azoknak gondolatait.”

A papok beszédeinek ellenőrzése az 1945 utáni új rendszerben bevett szokássá vált. Külön rendészeti osztály foglalkozott vele. Ezt támasztja alá valamennyi, háborút túlélő letartóztatott egyházi személy esete.

Bálint György esete (vö. még [024]) annyiban viszi tovább a gondolatmenetet, hogy voltak olyanok, akik a procedúrák végére elvesztették lelki egyensúlyukat. Bálint közéjük tartozott:

„Paptársaim közt a «jóakaratók» már elterjesztették, hogy engem a két és fél éves börtön annyira megviselt, hogy nem vagyok már egészen beszámítható. Egy csendes bolondok ruhájába öltöztetett ember minek igazolja az eljárást? [...] Mert ha nem tudnák: én egy népbíróság által jogerősen elítélt «háborús bűnös» vagyok, aki két és fél évet tényleg leültem és tavaly októberben szabadultam. ...

A börtönben sem a püspökömtől, sem paptársaimtól egyetlen vigasztaló sort nem kaptam. Hogy lelkileg a hosszú rabság mit jelentett, [...] azt hiszem, fölösleges leírnom. Csak az értené meg, aki maga is megpróbálta.”³⁶²

Ha pályafutását vesszük, akkor néhány év kivételével szinte megállás nélkül dolgozott: 1927-ben felszentelték, volt hitoktató és káplán Pestújhelyen. 1934-ben a túlfé-

szített munkában összeroppant, majd káplán Tápióbicskén, ezután következett Mende, ahonnan börtönből szabadulása után helyezték el Csólyospálosra kisegítő lelkésznek. 1949–1953 között egy kis kitérő Ricsére (Egri egyházmegye), onnan Zagyvaszántó, Vácszentlászló és Szank állomások jelezték útját.

A börtön és internálás alatt újraértékelte azt, amit addig tett. Ahogyan egyik levelében írta:

„Három hónapot a Nádor utcai pincében töltöttem húsz kilós súlyfogyással. Ott volt alkalmam sokat meditálni a történeteken. Nehéz volt elfogadnom az orosz győzelemben az Isten akaratát. De aztán elfogadtam. Rádöbbsentem Márk 6,3 alapján, hogy a világszerte véres társadalmi hullámmzások szülőke az a nagy mulasztásunk, hogy az emberré lett Isten 30 éves názareti munkás életéből nem mertük határozottan levonni a conclusiókat. Nem lepleztük még le az édes Üdvözítő munkás arcát. Még nem nőtt ki életté a Munkás Krisztus ünnepe.”³⁶³

Külön esetként merül fel *Uzdóczy-Zadravec* István ügye. Ő gyakorlatilag 1919-től reflektorfényben állott. Együtt toborozták az embereket Horthy Miklóssal, a ké-

sőbbi kormányzóval. Ennek érdekében még kocsmákba is elment. Pályája töretlennek mutatkozott egészen a frankhamisítási ügybe való belekeveréséig (belekeveredéséig). Utána a politika oldalszárnyán folytatta pályafutását (főként a TESz-hez kapcsolódóan) egészen 1943-ig, amikor felsőházi tag lett. Egyházi részről részt vett Szálasi beiktatásán; majd a kormány és a parlament nyugatra költözésekor Budapesten maradt a Budai rendházban.

„A történelem során nem volt még olyan eset, hogy a katolikus egyház papjai gyávaságra buzdították volna híveiket, hanem mindig a küzdő emberek lelkét igyekeztek megerősíteni, vigasztalva azokat. A háborúba sodródásunkat nem tehettem kritika tárgyává, de lelkipásztori kötelességem volt, hogy sok oly esetben, amikor a hazavágyó katonák könnyei hullottak tenyeremre, vigasztaljam őket, lelkierőt öntsek beléjük és életkedvüket visszaadjam.”

Részlet az 1945. 11. 03-án tartott nyilvános főtárgyalás jegyzőkönyvéből

Itt tartózkodott 1945. május 8-án, amikor őrizetbe vették, és letartóztatták. 1947. október 8-ig megszakítás nélkül előzetes letartóztatásban volt. Háborús és népellenes bűntett miatt vonták felelősségre, de a Népbíróság Nb. XI. 3206/1945/33. számon kelt ítéletében végül is csak népellenes bűntett vádjában mondta ki bűnösnek, 4 évi fegyházra mint főbüntetésre ítélte és mellékbüntetésként

- politikai jogainak gyakorlását 10 évre felfüggesztette, továbbá
- vagyonának elkobzását, valamint
- nyugalmazott tábornokként a honvédelmi tárca terhére élvezett nyugdíjának elvesztését rendelte el.

A Népbíróságok Országos Tanácsa 1947. október 8-án NOT Nb. I. 983/1947/43. számon – miután az elsőfokú bíróság ítéleteinek egyes részeit megsemmisítette, megváltoztatta, vagy helybenhagyta – megerősítette a népellenes büntett vádját, de a vádlott börtönbüntetését az előzetes letartóztatásban töltött idővel kitöltöttnek vette, és elrendelte szabadlábra helyezését.

Az ítéleteket a felülvizsgálati kérelem elbírálása során a Legfelső Bíróság 1996. december 9-én tartott nyilvános ülésén Bfv. X. 1533/1996/4. számon hatályon kívül helyezte, és Uzdóczy-Zadravecz István vádlottat a népellenes büntett vádja alól felmentette.

Internálások

Fent nevezettek közül a következőket internálták: Regőczy István, Nagy József, Bálint György, Décsei Géza, Uzdóczy-Zadravecz István. A *Budai-Dél* internálótáborban volt elhelyezve a kiszabott börtönbüntetés egy részének letöltése után Bálint György mendei plébános (1946. április 8-tól 1947 szeptemberéig). A *Kistarcsai* internálótáborban helyezték el teljes börtönbüntetésének letöltése után Nagy Józsefet (1951-től 1953-ig), továbbá 1952-től Décsei Gézát; ugyancsak idekerült, de előzetes bírósági ítélet nélkül Regőczy István (1949–1953 között, valamint 1962-ben kilenc hónapot töltött vizsgálati fogságban ítélet nélkül).

A letartóztatás, kihallgatás és internálás

A népbírószági tárgyalásokat megelőzően valamennyiüknek sajátos tortúrán kellett keresztülmenni. Maguk az akták csak érintőlegesen szólnak ezekről a tortúrákról. Nevezettekkel kapcsolatosan az életrajzi regények, nyomtatásban megjelent visszaemlékezések Regőczy István és Décsei Géza letartóztatásának körülményeit említik. Az *Isten vándora* című könyvének magyar nyelvű változatában³⁶⁴ Regőczy István a következőket írja erről:

Hivatalos idézést kaptunk, hogy a plébánia teljes papsága jelenjen meg az igazolóbizottság előtt. Décsey (*Sic!*) atya teljes préposti díszben, nagy mellkereszttel, gyűrűvel. [...]

A prépost atya kihallgatása tovább tartott. A hangos kiabálásból rosszat sejtettünk. Mikor két rendőr megjelent és elvezették, csak annyit sügött felém, hogy „letartóztattak”.

– Hozzál civil ruhát a rendőrségre.

Majd sóbálvánnyá váltam. Siettem a plébániára. Összeszedtem a legszükségesebb holmikat. A rendőrségen átvették, nemsokára hozták a reverendáját, melyen megdöbbenve véres foltokat fedeztem fel. Később megtudtam, hogy milyen kegyetlenül megverték, majd a téglagyárba internálták... Egyik nap megdöbbenve látom a Kossuth utcában, hogy egy nagy stráfkocsit tolnak-húznak az internáltak, romokkal, szeméttel megrakodva. Legelől a kocsirúdnál a prépost atya, egyedül erőlködik az ormóttan, hosszú rúddal.

– Prépost atya! – kiáltottam és rohantam feléje, de egy fegyveres őr gúnyos kacajjal, durván ellökött.

– Nincs már prépost atya! Ez ott egy internált.

Egy másik beszámoló reagálás Molnár Géza „hithű kommunista” *Kortárs*-beli visszaemlékezésére (vö. szövegdoz). Dalos László a reagálásban Décsei Géza letartóztatásáról és megkínzásáról a következőket írta:

A *Kortárs* 1981. szeptemberi számának 1438. oldalán a következők olvashatók:

„Décseit, a nyilas plébánost a közmunkára fogott internáltakkal kísérik a Kossutiban (Pesterzsébet pulzusa, ütőere a Kossuth Lajos utca) a rendőrök.. Valaki a járdáról »Dicsértessék!« -kel üdvözlí, Décsei fogadja. A kísérő rendőr Décseit bokán rúgja: nyilas-bitang a sorból nem pofázik.”

Molnár Géza: Jégtörő

„Amikor a felszabadulás után káplánjaival együtt megjelent az igazolóbizottság előtt, a rendőrségre vitték és agyba-főbe verték. Miért? Utána internálták. Miért? Az internálótáborban őrei „prédikáltatták”, beszéde után valamennyi internálnak pofon kellett őt ütniök. Miért? Szemétkocsit húztak vele, végig a Kossuth Lajos utcán,

azzal a szándékkal, hogy hangulatot keltsenek ellene. Ez a legkétfelkezesebb taktikai lépés volt: még a vele nem rokonszenvezőket is mellé állította. Ha köszöntek neki és ő fogadta, a kísérő rendőr bokán rúghatta. Miért kell egy embert a rendőrségen megverni, az internálótáborban megpofoztatni, az utcán bokán rúgni?

Ha vádolhatták valamivel, miért nem állították bíróság elé? Miért egy olyan, még a fehérterror idején keletkezett, törvénysértő „intézmény” szörnyűségével és ostobaságával sújtották, amilyen az internálás volt?! Mert ez később, még 1952-ben is várt rá, már nem a pesterzsébeti téglagyár területén, hanem a „klasszikus” Kistarcsán.³⁶⁵

Dalos Lászlónak ez a nyílt kiállása Décsei Géza mellett abban az időben (1980-as évek elején) komoly veszélyt jelentett a reagáló személy és a rendszer számára a múlt újraértelmezése miatt. Dalos László mint reagáló számára azért, mert tabukat döntögetett. A rendszer számára pedig újfajta kihívást, amely már magában a tényeknek a felsorolásában és kérdésekkel való nyomatékosításában megmutatkozott.

Spontán igazságérzékét sértett a plébánossal szembeni eljárás, amit csak fokozott a bíróság-internálás-fehérterror hármas emlegetése...

Décsei valódi bűne az első kihallgatás jegyzőkönyvéből derül ki: 1937-ben egységfrontba merte tömöríteni a jobboldalt – anélkül, hogy a szélsőségesekkel közösséget vállalt volna, és így megbontották az évtizedek óta a közmunkákra szakosodott »zsidó és szociáldemokrata uralmat«,³⁶⁶ vagy: ahogy az 1945. április 18-án fizikai bántalmazással, „súlyos testi és lelki kínzások hatása alatt” kikényszerített vallomásában olvasható:

Vezetője lettem a jobboldali keresztény nemzeti pártszövetségnek, amely 1939-ben megalakulva mindvégig képviselte és magába foglalta az összes jobboldali pártokat, a Nyilaskeresztes Pártot, Nemzeti Frontot és az Imrédy-pártot. Ezen pártok emberei-
nek és vezetőinek cselekedeteit a nevem és állásom tekintélyével erősítettem és tömegek felé fedeztem. Ezen egyesített pártok vezetésem alatt célul tűzték ki maguk elé a baloldali munkásszervezkedésnek és baloldali pártoknak a kiirtását, a zsidóság üldözését és később harcot a bolsevista vörös hadsereg ellen (Kiemelés tőlem – BG).³⁶⁷

Ugyancsak politikai aktivitása miatt internálták Nagy Józsefet.³⁶⁸ Ő újságíróként az ügyészi vádirat szerint néppellenes büntettet valószínűsített meg azáltal, hogy

„nyomtatványban huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy fasiszta és demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett, és faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje”.³⁶⁹

„Nevezett a múlt rendszerben annyira jobboldali beállítottságú volt, hogy pap léteére kérte a Vatikánt, hogy mentse fel hivatása gyakorlása alól, hogy részt vehessen a politikai életben. Ezt a felmentést meg is kapta és 1941-ben belépett a Magyar Élet Pártja horthysta politikai szervezetbe, majd részt vett a múlt rendszer uszító lapjainak szerkesztésében. Mint újságíró több hírhedt háborúra bujtogató cikket írt. A felszabadulás után teljes gyűlölettel nézte az eseményeket és ádáz ellensége lett a demokratikus fejlődésnek. A táborban is ellenséges, reakciós magatartást tanúsít, állandó tagja a prominens fasiszta klikkeknek, valamint azoknak, melyek vallásos propagandát űznek. Az Államvédelmi Hatóságról, a Pártról, valamint a Szovjetunióról gyalázkodó kijelentéseket tett. Destruktív, lázító magatartásáért 4 ízben lett fenyítve.”

Nagy József internált tábori jellemzése
 ÁBTL V-54614 dosszié

Végül a Budapesti Népbíróság 1949. január 14-én bűnösnek mondta ki az ellene emelt vádban és „3 (három) évi börtönre mint főbüntetésre, továbbá politikai jogai gyakorlásának 10 (tíz) évi felfüggesztésére mint mellékbüntetésre” ítélte.

Miután Vácott és Szegeden a három év börtönbüntetést letöltötte, 1951. november 2-tól *népellenes bűnös*-ként Kistarcsára internálták. Kistarcsán nem egész egy év alatt „négyezer volt fenyítve, mert kritizálta a tábor rendjét” – írja az 1952. augusztus 6-án kelt *Összefoglaló jelentés*. Majd folytatja: fasiszta beállítottsága miatt további internálása szükséges és javasolja Nagy József internáltat a KÖMI-nek (Recsk) munkára átadni.

Elég hosszú időt töltött internálótáborban és más helyeken, mert egyházi szolgálaton kívüli ideje 1957-ig tartott, kisebítő lelkészi feladatokat csak 1958-tól kezdett végezni (Újkigyós).

Kistarcsán Nagy József baráti körébe – az 1953. 06. 21-én kelt *Jellemzés* szerint – Csia Sándor, Süle Antal és Sággy Elek internáltak tartoznak.

Egyéb elmarasztalások

Két személyt soroltam ebbe a kategóriába: Regőczy Istvánt és Mindszenty Józsefet. Egyikük pályafutása sem tekinthető 1945-ig szokványosnak, illetőleg azok az események, amelyek erre az időszakra hivatkozással velük történtek. Közös vonás mindkettőjükénél, hogy nem az 1945 előtt elkövetett cselekményekért, végzett tevékenységükért vonták őket a bíróságok felelősségre. Innentől kezdve mindegyikük sajátos utat futott be.

Regőczy István katolikus lelkész a „nehezen betörhető”³⁷⁰ papok egyike volt. Az új

rendszer igazolóbizottsága sem talált rajta fogást. Hazatérését követően, 1943-tól Pestszenterzsébeten végzett gyermek- és zsidómentő, továbbá gyermekvédelmi tevékenysége³⁷¹ még a katolikus egyház ellenségeiben is tiszteletet ébresztett iránta. Különösen nehéz volt olyan zsidó származású rendőrnek eljánni vele szemben, akinek a szüleit a deportálástól éppen ő mentette meg.

Gyermeckorának és 1945 előtti múltjának átélt eseményeire csak 1969-ben derült fény, miután a magyar hírszerzés megszerezte Belgiumban megjelent könyveit, és a „veszélyesnek ítélt részeket” a nyomozóhatóság részére lefordították. Eljárás indult ellene „sajtó útján elkövetett izgatás” címén. A kifejezés nem mást takart, mint hogy a könyvben olyan részeket találtak, amelyek nem a legjobb színben tüntettek fel kommunistákat, vagy leírta, milyen kegyetlenségeket követtek el Pestszenterzsébeten az oroszok, illetőleg pozitív színben tüntette fel az 1933-ban Belgiumba utazása során Németországban tapasztalt vendégszeretetet.

Emiatt az első fokon eljáró bíróság két és fél évi börtönnel sújtotta, amit a Budapesti Fővárosi Bíróság³⁷² (1971. augusztus 17-én) másodfokon egy év nyolc hónapra, a közügyek gyakorlásától való eltiltás vonatkozásában pedig három évre mérsékelte.

A másik személy *Mindszenty József* bíboros. Az érseki székbe történt kinevezésétől kezdve mintha megváltozott volna: az 1930-tól sajátos meglátásaival, politikai aktivitásával a feletteseinek komoly fejtörést okozó prelátus, majd püspök mintha az ellenkezőjévé vált volna korábbi önmagának. Magatartása erőteljesen konzervatív irányba mozdult. Bár változatlanul aktív tevékenységet fejtett ki, például „hivatalba lépése óta figyelemmel kísérte az internáltak, a letartóztatottak, az «új üldözöttek» sorsát. Sorra látogatta a börtönöket és az internáló táborokat, eljárta a fogva tartottak érdekében.”³⁷³ Mégis: akikkel korábban közvetlen kapcsolatban állt, érezték rajta, hogy az új hivatal és a politikai körülmények módosították viselkedését. Szigorúbb lett, nem vagy kevésbé tűrte el az ellentmondást, igyekezett mindent saját belátása szerint intézni; olyan dolgokba is beavatkozott, amelyekről nem megfelelően tájékoztatták vagy meghaladták képességeit...

Tipikus példaként említhetők a diplomáciai melléfogásai, a KALOT-tal kapcsolatos nézeteinek a módosulása, vagy a III. világháború kitörésével kapcsolatos felfogása, a legitimizmusa stb.

Más megközelítésben: munkásságának kezdetét úgy lehet értelmezni, hogy az esztergomi bíborosi szék és az ehhez kapcsolódó „első zászlósúr” felelőssége között a történelmi események éket vágtak, amelyhez az intézmény nem alkalmazkodott időben. Az előjeleket már korábban lehetett érezni, amikor a bolsevizmus mellett az

egyik legnagyobb ellenfélnek (ellenségnek) a nemzetiszocializmust tartotta. De nem vette időben észre, hogy a „demokrácia” égisze alatt a nemzetiszocialisták ateista szárnyának vallás- és egyházpolitikai programja kezd életre kelni. Amikor erre rádőbbsent, már belesétált a „történelem csapdájába:” a katolikus *egyház mártírjává és áldozatává* vált.

A KATOLIKUS EGYHÁZ KÜZDELMEINEK NÉHÁNY SZOCIOLÓGIAI VONATKOZÁSA

Az állam és az egyház viszonyában a legfontosabb változások Magyarországon az 1890-es években történtek. A változások konfliktusok sorozatát vonták maguk után. Az első nagy áldozat a római katolikus egyház lett, amely fokozatosan veszítette el privilegizált helyzetét. Bár fontosabb állásai az első világháború utáni időszakra megrendültek, de rendelkezett még akkora erővel, hogy komoly politikai tényezőként lehessen vele számolni.

Erre mutatott rá Papp Jenő, amikor az 1918–1933 közötti társadalom feltérképezése során azt írta, hogy

„mint vigasz jelent meg a kereszt az égbolton, mint gazdasági lobogó a gazdasági dzsungelben.”³⁷⁴

A kereszttel kezükben és ajkaikon követelték a nemzet talpraállítását és egy igazságosabb világrendet. Azonban a kereszt lendületét és politikai vezérségét túlterhelték *egyrészt*

- a „népharag és a felelőtlen elemek [akik] a kereszt árnyékában nyomultak be a közéletbe, mint a legnagyobb szónokok. Kereszttel kezükben úzták a nagy vadat, a zsidóságot, kimagasló egyéniségek, a tüntető és a zsibongó társaságok,” *másrészt*
- „a mozdulatlan egyházi birtok, a középkori káptalan intézmény s az az ellentét, amelyik a püspökök pásztorleveleinek szelleme és a püspöki erdőkhöz, szántókhoz és rétekhez való ragaszkodás között mutatkozott.”³⁷⁵

Az igazságosabb rend és a nemzet talpraállítása jelszó alatt tulajdonképpen a régi rendhez való visszatérés, az *ellenforradalom* gondolata húzódott. A politika és a gaz-

daság korábbi szereplői vissza akarták szerezni azt, amit a háborúban és a tanácsköztársaság idején elveszítettek.

A katolikus egyház viszont rendelkezett azzal a képességgel, hogy a tömegekre tudjon hatni. Azokra a tömegekre, amelyek nemcsak a régi világrendnek, hanem a tanácsköztársaság bukásának is vesztesei voltak. Az egyház lett volna egyedül képes, hogy ebből a lelkes, „régikérkvágásba” visszatérni óhajtó mozgalmából „harcot indítson egy új és igazságosabb világrendért.” Az egyház rendelkezett azzal a vagyonnal, amelynek mozgósításával és aprópénzre váltásával képes lett volna ezt a világrendet felépíteni. De az egyház ezt a kezdeményezést – fogalmazott Papp Jenő:

„a pénz és a profit uraitól várta, meg az államtól, a többi nagybirtoktól, a hitbizományoktól és csendre intette, türelemre tanította a nélkülözőket. Hónai alatt a keresztényszocializmus úgy festett, mint egy veszélyes játékszer, amelyet éppen azzal kárhoztatott tehetetlenségre, hogy ő patronálta.”³⁷⁶

A katolikus egyház tehát nem vállalta magára egy új és igazságosabb világrend kiépítését. Addigi küzdelmei és feladatai másra predesztinálták. Belement egy olyan küzdelemsorozatba, amely nemcsak meggyengítette, hanem arra kényszerítette, hogy egyrészt újraértelmezze, pontosabban: újradefiniálja önmagát a társadalmi-politikai változások tükrében, másrészt mint újraértelmezett egyháznak a társadalmi elfogadtatását megoldja.

Ugyanis a katolikus egyház – miként a *Kulturkampfjának* és *Kirchenkampfjának* vizsgálatakor megállapítottuk – a küzdelmek során szembesült azokkal az erővel,

- amelyek *hatalmi harcra* készítették számára részben idegen területen, és amely a felvilágosodással indult folyamat betetőzéseként *kulturális téren* is zajlott;
- amelyek az állam hatalmának *nemzetállami* színben történő kialakítására és stabilizálására törekedtek;
- amelyek politikai elitje *új helyzetet* akart teremteni, és *emancipációs gondolatával* ki akarta vonni magát a katolikus egyház fennhatósága alól (a tulajdonképpeni kultúrharc);
- amelyek hatására az *egyenlőség és egyenlőtlenség* egymáshoz való viszonyának újrendezése, és ezáltal a *társadalom felépítésének* megváltozása következett be, ami következményekkel járt (visszahatott) a *katolikus egyháznak*
 - ▷ a *társadalmi pozíciójára*, illetőleg
 - ▷ az *államban és a társadalomban elfoglalt eddigi helyének újradefiniálására*.

A változások vallásszociológiai dimenziói

Magyarországon egészen az 1945 utáni időszakig a lakosságot vallási (felekezeti) hovatartozás (*vallási identitás*) alapján tartották nyilván. Akik a 18. életévüket betöltötték, teljes vallásszabadságot élveztek: szabadon dönthettek arról, melyik felekezethez kívánnak tartozni, illetőleg melyikre akarnak áttérni. A jogszabályok az egyes vallási szervezetekre vonatkozóan viszont két nagy kategóriát állítottak fel: a teljes jogú vallásokat *bevett* vallásoknak vagy felekezeteknek nevezték, a többi törvényesen működő vallás alkotta az *elismert* vallások kategóriáját.³⁷⁷

Vallási megoszlás

Hivatalosan *bevett* vallásként hat keresztény egyház működött, amelyből a legnagyobb hívőszámmal a római katolikusok rendelkeztek, őket a reformátusok és az evangé-

„felekezet (a fél főnévből): tágabb értelemben bizonyos szempontból közösséget alkotó embercsoport, főleg vallási közösségből kiszakadt csoport. Szoros értelemben a katolikus Egyházból kivált protestáns közösség. – A 19. sz. óta a magyar jogi nyelv *vallásfelekezet* szóval pontatlanul a katolikus egyházat is a felekezetek közé sorolja (pl. *bevett felekezetek, vallásfelekezeti hovatartozás a vallás helyett, stb.*).”

Magyar Katolikus Lexikon

likusok követték. Szintén nagy hívőszámot tudott felmutatni a görögkatolikus vallás, amely Trianon után a negyedik helyre esett vissza. Az ortodoxok vagy másként: görögkeletiek és az unitáriusok jóval kisebb számban voltak jelen. Területi elhelyezkedésüket nézve: az unitáriusok főként Erdélyben (északkeleten), a görögkeletiek inkább a szerb vagy délszláv lakosság körében (délekeleten), a római katolikusok a Dunán-

túlon és a Duna-Tisza közén, a protestánsok keleten (reformátusok a Tiszántúlon, az evangélikusok a tót és sváb lakosság egy részében) terjedtek el.³⁷⁸

Emancipációjuk nyomán a XIX. század végére az izraelita vallás szintén *bevett* vallássá vált.³⁷⁹ Ők az ország északkeleti részén, illetőleg a nagyobb városokban, mindegyikük Budapesten éltek (vö. még *A harmadik konfliktusfél: a zsidóság* című alfejezetet).

Rajtuk kívül más vallások (felekezetek, szekták) is voltak az országban, amelyeket azonban a politikai állam nem tekintett a bevett felekezetekkel azonos jogállásúaknak. Ők törvényesen *elismert* vallásként működhettek (például a baptisták).

15. táblázat
MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGE VALLÁSFELEKEZETEK SZERINT

Vallásfelekezet	1920		1930		Gyarapodás 1920–1930	
	szám	százalék	szám	százalék	Szám	Százalék
Római katolikus	5 105 375	63,9	5 634 003	64,9	528 628	10,4
Görögkatolikus	175 655	2,2	201 093	2,3	25 438	14,5
Református	1 671 052	21,0	1 813 162	20,9	142 110	8,5
Evangélikus	497 126	6,2	534 165	6,1	37 039	7,4
Görögkeleti	50 918	0,6	39 839	0,5	-11 079	-21,8
Unitárius	6224	0,1	6266	0,1	42	0,0
Izraelita	473 355	5,9	444 567	5,1	-28 788	-6,1
Egyéb és ismeretlen	10 497	0,1	15 224	0,1	4727	28,5
Összesen	7 990 202	100,0	8 688 319	100,0	698 117	8,7

Forrás: Statisztikai szemle, 1936: 755. o. alapján

Nagy-Magyarországon a trianoni határhúzásig *egyik vallás sem szerzett magának abszolút többséget*. Ez azt jelenti, hogy a hívők számát tekintve egyik arányszáma sem haladta meg a lakosság ötven százalékát. A legtöbben a római katolikusok voltak, őket követték a görögkatolikusok, a reformátusok és az evangélikusok, majd az izraelita felekezet tagjai és végül az unitáriusok. A trianoni határ meghúzásával azonban a helyzet jelentősen megváltozott. A görögkatolikusok szinte a teljes hívőközösségüket elveszítették, arányaiban jelentős veszteség érte a reformátusokat és az izraelitákat, továbbá az unitáriusokat, kisebb mértékű az evangélikusokat, a római katolikusok arányszáma viszont több mint egyötödével javult, és erősen megközelítette a kétharmadot (vö.: 15. táblázat).

Vallásváltoztatás

A római katolikusok számát *pozitíve* növelték a vallásváltoztatók, a katolikus hitre áttérők. A CIC 1917 Can. 1421 definiálta, mit nevezünk konverciónak: *conversio, cum beneficium in aliam speciem mutatur*, vagyis: konverzió, amikor a jótétemény másik fajtává változik. A vallás esetén ez vallásváltoztatást, áttérést jelent.

Történelmi körülmények is közrejátszottak abban, hogy Magyarországon az 1930–1945. közötti időszakban a vallásváltoztatás jelentősége az átlagoshoz képest megnőtt. A vallási identitás vállalását, illetőleg másik identitás felvételét részben

személyes meggyőződés, részben egyéb szempontok befolyásolták. A vallásváltoztatás különböző indítékok hatására alakult úgy, ahogyan a 16. táblázat mutatja.

A *vallásváltoztatási mozgalom* adatait figyelembe véve megállapítható, hogy az adott vallású népesség számával egybevetett áttértek száma a reformátusok körében háromszorosát, az evangélikusok körében a négyszeresét, az izraeliták esetében a „nyugalmi állapotban” (1922–1932 közötti időszakban) átlagban szintén a háromszorosát érte el a római katolikusokéhoz viszonyítva.

16. táblázat
AZ EGYES ÉVEKBEN ADOTT VALLÁSRA ÁTTÉRTÉK ÉS VALLÁSBÓL KILÉPETTEK SZÁMA

Vallás	1920			1930			1935		
	Áttért	Kilépett	R ³⁸⁰	Áttért	Kilépett	R	Áttért	Kilépett	R
Róm. kat.	1923	869	17,1	1722	1676	39,4	3384	2580	44,2
Református	1269	981	57,8	2289	2132	117,6	2461	2283	122,3
Evangélikus	741	285	57,4	546	856	160,3	819	845	155,3
Izraelita	168	1925	406,6	184	655	147,3	197	1261	298,5

Forrás: KSH, 1936

1919–1938 között összesen 125 781 fő változtatott vallást, vagyis tért át egy másik vallásra. Római katolikus vallásra összesen 55 819 fő (44,4 százalék), református vallásra 38 850 fő (30,9 százalék), evangélikus vallásra 14 471 fő (11,5 százalék), izraelita vallásra pedig 4211 fő (3,3 százalék). A római katolikus vallást a legtöbben a reformátusok (25 828 fő) és az izraelita vallásúak (18 711 fő) közül választották. A maradék 11 280 fő a más vallásúak közül tért át római katolikus vallásra. Ez azt jelenti, hogy a római katolikus vallásra több mint 45 százalékban reformátusok, egyharmad részben izraeliták, mintegy 15 százalékban evangélikus vallásúak tértek át.

Az *izraelita vallással* kapcsolatos statisztikai adatok azt mutatják, hogy az áttértek jelentékeny része korábban konvertita volt, akik valamilyen oknál fogva visszatértek az izraelita vallásra. Az adatok szerint az izraelita vallásra áttértek 68,5 százaléka korábban a római katolikus valláshoz, 20,0 százaléka pedig református felekezethez tartozott.

Az elismert vallások közül a *baptista* vallásra áttértek jelentős arányban a reformátusok közül kerültek ki (51,9 százalék), míg egynegyed részben a római katolikusok és 15,4 százalékban az evangélikusok gyarapították soraikat.

Az *áttérési mozgalom* adatait vizsgálva kijelenthető, hogy az áttérések tekintetében a fővárosi lakosság négyszer, a törvényhatósági jogú városok kétszer akkora aktivitást

mutattak, mint a megyei városok vagy a községek. Az áttérési nyereségeket és veszteségeket egybevetve elmondható, hogy a vizsgált két évtizedben a legnagyobb veszteséget az izraelita felekezet szenvedte el (84,5 százalék). A legnagyobb mértékben a római katolikus és a baptista egyházak gyarapodtak.

A hívek foglalkozási megoszlása

Konfliktusviselési szempontból – a vallási megoszláson kívül – fontos szempont, hogyan oszlanak meg a hívek a *foglalkozások* tekintetében. Szociológiai tény, hogy az erős identitással rendelkező felekezeti tagok igyekeznek olyan foglalkozási csoportokba tömörülni, amelyek egy duális munkapiacon a *primer foglalkozási szektor* irányába mutatnak. A primer foglalkozási szektor magas pozíciót, jövedelmező állást, nagy presztízt stb., illetőleg – miként Bangha Béla S. J. írta – nagyobb közjogi hatalmat biztosít a felekezet tagjainak.

A keresők arányszámát a felekezetekhez tartozók foglalkozási főcsoportja szerint (vö. 17. táblázat) vizsgálva megállapítható, hogy országos átlagban egyik felekezet tagjai sem tértek el szignifikánsan a lakosság felekezeti arányszámaiban rögzítettekhez képest. Ugyanakkor egyes foglalkozási főcsoportokon belül már nem érvényesült ez az arányos megoszlás:

- a római katolikusok 84,2 százalékkal, arányszámukat mintegy ötödével (20 százalékponttal) meghaladva dominálták a bányászatot;
- a görögkatolikusok valamennyi főcsoportban jelen voltak, de jelenlétük nem tért el vallási megoszlásukhoz képest;
- a görögkeletiek egyik foglalkozási főcsoportban sem voltak túlreprezentálva;
- enyhe református fölény mutatkozott az őstermelők körében (25,4 százalék), miközben
- az evangélikusok az őstermelés, a napszámosok, valamint a nyugdíjasok körében mutattak enyhe többletet;
- az unitáriusok arányszáma olyan kicsi, hogy statisztikailag elhanyagolható (vö. unitáriusok és egyéb kategóriákat)

17. táblázat

KERESŐK ARÁNYSZÁMA FOGLALKOZÁSI FŐCSOPORTOK SZERINT 1930-BAN

Foglalkozási főcsoport	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Görögkeleti	Izraelita	Egyéb
Östermelés	63,8	2,8	25,4	6,9	0,6	0,3	0,2
Bányászat	84,2	1,3	8,9	4,5	0,2	0,8	0,1
Ipar	67,8	1,4	16,1	5,7	0,4	8,3	0,3
Kereskedelem és hitel	42,5	0,9	11,4	4,4	0,4	40,1	0,3
Közlekedés	68,2	1,5	19,7	6,2	0,4	3,7	0,3
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	62,8	1,6	19,2	6,6	0,3	8,9	0,6
Véderő	67,5	2,6	23,5	5,4	0,3	0,4	0,3
Napszámosok	67,0	2,7	21,0	6,9	0,6	1,5	0,3
Nyugdíjasok	63,0	1,4	18,8	6,9	0,4	9,1	0,4
Egyéb foglalkozások	72,5	1,6	15,6	3,7	0,5	5,7	0,4
Házi cselédek	69,3	2,1	20,9	6,1	0,4	1,0	0,2
Összesen	64,2	2,2	21,2	6,3	0,5	5,3	0,3

Forrás: Statisztikai Szemle, 1936: 761. o. alapján

- nem mondhatók el ugyanezek az izraelita felekezet tagjairól, akik a kereskedelem és hitel szektorban 40,1 százalékos arányszámukkal messze (800 százalékkal) túlreprezentálták magukat (a többi felekezethez tartozók terhére, akik ebben a foglalkozási főcsoportban érték el a legkisebb részarányt).³⁸¹

Bár az 1930-as évek közepén arányaiban a mezőgazdasági és az ipari szektor emelkedett ki, ennek ellenére az ország „húzóágazatának” a hitel- és kereskedelmi szektor tekinthető. Ugyanis az általa foglalkoztatottak arányszáma és teljesítményének aránya közötti megfelelőségi mutató a legjobb. Az agrárszektor, amely a legtöbb embert foglalkoztatta, a lehetőségekhez képest mélyen kapacitása alatt teljesített.³⁸² Az iparnak mint harmadik legnagyobb kapacitással és perspektívával rendelkező szektornak a termelékenysége fokozatosan javult.

Az 1930–1945. közötti időszakban a legnagyobb konfliktusfészkeknek, pontosabban feszültséggerjesztőknek éppen ezek a szektorok számítottak.

Vegyes házasságok

A felekezeti viszony alakulásában további fontos mutató a *vegyes házasságok* alakulása. Katolikus meghatározás szerint vegyes házasság „az a házasság, mely két keresztény között jön létre, akik közül az egyiket a katolikus egyházban keresztelték vagy keresztség után oda felvették, és onnan formális aktussal nem távozott, a másik pedig olyan egyháznak vagy egyházi közösségnek a tagja, mely nincs teljes közösségben a katolikus egyházzal.”³⁸³

A katolikus hívők esetében a vegyes házasság kötése következményekkel járt. Az alapszabály, hogy tilos volt vegyes házasságot kötni. Ha valaki mégis vegyes házasságban akart élni, akkor azt engedélyeztetni kellett. Az 1917. évi CIC 2375. kánonja ugyanis előírta: még ha érvényes házasságot kötött is valaki, már ebből a tényből kifolyólag sem részesülhetett vagy vehetett részt egyházi, illetőleg szentségi cselekményekben, mert kizárta magát belőlük addig, amíg az ordináriusa a részesülést vagy a részvételt nem engedélyezte számára.

Egy *vallásilag determinált országban* a társadalmi feszültségek méréséhez jó iránymutatónak számítanak a vegyes házasságok arányszámai. Ezek a mutatók – többek között – arra adnak választ,

- mennyire merevek az egymás mellett élés határai, illetőleg
- mennyiben ragaszkodnak a hívek saját vallási identitásukhoz.

Amennyiben könnyen átjárhatók a határok, akkor a társadalmi határok sem annyira élesek és elválasztók, következésképpen kevésbé valószínű vallási jellegű vagy erre visszavezethető konfliktus.

Az egyes felekezetek *területi* elhelyezkedését vizsgálva láttuk, hogy kialakultak az országban azok a régiók, ahol egy-egy felekezet arányaiban nagyobb számmal volt jelen. Ugyanakkor nincs az országnak olyan régiója (vármegyéje), ahol kizárólag csak egy vallás található. Következésképpen: a vegyes házasságok kérdésében a földrajzi határok jelentősége nem bírt vagy nem bírhatott determináló jelleggel, sőt bizonyos értelemben elhanyagolhatónak tekinthető. De annál nagyobb jelentőségre tehetett szert a társadalmi válaszfalak (határok) alakulása szempontjából.

Vegyük példaként Mende [024] lakosságát. A populáció túlnyomó többsége római katolikus volt, és kisebb arányszámban éltek itt protestánsok, valamint néhány zsidó család. A római katolikusok házasságkötéseit vizsgálva megállapítható, hogy 1932–1945 között 284 pár kötött római katolikus szertartás szerint házasságot, és csak 31 pár házasságkötése számít vegyes házasságnak (vö. 18. táblázat).

Más szavakkal: 1932 és 1945 között Mendén minden tizenegyedik házasságkötés vegyes házasságot eredményezett (bár a görögkatolikussal kötött házasságot egyházi szempontból ki lehet venni). Az is megállapítható, hogy körülbelül kétszer annyi férfi, mint nő házasodott katolikus féllal, ami burkoltan azt jelenti, hogy még egyszer olyan valószínűsége volt annak, hogy ha a férfi nem római katolikus, de római katolikus leánnyal akart házasságot kötni, hogy a leány vallása érvényesül, mint abban az esetben, amikor római katolikus férfi és protestáns lány között kötött a házasság.³⁸⁴

18. táblázat
VEGYES HÁZASSÁGOK MENDÉN 1930–1945 KÖZÖTT

	Férfi (fő)	Nő (fő)	Összes (fő)
Református	10	6	16
Evangelikus	11	3	14
Görögkatolikus	1	–	1
Összes	21 fő	9 fő	31 fő

A felekezeti béke megőrzése vagy érvényesülése szempontjából a vegyes házasságok szintén fontos tényezőnek és indikátornak tekinthetők. A vallásváltoztatások statisztikájával együtt mintegy társadalmi szeizmográfnek is bizonyulnak, mert makroszinten jelzik az aktuális társadalom viszonyulását és mentalitását.

Triviális megállapítás, de mérvadó *eligazodási pont* továbbá, hogy

- ha túl sok vegyes házasságot kötöttek, akkor abból valamelyik felekezetnek komoly előnye származott,
- ha viszont alig-alig kötöttek vegyes házasságot, akkor a társadalmi határvonalak és nem utolsó sorban a *vallási identitások erősségének szilárdságára* lehetett következtetni.

19. táblázat
ZSIDÓ VÖLEGÉNYEK ÁLTAL KÖTÖTT VEGYES HÁZASSÁGOK KIMUTATÁSA

Év	Zsidó völegény által kötött vegyes házasságok aránya az összes zsidó házasság százalékában			A két nem által összesen
	Budapest	Vidék	Magyarország	Budapest
1926–1930	17.4	7.7	12.4	28.4
1931–1935	19.3	9.3	14.9	30.4

Forrás: <http://www.magyarzsido.hu>

Arányszámukhoz képest az *izraeliták* kötöttek legtöbb vegyes házasságot [vö. 19. táblázat]. Amint a zsidó vőlegényekre vonatkozó statisztikai táblázatból kitűnik, az izraelita férfiak által Budapesten kötött vegyes házasságok mind az 1920-as évek második felében, mind az 1930-as évek első felében jelentősen meghaladta az országos átlagot. Ennek a gyakorlatnak vetett véget az 1941: XV. törvénycikk, amely hatálybalépése után megtiltotta a házasságkötést nem zsidó és zsidók között.

Szerkezeti változások

Az 1800-as években elindult folyamatok jelentősen módosították a társadalom szerkezetét.³⁸⁵

Az „elitek körfogása”

Elitcentrikusan nézve az eseményeket megállapítható, hogy az 1930-as évekre a hagyományos *arisztokratikus*

elit, amely születésének, illetőleg származásának köszönhette pozícióját, a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben igencsak meggyengült. Eleinte rendelkezett a gazdasági és a műveltségi téren szükséges kompetenciákkal, de a kapitalizmus előretérése nyomán gazdaságilag veszített erejéből, visszaszorult, és helyét a gazdasági elit igyekezett elfoglalni. A gazdasági elit azonban nem tudta teljesen és végérvényesen átvenni a hatalmat, valamint betölteni azt az űrt, amelyet az arisztokratikus elitnek a gazdasági téren bekövetkezett pozícióvesztése maga mögött hagyott (ezt érzékeltem a + –, illetőleg a – – vagy a – + jelölésekkel, vö. 20. táblázat).

Elitnek nevezem azt a társadalmi réteget, amely az adott időszakban és dimenzióban rendelkezik olyan erővel és potenciával, hogy vezető szerepet tudjon játszani, és képes adott dimenziót vezető erőként működtetni.

20. táblázat
ELITEK AZ 1930–1945 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

	Nemzetvezetés	Gazdaság	Műveltség
születési arisztokrácia	++	+-	++
gazdasági elit	+-	++	+-
kulturális elit	-+	--	++
népi elit	-+	-+	+-

Forrás: Dezséry László 1941: 373–374. o. felhasználásával

A gazdasági elit – a születési arisztokrácia pozícióvesztése ellenére – a gazdasági dimenzióban továbbra is fenn tudta tartani pozícióját. A kapitalizmusban szerzett tapasztalatait felhasználva egy ideig úgy tűnt, hogy sikerül kiszorítania és leváltania a születési arisztokráciát a nemzetvezetés dimenziójában is, és helyébe tud lépni. Próbálkozása azonban sikertelen maradt. A gazdasági elit nemzetvezetésre való alkalmatlanságában nem kis szerepet játszott műveltségi hiányossága, illetőleg idegenszerűsége. Idegenszerűsége – értve rajta a nemzeti műveltségben mutatkozó hiányosságait, illetőleg kulturális téren érvényesülő idegen felfogását a kulturális javakkal kapcsolatban, például műveltsége jellemzően gazdasági szempontokat érvényesített, de értve rajta azt a tényt is, hogy egy részük ténylegesen is idegen származásúként élt Magyarországon.

A társadalmi átalakulás során harmadik erőként jelent meg a fokozatosan magára találó *kulturális elit*, amely a művelt polgárságból került ki. De sem komoly gazdasági tőkével, sem nemzetvezetési tapasztalatokkal korábban nem rendelkezett. Viszont egy aktív rétege alkalmasnak tűnt arra, hogy a társadalmi átalakulás időszakában bekapcsolódjék a nemzetvezetésbe. A szükséges nemzeti műveltsége csak részben volt meg hozzá, ezért nem tudott olyan perspektívát felmutatni, amely alkalmassá tette volna, hogy a nemzeti élet ráépüljön. A nemzetvezetést azért sem tudta átvenni, mert nem rendelkezett megfelelő gazdasági tőkével sem. Ezért inkább kiegészítő funkciókra vállalkozhatott.

A Tanácsköztársaság már jelezte, hogy feltörekvőben van egy negyedik elittípus, amely a munkásság és a parasztság törekvő részéből verbuválódott; ez volt az ún. *népi elit*. Maga a népi elit egy időre már át tudta venni a hatalmat, de tartósan megőrizni még nem volt képes. Viszont jelezte, hogy hosszabb távon számolni kell vele. Ennek az elitnek a kezdetlegessége, kiforratlansága és sokszínűsége volt a másik ok, amely megakadályozta a hatalom megtartásában. A Tanácsköztársaság után az 1930-as években kezdett a parasztság és a munkásság öntudatosodó szegmenseiből ismét összeállni, és mint új polgári réteg fokozatosan stabilizálta helyét a társadalom egyenlőtlenségi rendszerében. Az elitképződésnek ezt a megindult folyamatát nevezhetjük *népi irányzatú társadalmi átalakulásnak* is, amely összefogva az alkotó értelmiséggel új perspektívát és reális alternatívát nyújthatott nemcsak a társadalmi elitképződés terén, hanem a társadalmi átalakulásban is.

A felekezetek strukturális vizsgálata

Az élitek váltakozása okkal veti fel a kérdést, hogyan viszonyultak a vallások a társadalmi szerkezet megváltozásához, mi jellemzi a vallások hozzáállását a kérdéshez, tudatosultak-e bennük a bekövetkezett változások, és hogyan reagáltak rá.

Ha abból indulunk ki, mely rétegeket sikerült az egyes egyházaknak megnyerni, és melyikhez nem tudtak hozzáférközni, és ennek figyelembevételével vonjuk meg az egyenleget, akkor megállapíthatjuk, hogy *valamennyi keresztény egyház tagságát a korábban is megnyert rétegek alkották*: többnyire a városi polgárság, a hagyományos parasztság, a hatalmon levő gazdagok és a politikusok. Ezek biztosították az egyházak megélhetését és társadalmi bázisát:

- a városi polgárság a maga vasárnapi kereszténységével, illetőleg templomba járásával, gyermekeik révén a potenciális utánpótlással;
- a hagyományos parasztság megőrizte templomi népviseletét, de mihelyt levetette, rögtön az újítók irányába tekintett;
- a hatalmon levő gazdagok főként anyagi juttatásaikkal segítették az egyház-községek életét, mindenekelőtt a plébánosok megélhetését;
- a politikusok pedig az egyházban választói tömegbázist láttak, és ennek megfelelően viszonyultak, honorálták viszonztszívésségi formában.

Valamennyi egyház – a római katolikus egyház részbeni kivételével – úgy gondolta, hogy a keresztény Magyarország biztosítja számára a fennmaradást, nem kell program szinten részt vállalni a társadalmi átalakulásban. A református Dezséry László szavaival:

*„A keresztyén egyházaknak nem kell felelősséget vállalniok semmiféle rendszer kínálásával a társadalmi átalakulásban. [...] Egy politikai rendszer megbukhatik a sikertelensége miatt, de az egyházat nem diszkreditálhatja egy politikai állásfoglalás. Az egyházaknak az a feladatuk, [...] hogy híveiket megtartsák a társadalmi átalakulás forrongásában is, s bármilyen politikai fordulat idejére is a maguk céljaira, a maguk eszközeivel.”*³⁸⁶

A katolikus egyház viszont 1931-ben a *Quadragesimo anno* révén és az 1930-ban életre hívott *Actio Catholicaval* egy olyan folyamatot indított el, amely nemcsak értelmezte a világ eseményeit, hanem alternatív megoldásokat is kínált (vö. rendi társadalom), illetőleg vallási szempontból alkalmazkodott a megváltozott társadalmi környezethez. Ezt tetézte Magyarországon a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus

megrendezése, amely nemcsak hitet tett a katolikusság egysége mellett, hanem úgy tűnt, hogy a lelki megújulás inspirátora is lesz. A világháború ismételt kitörése 1939-ben azonban a *Kulturkampf* irányba terelte a katolikus megújulás irányát.

Az egyes felekezetek társadalmi tipizálása

Az egyes felekezetek közötti küzdelmet, felekezeti vitákat vizsgálva hajlik az ember a vallásnak olyan logikát tulajdonítani, mint amely meghatározóan (típus szintjén) működik közre és határozza meg a felek egymáshoz való viszonyát. A *vallás mint társadalmi típusképző* a XX. század elején terjedt el Max Webernek *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című könyve nyomán. Kérdés, valóban ennyire meghatározóak-e az egyes vallások tantételei, hogy nyomán típusokat lehet elkülöníteni. Valóban olyanok-e a római katolikusok, a protestánsok vagy az izraeliták, mint a könyvből kivehetők? Tunyogi Szücs Kálmán (1929) gondolatmenetét felhasználva négy dimenzióban vizsgáljuk meg a kérdést.

21. táblázat
FELEKEZETEK TAGJAINAK SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁSA NÉGY DIMENZIÓBAN

Adott felekezet 100 tagja közül százalékban számítva		Római katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
Képzettség	analfabéta	14,8	12,7	7,6	4,1
	4 elemi	66,7	70,3	80,2	85,9
	4 középiskola	7,4	5,5	9,1	3,8
	8 középiskola	2,4	2,0	3,6	11,1
	felsőfokú	0,8	0,8	1,4	3,5
Foglalkozás	mezőgazdaság	56,3	68,1	62,0	4,2
	ipar, kereskedelem, közlekedés	26,9	18,3	23,3	78,1
	tőkés vagy nyugdíjas	2,6	2,0	2,9	5,0
	közszolgálat stb.	6,8	6,2	7,0	9,9
	napzámos, cseléd	7,4	5,4	4,8	2,8
Keresők		46,0	48,0	49,0	43,0
Vagyoni helyzet	vagyontalan	56,2	52,0	47,4	32,0
	vagyonosabb	43,8	48,0	52,6	68,0

Forrás: KSH 1920., illetőleg Tunyogi Szücs Kálmán 1929: 236. o. felhasználásával

Az 1920-as népszámlálás egyes társadalomgazdasági statisztikai adatait vallási megoszlás szerint véve (vö. 21. táblázat) általánosságban megállapítható, hogy a 100 főre eső

- kereső foglalkozást folytatók számában lényeges eltérés nem mutatkozott az egyes vallások között: bár viszonylag magasabb a keresztyény egyházak tagjainak a foglalkoztatási rátája az izraelitákéhoz képest, a különbség önmagában mégsem akkora, hogy a társadalmi differenciálódás szempontjából meghatározó lenne;
- számos tekintetben a római katolikus és a református hívők közelebb álltak egymáshoz, mint a reformátusok és az evangélikusok;
- az izraeliták mutatói – a keresők arányszámát kivéve – valamennyi keresztyény egyház tagjáénál jobbak.

A vagyoni helyzet tekintetében

- a legvagyonosabbaknak az izraeliták számítottak, őket jelentősen lemaradva az evangélikusok követték, majd a reformátusok és a római katolikusok zárták a sorrendet;
- a legtöbb vagyontalan hívő a római katolikusok sorait gyarapította, a legkevesebb vagyontalan az izraeliták köréből került ki.

Az utóbbi sorrend úgy is értelmezhető, hogy minden második római katolikus vagyontalannak számított, illetőleg miközben a római katolikus egyház birtokolta a legnagyobb földvagyon, hívei közül került ki a legtöbb vagyontalan.

Az izraeliták esetében kb. minden harmadik minősült vagyontalannak. Az izraeliták között arányaiban 15,4 százalékponttal kevesebb vagyontalan élt a legkevesebb vagyontalant felmutató keresztyény egyházéhoz képest. A keresztyény vallások legjobb helyzetű és legrosszabb helyzetű vagyontalanjainak együttes arányszámbeli különbsége 17,6 százalékpont volt. Az arányszámokat vizsgálva megállapítható, hogy az izraeliták arányszámban több mint ötször annyi vagyonosabbat tudtak felmutatni (68,0 százalék), mint a keresztyény egyházak vagyonosabbjainak egymáshoz viszonyított arányszámbeli különbsége (13,4 százalékpont).

Az iskolázottság terén is szignifikánsan jobbak az izraeliták mutatói, mint a keresztyény felekezetűeké. E téren a társadalom mintha két részre osztódott volna:

- az analfabéták száma a római katolikusok körében volt a legmagasabb, alig lemaradva követték őket a reformátusok, majd az evangélikusok és legvégül az izraeliták,
- az iskolázottság tekintetében a legjobb mutatókkal az izraeliták rendelkeztek,

majd az evangélikusok és a reformátusok, a legrosszabb mutatói a római katolikusoknak voltak.

A foglalkozások szintén egy *felekezetek* szerint *kettészakadt társadalom* képét tárják elénk: a legjobb mutatókkal

- az ipar, kereskedelem, közlekedés vonatkozásában, tőkés vagy nyugdíjas, illetőleg a közszolgálat és rokon területek esetében az izraeliták rendelkeztek;
- minden más foglalkozási főcsoport esetében a keresztény egyházak tagjai.

Mindebből az a *következtetés* vonható le, hogy nem a felekezetiiség a meghatározója a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helynek, hanem döntően más tényezők határozzák meg, milyen pozíciót foglal el valaki ebben a szisztémában. Az iskolázottság dimenzióban a *szűkebb környezet*, a foglalkozások tekintetében az *iskolázottság*, a vagyon tekintetében a *foglalkozás*, a kereső foglalkozás tekintetében pedig a *gazdasági környezet* játszik meghatározó szerepet.

Tapasztalati tény, hogy minél műveltebb és vagyonosabb valaki, annál valószínűbb, hogy kevesebb gyermeket vállal, illetőleg tovább fog élni. Hasonlóan a városi foglalkozások elterjedésének következményeként figyelhetjük meg, hogy akik városi foglalkozásokat űznek, azok idegesebbek, körükben gyakoribb a válások száma, illetőleg az öngyilkosság. De a *civilizáció* mértéke is hatással van a társadalmi viszonyokra. A civilizáció következtében csökken a hagyományos bűnözés, viszont *új bűnözési formák* jelennek meg, illetőleg lelki gyöngeségek lépnek fel.

Mindezek azt mutatják, hogy az anyagi-szellemi életszínvonalat, a foglalkozáshoz kapcsolódó életmódot, valamint a társadalomban elfoglalt általános státuszt jelenség szinten számos tényező határozza meg, amelyben a vallási dimenzió csak egy aprócska szelet. A *vallási dimenzió a vallási identitás megállapításához alkalmas tényező*, nem pedig a társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely előrejelzéséhez. A *vallási identitás csak része az ember társadalmi identitásának*. A vallási identitásból nem lehet következtetni a társadalmi identitásra, viszont szoros összefüggést mutat azzal a vallással, amelyből képezték. Következésképpen *korreláció a vallás típusa és a vallási identitás között fedezhető fel*.

Éppen ezért, aki ok-okozati összefüggést vél felfedezni a felekezetiiség és a társadalmi pozíció között, az determinisztikusnak tételezi fel a köztük levő viszonyt: aki szegény, nagy valószínűséggel keresztény, aki gazdag, nagy valószínűséggel zsidó. A társadalmi struktúra ilyen értelmű felfogása és interpretálása kényszerű korlátozást jelent annak a környezetnek, amelyben a vallásosság mozog, és hat a társadalmi pozícióra.

Nincsenek vagy *nem állíthatók fel egzakt módon olyan társadalmi típusok, amelyek a felekezetek szellemi arculatának és cselekvési formáinak egyértelműen megfelelnek*. Nem lehet a katolicizmusból vagy a protestantizmusból az adott felekezetre vonatkozóan típusokat képezni, és azt mondani, hogy ez a jellemző tipikus protestáns, tipikus katolikus, tipikus evangélikus, tipikus zsidó. Csupán vallási különbségeket lehet kimutatni, amelyek hitbeli, kultikus vagy egyéb szempontokból léteznek.

Okkal vetődik fel a kérdés, hogy *miért* lépik el egyes területeket az egyik vagy a másik felekezet tagjai, illetőleg miért rosszabbak például a foglalkozás, illetőleg a vagyonosodás terén a keresztények adatai az izraelitákéhoz képest. A válasz összetett: számos tényező közrehat egy-egy gazdasági terület foglalkoztatási mutatóinak alakulásában. Nem lehet csak egyetlen mutatót kiemelni és azzal indokolni az aránytalanságot, különösen a vallás alkalmatlan erre. Ha valaki mégis így tenne, akkor az *értelmi* és az *érzelmi logikának* sajátos keverékét hozná létre, az érdekek és a boldogulás között szeretne összefüggést kimutatni. Az értelmi logika dimenziója az érdekek, az érzelmi logikáé pedig a boldogulás. Egy kétszer kettes mátrixban a két (értelmi és érzelmi) dimenzióknak nem egy, hanem 576 permutációja lehetséges. Mindez arra utal, hogy a probléma sokkal összetettebb, mint hogy egy-két mutatóra vagy dimenzióra redukáljuk a tényt számokat.

Irodalomjegyzék

NAPILAPOK, HETILAPOK, FOLYÓIRATOK, SOROZATOK

AAS – *Acta Apostolicae Sedis* XX–XXXVII. (1928–1945) kötetek

ASS – *Acta Sanctae Sedis* I–XXVIII. (1865–1896) kötetek

ADSS – *Actes et documents du Saint Siège relatifs à Second Guerre Mondiale* 1–11. kötet, szerkesztette: Pierre Blet – Angelo Martini – Burkhard Schneider, (a 3. kötet első részétől – 1967-től – szerkesztő még: Robert A. Graham is), Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1965–1981.

CIC 1917 – *Codex Juris Canonici* 1917, Vatican

Ecclesiastica Archiv für Zeitgenössische Kirchengeschichte mit besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zwischen Kirche und Staat,

1934, 6 Oktober Nr. 40 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 20. Oktober Nr. 42 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 3. November Nr. 44 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 17. November Nr. 46 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 24. November Nr. 47 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 1. Dezember Nr. 48 II. Serie XIV. Jahrgang

1934, 8. Dezember Nr. 49 II. Serie XIV. Jahrgang

Egyházi Lapok – *Papok Közlönye* egyházpolitikai, hittudományi és lelkipázkorlati havi folyóirat 1930–1944, Pázmány Péter Irodalmi Társaság

Eucharisztikus Értesítő, folyóirat 1936–1944, Magyarországi Papi Imaegyesület és Eucharisztia-Társulat, Győr

Evangélium, katolikus hitszónoklati és lelkipázkorlati folyóirat, Győri egyházmegye, 1930–1940.

Függetlenség, politikai napilap, Budapest, 1937.

Gesetz- und Verordnungs-Blatt für den Freistaat Bayern Nr. 3., München, 1925.

Huszedik Század, társadalomtudományi és szociálpolitikai szemle, szerk.: Jászi Oszkár, Tizennyolcadik évfolyam XXXV–XXXVI. kötet, 1917, Budapest: Politzer Zsigmond és fia

Katholikus Szemle vagy *Katolikus Szemle*, Budapest, 1893–1944.

Kis Újság, a Független Kisgazda és Földmunkás Párt lapja, Budapest, 1945. március-december

Kitartás, Budapest, 1936–1938.

Korunk Szava, aktív katolikus orgánium, Budapest, 1931–1938.

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (eseti számok)

Magyar Kultúra, társadalmi és tudományos szemle, Budapest, 1944.

Magyar Szemle, Budapest, 1928–1944.

Magyarság a Magyar Nemzetiszocialista Mozgalom napilapja, Budapest, 1935–1944. évek számai

Nemzet szava, hetilap, Budapest, 1937.

Nemzeti élet, nemzetvédelmi politikai hetilap, Budapest, 1936–1937.

Nemzeti Figyelő, politikai, társadalmi és közgazdasági napilap, Budapest, 1936–1944.

Nemzeti Újság, napilap, Budapest, 1937–1944.

Összetartás, független politikai hetilap, Budapest, 1936–1944.

Pannonhalmi Szemle, Pannonhalma, 1927–1944.

Protestáns Szemle, Budapest, 1927–1944.

Soproni Hírlap, Sopron, 1944. december

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1880–1944.

Statisztikai Szemle 1920–1945.

Szittyakürt (eseti számai)

Új Magyarság, Budapest, 1937.

VA – *Vatikanische Akten zur Geschichte des deutschen Kulturkampfes*, Vorarbeiten von Rudolf Lill – Egon J. Greipl – Martin Papenheim, bearbeitet von Massimiliano Valente, Roma: Online-Publikationen des Deutschen Historischen Instituts, 2009.

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1953–2012.

Virradat, Budapest 1936–1937.

Zala demokratikus politikai napilap 1945, Nagykanizsa

Zeitschrift für Theologie, 1840, 4. Band, Freiburg

KÖNYVEK

- A magyar katolikus püspökhari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II.* Összeállította és szerkesztette: Beke Margit, München–Budapest: Aurora, 1992
- A Mindszenty bűnügy okmányai,* Budapest, 1949
- A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde,* Budapest: Stádium Sajtóvállalat, 1932
- A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944,* szerkesztette: Gergely Jenő, Budapest: Gondolat, 1984
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944,* összeállította: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1968
- Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok,* Budapest: Szent István Társulat
- Az Endre–Baky–Jaross per,* szerkesztette: Karsai László–Molnár Judit, Cserépfalvi Kiadása, 1994
- Az NSDAP programja és világnézeti alapjai,* szerkesztette: Gottfried Feder, Budapest: Nemzetek Európája Kiadó, 2006 [1935]

- Almásy József (szerk., 1940): *Katolikus írók új magyar kalauza,* Budapest: Ardói Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat
- Altermatt, Urs (2001): *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete,* Budapest: Osiris Kiadó
- András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc (szerk., 1995): *Kerkai Jenő emlékezete,* Budapest: Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet
- Angyal Béla (2004): *Dokumentumok az országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936,* Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó
- Anordnungen des Stellvertreters des Führers. Vertraulich,* München: Zentralverlag des NSDAP, Franz Eher Nachf., 1937
- Aretin, Karl Otmar Freiherr von (1966): *Prälat Kaas, Franz von Papen und das Reichskonkordat von 1933,* In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 14 (3): 252–279.

- Aronson, Shlomo (1984): Die dreifache Falle. Hitlers Judenpolitik, die Alliierten und die Juden, In: *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*, 32 (1): 29–65.
- Balogh Gábor (2011): *Konfliktusviselés. Konfliktusok a társadalomban és a világban* (Kézirat), Mende–Piliscsaba
- Balogh Margit (2002): *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest: Elektra Kiadóház
- Balogh Margit – Gergely Jenő (Szerk., 2005): *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005 (Dokumentumok)*, Budapest: Historia – MTA Történettudományi Intézete
- Bangha Béla *Összegyűjtött Munkái* (BBÖM) III., V–VI., XVII., XXII., XXV–XXVII. kötet, sajtó alá rendezte: Bíró Bertalan, Budapest: Szent István Társulat, 1941
- Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária (2012): „Állami titok”. *Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953*, Budapest: L'Harmattan
- Barna Ildikó – Pető Andrea (2012): *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Barwig, Klaus – Bauer, Dieter R. – Hummel, Karl-Joseph (Hg., 2011): *Zwangsarbeit in der Kirche. Entschädigung, Versöhnung und historische Aufarbeitung*, Stuttgart: Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart
- Bánk József (1960, 1962): *Kánoni jog I–II*. Budapest: Szent István Társulat
- Beinert, Wolfgang (2005): *A kereszténység. A szabadság lélegzete*, Budapest: Vigilia Kiadó
- Beke Margit (szerk., 1992): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II. kötet*, München-Budapest: Aurora
- Beksics Gusztáv (alias: Febronius) (1891): *Ultramontanismus és nemzeti állam*, Budapest: Grill Károly
- Bereczky Albert (1945): *A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen*, Budapest: Református Traktátus Vállalat
- Bethlen Béla (1989): *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó
- Bethlen István *emlékirata 1944*, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó
- Blet, Pierre ([1997]): *XII. Pius és a második világháború a Vatikán archívumai alapján*, Budapest: Új Ember
- Boepple, Ernst (Hg., 1933): *Adolf Hitlers Reden*, München: Deutscher Volksverlag Dr. E. Boepple
- Borbándi Gyula (1983): *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, New York: Püski

- Bouhler, Philipp (Hg., 1940): *Der grossdeutsche Freiheitskampf. Reden Adolf Hitlers vom 1. September 1939 bis 10. März 1940*, München: Verlag des NSDAP
- Bölonyi József (1987): *Magyarország kormányai 1848–1987*, Budapest: Akadémiai Kiadó
- Braham, Randolph L. (1988 [1981]): *A magyar holocaust I–II.*, Budapest: Gondolat – Wilmington: Blackburn International Incorporation
- Calwer Kirchenlexikon. *Kirchlich-theologisches Handwörterbuch I–II.*, Hg. Friedrich Keppeler, Stuttgart: Calwer Verein und Buchhandlung, 1937
- Csebokszarov, Ny. Ny. – Csebokszarova, I. A. (1980 [1971]): *Népek, rasszok, kultúrák*, Budapest: Gondolat
- Csizmadia Andor (1966): *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*, Budapest: Akadémiai Kiadó
- Csizmadia Ervin (2001): *Makkai János. Ősztön és politika. Makkai János és a magyar reformjobboldal a két háború között*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Davie, Grace (2010): *A vallás szociológiája*, Pannonhalma: Bencés Kiadó
- Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (2004): *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bánytereny: Örökmécses Kiadó és Budapest: Szent István Társulat (rövidítése: DH)
- Domarus, Max (1962): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945. Kommentiert von einem Zeitgenossen I–II.* Würzburg: Domarus Verlag
- Drahm, Volker (1995): *Nationale Einheit und partikulare Vielfalt. Zur Frage der kulturpolitischen Gleichschaltung im Dritten Reich*, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 43 (2): 221–265.
- Dulles, Avery (2003): *Az egyház modelljei*, Budapest: Vigilia Kiadó
- Egyed István (1937): *Országgyűlési összeférhetetlenség*, Budapest: Magyar Jogászegylet Kiadása
- Eötvös József (1870–1871): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II.*, Pest: Ráth Mór
- Eszterhás István (1930): *Nemzetpolitika*, Budapest: Magyar Jövő Szövetség
- Euszebiosz egyháztörténete, Ókeresztény írók IV. kötet, szerk.: Vanyó László, fordította: Baán István, Budapest: Szent István Társulat, 1983
- Fiala Ferenc (1940): *A nyilas egység-tárgyalások okmányai (28 okmány)*, Budapest: A Nyilaskeresztes Párt Sajtóosztályának kiadása
- Fiala Ferenc (1968): *Így történt...*, Hídő Könyvtár, in: *Perújrafelvétel*, szerk.: Dobszay Károly (1997), Magyar Rezervátum

- Friedländer, Saul (1966 [1964]): *XII. Pius és a Harmadik Birodalom*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Fritsch, Theodor (1944): *Handbuch der Judenfrage. Die wichtigsten Tatsachen zur Beurteilung des jüdischen Volkes*, Leipzig: Hammer-Verlag
- Faulhaber, Michael (1934): *Zsidóság, kereszténység, germánság. A müncheni szent Mihály-templomban mondott ádventi beszédek*, Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat
- Gergely Jenő (1977): *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Gergely Jenő (1989): *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Prohászkától Lékaig*, Budapest: Tankönyvkiadó
- Gergely Jenő (1993): *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*, Typovent Kiadó
- Gergely Jenő (1994): *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”*, Budapest: Gondolat Könyvkiadó
- Gergely Jenő (1995): *Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum-tervezete 1945 elején*, in: *Századok*, 1995 (3): 695–728.
- Gergely Jenő (1999): *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Pannonica Kiadó
- Gergely Jenő (2012): *A Keresztény Községi (Wolff-) Párt*, Budapest: Gondolat Kiadó – MTA-ELTE
- Giczi Zsolt (2010): *Felekezeti viták a katolikusok és protestánsok érvényesülési lehetőségeiről a Horthy-korszakban*, in: *Aetas*, 2010 (1): 24–42.
- Goebbels, Joseph (1997 [1992]): *Napló*, Metropolis-Press–Intrada
- Gotto, Klaus – Repgen, Konrad (Hg., 1980): *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*, Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag
- Goyou, Georges (1911–1913): *Bismarck et l'Église I–IV. Le Kulturkampf 1870–1887*, Paris: Perrin
- Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai, szerkesztette: Gergely Jenő, 2004, Budapest: Új Palatinus-Könyvesház
- Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai, összeállította: Vonyó József, 1998, Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Gömbös Gyula: *Válogatott beszédek és írások* (szerkesztette: Vonyó József, 2004), Budapest: Osiris Kiadó
- Große Kracht, Hermann-Joseph (1996): *Kirche in ziviler Gesellschaft. Studien zur*

- Konfliktgeschichte von katholischer Kirche und demokratischer Öffentlichkeit*, Paderborn–München: Ferdinand Schöningh (Digitale Bibliothek, München)
- Gruchmann, Lothar (1972): Euthanasie und Justiz im Dritten Reich, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 20 (3): 235–279.
- Gruchmann, Lothar (1983): „Blutschutzgesetz“ und Justiz. Zu Entstehung und Auswirkung des Nürnberger Gesetzes vom 15. September 1935, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 31 (3): 418–442.
- Győri Szabó Róbert (1997): *A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956)*, Windsor Kiadó
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*, Budapest: Osiris Kiadó
- Gyurgyák János (2002): *Magyar fajvédők. Eszmétörténeti tanulmány*, Budapest: Osiris Kiadó
- Gyurgyák János (2007): *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest: Osiris Kiadó
- Hász István (é.n.): *Katolikus tábori lelkeszi szolgálat (A háború tartamára – különös tekintettel a tartalékos tábori lelkeszerekre)*, Budapest: Pallas Nyomda
- Hetényi Varga Károly (1992): *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Az Esztergomi, Győri, Pécsi, Székesfehérvári, Szombathelyi, Váci, Veszprémi, Munkácsi (g.k.), Eperjesi (g.k.), Hajdúdorogi egyházmegyék üldözött papjai*, Abaliget: Lámpás Kiadó
- Hetényi Varga Károly (1994): *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II. A Kalocsai-Bácsi, Csanádi, Erdélyi, Nagyváradi egyházmegyék üldözött papjai*, Abaliget: Lámpás Kiadó
- Hetényi Varga Károly (1996): *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Az Egri, Kassai, Rozsnyói, Szatmári, Szepesi egyházmegyék üldözött papjai*, Abaliget: Lámpás Kiadó
- Hetényi Varga Károly (2012): *Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában*, Budapest: Szent István Társulat
- Himmler Márton (1958): *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege*, New York: St. Marks printing Corp.
- Hitler, Adolf (1943 [1926]): *Mein Kampf*, München: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf. G.m.b.H.
- Hitler, Adolf (1996 [1926]): *Harcom [Mein Kampf]*, Hódmezővásárhely: Interseas Editions

- Hitler, Adolf (1999): *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944*, Budapest: Ármádia Kiadó
- Hofer, Walter (Hg., 1994 [1957]): *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag
- Horthy Miklós titkos iratai, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1963
- Horthy Miklós (1990 [1953, 1990]): *Emlékirataim*, Budapest: Európa
- Huber Lipót (1897): *A Talmúd – különös tekintettel az Újszövetségre. Kultúrtörténeti és biblikus tanulmány*, Budapest
- Huber Lipót (1936, 1933): *Zsidóság és kereszténység a múltban és a jelenben I–II.*, Kalocsa
- Hudal, Alois (1936): *Die Grundlagen des Nationalsozialismus. Eine ideengeschichtliche Untersuchung*, Leipzig–Wien: Johannes Günther Verlag
- Imrédy Béla a vádlottak padján, szerkesztette: Sipos Péter, Budapest: Osiris – Budapest Főváros Levéltára
- Jung, Rudolf (1922): *Der nationale Sozialismus. Seine Grundlagen, sein Werdegang und seine Ziele*, München: Deutscher Volksverlag, Dr. E. Boepple
- Kállay Miklós (1991): *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, Budapest: Európa
- Karsai Elek (1978): „Szálasi naplója”. *A nyilasmozgalom a II. világháború idején*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Karsai Elek – Karsai László (1988): *A Szálasi-per*, Budapest: Reform
- Karsai Elek – Molnár Judit (Szerk., 2004): *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*, Budapest: 1956-os Kht.
- Katzburg, Nathaniel (2002 [1981]): *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943*, Budapest: Babel Kiadó
- Kelsos: Igaz szó: *Világosság* 1969. márciusi szám Melleklete
- Király Kelemen³⁸⁷ (1965): *Katolikus – protestáns egységtörekvés története Magyarországon*, New Brunswick: Standard Press
- Király (König) Kelemen (1946): *Hitlerizmus és kereszténység. A németországi evangélikus hitvalló egyház harca a nemzeti szocializmussal*, Budapest: Ferences Missziók Országos Központja kiadása
- Kis György (1987): *Megjelölve Krisztus keresztjével és Dávid csillagával*, Budapest: Szerzői kiadás
- Kissling, Johannes (1911, 1913, 1916): *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche I–III.*, Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung
- Klages, Ludwig (1927): *Persönlichkeit. Einführung in die Charakterkunde*, Zürich: Müller und Kiepenheuer Verlag

- Klemm Kálmán³⁸⁸ (1937): *Kereszténység vagy faji vallás? Hitvédelmi tanulmány Rosenberg mítosz-vallásáról*, Budapest: Stephaneum R.T. (A szerző kiadása)
- Klessmann, Christoph – Pinkel, Falk (1980): *Gegner des Nationalsozialismus. Wissenschaftler und Widerkämpfer auf der Suche nach historischer Wirklichkeit*, Frankfurt-New York: Campus Verlag
- Kocsor Judit – László Klári (2008): *Különbéke. Embermentők és túlélők beszélgetései a Holokausztról*, Pannonhalma: Bencés Kiadó
- Komoróczy Géza (2012): *A zsidók története Magyarországon I–II.*, Pozsony: Kalligram
- Komoróczy Géza (2012): „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok* (1965 – 2012), Pozsony: Kalligram
- Kotek, Joël – Rigoulot, Pierre (2000): *A táborok évszázada. Fogva tartás, koncentráció, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve*, Budapest: Nagyvilág Könyvkiadó
- Kovács András (1999): *A modern antiszemitizmus*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Kovács Zoltán András (2008): *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban* (Bölcsészettudományi disszertáció), Pécs
- Kovrig Béla (1934): *Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások – társadalmi szemlélet és politika*, Budapest: Gergely R. Könyvkereskedése
- Kőnig Kelemen (1942): *A keresztény egyházak egysége. Különös tekintettel a németországi protestantizmusra*, Gyöngyös
- Kővári József (1978): *Mende I–III. (Kézirat)*, Mende
- K. Török Mihály Miklós (1932): *A magyar egyházpolitikai harc története – Az 1847–48. pozsonyi országgyűléstől 1895-ig*, Budapest: Szent István Társulat
- Kühár Flóris (1934): *XI. Pius pápa a kereszténység egységéről. Különlenyomat a Kath. Szemle 1933. évi VIII. füzetéből*, Budapest: A szerző kiadása
- Lackó Miklós (1966): *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Lassalle, Ferdinand (1919): *Gesammelte Reden und Schriften*, VI. kötet, Berlin: Paul Cassirer
- László T. László (2005 [2004]): *Egyház és állam Magyarországon 1919–1945*, Budapest: Szent István Társulat
- Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht* 2–3. Band, Hrsg.: Axel von Campenhausen etc., Paderborn – München: Ferdinand Schöningh, 2002, 2004 (Digitale Bibliothek, München)
- Lévai Jenő (1947): *Szürke könyv magyar zsidók megmentéséről*, Budapest: Officina

- Lévai Jenő (1947): *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*, Budapest: Officina Magyar Cél. Az erkölcsi forradalom programja, Budapest: EMSZO-KALOT, 1939
- Magyarországi pártprogramok 1867–1919, szerkesztette: Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc, Budapest: ELTE–Eötvös Kiadó
- Magyarországi pártprogramok 1919–1944, szerkesztette: Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc, Budapest: ELTE–Eötvös Kiadó
- Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945, összeállította: Vértés Róbert, Budapest: PolgArt, 2002
- Marr, Wilhelm (1879²): *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum vom nicht confessionellen Standpunkt aus betrachtet*, Bern: Rudolph Costenoble
- Málnási Ödön (2000): *A magyar nemzet őszinte története*, Budapest: Gede Testvérek Bt.
- Meszlényi Antal (1947): *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*, Budapest: Szent István Társulat
- Mészáros István (1994): *A soproni bencés gimnázium*, Pannonhalma: Bencés Kiadó
- Mészáros István (2005): *Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez*, Budapest: Szent István Társulat
- Migray József (1936): *Mit akar a magyar nemzeti szocialista mozgalom*, Az MNSzP Szellemi Munkaközössége
- Moisset, Jean-Pierre (2012): *A katolicizmus története*, Pannonhalma: Bencés Kiadó
- Mussolini, Benito (é.n.): *A fascizmus elmélete*, Róma: Novissima
- Nagy József (1936): *A nemzeti egység világnézete*, Szeged: Árpád Nyomda kiadása
- Nagy József (1942): *Politikánk irányítójá a krisztuskereszt* (nyomdai korrektúra, részlet), Szeged: SzCsPL
- Nagy Töhötöm (1990): *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Szeged: Universum Kiadó
- Neuhäusler, Johann (1946): *Kreuz und Hakenkreuz. Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirche und der kirchliche Widerstand*, München: Verlag Katholische Kirche Bayern
- Németh István (2007): *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. Összegzés és dokumentumok I–II.*, Budapest: L'Harmattan
- Németh István (2009): *Német császárság 1871–1918*, Budapest: L'Harmattan
- Németh László (1939): *Kisebbségben*, Kecskemét: Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda
- Némethy Béla (1932): *Hol vagy magyar Hitler? Röpirat a nemzeti szocialista magyar államról*, Budapest

- Nipperdey, Thomas (1988): *Religion im Umbruch. Deutschland 1870–1918*, München: Verlag C.H. Beck
- Nolte, Ernst (1983): *Marxismus und Nationalsozialismus*, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 31 (3): 389–417.
- Nolte, Ernst (2003 [1963]): *A fasizmus korszaka. Action française. Az olasz fasizmus. A menzetszocializmus*, Budapest: XX. Század Intézet
- Noszlopi László (2012 [1937]): *A világnézetek lélektana*, Budapest: Szent István Társulat
- Nye, Joseph S. (2004): *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, New York: PublicAffairs
- Nyéki Kálmán³⁸⁹ (1941): *Vallás és faj*, Budapest: Szent István Társulat
- Nyisztor Zoltán (1974): *Vallomás magamról és kortársaimról*, München: Mikes Kelemen Kör kiadása
- Országgyűlési almanach az 1935–1940. országgyűlésről (*Sturm-féle országgyűlési almanach*), szerkesztette: Haeffler István, Budapest: Magyar Távirati Iroda, 1935
- Országgyűlési almanach az 1939–1944. országgyűlésről, szerkesztette: Haeffler István, Budapest, 1940
- Öhquist, Johannes (1999 [1940]): *A Führer Birodalma*, Budapest: Gede Testvérek Bt.
- Paksa Rudolf (2012): *A magyar szélsőjobb története*, Jaffa Kiadó
- Pál József (1995): *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*, Budapest: Egyházforum
- Palasik Mária (2010): *Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyömrőn és környékén 1945-ben*, Budapest: Napvilág Kiadó
- Pálffy Fidél (1933): *Szemelvények a nemzeti szocializmus eszmeköréből*, Győr
- Pallos László (2007): *Reménykeltők. Az 1945 utáni „illegális” katolikus politikai szervezkedések. Írták: A Belügyminisztérium és ügynökei*, Budapest: Püski
- Pap Károly (1935): *Zsidó sebek és bűnök*, Budapest: Kosmos Könyvkiadó Vállalat
- Papp Jenő (1934): *A mai Magyarország erkölcsrajza. Korunk kritikája 1918–1933*, Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat
- Pasky Zoltán (2007): *A magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak megalakulása, tevékenysége és társadalmi bázisa a Dunántúlon 1932 és 1939 között*, Ph. D. értekezés, Pécs
- Patch, William L. (1989): *Adolf Hitler und der christlich-soziale Volksdienst. Ein Gespräch aus dem Frühjahr 1932: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 37 (1): 145–155.
- Páter Zadravecz titkos naplója, szerkesztette: Borsányi György, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1967

- Pehm József (1940): *Az édesanya*, Zalaegerszeg
- Péchy Henrik (1937): *A magyar nemzeti szocializmus politikai és gazdasági programja*, Budapest: Lőcsey Ferenc Antibolsevista Könyvesboltja
- Pflanze, Otto (Hg., 1983): *Innenpolitische Probleme des Bismarck-Reiches* (unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner), München-Wien: R. Oldenburg
- Polzovics Iván (1936): *A nemzeti szocializmus államfője*, Budapest: A „Magyar Közigazgatás” kiadása
- POÖM – *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái* (POÖM) X., XI., XXI–XXIV. kötet, sajtó alá rendezte: Schütz Antal, Budapest: Szent István Társulat, elérhető: www.gondola.hu, letöltve: 2012. május 29.
- Prohászka Ottokár Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*, szerkesztette: Koncz Lajos, Budapest Szent István Társulat, 1990
- Regőczy István (1998): *Az Isten vándora*, Budapest: Szent István Társulat
- Reichhold, Anselm (1992): *Die deutsche katholische Kirche zur Zeit des Nationalsozialismus (1933–1945) unter besonderer Berücksichtigung der Hirtenbriefe, Denkschriften, Predigten und sonstigen Kundgebungen der deutschen katholischen Bischöfe*, Erzabtei St. Ottilien: EOS Verlag
- Repgen, Konrad (1978): Über die Entstehung der Reichskonkordats-Offerte im Frühjahr 1933 und die Bedeutung des Reichskonkordats. Kritische Bemerkungen zu einem neuen Buch: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 26 (4): 499–534.
- Repgen, Konrad (1983): Zur vatikanischen Strategie beim Reichskonkordat, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 31 (3): 506–534.
- Riccardi, Andrea (2002 [2000]): *Keresztények a vértanúság századában*, Budapest: Új Ember Kiadó
- Romsics Ignác (szerk., 2009): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, Budapest: Osiris Kiadó
- Rosenberg, Alfred (1934): *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München: Hoheneichen-Verlag
- Salacz Gábor (1938): *A magyar kultúrharc története 1890–1895*, Bécs
- Scherzberg, Lucia (Hg., 2005): *Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich*, Paderborn etc.: Ferdinand Schöningh
- Schmidt, H. J. (1926): *Der Kulturkampf*, Paderborn: Ferdinand Schöningh
- Schmidt-Volkmar, Erich: *Der Kulturkampf in Deutschland 1871–1890*, Göttingen-Berlin-Frankfurt: Musterschmidt-Verlag

- Scholder, Klaus (1978): *Altes und Neues zur Vorgeschichte des Reichskonkordats. Erwiderung auf Konrad Repgen: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 26 (4): 535–570.
- Schwarz, Dieter (1936): *Angriff auf die nationalsozialistische Weltanschauung*, Berlin-München: Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher
- Schwarz, Stephan (2004): *Strukturen von Öffentlichkeit im Handeln der katholischen Kirche: eine begriffliche, rechtshistorische und kirchenrechtliche Untersuchung*, Paderborn-München: Ferdinand Schöningh (Digitale Bibliothek, München)
- Seewann, Gerhard – Spannenberger, Norbert (1999): *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch, Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn, Budapest 1945/46*, München: R. Oldenbourg Verlag
- Serédi 1990 – Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944, jegyzetekkel sajtó alá rendezte, bevezetőt írta: Orbán Sándor – Vida István, Budapest: Zrínyi Kiadó
- Snell, Ludwig (1839): *Die Bedeutung des Kampfes der liberalen katholischen Schweiz mit der römischen Kurie*, Solothurn
- Sombart, Werner (1911): *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, Leipzig: Verlag von Dunker und Humblot
- Sombor-Schweinitzer József (2009): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Spannenberger, Norbert (2005): *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*, Budapest: Lucidus Kiadó
- Stern Samu (2004): *Emlékirataim. Versenyfutás az idővel. A „zsidótanács” működése a német megszállás és a nyilas uralom idején*, Budapest: Babel Kiadó
- Szokolczai György – Szabó Róbert (2011): *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP 1945 – 1949. Bibó és a DNP 1956*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk., 2007): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940, szerk.: Csiffáry Tamás, Budapest: Budapest Főváros Levéltára–Filum
- Szálasi Ferenc (2004): *Hungarizmus. 1. A cél*, Budapest: Gede Testvérek Bt.
- Szálasi minisztere voltam. Rajniss Ferenc naplója, szerk.: Sipos Péter, 2001, Budapest: Palatinus
- Szekfű Gyula (1920): *Három nemzedék*, Budapest: Élet Rt.
- Szenes Sándor (1994 [1986]): *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, Budapest: BFI

- Szervezett tömegmozgalmak Magyarországon, Rendőrség Budapesti Főkapitányságának Államrendészeti Osztálya, XVI. számú politikai referátum, 1933. Karácsony
- Szilágyi Dénes (1943): *A zsidó népegyéniség*, Zsidó munkaközösség
- Szilágyi Sándor (vál., 2001): *Bibó István*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Szöllösi-Janze, Margit (1989): *Die Pfeilkreuzlerbewegung in Ungarn. Historischer Kontext, Entwicklung und Herrschaft*, München: R. Oldenbourg Verlag
- Szuromi Szabolcs Anzelm (2003): *Egyházi intézménytörténet*, Budapest: Szent István Társulat
- Tábor Béla (1990 [1939]): *A zsidóság két útja*, Pesti Szalon Könyvkiadó
- Teleki Pál (1940): *Magyar nemzetiségi politika*, Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt.
- Teleki Pál (1941): *Magyar politikai gondolatok*, Budapest: Nemzeti Könyvtár
- Tilkovszky Lóránt (1978): *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Tóth Imre (1989): *KALOT képekönnyv*, Szombathely
- Ugrin József (1995): *Emlékezéseim. A KALOT parasztfjúsági mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is*, Kerkai Jenő S. J. emlékének, Budapest: Népfőiskolai Társaság – Püski Kiadó
- Urbán Gusztáv (1927): *Vivat Americana! Floreat Corporatio Agria!*, Eger: Szerző Kiadása
- Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez I–III, I–II. kötetet szerkesztette: Benoschovszky Ilona – Karsai Elek, 1958, 1960; III. kötetet szerkesztette: Karsai Elek, Budapest: MIOK Kiadása, 1960
- Várszegi Asztrik (1990): *Kelemen Krizosztom (1929–1950)*, Pannonhalmi főapátok 1., Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége (METEM), 229–364. oldalak
- Veiter, Theodor (1938): *Nationale Autonomie. Rechtstheorie und Verwirklichung im positiven Recht*, Wien – Leipzig: Universitätsverlag
- Viczián István (2007): *Életem és korom. Pest vármegye főispánjának emlékiratai*, Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Főigazgatósága – Ferenczy Múzeum
- Vincellér Béla (1996): *Szálasi hat hónapja 1944. október–1945. május*, Budapest: Volos Kiadó
- Vitári Zsolt (2012): *A Hitlerjugend és Délkelet-Európa*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Vollnhals, Clemens (1987): *Das Reichskonkordat von 1933 als Konfliktfall im Alliierten Kontrollrat*, In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 35 (4): 677–706.
- Vonyó József (2012): *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919 – 1944 (Tanulmányok, dokumentumok)*, Kronosz Kiadó

Wolf, Hubert (2005): Pius XI. und die „Zeitirrtümer“. Die Initiativen der römischen Inquisition gegen Rassismus und Nationalsozialismus: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 53 (1): 1–42.

Wolf, Hubert (2010): *A pápa és az ördög*, Budapest: Szent István Társulat

Zedler, Jörg (Hg., 2010): *Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939*, München: Herbert Utz Verlag

Zinner Tibor – Róna Péter (1986): *Szálasiék bilincsbén I–II.*, Budapest: Lapkiadó Vállalat

Zsigmond László (Szerk., 1970): *Politikai és szociális enciklikák XIX–XX. század I–II.*, Budapest

LEVÉLTÁRAK

ÁBTL – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

BFL – Budapest Főváros Levéltár, Budapest

MNL, korábban MOL – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest

PFL – Pannonhalmi Főapátság Levéltára, Pannonhalma

PML – Pest Megyei Levéltár, Budapest

SzCsPL – Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár, Szeged

VPKL – Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vác

FŐBB INTERNET-FORRÁSOK

Külföldiek

www.archive.org

www.der-fuehrer.org

www.documentarchiv.de

www.herder-institut.de

www.ifz-muenchen.de

www.kathpedia.com

www.ns-archiv.de

www.vatican.va

Hazaiak

www.1000ev.hu

www2.arcanum.hu

www.archivum.ferencesek.hu

www.betekinto.hu

www.depositum.hu

www.epa.oszk.hu

www.lexikon.katolikus.hu

<http://mtdaportal.extra.hu/>

www.reginamundi.hu

www.szit.katolikus.hu

MELLÉKLETEK

TARTALOMJEGYZÉK

M1. MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA ÉS MINISZTERELNÖKEI A NEMZETISZOCIALISTA KORSZAKBAN	349
M2. A RÓMAI PÁPÁK NÉVSORA	350
M3. APOSTOLI NUNCIUSOK	350
M4. SZENTSZÉKI NAGYKÖVETEK	350
M5. MAGYARORSZÁG PÜSPÖKEI A NEMZETISZOCIALISTA ÉRÁBAN	351
M6. TOVÁBBI SZEMÉLYEK ÉS VALLÁSUK 1945-IG	353
M7. A MEGHÍVOTTAK („HETVENEK”) NÉVSORA	355
[001] AZ ÚJ EURÓPA IRÁNYÍTÓ ESZMÉI	357
[002] SZEMELVÉNYEK A NEMZETI SZOCIALIZMUS ESZMEKÖRÉBŐL	371
[003] PÁLFFY FIDÉL LEMONDÓ LEVELE	375
[004] Főapáti levél 1931-ből	378
[005] Pártnál vezető állás tiltása	379
[006] Informálódás hamis tartalmú bejegyzésekről	380
[007] Jelentés kérése	381
[008] PÁRTGYŰLÉSEK TEMPLOMI MEGHIRDETÉSÉNEK TILALMA 1937	382
[009] A SZEMINÁRIUMOK ÉS EGYETEMEK KONGREGÁCIÓJÁNAK A LEVELE	383
[010] MINDSZENTY-DOSSZIÉ: KERESZTÉNY FASIZMUS	385
[011] MAGYAR CÉL: A ZSIDÓKÉRDÉS MEGOLDÁSA	386
[012] ZSIDÓ HELYETT: „ÓSZÖVETSÉGI NÉP”	397
[013] NYILASVALLÁSÚ GYERMEKEK	397
[014] KI A ZSIDÓ?	400
[015] SERÉDI JUSZTINIÁN RÁDIÓBESZÉDE	419
[016] NÉHAI SERÉDI JUSZTINIÁN HERCEGPRÍMÁS FELJEGYZÉSEI AZ ELMÚLT ESZTENDŐK NAGY KÜZDELMEIRŐL	423
[017] A POLITIKAI KATOLICIZMUS BÍRÁLATA	432
[018] A PAPSÁG ÉS A ZSIDÓK!	439
[019] MAGYAR FALU–MAGYAR ÉLET–MAGYAR PAP!	442

[020] Kun András írásbeli védekezése a bíróságon	446
[021] Népbíróági vallomása	451
[022] A NÉPBÍRÁSKODÁSRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY	455
[023] A „MAGYAR SZENT KERESZT EGYESÜLET”	458
[024] MENDEI FŐKERÜLET	463
FÉNYKÉPEK	486
LEVELEK	488

Táblázatok jegyzéke

22. táblázat Mende nemzetiségi megoszlása 1945 júniusában	464
23. táblázat Mende község lakossága	465
24. táblázat Az rk. egyházközség megújított képviselőtestületének tagjai 1936-tól	467
25. táblázat Kereszteltek száma a Kereszteltek anyakönyve szerint	468
26. táblázat A mendei „nagygazdák” (leggyakrabban emlegetett vagyonosok) névsora	471
27. táblázat Mende – anyakönyvek statisztikája	492

Ábra és képjegyzék

1. kép Átvágott dombhát Mendén 1943-ban	466
2. kép A mendei férfiak és a KALOT Bálint plébánossal	486
3. kép A mendei egyházközség: Jézus Szíve és a KALÁSZ tagjai Bálint plébánossal	486
4. kép Előadás és segélyosztás után	487
5. kép Mendei levente-díszszakasz 1931. június hó	487

M1. MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA ÉS MINISZTERELNÖKEI A NEMZETISZOCIALISTA KORSZAKBAN

NÉV	-tól –ig	Élt: -tól –ig	Vallás	Származás	Megjegyzés
Horthy Miklós vitéz	1920.03.01– 1944.10.16.	1868.06.18– 1957.02.09.	református (protestáns)	erdélyi, nemesi származású család	Magyarország kormányzója

Személyi adatok					
Miniszterelnök	-tól –ig	Élt: -tól –ig	Vallás	Származás	Megjegyzés
Bethlen István gróf	1921.04.14– 1931.08.24.	1874.10.08– 1946.10.05.	református (protestáns)	erdélyi származású család	Internálták, SZU-ban hunyt el
Károlyi Gyula gróf	1931.08.24– 1932.10.01.	1871.05.07– 1947.04.23.	római katolikus	szabolcsi, arisztokrata család	Második Károlyi-kormány
Gömbös Gyula altábornagy, vitéz	1932.10.01– 1936.10.06.	1886.12.26– 1936.10.06.	evangélikus (protestáns)	német-magyar ősök	Kormány: 1936.10.12-ig
Darányi Kálmán	1936.10.12– 1938.05.14.	1886.03.22– 1939.11.01.	református (protestáns)	földbirtokos család	református konvent tagja
Imrédy Béla vitéz	1938.05.14– 1939.02.16.	1891.12.29– 1946.02.28.	római katolikus	nagypolgári család dédapja zsidó	Lemondás zsidó származás miatt Golyó általi halál
Teleki Pál gróf	1939.02.16– 1941.04.03.	1879.11.01– 1941.04.03.	római katolikus	értelmiségi-kereskedő ősök	Második Teleki-kormány Öngyilkosság(?)
Bárdossy László	1941.04.08– 1942.03.07.	1890.12.10– 1946.01.10.	római katolikus	értelmiségi család	Kormány: 1942.03.09-ig Golyó általi halál
Kállay Miklós gróf	1942.03.09– 1944.03.19.	1887.01.23– 1967.01.14.	római katolikus	szabolcsi, nemesi család	Kormány: 1944.03.22-ig Külügyminiszter is 1943.07.24-ig
Sztójay Döme altábornagy (Dimitrije Sztójakovich)	1944.03.22– 1944.08.29.	1883.01.05– 1946.08.22. (24-én ?)	római katolikus	szerb származású család	Külügyminiszter is Felakasztották
Lakatos Géza vezérezredes	1944.08.29– 1944.10.16.	1890.04.30– 1967.05.21.	római katolikus	erdélyi származású család	Felesége zsidó származású
Szálasi Ferenc „nemzetvezető”	1944.10.16– 1946.03.12.	1897.01.06– 1946.03.12.	római katolikus	német-ruzin-magyar származású	Kormány M.o. egy részén: 1945.03.28-ig Felakasztották

M2. A RÓMAI PÁPÁK NÉVSORA

Pápanév	Eredeti név	Élt: -tól –ig	Pápa: -tól –ig	Megjegyzés
XV. Benedek	Giacomo della Chiesa márki	1854.11.21 – 1922.01.22.	1914.09.03/06* – 1922.01.22.	
XI. Pius	Achille Ratti	1857. 05.31 – 1939.02.10.	1922.02.06/12 ³⁹⁰ – 1939.02.10.	
XII. Pius	Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli	1876.03.02 – 1958.10.09.	1939.03.02/12* – 1958.10.09.	1938 májusában járt Magyarorszá- gon

M3. APOSTOLI NUNCIUSOK

Budapesten	Név	Élt: -tól –ig	Hivatalban	Megjegyzés
	Cesare Orsenigo	1873.12.13– 1946.04.01.	1925.07.05 – 1930.02.14	c. érsek
	Angelo Rotta	1872.08.12– 1965.02.01.	1930.05.13 – 1945.04.04.	c. érsek kiutasítva

M4. SZENTSZÉKI NAGYKÖVETEK

Magyarország	Név	Élt: -tól –ig	Hivatalban	Megjegyzés
	Barcza György	1888.07.02– 1961.04.18.	1927.09.22 – 1938.05.25.	
	Thierry Heribert báró	1901.02.10– 1984.01.01.	1938.05.25 – 1939.01.19	
	Apor Gábor báró	1889.11.07– 1969.02.12.	1939.01.19 – 1945. ?	diplomata; 1944.03.19-e után lemond állásáról

M5. MAGYARORSZÁG PÜSPÖKEI A NEMZETISZOCIALISTA ÉRÁBAN

PÜSPÖKSÉG	NÉV	ÉLT: -TÓL –IG	HIVATALBAN	MEGJEGYZÉS
Esztergomi főegyházmegye	Serédi (Sztupacsek) Jusztinián György bíboros	1884.04.24 – 1945.03.29.	1927.11.30/ 1928.01.29 – 1945.03.29.	Kinevezés/ Ünnepe- lyes székfoglalás napja
	Mindszenty (Pehm) József bíboros	1892.03.29 – 1975.05.06.	1945.08.16/1945.10.07 – 1973.12.18.	Kinevezés napja/ Beiktatás napja VI. Pál az érseki szé- ket megüresedettnek nyilvánítja
Egri főegyházmegye	Szmrecsányi Lajos	1851.04.26 – 1943.01.28.	1912.03.04/08.20 – 1943.01.28.	Kinevezés/Beiktatás napja
	Czapik Gyula	1887.12.03 – 1956.04.25.	1943.05.07/06.30 – 1956.04.25.	Kinevezés/ Beiktatás napja
Kalocsai főegyházmegye	Zichy Gyula gróf	1871.11.07 – 1942.05.20.	1923.12.10/ 1924.01.27 – 1942.05.20	Apostoli kormányzó- vá kinevezés/Beikta- tás napja
	Glattfelder Gyula	1874.03.18 – 1943.08.30	1942.09.06/09.23 – 1943.08.30.	Kinevezés/ Beiktatás napja Székét nem foglalta el
	Grösz József	1887.12.09 – 1961.10.03.	1943.05.07/07.11 – 1961.10.03.	Kinevezés/Beiktatás napja
Csanádi egyházmegye	Glattfelder Gyula	1874.03.18 – 1943.08.30.	1911.03.18/05.28 – 1943.08.30.	Kinevezés/ Beiktatás napja
	Raskó Sándor	1869.12.21 – 1954.10.18.	1943.08.25/08.30 – 1944.03.30.	Mindvégig apostoli kormányzó
	Hamvas Endre	1890.02.27 – 1970.04.03.	1944.03.03/03.30 – 1964.09.14.	Kinevezés/Beiktatás napja 1964.09.15-től kalo- csai érsek
Győri egyházmegye	Breyer István	1880.08.04 – 1940.09.28.	1933.12.14/1934.01.06 – 1940.09.28.	Kinevezés/Beiktatás napja
	Apor Vilmos	1892.02.29 – 1945.04.02.	1941.01.21/03.22 – 1945.04.02.	Kinevezés/ Beiktatás napja
Pécsi egyházmegye	Virág Ferenc	1869.08.22 – 1958.03.02.	1926.03.27/05.19 – 1958.03.02.	Kinevezés/ Beiktatás napja
Székesfehérvári egyházmegye	Shvoy Lajos	1879.03.09 – 1968.01.21.	1927.06.20/08.08 – 1968.01.21.	Kinevezés/ Beiktatás napja

PÜSPÖKSÉG	NÉV	ÉLT: -TÓL –IG	HIVATALBAN	MEGJEGYZÉS
Szombathelyi egyházmegye	Mikes János gróf	1876.06.27 – 1945.03.28.	1911.11.15/ 1912.01.06. – 1935.12.31.	Kinevezés/ Beiktatás napja Lemondás napja
	Grósz József	1887.12.09 – 1961.10.03.	1939.06.19/07.10 – 1944.03.25.	Kinevezés/ Beiktatás napja 1943.05.07-től kalo- csai érsek
	Kovács Sándor	1893.06.11 – 1972.12.24.	1944.03.03/03.25 – 1972.03.23.	Kinevezés/ Beiktatás napja Lemondás napja
Váci egyházmegye	Hanauer Árpád István	1869.12.28 – 1942.01.15.	1919.július/12.19 – 1942.01.15.	Kinevezés/ Beiktatás napja
	Pétery (Petró) József	1890.06.21 – 1967.11.25.	1942.09.24/11.12 – 1967.11.25.	Kinevezés/ Beiktatás napja
Veszprémi egyházmegye	Rott Nándor Ferdinánd	1869.12.23 – 1939.03.03.	1917.05.16/09.30 – 1939.03.03.	Kinevezés/Beiktatás napja
	Tóth Tihamér	1889.01.14 – 1939.05.05.	1939.03.03 -- 1939.05.05.	Kinevezés napja
	Czapik Gyula	1887.12.03 – 1956.04.25.	1939.07.19/09.26 – 1943.05.07	Kinevezés/ Beiktatás napja 1943.05.07-től egri érsek
	Mindszenty (Pehm) József	1892.03.29 – 1975.05.06.	1944.03.04/03.25 – 1945. 09.15. (10.02.)	Kinevezés/ Beiktatás napja

M6. TOVÁBBI SZEMÉLYEK ÉS VALLÁSUK 1945-IG

Név	Születési hely, év	Vallás	Párt	Egyéb
Antal István	Kenderes, 1896 (– 1975)	rk.	MÉP	államtitkár
Bajcsy-Zsilinszky Endre	Szarvas, 1886 (– 1944)	ev.	Kisgazdapárt	egyik vezetője
Baky László	Budapest, 1898 (– 1946)	ref.	Nyilaskeresztes Párt	államtitkár, kivégezték
ifj. Balogh István	?, ?	ref.?	ENSzP	pártvezető, gazdálkodó
Benke Tibor	?, 1908? – 1938?	ref.	Fajvédő Szoc. Párt	s. lelkész, Debrecen
Böszörmény Zoltán	?, 1893 (– ?)	ref?	NSzMMP	újságíró
Budaváry László	Magyarkomjáthi, 1889 (– 1962?)	rk.		nemzetgyűlés tagja, főszerkesztő
Budinszky László	Budapest, 1895 (– 1946)	ev.	Nyilaskeresztes Párt	ogy. képviselő, miniszter, kivégezték
Csilléry András	Budapest, 1883 (– 1964)	ref. (rk.?)	Wolff-Párt; MÉP	alelnök; ogy. képv.
Dániel Sándor	Budapest, 1894 (– ?)	rk.	EMNSzP	vezetőségi tag, főke-rület vezető 1939-ig
Eitner Ákos	Salomvár, 1906 (– 1991?)	rk.	EMNSzP	földbirtokos
Eitner Sándor	Salomvár, 1902 (– 1958)	rk.	EMNSzP	földbirtokos
vitész Endre László	Abony, 1895 (– 1946)	rk.	Fajvédő Szocialista Párt	államtitkár, kivégezték
gróf Festetics Sándor	Dég, 1882 (– 1956)	rk.	Nemzeti Szoc. Párt	nagybirtokos, pártvezér
vitész Gömbös Gyula	Murga, 1886. (– 1936)	ev.	NEP	miniszterelnök
Hubay Kálmán	Jászapáti, 1902 (– 1946)	ref.	Nyilaskeresztes Párt	elnök, kivégezték
Kémeri Nagy Imre	Burgerd, 1903 (– 1942)	ref.	Nemzeti Szoc. Párt	tag, majd vezető, háborúban elesett
Közi-Horváth József	Agyagos, 1903 (– 1988)	rk.	Egyesült Ker. Párt	pap
Kun Imre András	Nyírbátor, 1911 (– 1945)	rk.	Nyilaskeresztes Párt	minorita, kivégezték
Matolcsy Mátyás	Budapest, 1905 (– 1953)	ref.	több párt	ogy. képviselő
Mesko Zoltán	Baja, 1883 (– 1959)	rk.	MNSzFMP	elnök
Milotay István	Nyírbátor, 1883 (– 1963)	ref.	MÉP	főszerkesztő
Oláh György	Homonna, 1902 (– 1981)	rk.	MÉP	főszerkesztő, ogy. képviselő
gróf Pálffy Fidél	Pozsonyszentgyörgy, 1895 (– 1946)	rk.	EMNSzP	pártelnök, miniszter, kivégezték
Rajniss Ferenc	Bártfa, 1893 (– 1946)	rk.	pártonkívüli	miniszter, kivégezték

Név	Születési hely, év	Vallás	Párt	Egyéb
gróf Serényi Miklós	Bécs, 1898 (– 1970)	rk.	Nyilaskeresztes Párt	földbirtokos
gróf Sigray Antal	Ivánc, 1879 (– 1947)	rk.	felsőházi tag	legitimista
gróf Széchenyi Lajos	Erdőcsokonya, 1902 (– ?)	rk.	Nyilaskeresztes Párt	földbirtokos
Sztranyavszky Sándor	Balassagyarmat, 1882 (– 1942)	ev.	NEP	földbirtokos, képviselőház elnöke
Tasnádi Nagy András	Budapest, 1882 (– 1956)	ref.	MÉP	képviselőház elnöke
Trikál József	Balassagyarmat, 1873 (– 1950)	rk.	felsőházi tag	pápai prelátus
Vajna Gábor	Kézdivásárhely, 1891 (– 1946)	ref.	Nyilaskeresztes Párt	ogy. képviselő, belügy-miniszter, felesége anyai ágon zsidó, kivégezték
Vágó Pál	Budapest, 1889 (– 1982)	unitárius/ ev.	Nyilaskeresztes Párt	a bírósági aktákban unitárius vallású
Wolff Károly	Érsekújvár, 1874 (– 1936)	rk.	Keresztény Községi Párt	elnök

M7. A MEGHÍVOTTAK („HETVENEK”) NÉVSORA

I.	Moson vármegye	Pintér Gyula prépost	Magyaróvár
II.	Sopron vm	1. Élő Pál plébános 2. Papp Kálmán prelátus 3. Várkonyi Jenő tb. kanonok	Csorna Sopron Kapunvár
III.	Győr vármegye	1. Dr. Hörhéc József képző ig. 2. Németh János AC igazgató	Győr Győr
IV.	Komárom vm	Dr. Surányi Ferenc apátplébános	Újkomárom
V.	Esztergom vm.	1. Hóka Imre bányaalelkész 2. Horváth Gyula érseki tanácsos, pápai kamarás	Dorog Kisterenye
VI.	Vas vm.	1. Geiszlinger Béla esperesplébános 2. Németh István AC titkár 3. Dr. Pártli József püspöki tanácsos 4. Dr. Szendy László AC igazgató	Rábagyarmat Szombathely Jánosháza Szombathely
VII.	Zala vm.	1. Kiss István esperes 2. Ledniczky Lajos plébános 3. Pehm József prelátus 4. Schnatter Szigfrid plébános	Tapolca Káptalanfőti Zalaegerszeg Csácsbozók
VIII.	Veszprém vm.	1. Cser Cézár esperesplébános 2. Gludovác József dr. szerkesztő 3. Kerényi József hittanár 4. Dr. Hoss József prelátus, kanonok	Zirc Veszprém Pápa Veszprém
IX.	Somogy vm.	1. Dr. Kiss György prépostplébános 2. Kőszeghy Antal esperesplébános 3. Varga Béla plébános	Kaposvár Marcali Balatonboglár
X.	Baranya vm.	1. Dr. Kelemen Andor apátplébános 2. Perr Viktor plébános, Emericanum ig.	Pécs Pécs
XI.	Tolna vm.	1. Magyar Béla esperes 2. vitéz Makray Lajos pápai kamarás	Dombóvár Tolna
XII.	Fejér vm.	1. Dr. Folláth Ádám esperesplébános 2. Dr. Mezgár Lajos főiskolai tanár 3. Dr. Pottyondy Imre prelátus, papnevelő-intézeti kormányzó	Zsámbék Székesfehérvár Székesfehérvár
XIII.	Budapest	1. Kovács Sándor püspöki tanácsos 2. Dr. Közi Horváth József titkár 3. Dr. Nyisztor Zoltán pápai kamarás 4. Dr. Csávossy Elemér S.J. 5. Dr. Schütz Antal egyetemi tanár 6. Dr. Baranyay Juszti egyetemi tanár	Budapest Budapest Budapest Budapest Budapest Budapest
XIV.	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	1. Kiss István plébános 2. Kovács Vince kanonok 3. Dr. Kujáni Ferenc irodaig., tb. kanonok 4. Megyessy Gyula tb. kanonok, esperes	Kunszentmiklós Vác Kalocsa Nagykátá

XV.	Jász-Nagykun-Szolnok vm.	1. Böthy Lajos esperesplébános 2. Dr. Kele István prelátus 3. Orosz Pál hitoktató 4. Vizer József prépost	Törökszentmiklós Jászberény Karcag Tiszapüspöki
XVI.	Heves vm.	1. Magnon Adorján prépostplébános 2. vitéz Subik Károly prelátus, kanonok 3. Dr. Kiss István főiskolai tanár	Gyöngyös Eger Eger
XVII.	Nógrád vm.	1. Filó József esperesplébános 2. Báró Kray Pál tb. kanonok 3. Réz Marian házfőnök	Romhány Balassagyarmat Salgótarján
XVIII.	Borsod vm.	1. Csintalan József esperes 2. Tóth Zoltán pápai káplán, plébános	Diósgyőr Déványa
XIX.	Zemplén vm.	1. Stumpf György plébános 2. Dr. Báró Vécsey Aurél prelátus	Füzérradvány Sátoraljaújhely
XX.	Szabolcs vm.	1. Kocsis Sándor esperes 2. Török Dezső prépostkanonok	Vencsellő Nyíregyháza
XXI.	Szatmár vm.	Dr. Schmiedt Béla esperes	Pusztadobos
XXII.	Bereg vm.	Mellau Ferenc püspöki tanácsos	Vásárosnamény
XXIII.	Hajdu vm.	1. Mellau Márton prelátus 2. Desewffy Emil bíró	Debrecen Püspökladány
XXIV.	Bihar vm.	Ujhelyi István lelkész	Komádi
XXV.	Békés vm.	1. Báró Apor Vilmos apátplébános 2. Molnár János apátplébános 3. Csernyus Mihály apátplébános	Gyula Orosháza Endrőd
XXVI.	Arad vm.	Reibel Mihály esperes	Elek
XXVII.	Csongrád vm.	1. Miskolczy Jenő prelátus 2. Szedlacsek Jenő apátplébános	Szentes Csongrád
XXVIII.	Csanád vm.	Csepregi Imre prelátus	Makó
XXIX.	Szeged vm.	1. P. Kerkai Jenő S.J. főiskolai tanár 2. Dr. Mester János egyetemi tanár	Szeged Szeged
XXX.	Bács-Bodrog vm.	Dr. Gonczlik Kálmán apát	Baja

Forrás: ÁBTL V-700/48.

[001] Az új Európa irányító eszméi³⁹¹

Írta: vitéz Imrédy Béla

I.

Az 1940. esztendő a tűz éve. Ez a tűz perzsel és pusztít emberi testet, anyagot, városokat, pusztítja a civilizáció csodálatos alkotásait, de ugyanakkor tisztít és világosít is. Nyomában az európai kultúrának fülledt, nyomott légkörébe életet adó áramlás tör be, kivérzett, elszáradt, élettelen társadalmi és gazdasági rendszerek helyébe új meglátásokon alapuló rend kezd kibontakozni, egyre jobban megvilágosodnak az emberi elmék, a füst lassanként felszáll és a láthatáron új világok képe tárul a látóvá vált szemek elé.

Miben jelentkezik az új világ, mi annak eszmei tartalma, mik a tartópillérei, micsoda társadalmi berendezkedés, milyen gazdasági célkitűzések jellemzik? Mind ez kérdés, sejtés, találgatás formájában kavargó közvéleményünkben. Még nem is olyan régen javában folyt az ijesztgetés, a tünedezőben lévő világ haszonélvezői és bajvívói valami szörnyű, kietlen, embertelen sivatagnak igyekeztek festeni az új világot, az „extra Hungariam non est vita”³⁹² jelszavával szították a hazafiság lángját, hogy megszokott pecsenyéjüket sütögessék rajta. A másik oldalon ösztönös lelkek lobogtak, akik érezték, vágyták az új világ eljövetelét, de csak ködösen elmosódó, imbolygó körvonalakat tudtak felvázolni, amelyektől természetyszerűleg visszahúzódtott a polgári biztonság túlzott megbecsülésében felnövekedett érettebb generáció tekintélyes része.

Az események rohanása, a hallatlan eredmények, amelyeket az új világ szellemében berendezkedő birodalmak a régi világ elvein felépült országokkal szemben elértek, rávezettek immár mindenkit, aki egyáltalán tud és hajlandó gondolkodni, hogy az az állami, társadalmi és gazdasági berendezkedés, amely a XIX. században bevált, a XX. század közepe felé végleg elöregedett, megbukott azon a véres vizsgán, amelynek három nagy menete az édesen-bús lengyel őszben, a rideg északi télutón és a szelíden mosolygó francia tavaszban egyaránt kimutatta a régi világ berendezésének elégtelenségét. Egy negatív tanulsággal gazdagabbak lettünk: ami volt, elmúlt, a régi világ napja letűnt és a láthatár másik szélén diadalmasan kél az új nap.

Mit hoz az új nap? Micsoda eszmék sugarai fogják áthevíteni ezt az öreg bolygót, amelynek, úgy látszik, mindig véres öntözésre van szüksége, hogy új termést hozzon?

Két nagy és több kisebb példa áll előttünk, amelyek az életben mutatták meg

eredményességüket. Mindegyiknek vannak sajátos vonásai. Vonások, amelyek a faji ösztönök játékát, a történelem tanulságait, a természet, talaj, éghajlat és az emberek titokzatos összefüggéseit tükrözik. De vannak közös vonások, amelyek az új Európának arculatát, az új világot jellemző erkölcsi, szellemi, anyagi vonatkozásokat már olyan világosan mutatják, hogy iránytűként szolgálhatnak. Iránytűként, mert az új Európában élni csak az tud, a napsugarat a maga számára csak az a nemzet tudja befogni, amely a maga egyéniségét a közös európai történet folyamába ágyazza.

*

Vegyük sorra az új Európa irányító eszméit.

1. *Nacionalizmus*, tudatos felismerése és elismerése annak, hogy az emberiségnek a maga közös munkájában, az elemek megfékezésében, a természet erői fölé kerekedésben, az igazság keresésében, az Isten felé nyújtózásban szüksége van tagolódásra és e tagolódás természetes útját a fajokra, nemzetekre oszlás ténye mutatja meg. Az emberiség fejlődésében a nemzetekre tagoltság értékének tudatos igénye: ez a mai nacionalizmus. Különbözik tehát az irigység, önhittség nemzetközi megjelenésétől, a sovinizmustól éppúgy, mint ahogy tudatosan szembefordul mindazokkal a nemzetközi irányzatokkal, amelyek a nemzetek és fajok közötti különbség elmosásával a világpolgárság délibábja után futkosnak. Szembehelyezkedik tehát a nemzetközi szabadkőművességgel, amely ennek a világpolgári irányzatnak volt a legkifinomultabb képviselete, ugyanúgy, mint az osztályharcos nevelésű tömegfront hasonló irányzatú mozgalmával, a marxizmussal. De szembehelyezkedik ezen irányzat ösztönös hordozójával, a zsidósággal is, amelynek problémáját végleges és átfogó megoldáshoz akarja juttatni.

Pozitív oldalról nézve ez a nacionalizmus az egyes nemzetek jogainak kölcsönös tiszteletben tartására neveli az új nemzedéket. Bizonyára előállnak majd a jövőben is eltolódások a nemzetek között, a népi erőknél, a munkakedvnek, a szorgalomnak, a szellemi és fizikai tehetségeknek, a külső körülményeknek különbözőségei az egyes nemzetek erőit különböző mértékben fogják fokozni vagy csökkenteni. Talán megtaláljuk a nyitját, miképpen kell a bekövetkező eltolódásoknak megfelelően a nemzetek és államok egymásközi viszonyában az uralmi, területi, gazdasági módosításokat vérontás nélkül végrehajtani, de ha nem, annyit mindenesetre meg tudunk tanulni, hogy az egyes háborúk végén a nemzetek mélyében rejlő valóságos erőtar-

talékok figyelembevételével és a nemzetek becsületének kímélésével hozzuk létre nagyobb tartósság reményével az új nemzetközi rendet.

2. *A közösségi gondolatnak előtérbe nyomulása az egyéni érdekekkel szemben.* Alapja ennek az az erkölcsi tartalmú felismerés, hogy az embernek a közösséggel, tehát elsősorban saját fajtájával, nemzetével szemben vannak kötelezettségei, amelyeknek teljesítése rangban megelőzi egyéni vágyainak, törekvéseinek kielégítését. A törvényt a közösség érdeke szabja meg és nem az egyén önzése. Jó és kíváncsú az, ami fajtánk és nemzetünk minél több tagjának erkölcsi, szellemi és anyagi emelkedését szolgálja, lelki fejlődését megalapozza, életküzdelmét könnyíti, nem pedig az, ami az egyesnek – mások rovására – nagyobb hatalmat, magasabb fokú jólétet nyújt, vagy akár szellemi javak habzsolására nyújt lehetőséget.

Nem jelent ez a közösségi gondolat falanszteri szürkéséget, nem jelenti az élet-színvonalnak sivár egyenlősítését. Az új világ társadalmá is tagolt társadalom. Az elit és a tömeg problémájára nem az a válasza, hogy az egy fejvel kiemelkedők lenyakazásával elégtételt ki a tömeget és azután majd néhány zsarnoknak a hatalom polcára ültetése pótolja az elitet és adja a vezetést. Azt sem fogadja el válaszként, hogy elsősorban az elitet kell ápolni és aztán rá lehet bízni, hogy saját jól felfogott érdekében valamiképpen kielégítse, azaz inkább lecsillapítsa a tömeget, mert ebből csak szűkmellű klikkuralom nőhet ki. Válasza kizárólag az lehet, hogy a nemzet népi erőinek roppant tartályából egészséges elvek alapján történjék a tudásban, erkölcsben, felelősségérzetben, nemzeti érzésben egyaránt kiválóak folyton megújuló szelekciója olyképpen, hogy vezetők és vezetettek közt eleven, lüktető áramlás legyen, az elit állandóan egynek érezze magát a tömeggel, a tömeg meg saját jobbik énjének megtestesülését tisztelje a vezetőkben.

Új világ és kasztszellem – tűz és víz. A kasztszellemben ott pusztít a gőgnek társadalmi mérge, amely egy vélt felsőbbtség hamis hitében az élet vizsgáját feleslegesnek tartja. Az új világ ezen a vizsgán mindenkit végigfuttat, de a közösség érdekében a vezetésre termettséget akkor is készséggel elismeri, ha öröklött tulajdonságokon épül fel. Az új eszme elismeri, sőt hirdeti az öröklött tulajdonságok letagadhatatlan létezését, ezzel tehát elismeri azt is, hogy a vezetésben gyakorlott családok leszármazói könnyebben rendelkeznek olyan különleges tulajdonságokkal, amelyek a vezetők helyes kiválasztásánál előnyösen esnek a latba. Érthetetlen ezért, miért találkozunk azokban a rétegekben, amelyeket ma vezető, uralkodó rétegeknek mondanak, annyi aggodalommal, tartózkodással az új világgal szemben. Hiszen bizonyára ép az erkölcsi érzékük, ragaszkodnak fajtájukhoz, van bennük annyi igaz

hazafiság, hogy maguknak és fiaiknak vezető szerepet csak az esetben igényelnek, ha e szerepet jobban tudják betölteni, mint mások. Öröklött tulajdonságaik nagy előnyt jelentenek számukra, de ezeket ki kell fejleszteniök és a vezetők kiválasztása során meg kell mérkőzniök azokkal, akikben a vezetés tehetségének isteni szikrája a nemzedékek során először gyúlt lángra.

Szembeszáll az új világ a rossz értelemben vett tömegember irigységének értékpusztító lázámaival is. Nemzet csak úgy tud élni, társadalom csak úgy tud eredményesen dolgozni, ha a természet tanulságait magáévá teszi. A legnagyobb tanulság pedig, hogy a szervezetnek nevéhez híven szervesnek, tagoltnak, differenciáltnak kell lennie, erkölcsi, szellemi és fizikai érték szerint éppúgy, mint munkakör és hivatás szerint. Egészséges tömegeből egészséges princípiumok szerint kiemelkedő egészséges vezetők: ez az új idők hatalmas erkölcsi tartalmához egyedül méltó válasz az elit és tömeg problémájára.

3. *A vérségi kapcsolaton alapuló természetes közösségek, a család, a faj, a nemzetiség tisztelete és védelme.* A természet, az élet egyszerű tanulságainak tisztelete csendült ki már az előző két pontból is. Hogy a közösségi gondolathoz az egyszerű ember is eljusson, hogy a nemzetet a maga jelentőségében megértse és átérezze, hogy a társadalmi újjászületés vágya ne torzuljon jakobinus forradalomná, segítségül kell hívunk a vérségi, a faji összetartozásnak ösztönös érzését. A vérség kapcsolata tudatossá téve, megneemesítve, hatalmas társadalmi építő erő. Ez a felismerés egyik legjellegzetesebb vonása az új világnak. A legegyszerűbb vérségi közösségen, a családon, majd a törzsen, a fajtán keresztül a nemzettestet biológiai szempontok figyelembevételével ápolni, összetartani, a közösségi élet egyik alapjává tenni: az emberi együttélésnek olyan szabálya, amelynek alkalmazása nélkül a test és a lélek dualizmusán felépülő jobboldali gondolatról beszélni sem lehet.

Állam, nemzet, faj viszonya különösen nehéz kérdés ott, ahol a természet törvényei és a történelem tanulságai az államterületet úgy rajzolták meg, hogy nem esik egybe a nemzeti települési területtel. Még kuszáltabbá válik a kép, ha a nemzetet alakító tényezők közül hiányzik az egységes fajiság, vagy legalább is nem alakult ki egymással keveredett különböző fajoknak évszázados együttéléséből, vérkeveredéséből, sorközösségéből és szellemi egymásra hangolódásából olyan egységes fajta, amelyet eredeti alkotó faji csoportjaira szétbontani többé nem lehet. A mi helyzetünk ebben

a vonatkozásban különösen kényes. A törökdúlás után elnéptelenedett Alföldre és lankás vidékekre betelepülő különböző népiségek és az ősi magyarság vérkeveredése vagy elmaradt, vagy nagyon is rövid ideig tartott, hogysem egységbe olvadt magyar fajta tölthetné ki az ország területét. De régebbi, több évszázados zárt települések is megőrizték a Kárpátok medencéjében népi különállásukat. Kialakult a politikai nemzet fogalma, amely különböző népiségeket fogott át és tartott össze a sorsközösségnek, az ebből eredő közös feladatoknak, az egymásra utaltságnak és az egymástól elszakadni nem tudásnak láncáival. Természeti alapjaként pedig ott állott az olasz fajelméletben is tényezőként elismert „ambiente”, a közös éghajlatnak, a közös tájnak, a magyar föld ugyanazon vitamindús terményeinek a testalkatot, magatartást, idegreakciót, szellemi tevékenységet, nemzedékről-nemzedékre egyre jobban összehangoló hatása.

A politikai nemzetnek hatalmi, társadalmi és gazdasági célkitűzéseit, életritmusát a számban is, de különösen súlyban vezető réteg, a magyarság határozta meg. Az ő vállain nyugodott az államvezetés terhe, ő szabta meg a célokat, amelyekért az államterületnek és népességének erőit latba kellett vetni. Az itt élő népek együttesének közösségi életét a magyarság valóban irányította és vezette. A világháborút megelőző néhány évtizedben azonban kettős változás, mondhatnók törés állt be. A liberális-kapitalista társadalmi és gazdasági rend mindinkább szétzilálta a magyarság vezetésre hivatott rétegeit; a zsidóság asszimilációs lázban égő része a sovinszta magyarkodás szellemét lopta be az igazi vezetési képességekben meggyöngyült magyarságba. Ugyanakkor külpolitikai tekintetben a magyarság kénytelen volt tűrni, hogy a monarchia keretében céljait mások szabják meg és sajátos magyar céljai legfeljebb sovány kompromisszumokban jussanak félig-meddig érvényre. Nagy nemzeti türelempróba volt ez hatalmpolitikai vonatkozásban és bizony nem lehet csodálni, hogy a sovinszta hazafiaskodás a 30 milliós magyarság asszimilációs ábrándképével háttérbe szorította az évszázados nemzetiségi tolerancia bevált és a Deák-féle nemzetiségi törvényben új – s akkor korszerű – alakot öltött eszméjét. A magyarság nem tudta a maga állami és nemzeti céljait szuverénül megszabni és a célokhoz vezető utat maga meghatározni, nem voltak meg tehát a kezében azok az eszközök, amelyek vezetési szerep betöltéséhez múlhatatlanul szükségesek. A magyar politika egyre vicinálisabb vágányokra tolódott át, horizontja megszűkült, nem tudta magával ragadni, vinni az itt élő nemzetiségeket, mert magának sem volt szárnyalása.

Az osztrák-magyar monarchia beteg nemzetiségi konglomerátuma – a divide et impera elv alkalmazásának ez a pompás talaja – hovatovább beteggé tette a magyar

politikai nemzetet is. Tetézte a bajt, hogy a sovinizmusba szédülő hazafiság egy-két botlása ürügyül szolgált a nemzetiségek centrifugális erőinek kifejlesztésére, amelyek végül is a trianoni robbanás áldozatává tették az ezeréves otthont.

Tanulság mindebből, hogy a nemzetiségi kérdés helyes megoldásának keresésénél nem a liberalizmus későbbi évtizedeinek gyakorlatához, hanem inkább régi tradíciókhoz kell visszanyúlnunk. Az új világ mindenben a természet rendjének tiszteletén nyugszik. A liberális individualizmus irányzata afelé haladt, hogy az embereket minden fajta közösségből, családból, fajból, nemzetiségből kivetkőztesse, s nem vette észre, hogy az államnak és az államban élő társadalomnak a természetes közösségi kapcsolatokat nem szabad megsemmisítenie, sőt a felépítésben segítségül kell hívnia. Viszont a régmúltat nem lehet egyszerűen új életre kelteni. A patriarchális eszme csillaga is letűnt. Emberek és emberi közösségek egyaránt felnőttek, öntudatosokká váltak. A tekintélynek újból és folyton ki kell érdemelnie azt a tiszteletet, azt az elismertetést, amelyre igényt tart. Így van a nemzetiségek közötti viszony szabályozásánál is. A magyarságnak ismét vinnie, vezetnie kell az államot és a nemzetet. Határozott célkitűzésekre van szüksége hatalmpolitikai, társadalmi és gazdasági téren egyaránt s ehhez meg kell teremtenie az akaratkialakításnak és a végrehajtásnak a modern élet megkívánta gyorsasággal és szabadsággal működő szervezetét. Tudnia kell, mit akar és tudnia kell akaratát végrehajtani. Ha a magyarság vezetni tudja az állam szekerét, akkor ennek a vezetésnek készséggel alá fogja magát rendelni mindaz a nem magyar fajú, nem magyar nyelvű népiség, amely az ország határai között él. A nemzetiségek népi sajátosságait megsemmisíteni hiábavaló törekvés volna. Éppen ellenkezőleg, e sajátosságok ápolására meg kell adni a józan lehetőségeket. El kell ismernünk, hogy a nemzetiségek fiainak van sajátos kollektív életük is. De e kollektív életnek és megnyilvánulásainak célja nem elkülönülés, félreállítás, hanem szerves bekapcsolódás abba a nagyobb, magasabb rendű kollektivitásba, amelynek vezetése a magyarság kezében van.

A tágabb értelemben vett magyar társadalom gazdasági és szociális vonatkozásban, nemkülönben a hatalmpolitikai célok szolgálatában egységes közület, amelynek folyton akcióban kell állania. Elernyedés, tespedés, várakozás, iránytalanság egyértelmű azzal, hogy megszűnik a közös lobogó alatt való menetelés, hogy nincs közös élet, amely szervesen összefogná, egységbe olvasztaná a faji, nyelvi, hagyományi, népi-kultúrai sajátosságokon alapuló külön nemzetiségi életmegnyilvánulásokat. Ha a magyarság felemelkedik hivatása magaslatára, ha meg tudja látni és láttatni az új Európának új magyar birodalmát, ha össze tudja szedni erőit, szervezési készségét,

hogy e birodalmat megvalósítsa, akkor nincs aggodalmam, hogy nemzetiségeink készséggel bele fognak illeszkedni a nagy közösségnek egységes életritmusába. De ha nem tudjuk ezt az új, korszerű magyar birodalmat kitervezni és felépíteni, annak egykönnyen szétfúllás, kifelé kacsintgatás, szétesés lehet a következménye.

Hogy ebben az egységes akarattól és végrehajtási készségtől áthatott magyar birodalomban minő jogállást, milyen gyakorlati lehetőségeket biztosítunk nemzetiségeinknek, nyelvük, hagyományaik, sajátos népi művelődésük ápolására, – hogy ez az egyesületi jog kereteiben, avagy művelődési autonómiák alakjában történik-e, amely autonómiák személyi körét és az oda-tartozás szabályait természetesen meg kell állapítani, avagy – zárt települések esetében – területi, kormányzati egységek alakítása kínálkozik-e megoldásnak, mindez olyan kérdés, amelyet alaposan meg kell fontolni és európai távlatba állítva kell megoldáshoz juttatni. Napnál világosabb azonban, hogy a magyarság és a nemzetiségek sokkal könnyebben fogják e munkát elvégezhetni, ha az államot összetartó közös feladatok és célok fentebb jellemzett munkálása megadja az együvé tartozás és szilárd egybekovácsolódás biztonsági érzetét. Ez a teendők sorrendjét is megszabja. A nemzetiségi kérdés eredményes megoldásának előfeltétele, hogy államnak, társadalomnak meglegyenek a maguk egyetemes közösségi céljai, elképzelései és hogy meginduljon az új Európába való bekapcsolódásunknak az a lüktető, lendületes munkája, amely mindennél szorosabb összetartó kapocs lesz Szent István birodalmának népei között.

II.³⁹³

4. *Népi politika folytatása.* Szorosan kapcsolódik ez az irányelv az előzőkhöz. Népi politika nemcsak azt jelenti ugyanis, hogy a népi sajátságok ápolását nemzetiségi vonatkozásban, tehát az államban élő különböző fajú népiségek irányában ismerjük el, hanem jelenti ennek a gondolatnak a mélységek felé való alkalmazását is. Jelenti tehát a népi kultúra elemeinek feltárását, tudatosítását, megbecsülését és a magas kultúrának ezekhez a népi gyökerekhez való kapcsolását. A népi nyelv, irodalom, ének, zene, tánc, a színek és formák játéka, a munkának és a pihenésnek hagyományos alakjai, szokások, mondások, gondolatmenet és gondolkozási formák, erkölcsi magatartás, az igaz, szép és jó értékelési skálái egyaránt feltárára, rendszerezésre, megbecsülésre, ápolásra várnak, de egyben nevelésre, irányításra is szorulnak. Fontosságban felér ezzel a nemzettest biológiai szempontok szerinti ápolása, nemcsak

a népbetegségek ellen való küzdelem, hanem tudatos egészségügyi, fajvédelmi irányítás és vezetés is, szóval mindaz, amit biológiai szempontokkal is alátámasztott családvédelmi és népvédelmi politikán értünk. Népi politika nincs gazdasági megalapozás, nincs egészséges kisegyzisztenciák százezrei nélkül, szerves tartozéka tehát a földbirtokmegosztásnak népi irányú átalakítása. De a népi politika felöleli egyben a népi egység gondolatának érvényesülését is, vagyis egyrészt azt, hogy vezető réteg és vezetettek közé ne meredjenek társadalmi válaszfalakként régi és friss balítéletek, gátlások és megnevértések, másrészt, hogy legyenek intézmények, amelyek az új generációban a népi egység kialakítását vannak hivatva előmozdítani, mint a munkaszolgálat és a társadalmi különbségeket nem ismerő ifjúsági szervezetek. A vezető rétegekbe emelkedés útjából a népi politika eltávolítja a mesterséges akadályokat, hogy jellem és értelmi képességek, párosulva megfelelő fizikai adottságokkal, a vezető rétegekbe jutásra nyissák meg a lehetőséget.

Nem állhatom meg, hogy e ponton ki ne térjek a gazdasági megújulás személyi vonatkozásainak egyik fontos részére. Amiként a hegyek mélyében a feltáratlan érctelepek, úgy szunnyadnak a falu népének néma százezreiben a gazdasági tehetségek. Parasztágunk tekintélyes részét kemény céltudatosság, szorgalom, igénytelenség, kockázatvállalás, az újrakezdés bátorsága jellemzik, szóval olyan tulajdonságok, amelyek egy szerencsétlen társadalmi felfogás és az urizálást dédelgető álmagyar irodalom hatása alatt jórészt veszendőbe mentek régi középosztályunkból. Ezért a zsidókérdés gazdasági részét nem lehet másképpen megoldani, mint olyan népi politikával, mely éppen a gazdasági posztokra teszi lehetővé a friss népi erők előretörését.

5. *A munka és a tőke viszonyának gyökeres revíziója, a munka elsőbbsége.* A gazdasági élet tengelyévé a munka válik. Nem élünk a világ olyan helyén, hol a datolyapálma alá fekehtnénk és várhatnók, míg a természet erői a gyümölcsöt a szánkba pottyantják. A föld termőereje, a természet körforgása, a föld mélyében rejlő kincsek, mind az Úristen ajándékai, ami ezen kívül gazdasági értéket teremt, az mind munka. Ősök munkája az a tőke is, amellyel a mai termelés folyik. Erre a tőkére, amely felhalmozódott munka eredménye, éppúgy, mint a tőkegazdálkodási termelési rend mérnöki, pénztechnikai és egyéb vívmányaira az új termelési rendnek is szüksége van, persze módosítva, átalakítva, a maga képeére és hasonlatosságára idomítva: de a lényeg, a cél: minden munkaerőt produktív munkába állítani, – minden egyéb csak e tengely körül forog. És ez kifejezésre jut a munkának társadalmi és gazdasági helyzetében, tehát erkölcsi megbecsülésében és anyagi ellenértékének meghatározásában.

Család nincs a családról való gondoskodás nélkül, nincs a jövőre való gondolás nélkül. A takarékoságnak és az egyéni tőkének lesz hát szerepe a jövőben is. De a társadalmi berendezkedés folytán, amely a munkát helyezi előtérbe, a munkaerő kihasználása magának az új társadalomnak alapvető célkitűzése. A család, az utód biztonságát elsősorban ez az új közösségi rend adja meg, s ezért a családfőnek a családról való gondoskodása mérsékeltebb keretek közé szorulhat.

Tőke marad egyéni és közületi rendelkezés alatt egyaránt, de megtörténik a szakítás azzal a felfogással, amely összetéveszti a tőke tulajdoni megoszlását a tőke funkcióival, amely a tőke pusztulásáról beszél ott, ahol egyesek kezéből kiesik, és nem nézi azt, hogy ugyanaz a tőkejóság, vagy más azzal egyenértékű tőkejóság ugyanakkor funkcióba lép, de olyképpen, hogy másoknak, sokaknak, esetleg a közületnek rendelkezése alatt áll.

Az egyéni kézben végbemenő nagy tőke-akkumulációk napja leáldozott, előtérbe lép a kisember áldozatos takarékosága, melyet egy tökéletesebb hiteltechnika hatványoz meg erőiben.

6. *A szociális igazság érvényesítése.* A szociális fejlődés és kiegyenlítés szolgálata – a szociális igazság érvényesítésének és nem a jótékonykodásnak a jegyében – egyik legjellegzetesebb vonása az új rendnek. Folyik ez az emberek és emberi tevékenységek értékelésének új rendjéből, amely a közösségnek, tehát a nemzetnek tett szolgálat hasznossága szerint állítja fel a maga értékelési sorát. Különbségek mindig lesznek az emberek között, megszolgált különbségek elismerése nélkül szerves társadalmi élet el sem képzelhető; de a jövedelem- és vagyon-megoszlás terén a kirívó egyenlőtlenségeket fokozatos, céltudatos politikával vissza kell fejleszteni. A legközelebbi évtizedek gazdasági és szociális erőfeszítései arra fognak irányulni, hogy a legszélesebb népi rétegeknek nyissák meg a szellemi, erkölcsi és anyagi emelkedés lehetőségét. Ennek a törekvésnek a konzekvenciáit határozott céltudatossággal vonja le az új rend; levonja az iskolapolitika, a művelődési politika, a szellemi irányítás, az árpolitika, a hitelnyújtás, a termeléspolitika (szabványosítás), az adópolitika, bérpolitika (családi bérek és fizetések rendszere) minden területén. A lelki sebeket, amelyeket az egyik oldalon a kasztszerűség, gőg és lenézés, a másik oldalon pedig a tömegembernek nevezett rétegek irigysége és elvakultsága ütött, csak ezen az úton lehet behegeszteni. Nem elég a faji érzés felébresztése, nem elég a sorsközösség tudatosítása, társadalompolitikai alátámasztás nélkül, a szociális igazság követelményeinek érvényesítése nélkül a népi egységben összeolvadást nem lehet elérni.

7. *Hivatások szerint tagolt gazdasági munkarend.* A társadalmi munkának, főleg

gazdasági vonatkozásban rendre van szüksége. Ezt a rendet nem biztosítja a tőkének és a vállalkozásnak korlátlan uralma a termelési tényezők fölött, ez a rend nem lehet a liberalizmusnak az egyéni erők képzelt összjátékára alapított úgynevezett rendszerre. De nem lehet a kései kapitalizmusban kialakult osztályharcos szembenállás hintajátéka sem, a szembenálló táborok szüntelen politikai és gazdasági csatározása, amely végeredményben a munkafegyelmet ássa alá és azokra a bomlási tünetekre vezet, amelyek a francia demokrácia bukásában és azt megelőzőleg a weimari Németország tehetetlenségében jutottak szembetűnően kifejezésre. Az új rend itt ismét a természetes és egyszerű megoldáshoz nyúl. A társadalomnak tagoltságra van szüksége, hogy a gazdálkodás rendben folyjék és ez a tagoltság legtermészetesebben a gazdálkodásban elfoglalt szerep, tehát a foglalkozás, a hivatás szerint alakítható ki. Ezt hirdetik a pápai enciklikák, ez valósult meg az olasz korporációs rendszerben és ugyanez az elgondolás érvényesül a német gazdasági élet berendezésében is. Lehetetlen fenntartani azt a helyzetet, ahol az államhatalom irányítást vár a munkaadók törvényes, még inkább azok szabad érdekképviseleitől. Lehetetlen fenntartani a munkásnak a függését baloldali szakszervezetek kényétől-kedvétől. Lehetetlen, hogy a gazdasági életet tőkés, vállalkozó, érdekképviseleti bürokrácia, szakszervezeti titkárságok rángassák jobbra-balra s az államhatalom csak a bölcs kiegyenlítés sokszor hiábavaló és legtöbbszörre elkésett szerepére vállalkozzék. Keménykezű irányításra van itt is szükség és élesen kirajzolt szervezetre, amelyet célszerű kizárólagossági joggal felruházni, és amelyben azután érvényesülést kell engedni a hivatási szervezetben megnyilatkozó szakértő autonóm erőknek. Az összhangot mindig az összeség érdekeit képviselő államhatalom köteles biztosítani és pedig nemcsak a már megtörtént hibáknak utólagos kiigazításával, hanem állandó érintkezéssel, tapintatos befolyásolással és céltudatos irányítással.

8. Szükségszerű folyamánya e társadalmi berendezkedési elveknek, hogy *erős és állandósult központi hatalom* tartsa kezében az államvezetést és a társadalom kulturális, gazdasági és szociális életmegnyilvánulásainak irányítását. Az új állami berendezések jellegzetessége a kormányzatnak, tehát a végrehajtó hatalom letéteményesének nagyobb függetlensége a törvényhozói hatalomtól, amiben kifejezésre jut és szankcionálódik az a folyamat, amely az állami élet súlypontját a törvényhozói hatalomtól a végrehajtó hatalom felé tolja el. Lehetetlenség céltudatos gazdaságpolitikát, társadalompolitikát, művelődési politikát folytatni, ha annak irányai a parlamenti számarányok esetlegességeitől függenek. Nemcsak az irányváltások ténye, hanem már maga az irányváltások lehetőségétől való félelem, vagy az arra speku-

lálás sírásója a hosszú látra tervezésnek és a céltudatos végrehajtásnak. Kell azonban, hogy a központi hatalom fel legyen szerelve a szakértelmen kívül a korszerű szervezettség minden vívmányával. Előtérbe nyomul tehát a szakszerűséget, az irányítást, a következetes végrehajtást és az ellenőrzést biztosító polgári vezérkar gondolata. Fokozott jelentőséget nyer a tisztviselői képzés, utánpótlás és a vezetők kiválasztása. Centralizáció az irányításban és ellenőrzésben, decentralizáció a végrehajtásban, ennek megfelelően gazdasági téren a hivatási rendek szerveinek bekapcsolása a közgazgatási munkába, a szociális igazgatásban pedig önkéntes munkaerők közreműködésének nobile officium formájában jelentkező igénybevétele, jellemzői az új állami rendnek.

Elvászthatatlan követelmény a törvényhozó hatalom gyakorlásának, törvényhozói szervek összetételének és működésének mélyreható reformja. A végrehajtó hatalom nagyobb függetlensége a törvényhozó hatalomtól természetszerűen háttérbe szorítja a parlamenti váltógazdaság gondolatán alapuló pártok és frakciók szerepét. A nemzeti akaratot nem annyira a megmerevedő, pártprogramokat doktriner csökönyösséggel képviselő pártok, mint inkább a törvényhozók ismeretei és lelkiismerete alakítják ki. E törvényhozói ismeretek részben helyi, részben hivatási ismeretek lehetnek. Egyrészt a területi együttélésből eredő kapcsolatok és közös érdekek egybefűzte csoportoknak, másrészt a hivatások szerint együvé tartozó csoportoknak képviselői fogják tehát egy vagy két tanácskozó testületben a nemzeti akaratot kialakítani. A nemzeti önkormányzat, az alkotmányosság, amelyre olyan büszkék vagyunk, csak akkor lesz élő valóság, ha a változó korok változó igényeihez alkalmazkodik. Az alkotmányban a szellem a lényeges, a történelmi alkotmány nem egyéb, mint a történelem folyamán változó formában kitapintható nemzeti akarat megnyilvánulásának a viszonyokhoz, a helyzethez mindig ruganyosan alkalmazkodó lehetővé tétele. Aki a formákhoz ragaszkodik, a lelket öli meg benne. Az 1848-ban megalapozott formákhoz való ragaszkodás nem az alkotmányhoz való ragaszkodást, hanem azon korszak társadalmi és gazdasági rendszeréhez való ragaszkodást jelenti. Ez a rendszer pedig leáldozott, és épp az alkotmányosság és a nemzeti önkormányzat érdekében alkotmányjogi kifejezési formái is revízióra szorulnak.

Az állam irányítói kell, hogy a nemzet konszenzusára támaszkodjanak. Érett nemzetet meg kell győzni, s ezért a szellemi irányítás, a nevelés és felvilágosítás és ennek révén a nemzet lelki egységének megóvása és megszilárdítása kimagasló fontosságot nyernek.

9. *Tervszerűen irányított gazdálkodás az egyéni nyereségen és a piaci ármechaniz-*

muson felépülő liberális tőkegazdálkodás helyett. Nem jelenti ez, hogy az egyéni gazdasági tevékenység ezentúl a kapott parancsok végrehajtásában merül ki. Jelenti ellenben kereteknek a megszabását, amelyeket kitölteni az egyéni gazdálkodásnak a feladata, és amely kereteken belül a leleményesség, a tudás, szorgalom meg fogja teremni a maga gyümölcsét. Lesz bizonyára a gazdálkodásnak – mint ahogy mindig volt – olyan köre, amely közületi kezelés vagy merev irányítás alatt áll, például kényszerártársulások, termelési kontingensek és hasonló megkötések alakjában. Minden valószínűség szerint ez a kör bővülni fog és alapvető gazdálkodási tevékenységek, mint például az energiagazdálkodás, vagy bizonyos standard tömegcikk előállítás is ebbe a körbe fognak bevonatni. Meg kell szűnnie továbbá az egyéni gazdálkodásban még oly gyakran tapasztalható fegyelmezetlenségnek, mely néha tudva-akárva, néha tudatlanul, szembehelyezkedik a közületi szükségletek (és pedig nemcsak a közületi, állami, városi stb., hanem a fontosabb tömegszükségletek) fedezésének leghelyesebb módzataival, nyilvánuljon meg ez a szembehelyezkedés akár a földnek vagy termelő eszközöknek paragon hevertetésében, akár a gazdaságosság követelményeinek figyelmen kívül hagyásában, akár munkaadók vagy munkavállalók antiszociális, illetve közösségellenes magatartásában.

Az irányított nemzeti gazdálkodásokon épül majd fel az *a nagyvonalú nemzetközi gazdasági együttműködés*, amelynek tervszerűsége a földrajzi, gazdasági, népi és történeti adottságokon fog nyugodni. Világos, hogy ennek is megvan a maga természetes útja, előbb ki kell alakulnia s talán a közeli időkben a körülmények hatása alatt hamarosan ki is fog alakulni a regionálisan összefüggő államoknak, majd az európai államoknak gazdasági szolidaritása.

Az új gazdasági világ működését még nem látjuk világosan, de annyit sejtethünk belőle, hogy a régi liberális-kapitalista gazdasági rendnek számos alapvető fogalma vagy értelmetlenné válik, vagy lényegesen változott értelmet nyer. Váltóárfolyamok, deviza-átutalás és az aranyvaluta rendszer sokféle sallangja talán csak gazdaságtörténeti tankönyvekben fognak majd szerepelni. A gazdálkodás vissza fog térni egészséges alapjaira, a legkedvezőbb termelési feltételek felkutatására és érvényesítésére s a termelés, valamint a fogyasztás minél egyszerűbb, minél közvetlenebb egyensúlyozására. A javak termelésének és értékesítésének, a szükségleteknek és a fogyasztásnak ebben a tervszerű összehangolásában milyen más jelentőséget fognak nyerni a vámkérdések is!

10. Mindezeknek a mélyén erkölcsi vonatkozásban az egyén és a közösség viszonyának gyökeres változása rejlik. A liberális tanítással szemben, hogy az egyéni javak

összességéből áll elő a közjó, itt más tétel áll: *az egyénnek a közösség alá rendeléséből, az áldozat vállalásából áll elő a közösségnek a java és a közösség javán keresztül nyílik meg a benne élő egyén boldogulásának igazi, tartós biztonságot nyújtó útja.* Ehhez az alárendeléshez persze *fegyelem* kell. Kell lelki magatartásban és külső megnyilatkozásban egyaránt az áldozat és fegyelem szellemét megtestesítő katonás életforma, kell háborúban éppúgy, mint békében heroizmus, tehát lemondás, önlegyőzés és a küzdelemnek vállalása. Nem annyira a külső fegyelmezés, rendtartás eszközei, sokkal, de sokkal inkább a lélek belső fegyelme, a meggyőződésből, átélésből fakadó *odaadás* adják az új rend összetartó erejét. Mindez nagy belső reformot, nagy belső megtisztulást igényel, amely csak a léleknek mindenek végső okához, az Istenséghez való kapcsolásában találhatja meg igazi indítékát. A *tekintély* elve, mely a felvázolt irányító gondolatokat végigkíséri, így kap szilárd őstalajt maga alá. Nincs tehát okunk félteni az új idők igazi szellemétől az istenhitet és a vallásosságot. Vannak talán fájdalmas ütközések, de a történet mélyén meg lehet hallani az új világ lelkének összecsendülését az örök igazságkeresés lelkével.

Íme: ezek az új irányító eszmék, amelyek nyomán el kell indulnunk. Ez a magyar történelem parancsa, magyar hivatást csak ezeknek a gondolatoknak valóra váltásával tölthetünk be az új Európában. *Összefüggő egészet* alkotnak ezek az irányító eszmék, válogatni köztük, egyiket-másikat elfogadni, másokat ismét elvetni nem lehet. Különösen torz és veszélyes kísérlet volna a külsőséges formákat ellesni, tekintélyuralmat mímelni a belső tartalom őszinte és maradéktalan vállalása nélkül, – e mímelésből csak színpadi produkció válhatnék, operett vagy tragédia. De nem látom, hol volnának olyan pontok, amelyeket ösztönös magyarságunk és évezredes kereszténységünk nem tehetne magáévá. Lesznek szép számmal, lesznek közöttünk, akiknek egyéni, családi lemondást, anyagi vagy társadalmi áldozatot jelent az új útra lépés. De ez kisebbség. És amellet e kisebbség, ahogy mondani szokták, elit. Az elitnek pedig legfőbb kötelessége az önzetlen szolgálat, történelmi fordulópontokon pedig az önfeláldozás. Akkor lesz életük örök, akkor lesz példájuk jövő generációk felrázója, csillaga és irányítója, ha elit-voltuknak ezt a parancsát megértik. A nemzet megérti a neki szóló parancsot s minthogy élni akar, az új útra rá fog lépni. Nem fog neheze esni sem neki, sem pedig a Vezérnek, aki húsz éve, hogy elsőnek tört csapást abban az irányban, amerre most az új Európa útjai futnak.

Az új világ formálásához nagy *hit* kell. Vezetők és vezetettek hite egyaránt.

Vezetni csak azok tudnak, akiknek hitük van, akik nemcsak eszükkel értik, hanem szívükkel érzik és ösztöneikkel átélik az új Európának és benne a készülő új Magyarországnak a hívását, akik ezt a hegyet mozgató hitet a vezetettekben, a nemzet millióiban ébresztetni és ébren tartani tudják.

Az örök magyar hivatás új feladatok elé állít. Ezeket az új feladatokat az anyagiasság béklyóiból kiszabaduló új vezető nemzedék fogja végleg megoldani, szerzetesi szigorral végrehajtott közeleti tisztasággal, mélységes magyarsággal és új európaisággal. A magyar léleknek azzal a tűzével, amelynek lobogását az 1940-ik esztendő égis nyúló lángoszlopai között is észre kell, hogy vegye az emberiség.

[002] Szemelvények a nemzeti szocializmus eszmeköréből

(...)

Előszó³⁹⁴

E néhány sort sajtó alá bocsátom, mert ezen út látszik előttem legcélszerűbbnek, hogy a nemzetiszocializmus ellen felhozott egyik-másik támadás ürességére rávezet-hessek, bepillantassam azokat a mi eszmevilágunkba és magyar szívünkbe, akik azt hiszik, hogy mi is csak „politizálunk”, akik komoly figyelmet mozgalmunknak nem szántak, mégis a kritika jogával élni akarnak, közben pedig levegőbe böknek. Talán ha véletlenségből e pár lap kezébe kerül ilyen honfiaknak, érdemesnek fogják tartani mélyebben bepillantani a nemzeti szocialista irodalomba, hogy aztán kritikájuk alaposabb legyen. Mi, nemzeti szocialisták tudjuk, hogy szervezetünk ellenállhatatlanul és kronométerszerűen halad előre – legjobban örvendünk annak, hogy táborunk immár tekintélyes része azokból áll, akik eddig szociáldemokraták voltak, és a mi mozgalmunkban megtalálták azon tábort, mely érdeküket legalább is annyira, de mindenesetre őszintébben kívánja és fogja védeni, mint a nemzetközi faji érdek gárdája – amellet a kenyérküzdelem fejében nem követeli a munkásságtól legszen-tebb vallási és emberi eszményei feláldozását, és magának a munkásságnak kezébe adja sorsa jobbra fordítását.

A SZERZŐ

(...)

Nemzeti szocializmus és egyház³⁹⁵

Formailag sem a római katolikus, sem a protestáns egyházak nem találhatnak ki-fogást a nemzeti szocializmusban. Maga az evangélium az ideális szocializmus tana, maga az evangélium határozza meg a magánvagyon legkimondottabban, mint Isten által az ember kezelésére bízott földi javakat. Az egyház szemszögéből sem enged-hető a vagyonnak a felebarát kárára való használata.

Az egyház elve hogy: pénz nem szül pénzt, ezzel állást foglal a kamat kérdésében is oly értelemben, hogy a pénz csak a termeléssel kapcsolatban és a termelésből ki-folyólag jogosult haszonrészesedésre, nem pedig önmagában. Ott tehát, ahol a ter-

melés nem haszonnal jár, hanem kárral, a pénz a kárban is osztozik, holott ma nyerségre tart igényt önmaga bekapcsolódása által, tekintet nélkül a ráfizeteses üzemre.

Az egyház üldözi az ultranacionalizmust. Vannak ennek is különböző megnyilvánulási alakjai. Más azon ultranacionalizmus, amely talán erkölcsi és vallási igazságok fölé akarva helyezkedni, új erkölcsi tantételeket állítana fel tiszta faji alapon, vagy ellenszegülve annak, hogy a vallási tantételek nemzetközi voltak miatt tovább is szabadon hirdettessenek, elvégre az abszolút igazság csakis egy lehet, ennek kutatása tehát mindig nemzetközi volt és nemzetközi kell, hogy maradjon. Elképzelhető olyan ultranacionalizmus is, mely nem engedné meg a hívőknek nemzetközi egyházfő alá rendelését vallási és erkölcsi dolgokban. Ez valóban oly ultranacionalizmus volna, amely méltán kihívná minden egyház rosszallását.

A nemzeti szocializmus nacionalizmusa távol áll ettől. És ha meg is történt, hogy egyik-másik szocialista vezetőember e téren, úgy mint Németországban szónoklatokban és irodalomban vétett (Rosenberg: *Mythus des XX. Jahrhunderts*), úgy ez nem felel meg a párt hivatalos álláspontjának.

Sajnos a tények mutatták, hogy úgy Mussolini nemzetépítő munkájának, mint Hitler nemzetiszocialista mozgalmának egyfelől a liberálizmus állt ellen, másfelől az egyházak. Mégis ma a béke a Szentszékkal helyre van állítva, ami olasz részről Mussolininek és nem Don Sturzonak köszönhető; mégis ma Németországban is kénytelenek belátni, hogy Hitler sok jót tett és ugyanazok, akik benne a keresztény morál sárba tipróját gyűlölték, kénytelenek most belátni, hogy a centrum teljes hatalmában még arra sem volt képes, hogy a sajtópornográfia és a nuditások ellen egy lépést is tegyen, míg Hitler legelső cselekedeteinek egyike az erkölcsi szenny kiirtása volt.

A nemzeti szocializmus egyenesen keresztény intenció szerint áll azon állásponton, hogy a papság ne fejtse ki kimondottan politikai ténykedést, ellenben vesse latba teljes tekintélyét és tudását a népnek otthon és a templomokban való jellemnevelésére. Róma mai nyílt állásfoglalása az, hogy a papság, mint a lelki élet vezetője, a családban, iskolákban és templomokban, a társadalomban nevelje ki azon férfiakat, akik majdan a civilek sorában mint hű katolikusok állják a politikai harcot. E téren igen szép eredményt mutat fel a hollandi, bár számszerűleg kicsi tábor és gyakorol annyi befolyást a politika szellemére, mint amennyit a Centrum Németországban kiegészítő politikájával gyakorolni nem tudott, s melynek hosszú éveken át való kormányása alatt a kommunisták száma fertelmesen nőtt. Nem lekicsinylése ez a papságnak a nemzeti szocializmus részéről, ellenkezőleg, teljes felismerése nagyra hivatott-

ságának, államéleti népnevelési nagy fontosságának annyira való méltatása, hogy ezen nagy feladat meg nem tűr olyan ténykedést, amely a papságot ettől elvonja, különösen akkor nem, midőn a papi talár a politikában sokszor oly helyzetekbe kerül, amelyekből nehezen jut ki az őt megillető makulátlansággal. Azért is követeljük az alsó papság fizetésének rendezését és módot kívánunk nyújtani nekik, hogy önzetlenül és tisztán fáradhasson nagy hivatottságában a nemzet, a népnevelés érdekében anélkül, hogy ezen működésében gazdasági vagy politikai gondok zavarják.

Az egyház a felebaráti szeretet jegyében sem támaszthat komoly kifogást e nemzeti szocializmus ellen. Mert ha tény is, hogy a nemzeti szocializmus különbséget (*Sic!*) tesz a nemzet tagja és a vendégjogot élvező között és ezen különbséget (*Sic!*) esetleg az általános jogegyenlőség ellenére állítja fel, úgy megvan épp a felebaráti szeretetből kiinduló alapja ennek is. Maga a felebaráti szeretet törvénye is azt írja elő, hogy szeresd felebarátodat mint tenmagadat. Tehát mint magamat. Először magamat szeretem, nemzetemet és ha nemzetem életét biztosítottam, ennek életérdeke határáig szerethetem mint felebarátomat bármely fajt ... kínait, négert, zsidót, zulukaffert. De ha az a kínai, néger, zsidó vagy zulukaffer nemzeti életem ellen tör és nemzetünk birodalmát a maga részére ki akarja sajátítani, akkor a felebaráti szeretet alapján jogos vagyok a legkeményebben eljárni vele szemben, mert először saját nemzetem szeretem és mint magyar védekezem az ellen, aki helyemet el akarja foglalni ... még ha el is hiszem, hogy magyar nyelvemet – némi zsargon belekeverésével – fenn szabad tartanom.

Maga Róma adta meg a mai kor direktíváit a Rerum Novarum bullában. Ha ma mégis ellenszegülni látszik az eddigi nemzeti szocialista törekvésekkel, úgy csak a küzdelem idejére terjedt ellenszegülése. A nemzeti szocialista rendszer győzelme magával hozza az egyház kibékülését. Megvan ennek is az oka. Mert kézenfekvő, hogy a harc hevében az egyházak érdeke a lelkek kibékítése, a harmónia helyreállítása, hisz minden keresztény vallás egyik célja az emberiség békés együttélésének biztosítása. Maga a harc tehát az egyházak szemében mint éles ellenségeskedés el-lenszenves és nem szabad csodálkozni, ha az egyházak csitítólag kívánnak közre-működni. Nem is tehetnek mást, mert megszűnt a keresztes hadjáratok korszaka és az egyházi fejedelmek ma valóban lelki fejedelmek, akik uralmukat nem fegyverekre, hanem a lelkek nevelése alapjaira fektették. A mai korban az egyházak szempont-jából a harci intervallumok semmi esetre sem kedvező időszakok, viszont a nemzet vezetői tudhatják, hogy a harc épp azért dül, mert ennek eredménye épp oly talaj-előkészítése, amelyen becsület, a vallás és erkölcs szilárdabban fog nyugodni, mint

a mai ingoványon. Az egyházak munkája is könnyebb és mélyebbre hatóbb lesz, ha a nép az örökös megalkuvásból heroikus gesztussal kiszabadítja magát és oly légkört teremt magának, ahol minden szent meggyőződését nyíltan vallhatja.

A felebaráti szeretet eminens kötelessége kell hogy legyen minden eszközzel arról gondoskodni, hogy a nemzet kebelén belül a valóságos keresztény valláserkölcsei alapba bele ne furakodjék a megalkuvás szúja, hogy vallási, erkölcsi, nemzeti ideálok, templomok ideáljaiba be ne hatoljon az örök üzleti szellem, mert Urunk Jézus Krisztus is a felebaráti szeretet legteljesebb érvényesítése jegyében korbácsot fogott azok ellen, akik ideálok helyét profanizálták és „kígyófajzatnak” nevezte azokat, akiknek beszéde nem arra jó, hogy gondolataikat közöljék, hanem ezeket elrejtse.

*Felekezeti és királykérdés*³⁹⁶

A nemzeti szocializmus nem foglalhat álláspontot oly kérdésekben, amelyek kimondott célja – mint közgazdasági és politikai rendszer – bele nem vágnak (*sic!*). Szigorúan elválasztja tehát a felekezeti kérdést és a királykérdést eszmekörétől. Ez nem jelent annyit, mintha a nemzeti szocializmus a vallást feleslegesnek tartaná. Ellenkezőleg, maga a nemzeti szocializmus épp keresztény valláserkölcsei alapon állónak vallja magát. Alapja tehát a krisztusi igazság. De nem foglalkozik egyes felekezetek kérdésével, miután féltve őrzi a nemzet egységét és minden keresztény magyar összefogását a közös ellenség, a zsidó marxizmus ellen. Nem akar állásfoglalás által okozója lenni annak, hogy míg katolikusok és protestánsok kedélyes harcban dúlakodnak, közben a marxista zsidóság alattuk a vermet ássa. Nem akarja elősegíteni annak győzelmét, aki mindég saját előnyére tudta kihasználni a nemzeten belül előálló villongásokat.

Ezen okból nem foglalkozik a nemzeti szocializmus a királykérdéssel sem. Hogy a gyakorlatban a nemzeti szocializmus monarchistikus államforma alapján áll, azt igazolja Mussolini és Hitler mozgalma. Nem alkalmas azonban ma, a mozgalom kezdetén e kérdés élre állítása, miután ez a király személyével kapcsolatos kombinációkat magával vonja és éket üthet a keresztény nemzet összefogásában.

Nálunk Magyarországon tagadhatatlan, hogy úgy a legitimisták, mint a szabad királyválasztók táborában egyenlően hazafias, nemzeti gondolkodású férfiak állnak, ezen értékes nemzeti erőket egyesíteni csak az fogja tudni, aki a királykérdést kihagy-

ja programjából és hívja őket, mindnyájukat egyaránt a tiszta nemzeti érdek táborába az utolsó órában való nemzeti összefogás jegyében, nagy tervek jegyében, amelyek megvalósítása után együttesen és öntelt büszkeséggel fogunk közös akarat alapján királyt koronázni annak az országnak, amelyet nemcsak magyar földrajzi határok vesznek körül, hanem amely tiszta magyar nemzeti mivoltából – az állam tartalmából kifolyólag – belsőleg is magyar és tudni fogja, hogy igazi nemzeti birodalmat ajánl fel oly királynak, aki maga is át van hatva a magyar nemzet öncélúságától és személyében összpontosítani tudja mindazok szeretetét és hódolatát, akik közreműködtek a nemzet feltámadásában.”

[003] Pálffy Fidél lemondó levele

„Magyar Testvér!³⁹⁷

Hubay Kálmán testvérrel a nyilas képviselőtestvérekhez írt levelünkben kijelentettük, hogy

nem leszünk hajlandók tovább annak a pártnak a vezetését vállalni, amelynek ellenállásán a nyilasegység létrejötte megakadt.

Magam részéről egy későbbi és csak saját képviselőtestvéreinkhez intézett levemben a tárgyalások sikeres befejezését sürgetendő határidőt adtam május 1-ig a végleges egység megkötésére, ellenkező esetben nem vállalom a pártunk vezetéséért a felelősséget.

A határidő beállt anélkül, hogy egy táborban volnánk.

Kötelességem szavamat állni.

A mi pártunkon belül nem voltam képes leküzdeni a legtöbb vezetőtestvérnek és sok szervezetnek Hubay Kálmán totális pártvezetése iránt fennforgó bizalmatlanságát.

Egy engem pártalkotmányi úton meg sem illető parancsszerű egységalkotás esetében sok szervezet és a legtöbb vezetőtestvér elégedetlenül, tehát nem belső meggyőződéssel és szívvel, hanem csak vak engedelmességgel követett volna, ami a nyilasmozgalom mai propagandisztikus és primitív szervezési stádiumában nem célravezető. Testvéreink teljes mértékben és valóságban óhajtják az egységet és ennek egyetlen feltétele részükről, Hubay testvér úgynevezett totális pártvezetésének meg-

szűnte azzal szemben annak az elvnek felállítása mellett, hogy a mozgalmat a legtöbb igazolt mozgalmi eredményt elért testvérek irányítják, egy oly vezető testvér neveztesse meg a mozgalmi aktivisták által, aki kifelé és befelé képviseli a pártot és véleményeltérés esetén döntő szava van.

Hubay tv.³⁹⁸ ezzel szemben nem tartja lehetségesnek, hogy ilyen megoldás létrejöjjön és bár hajlandó vezetőtestvéreinknek mozgalmi súlyukhoz viszonyított beosztást adni, nem látja a mozgalom ügyét szolgálva, ha ő felfogása szerinti „totális útról” letér.

Jómagam azon a véleményen vagyok, hogy annak idején a mozgalom legfőbb vezetése úgy is vitán felül fog állni, ami közben történik, annak csak mozgalomépítési jellege van. Etéren pedig oly eminens érdek az egység kifelé és befelé annyira garantálva van a mozgalom lelkének fennmaradása a GYAKORLATI SZERVEZŐK aktivisták munkája által, hogy

„Hubaynál rosszabb embernek” is alávetném magam

ideiglenesen, ha már CSAK ez az EGY akadály áll fenn és a révén többet nyer a mozgalom, mint amit a vámon veszít. Nem állítom azonban, hogy kimondhatatlan jó hatással nem lett volna Hubay tv. kevésbé merev álláspontja ezekben a napokban, annál is inkább, mert netalán indokolatlan háttérbe szorítása úgy is a szervezetek szájába adta volna a hangos felkiáltást: HOL VAN HUBAY?

Ez neki is a legtokéletesebb elégtétel lett volna és csak hatványozottan bizonyított volna érdemessége mellett.

Fentiek értelmében szeretettel búcsúszom nyilas vezetőtestvéreimtől azzal, hogy elsősorban köszönöm azoknak, akiket illet, hűségüket és kitartásukat, eddig is igénytelen személyem mellett: azzal, hogy őszintébb lélekkel fogok a pártvezetőségnek engedelmeskedni, mint aminő lelki meghasonlás állapotában kell vezetni egy mozgalmat akkor, amikor munkatársaim legnagyobb része nem benső meggyőződéssel, hanem csak engedelmességből követne az általam szükségesnek látott úton: azzal, hogy testvéreim között maradok és különösen felsődunántúli testvéreimmel úgy fogjuk egymást benső megértésben ismerni, mint máig és ezen túl is.

Végül azzal búcsúszom, hogy addig, ameddig vezetőtestvéreim pártalkotmányi úton nem gondoskodnak helyem betöltéséről, a mozgalom ideiglenes vezetését pártigazgató testvérünk lássa el.

**Úgy érzem, hogy bármennyire forró nyilastestvériségben és büszkén szolgál-
nám harcunkat az EGYSÉGEN BELÜL Hubay és megannyi vezetőtestvér mel-
lett, olyannyira kellene némán magam elé meredni, ha idők múltán azt kel-**

lene a nyilasmozgalom emlékirataiban olvasni, hogy VELÜK együtt a különjárás miatt ÉN IS EGYIKE LETTEM VOLNA azoknak, akik a győzelmet késleltették, mert bár jót is tettek, a legfontosabb követelménynek az idő sűrgető szava dacára sem tettek eleget, nem voltak elég erősek egységre lépni.

Az én távozásommal eggyel kevesebb lesz azok sorában, „akik miatt az egység nem jött létre.”

BÁTORSÁG TESTVÉREK! A küzdelem halad tovább. A pokol minden baját át kell szenvednünk, széles néprétegek, amelyek igaz magyar életet kerestek mozgalmunkban, nem csalódhatnak és nem fognak csalódni. Talán tovább tart majd a harc és mégis megjön a nyilasegység! Jelen lépésemmel is, ha közvetlenül nem is, de közvetve ezt a célt akarom szolgálni.

Dunakiliti, 1940. május 1.

Pálffy Fidél”

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG LEVÉLTÁRÁBÓL

[004] Főapáti levél 1931-ből

„310/1931. szám

A pannonhalmi főapát koadjutorától

Szigorúan bizalmas!

Főtisztelendő S z e r z e t!

A bekövetkező országgyűlési képviselő választásokra való tekintettel szent Rendünk iránti komoly kötelességemből kifolyólag kérem és figyelmeztetem minden egyes Rendtársamat, hogy minden egyéni politikai akciótól, hangos politikai szerepléstől, megfontolatlan szótól és cselekedettől tartózkodjanak. Nem akarom, de nem is akarhatom Rendtársaimnak egyéni állásfoglalását korlátozni, szabad kezét megkötni, lelkiismeretbeli kényszert gyakorolni. Tisztelem a szubjektív meggyőződést, még inkább a tárgyi igazságot. A tárgyi igazság pedig a mi esetünkben az, hogy Rendünk még mindig élet-halál kérdésekkel küzdök, s éppen ezért függő helyzetben van. Minden könnyelmű szó vagy lépés csak súlyosabbá, sőt válságossá teheti Rendünk helyzetét. Ennek az állapotnak higgadt megfontolásából emelem jelen óvásomat abban a meggyőződésben, hogy Rendtársaim jó akarattal fogadják szavaimat. Teszem pedig azzal a célzattal, hogy a felelősségre vonás esetén senki se mondhassa: „Én ezt előre nem tudhattam”.

Óvatosságra kell bennünket intenie rendi viszonyainktól függetlenül annak a megfontolásnak is, vajon a fennálló rend megteremtői és egy évtizeden át őrzői helyett tudnánk-e a lelkek rengésének ez idején más biztos fix pontot megjelölni.

Rendtársaim megértő jóindulatára számítva vagyok szerető testvérük:

Pannonhalma, 1931. május 4.

Krizosztom

(sokszorosított kézírással)

főapáti koadjutor.”

Eredeti: stencilezett szöveg

Forrás: Pannonhalmi Főapátság Levéltára

[005] Pártnál vezető állás tiltása

„A PANNONHALMI FŐAPÁT KOADJUTORÁTÓL

290. szám

1933

Szigorúan bizalmas!

Főtisztelendő Plébános Úr!

Többen fordultak hozzám azzal a kérdéssel, hogy vállalhatják-e községükben egyik vagy másik országgyűlési pártnak elnökségét. Válaszképen hivatkozom a 310/1931. sz. iratomra, melyhez kiegészítésül csak annyit fűzök, hogy a *pastoralis prudentia*³⁹⁹ nem javallja, hogy bármely pártnál vezető állást foglaljon el a plébános, amikor a hívek esetleg politikai pártállás szempontjából nagyon is megoszolhatnak. Különösen kellemetlen helyzetbe sodródhatik a plébános akkor, ha mint valamelyik párt vezetője találja szemben magát hívei nagyobb részével, kik egy másik politikai párt felfogását vallják magukénak. A vezetés vállalása ellenkezik Szent Pál mondásával: „Omnibus omnia esse volo”.⁴⁰⁰

Pannonhalma, 1933. március 13.

Krizosztom
(sokszorosított kézírással)
főapáti koadjutor”

Eredeti: gépelt sokszorosítás

Forrás: Pannonhalmi Főapátság Levéltára

[006] Informálódás hamis tartalmú bejegyzésekről

„Főapátsági esperestől

172/1944. szám

Főtisztelendő Plébános Úr!

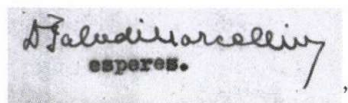
Főapát Urunk parancsából közlöm, hogy a kultuszminisztériumtól a köv[etkező] 19.723/1944. I. üo. sz. megkeresés érkezett: „A m. kir. belügyminiszter közölte velem, hogy az utóbbi években a zsidók részére kiállított *hamis tartalmú* keresztlevelek és áttérési bizonyítványok miatt eljárás alá vont lelkészek által kiadott iratok alapján az állami anyakönyvekbe történt hamis bejegyzéseket törölni óhajtja. – Ezért kéri tőlem az említett okból eljárás alá vont lelkészek neveit, működésük helyét és a szabálytalanság elkövetésének kezdeti időpontját. Nemkülönben kéri azokat az adatokat, amelyek ilyen lelkészek által hamisan vétettek fel az egyházi anyakönyvekbe. – Végül kéri, hogy az egyházi anyakönyvekbe bevezetett esetleges hamis tartalmú alapbejegyzéseket ezekből az anyakönyvekből törölni méltóztassék. – Tisztelettel kérem, hogy a fenti adatokat rendelkezésemre bocsájtani, a hamis bejegyzések törölésére nézve pedig nagybecsű intézkedéseit megtenni és ezekről engem tájékoztatni méltóztassék.”

Mi nagyon jól tudjuk, hogy egyházmegyéinkben nem fordult elő ilyen okirathamisítás és nálunk senki ellen nem indult eljárás, mégis, hogy a kultuszminisztériumnak kimerítő és pontos jelentést tehessünk, ugyancsak Főapát Urunk megbízásából kérem, hogy a fenti miniszteri iratban foglaltakra postafordultával hozzám információját megküldeni szíveskedjék.

Ha Főtisztelendőséged plébániáján hasonló szabálytalanság nem történt (azaz nemleges esetben) szíveskedjék a választ póstai lev[elező]-lapon csak ilyen formában megadni: „172/1944. sz. esperesi iratra a válasz: nem.”

Szívésségét előre is hálásan megköszönve vagyok őszinte rendtársi szeretettel

Pannonhalma, 1944. július 16.

Eredeti: írógéppel írt szöveg

Forrás: Pannonhalmi Főapátság Levéltára

[007] Jelentés kérése

„1295/1945.

Főtisztelendő Plébános Úr!

Kérem legsürgősebben a következő adatokat: 1. Mit tett a papság, a hívek, a kat. egyesületek, a kat. sajtó a zsidóság érdekében? Megnyilatkozások a legutóbbi 10 évből. 2. Minő volt ott a hangulat a zsidóság üldözése terén? 3. Ítélték-e el papot, hívót zsidó holmi megőrzéséért? 4. Papi és világi foglyok névsora a nyilas időkben. 5. Az új világ papi foglyai. Név, állás, lakóhely, a fogda helye, minősége, tartama szerint. 6. A világi foglyok megközelítő száma. 7. A kiáltóbb nyomor helye és leírása.

Rendtársi szeretettel

Pannonhalma, 1945. november 15.

Krizosztom
(sokszorosított aláírás)”

Eredeti: gépelt sokszorosítás

Forrás: Pannonhalmi Főapátság Levéltára

[008] PÁRTGYŰLÉSEK TEMPLOMI MEGHIRDETÉSÉNEK TILALMA 1937

„A Csanádi Püspöktől

3140/1937. szám

Valamennyi szeged-külterületi Plébánia Hivatalnak

Valamennyi kerületi Esperesi Hivatalnak

Értésemre jutott, hogy egyes lelkész urak felkérésre templomukban a különböző politikai pártok gyűléseit meg szokták hirdetni. Ennek magyarázata véleményem szerint, hogy különösen tanyahelyen a nép csak akkor található együtt s nyerhet értesülést a közéleti mozgalmakról. De mivel e templomi hirdetéseket az ellenpárt vagy meg nem érti vagy félremagyarázhatja, ezennel szoros miheztartásul közlöm, hogy bármely politikai párt gyűlésének a templomban közhírré tétele vagy pártpolitikai mozgalommal kapcsolatos bárminő közlés a templomban szigorúan tilos.

A kerületi esperes urakat kérem, hogy e rendelkezésemet a legalkalmasabbnak látszó módon minden egyes paptárs tudomására hozzák, a plébániákat pedig, ahova ezen körrendeletem közvetlenül érkezik, annak szoros betartására kötelezem.

Szeged, 1937. év október hó 25-én

Főpásztori áldással
Gyula (s.k. aláírásával)
püspök”

Eredeti: Gépelt szöveg

Forrás: Szeged-Csanádi Egyházmegye Levéltár

[009] A SZEMINÁRIUMOK ÉS EGYETEMEK KONGREGÁCIÓJÁNAK A LEVELE⁴⁰¹

„A SZEMINÁRIUMOK ÉS EGYETEMEK kongregációja a fennhatósága alá tartozó intézetek vezetőihez a következő levelet intézte:

„Mint mindenki tudja, dicsőségesen uralkodó Szentatyánk tavaly Karácsony előestéjén sajnálkozó szívvel beszélt a kardinálisokhoz és a római kúria prelátusaihoz arról a súlyos zaklatásról, amely a katolikus Egyházat Németországban érte.

A Szentatya mélyen sajnálja, hogy ezeknek a zaklatásoknak és igazságtalanságoknak igazolására egyesek mindenféle rágalmakra és veszedelmes tanokra hivatkoznak s ezeket a tudomány látszatában mindenféle eszközzel terjesztik abból a célból, hogy félrevezessék az elméket és gyökeréből tépjék ki a szívekből az igaz hitet.

Ilyen körülmények között az egyetemek és a szemináriumok kongregációja indítatva érzi magát, hogy utasítsa az egyetemeket és a katolikus fakultásokat abból a célból, hogy minden gondjukat és tevékenységüket fordítsák az igazság megvédésére az ellene irányuló minden támadással és tévedéssel szemben. Ennek megfelelően a tanároknak minden erővel fel kell használniuk azokat a fegyvereket, amelyeket számukra a biológia, a történelem, a hitvédelem, valamint a jogi és erkölcsi tanok nyújtanak, hogy erőteljesen és alapos tudományos felkészültséggel mindenek előtt az alábbi tévtanokat utasítsák vissza:

1. Az emberi fajok saját eredendő és változatlan jellegük folytán annyira különböznek egymástól, *hogy az alantas faj sokkal távolabb áll magasabbrendű fajtól, mint amennyire magasabb faj az állatoktól.*
2. A faj eredetét és a vér tisztaságát meg kell őrizni és ki kell fejleszteni minden eszközzel. Mindazok az eszközök, amelyek ezt a célt szolgálják és megvalósítják, helyesek és igazságosak.
3. Az ember minden szellemi és erkölcsi tulajdonsága *a vérből, mint legfőbb forrásból* fakad és ezért a vér a faj jellemének meghatározója.
4. A nevelés *legfőbb célja a faj jellemének kifejlesztése* s az odaadó szeretet fokozása a saját faj, mint a legfőbb jó iránt.
5. A vallás alá van vetve a faj törvényének és ehhez a törvényhez kell alkalmaznia magát.
6. Minden jogrendszer *első forrása és legfőbb szabálya a faji ösztön.*
7. *Semmi sem létezik a kozmoszon, a világmindenségen és az élő valóságon kívül.*

Minden dolog, beleszámítva az embert is, nem más, mint különféle formák, amelyek századok folyamán kifejlődnek az élő valóságból.

8. Az egyének *egyedül az államért és csak az állam által vannak*. Mindazok a jogok, amelyek az egyéneket megilletik, *az államból fakadnak*.

E pontokba foglalt állításokon kívül figyelembe kell venni természetesen az egyéb, ezekhez hasonló káros tanításokat és állításokat is.

A Szentatya, mint ennek a kongregációnak prefektusa, bízik abban, hogy Ön, Főtisztelendő Uram, minden eszközt felhasznál annak érdekében, hogy a kongregációnak jelen levélben foglalt előírásokat végrehajtja.”

A levelet *Ernesto Ruffini* a szemináriumok és egyetemek kongregációjának titkára írta alá.”

[010] MINDSZENTY-DOSSZIÉ: KERESZTÉNY FASIZMUS⁴⁰²

[Hivatalos fejléc: KALOT (Szeged, Dóm tér – Eötvös u. 1), utána kézzel írt szöveg:]
„Szeged, 1938. V. 2.

Méltóságos Prelátus Úr!

A határozatok megküldéséért hálás szívvel mondok köszönetet. Jellemző az egész magyar helyzetre e határozatok sorsa. – A legtöbb jelenlevőnek az volt a benyomása, hogy megállapítottam a szélsőjobb feltartóztathatatlan előretörése, s mi kifejtettük *quid est cogitandum*,⁴⁰³ de nem állapodtunk meg, *quid sit agendum*.⁴⁰⁴ Pedig ez volna a lényeg.

Referáltam Glattfelder püspök úrnak. Lelkének első reflexiója ez volt: milyen illetékességgel hivatott össze ez a megbeszélés. Magamban azt gondoltam: mert az illetékes főpásztorok hallgattak! – Pedig ő a legmélyebben látó főpásztorunk ...!

Legcélszerűbbnek látszik Méltóságos Prelátus Úr elgondolása – ha jól sejtettem meg szavai mögött, hivatalos placet nélkül új politikai mozgalmat kellene elindítani. Mi, szegediek csak annyit hangsúlyoznánk még, hogy ennek nem *pártnak* kellene lényegében lennie, hanem *rendi* célkitűzéseket programmra vevő *politikai mozgalomnak* (persze az egyelőre jogilag párt, de valójában nem az, mert a *pártpolitikai* parlamentarizmust elveti!). Mi ennek a talaját készítjük az Agrárifjúsági Mozgalomban. De egyidőben fent is mozgatni kellene a politikailag *(olvashatatlan: slagfertig? – BG)* embereket. Dr. Nyisztor is 100 %-ig e nézetet vallja.

Alázattal kérem Méltóságos Prelátus Urat, hogy óriás szervező energiáját fordítsa most ilyen emberek startba állítására. Ugyanazt mondanák, amit népgyűléseken és az ifjúsági mozgalomban állandóan hangsúlyozunk. A siker nem maradna el. A szélsőjobb értékes elemeitől is kár volna elzárkózni. Lehetne Hazánkban *keresztény-fasizmust* alkotni!

Sajnálattal jelentem, hogy Dr. Farkast 3 hetes fegyvergyakorlatra behívták. Így egy másik munkatárs indul helyette, mert a falujárás a mostani körülmények között elhalaszthatatlannak látszik.

Méltóságos Prelátus Úr további atyai szeretetét kéri

hűséges tanítványa:

Jenő^{m405}

[011] MAGYAR CÉL: A ZSIDÓKÉRDÉS MEGOLDÁSA⁴⁰⁶

A zsidókérdés

megoldását elismerjük magyar célnak; nem azért hagytuk kiáltványunknak majdnem a végére, mintha a jelentőségét le akarnánk becsülni, a megoldását el akarnánk odázní, hanem azért, mert nem a zsidókérdés az egyetlen magyar kérdés, hanem a megoldásra váró magyar problémák szövevényének egyik ága, nem lehet külön megoldani, hanem csak egységes, organikus, a nemzet összes sorskérdéseit átfogó elgondolás keretében. Nem akarunk beállani annak a vakhitnek a terjesztői közé, hogy csak a zsidókérdést kell megoldani, akkor minden rendbe jön, minden magyar kérdés megoldódik.

Előre bocsátjuk:

zsidókérdés van,

a zsidókérdést feltétlenül meg kell oldani, a megoldás a zsidóságnak is érdeke és különösen érdeke a zsidóságnak, hogy ne forradalmi úton, hanem a törvényes rend keretében oldódjék meg ez a kérdés.

Meg kell azt mondanunk, hogy

a megoldásnál nem lehet hangulatokból kiindulni, szabadulni kell tehát a most tagadhatatlanul erős antiszemita hangulat hatásától, de el kell kerülni az ellenkező véglelet is, nem szabad a liberalizmus, a filo-szemitizmus sírból visszajáró hangulatának rabságába esni sem.

A megoldás kiindulópontja csak

az örök MAGYAR CÉL:

a független Magyarország érdeke

lehet; minden más kiindulási pont téves, hibás, elvetendő. Ezért nem vagyunk hajlandók a zsidókérdés kedvéért adhoc elméletet kitalálni, nem vagyunk hajlandók a zsidókérdést különleges szempontok szerint nézni, nem vagyunk hajlandók elgondolásunk rendszeréből kiszakítani; nem vagyunk hajlandók a megoldást másnak tekinteni, mint az egységes magyar programm egyik részének.

A tényeket, az igazságokat nem lehet állításokkal megteremtteni, vagy tagadásokkal megszüntetni.

A zsidóság igenis olyan zárt embercsoport, amelynek nemcsak egységes világnézete, vallása, azonos életstílusa, egyező szokásai vannak, hanem különleges testi sajátosságai is; a zsidóság tehát nemcsak az izraelita vallást vallók túlnyomó része, hanem faj is. Ezt a valóságot a zsidók hiába tagadják, minden tagadás ellenére valóság marad. Egyébként nincs is semmi tagadni vagy szégyellni való rajta.

Viszont az is igazság, hogy Isten előtt minden ember egyenlő; keresztény világnézetünk tiltakozik minden olyan beállítással szemben, amely szerint a zsidó csekélyebb értékű ember lenne, mint bárki más pusztán azért, mert zsidó. Azt, hogy a zsidó velünk együtt ember, hogy több bennük a közös emberi vonás, mint a faji eltérés: olyan valóság, amelyet semmiféle korhangulattal megszüntetni nem lehet.

Valóság az is, hogy a zsidók egy része megkeresztelkedett; aki felveszi a keresztség szentségét, az keresztény. Keresztény akkor is, ha lelkében nem hasonul át; keresztény akkor is, ha nem jó keresztény. Ez ép oly igazság, mint amilyen igazság az, hogy fajlag zsidó marad vagy amilyen igazság az, hogy a nem zsidók közt is igen sok állekeresztény van. Egyik igazságot sem lehet tagadással megszüntetni.

Valóság az is, hogy igen sok megkeresztelkedett zsidó nem él keresztény életet, lelkében, világnézetében nem keresztény; valóság az is, hogy viszont vannak zsidóból lett buzgó, őszintén vallásos keresztények. Valóság az, hogy a zsidóság igen nagy része azért jött 1867 után Magyarországra, mert itt a liberális korhangulat folytán nagyszerűen tudtak érvényesülni, nagyszerű pozíciókat tudtak maguknak elfoglalni. Valóság, hogy ezeknek tekintélyes része még nem tudott lelkében magyarrá válni, sokaknak közülük a magyar föld nem hazájuk, hanem lakóhelyük, nem érznek a magyarsággal sem történelmi, sem gazdasági sorsközösséget. Valóság ezzel szemben az is, hogy élnek itt zsidók, akiknek ősei itt voltak akkor is, amikor a zsidóknak rosszul ment a sorsa, itt voltak 1867, 1848, sőt 1790 előtt is. Valóság az, hogy ezeknek túlnyomó része már az anyatejjel szívta magába a magyar föld szeretetét, valóság az, hogy köztük – de az első csoportba tartozók közt is – sok igen értékes, derék, becsületes magyar ember van, akire tisztelettel kell mindenkinek nézni, akinek magyarságát senkinek sincs joga kétségbe vonni. Valóság az, hogy a háború alatt a zsidók egy része ép oly hősieken harcolt a hazáért, aminővel a többi magyar. Valóság az, hogy a zsidóság tekintélyes része a háború alatt irodákban és más védett helyeken húzta meg magát, itthon pedig igen sok zsidó meggazdagodott. Valóság az, hogy 1918 előtt a magyar zsidóság egy része a maga világnézetét rá akarta erőszakolni a magyarságra, zsidó szellemű sajtót, irodalmat teremtett, amelyben igen sokszor élesen szembehelyezkedett a keresztény vallással, a keresztény erkölccsel,

gúnyt űzött belőle, szembehelyezkedett a történelmi magyar szellemmel, forradalmasítani akarta a magyar lelkeket; valóság az, hogy ebben keresztény magyarok is segédkeztek neki. Valóság az, hogy az 1918. évi forradalmat túlnyomórészt zsidók készítették elő és tény az, hogy Károlyi Mihály állott az élén; tény az, hogy 1919 márciusában a zsidó Kun Béla és igen sok zsidó társa indult gyilkos rohamra a magyar nemzet ellen és ez igen csúnya hála volt azért a szellemért, amellyel a magyarság 1867 óta a zsidókérdést kezelte. De tény az is, hogy Kun Bélának Károlyi Mihály adta át a hatalmat és a magyarság is felelős azért, hogy Kun Béla lehajolhatott a földre ejtett államhatalomért. Tény az, hogy a vörös diktatúra zsidó vezéreinek hatása alatt kiélezetten keresztényellenes volt: de az is tény, hogy a kereszténység üldözői között keresztények is voltak. Tény az, hogy a zsidók az élet napos oldalán túl nagy számban helyezkedtek el és aránytalanul kis számban élnek árnyékban. Tény azonban az is, hogy a nemzeti sorsközösség vállalása kérdésében eddig a keresztény magyarok részéről is több szavalat hangzott el, mint amennyi cselekedet történt.

Mindezek valóságok, tények, amelyeket az indulattól vagy a sértett önérzettől elvakított lélek tagadhat, de meg nem történtté nem tehet.

Ami már most a zsidókérdés megoldását illeti, külön kell foglalkoznunk a politikai zsidókérdéssel és a gazdasági zsidókérdéssel.

A politikai zsidókérdés alapja: a magyarországi zsidók többségének világnézete és a keresztény világnézet közt áthidalhatatlan ellentét van.

Nem akarunk senkit megsérteni, ezért nem foglalkozunk a két világnézet értékelésével: nem azt mondjuk tehát – habár ez a meggyőződésünk –, hogy a keresztény világnézet magasabb értékű, mint a zsidó világnézet, hanem csak azt, hogy: kibékíthetetlenül más.

A nemzet politikai élete ezer éven át a keresztény világnézet alapján állt; a keresztény világnézet alapján kell fejlődnie a jövőben is: a nemzet a független nemzeti életéről, a rendről, az igazságról, a jóról, a szépről stb. alkotott keresztény eszményeket akarja megvalósítani.

A zsidóságnak mint világnézeti kisebbségnek nincs joga arra, hogy a maga világnézetét a keresztény többségre ráerőszakolja, sőt arra sincs joga, hogy a keresztény többséget a maga világnézetének békésen, munkával megnyerje.

Pedig a zsidóságból megvan a hajlam erre. A magyar zsidóság 1867-től 1919-ig a liberalizmus, a szabad gondolkodás, a szabadkőművesség és a szociáldemokrácia fedezete alatt világnézeti hódító hadjáratot viselt a történelmi magyar, tehát kereszt-

tény világnézet ellen a sajtóban, az irodalomban, a művészetben, a világnézeti színvonalú tudományban, a jogalkotásban lépcsőről-lépésre nagyobb területet hódított meg, a zsidó szellem rátelepedett a magyar életre és a történelmi magyar szellem a konzervatív családi otthonokba, valamint a templomokba volt kénytelen visszavonulni. Ez a szellemi hadjárat vezetett 1918-hoz, 1919-hez és a zsidóság szempontjából: a proletárdiktatúrát követő antiszemita korhangulathoz.

Az eseményekből a zsidóságnak le kell vonnia a tanulságot: le kell mondania őszintén arról a tudatos vagy tudatalatti törekvéséről, hogy a magyar politikai és szellemi életben úrrá legyen.

A zsidóság éljen a maga világnézete szerint, ha nem akar a történelmi magyar világnézet szerint élni. Teremtse magának akármilyen virágzó zsidó irodalmat, sajtót, művészetet, de a többség keresztény világnézetét, a történelmi magyar világnézetet tartsa őszintén tiszteletben, ahhoz nyúlni ne merjen, azt irodalmával, sajtójával, művészetével nyíltan, vagy alattomosan ne támadja, ne destruálja, mondjon le arról, hogy a keresztény magyar tömegek szellemi életét irányítsa. Ha a zsidóság képes a világnézeti kisebbség szerénységet kívánó szerepének önkéntes vállalására, a politikai zsidókérdés önmagától megoldódott: ha nem képes rá, akkor az államhatalomnak kell kényszeríteni erre a szerepre.

Nyíltan beszélünk: az állam nem bízhatja a keresztény magyar ifjúság nevelését zsidó világnézetű tanítókra, tanárookra, nem bízhatja a keresztény magyarság szellemi irányítását zsidó szellemű újságírókra, írókra, világnézeti tudományát művelő tudósokra, művészekre, nem bízhatja zsidó világnézetű kodifikátorokra, bírákra, rendőrtisztviselőkre, szolgabírákra stb. a jogalkotást, az államhatalom gyakorlását stb.

Azok a rendszabályok, amelyeket a zsidóság világnézetének a megillető helyre való visszaszorítása szükségessé tesz, nem érintik az állampolgári jogegyenlőség elvét, mert az állampolgári kapcsolat az állam katonai, külpolitikai, kulturális, rendészeti, jogszolgáltatási tevékenységének eredményében való egyenlő osztozásra, nem pedig a nemzet vezetésére, irányítására, nevelésére jogosít; a vezetés, a szellemi irányítás, a nevelés csak azokra bízható, akik a nemzet történelmi világnézetének leghivatottabb képviselői, akik a nemzet politikai eszményeinek legmegbízhatóbb letéteményesei.

A zsidókérdés gazdasági részét ismét két fő szempontból kell külön-külön megvizsgálni. Az egyik fő szempont az, hogy a zsidók aránytalanul nagy számban helyezkedtek el a gazdasági élet szellemi munkát igénylő állomásain; a másik az, hogy

a nemzeti vagyonnak aránytalanul nagy része van a tulajdonukban, illetve a nemzeti jövedelemnek aránytalanul nagy része esik rájuk.

Ami az első fő szempontot illeti, más megoldás nem képzelhető el, mint az, hogy a gazdasági élet szellemi munkahelyein a zsidókat csak a népességhez viszonyított számaránynak megfelelő mértékben engedjük elhelyezkedni. Az arány nem lehet 6%, mert az állami hivatalokban, a bíróságoknál, a hadseregben a zsidók száma nagyon kevés és a jövőben előreláthatólag még kevesebb lesz; a tényleges irányító arányszámot ezeknek a munkahelyeknek a figyelembevételével úgy kell megállapítani, hogy az összes szellemi munkahelyeken a zsidók arányszáma hozzávetőlegesen a 6 % körül legyen.

Aki az állam és a nemzetrend viszonyával kapcsolatos fejtegetéseinkre emlékszik, annak nem is kell hangsúlyoznunk, hogy ez a megoldás nem sérti

az állampolgári jogegyenlőség

elvét. Az állampolgári jogegyenlőség – mint arra már ismételtén rámutattunk – a nemzet politikai életének eredményeiben való egyenlő részesedésre való jogosultságot jelenti. A zsidókérdéssel kapcsolatban tehát jelenti a következőket: 1. minden állampolgárnak, a zsidónak is joga legyen beleszólni a nemzet politikai akaratának kialakításába, tehát a választójog terén nem szabad különbséget tenni zsidó és nem zsidó állampolgár között; 2. az állam köteles a rendet mindenkivel szemben és minden polgára, tehát a zsidók javára is megvédeni, fenntartani, minden zsidóellenes zavargást, forradalmi megmozdulást éppúgy köteles elfojtani, mintha az az állampolgárok más csoportja ellen irányulna. Ide tartozik az is, hogy a zsidók elleni izgatást nem szabad tűrnie; e tekintetben közömbös az, hogy a zsidóság faj-e vagy felekezet. Kétségtelen, hogy faj is, felekezet is, izgatni azonban az állampolgárok egyik faja vagy felekezete ellen sem szabad; 3. a bíróság előtt nem szabad különbséget tenni zsidók és nem zsidók közt, az igazságot minden állampolgárnak egyformán kell szolgáltatni, akár zsidó, akár nem, akár sértett, akár vádlott, akár felperes, akár alperes a zsidó; 4. biztosítani kell számukra a tanulás szabadságát, a kulturális szabadságot, meg kell engedni nekik, hogy iskolákat alapíthassanak, közművelődési egyesületeket tarthassanak fenn, vallásukat szabadon gyakorolhassák; 5. meg kell adni nekik a jogot, hogy ők is részt vehessenek a haza védelmében, viszont idegen államokkal szemben a zsidó magyar állampolgárokat és érdekeiket is éppúgy meg kell védelmezni, mint a többi magyar állampolgárt és annak érdekeit.

Ennyit és nem többet jelent a zsidók állampolgári jogegyenlősége; aki ezekben a kérdésekben akar különbséget tenni zsidó és nem zsidó közt, az beleütközik az ál-

lampolgári jogegyenlőség elvébe, aki ezeket a tételeket elfogadja és tiszteletben tartja, azt nem lehet az állampolgári jogegyenlőség megsértésével vádolni.

Az a tételünk, hogy az állampolgári jogegyenlőség csak a nemzet politikai életére vonatkozik, nemcsak az eddig kifejtettekből, hanem tételes törvényből is következik: az 1867. évi XVII. t. c., amely a zsidók állampolgári jogegyenlőségét megvalósítja, szó szerint a következőket mondja: »1 § Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak nyilvánítanak. 2. §. Mindezzel ellenkező törvény, szokás, vagy rendelet ezennel megszüntetik.« Olyan törvény, amely a zsidók helyzetét a gazdasági életben szabályozza, nincs. De arról sem lehet szó, hogy a törvényt másként kell értelmezni, mint ahogy mi értelmezzük. Épp a zsidók voltak a lehangosabb szószólói a gazdasági liberalizmusnak, annak a felfogásnak, amelynek lényege az, hogy a Szent Koronának gazdasági szuverenitása nincs, az államnak a gazdasági életben nincs más kötelessége, csak a rend fenntartása, az államhoz való polgári kapcsolatból tehát szerintük sem következik más, mint az, hogy az állam a zsidók vagyonát is köteles megvédelmezni, a zsidók ellen elkövetett bűncselekményeket is köteles megtorolni stb.

Kifejtettük már – igazán nem a zsidókérdés kedvéért fejtettük ki –, hogy a Szent Koronát gazdasági téren is szuverenitás illeti; hogy ennek a szuverenitásnak birto-kosa, gyakorlója nem az állam, hanem a nemzetrend.

GAZDASÁGI HONFOGLALÁS.

A gazdasági életben a nemzet tagjai nem mint állampolgárok vesznek részt, hanem mint a nemzetrend tagjai; a zsidókérdés elbírálásánál tehát nem az a szempont az irányadó, hogy valamely intézkedés, állapot sérti-e, vagy nem sérti a zsidóknak az államhoz való kapcsolatukból folyó jogait, hanem egyedül az: nincs-e ellentétben a tervezett rendelkezés stb. azzal a természetes viszonytal, amely minden nemzettagot a nemzetrendhez fűz?

Utalnunk kell azokra a fejtegetésekre, amelyek szerint

a nemzetrend tagjait nem állampolgári vagy más jogegyenlőség, hanem gazdasági lehetőség-egyenlőség illeti meg.

A keresztényeknek, zsidóknak, mohamedánoknak egyaránt csak arra van igényük és erre viszont igényük van, hogy a nemzetrend biztosítsa számukra a gazdasági

érvényesülés egyenlő lehetőségét, és e lehetőség elől hárítson el minden nem természetes akadályt.

Tegyük fel, hogy Magyarországon a kapitalizmust angol bevándoroltak fejlesztették volna ki, a gyáripár, a bankok, a nagykereskedelem angol származású magyar állampolgárok kezében lenne, akik jó magyarnak vallanák ugyan magukat, de nem felejtették volna még el angol származásukat. Ha most a nemzetrend azt lenne kénytelen megállapítani, hogy az angol származású gyárigazgatók, bankvezérek, kereskedők stb. minden könnyebb munkahelyre, nagyobb jövedelmet biztosító állásra lehetőleg csak angol származású magyar állampolgárt vesznek fel; ha azt kellene látnia, hogy 100 állás közül 60–70 állást angol származású magyarokkal töltenek be, és emiatt az őslakó, a vér szerint is magyar nemzettagok ezrei állás nélkül vannak: vajon köteles lenne-e, jogosult lenne-e ezt a helyzetet ölbe tett kézzel nézni? Vagy például ölbe tett kézzel nézhetné-e azt, hogy az összes gyárat, bankokat stb. kézben tartó katolikus magyar állampolgárok csak katolikus magyarokat helyeznek el és emiatt a protestánsok ezrei állás nélkül vannak? Ölbe tett kézzel nézhetné-e, ha ugyan ezt a protestánsok, vagy a néger, vagy a szőke hajúak tennék? Állítjuk: nem.

Mindegyik esetben kénytelen lenne megállapítani, hogy a nemzettagok nagy részének egyenlő gazdasági érvényesülési lehetősége elé nem természetes akadályok kerültek, és köteles lenne ezeket az akadályokat eltávolítani.

Ez a zsidókérdés gazdasági részének is a lényege. A magyar kapitalizmust jelentős részben zsidók teremtették meg, a tőke, a gyáripár, a hitelélet zsidó kezében van és a zsidók a maguk faji összetartozása misztikus sugallatára, tehát a nemzet szempontjából nem természetes indokból a szellemi munkahelyek túlnyomó részét zsidókkal töltik be; ennek következtében nem zsidó nemzettagok ezrei állás nélkül vannak, gazdasági érvényesülésüknek »nem-zsidó« voltuk az akadály, nincs meg tehát a nemzettagok közt a gazdasági lehetőség-egyenlőség.

Akkor, amikor a nemzetrend a zsidók gazdasági érvényesülési lehetőségét számarányuk mértékére korlátozza, nem sérti a zsidók gazdasági lehetőség-egyenlőségét, hanem helyreállítja azt.

Ha viszont a nemzet túrná a zsidók eddigi korlátlan gazdasági érvényesülési lehetőségét, akkor tulajdonképpen azt túrná, hogy a nem zsidó nemzettagok gazdasági érvényesülési lehetősége sokkal kisebb maradjon, mint a zsidók gazdasági érvényesülési lehetősége.

Kár ezzel kapcsolatban arra hivatkozni, hogy a gazdasági életben csak a tehetség, a szorgalom, a rátermettség dönt. Nem szabad faji és felekezeti kérdéseket a gazda-

sági életbe belekeverni. Kár ez azért, **mert a faji és felekezeti kérdést a gazdasági életben nem a kormány, nem a keresztény magyarság, hanem a zsidóság dobta bele.** A zsidók kezdték a gazdasági kérdések faji és felekezeti elbírálását akkor, amikor a vállalataikban aránytalanul sok zsidót helyeztek el és ugyanakkor rengeteg keresztény magyart mellőztek. Most csak a zsidók gazdasági összetartásának a vetése érett meg; ha a zsidók nem zsidó összetartást vetettek volna, nem zsidótörvényt és antiszemita közvéleményt arattak volna. A zsidótörvény és még inkább a mi elgondolásunk nem beleviszi, hanem kiküszöböli a zsidókérdést a gazdasági életből.

Ez a felfogás csak akkor lenne téves, ha a keresztény magyarság tehetségtelenebb, értéktelenebb emberfajta lenne, mint a zsidók, tehát a zsidók nem faji összetartás folytán, hanem azért alkalmaztak vállalataikban aránytalanul sok zsidót, mert a zsidó alkalmazott használhatóbb, ügyesebb, tehetségesebb, mint a keresztény magyar. Ez nem igaz – ezt a zsidók sem merik nyíltan állítani, ha pedig ez nem igaz, ha ezt maguk a zsidók sem merik állítani, akkor a zsidók gazdasági elhelyezkedésének csak egy oka lehet: a faji összetartás, amelyet a nemzetrend természetes jelenségnek soha sem ismerhet el.

A nyugati államokra is kár hivatkozni; a nyugati államokban a zsidók nem tudták kiszorítani a többséget a gazdasági élet legfontosabb helyeiről, nem tudták megsérteni a nemzettagok gazdasági érvényesülési lehetőség-egyenlőségét, tehát a nyugati államokban a nemzettagok gazdasági lehetőség-egyenlőségét nem kell mesterséges úton visszaállítani.

Meg kell mondanunk: az ún. zsidótörvény végrehajtása ma nagyon nehéz feladat. **Összehasonlíthatatlanul könnyebb lesz azonban a zsidók törvényes arányának figyelemmel kísérése a rendi gazdaságban, amelyben minden rend, minden szaktestület a maga hatáskörében tud vigyázni arra, hogy el ne zsidósodjék.**

Sokkal nehezebb kérdés:

szabad-e az állásban lévő zsidókat állásukból erőszakkal eltávolítani?

Őszintén megmondjuk: nem szívesen nyúlunk ehhez a kérdéshez. Bennünk olyan mélyen él a jogrendnek, a magántulajdonnak a tisztelete, hogy beleborzongunk a gondolatba: egyik embertől elvenni a kenyeret azért, hogy a másiknak adjuk. Valahogyan úgy vagyunk vele, mint a magántulajdonnal: nem helyeseljük azokat a módokat, ahogy egyes vagyonok keletkeztek, de mert az adott viszonyok közt jogszerűen szereztek, nem akarunk hozzájuk nyúlni.

Ezen a ponton a kérdés nézetünk szerint visszakerül politikai síkra. Rendes körülmények közt nem szabad senkit vagyonától megfosztani, állásából kitenni: erre

csak az államnak van joga a Szent Korona politikai szuverenitása alapján és csak akkor, amikor az örök MAGYAR CÉL-t, a független Magyarországot más módon el nem hárítható veszedelem fenyegeti.

Ez a veszély lehet az állástalan 12.000 magyar elkeseredése, lehet az ebből táplálkozó forradalmi hangulat, lehet ez a veszély külföldi példákkal való összehasonlítás hatása, az önálló magyar nemzeti életnek ilyen összehasonlításokból eredő aláértékelése és sok minden, amit csak az tud megítélni, akinek ez a kötelessége: a Szent Korona politikai szuverenitásának jogán a gazdasági élet ellenőrzője, a miniszterelnök.

Azt, hogy végveszélyben a nemzetnek még ilyen eszköz igénybevételére is joga van, nem tagadhatja az a zsidóság, amelynek kimagasló képviselői a nagy válság idejében a vállalatuk fennmaradása érdekében ezrével bocsátották szélnek a magyar munkásokat. Ha egy vállalatnak a fennmaradása érdekében joga van erre, akkor joga van ugyanerre a nemzetnek is. Ahogy annak idején a keresztény magyarság vérző szívvel, de tárgyilagos megértéssel nézte a keresztény magyar munkások ezreinek kenyértelenné válását: a zsidóság kötelessége is az, hogy adandó esetben a fájdalmat rendelje alá a tárgyilagos megítélésnek.

Ezzel kapcsolatban egyetlen érvet tudnánk elfogadni: azt, hogy nincs szükség ilyen intézkedésre! Ezt azonban nem mondani kell, hanem be kell bizonyítani.

A keresztény magyar társadalom túlnyomó része velünk együtt a zsidók tömeges elbocsátását olyan eszköznek tekinti, amelyhez az állam csak végső esetben, akkor nyúlhat, ha más megoldás nincs.

Bizonyítsák be a zsidók, hogy van!

Fogjon össze a zsidó tőke és helyezze el az állástalan keresztény ifjakat. A zsidók maguk küldjék el azokat a zsidókat, akik vagyonukból meg tudnak élni, akik külföldön el tudnak helyezkedni és az így megüresedő állásokat töltsék be keresztény ifjakkal. Mondjanak le a kartellvezérek, a zsidó bankigazgatók hatalmas jövedelmeik egy részéről és az így felszabaduló összeget fordítsák az állástalan ifjúság elhelyezésére. Építsen a zsidó tőke, alapítson új vállalatokat, rakja tele azokat keresztény magyar tisztviselőkkel. Mindezt tegye meg komolyan, ne szemfényvesztésként. Győzze meg a kormányt és a közvéleményt, hogy nincs szükség erőszakos intézkedésekre, meg lehet a kérdést másként is oldani. Nyugodjék bele a zsidóság az új helyzetbe, abba, hogy ezentúl a zsidóknak is, a keresztényeknek is egyenlő érvényesülési lehetősége lesz a gazdasági életben. Ha mindezt megteszi: megoldódik a zsidókérdés magától is.

De ha nem teszi meg? Ha nem teszi meg és a kormány úgy látja, hogy elérkezett a cselekvés ideje, ha úgy látja, hogy a halogatás a nemzet független életét veszélyeztetné: akkor cselekednie kell.

Ebben az esetben az államnak arra is joga van, hogy zsidó alkalmazottak egy részének elbocsátását követelje. Meg kell azonban mondanunk, hogy a szolgálati viszonynak közjogi okokból történő egyoldalú felbontása politikai kérdés; ha tehát a kérdést akként oldják meg, hogy a zsidókat bocsátják el, ez a megoldás az állampolgári jogegyenlőséget sérti. Álláspontunk az, hogy az állam végső szükség esetén az állampolgári jogegyenlőséget is megsértheti ugyan, az adott esetben azonban erre nincs szükség. Megoldható a kérdés akként, hogy a zsidótörvény alá eső vállalatok kötelesek elbocsátani azokat az alkalmazottakat, akik, vagy akiknek szülei a magyar állampolgárságot 1900 után, szükség esetén 1890 után szerezték és tűzharcosok nem voltak. Ez a megoldás igazságos; ha a nemzet mindenkinek nem adhat fehér kenyeret, azokat kell félreállítani, akik a legutóbb jöttek ide, akiknek családja nem élt több nemzedéken át magyar földön, akik tehát kevesebb erkölcsi igényt szereztek a magyar kenyérre, mint azok, akiknek családja századokon át megosztotta a sorsát a nemzettel. Biztosak vagyunk benne, hogy a törvény végrehajtása 98 %-ban ebben az esetben is a zsidókat érintené; ennek ellenére a zsidók nem panaszkodhatnak az állampolgári jogegyenlőség megsértése miatt, mert az elbocsátások oka nem az elbocsátottak zsidó volta lenne, hanem az, hogy a törvényben a zsidóságra való tekintet nélkül meghatározott elbocsátási okok majdnem kizárólag a zsidó alkalmazottaknál forognak fenn.

A gazdasági zsidókérdés másik része:

a nagy zsidó vagyonok és a nagy zsidó jövedelmek kérdése.

A zsidókérdésnek ez a szerintünk legfontosabb része másként, mint a mi általános programunk értelmében nem oldható meg, viszont a mi általános programunk megvalósulása minden külön intézkedés nélkül megoldaná a zsidókérdésnek ezt a részét is.

Abban a gazdasági rendben, amelyben a nagyrészt zsidó kezekben lévő tőke nem a termelés és a fogyasztás koronázatlan királya, hanem a nemzet engedelmes szolgáltatója lesz,

abban a gazdasági rendben, amelyben a tőke trónját a magyar Szent Korona gazdasági szuverenitása jogán a nemzetrend foglalja el,

abban a gazdasági rendben, amelyben a gazdasági szuverenitás gyakorlásának legfőbb elve: a nemzet egyetemes érdeke, és amely a nemzet egyetemes érdekének a munkából élők jogos érdekeit ismeri el,

abban a gazdasági rendben, amelyben a nemzeti jövedelemből a tőke a szükséges részt, a munka pedig a lehetséges legnagyobb részt kapja meg,

megszűnik az a helyzet, hogy a zsidóság egy része spekuláció, hatalmi helyzet stb. révén a nemzeti jövedelem aránytalan részét kaparinthassa meg,

és a munkából élők érdekei szerint igazodó adórendszer előbb-utóbb a nemzeti vagyon igazságosabb megoszlásához is elvezet.

A zsidókérdés megoldásával kapcsolatban sokan esnek abba a kísértésbe, hogy ezt a kérdést a keresztény magyarok érdekében a keresztény erkölcs figyelmen kívül hagyásával oldják meg. Hisszük, hogy ilyen megoldás nemcsak veszedelmes, világnézetünk szerint megengedhetetlen, hanem sikertelen és felesleges is, mert ez a kérdés megoldható az erkölcsi elvek sérelme nélkül is, és eredményesen csakis így oldható meg.

[012] ZSIDÓ HELYETT: „ÓSZÖVETSÉGI NÉP”⁴⁰⁷

„Manapság igen erős, és úgy látszik, még erősebb lesz az antiszemitizmus. Különösen tapasztalhatjuk ezt az ifjúság körében. Hogy helyes-e és erkölcsi szempontból megengedhető-e, vagy helytelen ez az irányzat, más kérdés. Nekünk azonban számolnunk kell vele.

Az Ószövetség tanításánál, de máshol is, ahol a zsidó népről van szó, tapasztalhattuk, hogy az ifjúság ellenszenvvel fogad mindent. Az ószövetségi zsidók késői utódaik hibáit szenvedik. Az igazság szerint pedig kevés közülük van egymáshoz, lévén, hogy az ószövetségi zsidóság elbírálása egészen más, mint a mostaniaké.

Ezen a helyzeten a következőképpen enyhítettem. Hittani előadásaimban sohasem ejtem ki a „zsidó” vagy „izraelita” szót. Még a „választott nép” kifejezést is kerülöm, hanem helyette az „ószövetségi nép” terminust használok. Úgy látom, hogy eredményt értem el. Azt a tudatalatti ellenszenvet, amelyet az ifjúságban ma a „zsidó” vagy „izraelita” szó kiejtése felkelt, ilyenképpen elkerülöm.

Budapest,

T.G.”

[013] NYILASVALLÁSÚ GYERMEKEK⁴⁰⁸

A pápa enciklikája megdöbrentően mutat rá arra a veszélyre, amellyel a nemzetiszocializmus pogány hóbortja a katolicizmust és az egész kereszténységet fenyegeti. Ennél megrázóbb tömörséggel nem is lehetett volna ezt a veszedelmet feltárni. Általános meghökkenés is fogadta a pápai szöveget. Honi nemzeti szocialistáinkban is kis időre megrekedt a szó, de amint felocsúdtak döbbenetükből, máris hirdetni kezdtek, hogy ők keresztény nemzeti alapon állanak és az újpogányság messze van tőlük. Hiszen a Berlinnel legközvetlenebb kapcsolatokat fenntartó napilapjuk is kereszténynek vallja magát.

Hogy ez a mi magyar nyilaskereszténységünk a valóságban milyen kereszténység, azt az alábbi eset világítja meg.

Egy tanyai tanító mondta el nekem, hogy két tanítványa is ezzel állt eléje:

– Tanító úr, mi pedig ezután már nem fogunk hittanórára járni, mert édesapánk áttért a nyilas hitre és mi is nyilasvallásúak vagyunk.

Hiábavaló volt a tanító minden igyekezete, hogy ezeket a kis tanyai magyarokat meggyőzze. Egyetlen érv előtt hajoltak csak meg: a törvény kötelezi őket arra, hogy a hittanórákon is ott legyenek. Következő alkalommal meg is mondták: tudják, hogy tizennyolc éves korukig katolikusoknak kell maradniok, de ha majd elérik ezt a kort, otthagyják hitüket.

Apró, iskolaköteles gyermekek beszélnek így. És ha egyelőre csak szórványos jelenség is ez az országban, nem annyira magában álló eset, hogy mosolyogva lehessen napi-rendre térni felette.

Hogy milyen ez a nyilasvallás, arról csak sejtéseink lehetnek, határozott fogalmat nem kaphatunk róla. Egyrészt azért, mert a nem nyilasok előtt titkolják, másrészt mert a lelkükben is csak egészen zavaros tagadásként él. Homályos, zavaros tagadás. A falvak elkeseredett szegénységének egy részét a nyomorúság hajtja a táborukba, ahol a mai gazdasági rend lerombolását hirdetik. Ez aztán egyetlen pozitívumban, az antiszemitizmusban csúcsosodik ki. Vallási téren pedig az újpogány mételey hatása alatt programjuk Krisztus-tagadás, mert az egyházban a meglevő gazdasági rendnek védőjét látják.

A katolicizmus, a keresztény felekezetek sorait már eddig is tizedelték a falvakban elterjedt szekták. Ez a tanyai példa, amely nem magában álló, azt mutatja, *hogy a szekták száma eggyel gyarapodott* és - ismerve a néplelket - ha végre komoly gátat nem állítunk eléje, tizedelni fog, vagy még ennél is nagyobb veszteséget okozhat az Egyháznak.

Az eddigi szekták hívőit könnyű volt kommunistáknak mondani és a papok szaván túl a hazafiasság jelszavával szállni szembe velük. Ezek azonban nemzetieknek, a legnemzetiebbeknek, a leghazafiasabbaknak hazudják magukat, tehát az ilyen érvek elgyengülnek velük szemben.

Itt áll 1937-ben a világráramlatok hallatlan káoszában szinte teljesen magára hagyatottan a magyar falu. És újra és újra követelődik jelentkezik szociális és kulturális problémáinak a megoldása!

Röpiratok özönével árasztják el a betűre vágyó és komoly olvasmányhoz jutni nem tudó népet. Hogy csak egy példát említsünk. *Egy tizenötezer lakosú alföldi faluban egyetlen népkönyvtár sincs* és a nép is eljutó eszmezűrzavarban, a mai szociális és kulturális elmaradottsága közepette a jószándékú, de célkitűzéseiben széthulló és az igazi problémákat meglátni nem tudó iskolán-kívüli népművelés az ember mint jogalany címen tart előadást a nyilas-vallásra hajló tanyai magyaroknak! Esztendőről esztendőre elmondja nekik, mit veszítettünk Trianonban, és akad előadó, aki arról beszél, hogy nyomorúságunk egyik fő oka, hogy a nép nem tiszteli eléggé a falu urait, nem

köszön nekik kellően tisztelettudóan és ezért az illedelmes köszönésre akarja megtanítani a népet. Az egyházak munkája sok helyen csak hitbuzgalomban merül ki és a szociális problémákat vagy nem látja meg, vagy nem tudja az utat, amelyen ezeknek a legalább részbeni megoldása felé elindulhatna. *A katolikus nagygyűlésnek a tavalyi a falu mellett való kiállása még nemigen érezteti hatását falvainkon. És hol késik annak a sokunk által és olyan sokszor követelt és olyan sokszor megígért komoly néplapnak a megindítása, amely politikától mentesen, tanítva, legalább azoknak a lehetőségeknek a kihasználására oktatná népünket, amelyek most is kihasználatlanul megvannak?*

A közhelyes jelszavak, frázisok, be nem váltott ígérek korát éljük. És a jelszavak, frázisok középpontjában már hosszú idő óta a falu, a nép áll. Ennyit egész történelmünk során nem beszéltek népünkről és ennyit még összesen nem ígértek beváltatlanul neki, mint az utóbbi néhány esztendőben. Nem csoda, hogy már nem hisz senkiben és semmiben. De mert hit nélkül se tud élni, hát majd lassan, fokról fokra olyanok felé fordul, akik romok felett ígérnek neki új világot.

Ma nyilasvallású gyermekek bukkannak fel a zűrzavarban. Holnap nem tudjuk, hogy kik. Valaki felelős értük. *Valaki kell, hogy jóllakassa őket, ruhát adjon rájuk, apjuknak munkát, rendes napszámot, és visszavezesse őket az élet rendjébe.*

Simándi Béla

[014] KI A ZSIDÓ?⁴⁰⁹**(A rabbinizmus fajvédelme)**Írta: dr. Biró Bertalan hittanár⁴¹⁰

Hogy ki a zsidó és ki nem, azt ne csak mi magyarok s keresztények mondjuk meg, hanem hallgassuk meg magát a zsidóságot, amelynek e kérdésben mégiscsak van némi mondanivalója. Kérdezzük meg hát: maga a zsidóság kit tekint zsidónak? Első két zsidótörvényünk megalkotásánál ugyanis nagybuzgón megkérdeztünk mindenkit. Így elsősorban azt tudakoltuk, mit szól hozzá a tudományos világ előtt önmagát egyébként szinte a sárga földig diszkreditált német fajbiológia. Megkérdeztük, mit szól hozzá a mi kereskedelmi életünk s egy-két, merő negatívumon alapozó pártvezető. Mit szólnak hozzá egyes nemzetiségeink, melyek a magyarság életében hasonló kép túlterjengő helyzetet tartanak megszállva, mint a zsidóság tette. Megkérdeztük, mit szólnak hozzá régen nyugvó dédanyáink és nagyapáink, akiknek féltve rejtgetett múltja sok helyt pironkodva kerül elő. Érdeemes lesz hát megkérdezni, mit szól erről a kérdésről maga a zsidóság, amelyről szó van.

Hogy a kérdésben rendet tartsunk, előbb néhány téves és tájékozatlan közhiedelmet kell eloszlatnunk, illetve felvilágosítanunk. Az első ilyen – és itt nélkülözhetetlen – kérdés: egyáltalában *honnan ered maga a zsidó faj*, vagy bibliásan szólva: *honnan ered a zsidó nép*?

Ahogy pl. a finnek önmagukat másképp (*suomen*) hívják, mint ahogy az idegenek nevezik őket, vagy ahogy pl. a németeket nevezik germánoknak vagy franciásan *alemánoknak*, bár ők *deutsch-oknak* hívják magukat, ugyanígy a zsidóság is többféle néven szerepel. Nevezik zsidónak, izraelitának, hébernek. A mai nyelvhasználat azonban bizonyos fogalmi megszorításokkal alkalmazza e három nevet és zsidónak inkább a fajt, a nemzetiséget érti, míg izraelitával inkább a vallását jelzi a zsidóságnak, a héber szóval pedig annak nyelvét akarja mondani s nyelvtudományi megjelölését adja a zsidóságnak, mégpedig *Profiat Duran Halévi zsidó orvos és nyelvésznek „Maaszé éfód”* c. műve (1403) nyomán.

Mégis honnan ered e hármas név és maga a zsidóság is? A felelet egyszerűnek látszik: a Bibliából. Bármennyire szokatlannak látszik is, a legősibb elnevezés e három közül a „*h é b e r*”. Még Krisztus előtt vagy 2100 esztendővel keletkezett, amikor még

Ábrahám pátriárkát csak Ábrámnak nevezték. Ő volt a világon az első, akit „hébernek” jelöltek, mert hogy ő az Eufrátesz folyón túl fekvő síkságokról jött Kánaánba és ezért „hébernek”, vagy magyarul „odatúlról való” férfinak nevezték őt és szolganépét, ahogy minden szentírás-magyarázó és a zsidó Rási is vallja ama bibliai hely nyomán, hogy Lót fogságba jutását „egy menekült hírül vivé a héber Ábrámnak”. (I Móz. 14,13.) Van abban valami világtörténelmi jellegzetesség és predesztináció, hogy a zsidóság szinte e pillanattól kezdve mindig a másik oldalon áll egész világnézetével, életfelfogásával, örömeivel és terveivel.

Igaz ugyan, hogy a zsidó faji önteltség még Ábrámnál is tovább szeret nézni és azt híresztelik, hogy Noé ükunokája volt az ő névadó ősük, aki Noétól így származott le: Noé–Szem–Árfáxád–Sálé–Héber. (I Móz. 11,11–14.) Bár dicsekvésnek ez igen szépen hangzik, mégis a név pusztán hasonlóságán kívül semmi különösebb alapja nincs. A zsidóság azonban szinte állandóan hangoztatja az Ábrahám-tól való vérségi leszármazását, sőt Jézusról is hangsúlyozva van ez. (Mt. 1,1; Ján. 8,33; I Makk. 12,20: „Arius, a spártaiak királya üdvözli Óniás főpapot! A spártaiakra és a zsidókra vonatkozólag azt találták megírva egy okmányon, hogy ők testvérek és Ábrahám nemzetiségéből származnak.”) Szent Pál önmagáról hirdeti: „Zsidók ők? Én is! Izraeliták ők? Én is! Ábrahám ivadéka ők? Én is!” (II Kor. 11,22; Fil. 3,5) Már ezért is föltétlenül az előbbi fogadható el hitelesnek és tudományos alapon is jobban alátámasztottnak.

Az első ember, akit „z s i d ó”-nak neveztek, Jákob pátriárkának negyedik fia volt, akit Júdának (Jehúdának) hívtak. A leszármazottaiból alakult törzset is róla nevezték el, mert Jákob áldása szerint e törzsből származott Dávid király meg maga a Messiás is. (I Móz. 49,10: „El nem vétetik a fejedelmi pálca Júdától, míg el nem jó az Elküldendő, az, akire a népek várakoznak”; Iz. 2,1–5) E törzs egyébként azért is *lett névadóvá*, mert a babiloni fogságból e törzsbeli népség tért vissza (Zak. 2,12), azután, mert az Izrael-ország bukása után a 12 törzsből 10 felmorzsolódott a történelem zivatarai-ban és csak Júda meg Benjámín kis törzse maradt fenn s *ezek szóródtak szét galúth-ba* az egész világon, s vitték magukkal törzsük nevét, hogy innen kapják nevüket: Judaeus, Jude, Jewish, juif, majd az itáliai giudeo, a szláv zsid (zsidovszkij), a román jidov (zsidov) szavak alakították a magyar „zsidó” szót. Mégis van abban valami történelmi pragmatizmus, hogy épp a „zsidó” szó jelzi a faji hovatartozás fogalmát. Érdekes egyébként, hogy a „Júda” szó eredetileg a „dicsőítés” szóból származik (I Móz. 29,35), akár a „szláv” név, mely szintén „dicsőséget” jelent.

Miként a „zsidó” név, éppúgy Krisztus előtt 1780 évnél szintén nem fiatalabb a zsidóság másik általános gyűjtőneve: az „izraelita” név. Ez a név is Jákobig nyúlik

vissza, aki egyszer vándorlása közben Fánuelben hajnalban viaskodott az Isten angyalával s ezért az angyal is (I Móz. 32,28) meg maga az Isten is őt Izraelnek, vagyis: Istennel viaskodónak nevezte el. (I Móz. 35,10) Van ebben az elnevezésben szintén valami megdöbbentő világtörténelmi predesztináció: *a zsidóság élete szinte szakadatlan viaskodás volt – különösen Jézus idején – az Istennel szemben.*

Jákob utódait általában véve izraelitáknak nevezték és talán mivel ez a név nemcsak bizonyos törzsi származást jelöl, mint a Júda-törzs, azért hovatovább *az izraelita név a zsidók vallásos világnézetére vonatkozott*, tehát mint vallásfogalmi gyűjtőnév szerepel mindmáig. Nem szabad azonban feledni, hogy az izraelita vallás mint vallásrendszer voltaképpen Mózes idején alakult ki az El-Sáddáj, vagyis a mindenható Isten különös kegyelmeképpen. Ettől kezdve egyébként az ószövetségi könyvekben az izraelita szóval az Egyisten hitét képviselő vallásrendszer népét jelölték a szent írók. Az újszövetségi írásokban a Jézus-ellenes irányzat híveit zsidóval jelezték, míg az izraelita nevet már itt is az ószövetségi ígéretek örököseire és lelki utódaira vonatkoztatták (főleg Pál: „Nem mind izraelita, aki Izraeltől származik; és nem is mindnyáján gyermekei azért, mert Ábrahámnak leszármazottai” Róm. 9, 6). Az Egyház máig is könyörög a „perfid zsidókért” (pro perfidis Judaeis) és téli zsoltosmájában Nagy Szent Leóval szól a megszületett igazságról, „quam Judaeorum obcaecatio non recipit”⁴¹¹, viszont Jézussal megünnepli Nathanaelt, „az igaz izraelitát, akiben nincs álnokság” (Ján. 2,47) és zsoltosmájában vágyva dalol „Coelestis urbs Jerusalem, beata pacis visio”-ról⁴¹² [...]

Nálunk *Magyarországon*, a mi fejlett jogi érzékünk egészen pontosan száz évvel ezelőttig (1840-ig) csak kizárólag zsidóknak jelölte őket és nem volt tekintettel faji vagy vallási jellegükre. Ettől kezdve azonban egészen 1871-ig hol zsidóknak, hol izraelitáknak nevezi őket a jogi szóhasználat, és ezzel kezdik tenni közhiedelemmé, hogy a zsidóság voltaképpen és kizárólag csak vallásfelekezet. Az akkori kultuszminiszternek (26,915/1871. számú) körrendelete a zsidók vallási szervezkedéséről még hol „izraelita lakosságról”, hol meg „zsidó hit-felekezetről” szól. Ettől kezdve azután csak is izraelitáknak nevezik a zsidókat, egészen az 1938-i első zsidótörvényünkig, mely ismét zsidónak nevezi a fajilag ilyennek tekinthetőt. Az iskolai szóhasználat azonban még 50 évvel ezelőtt is „Mózes-vallásúaknak” hívta a zsidókat, amivel kétségtávol elég pontosan igyekezett közeledni a vallási eszmefejlődés történeti hűségéhez.

A másik föltétlenül szemügyre veendő kérdés, – mely egyébként is szorosan idekapcsolódik – hogy *ti, melyik és milyen a zsidó vallás?* E kérdésnél tudni kell, hogy talán sehol sincs annyi zűrzavaros elképzelés a zsidóságról, mint épp a zsidók vallását illetőleg. Még *maguk a zsidók is tele vannak a legelképesztőbb hiedelmekkel vallásukat illetőleg*, és a „választott nép” kényelmes és kancsal mámorába felejtkeznek unos-untalan. De a keresztény értelmiség is természetesnek vesz mindent a zsidók vallását illetőleg, ami pedig velejéig téves vagy rosszindulatú állítás. Képtelen meséket készpénznek vesznek a zsidók vallásáról és kézlegyintő felületességgel *egybekeverik az ószövetségi vallást a mai zsidóság hitközségi életével*, bár az ilyen keresztényekről mindig kisült, hogy az ószövetségi könyvekből – melyek egyébként a kereszténységnek is szent könyvei – egyetlen oldalnyit sem olvastak még el. Érdekes mindennapi valóság az is, hogy ha mi a zsidóság vallásáról hallunk, mindig Mózes nílusi kalandja, a vörös-tengeri átkelés, a jerikói harsona, Debóra harci dala és Salamon kincsei jutnak eszünkbe és sohasem hallottunk arról, hogy ép ez a zsidóság is szinte állandóan azon mesterkedett, hogy Istenét faképnél hagyja valami jobb koncert, mely faji hajlamainak hízelgett. Pedig az igazsághoz ezeknek meglátása is fontos és hozzátartozik. Ez nem az Ószövetség megtépázása, hanem ép az igazság fölfedése és szolgálása.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy *a katolikus Egyház szinte kezdet óta különbséget tesz a zsidóságnak ószövetségi vallása, meg a zsidóságnak Jézus idején már kiforróban lévő és a zsidóságnak máig is élő vallása, az ún. talmudi vallásrendszer, vagy más szóval a rabbinizmus vallásrendszere között.* Az ószövetségi és a talmudi zsidó vallás közt körülbelül olyan lényegbevágó különbség van, mint a katolicizmus és a kálvinizmus közt. Ám ezenfelül az ószövetségi vallásrendszer is (melyet a zsidók közül ma már senki sem követ!) meg a talmudi vallásrendszer is még lényegbevágóbban különbözik azonban a *modern zsidóknak* önmagukat minden erkölcsön túltevő és velejéig materiális hédonizmusától mint világszemlélettől. Ez már a Kéj és Arany szennyesen hömpölygő hullámai mellől néz mindent, és könyörtelenül haszonleső utilizmusa miatt szinte kizárólagos okozója a mai zsidógyűlöletnek. Ezek mellett aztán mint állandó rezervoár, ott van a falusi és a keleti zsidóság babonás *hasszidizmusa* és ezerféle szektavilága, hogy teljes legyen a kép.

A másik, amit a keresztényeknek is meg a vallásos zsidóságnak is tudniuk kellene, az, hogy az ószövetségi vallásrendszert egyáltalában nem szabad úgy tekinteni, mint amely a zsidóságnak mint biológiai és ókori emberfajának valami sajátos vallásrendszere volna, úgy, ahogy például a buddhizmus a kínaiaké, vagy a parszizmus az ősperszáké, vagy a katolicizmus a latin népeké. Egy pillanatra sem volna szabad

elfeledni még a zsidóknak sem, hogy az ószövetségi zsidó vallást nem a zsidók agyalták ki és nem zsidó vének s bölcsek állították össze törvényeit, de még csak nem is a fennkölt zsidó személyiségek vagy talán a próféták találták ki azt, hanem egyes-egyedül a mindentudó Isten jelentette ki és követelte meg a zsidóságtól az ő ingyen való kegyelme folytán és korlátlan hatalma által.

Az ószövetségi vallás tehát nem a zsidóságé, hanem magáé az Istené! Ezért szent az nekünk is, katolikusoknak és ezért tartotta meg azt maga a földre szállott Isten is meg apostolai is, míg új szövetség nem kötöttet. Ezért szentek előttünk az Ószövetség nagy egyéniségei, hiszen az Isten emberei voltak valamennyien. A katolikus Egyház ezért tiszteli szentként Noét, Ábrahámot, Jákobot, Mózeszt, Dávidot és valamennyi prófétát. A katolikus Egyház a szentmise legszentebb pillanatában, legközvetlenebbül mindjárt az átváltoztatás után ezért veszi áhítatos megemlékezés tárgyául „a mi pátriárkánknak, Ábrahámnak áldozatát” és ezért imádkozik szinte teljesen a szent zsidó királynak, Dávidnak szavaival az egész szentmisén meg a papi zsoltosmán.

Hogy az ószövetségi vallás nem a zsidóknak ún. faji vallása, azt igen könnyű bizonyítani, mégpedig több felől is. Egyfelől azzal, hogy a Tóra (vagyis Mózes öt könyve) is, meg a többi ószövetségi könyvek is nyilvánvalóan jelentik, hogy a vallási előírásokat és tanításokat nem Ábrahám, Jákob, Mózes, Illés vagy Izaiás vagy másvalaki írták elő és tették kötelezővé, hanem maga az Isten diktálta és mondatta el ő általuk.

Igen sokszor olvashatjuk, hogy az Isten nyíltan is megmondja, hogy szavait írják le: „mondá az Úr Mózesnek: írd be ezt emlékeztetőül a könyvbe”. (I Móz. 17,14) Vagy Izaiásnál: „Szólt az Úr hozzám: Végy magadnak egy nagy könyvet és írd bele emberi írással.” (8,1; Jer. 30,2; Ezek. 24,2; Dán. 12,4) Ami tehát az ószövetségi vallás alapját képező Szentírásban van, az mind Isten diktálása folytán került oda és nem zsidó szellem terméke a Biblia! A legszimpatikusabb próféta, a fiatal Izaiás nyíltan figyelmeztet minket: „Kutassatok szorgalmasan az Úr könyvében és olvassátok: Egy sem hiányzik majd ezek közül, mert ami az én szájamból jó, azt Ő (az Isten) parancsolta és az Ő lelke maga gyűjtötte össze őket.” (34,16) Ezért hirdette Jézus, hogy „az Írás föl nem bomolhatik” (Ján. 10,35), még akkor sem, ha „elmúlik az ég és föld”. (Mt. 5,18) Hiszen azt „a Szentlélek mondta atyáinknak, Izaiás próféta által szólván” (Csel. 28,25) és ezért imádkozik a katolikus Egyház Dávid király szavaival a szentmisén meg a zsoltosmán, mert „a Szentlélek jövendölt Dávid szája által” (Csel. 1,16), tehát egyáltalában nem a zsidó szellem terméke a Biblia, mert az „sohasem emberi akaratból származott, hanem a Szentlélektől sugalmazva szólottak az Isten szent emberei”. (II Pét. 1,21)

Hogy az ószövetségi vallás a zsidóknak egyáltalában nem volt ún. faji vallása, azt másfelől abból a tagadhatatlan és sűrűn előforduló tényből is bizonyíthatjuk, hogy *maga a zsidóság ettől a vallástól mindig el akart térni.*

A vándorlás éveiben mindig visszavágytak „a halra, melyet ingyen ettünk Egyiptomban, eszünkbe jut az uborka, a dinnye, a párhagyma, a vöröshagyma és a fokhagyma”. (IV Móz. 11,5) Egymást érték a lázadások Mózes ellen, aki az Isten parancsolta életrendszert szorgalmazta és képviselte. A zsidók vándorlásainak története e pár szóban jellemezhető: „Zúgolódás támadt az Úr ellen a nép között.” (IV Móz. 11,1) Taberánál e miatt gyulladt meg a tábor jó része, Kibrot Hattáávnál a zsidókat szintén ezért „az Úr haragja megverte, felette nagy csapással”. (IV Móz. 11,33) Kóré, Dátán és Abiron vallásfegyelmi lázadása miatt egyetlen délután több mint 15 000 zsidó pusztult el irtóztatós halállal. (IV Móz. 16) A vízfakasztás meg a rézkígyó mind a zsidók megátalkodott nyakasságát mutatta mindmáig az Isten szándékai ellenében. Sőt a Bibliában egészen külön szójárás volt a bálványimádás különféle formáira (V Móz. 6,14; 7,25; III Kir. 9,9; II Krón. 29,16; Bölcs. 14, 11).

Az aranyborjú imádása is akkor történt, míg Mózes az Istennel társalgott (II Móz. 32) és még a zsidó főpap, maga Áron is segített megcsinálni a bálványt. *A bálványimádás sokszor a velejéig megrontotta a zsidókat* (Ezek. 20,7), sőt ezzel még magát a szent helyet is megfertőzték a zsidók, ami az Isten különös haragját és büntetését zúdította rájuk (V Móz. 4,24; 32,16. 21). Hogy a zsidó nép saját faji adottságainál fogva inkább elfordulni szeretett Istentől, legjobban mutatja az a sok és súlyos büntetés, mely a bálványimádásért járt, s melytől szinte hemzseg a Biblia (II Móz. 20,3; III 19,4; V 6,14 stb.), sőt halálbüntetés (II Móz. 22,20; V 5,8.) és lefejezés is járt érte. (V Móz. 13,2; 18,20) Jeroboám aranyborjúit Bethelben nagy nemzeti tragédiák okozóinak tartották, de a zsidók javarésze azt mégis imádni járt oda (Am. 3,14; III Kir. 14,15; IV 17,7; Jer. 48,13). Dávid király feleségének, Mikolnak is voltak kis házi bálványai, terafímjai (I Kir. 19,13.), pedig az is nagy nemzeti tragédiákat zúdított a zsidóságra. (Zak. 10,1)

Bár a szabeizmust, vagyis a Nap, Hold és csillagok imádását halállal büntették a zsidóknál (V Móz. 4,19), ők azonban mégis hódoltak ennek a természetimádásnak is, még a vándorlás alatt is. (Am. 5,25) Sőt Ezekiás idejétől kezdve már *nyílt napimádást találunk a zsidóknál* több helyütt is (Jer. 19,13; Szof. 1,5.), ráadásul áldozatot is mutattak be a csillagoknak. (IV Kir. 23,12; Jer. 8,2) A paráznság és a termékenység asszír istennőjét, *Asztartét is imádták* a zsidók már József idején is (Bír. 2,13), később templomi prostitúció formájában áldoztak, sőt a zsidó nők kalácsáldozatot is mutattak be ennek a perverz istennőnek (Jer. 7,18; 44,15–19), mégpedig a zsidó „asszonyok

nagy számban, atyáink, királyaink, főembereink Júda városaiban és Jeruzsálem utcáin” hemzsegték az Asztarte-imádóktól a szemtanú Jeremiás szerint.

És ott volt Baálnak, Belzebubnak meg a moabita hadiistennek, Kámosnak imádása, ez utóbbinak maga a bölcs Salamon építtetett templomot Jeruzsálem mellett, az Olajfák hegyén. (III Kir. 11,7) Vagy ott volt a pun Molok-istennek imádása, akinek gyermekeket áldoztak a zsidók (pedig ezért halálra kövezés járt, III Móz. 18,21) és főleg Baál isten feleségének, Aserának imádása, melyre külön zsidó bálványpapok (kedesím), sőt zsidó papnők (kedesóth) is szolgáltak tivornyás templomi prostitúcióval. (V Móz. 23,17–18; III Kir. 14,23; 15,12; 22,47.) Ez pedig annyira elterjedt Jósias király napjaiban, hogy „a hűtlen Izrael minden magas hegyre és minden lombos fa alá” tisztelni ment Aserát „paráználkodással”. (Jer. 3,6) Sőt, a zsidók annyira mentek, hogy ezt a templomi prostitúciót még az Isten Templomában is űzték már, ezért Jósias király „lerontatá a férfigaráznák ama házait is, melyek az Úr házában voltak s melyekben az asszonyok szőttek” fajtalanságot. (IV Kir. 23,7)

Hogy mennyire eltért a zsidóság az ószövetségi vallásrendszertől, és mennyire nem volt ínyére az, mutatja legjobban Illés próféta kora, aki a saját korában már egyedül maradt az Isten hűségesei közül, de ő is keserűen kiáltott az Úrhoz: „Elég volt Uram, vedd el életemet, mert Izrael fiai elhagyták szövetségedet, lerontották oltáraidat, megölték prófétáidat s egyedül csak én maradtam meg s most nekem is életemre törnek, hogy elvegyék.” (III Kir. 19,10) – És micsoda hallatlan szenvedéllyel üldözték a zsidók azokat, akiket Isten a zsidóság észretérítésére küldött! Meghajsolták Mózeszt is, vízbe fojtották Hoseát, kimondhatatlan üldözéssel törtek Illés életére, megkövezték Ámoszt, a tekuai pásztorprófétát, börtönben pusztult el Ezekiel, száraz kútban kövezték agyon a népe sorsán búsongó Jirmeját, elevenen kettéfűrészték a legcsodásabb prófétát, Izaiást, tajtékozó gyűlölettel városról-városra üldözték a híres Gamálieel rabbi tanítványát, Saul-Pált. Agyonverték Jézus unokabátyját, az askéta Jakabot, „egy akarattal rárohantak és agyonkövezték” a fiatal Istvánt (Csel. 7,5.), véresre verték Simon bar Jónát-Péter főapostolt és keresztre feszítették azt is, aki „tulajdonába jöve, de övéi őt be nem fogadák” (Ján. 1,11), magát a földre szállott Istent, Jézus Krisztust, a zsidóság „örök halmainak kívánságát” (I Móz. 49,26), aki még „a megtört nádszál sem zúzza össze s a füstölgő mécsbelet sem oltja ki, hűségesen vitt igazságot” (Iz. 42,3), mert „körüljárt jót cselekedvén”. (Csel. 10,38)

Egyetlen nép fölött sem komorlanak a világtörténelem Istenének ama rettentően megbélyegző szavai, amik a zsidóság fölött ott vannak: „Nos hát, Júda férfiai: Tegyetek igazságot köztem és szőlőm között! Mit kellett volna még tennem szőlőmmel és nem

tettem meg vele? Talán, hogy azt vártam, hogy szőlőt hozzon és vadszőlőt hozott?... Bizony, a seregek Urának szőlője Izrael és Júda férfiai. Azt vártam, hogy cselekedete igaz legyen, és íme, gonosz, hogy igazságot szolgáltatson, és íme, jajveszékelést okoz.” (Iz. 5,3–7) A zsidóságra szétpazarolt isteni kegyelem keserű szemrehányása és a zsidóság örök világtörténelmi megbélyegzése ez, mely annál égetőbb, mert maga Isten panaszkolt csaknem 3000 évvel ezelőtt. És ez az isteni felpanaszolás nem hallgatott el, hanem megújult Jézus ama szavaiban, melyekben a zsidókról mint nyomorult és gyilkos szőlőmunkásokról beszél, akik még gazdájuk fiát is megölték (Mt. 21,33–46) és az egyedül csak a hozzájuk „küldött próféták, bölcsek és írástudók közül néme-lyeket megöltök és keresztre feszíttek, másokat közülük megostoroztok zsinagógái-
tokban és városról városra üldöztök, hogy rátok szálljon minden igaz vér, melyet kiontottak a földön az igaz Ábel véréből” kezdve. (Mt. 23,34) Hogy az ószövetségi vallás ne legyen zsidóvá, istenküldötte emberek gondoskodtak erről: a próféták, sőt maga a földre szállott Isten is, de a zsidóság „nem akarta”. (Lk. 13,34)

(Folytatjuk.)

(II. közlemény.)⁴¹³

Az a zsidóság, amelyet az Istennek szinte karhatalommal kellett az ő követelte ószö-
vetségi vallásrendszer mellett megtartani, ezt a mindig kibújni akaró lelkiségét ma-
gával hurcolta a világtörténelmen keresztül mindmáig. Fölöttébb szükséges volna,
ha – a már elmondottak alapján is – nagy különbséget vonnánk az ószövetségi val-
lásrendszer és a talmudi zsidó vallás között. Az ószövetségi vallás Istené és nem
zsidó vallás. A talmudi vallásrendszert viszont rabbik gyártották, akik a zsidóság faji
sajátságait legjobban ismerték. *Ez a rabbinizmus mint világnézet máig is a zsidóság
vallása és ez a mai zsidó vallás*, mely immár kétezer éves hatásával átfonta a zsidó lelket,
mint a márványt az erezet. Bizonyos érdekes volna, ha valaha is választ kaphatnánk
a mai zsidóságtól arra, miért nem ír soha a zsidóság arról, hogy miért ragaszkodik
kétezer éves tagadásához a kereszténységgel szemben? Amikor már ismerhetik a fát
is meg gyümölcsét is. Hogy máig miért nincs nálunk zsidó teológiai irodalom a szó-
nak keresztény vagy hitvédelmi vonatkozásában? És szerfölött jó volna, ha a mi kö-
zépiskolás hittani szóhasználatunk is így magyarázná az ószövetségi vallást és a
„választott nép”-nek ma sokféle érthetően botránkoztató fogalmát s igazi vallástör-
téneti képét.

Ha most már azt kérdezzük, ki a zsidó, előbb arra kell néznünk, hogy *hányféle zsidót* ismerünk. Vallásilag van *ószövetségi zsidó*, kik már Jézus idején kihalóban voltak és a templom pusztulásával vagy a kereszténységbe szívódtak fel, vagy a rabbinizmus prédájává lettek. Van aztán a rabbinizmus világnézetét valló *ún. talmudi zsidóság*, amely voltaképpen a mai zsidó vallás. Ám e területen is a felekezetek és eretnokségek egész légioja van a sötét zsidó babonától kezdve egészen a nyílt istentagadásig. A nálunk ismert *ortodox* zsidóknak határozottan komoly és tiszteletre méltó vallásközössége, meg a *neológ* zsidóknak langymeleg és a legtöbb ateistát kitermelő hitközönségi társulása mögé az utóbbi években a rajongó galíciai zsidó szekták, a *hasszidizmus* hívei és azoknak sokféle színárnyalatú szektája mind meglegelhet. Ezeken kívül külföldön még többfelé felekezett el lelkiileg a zsidóság. Hiszen a zsidóságnak legjobban ismert vallásszociológiai szektája, a *cionizmus* is sokféle felekezetre tagolódik, melyek közt nem éppen a legjelentéktelenebbek a merő agnoszticizmus álláspontján álló, szélsőségesen harcos újcionisták. – Minden zsidó láthatja, hogy még *fajilag is erősen kevert a zsidóság*. A déli sötét *askenázi zsidóság* mellett ott vannak a szimpatikusabb külsejű nyugati szőke *szefárd zsidóság* tekintélyes sorai. Társadalmi rétegek szerint is sokféle a zsidóság: a Nyírség és Felső Bereg megyei földművelő zsidóság mellett világhírhedt lett a pesti demokrata-liberális és szabadkőműves zsidóság nehézipari csoportja, a plutokrácia nemzetközi rétege, melyről a német újságok oly rendkívül sok jelzőt tudnak egybegyűjteni. A szalonbolsevik és a kultúrkommunista éppúgy ott van soraik közt, mint a sötét proletáragitátor meg az irodalmi kalózkodó és amorális zsidó szeladonok gombamód szaporodó tömege.

Egy a csodálatos: amíg a zsidóság mindenfelől oly csodálatosan megtalálja egymást, addig másfelől a zsidó egység, a „jachad sivté Jisrael” álma ma éppoly távol van, mint volt akár Mózes, akár a bírák idején. Az egykori szaduceusok utódai a mai nemzetközi politikában sürgölődő és a Tórát merő zsidó irodalomtörténeti hagyatékként kezelő cionisták. Az extrém forradalmi újcionisták pedig az egykori zelóták utódai. A farizeusok szellemén élő mai zsidók az Aguda zászlaja alá sorakoznak, míg a zsidóság szégyenei, a cevúim álszent rajongói. Ezeket azonban át- meg- átszövi a Krisztus-hívő zsidók mai félkezes divatja, mely úgy akar modern lenni, hogy Krisztust emleget, de voltaképpen Krisztusról semmit sem akar elfogadni. Ott vannak azután a somórék, a betárik és mizrachisták, a klal-cionisták, a mapaisták és ki tudná felsorolni annyi minden vergődését a zsidó messiástalanságnak... Egy- szóval *a zsidóság sem fajilag, sem lelkiileg nem egységes*, bárhogyan is vigyáztak erre a

rabbik és a gaonok, a nászik és a kahanok, a res-galuthák és a karaiták, a szétszórott zsidók vezetői.

Pedig nem lehet tagadni, hogy a zsidóság – mint általában az ókori népközösségek – igen *gondosan vigyáztak a fajkeveredésre*. Bár ennek akkoriban nem fajbiológiai megokolása volt (hiszen ez merő anakronizmus volna), hanem kizárólag a zsidók „féltékeny Isten”-ének óvakodása attól, hogy az a nép, melynek Ő a vallását adta, ne nyerjen alkalmat más népek más isteneinek követésére s a velük való (templomi) prostitúcióra. (II Móz. 34,14–16.) Ezért nem volt szabad a szomszéd pogány népekkel házasságot kötnie zsidónak. Idegen vérű zsidókeverék (egyiptomi apa és zsidó nő fia) volt az a híres istenkáromló is, aki „kiméne Izrael fiai közé és összeveszék a táborban egy izraelitával”. Félvér volt ez a szerencsétlen, Dán-törzsből való Dáabri lánya, Sálumit volt az anyja, mégis a táboron kívül kellett laknia, a zsidóság nem vette be maga közé. (III Móz. 24,1–16) – Ugyancsak ószövetségi törvény előírta, hogy a zsidókkal rokonszenvező edomita, vagy egyiptomi származású csak akkor tekintessék zsidónak, ha *még a harmadik utóda is zsidóval házasodott össze*. Íme, az árjaparagrafus és a magyar zsidótörvény *őse ezelőtt 3500 évvel!* Ellenben az ámonita és a moabita fajtájúak „sohasem juthattak” a zsidóság közé (e fajták mindvégig ellenséges érzületűek voltak a zsidósággal szemben), sem pedig a mámzer, vagyis aki prostituálttól született. Legfeljebb ha minden, még a tízedik utóda is zsidóval házasodott össze, vagyis: sohanapján. (V Móz. 23,1–8.) Jól tudta a zsidóság már négyezer évvel ezelőtt, amit a mai fajbiológusok tapogatódzva bizonygatnak, hogy „*a test lelke a vérben vagyon!*” (III Móz. 17,11)

Azután a szétszóródás után, a galúthban a zsidóság a gazdanépek óvatosságából gettóba volt kényszerítve s ismét mesterségesen vigyázhatott eugenikai tisztaságára. Innen van a zsidó faji sajátságoknak roppant átütő ereje, mely késő utódoknál is hihetetlen elevenséggel dominál sokéves lappangás után. A rabbik és a zsidóságnak a galúthban vezetői szorgosan gondoskodtak azon, hogy a zsidóság ne keveredjék azon felül, ami elkerülhetetlen volt s ami a szefárd és az askenázi fajkülönbözést s talán ami a páratlan szektázást is eredményezte a zsidóságon belül.

Ezek után egészen közelről nézhetjük, hogy a rabbinizmus kit tekint zsidónak és hogyan védekezik a zsidóságnak lelki és – ami ezzel itt egyértelmű – faji keveredése ellen? Zsidótörvényeink mellől most már közelről nézhetjük: *kit tekint zsidónak saját karámukon belül a zsidóság* és hogyan vélekedik azokról, akik a zsidó vallást otthagyták már? Ez utóbbit azért nézzük, mert magyar zsidótörvényeink ezekre is tudnak igen szigorú és könyörtelen verdikteket mondani.

Tájékozatlan magyar közönségünknek meg kell mondanunk, hogy a *rabbinizmus perdöntő írásai e tekintetben a Talmudban és a Sulchán Aruchban leletők* főleg, már csak azért is, mert ezeket a műveket mindig ilyeneknek fogadta el a zsidóság s az utóbbit illetőleg a zsidóság nagy többsége abban sohasem kételkedett. A *Talmud* a zsidóságnak évszázadokon át keletkezett hagyomány-gyűjteménye (neve is a. m. Tanítás), melyen a rabbik s a zsidó bölcsek egész sora dolgozott. A *Sulchán Aruch* szerzője a Spanyolországból 1492-ben Palesztinába menekült neves zsidónak, Káro Józsefnek munkája, aki Lutherrel egyidőben élt (1488–1575) és a nagy Majmúni (Maimonides) Mózes nyomán a zsidóság meglévő erkölcsi, szertartási, házassági és jogi törvényeit kodifikálta és terítette a zsidóság elé „*Sulchán Aruch*” (a. m. Terített asztal) címen. E hatalmas műhöz többen írtak jogmagyarázatokat, ezekről a glosszátorokról alább bővebben lesz szó. A *Sulchán Aruch* érvényessége körül évszázadokon át sok vita támadt a zsidóság közt.⁴¹⁴ Az ószövetségi vagy inkább a talmudi vallásrendszerhez még leginkább ragaszkodó zsidóságot az 1867-i nagy zsidó kongresszuson nevezte el Furtado „ortodoxoknak”, akik kezdettől fogva a *Sulchán Aruchot* fogadták el vallásjogi döntvénytárnak, e határozatukat I. Ferenc József 1871. október 22-én szentesítette is. A liberális neológ-zsidók kisebbsége azonban kezdettől fogva többféle okból nem tekinti magára érvényesnek ezt a hatalmas joggyűjteményt.

Maguk a zsidók kit tekintenek zsidónak? Azt, akinek zsidó volta minden kétséget kizár. Kétséget kizáróan zsidónak tekintenek a zsidók mindenkit, aki annak született, és aki a zsidóságba tért át. Miután nálunk a származásról oly sokféle ágazó labirintust iktattak törvénybe a zsidótörvényeink, érdekes megtudnunk, hogy ebben a zsidóság pedig oly egyszerű megoldást tudna nyújtani. A származásról a zsidó házasságjog egyszerűen azt mondja, hogy *igazi zsidónak azt kell tekinteni, aki zsidó anyától született*. Mindig azt kell szem előtt tartani, hogy a zsidó nő ülteti tovább az utódok zsidóságát. És e tekintetben bámulatos tisztánlátással járt el a zsidó jog, mely évszázadokkal előre megsejtette a mai eugenika és fajvédelem egyik alapvető elvét. Nem lehet tagadni, hogy ez a zsidó származási elv ellentétben áll az ószövetségi genealógiai kutatással, mert ott már Ezdrás idején is meg az Újszövetségben Jézusnál is kizárólag a férfiak szerepelnek a családfák ágai s fokai szerint, bár sok helyt (mint láttuk előbb amaz istenkáromló félvér zsidónál is) a zsidó anya származástáblája is meg van adva. Azt sem lehet tagadni, hogy ez a születési elv teljesen azonos a római jog „*mater semper certa*”⁴¹⁵ elvével.

Van a zsidóknál egy jogi elv: „A gyermek az anya után megy.” Ezen az elven nyugszik a zsidó származásnak fent említett bizonyítása. Stein Artúr azt írja, hogy

ez az elv a Sulchán Aruchban van.⁴¹⁶ Átnéztem a babiloni Talmudnak és a Sulchán Aruchnak ide vonatkozó részeit és alapos kutatás után mondhatom, hogy ez a kifejezés sem a Talmudban, sem a Sulchán Aruchban sehol sem fordul elő. Legalább is nem ilyen formában. Csak jóval későbbi keletű jogi formula ez és bizonyosan a Talmúdból sűrítették ilyen formulává. Ott ugyanis szóról szóra ezt találtam (Kiddúsin 68 b): „Rabbi Jóhánán mondta Rabbi Simon ben Joháj nevében: a Tóra így szól: És elcsábítja a fiadat tőlem (V Móz. 7,4). Ebből az következik, hogy a fiú, aki zsidó nőtől származik, fiadnak neveztetik, de a fiú, aki nem zsidó nőtől származik, nem neveztetik fiadnak.” Ez az egyetlen, ami e tárgyban perdöntő és jól látszik, hogy ebből sűrítették rövidebbre „a gyermek az anyja után megy” zsidó származási elvet.

Ebből nyilvánvaló, hogy a zsidók minden gyermeket zsidónak tekintenek, aki zsidó anyától született. Még akkor is zsidónak tekintik az ilyen gyermeket, ha apja nem is zsidó, vagy ha zsidó nő törvénytelen gyermeke az. Ez a tétel sok olyan családban kelt majd zűrzavart, ahol az apa keresztény, de a felesége zsidó nő volt. Viszont a zsidóság nem tekinti zsidónak azokat a gyermekeket, akiknek apjuk zsidó volt ugyan, anyjuk azonban nem zsidó származású és vallású. Ez viszont nagyon beszűkíti a zsidónak jogi fogalmát, mert kizárja a zsidóságból a zsidó apáknak nem zsidó nőtől származott gyermekeit és a zsidó férfiak törvénytelen ivadékait, kiket fajilag viszont mégsem lehet onnan kizárni. Mindent összefoglalólag álljon itt az ószövetségi törvény: „Nem szabad kivégezni az atyát gyermekei miatt, sem a gyermeket atyja miatt. Kiki csak a maga bűnéért lakolhat.” (V Móz. 24,16)

A másik, akit föltétlenül zsidónak kell tekinteni, az, aki nem született ugyan zsidónak, de szellemileg a zsidóságba tért át. Ezekről is érdekes és eddig bizonyral ismeretlen dolgok lelhetők a rabbik régi írásaiban és a zsidóság törvénykönyvében.

Akik zsidó vallásra tértek, azokat görögül prozelitáknak, zsidóul pedig már Mózes könyveiben is „gér”-eknek hívták. Másképen hívták azokat, akik Izrael országban éltek ugyan a zsidók közt, de nem zsidó fajúak (nemzetiségűek) és nem zsidó vallásúak voltak. Ezeket „gér tósav”-oknak hívták megkülönböztetésképen. A zsidó hitre áttért és teljes jogú zsidónak számító gér-nek a neve „gér cedek” volt, a. m. igaz, jámbor gér.

Hogyan lehet valaki zsidóvá, ha nem született annak? Nem hozom itt azokat a helyeket, melyek a babiloni Talmudban szétszórva lelhetők, hanem inkább a híres középkori (1135–1204) zsidó bölcsnek, a kordovai születésű Rabbi Mose ben Majmún (Maimonides) kódexéből és a Sulchán Aruchból, melyek rendszeresen szólnak erről.

Majmún (Majmuni) a „Hilchoth Iszuré Biah” (Házassági akadályok törvényei)

c. művében így ír (13. fejezet): „4. §. Ha egy nemzsidó az idők folyamán fel akar vettetni a Szövetségbe és begyűjtenni a Dicsőség alá és magára venni a Tóra igáját, ehhez circumcisio,⁴¹⁷ rituális fürdés és áldozatbemutatás szükséges. Ha pedig nő (az illető), akkor csak fürdés és áldozat. – 5. §. A gér áldozata ez: teljesen eléggő áldozat baromból vagy két gerlicéből vagy két galambból. Most pedig hogy nincs áldozat, csak circumcisio és fürdés kell, és ha majd felépül a Szentély, meghozza áldozatát (a gér).” – A többi (11–12. §) rész a rabszolgák áttéréséről ír érdekesen. Mint komoly neveléstani tételt említjük itt a Sulchán Aruch II. részét, amely Jore Déa (A tudás útmutatója) címen szerepel, s ahol ezt olvassuk: „A zsidó vallásra áttértnek nem szabad gyaláznia másvallású atyját!” (241,7)

Egyszóval a zsidóknál a zsidó hitre áttért nők gyermekét már (az áttérés után való) születés címén teljesen zsidónak tekintik. Mert az áttért olyan, mint a született zsidó. Tehát a zsidóvá áttért nők gyermekei és leányától való unokái stb. mind zsidónak számít a zsidók előtt. Ez mindenesetre egyszerűvé teszi a zsidóság ismervét, bár fajbiológiaiilag csak félmunkát végez.

A zsidóság tehát igazi zsidónak tekinti azt a nem zsidót, aki a zsidóság szellemét, világnézetét magáévá tette. Mégpedig az illető teljes jogú zsidónak vallja. E zsidó nézet szerint igen sok zsidó van a keresztények és magyarok közt is, akik a zsidóság örömein örülnek, fájdalman búsonganak és életnézetük azonos a mai zsidósággal, akár gazdaságilag, akár irodalmilag. Ez mindenesetre még kimaradt a zsidótörvényeink cikelyeiből.

Érdekes előírás a zsidóságra áttérők számára, hogy *a zsidóság általában nem szereti azokat, akik más vallásból térnek őhozzájuk*. Ezért nem volt sohasem zsidó hitlejlesztés. Mit írnak erről a rabbik írásai?

Majmúni Mózesnek „Hilchoth Iszuré Biah” című műve (XIII. 14–17) pontosan előírja, hogy meg kell vizsgálni szorgosan, nem anyagi haszonszerzés végett, vagy szerelem miatt térnek-e át hozzájuk a nem zsidók. Az ő idejében ugyanis a zsidóság már igen tekintélyes pénzarisztokráciát jelentett Spanyolországban. Ha ilyen célból térne át valaki, a bíróság ne fogadja el. Ha azonban magánemberek előtt megtették az áttérés előírásait, mégis géreknek számítsák az ilyeneket is. Később (XIV. 1–6. §) még bővebben tárgyalja az áttérni szándékozók lebeszélését és a hittételekre való kioktatását. Ez a rész szinte teljesen azonosan megvan a Sulchán Aruchban, ahová Káro József innen átvette.

A Sulchán Aruch II. részében Joré Déa (A tudás útmutatója) voltaképpen a rituális étkezési, tisztasági, erkölcsi stb. törvényeket tárgyalja. Itt van a „Hilchoth Gérím”

(Az áttértek törvényei). E részben szóról szóra a következők olvashatók (268. fejezet 2. §): „Ha valaki át akar térni, így szólnak hozzá: Mi jutott eszedbe, hogy át akarsz térni? Hát nem tudod, hogy Izrael manapság hogyan pusztul és vész, üldözött és kínokat szenved? – Ha az (áttérni szándékozó) azt mondja: Tudom, és nem is vagyok méltó, hogy hozzájuk csatlakozhassam, – akkor azonnal be kell fogadni s megvilágítják neki a hit alaptételeit. Mégpedig Isten egyedülvalóságát, a bálványimádás tilalmát és hosszasan tárgyalnak vele ezekről. Tudtára adnak néhány könnyebb és nehezebb parancsot és a büntetésekből is néhányat. Azt mondják: Eddig ehettél faggyút és nem járt érte kiirtás (ez valami különös isteni büntetés volt, mely 50 éves kor előtt halált hozott), megszeghetted a szombatot s nem járt érte megkövezés. Most pedig ha faggyút eszel, kiirtás jár érte, ha szombatot szegel, megkövezésben részesülsz. – De nem magyarázzák hosszasan és pontosan. És ahogy megtanították a büntetésre, ugyanúgy megtanítják a jutalomra is. Tudtul adják, hogy e parancsok teljesítése által részese lesz a túlvilági életnek... Ha elfogadja (a kioktatást), azonnal circumcizálják. Aztán kis idő múlva az előírás szerint megfürdetik és hárman állnak fölötte.”

Ugyanitt a Joré Déa (268. fejezet, 6. §) mondja: „Ha egy nem zsidó terhes nő áttér, gyermekét már nem kell megfürdetni”, hogy áttérése teljes legyen, mert az anya zsidóvá lett és „a gyermek az anyja után megy” a zsidóságba. Ellenben azt írja a Joré Déa (ugyanitt 7. §), hogy „az a kiskorú, akit atyja vagy a bíróság térített át (zsidóvá), ha felnőtt, jogában áll ettől (az áttéréstől) elállni és akkor nem hitehagyó zsidónak, hanem pogánynak tekintetik”. E sorokhoz a Joré Déa legnevesebb glosszátor, a *Szifthé Kohén* azt írja, hogy a bíróság csak akkor térítheti át a gyermeket, ha ez is akarja. De ha nem akarja, ez esetben akkor sem tehetik ezt meg érvényesen, ha a zsidók vannak történetesen hatalmon.

A Joré Déa tovább (12. §) így ír: „Ha egy gér áttér, meg kell vizsgálni, nem pénz vagy hivatal elnyerése végett tér-e át, vagy pedig nem félelemből-e? És ha férfi, meg kell vizsgálni, nem tetszett-e meg neki valamelyik zsidó nő. És ha nő, meg kell vizsgálni, nem tetszett-e meg neki valamelyik zsidó férfi. És csak ha semmi hiba nem találtatik, akkor tudatják velük a Tóra jármának súlyát, és hogy milyen nehéz ennek teljesítése az idegenek számára. (Mindezt azért), hogy ezáltal lebeszéljék. De ha nem lehetett lebeszélni és úgy látjuk, hogy szeretetből (meggyőződésből) térnek át, akkor befogadják őket” a zsidóságba. Ezután bőven kifejti még, hogy ha ez a vizsgálat elmaradt s már magánemberek előtt elvégezte az áttérési szertartásokat, mégis zsidónak számít, de a bíróság direkte így nem járhat el. – Nem lesz érdekelten itt leírni Rabbi Mózes *Iszerlesz*nek 1572 előtt e paragrafushoz írt szövegkiegészí-

tését, Haggah-ját, amely egyenlő tekintélyű és érvényű a Sulchán Aruch alapszövegével, s amely így szól: „A hitehagyott zsidónak, ha bűnbánóan megtér, nem kell megfürödni, (de) csak bölcseink előírása folytán”, vagyis ez nem Tóra-beli Parancs a zsidóság szemében.

A keresztény magyarság nem is gondolná, mily *lesújtó és megalázó véleménynel vannak a zsidók azokról, akik hozzájuk térnek át*. Érdemes lesz hát itt az erre vonatkozó rabbi-irodalom fejezeteit szó szerint hozni, már azért is, mert teljesen új irányba tereli mondanivalóinkat, és mert sohasem hallott dolgokról szerezhethünk itt tudomást szintén a leghitelesebb zsidó adatok nyomán.

Rabbi Majmúni ismét a Hilchoth Iszuré Biah c. zsidó házasságjogi művében (XIII. fejezet 14–17. §) bőven okolja, miért nem szeretik a zsidók azokat, akik hozzájuk térnek más vallásból vagy fajból, népből. Példákat hoz a zsidó történelemből (Sámson meg Salamon feleségeit), ahonnan megtudjuk, hogy a zsidókhoz közeledő más-vallásúak mindig romlást hoztak a zsidóságra. Később régi bölcsek nyomán nyíltan is kimondja Majmúni: „Kellemtlenek a gérek Izraelnek, mint a bélpoklos-kiütések, mert nagyrészüik ismét visszaesik valami miatt (régi vallásába) és csak elrontják Izraelt” (18. §). És nehéz is a zsidóságnak ezektől távol tartania magát, mert hiszen áttértek közéjük. Mert gondoljunk csak arra, – folytatja tovább e részben Majmúni – mi történt a pusztai vándorlás alatt az aranyborjúnál, Kibrot Hattáávánál. És éppígy a többi megpróbáltatásnál is a vezető szerepet az Egyiptomból kivonult és a zsidósághoz áttért gyűlevész nép játszotta.

Rabbi Majmúni ezt a gondolatát voltaképpen a Talmudból szedte, ahol (Kiddusin 70b) ez olvasható: „Rabbi Chelbo mondja: *az áttértek olyan kellemtlenek Izraelnek, mint a bélpoklos-kiütés!*” És később a sógorházasságról szóló talmudi részben (Jebamoth 24 b) így van írva: „Akár a férfi, aki nő miatt, akár a nő, aki férfi miatt tér át, akár aki azért (tért át), hogy a királyok asztalához vagy Salamon király udvaroncái közé kerülhessen, nem számít gér-nek. Így tanítja Rabbi Nehemja, aki még azt is tanítja: Akár az oroszlánok (t. i. a szamaritánusok), akár valamilyen álom, akár Mordecháj (Mardocheus) és Eszter miatt való félelmükben tértek át, nem számítanak gér-nek, csakis úgy, ha úgy térnek át, mint manapság szoktak” (ti. meggyőződésből). – A Talmudnak a bálványimádásról szóló részében (Aboda Zára 3 b) szintén szó van az érdekből áttérőkről: „Nem fogadnak be majd áttérőket a Messiás király idején, mint ahogy nem fogadtak be (áttérőket) Dávid és Salamon király idején sem.” Akkor ti. csak Izrael fénykora és hatalma miatt tértek volna, vagy térnének meg. Bár magánosok révén bárkinek áttérését érvényesnek fogadják el a zsidók ekkor is.

Mi következik ebből? Az, hogy *a zsidóság sohasem volt hittérítő nép*. Bár uralkodni vágyott más nemzeteken és várt s ma is vár hőn epedve ama kor után, amikor a zsidóság „uralkodik tengertől tengerig, a folyamtól a földkerekség széléig. Leborulnak előtte az etiopsok és nyalják ellenségei a port. Hódol előtte a föld minden királya és lesz minden nemzet a szolgája” (Zsolt. 71,9–11), amikor beteljesül Izaiásnak egészen másról mondott, de a zsidóságnak nagy lelkesedéssel mindig önmagára vonatkoztatott látomása, amikor ti. „királyok táplálnak majd téged, és királynék lesznek dajkáid; földre borult arccal hódolnak előtted, és lábad porát nyalják”. (49,23) Viszont sohasem kényszerítette saját vallását más nemzetekre, megelégedett azok gazdasági uralásával. Már csak azért sem hittérítő nép a zsidó, mert szerintük mindenki eljuthat az örök boldogsághoz, ha az általános érvényű isteni parancsokat betartja, így van ez a Talmudnak Szanhedrin traktátusában (113) és Majmúninak „Hilchoth Tesuba” c. művében (III. fejezet 5. §).

Viszont nem lehet tagadni, hogy van egy rész a Talmudban, amelyből úgy tűnik, hogy a zsidók mégis szívesen látták a hitterjesztést. Itt a húsvéti ünnepekről szóló részben (Peszachím 87 b) ez áll: „Azt mondja Rabbi Eliezer: Csak azért száműzte az Úr Izraelt a népek (gójim) közé, hogy gérek csatlakozzanak hozzájuk.” Természetesen ez csak a meggyőződéses gér cedekekre vonatkozik. Mert voltak az áttértek és leszármazottaik közt olyanok, akik a zsidó történelem legnagyobbjai közt állnak. (Sameas, Pollio-Avtaljon, Onkelosz, Aquila)

*

Hogyan tekinti mármost a zsidóság azokat, *akik otthagyták a zsidó vallást és megkeresztelkedtek*? Ez már csak azért is fontos, mert mai zsidótörvényeink sok megkeresztelt zsidót továbbra is zsidónak tekintenek és e miatt oly sok felháborodás zúgott végig a keresztények soraiban. Mindenesetre e tekintetben kissé illetékes volna a *zsidóság véleménye* is, érdemes lesz hát meghallgatni ezt is.

Szaadja ben Joszif, a szúrai zsidó főiskola gaónja (892–942) ősi zsidó véleményt fejez ki „Emunót vedéot” c. művében (5,1–3.): „A törvény őrzőjének ellentéte a törvényt megvető. Ez olyan ember, aki céljául tűzte ki, hogy vallása egy törvénye ellen állandóan küzdjön. Bölcs elődeink az ilyen embert „mesumad”-nak, elpártolónak nevezték.” És elpártoló, hithagyó az olyan is, aki egyszer a zsidóságba tért már. Majmúni is így kodifikálja Hilchoth Iszuré Biah c. művében (XIII. fejezet 17. §): „Ha ismét pogány hitre tér is, olyan csak, mint a hitehagyó zsidó, [...] mert mihelyt megfürdött

(az áttérési rítuskor), zsidóvá vált.” Általános vélemény szerint Majmúni azért használja itt a „pogány” szót, mert ő a Talmud szövegét veszi alapul s az ő idejében és vidékén még pogányságra volt szokás áttérni, de ez a tétel vonatkozik mindenkire, aki a zsidóságból bármily nem zsidó vallásra tér, tehát a kereszténységre tért zsidókra is.

Annak a zsidónak, aki elhagyta zsidó hitét és keresztény lett, a neve „mumar” (hitcserélő) vagy „mesumad” (hitmegsemmisítő, elpártoló, renegát). Míg a spanyol inkvizíció által hitehagyásra kényszerített zsidókat, a marañokat, marannusokat nem nevezték így, hanem anuszím-nak, vagyis kényszerítetteknek. Ezek az üldözésektől vagy állami s vagyoni előnyök elvesztésétől való félelmükben lettek keresztényekké, de csak színleg. Manapság is sok ilyennel találkozhatunk. Igen jó volna *el-menni a zsidó zsinagógákba a szeptemberi hosszúnappor (jom kippur) és megnézni, hogy hány olyan megkeresztelt zsidó végzi ott a bűnbánati imákat, akiket a közvélemény ma keresztényeknek ismer.* Újabban a zsidók már dicsekszenek is ezzel és a sokfelé gyorsan, sok pénz kíséretében végzett keresztelés csődjeként vágják szemünkbe, amivel csak a keresztények húzódozását és bizalmatlanságát támasztják alá a megkeresztelt zsidók iránt.

A zsidó hitehagyóra vonatkozólag sokféle babona van elterjedve nálunk is, hogy ti. az ilyet a zsidók állítólag meggyászojják stb. Erre vonatkozólag a Sulchán Aruch igen érthetően beszél a II. részben, ahol (Joré Déa 345. fejezet 5. §) azt mondja: „Akik letérnek a közösség útjáról, vagyis akik levetették magukról a törvények igáját és cselekedeteik szerint nem számítanak zsidónak – mint pl. az ünnepek tiszteletébe, a zsinagógákba és tanházakba való járásban – hanem (zsidó dolgokban) szabadjárá engedettek, mint a nem zsidók, továbbá a hitehagyók és árulók, mindezek után nem gyászoznak” a zsidóknál. Ez nem vonatkozik a színleg megkeresztelkedett zsidókra, az ún. marannusokra (zsidóul anuszím), mert esetüket enyhébben bírálják el a zsidók és a teljes jogú zsidónak számítják őket, míg a többi hitehagyóknak a jog bizonyos területein megszorítást kell elszenvedniök. A marannusokra vonatkozó megszorítások lényegtelenek s legfeljebb ott szigorúbbak, ahol az illető zsidónak módjában lett volna elmenekülnie a kényszerítés elől.

Víszont nem kevésbé érdekes, hogy a Sulchán Aruchnak II. része, a Joré Déára vonatkozó másik glosszátornak, a Chatham Szóférnek 241. törvénye szerint a hitehagyó zsidót *jelképesen el kell temetni*, mert a Sulchán Aruch csak a gyászsolást nem teszi kötelezővé. Ez a szerző Szófér Mózes, aki a mostanig is Pozsonyban működő rabbi dinasztíának az őse volt a múlt század elején. Ide vonatkozik még a középkor-

ból származó másik jeles munka, a Széfer Hachaszidim (Jámborok könyve), amely megemlíti azt a szokást, hogy *a hitehagyáskor a hitehagyót a szülei meggyásolják*, mert a hitehagyó lelke tulajdonképpen meghal akkor. Egyébként a zsidók legfőbb imádságában a Semoné eszré-ben (a. m. Tizenhét ti. áldóima) a betoldott 12 könyörgés Samuel Hakkatón szövegezésében már Krisztus után az I. században imádkoznak a zsidók az eretnekek (haminím), a megkeresztelkedett zsidók (lamesudím) és a keresztények (resaím, a. m. istentelenek) ellen, hogy ezzel is elrettentsék a kereszténységtől egymást, s itt a megkeresztelkedett zsidók pusztulásáért és kiirtásáért imádkoznak. Említettük előbb, hogy a kiirtás voltaképpen valami különös isteni büntetés, mely 50 éves kor előtt halált hoz. És ezt az imát a zsidók mindennap háromszor imádkozzák el így: „[...] és a gonosztevők (oszé risá, ti. a megkeresztelkedett zsidók) mind egy pillanat alatt vesszenek el és irtassanak ki mindnyájan mihamarább!”

Ennek a nagy vallási elkeseredésnek alapja az, hogy a zsidóság szerint az egyszer circumcidált és teljes jogú zsidó mindvégig zsidó marad, akár áttér más vallásra, akár megkeresztelkedik, akár nem. Még akkor is, ha az ilyenek már régen elfeledték talán azt is, hogy ők valamikor zsidók voltak.

*

Befejezésül meg kell állapítanunk, hogy igenis *volt és van zsidó fajvédelem* a rabbinizmus írásai szerint is, bár ez nem volt mindig oly öntudatos, mint a mai fajvédelmi törvények, hiszen anakronizmus is volna ez. A zsidóság e megállapításunk ellen azzal védekezik ugyan, hogy zsidó életfelfogás szerint nincs is meg náluk a fajiség két alapvető kelléke: a nyelv tisztelése meg a származás kiélezése. Mert a nyelvi különválást a Tóra szerint büntetésképpen sújtotta az Isten az emberekre (I Móz. 11, 1–9), a fajvédelem ebből a büntetésből pedig érdemet s kiváltságot formál. Másrészt pedig a származást sem emlegeti a zsidóság, mert hiszen a Tóra szerint minden ember Ádámtól származik.⁴¹⁸

Ezzel szemben azonban tudni kell minden zsidónak, hogy *egy nemzet sem merte nyelvét szent nyelvnek nevezni, csak épp a zsidó*. Az álkeresztény zsidó orvos és nyelvész, aki visszatért a zsidósághoz, Profiat Duran Halévi a keresztények ellen írt híres „Al tehi kaabótecha” (Ne légy olyan, mint őseid) refrénű gúnyiratában (melyet mindenfelé csak Altékabotéka néven ismernek) épp ezzel dicsekedett. De külön könyvet is írt (Maaszé éfód címen 1403-ban), amelyben ezt írja: „Lehetne éppúgy (a héber nyelvet) Izrael vagy Izrael országa nyelvének is mondani, de mivel ez a szó: „szent” mindket-

tőt magában foglalja, azért egyszerűen szent nyelvnek neveztetik” a zsidó nyelv. Profiat Duran Halévi nem új dolgot ír, mert előtte Majmúni és Nachmani (Nachmanides) rabbik bőven kifejtették, hogy miért szent nyelv a zsidó nyelv (ti. mert Isten e nyelven szólt, a főangyaloknak meg a nagy ősatyáknak zsidó nevük volt, a prófécia és a Tóra nyelve is ez stb.). Tudni kell még, hogy a zsidó fajimádat modern hajtásának, a cionizmusnak épp a zsidó nyelv az egyik főerőssége.

A mai zsidóság másik védekezése, hogy ti. a származást nem élezi ki, egyáltalán nem igaz. Hiszen épp a zsidóság kezelte kezdet óta oly kínos pontossággal a származási táblázatokat és családfákat. És a zsidóság találta fel a genealógiai kutatásokat már Ezdrás idején. És különben is minden zsidó már Jézus korában és Pál idején is roppant büszke volt arra, hogy Ábrahámtól származik vérségileg is. Mi ez, ha nem faji öntudat, ami minden fajvédelem alapja?

[015] SERÉDI JUSZTINIÁN RÁDIÓBESZÉDE⁴¹⁹

Testvéreim!

Szentkarácsony ünnepén emeljük fel fejünket, mert elérkezett a mi megváltásunk, örvendezzünk, mert a Fiúisten, aki az Atyától öröktől fogva születik, s aki a Boldogságos Szűz szeplőtelen méhében emberi természetünket az isteni természettel egy, isteni Személyében örökre egyesítette volt: az idők teljében kis gyermek formájában e világra született és megjelent az emberek között. Azzal, hogy az Istenfia, az örök Ige, testté lőn és miköztünk lakozék, szédületes magasságba emelte emberi természetünket és soha nem sejtett méltóságot és egyenlőséget adott nekünk!

Vajha emberi természetünknek ilyen szédületes felmagasztalásából legalább ezen szent estén a kis Jézus jászolyánál minden halandó megértené és megbecsülné az embereknek Istentől rendelt méltóságát és egyenlőségét és levonná annak következményeit is!

Testvéreim, az emberek egyenlőségének alapja az Isten akarata, melyet minden embernek és minden emberi közületnek, kivált az Istentől rendelt egyháznak és minden államnak tiszteletben kell tartania, mert ellenkező esetben Isten súlyos büntetését vonja magára. Ezt az általános érvényű és megmásíthatatlan akaratát pedig a természetes megismerés és a természetfölötti kinyilatkoztatás útján közölte velünk az Úr.

Mindkét forrásból tudjuk, hogy összüleinktől kezdve minden embert az Isten teremtet és ő fog teremteni ezután is egészen a világ végéig, mert a lélek, amely teljesen és mindig az Istentől van, az ő teremtető akaratából egyesül a testtel és lesz annak éltető formája, itt bár vannak faji, nyelvi, nemzeti és más különbségek ember és ember között: származásunkra nézve mégis tökéletesen egyformák vagyunk.

Az emberi tudomány és az isteni kinyilatkoztatás egyaránt hirdeti, hogy Isten minden embernek egyforma természetet adott, mert minden ember egyformán testből és lélekből áll. Lehet és van is különbség ember és ember között testi és lelki vonatkozásban ez utóbbiak tökéletességi foka, jó és rossz tulajdonságai szerint, *de, ha magát az emberi természetet tekintjük – még Krisztust mint embert is ide számítva – minden ember tökéletesen egyforma.*

Ebből pedig, Testvéreim, szükségképpen következik, hogy minden ember, tartozék bár más és más fajhoz, nemzethez vagy társadalmi osztályhoz, legyen bár gazdag, vagy szegény: *ugyanúgy lép a földre, mikor megszületik, egyforma életfunkciókat*

végez a földön és ugyanúgy hagyja el a földet, mikor teste meghal, lelke pedig átlépi az örökkévalóság küszöbét.

És mivel Isten nemcsak természetes Urunk, hanem természetfölötti, szerető Atyánk is akart lenni: mind természetes, mind pedig természetfölötti vonatkozásban mindnyájunknak azonos célt tűzött ki, úgy hogy *mindkét célunk tekintetében szintén egyformák vagyunk*.

De, ha ugyanaz a mi természetfölötti, mennyei Atyánk, akkor *egymás között testvérek*, tehát ezen a címen is *egyformák vagyunk*, akiket a testvéri szeretetnek kellene összefognia. Minthogy azonban napjainkban sokakban megfogyatkozott a szeretet: nem csoda, ha sokan nem akarják meglátni Istenben a közös Édesatyát és azért a testvért sem ismerik meg embertársaikban, akikben pedig maga Krisztus is megismerte és szerette.

És Testvéreim, mióta az Istenfia az idők teljében magára vette a mi közös emberi természetünket: a megtestesült Istenemberben *egészen az istenségig felmagasztalt emberi természetünk okán ismét egyenlők vagyunk egymással*.

Végül *egyenlők vagyunk azért is, mert Isten*, hacsak különös ok nincs rá, *alapjában egyforma szeretettel viselkedik irántunk*, mert halhatatlansága miatt mindegyikünk lelke akkora értékű, hogy érdemesnek tartotta még egyszülött Fia életét is feláldozni érte.

Mivel tehát Isten akarata szerint egyformák vagyunk: azért a bennünket egyformán értékelő és egyformán szerető Isten felséges példájára nekünk is egyformán kell értékelnünk és szeretnünk minden embert, akármelyik fajhoz, nemzethez vagy társadalmi osztályhoz tartozzék is egyébként. Aki tehát az emberek értékelésében és szeretetében *ok nélkül* ilyen különbségeket tesz, nyilván ellentétbe kerül Isten akaratával és előbb-utóbb elveszi Tőle méltó büntetését.

A mondottakból, Testvéreim, szükségképen következik, hogy minden embernek egyformán joga van az élethez, hogy természetes és természetfölötti céljára törekedhessék és azt el is érhesse. Joga van tehát embertársaiktól és az emberi közületektől, kivált az államtól és az egyháztól követelni az egyforma elbánást, valamint azokat az eszközöket is, amelyek a kettős cél elérésére szükségesek és rendelkezésre állanak. Ilyen eszközök a természetes cél elérésére a táplálék, a lakás, a ruházat, a különböző anyagi, szellemi és erkölcsi javak, a szabadság stb.; a természetfölötti cél elérésére pedig az Isten ígéje, a legszentebb áldozat, a szentségek, a vallás és az egyház stb. Ha tehát akár egyes emberek, akár a közületek az említett eszközöknek megszerzését és használatát, kivált az első szükségleti cikkek önző és szeretetlen elvonásával, vagy az

ember, illetve az egyház szabadságának jogtalan korlátozásával embertársaik részére szántszándékkal nehezítik, vagy lehetetlenné teszik: Isten és ember ellen vétkeznek.

De, Testvéreim, bár Isten egyformán értékeli és szeret bennünket, mégis bizonyos sorrendet tart az értékelésben és szeretetben.

Valóban Isten jobban értékeli és szereti bennünk a lelket, mint a testet, mert a lélek értékesebb, hiszen halhatatlan szellemi lény, amely Isten megismerésére, szeretetére, szolgálatára és a Vele való boldogító egyesülésre van hivatva. A lélek után azonban emberi testünket is értékeli és szereti az Úr, mert a test a lélek eszköze, amelynek a boldog feltámadás után az egész örökkévalóságban részesedést biztosít a lélek örömeiben és dicsőségében. Azért Isten példájára nekünk is elsősorban a halhatatlan lelket kell értékelnünk és szeretnünk; a testet pedig csak a lélek után és annak alárendelten. Elsősorban tehát saját magunk és mások lelki üdvösségét keressük és csak azután a testi jólétet.

Bár, Testvéreim, minden emberi lélek alapértéke egyforma: Isten mégis jobban szereti a jókat, akik az Ő törvényeit megtartják, mint a gonoszokat, akik megszegik azokat. Azért minden más körülménytől: faji származástól, nemzetiségtől vagy társadalmi osztálytól függetlenül, nekünk is jobban kell szeretnünk a jókat, mint a rosszakat; de ugyancsak az említett körülményektől függetlenül mindenki részére el kell ismernünk az emberi jogokat; és csak büntetésképpen szabad megvonnunk őket attól, aki megérdemli. Ártatlanul azonban természetesen senkit büntetni nem szabad.

Végül Testvéreim, az Isten jobban szereti azokat, akik szenvednek, kivált a szegényeket, a betegeket, a szomorúakat és mindazokat, akik Őérette, vagy embertársaikért nagylelkűen áldozatot hoznak, vagy éppen önmagukat áldozzák fel. Szeressük tehát mi is a szenvedőket. Gyakoroljuk rajtuk keresztül magán Krisztuson az Irgalmasság testi és lelki cselekedeteit. Szeressük a szegényeket, akiknek képében maga Krisztus, a Mester jár közöttünk és várja, hogy ebben a képben Mesterükre ismerjenek azok, akik az Ő tanítványainak hirdetik magukat. Szeressük a betegeket is, akik valóban részt vesznek Krisztus szenvedéseiben. A mostani félelmetes világégésben pedig szeressük különös gyengédséggel a szomorkodókat, akik a harcok ezer veszélyeiben küzdő édesatyjukért, vagy testvérükért, hitvestársukért, fiukért vagy jegyesükért aggódnak, és akik a Fájdalmas Szűz példájára ezerszer elszenvedik lelkükben azokat a borzasztó kínokat, sőt magát a halált is, amelyet szeretteik testükben szenvednek. Isten legyen vigasztalójuk és jutalmuk mindazoknak, akik így szenvednek! De szeressük soha el nem múló szeretettel kivált azokat a testvéreinket, akik egészségüket, sőt – ha kell – életüket is feláldozzák értünk, hogy az ő haláluk árán mi

élhessünk. Fakadjon az ő hősi halálukból új, boldogabb élet, hasonló ahhoz, amely Krisztus hősi halálából árad ki szüntelen egészen a világ végéig. A szeretetnek ezekkel a hőseivel szemben azzal mutassuk meg viszont-szeretetünket, hogy aggódunk és imádkozunk értük, és hogy mind róluk, mind pedig itthon maradt szeretteikről egyéni és társadalmi vonalon, valamint a törvényhozás útján, intézményesen is gondoskodunk, amint ezt a gondoskodást Krisztus egyháza mindig sürgette, a rendelkezésre álló eszközökkel pedig a lehetőség határain belül mindig gyakorolta és most is gyakorolja.

Testvéreim! Ha az első karácsonykor a jólelkű pásztorok ajándékokkal kedveskedtek az isteni Kisdednek, akkor a mai szent estén mi is vigyük oda jászolyához magyar ajándékunkat: azt a szent fogadást, hogy az ő példájára csupán a jók és gonoszok között teszünk különbséget; egyébként pedig egyenlő emberi méltóságuk miatt egyenlőknek tartjuk, egyformán értékeljük és egyformán szeretjük testvéreinket, de különös gyengédséggel karoljuk fel azokat, akik szenvednek. Aki a kis Jézus jászolyánál sem érzi az emberek méltóságát és egyenlőségét, az nem értette meg az Ige megtestesülésének jelentőségét; az nem is tud igazán örvendezni, mert neki még nem született meg Krisztus. Testvérek! Úgy éljünk, hogy minékünk megszülessék!

[016] NÉHAI SERÉDI JUSZTINIÁN HERCEGPRÍMÁS FELJEGYZÉSEI AZ ELMÚLT ESZTENDŐK NAGY KÜZDELMEIRŐL⁴²⁰

Mit írt a Püspöki Kar tagjaihoz? - Miért nem jelenhetett meg a sajtóban az 1944. június 29-i nagyhorderejű körlevél?

A Magyar Kurír jelenti: Egyes oldalakról – még a sajtóban is – hangzik az a megjegyzés, hogy a római katolikus magyar püspöki kar az elmúlt időkben nem lépett fel elegendő eréllyel az emberi jogok védelmében, különösképpen a zsidóknak minősített keresztények, továbbá a zsidók zaklatása és üldöztetése ellen. Erre vonatkozólag a félhivatalos katolikus sajtótudósító, a „Magyar Kurír” illetékes helyhez fordult, ahonnan a következő felvilágosításokat kapta:

Illetékes hely nyilatkozata.

„Aki a katolikus egyháznak tanításait és küzdelmeit, melyeket az igazság és jog érdekében végzett és mindig végez, pontosan és hitelesen megismerni kívánja, azt csak illetékes helyen nyerheti és ott mindenről pontos értesülést szerezhet is. Áll ez az elmúlt esztendő nagy küzdelmeire is, melyekről a megboldogult Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás lépésről lépésre szűkebb körben szóval, tágabb mértékben írásokkal tájékoztatta híveit, a kívülállókat is és magát az Apostoli Szentszéket is. Ide vonatkozóan a tények a következők. Még az első zsidótörvény előkészítése és létrehozása idején a magyar püspöki kar, élén az elhunyt Serédi Jusztinián bíboros hercegprímással, megtette azokat az *erélyes lépéseket, melyeket Isten törvényei a keresztény hit és a lelkiismeret egyaránt kívánt*. A püspöki kar tagjai ettől kezdve azután egyre gyakoribb érintkezésben voltak egymással. A postai cenzúra megerősödése idején futárpostát is használtak, sőt – mint ismeretes – a néhai hercegprímás az elmúlt évben fáradságos utazások árán sok főpásztort székhelyén személyesen is felkeresett és megbeszélte velük a megteendő lépéseket. Áttekintést a kérdésről a legpontosabban magának a bíboros főpásztornak fogalmazásából nyerhetünk.

Serédi hercegprímás körirata a püspöki karhoz.

„Míg a régebbi m. kir. kormányok olyan készülő törvényjavaslataikat, vagy rendelettervezeteiket, amelyek az egyházat, annak intézményeit, jogait, az egyházi személyeket, vagy a hit- és erkölcsi törvényeket érintették, velem hozzászólás céljából idejekorán közölni szokták – írja Serédi bíboros hercegprímás 1944. május 17-én a püspöki kar tagjaihoz intézett 3795/1944. számú köriratában –, addig a mostani helyzetben ilyen előzetes közlések nem történtek. Ezért a magam és a püspöki kar nevében szóval és írásban csak akkor tehettem észrevételeket e készülő rendeletekhez, ha azok szerkesztéséről valahogyan tudomást szereztem. Legtöbbször azonban – sajnos – csak a már kihirdetett rendeletekhez szólhattam hozzá és kérhettem azok visszavonását vagy módosítását, ami természetesen nehezebben vagy egyáltalában nem sikerült, annál is inkább, mert a siker főképpen attól függ, vajon a másik fél akar-e vagy tud-e kívánságomnak deferálni. A mostani körülmények a másik fél állásfoglalásával kapcsolatban is sok eredménytelenséget megmagyaráznak; azt azonban meg kell állapítanom, hogy nem rajtam és nem a püspöki karon múlt, ha illetékes hazai tényezőkkal, főképpen pedig a miniszterelnök úrral folytatott hosszú és nehéz tárgyalásaim több eredményt elérni nem tudtak, mikor általában az igazságosságnak, különösen pedig katolikus hittestvéreink velük született, illetve törvényes úton szerzett jogainak védelmére keltem.

A csillagviselés ellen

Mikor a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1240/1944. M. E. sz. rendelet megjelenése előtt f. é. március végén a miniszterelnök úrhoz fordultam és a *Szent Kereszt Egyesületnek* hozzá benyújtott memorandumát⁴²¹ magamévá tettem, de attól függetlenül is sürgettem, hogy a rendelet ki ne adassék. Mint a püspöki kar fejét, mint híveimnek Istentől rendelt főpásztorát és mint hazám sorsáért aggódó magyar embert, különösen is – hangoztatta a hercegprímás – nagy fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el az a tény, hogy az akkor szóba került kormányrendeletek tiszteletteljes kéresemnek, illetve az igazságosságnak megfelelően nemcsak módosítottak, hanem azóta újakkal tetéztettek és a jelen szerint még súlyosbítani fognak. *Hogy ennek magyar hazánkra nézve milyen végzetes következményei lesznek befelé és kifelé és hogy ezek a következmények miképpen fogják sújtani a magyarságot, beleértve azokat a magyar állampolgárokat is, akiknek pedig a szóban forgó rendelkezések kiadásában semmi részük*

sem volt, arra nézve nem szeretnék jóslásokba bocsátkozni. Azokra az egyéni büntett bírói megállapítása és jogerős ítélet nélkül is jogfosztó magyar polgártársainkat és katolikus híveimet és hittestvéreinket pedig ok nélkül megalázó rendelkezésekre gondolok, amelyek már eddig is megjelentek, s amelyek közeli megjelenése kilátásba helyeztetett... Folyó év április 13-án személyesen letárgyaltam a miniszterelnök úrral az addigi rendelkezések sérelmes intézkedéseit. [...] Majd április 23-án ismét hosszú megbeszélést folytattam a miniszterelnök úrral, kinek személyesen írást is átnyújtottam a püspöki kar nevében is kifejezett kéréseimet és követeléseimet. [...]

Nem vehetjük el a polgártársaink jogát

Ha az államhatalom törvényes képviselőjének, minálunk az országgyűlésnek és a m. kir. kormánynak az a célja és létalapja, hogy a polgárok *ideiglenes földi boldogságát munkálja, előmozdítsa és biztosítsa*: akkor az országgyűléstől hozott törvények és a m. kir. kormánytól kiadott rendeletek csak abban az esetben lesznek valóban maradandóan, illetve ideiglenesen valóságos jogszabályokká, ha ezek is a polgárok ideiglenes földi boldogságát célozzák és eszközlik. Ezt azonban csak akkor eszközlik, ha mind polgári, mind büntetőjogi vonatkozásban igazságosak. Igazságtalan jogszabályokat sem a magyar országgyűlés nem alkothat, sem pedig annak felhatalmazásával vagy felhatalmazása nélkül a m. kir. kormány. Az igazságos jogszabályok jogbiztonságot, polgári és katonai vonatkozásban pedig egyaránt általános megnyugvást szülnek: az igazságtalan jogszabályok ellenben jogbizonytalanságot, a polgári és katonai életben pedig általános nyugtalanságot, ellenkezést és előbb-utóbb az államhatalom képviselőivel való szembefordulást eredményeznek, sőt magukat az állam alapjait ingatják meg, mert mindig igaz marad a m. kir. igazságügyi palota gyönyörű felirata: *Justitia regnorum fundamentum.*⁴²² [...] *Tehát megfelelő ok és jogerős bírói ítélet nélkül nem korlátozhatjuk, sem el nem vehetjük polgártársaink jogát az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsös élethez, a becsülethez stb., sem pedig az egyház ellen nem adhatunk ki igazságtalan rendelkezéseket.* Azért püspöktársaim nevében is kérve kérem Excellenciádat, hogy a m. kir. kormány részéről kiadandó rendelkezések jogerős bírói ítélettel megállapított büntett nélkül nemcsak senkinek emberi jogait ne sértsék és senkit ok nélkül meg ne alázzanak, hanem inkább reparálják az eddigi rendelkezéseknek sérelmes részeit is. Tehát akármilyen származású vagy vallású legyen is valaki, csak ekkor alkalmaz-

zák rá a szabadságvesztés, a vagyonelkobzás büntetését, illetve más büntetést, vagy magát a halálbüntetést, ha jogerős bírói ítélet megállapítja, hogy az illető valóban elkövette azt a bűntettet, amelyre törvényeink ezt a büntetést szabják ki. Akire azonban semmi büntett bíróilag rá nem bizonyítható: az minden jogfosztástól mentes maradjon. [...]

Az igazságtalanság megingatja a magyar állam alapjait

„Kerüljünk tehát minden olyan jogfosztó vagy jogcsorbító intézkedést, amely *igazságtalansága miatt megingatja a magyar állam alapjait* és ellenünk fordítja nemcsak a kárvallottakat, hanem az egész keresztény világ közvéleményét, sőt az Apostoli Szentzéket is, de legfőképpen ellenünk fordítja magát az Istent!” [...] Fenti tárgyalásaim és az adott helyzetből magyarázható kevés eredmény ismertetése után kérem a püspöki kar tagjait és rajtuk keresztül papjainkat is: alkalmas módon szóval közöljük és értessük meg azokkal, akiket a sérelmes rendeletek érintenek, hogy tudtommal rajtunk kívül eddig senki más nem igen vette védelmébe őket, és hogy, ha békességes úton bizonyos enyhítéseket mégis csak elértek, azt talán teljesen nekünk köszönhetik. [...] *Mi tehát sem el nem hagytuk, sem el nem árultuk az igazságot*, vagy katolikus hittestvéreinket; de az adott viszonyok között többet nem tehattünk.

A kegyetlenkedések és deportálások

Erre a *hivatalos* levelemre – írja továbbiakban Serédi hercegprímás – csak f. é. június 21-én, tehát hat hét múlva, június 14-i keltezéssel kaptam a miniszterelnök úr *magánlevelében* nem hivatalos választ, noha időközben a hivatalos választ június 2-án Antal miniszter úr, június 7-én pedig Huszovszky államtitkár úr útján is megsűrgettem. A miniszter és államtitkár urak előtt rámutattam, hogy a miniszterelnök úrnak az országgyűlés mindkét házában tett ama ünnepélyes kijelentése ellenére, hogy ti. a m. kir. kormánnyal együtt keresztény erkölcsi alapon áll, továbbá Szász Lajos miniszter úr szombathelyi nyilatkozata *ellenére*, amely szerint a m. kir. kormány nem akarja kiírtani, vagy kínózni a zsidókat: a deportálások nagy kegyetlenségek között továbbra is *folyamatban voltak*. Mikor ide vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a felvilágosítást kaptam, hogy a kormány már kiadta az intern⁴²³ rendelkezést, amely szerint a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúak-

tól, a lelkipásztorokat pedig be kell hozzájuk engedni tartózkodási helyükre: megállapítottam, hogy erről az egyházi főhatóságok hivatalos értesítést nem kaptak, és hogy a subaltern⁴²⁴ *magyar hatósági közegek igen sok helyen nem hajtják végre ezeket a rendelkezéseket.* Ezért ide vonatkozóan is hivatalos átiratot kértem, hogy papjaink erre hivatkozhatnak, ha különben nem juthatnának be zsidónak minősített katolikus híveink tartózkodási helyére. Azonban ez átiratot a mai napig nem kaptam meg. Ellenben azóta több helyen (a fővárosban is) olyan rendelkezések adtak ki, amelyek a vallásszabadság megcsúfolása, a zsidónak minősített katolikusokat is csak akkor engedik ki a ghettóból, mikor az egyház törvényei szerint szentmisét mondani és hallgatni már nem lehet. Ez utóbbi rendelkezéseket *később mozgólódásunkra enyhítették.* A deportálásokra vonatkozóan Huszovszky államtitkár úrtól azt a magyarázatot hallottam, hogy itt nem halálos végű elhurcolásokról, hanem arról van szó, hogy az illetőket külföldre munkára viszik. Én erre azt kértem, hogy akár a magyar kormány, akár más illetékes tényező sajtónyilatkozatban közölje ezt a nagyközönség megnyugtatóására. De hozzátettem, hogy a *kisgyermek, az aggok és a betegek elhurcolása, az elhurcolás előre megcáfolják, mert aki munkára viszi az embereket, az – nem is szólva a munkaképtelen gyermekekről, aggokról és betegekről – előzőleg veréssel, éheztetéssel, a szállító eszközökön való összezsúfolással, a higiénia teljes elhanyagolásával stb.* nem teszi mind valamennyit szinte munkaképtelenné. A szóban forgó sajtónyilatkozat mindezt nem jelent meg. [...] Meg kell állapítanom, hogy a miniszterelnök úr magánlevelében adott nem hivatalos válasza éppen a legfontosabb kérésünket, amely a deportálások és a velük kapcsolatos kegyetlenkedések megszüntetésére vonatkozik, érthetetlen módon minden reflexió nélkül hagyja. [...] Minthogy ez a magánlevél sem formai, sem tartalmi tekintetben a magyar püspöki kart ki nem elégítheti; minthogy továbbá a mi jogos kérdéseinknek megfelelő intézkedések legnagyobb részét elmaradtak, sőt a jogfosztások és a már több százezer személyt sújtó tömeges deportálások, amelyek sem keresztény, sem magyar, sem emberi mivoltunkhoz nem méltóak, nem egyszer nagy kegyetlenkedések között tovább folytak: a magyar püspöki kar nevében kénytelen voltam magunktól minden felelősséget elhárítani, nehéz tárgyalásainkat pedig, valamint azok sajnálatos eredménytelenségét f. é. június 29-én mérsékelt hangú közös püspökkari körlevélben katolikus híveink tudomására hozni, és a m. kir. kormánytól a kifogásolt rendelkezések orvoslását, illetve visszavonását, különösen pedig a deportálások megszüntetését ebben a formában is kérni, annál is inkább, mert ha később sok tekintetben enyhítik a sérelmes rendeleteket, a deportálások után az enyhítéseket már nem lesz kire alkalmazni. [...]"

A pásztorlevél sorsa

A körlevelet végleges szövegének megállapítása után Esztergomban adták postára. Az egyes egyházmegyékbe, az egyházmegyei hivatalokba a szükséges példányszámokat csomagokban küldték el, az esztergomi főegyházmegye plébániáinak és papjainak pedig külön-külön a címükre. *Az esztergomi posta* azonban az utóbbi küldeményeket *nem továbbította*. Erről pár nap múlva értesítette az esztergomi főegyházmegyei irodát és később a körlevelek jelentős részét vissza is adta. A csomagokban az egyes egyházmegyei hivatalokhoz küldött példányok azonban elérkeztek az egyházmegyei irodákba. Az irodák szétküldötték a plébániákra, és így a vidéken sok helyen mégis felolvasásra került a körlevél. Budapesten s az esztergomi főegyházmegye területén azonban a *fentemlített megakasztás miatt nem került sor a felolvasásra*. A félhivatalos „Magyar Kurír” a körlevelek megkísérelt szétküldése idején futár útján kapott egy példányt leközlés céljából, hogy a nagy nyilvánosság a sajtó útján is értesülhessen a fontos körlevélről. A kiadott szöveget azonban a cenzúra teljes egészében törölte és a Magyar Kurírnak azt a számát nem engedte megjelenni. Éppen ezért nemcsak jónak, hanem szükségesnek is látszik, hogy a Magyar Kurír a nagyfontosságú körlevelet utólag, ha nem is teljes egészében, de legalább fontosabb részeiben ismertesse a magyar közvéleménnyel, és az így világosan lássa a püspöki kar akkori állásfoglalását. – Ehhez képest a Magyar Kurír az 1944. június 29-i dátummal kiadott és a magyar püspöki kar nevében Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek által aláírt körlevelet a következőkben ismerteti:

Az emlékezetes 1944. június 29-i körlevél

Az Apostolutódok: az Egyház mindenkori látható feje és a többi püspökök, Isten akarata szerint hirdetői és őrei és Isten íratlan, vagyis természeti és írott, vagyis ki nyilatkoztatott erkölcsi törvényeinek, kivált a tízparancsoltnak. Ehhez képest Egyházunknak közel kétezeréves történelme során sokszor felemelték főpásztori szavukat, mikor ezeket a törvényeket bárki is megsértette, és származásra, nemzetiségre, vallásra vagy társadalmi elhelyezkedésre való tekintet nélkül védelmükbe vették azokat, akikre az isteni törvények megsértésével jogerős bírói ítélettel megállapított egyéni büntett nélkül kár származott; mert senkit, akinek a büntett elkövetésében

része nem volt, a fajához, illetve nemzetiségéhez tartozó, vagy vallását követő embertársainak bűntetteiért jogosan büntetni nem szabad.

Mit tett a magyar püspöki kar?

A magyar püspöki kar tagjai – mondja továbbiakban a körlevél – ezer éves történelmünk tanúbizonysága szerint szintén védelmükbe vették a szegényeket és az ártatlanul szenvedőket vagy üldözötteket, és nemcsak a találékony keresztény szeretet gyakorlásával segítették őket, hanem arra is törekedtek, hogy a szegényügy, valamint a szociális kérdés a törvényhozás útján intézményesen megoldást nyerjen, és hogy az igazságosság minden vonatkozásban érvényesüljön. Ebben a vonatkozásban a körlevél több fontos történelmi eseményre mutat rá.

Az emberi jogok védelme

Hogyha pedig – így folytatódik a körlevél – bárkinek veleszületett jogait, amelyenek a jog az élethez, az emberi méltósághoz, a személyes szabadsághoz, a vallás szabad gyakorlásához, a szabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz stb., vagy törvényes úton szerzett jogait akár egyes emberek, akár egyes emberi közösségek, akár magának az államnak képviselői igaztalanul csorbítják, vagy éppen elveszik: a magyar püspökök kötelességszerűen felemelik tiltakozó főpásztori szavukat, és rámutatnak, hogy az említett jogokat nem az egyes emberek, nem is egyes emberi közösségek, sőt nem is az állam képviselői adták, hanem maga az Isten, hogy tehát ezeket igazságosan senki és semmiféle földi hatalom nem csorbíthatja és el nem veheti, csak az Isten, vagy az, akinek erre Isten hatalmat adott.

„Felemeljük tiltakozó főpásztori szavunkat”

Ezekben a sorsdöntő időkben – hangoztatja tovább a körlevél – az ártatlanok védelmében kötelességünket teljesítjük, mikor az Isten nevében felemeljük tiltakozó főpásztori szavunkat a hadviselésnek és a bombázásoknak a keresztény erkölcstantól elítélt módja ellen.... De rámutatunk arra is, hogy mikor ebben a borzalmas világ-

háborúban leginkább rászorulnánk az Isten segítségére, mikor magunknak is gondosan kerülnünk kellene minden szót és cselekedetet, amellyel magunkra és nemzetünkre vonhatjuk Isten haragját: akkor kimondhatatlan szomorúsággal látjuk, hogy Magyarországon is egymás után olyan intézkedések tétettek, melyek Isten törvényeivel ellenkeznek. Nem kell részletesen felsorolnunk azokat a rendelkezéseket, melyeket végrehajtási módjukkal együtt magatok is jól ismertek, és amelyek magyar polgártársaink egy részének, közöttük még azoknak is, akik velünk együtt ugyanazt a szent hitet vallják, pusztán származásuk miatt csorbítják vagy el is veszik velük született jogait. És mindezt anélkül, hogy egyéni bűnösségüket megalapítanák és ennek alapján bírói ítéletet hoznának. Mindezt csak akkor értenétek meg igazán, ha Veletek is ugyan ilyen jogfosztások történnének!

Minden pártpolitika felett

Tőlünk eddig is távol állott, most is távol áll és ezután is távol fog állani minden pártpolitika, minden csoportérdek és minden egyéni érdek [...] Azonban, mivel erkölcsi és főpásztori kötelességünket mulasztanánk el, ha gondosan nem őrködnénk, hogy az igazságosság csorbát ne szenvedjen, magyar polgártársainkon és katolikus híveinken pedig pusztán származásuk miatt sérelem ne essék: azért hónapok óta szóbeli és írásbeli tárgyalások útján iparkodtunk általában az igazságot, különösen pedig a közelmúltban kiadott sérelmes rendelkezésektől sújtott polgártársainkat és híveinket védelmünkbe venni; maguknak a sérelmes rendeleteknek pedig módosítását, illetve hatálytalanítását kértük.

Elhárítjuk a felelősséget

Azonban, bár itt-ott némi enyhülést sikerült is elérnünk – mondja befejező részében a körlevél – mégis mély fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el bennünket, hogy tárgyalásaink során éppen azt nem sikerült elérnünk, amit pedig legjobban szeretünk volna, hogy végleg megszűnjenek az igazságtalan jogcsorbítások és jogfosztások, kivált az elhurcolások. Minthogy azonban mi a kormányzat tagjainak kereszténységében, magyarságában és emberiségében bízva az eddigi eredménytelenségek ellenére sem adtunk fel minden reményt: előttetek eddig nem nyilatkoztunk, hanem

e lehető lépések megtétele mellett magunkat türtőztetve várakoztunk. Most azonban, mikor nagy megdöbbenéssel látjuk, hogy eddigi tárgyalásaink minden erőfeszítésünk ellenére éppen a legfontosabb dolgokban szinte eredményteleneknek bizonyultak, azért minden felelősséget ünnepélyesen elhárítunk magunktól. És amikor az isteni törvények védelmében közösen felemeljük tiltakozó szavunkat, ebben a formában is kérjük az illetékes hatóságokat, hogy Isten és a történelem előtti felelősségünk (*sic!*) tudatában a sérelmes rendeleteket minél előbb orvosolják. Ezek a rendeletek ugyanis nemcsak jogbizonytalanságot okoznak, hanem megbontják a nemzet egységét is, és ellenünk fordítják a keresztény világ közvéleményét, főleg pedig ellenünk fordítják az Istent. — A körlevél végül, miután az ebben a szellemben való imára hívja fel a híveket a közös főpásztori szózat, ezekkel a szavakkal végződik: *Vigyázzatok, hogy a kifogásolt cselekedetek helyeslésével vagy előmozdításával magatokra ne vonjátok a szörnyű felelősséget Isten és az emberek előtt. Ne feledjétek, hogy igazságtalansággal a haza igazi javát szolgálni nem lehet.* /M. K./

[017] A POLITIKAI KATOLICIZMUS BÍRÁLATA⁴²⁵

Írta: Nagy József – Szeged-belvárosi káplán

Sokan vannak, akik azt tartják, hogy a pap politikával ne foglalkozzék, mert a politika a reális élet talaján halad, és aki vele érintkezik, ellenségeket szerez, s előbb-utóbb elveszíti idealizmusát. A pap az örökkévaló dolgokkal kell, hogy törődjék, vezesse a hívek lelkét; hagyja a mindennapi élet harcát másoknak.

Első tekintetre nagyon tetszetős ez a vélekedés, de az igazságot nem fedi, sőt azzal homlokegyenest ellentétben áll. Kis változtatással ezt a felfogást mindenkre reá lehetne húzni: az orvosra, hogy politika helyett gyógyítson, az ügyvédre, hogy politika helyett a jogvédelemmel foglalkozzék, a hivatalnokra, hogy politizálás helyett írja az aktákat, a gazdálkodóra, hogy jobban teszi, ha szánt-vet, az iparosra, hogy helyesebb, ha politika helyett mesterségével törődik, a kereskedőre, hogy kifizetőbb és stílusosabb, ha üzleti ügyei érdeklik csupán. Így azután nem marad más társadalmi réteg, amelynek a politika való, mint azoknak a társasága, akiknek semmi komolyabb hivatásuk nincs, akiknek a politika sport. Végső fejleményeiben egészen nevetséges, vagy esetleg szomorú konzekvenciákhoz vezethet ennek a felfogásnak a követése.

Szerény véleményem szerint a múltban sem volt helyes a papot a politikától óvni, ma pedig egyáltalán nem az. Mert nézzük csak egészen közletről a problémát! Mi a pap? Az emberek vezetője, lelki irányítója. Minden igyekezetével, szíve-lelke minden törekvésével azon kell lennie, hogy a gondjaira bízott emberek lelkiileg egyensúlyozottak legyenek. Igen, de az emberi természet a testtel együtt élő lélekkel (*Sic!*) áll, és aki az emberek lelkének ügyét szívében viseli, *annak nem szabad megfélemedeznie az emberek hétköznapi, anyagi, gazdasági, társadalmi problémáiról sem*, mert ha megfélemedezik, akkor nem képes igazán lelki vezető lenni.

Napjainkban, amikor annyira kiéleződött a politikában a világnézeti sajátosság, kétszeresen jogos és helyes – véleményem szerint! – az, ha a pap beleáll a politika küzdelmébe, de csak olyan politikába, amely nem klikkek, kiváltságos társadalmi rétegek szellemi sportja, hanem amely a legszélesebb néprétegek ügyét jelenti.

Csak akkor való, akkor helyes a pap politikai szereplése, ha a nagy néptömegek gazdasági, szellemi, társadalmi felemelkedésének a programjával jár együtt, tehát egyedül a magyar, nemzeti politika az, amely való a papnak. Aki ilyen politikai felfogást valló papra is azt mondja, hogy nem való neki a poli-

tika, s aki ezért helyteleníti a politikus pap eljárását, az részben nem érti meg a kor szavát, részben pedig nem híve az igazi népies politika irányzatának.

Amikor a véremből való magyar nép hangját hallom!...

Nem nagyon régen azt mondta nekem egy előkelő egyházi méltóság, hogy úgy látszik, az én nyugtalan természetemnek megfelel a nemzeti szocialista politika, amely még nem megállapodott valami, hanem egy fellángoló, az eszközöket céllá tevő politikai irányzat. Azután azt is mondta, hogy a papi közvélemény helyteleníti az én politikai tevékenységemet, pedig erre a közvéleményre adni kell valamit, én pedig nem adok rá semmit.

Mióta ez a vélekedés elhangzott, kutattam, vizsgáltam lelkemet, mit tegyek! Kérdeztem magamtól, hogy tettem-e, mondtam-e valami olyant, ami ellene van az igazságnak és az igazi értelemben felfogott papi hivatásnak? Néztem, kerestem, hogy az a papi közvélemény vajon igazat mond-e rólam? Elmélkedéseim és töprengéseim közepette és ezeknek eredményeképpen arra a meggyőződésre jutottam, hogy az a bizonyos papi közvélemény: *jóhiszeműen helyteleníti az én szerény publicisztikai munkásságomat.* Ha sablonos felfogás szerint veszem bírálat alá tevékenységemet, akkor le kell tennem a lantot, mert a hivatásöntudat elemi követelménye, hogy az ember igyekezzék szolidáris lenni azzal a társadalmi réteggel, azzal a hivatási körrel, ahová tartozik. Én azonban gyűlölöm a sablonokat és azt tartom, hogy *meggyőződésért kiállni az embernek – igazi férfias jellegzetesség.*

Én nem félek attól a papi közvéleménytől, mert bízom abban, hogy előbb-utóbb bebizonyosodik, hogy annak a közvéleménynek a háttérében nem annyira a meggyőződés, mint inkább a napi neveléssel járó úgynevezett fegyelmezettség és a nem egészen józanul felfogott tekintélytisztelet áll.

Fegyelmezettség és tekintélytisztelet a maga helyén és a maga idejében nagy és szép, nemes és dicsérendő dolog, de mindennél nagyobb, szentebb, magasztosabb az igazság szolgálata! A magyar politikai katolicizmust képviselő papi közvélemény csak egy tengercepp ahhoz a másik, ahhoz a nagyobb és hatalmasabb közvéleményhez képest, amely a magyar népet jelenti, a jobb jövőért áhító, a keresztényebb és magyarabb jövőt szomjazó magyar nép millióit. Lelki szemeim előtt felvonulnak a százazrek és milliók, kéréses tenyerrel, kicserzett szívvel és csalódott lélekkel.

Amikor ennek a véremből való magyar népnek, ennek a hatalmas közvéleménynek a hangját hallom, a szótlanágában, a némaságában is kiáltó szel-

lemi, gazdasági követelményeit felfogom, akkor nem látok semmi mást, nem hallok semmi egyebet. Akkor nem bánom, hogy beálltam a politika küzdelmébe, akkor nem törődöm azzal, hogy mit mondanak más úgynevezett közvélemények több mint egyéves politikai tevékenységemre, mert én akkor azt hiszem, azt érzem szívem legmélyén, hogy bűn lenne megállnom a megkezdett úton, hogy hűtlenség lenne elhallgatnom és jellemtelenség lenne meg hátrálnom!

A jobboldal ne szégyenkezzék az őt ért vádak miatt!!!

A politikai katolicizmusra nem vonatkozik az infallibilitás.⁴²⁶ Politikailag minden szabad állam minden szabad polgára vallhat olyan felfogást, amilyent akar, és ha ezt a felfogást hirdeti is, joga van hozzá. Az azután más kérdés, hogy az a politikai felfogás megfelel-e a nép, a nemzet érdekeinek, mert ha nem felel meg, akkor káros, akkor rossz, erkölcsileg bűnös.

Az az eszmeáramlat, amely a nemes értelemben felfogott keresztény és nemzeti politika követőit egybefűzi, az úgynevezett jobboldali magyar politikai felfogás minden rétegződésében és széthúzásában is erőt jelent és jogosan tart igényt a becsülésre.

A magyar jobboldali irányzatnak fanatikusai, a fajvédő nemzeti szocialisták minden túlzásuk ellenére is *milliók gondolatát* fedik és az igazi keresztény politikai felfogáshoz legközelebb állnak. Jelszavak és eszmék zűrzavarában a dolgok jelentőségét ki lehet csavarni, értelmét lehet magyaráztatni, de egy szent igaz, a fajvédő nemzeti szocializmusnál *átfogóbb, erőteljesebb, meggyőződésebb, radikálisabb, keresztény nemzeti politikai felfogás nincs!*

A politikai katolicizmus sem akar rosszat, a céljai ennek is ugyanazok, de az eszközökben téved, mélységesen és nagyon téved, mert követője a rosszul értelmezett konzervativizmusnak.

A műveltség mai fejlettsége mellett a nép legalsóbb társadalmi rétegei is tudják már, hogy mit szabad és mit kell konzerválni s mit szabad és mit kell elvetni.

Most már a baloldal tolakodó előretörése idején, a nemzetközi kapitalizmus-sal rokon baloldali radikalizmus szemtelenkedése idején anakronizmus előhozakodni olyan eszmékkel, amelyek nem másod-, hanem századrangúak. A jobboldali radikalizmusra ráfogott idegen eszmék, állítások visszaröppen-

nek azokra, akik ezt hangoztatják, mert olyanok hangoztatják folyton, akiknek felfogása és célkitűzése mindennek mondható csak éppen magyarnak nem.

A magyarság az idegen eszmék átvételével és magyarrá tételével bírt megmaradni a Kárpátok ölén és a Duna-Tisza táján, és a jobboldali irányzat ne szégyenkezzék, ha százpercentig be is bizonyosodik róla, hogy az idegen országokban győzedelmeskedő eszmeáramlatok útján halad és azokat akarja magyarrá tenni, megneemesíteni. Állítólagos idegen eszmék útján országot felépíteni és nemzeti életet menteni szebb és magasabb, mint állítólagos magyar eszmék követésével egy helyben topogni.

Idegen próféták

A jobb életért sóvárgó magyar népet próféták lepik el, hirdetve eszméket, fejtegetve problémákat.

Ismerem ezt a magyar népet, amelyből én is származtam, amelynek sok tagjával együtt ettem tizenhét és fél éves koromtól kezdve évekig a katonaság, a harctér és hadifogság nem éppen bőséges kenyerét.

Megismertem ezt a népet minden vágyával és gondolatával, minden jó és rossz tulajdonságával, hibáival és értékeivel. Értelmes, jobb sorsra méltó, derék nép, de rendkívül bizalmatlan. Bizalmatlanságának oka, hogy évszázadokig idegen eszmékkel, született idegen eszmék vezették és gyakran eszközöknek használták ilyen célok érdekében. A vezetők lelkéből néha hiányzott a jóakarát és népszerűtet. A magyar közéletet valami különös betegség vezette oda, ahová jutott s a magyar vezető társadalmi rétegek voltak gyakran a gyengék, hogy ennek a betegségnek megkeresték volna a gyógyító orvosságát.

Tisztelet a kivételeknek, de nálunk a széles néprétegek érdeke sok vezető közéleti nagyság előtt sokszor semmit nem jelentett. Közjogunkba, magánjogunkba, gazdaságtanunkba olyan tételek férkőztek be, amelyek nem szolgálták a magyar nép megerősödését.

A jobboldali magyar politika népiesebb irányzatának éppen abban van az ereje, hogy nem csupán gazdasági vonatkozásban jelent programot, hanem minden téren: szellemi, erkölcsi, közjogi és egyéb vonatkozásokban is. Azt akarja, hogy a magyar nép elesettjei ismerjék meg benne azt a mentő erőt, amely kiemeli őket a bajokból és betegségekből. A fajvédő nemzeti szocialista eszmeáramlat kezében a politika megszűnt úri huncutság lenni, megszűnt fejfor-

gató alattomoság lenni: itt minden, de minden egy probléma körül forog s ez az, hogy mi a magyar nép érdeke.

Alkotmányvédelem...

Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy a politikai katolicizmus céljai nagyjában ugyanilyenek. Ennek az irányzatnak képviselői is a magyar nép érdekeit védik, csak az a baj, hogy az *alkotmányvédelem és az idegen eszmeáramlatoktól való félelem* címén majdnem hajszálnyira ugyanazokat mondják, mint a liberalizmus zászlóvivői és a baloldali elemek szószólói.

A fajvédő nemzeti szocializmusnak van valami olyan tulajdonsága, amit elemezni, lefesteni nem lehet, hanem meg kell érezni. Valami kézzel nem fogható, szemmel nem látható, de az ösztönök és a lélek finomságával megérezhető sajátosság, amit csak az nem vesz észre, aki nem akar. Én magam nem vagyok a nemzeti szocializmusnak bejegyzett tagja, de *elveim nagyjából ugyanazok,*

legfeljebb néhány dologban, a magyar nép megerősítését, társadalmi felemelését és szellemi támogatását jelentő kérdésben még radikálisabb vagyok. Hogy melyek azok, azt esetleg egy későbbi alkalommal fogom kifejtteni.

A politikai katolicizmus *minden jóakarata mellett is hátráltatja a helyes kibontakozás folyamatát, amikor nem akar a fajvédő nemzeti szocialista mozgalom mellé állni szívvel és lélekkel.* Eleve elítéli a németországi példák hatása alatt, elfeledve, hogy ha így halad, akkor nálunk is lehetnek hasonló állapotok, s *akkor ne csodálkozzék ennek az irányzatnak egy követője sem, ha a nemzeti szocializmus követői úgy bírálják el, mint a német politikai katolicizmust.* Szinte szemünk előtt folyt le a németországi élet sok-sok küzdelme. Szinte szemtanúi voltunk azoknak a nagy eseményeknek, amelyek ott megelőzték a nemzeti szocializmus győzelmét.

A történelem még nem mondhatott ítéletet az események fölött, de minden politikailag józan felfogásúnak tartott egyén megállapíthatja a nagy történelmi ítéltetés előtt, hogy a Centrupárt magatartása még akkor sem volt helyes, ha – mint mondják – az elvek fenntartásával tette azt, amit tett. Mert minden józan ember úgy gondolkodik, hogyha a német Centrumnak a katolikus elvek fenntartásával lehetett szövetkezni a materialista világnézetet valló szociáldemokráciával és az 1930-as választáson jelölnie lehetett a berlini zsidó hitközség elnökét, Georg Kareskit, miért nem lehetne a német nemzeti szocia-

lizmus vezetőinek és követőinek ugyancsak a keresztény nemzeti eszmék elveinek fenntartásával reakcióképpen ütni egyet ezen a helytelen útra tévedt német katolicizmuson?

És ha a magyar politikai katolicizmus elveinek fenntartásával annyira egyet tud érteni egyes liberális pátriárkákkal, *miért nem próbálja meg, hogy ugyancsak elveinek fenntartásával szóba álljon a fajvédő nemzeti szocializmussal, amelyben minden radikalizmusa és fanatizmusa mellett is sokkal több kereszténység van, mint azokban, akik egy követ fújnak a politikai katolicizmussal az alkotmányvédelem és az idegen eszméktől való félelem sáncán.*

Minden hagyománynál szentebb a magyarság érdeke

A magyar politikai katolicizmus képviselői – *telve vallásos érzéssel és igaz szándékkal, de egyúttal alapvető tévedésekkel is* –, úgy akarják a keresztény nemzeti eszmét szolgálni, hogy *a múltból mindent menteni akarnak, ami nemcsak abszolút, hanem relatív értelemben sem jelent nagy értéket.*

Akik minden jobboldaliságuk és építő nemzeti politikai célkitűzésük mellett is a régi formák szerint szeretnék megvalósítani céljaikat, így vélvén szolgálni a nemzet érdekét, elfelejtik, hogy a hatalmas nemzetek több-kevesebb mértékben hadat üzentek ennek a gesztusnak, s politikai zsenik megérezték, hogy napjainkban minden irányzat a végsőkéig levonta már tettének következményeit s célkitűzéseiben, eszközeiben nem áll meg, hanem tovább halad.

Mind a jobb-, mind a baloldal harcára áll ez a felfogás. Az, hogy egyes kérdésekben a liberálizmus, a baloldaliság szülőanyja és a kimondott baloldali radikalizmus egyes jelszavak hangoztatásával ugyanazt vallja, amit vallott a német Centrum-párt s ami megtevesztette annak a pártnak a vezetőit, *éppen úgy taktika volt náluk, mint nálunk*, és az a baloldallal kacérkodó úgynevezett konzervatív jobboldali politikai irányzat majd nagyot fog nézni, *ha az ugyanolyan jelszavakat vallók egy szép napon rúgnak, ütnek rajta egyet.* A helyes jobboldali irányzatnak – szerény felfogásom szerint – bizonyos értékelméssel kell kezébe vennie a problémák tömkelegét: értékelni kell azok között a helyzetek, körülmények, célkitűzések, politikai dogmák és morális elvek között, amelyek szerepet játszanak korunk világnézetileg alátámasztott politikai és szellemi küzdelmében. Életre-halálra folyó küzdelem folyik most világszerte:

két világ küzd egymással. Mindenki ismeri ennek a két világnak a küzdelmi eszközeit és céljait, de nem mindenki lát tisztán.

A magyar nép túlhaladta már a kiskorúság korát és nem hunyja be szemét az áramlatok előtt; tudja a nép, hogy mi a jobboldali irányzat úgynevezett szélsőséges áramlatának célja. Azt is tudja, hogy ennek az irányzatnak eszközei nemesek és szépek és csak olyan értelemben szélsőségesek, amilyen értelemben szélsőségesen kell szeretni a népet, a nemzetet. Minden hagyománynál, minden történelmi emléknél értékesebb, drágább és szentebb a magyar nép érdeke, gazdasági és szellemi szabadsága, mert minden csak eszköz: államforma, szentkorona-elmélet, alkotmányvédelem, konzervativizmus, parlamentarizmus – ez mind-mind csak, hangsúlyozottan, csak eszköz! Ha ezek közül az egyik vagy másik a múltban és a feje tetejére állított jelenben nem a nemzet érdekének megfelelő: nézzünk más eszközök után, amelyek a keresztény nemzeti politikának megfelelnek és a nemzet szent érdekét szolgálják!

El kell venni a nemzetközi zsidóság kezéből a megoldás lehetőségét

Az új idők szavát megértő magyar nemzeti politikának *maradéktalanul magyarnak és kereszténynek kell lennie nemcsak hangoztatott jelszavaiban, hanem intézményeiben, alkotásaiban is.* A feltörekvő alsóbb társadalmi rétegek szívének-lelkének vágyait kell kivetítenie és megvalósítania száz percentben.

El kell venni a nemzetközi zsidóság kezéből a társadalmi kérdések megoldásának lehetőségét, mert az ott csak látszatsmegoldás lesz, a nemzetközi kapitalizmus játszi eszköze és a világnézeti rombolás játékszere. A jobboldali politikai irányzatnál a hangsúly nem a néven van, hanem az eszmén: legyen a neve akár nemzeti szocializmus, akár fajvédő keresztény politika, akár szélsőséges nemzeti áramlat vagy bármi is: be kell teljesítenie a magyar ellenforradalom ígérését, elakasztott, megakadályozott célkitűzéseit. Ennek a felfogásnak ki kell békítenie a magyar társadalmi rétegeket, el kell hárítania azokat a válaszfalakat, amelyek a keresztény magyart a keresztény magyartól elválasztják. Amit az új nacionalizmus hirdet, az mélységesen emberi és nemes értelemben demokrata, mert azokat a leegyszerűsített formákat keresi, amelyek a „naturaliter christiana”⁴²⁷ magyar népléleknek társadalmi érintkezésben, államvezetésben és gazdasági téren megfelelnek. Elve: kidomborítani a nem-

zet-család gondolatát, elvenni a nemzetköziség kezéből a hatalmat és a megkeresztelt szabadság, egyenlőség és testvériség megvalósulása felé vinni a magyar élet hajóját, – áldozatos lélekkel szolgálni a keresztény és magyar alapokra felépített hazát!

Ez az igazi Szent István-i gondolat, amelynél szebbet és nemesebbet nem tud kitalálni a magyar politikai katolicizmus sem.

[018] A PAPSÁG ÉS A ZSIDÓK!⁴²⁸

Írta: ágói VÖRÖS SÁNDOR r. k. plébános⁴²⁹

Az a sok cikk és nyilatkozat, mely újabban lelkészek és plébánosok ajkáról és tollából elhangzik a zsidók érdekében, arra kényszerít, hogy én is tollat ragadjak és egyszer s mindenkorra véget vessek ennek a *hatásaiban katasztrofális jellegű* akciónak, mely az egyszerű népmilliók lelkét már eddig is megtépázta és szembe állította papjával! Papjában: az Egyházzal.

Nézzük meg tehát: 1. Csakugyan az Egyházat képviselik-e azok, akik Imrédy Béla igazán enyhe zsidótörvényét még jobban enyhíteni, vagy egyenesen elgáncsolni akarják?! 2. Nézzük meg: *szerecsés lépés-e ez a tisztán magánjellegű* és sokszor személyes nexusokból eredő filoszemita megnyilatkozás?! 3. És mik lehetnek a következményei?

1. Az Egyházat képviselik-e a filozemiták?

Ne én beszéljek most, egyszerű plébános! *Beszéljen a lengyel klérus büszkesége*, a római szentszék által prelátussá, pápai prelátussá kinevezett *Trzeciak*!⁴³⁰ A zsidó mentalitás, a Talmud európai hírű szaktekintélye! Nyilatkozataiban hívja föl a lengyel klérus figyelmét XIV. Benedek pápa enciklikájára, mely a zsidók ellen szólt! IV. Pál pápa *megtiltotta a zsidóknak, hogy a keresztények között lakjanak!* Ezért a ruhájukon sárga foltot kellett hordani! *Egyetlen talpalatnyi földet nem vásárolhattak! És nem tarthattak keresztény cselédet!* V. Pius – a szent pápa! – 1569. február 26-án a „*Hebraeorum gens*”⁴³¹ bullában kiutasította a zsidókat az egyházi államból!

Ne én beszéljek! Beszéljen Prohászka Ottokár! Tessék elolvasni a Szolilokviát!

Ne én beszéljek! Beszéljen Trikál József főpapunk, a Pázmány Péter Tud[omány] Egyetem v[ice]rektora! (Új ember. Nihil obstat. Nr. 2645. Strigonii die 14. Sept. 1932 dr. Julius Machovits):

„Gyökerei egy népbe sem fogódznak és ezért minden nép fölé helyezkednek. Rokonságban egy nemzettel sincsenek és ezért egy nemzetet sem szeretnek. Nincs nyugaton hely, ahol otthon volnának és nincs hely, ahova mégis be ne fészkeltek volna magukat. Külsőleg mindenhez hozzásimulnak, mint a kaméleon, de azért belsőleg mindent megvetnek. Mindenütt hazát találnak, mert lényük legbensőjében mindennel szemben idegenek. Idegen test a testben, idegen vér a vérben. A parasztok közt parasztok, az urak között urak, a munkások között munkások, de lelkületük nem oldódik föl a másik lelkületévé, hanem a saját lelkületével mérgezi meg a másikat! A színpad, a toll, a festék számára az a hely, ahol atavisztikus ellenszenve mindennel szemben, ami nem az ő vére, megnyilatkozik.

Ahol csak kiirtják a papokat, lemészárolják az intelligens osztályt, fölégetik a templomokat, ott találod a zsidót, még ha a zsidókat is üldözik. Ha nem testi alakjában, mérgező irodalmi művei révén mindenütt jelen van. Mint testetlen árnyak lebegnek mindenütt a világon uszító gondolataik, fertőzött erkölcsiségük, hamis bölcsületük, piszkos művészi írásaik. Telítve van minden ma az ő fertőző eszmevilágukkal.

A gettó népe a királyok trónján ül és a keresztény világ torkát szorítja. Nem akarja, hogy a keresztények zsidók legyenek, csak prostituálni, beszennyezni, trágyalével leönteni, hitétől, Istenétől, becsületétől és jellemétől megfosztani törekszik!”

Hagyjon hát fel mindenki a zsidóvédelessel! Se az alkotmány, se a kereszttség szentségébe ne kapaszkodjanak. Mert – hála a jó Istennek! – túljutottunk a krízisen! Amiért még a múlt hónapban lecsuktak volna, ma már nyíltan megmondhatjuk, hogy a magyar alkotmányt nem lehet a zsidókat védő intézménynek deklarálni! És bárminő előkelő helyről részesültek a „zsidó idegenek” védelemben a parlamentben, ma már kénytelen a kormány is vallani, amit eddig minden józaneszű ember állított, hogy: a zsidó nem egyszerű vallás, hanem faj! Vér! Vér, amely önmagát soha megtagadni nem képes, még akkor sem, ha végigjárja az összes keresztény egyházak keresztükjét is! És itt jön a sokat vitatott kérdés. Azt mondják: igazságtalan dolog, hogy a megkeresztelt zsidót az állam nem ismeri el teljes jogú polgárnak és ezzel sérti a kereszttség szentségét!?

Beszéljünk higgadtan és nyugodtan. Mióta adott Jézus Krisztus vagy az Egyház a kereszttség szentségének fajbiológiai erő? Minden gyerek tudja, hogy a kereszttség lemosa a lélekről az eredeti bűnt, megszentelő kegyelmet ad, tagjává tesz Krisztus misztikus testének: az Egyháznak és – ha tényleg élnek is erejével – a lelki megnevelés és újjászületés mérhetetlen perspektíváit, egy boldog és zavartalan megelégedettség kapuit nyitja meg a Krisztust szegénységben és megaláztatásban is követni akaró

szív előtt, halál után pedig a többi szentség kegyelmi erejétől kísérve, a megtisztulás nehéz útjának a végén egy: *szem nem látta, fül nem hallotta örök boldogság, az Istentbíráshoz részesévé teszi!*

Ez a hit! Ez a dogma! Ehhez ragaszkodunk az életünk árán is! *De hol van itt szó állampolgárságról? Hol van itt szó arról, hogy az állam minden megkeresztelt embert a sajátjátának ismerjen el, nemzettestébe olvasszon, a többieket, a saját fajtáját megillető jogokban részesítsen?! Hol van itt szó arról, hogy egy alamuszi, kétszínű, spekuláns zsidó azért, mert megkeresztelkedett, mert be tudta csapni az egyházat: teljes jogú állampolgárnak köteles a nemzetet nyilvánítani?! A zsidó zsidó marad! Van katolikus zsidó! Van református zsidó! Van evangélikus zsidó! Mert a zsidó az fajta! Kisebbség!*

Minden állam a természet törvénye alapján köteles megvédeni a nemzetet minden ellenség ellen! Ha egy nép, egy faj viselkedésével csak árt a nemzetnek, züllesztí és katasztrófába dönti, az állam joga minden eszközzel védekezni! Öngyilkos az állam nem lehet! Hogy ma nemcsak nálunk, hanem az egész világon van zsidótörvény, annak egyedül a zsidók az okai! Ha szerények, becsületesek, tisztességesek lettek volna, ha lapjaikban nem a jó erkölcs, a pozitív kereszténység ellen írtak volna, ha a Felvidéken, Kisvárdán és Erdélyben nem árulták volna garasokért azt, ami nekünk a legdrágább: a hazát, ha az árdrágítók, spekulánsok, valutasiberek 90 %-át nem ők szállítanák mindenütt, akkor ma nem lenne zsidótörvény Magyarországon!

Nyugodjanak meg hát a zsidók! Senki se akarja itt a keresztvizet bántani! Sőt! Egy nagyszerű alkalmat akarunk adni a zsidóságnak annak bizonyítására, hogy azoknak a fantáziátlan fantasztáknak, azoknak a kódfejlesztőknek, azoknak a zöldbékáknak „*aljas rágalmazása*” a zsidó áttérők tiszta szándékára vonatkozólag – mind szemenszedett piszkolódások! Most, amikor a kikeresztelkedés ténye semmit sem fog változtatni sorsukon és maradnak kisebbség, maradnak hátraszorítottak, maradnak törpe- és kisegzisztenciák, és a bankigazgatói bársony-fotellekből be kell állniok a gyalupad mellé, és a tőzsdemilliók helyett majd kérges tenyérrel és verejtékkel kell a kenyeret keresniük, mondom, most mutassák meg, hogy igazán Krisztust keresték! Azt a szalmán fekvő, alázatos, igénytelenséget hirdető, égi kincseket osztogató Krisztust! A mi Urunkat!

2. Nézzük: szerencsés gondolat-e a papság egy kis töredéke részéről az Új Nemzedék hasábjain sorozatosan megnyilatkozó filozemita mentalitás? Nem is beszélve a „félvérzsidó”-nak vádolt Saly Dezső magatartásáról, aki e sorozatos cikkeknek egymás után ad alkalmat lapjában?! Határozottan le kell szögezni: a *legszerencsétlenebb gondolat!* Szerencsétlen, mert a papságot úgy állítja be a közvélemény előtt, mintha tényleg

internacionalista tábor lenne! Már pedig vegye tudomásul mindenki, hogy sem tíz, sem száz zsidót védő pap nyilatkozata nem fedi a többi sok ezerét! Sőt! Szemben áll vele!

Mi mélységes gyermeki hódolattal hajolunk meg Egyházunk minden hivatásszerű megnyilatkozása előtt, mert lelkünk irányítását Krisztus urunk rendelkezése szerint csak Tőle várjuk!

De ugyanilyen határozottsággal állunk szembe minden törekvéssel, mely egyéni elgondolásait az Egyház köpenyébe öltöztetve akarja érvényesíteni magyar nemzetünk, magyar fajtánk kárára! Aki még most is még nagyobb teret akar nyitni a zsidó beolvadásnak, az a magyar fajta ellensége! A magyar katolikus klérusnak szent és egyetlen kötelessége, hogy a római szikla tövéből fakadó mérhetetlen életenergiákat rászórja erre a drága magyar népre, könnyeit fölszárátsa, karját erősítse és legyen láng, tűz, eszmény, amely utat mutasson! De mindig és minden körülmények között magyar legyen! A legmagyarabb! Aki ezt a szent magyar lángot el akarja vitatni tőlünk, annak beletörik a bicskája! Senki se akar itt zsidót akasztani, se rabláncra fűzni! Azzal, hogy elzárjuk az ő mohóságuk előtt a gazdasági érvényesülés eddig korlátokat nem ismerő sorompóit, azzal – éppen a múltan okulva – drága magyar nemzetünket és Krisztus tiszta jegyesét: az Egyházat védjük!

3. Hogy mik lennének a szerencsétlen nyilatkozatsorozatok folytatásának következményei? Egy olyan szerencsétlen néphangulat mesterséges kitermelése, mely végeredményben egy nagy nemzeti aposztázia⁴³² szomorú és fájdalmas útjához vezetne, amelyet elősegíteni nemcsak fölösleges, de bűnös dolog is!

*Videant auctores!*⁴³³

[019] MAGYAR FALU–MAGYAR ÉLET–MAGYAR PAP!⁴³⁴

Írta: Bálint György mendei plébános

Őseim mind a két ágon magyarok voltak. Emberemlékezet óta itt élnek az alföldi, ceglédi rónán. Anyai őszám: ágói Veress még 1600 elején, mint református pap kapta a nemességet. Az is magyar volt a javából!

A ceglédi Kossuth-gimnáziumban ez a vérbeli magyarságom csak több tüzet kapott. Nem tehetek róla, de hiába próbálom csitítani, az ősmagyar gyepűk kürtös harcosának vére ihlet és lázít, gyötör és kerget, hogy népemet és fajtámat szolgáljam. Gyűlöltem, mint Kossuth-diák a Habsburgokat és szabályszerűt kaptam magavise-

letből, mint egyébként jeles diák azért, mert kisdíák koromban ezzel az ösztönös magyar fajszeretettel egy zsidó gyereket a sárba hentergettem és jól megtiportam.

Mint pap, most kissé szégyenletesen gondolok vissza ezen csínytevésemre, – de akkor még nem ismertem Szent Tamás Summáját. Akkor még jó nagybátyám és apámék gyerekkora lebegett a szemem előtt. Akkor: 1870 körül!...

Szóval terhelten születtem. Terhelten ezzel a rettenetes, gyötrő, kesergő, lázban égő magyar lélekkel. Mint magyar vér: őszinte vagyok, és azt hiszem, hogy más is az. Ezért rettenetesekeket csalogdom. Nyitott szemmel látom a magyar fajtám magárahagyatottságát! Ezért lelkem mélyéig fáj, amikor magyart szemben látok magyarral. Esztelenségnek tartom azt, amit ma a politikában látok, hogy olyan feneketlen gyűlölettel gyűlöli egyik vezér a másikat! Pedig mindnyájan magyarok!!!

Ezért a pártpolitika helyett egyetemes magyar politikát űzők. Nem vagyok tagja a kormánypártnak. Nem is leszek. De nem veszek részt más párt aktivitásában sem. Szeretek és becsülök személy szerint minden jó és becsületes magyart, bárhol van is! És segítek, állásba teszek, kijárok minden becsületes magyarnak, bármilyen vallású is!

És szeretnék megindítani egy nagy társadalmi mozgalmat: ahol ne legyen vezér! Ne legyen titkárság! Ne legyen adminisztráció és tagsági díj! Ne legyen ezer képviselőségre aspiráns! És a jelvény is egy szimpla piros-fehér-zöld szalag legyen! Három dolog legyen: a programm:

1. Zsidóellenesség.
2. Önzetlen krisztusi szolgálat.
3. A kimondottan magyar faj istápolása!

Az első a zsidóellenesség! A zsidók leszerepeltek. – Krisztus megfeszítésétől kezdve a világon minden forradalom, lázadás, erkölcstelenség és kizsákmányolás az ő nevükhöz fűződik. „Az Ő vére mirajtunk és fiainkon!” – kiáltották a nép nevében a zsidó főpapok! – Meglett. Nem Hitler veri őket! Se a Duce! Se a magyar Héjjasok és szélsőségesek! Isten veri őket! Ergó: ne beszéljen itt senki zsidók érdekében! A magyar nemzet csak nyer, ha megszabadul a zsidóktól! Az a pár ártatlanul szenvedő és komolyan megtért zsidó nem is jajgat, hanem Krisztussal viseli a szenvedést a többiért!

A másik kívánnivaló: Krisztusi szolgálat. Mindenki, akinek kicsit jobb a szószoki képessége – már képviselőségről álmodik Magyarországon. Tessék erről leszokni! Nem leszek képviselő! Ha felkínálják, akkor se! De az még úgyse legyen, aki *akar* az lenni! A közért élés tényleg áldozat legyen! Abból ne húzzon hasznót senki se! Azért

ne kapjon koncot senki se! Az legyen áldozat! Éljen keményebben! Vonjon el többet magától!

Ha én népvezér lennék, deszkán aludnék és aszkéta lennék! Mert a nép ma már csak annak hisz! És ezért szükség van Krisztusra! Ezt élni – így élni csak evangéliumból élő nagy lélek tud! Evangéliumot regénynek taksáló és templomot messze elkerülő népvezérek és politikusok csak világcsalók! Mi van azokban? Ösztönvér, hús, önzés! A maguk hiúsága és zsebe! Ne merjen hát itt Magyarországon új világról beszélni senki, aki zsidó szellemiséggel újra keresztre akarja Krisztust szegezni! Krisztus nélkül nincs jellem! Nincs gerinc! Nincs önzetlenség! Nincs új világ!

Harmadszor, kell a kimondottan magyar fajta istápolása! A sokat emlegetett Szent István-i gondolat előírja, hogy a magyar állam gondoskodjék a ruszin népiség, a „hazai németiség” és más nemzetiségek népi lelkületének, népi szokásainak, nevüknek és nyelvüknek a kiélési lehetőségéről.... Meg is csináljuk! Van itt Magyarországon ruszin nyelv, német iskola, szlovák újság stb....

Nem lehet tehát senkinek zokon venni, ha legalábbis ugyanilyen intézményes és nyílt gondoskodást kívánunk a kimondottan magyar fajtabeliek számára! Mert talán lehet még hivatkozni arra, hogy Magyarországon nemcsak magyarul beszélő Banl–Sprithóff–Weinberger és Holcmannok vannak, hanem az Alföldön egy tömbben élő Kiss Jánosok, Nagy Istvánok és Bálint Andrások! Lehet talán nyíltan síkra szállni az egy tömbben élő magyar fajtabeliek érdekében, és alázattal és szerényen juszt és részt követelni az ő fajmagyarságuk védelmében! Lehet talán alázattal és szerényen azt kérni a nemzet nagy társadalmától, hogy ezekben a színtiszta magyar községekben magyar legyen a kisbírótól kezdve a jegyzőig minden vezető és nemcsak „szívbeli vallomásaiban”, hanem vérében és nevében is!

Nem követek talán bűnt el és a cenzúrát se sértem meg, ha alázattal remélem, hogy Magyarországon még lehet nyíltan hangoztatni a fajmagyarság védelmét és követelni budapesti kirakataink, színházaink, divatbemutatóink, táncaink és rádióink, képeslapjaink és mozijaink nyílt magyarosítását! Talán nem véték, ha szerényen megjegyezni bátorodom, hogy mégis csak szebb lenne, ha a sok idegen név máról holnapra eltűnne a pesti táblákról és helyette magyar nevek íródának!

Magyar falu – magyar élet – magyar pap!

Mindmegannyi pislogó magyar csillag, magyar tűz, melyből egy jobb kor napja sugárzik!

KUN ANDRÁS BŰNÜGYE

NB. 2583/1945; V-119575

Kun András vádlott

(szerzetes, minorita rend, papi neve: Imre; áldozópap; Nyírbátor, 1911. november 8., anyja neve: Vasas Mária, apja neve: Kun Károly, illetősége: Kézdivásárhely; Kbeli fogház) 1945 januárjában a Várban a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, amit kegyelem folytán 15 évre változtattak át akként, hogy annak egy részét rajvonalban kell kitölteni.

Az 1945. augusztus 15-én Makón kiállított 1884/5 1945 számú Kényszer-útlevele szerint P. Kun András közép termetű, arca hosszas, haja barna, szeme világossárga, orra rendes, szakállja borotvált, és sötétszürke polgári öltönyt viselt.

A Budapesti Népügyészség vádirata [1945 Nü. 9531/1 számon, rendőrségi szám: 15908/1945 pr.] az 1945. szeptember 7-e óta előzetes letartóztatásban levő Kun András ellen 1945. szeptember 10-én kelt és a Budapesti Népbíróságra 1945. szeptember 12-én érkezett.

Kun András ellen a Budapesti Népbíróság az Nbr. 11. § 5. pontjában meghatározott háborús bűntett miatt indított eljárást dr. Jankó Péter törvényszéki tanácselnök, tanácsvezető bíró vezetésével. A Független Kisgazda Pártot dr. Szentirmay Tibor, a Magyar Kommunista Pártot Sebes Sándor, a Szociáldemokrata Pártot Dán Dezső, a Nemzeti Paraszt Pártot Barnaki Ferenc, a Polgári Demokrata Pártot Havas Ernő, az Országos Szakszervezeti Tanácsot Forray József képviselte. Jegyzőkönyvvezető: dr. Jahner-Bakos Mihály törvényszéki aljegyző, népügyész dr. Matisfalvy István, politikai ügyész dr. Ortutay Gyula. Kirendelt védő: dr. Bollinger József.

Az NB. X. 2583/1945/3 sz. *Tanácskozási Jegyzőkönyv* szerint a vádlott a 11. § 5. pontjában meghatározott háborús bűntettben egyhangúlag bűnös. A jogerős *Jegyzőkönyv* szerint Kun Andrást 1945. szeptember 19-én felakasztják. A kivégzést 16 óra 05 perckor megkezdték és az orvosok szerint az elítélt szíve 16 óra 17 perckor megszűnt dobogni.

[020] Kun András írásbeli védekezése a bíróságon

[ÁBTL V–119575; *Kézzel írott anyag!*]

„4531/1945

Népbíróság 2581/1945

Tekintetes Néptörvényszék!

Alulírott P. Kun Imre András minorita rendi szerzetes, áldozópap az 1945. szeptember 12-én délutáni órákban kézhez kapott vádiratra a következő pontokban vagyok bátor mély tisztelettel válaszolni:

I. 1945. szeptember 7-én hoztak át a Markó utcai Népbíróságra az Andrásy út 60. szám alól, hol kényszervallatás alatt elismertem és aláírtam mindazt, amik a vádpontokban ellenem felsoroltatnak, amiket azonban én el nem követtem.

II. 1945. szeptember 10-én Dr. Ferenci Tibor népügyész úr elé vezettek, ahol jegyzőkönyvet vettek fel, melyet, ha nem is tetteles kényszerhatás alatt, de a népügyész úr durva és fenyegető hangjára aláírtam, bár visszavonási szándékomnak határozott kifejezést adtam. S arra a népügyész úr azt mondta: itt már nem veri meg senki, sem az Andrásy útra vissza nem kerül, így válaszoltam: „Ha az ügyész úr szavát adja, hogy oda vissza nem kerülök, máris mindent visszavonok, mert nem akarom, hogy félholtra vagy nyomorékká verjenek”, mert ha meg kell halnom, egészséges testtel akarok meghalni. Erre az ügyész úr így válaszolt: „Attól a pár pofontól és gumibottól fél, amit ott kapott? Magának a nyelvét kellene kiszakítani és testét darabokra szedni, maga a legvérengzőbb fenevadnál is alábbvaló” és e szó magát egyáltalában nem fejezi ki. Erre én habozás nélkül aláírtam a felvett jegyzőkönyvet.

III. 1945. szeptember 12-én a törvényszéki épületbe vezettek elő, hol felolvasás nélkül kézhez kaptam a vádiratot 2581/1945 szám alatt. Felolvasásra nem is volt szükség, hiszen már ismertem, mit vertek rám az Andrásy úton. Itt ismét visszavontam mindazt, amit az Andrásy úton és a népügyészségen aláírtam, megjegyezve, hogy én azokat el nem követtem. A törvényszéken feltett kérdésre: óhajtok-e ügyvédet és kik lesznek a tanúim?” azt válaszoltam: az ügyvéd megválasztását magamnak tartom fenn, de momentán nem tudom még, hogy kit válasszak, legkésőbb ma este vagy holnap délelőtt, tehát 13-án be fogom jelenteni ügyvédemet és tanúimat, kik közül hármat bekonferáltam, többinek nevére nem emlékeztem; ezért kértem halasztást.

V.⁴³⁵ Másnap, tehát f. hó 13-án egész nap legalább 6 ízben kértem elővezettetésemet a törvényszékre, hogy bejelenthessem ügyvédem és tanúim nevét, sőt erre vonatko-

zólág külön kérelapot is töltöttem ki, de kérésem meghallgatás nélkül maradt. [Beszúrás a lap alján:] Erre a tanúim a cellatársak. Ma pedig már, mikor jelen kérvényemet írom, szeptember 14-ike délután 3 és ½ 4 között van az idő; ugyanakkor a tárgyalás f. hó 19-ére van kitűzve.

VI. Ami a folyó hó 19-ére kitűzött tárgyalást illeti, a következőkben adok kifejezést óhajomnak és szerény kérésemnek:

a.) Arra nézve, hogy pap vagyok-e vagy nem, kitaszítottam-e az Egyház kötelékéből vagy nem, jogtalanul viseltem-e a reverendát, a papi címet vagy jogosan /lásd: Vádirat 9531/1945 Nü-gi és 2581/1945 Népbíró-sági szám, 4. oldalszám/ Rendfőnököm, Ladányi László hivattott felelni, kit a tárgyalásra szintén megidéztetni kívánok (lakik: Eger, minorita Rendház).

b.) 3 ügyvédet jelölök meg. Név szerint: Uzetti Béla [helyesen: Usetty – BG], Halász Lajos és Sándor László, kik közül Uzetti Bélát hangsúlyozom ki leg-erősebben.

Tanúim: valamennyien a XII. ker. Párthelyiségből, ahol működtem, a következők:

SZENT FERENC KONVENTUÁLIS MINORITA RENDJE
SZENT ERZSÉBETRŐL NEV. MAGYAR PROVINCIÁJÁNAK
TARTOMÁNYFŐNÖKE

SZÁM: 293/45.

Főtisztelendő Szerkesztő Úr!

A Szabad Nép szombati számából értesültem „Kun András 35 éves minorita szerzetes” elfogatásáról és bűnlajstromáról. Minthogy az újságok a közel jövőben per longum et latum fogják tárgyalni a volt páter ügyét, a félreértések megelőzésére kérem katolikus olvasó közönségünk szíves felvilágosítását érdemes lapjának – mely ez idő szerint egyetlen sajtóorgánunk – hasábjain az alábbiakban:

A magyar minorita Rendfőnökség annak közlését kéri a napilapokban megjelent hírrel kapcsolatban, mely Kun András 35 éves minorita szerzetes elfogatásáról szól, hogy a nevezett még 1943 december 1-én kivált a rend kötelékéből s mint exklauszárt pap élt a fővárosban azon célzattal, hogy a Szentszéktől a világi hívők sorába való visszahelyezését kéri. Amikor a múlt év októberében szomorú emlékü szereplése megkezdődött, rendfőnöke tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy jogtalanul előszedte egy évvel ezelőtt letett rendi ruháját s tisztán propaganda céljából hordta azt a hívek nem kis megbotránkoztatására, amiért is akkori főpásztora, a b. e. hercegprímás november közepén megfosztotta mindennemű egyházi ruha viselésének jogától és felfüggesztette az összes papi ténykedések gyakorlásától. Ezt követte a rendből való kizárása, amihez különben már másfél esztendő óta semmi sem fűzte a jogi köteléken kívül.

Eger, 1945. szeptember 3-án

P. Ladányi László
Minorita rendi tartományfőnök”

Új Ember, 1945. szeptember 16. 2. o.

Gyűjtő:	Vida Mihály	
	Tokai Péter	Csaba Sándor
	Szabó Jenő	Czigány Ferenc
	Dobroczi Lajos	
	Rittner Ferenc	
Markó:	Hortobágyi Sándor	
	Rédly József	
	Mónusz József	
Pestvidéki:	Fehérhegyi Katalin	
	Kazánszky Ernő	
	Megadja László	
Mosonyi:	Berendy József	

a sok közül, akik még nincsenek meg s mindenezek személyesen bizonyítják, hogy sem gyilkosságot, sem kegyetlenkedéseket, sem becsstelen cselekedeteket el nem követtem.

- c.) Megidéztetni kívánom továbbá a Vádirat második oldalán a Krisztina krt. 81. sz. alatt 1945. jan. 12-én délelőtt 11 órakor lejátszódott gyilkosság bizonyítására nevezett ház összes lakóit, akik majd bizonyítják, hogy a Vádiratban említett személyeket nem én öltem meg.
- d.) A Vádirat első pontja nem felel meg a valóságnak, mert nemcsak hogy egyet sem öltem meg az említett 51 személy közül, de ezeknek megkínzásában, levetkőztetésében és megkötözésében sem volt semmi szerepem. Ezt az egész XII. ker. bizonyítani fogja.
- e.) A Vádirat 2. oldalán a Dr. Mo. ügyben és az általa látott többi ügyekben nemcsak hogy nem én voltam a „legkegyetlenebb a kegyetlenek között”, de tanúim a párttagok, hogy soha semmi kegyetlenséget nem követtem el.
- f.) A Vádirat 2. oldalán Mi. Rezsőt csak egy ízben a lakásán vertük meg hárman vagy négyen, de sem én, sem más őt halálra nem ítélte. Tanúk a párttagok és Mi. Rezső.
- g.) A vádirat 2. oldalán az utolsó pontra ezt válaszolom: A XII. kerületi pártban semmiféle vezető szerepet nem játszottam, sem megtorlásvezető (nem voltam) helyettes nem voltam. Tanúim a XII. ker. Pártvezető, Vidra Mihály és a többiek. – A Nagyatádi Szabó utca és Paulay Ede utca sarkán lévő ház kiürítésében én magam is részt vettem, hol azonban nem lehetett több mint 2–300 zsidó. Ezeknek azonban levetkőztetésében, megöletésében vagy megölésében

semmi szerepem nem volt. Őket bevittük az Andrássy út 47. szám alá, további sorsukról nem tudok, mert elhagytam a helyiséget és szobámba vonultam vissza.

A Maros utcai kórház kiürítésében részt vettem, de egy ember élete sem tapad lelkemhez, mert először is fegyveremet nemcsak itt, de másutt sem használtam. Azonkívül pedig időközben a Maros utca 25. vagy 23. szám alatt lakó özv. Sz. Gusztávné ismerős famíliához mentem át, hol hosszabb ideig tartózkodtam. Erre vonatkozólag nevezett családot is kívánom megidézni.

Ugyan e pont alatt említett Városmajor utcai kórház betegeinek kivégzésében semmi szerepem nem volt, mert nem voltam jelen sem. Tanúim a XII. ker. Párttagok.

h.) A Vádirat 3. oldalán citált pártszolgálatos nemi szervének asztalra szegezése egyáltalán nem fűződik nevemhez, úgyannyira, hogy ilyen esetről még csak tudomásom sincsen. Ilyen pártszolgálatosról nem is tudok. Tanúim a XII. ker. Pártszolgálatosok és a vezetők.

i.) A vádirat 4. oldalán az „Indokolás” cím alatt a következő megjegyzéseket teszem:

Nem 500 embert, de egyet sem öltem meg, sem meg nem öltem. A beismerés kényszerhatás alatt történt. Nem voltam irányítója, sem vezetője semmiféle terror-szervezetnek. Tanúim a XII. ker. Párt vezetősége és a pártszolgálatosok.

Nem raboltam ki senkit, hanem amit elvettem mindenki jelenlétében vettem el a többiekkel együtt, s minden elvett tárgyat hiánytalanul átadtam a kerületi pénztárosnak, Hortobágyi Sándornak, mit ő és a pártszolgálatosok bizonyítanak.

Ideológiai vezetője voltam nevezett katonai alakulatoknak, kiknek tartottam 4–5 beszédet, de nem Szálasi Ferenctől kaptam erre meghatalmazást és kinevezést, hanem Vajna Gábor⁴³⁶ volt belügyminisztertől.

A reverendát pedig jogosan viseltem; pap voltam, vagyok és maradok mindörökké. Világi egyházmegyei hatóság felettem nem disponálhat, mert én szerzetes vagyok; rendi előjáróim pedig hozzám semminemű intő vagy figyelmeztető írást el nem juttattak. 1945. január 12-ig Budapesten tartózkodtam, attól kezdve pedig Csehországban és Szlovákiában, majd Romániában, tehát lehetetlen volt Rendemmel az érintkezést fenntartani. Mihelyt Aradra megérkeztem, nyomban jelentkeztem a Minoritáknál s bejelentettem, hogy a Renddel továbbra is szoros együttesben akarok élni. 1945. aug. 3-án a határátlépéskor fogságba estem s ezzel megszűnt a lehetősége annak, hogy Elöljáróimat hollétemről értesítsem.

VII. Minthogy tehát a Vádirat kézhez vétele és a tárgyalás kitűzése közötti idő /8 nap/ oly rövidnek bizonyult, így kapcsolatot sem rendi előjáróimmal, sem ügyvéddemmel felvenni nem tudtam, sem tanúim neveit akadályok miatt, bejelentem, mély tisztelettel kérem ezért a tárgyalás elhalasztását.

Így legalább szüleimmel és két testvéremmel is, kik közül az egyik szintén ugyanazon Minorita Rendnek tagja, felszentelt pap, mint én, felvehetem a kapcsolatot, kiket már január óta nem láttam.

Kelt: Budapesten 1945. szeptember 15.

Mély tisztelettel

P. Kun I. András (*s. k. aláírás*)

Minorita rendi szerzetes, áldozópap”

[021] Népbíróági vallomása

(Írógépett anyag:)

„A budapesti népbíróóság

Nb. X. 2583/1945/3. szám

J e g y z ő k ö n y v .

Készült az Nbr. 11. §. 5. pontjában meghatározott háborús bűntett miatt K u n A n d r á s ellen indított bűnügyben a budapesti népbíróáságnál, Budapesten 1945. évi szeptember hó 19. napján az Nbr. 47. §-a szerint tartott nyilvános főtárgyalásról.

Jelen vannak:

dr. Jankó Péter

(...)

A Tanácsvezető bíró megállapítja, hogy a megnevezettek közül En. Mária, Du. Károly, dr. Ze. Ágoston, Hortobágyi Sándor, Sl. és M. József tanúk nem jelentek meg, a vétívük még nem érkezett vissza.

(...)

K u n A n d r á s vádlott a Bp. 304. §-ának alkalmazása mellett feltett kérdésekre lényegében (301. §. 2. bek.) az alábbiakban nyilatkozik:

A vádat megértettem, beismerem, hogy emberek előállításában, azok megverésében, értéktárgyaik elkobzásában részt vettem, a háború foly-

Halál reá!

– zúgja a közönség P. Kun népbíróági tárgyalásán

Nagy izgalmak között tárgyalják a gyilkos pap bűnügyét

„A Népbíróóság ma reggel kezdte meg a nyilas korszak legsötétebb és legaljasabb tömegbűnözőjének, *páter Kun Andrásnak* főtárgyalását.

...

Pontban a kitűzött időpontban óriási izgalom lesz úrrá a tömegen: *bevezetik páter Kun Andrást az esküdtszéki terembe.* A bíróság Jankó elnök vezetésével elfoglalja a helyét. Páter Kun András mereven áll a bírói emelvény előtt. A hallgatóság szünet nélkül kiáltozza:

– *Halál reá!...*

Az elnök erélyes szóval csendet követel. *Matiszfalvy István* dr. mellett *Ortutay Gyula*, mint politikai ügyész foglal helyet. Elhangzik az elnök első kérdése:

– Bűnösnek érzi-e magát?

Dermedt csendben lélegzetét visszafojtva várja a zsúfolásig telt tárgyalóterem közönsége Kun páter válaszát, aki mereven, előreszegzett fejjel, *arcán a megbánás legkisebb jele nélkül* pillanatig hallgat, majd megszólal:

– *Igen ... de csak részben ... Igaz, hogy részt vettem emberek megkínztatásában, de nem öltem.*

A vádlott szavaira hangorkánnal válaszol az esküdtszéki terem közönsége:

– *Gyilkos! Gyilkos! Kötelek neki!*

Az elvetemült, minden emberi érzésből kivetkőzött pap hátra fordul a közönség felé, simára fésült haját megsimogatja, *arcán gúnyos mosoly* látható.

Kun pátert megbilincselve hallgatja ki a Népbíróóság. Az elnök kérdéseire folyamatosan mondja el azokat a borzalmakat, amelyeket az október 15 és azután követő hetekben elkövetett. *A tárgyalás tart.*”

Kis Újság, Csütörtök, 1945. szeptember 20. 1. o.

tatása érdekében beszédeket tartottam, azonban emberek meggyilkolásában, illetőleg velük szemben üzött perverz aktusokban nem vettem részt, így ezekben nem érzem bűnösnek magamat.

1944. év március-áprilisában iratkoztam be a nyilaskeresztes pártba, valószínűleg a német megszállás után. Ugyanezen év október haváig a pártban talán két gyűlésen vettem részt, de egyéb tevékenységet nem fejtettem ki. Szálasi uralomra jutása előtt kb. két héttel dr. Kőfaragó, az országépítés vezetője meghívott a Pasaréti út 10. szám alatti helyiségbe és felszólított, hogy legyek segítségükre a hatalom átvételében. Én kérésének eleget is tettem, főleg adminisztratív dolgunk volt, míg a hatalom átvételének napján, október 15-én a reverendám fölé csatolt pisztollyal részt vettem az autók leállításában. E naptól kezdve a párt életében, illetve a mozgalomban erősebben részt vettem, feljártam a propaganda minisztériumba is, ott is felajánlva szolgálataimat, ahol azonban nem vették igénybe munkámat és nem bíztak meg egyetlen feladattal sem. November hó közepén Vajna megbízott, hogy ideológiai előadásokat tartsak a rendőrségnek, továbbá a különböző laktanyákban a katonaságnak. Megbízatásom az ország egész területére szólt, de én csak Budapesten tartottam előadásokat, úgy a rendőrségnek, mint a katonaságnak. Beszédek tartalma rendszerint a háborúban való kitartásra, a haza védelmére, illetve az oroszok elleni harcra szóló felhívás volt. Az akkori propagandának megfelelően zsidóellenes beszédeket is tartottam.

1944. november elejétől a Városmajor utca 37. sz. alatti párthelyiségbe jártam le, és magam a párthelyiség közelében, a Városmajor utca 33. sz. alatt laktam szüleimnél. A pártban kinevezett állásom vagy pozícióm nem volt, eleinte inkább csak nézelődni és figyelni jártam a pártszolgálatosok közé. Ilyen alkalmakkor sok esetben láttam embereket bekísérni, majd a bekísérteket verni. Az elfogott emberek zsidó származásúak voltak, baloldali emberekre nem emlékszem. A párthelyiségbe lejárva és ott a sok verést látva rajtam is úrrá lett egy durva szenvedély, eleinte csak egy-két pofont adtam az embereknek, később már erősebben részt vettem a bántalmazásokban és nemcsak kézzel, hanem bottal is ütöttem őket. Lehetséges, hogy a pártházban az emberek meztelenre vetkőztetése is megtörtént, de ilyen esetekben nem vettem részt az ütlegetésben.

Határozottan tagadom, hogy Városmajor utcai nyilas ház mosókonyhájában a bekísért emberek levetkőztetésére és bántalmazására parancsot adtam. Láttam ugyan a vádiratban említett esethez hasonló véres eseteket, továbbá különböző csoportok útnak indítását, tudomásom szerint az óbudai téglagyárba vagy a gettóba kísérték

őket, azonban én sem a kísérésben, sem a bántalmazásukban nem vettem részt és ilyen értelmű utasítást sem adtam senkinek. A pártnak volt megtorlás-vezetője, valószínű az adta ki az erre vonatkozó parancsokat.

1944. év december havában Bokor megtorlás-vezető és Megadja pártvezető hívására kimentem velük együtt dr. Mo. József fiának Ferenc körúti lakására, és ott házkutatást tartottunk. A házkutatás – emlékezetem szerint – egy feljelentésre történt, és minden további nélkül azonosítottam magam a feljelentővel és a lakásban tartózkodó Mo. családot és az időközben hazatért id. dr. Mo-t bántalmaztuk. Rajtam ebben az időben egy durva szenvedély annyira úrrá lett, hogy nemcsak papot, hanem az embert is megtagadtam magamban. Az ütlegetések után a lakásban tartózkodókat két csoportban elvittük, én az id. dr. Mo-t vittem el, akit először saját lakására kísértem, ahol szintén házkutatást tartva az értékek után, én újra bántalmaztam kézzel dr. Mo-t. A velem jövő kísérők, illetve nyilasok szintén verték, lehetséges, hogy valamilyen eszközzel. A házkutatás után dr. Mo-t a pártházba vittük, ahol bántalmazását Bokor és Megadja folytatták. Később, két-három nap múlva a Ferenc körúti lakásról bekísérteket dr. Mo. kivételével elengedtük, majd kb. az ötödik napon dr. Mo-t is, akivel azután nem tudom, mi történt a továbbiakban.

1945. év januárjában Pokornyi⁴³⁷ vezetése alatt kiszálltunk a Krisztina krt. 81. sz. alatti házba, mert feljelentés érkezett, hogy ott különböző áru rejtegetése folyik. Én Pokornyival a pincébe mentem, ahová lehallottuk az udvaron maradt Szabó nevű nyilas kiáltását, mire Pokornyi felküldött, hogy nézzem meg, mi történt odafent. Felmenve az udvarra Szabót egy embert ütlegetve találtam, akit szökött zászlósnak mondott. Ekkor már az udvarra volt leparancsolva a ház egész lakossága, akiknek a szeme láttára én is ütlegetni kezdtem a Szabó által elfogott embert. Kis idő múlva az egyik nyilas revolverével lőtt, mire egy ember holtan esett össze, majd Szabó az általa szökött zászlósnak minősített embert is agyonlőtte. A két ember agyonlövésére nem adtam utasítást, de nem is igyekeztem megakadályozni, hanem látszólag helybenhagytam.

1945. január 18. napján egy jelentés érkezett a pártházba, mely szerint Mi. Rezső orvos-alezredes egy sebesült főhadnagyot kiutasított a lakásából, és nem adott neki szállást. Negyedmagammal kimentem Mi. lakására, ahol Mi-t megvertük, én magam gumibottal ütöttem egész testét, ahol csak értem, majd előállítottuk. A pártházban a vezető által történt leigazolás után szabadon bocsátottuk. Az nem felel meg a valóságnak, hogy a nyilasoknak utasítást adtam volna a kivégzésére.

Nem felel meg a valóságnak, hogy a XII. kerületi nyilas pártszervezetben meg-

torlás-vezetőhelyettes voltam. Nem volt semmi vezető szerepem, csak mint papot, főleg propaganda célokra használták fel.

1944. december utolsó napjaiban felsőbb parancsra a kerületi pártszervezetünk az oroszok előnyomulása következtében az Andrásy út 47. sz. alá átköltözött. Az Andrásy útról történt a kiszállásunk a Nagyatádi utca egyik védettség alatt álló házához, ahová kb. 12-en mentünk ki. Én állandóan nyilas karszalagot hordtam, a reverendámon is, továbbá egy revolvert. Ebben az időben a hercegprímás ugyan eltiltott a nyilvános istentiszteletek tartásától és a reverenda viselésétől, de mivel szerzetes vagyok, a hercegprímásnak nem volt joga engem tilalom alá helyezni. Az eltiltás a hercegprímás egyházmegyéjére szólt, ahová beletartozott Budapest is. Némely esetben azonban civil ruhában mentem a kiszállásokra, így a Nagyatádi utcába is. A kiszállásra az utasítást a vezetőtől kaptam, akinek a nevére már nem emlékszem. Kb. 250–300 embert kísértünk innen be a párházba, a bekísérés okát nem tudtam. Az volt egyébként is az általános elgondolás, hogy a zsidó személyeket és vagyont fel kell kutatni. Az embereket bekísértük, a többi velük szemben a pártszolgálatosok intézték el, a kivégzésükben nem vettem részt.

Feljelentés érkezett a pártba a Paulay Ede utca 6–8. számú ház ellen is, hogy ott zsidókat rejtegetnek. Kimenve házkutatást tartottunk, és három vagy négy embert előállítottunk, akiknek a további sorsáról nem tudok.

A Városmajor utcai kivégzésről nem tudok, azon részt nem vettem.

1945. év januárjában a kerületi pártszervezet ismét Budára költözött a Németvölgyi útra. Magunkkal vittük a hozzátartozóinkat is, akik számára a Maros utcai kórházat szemeltük ki lakhelyül, és utasítást adtunk a kórház kiürítésére. Kb. 80–100 beteg ember feküdt a kórházban, akiktől az értékeiket elszedtük, és bántalmaztuk, majd a nyilas pártszolgálatosok a német SS segítségével kivégezték őket. A bántalmazásban igen, de a kivégzésekben nem vettem részt. 2–3 nap múlva a családjaink kezdtek a kórházba beköltözni, és az ott még hátramaradt pár embert és ápolónőket a párhelyiségbe kísértük igazoltatás céljából, a további sorsukról nem tudok. A fiatal karszalagos nyilas állítólagos általam történt megbüntetéséről vagy a kórház kiürítésével kapcsolatos bármily szadisztikus cselekedetről nem tudok, ilyeneken és levetkőztetéseken részt nem vettem. Határozottan tagadom a vádban említett két leánynak általam történt deflorálását is.

Fent említett eseteken kívül még több ízben kiszálltunk vagyon és értékek felkutatására, azokat azonban minden egyes alkalommal a pártpénztárosnak adtuk át.

Tanácsvezető kérdésére a vádlott:

A mai főtárgyaláson megtett vallomásomat tartom fenn, a nyomozati vallomásom nem felel meg a valóságnak, mert ott veréssel kényszerítették az általuk szerkesztett jegyzőkönyv aláírására.

Népügyész kérdésére vádlott:

A beszédeimet az Összetartás több esetben lehozta. A nyilas eszmékkel már 1938. [? – BG.] évben foglalkoztam, pontokban gyűjtve össze a tennivalókat a nyomorgó magyar társadalom felemelése érdekében. Tisztában vagyok azzal, hogy az elmúlt cselekedeteim nem egyeztethetők össze szerzetesi hivatással.

Felvétetik a bizonyítás

(...)

Vádlott: kéri a pártszolgálatosok kihallgatását arra a körülményre, hogy perverz aktusokban nem vett részt, emberekre nem lőtt, továbbá a Krisztina körúti ház lakóinak kihallgatását, hogy ő ott nem lőtt le senkit. Előadja továbbá, hogy a nyomozati vallomását kényszer hatása alatt írta alá, és azt az őt fenyegető népügyész előtt is további kényszerszertől való félelmében ismerte el.

[022] A NÉPBÍRÁSKODÁSRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY

(A népbíráskodásról szól 1945. évi VII. törvény és a 81/1945. ME. sz. rendelet⁴³⁸

Kivonat)

Háborús bűnös

11. § Háborús bűnös az:

1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt besodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette,

vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna,

2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt

olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta,

3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett,

4. aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt (vezető állás alatt miniszteri, államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregparancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni).

5. aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábízott hatalommal visszaélve kegyetlenkedett, vagy aki általában felhajtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának.

...

13. § Háborús bűnös az is:

1. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott,

2. aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott,

3. aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához,

vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretében önként a 11. § 4. bekezdésében fel nem sorolt egyéb fontos állást vállalt,

4. aki magyar állampolgár léte a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS., Gestapo stb.) kötelékébe lépett,

5. aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött,

6. aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett.

Népellenes büntett

15. § Népellenes büntettben bűnös:

1. a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett,

2. aki az 1939. évi szeptember hó 1. napját követő időben közhivatali ténykedése során a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek végrehajtásában a számára előírt ténykedést túlhaladva olyan tevékenységet fejtett ki, amely a személyes szabadságot vagy a testi épséget veszélyeztette vagy sértette, vagy egyes személyek vagyoni romlását elősegítette,

3. az a joghatósággal bíró közalkalmazott, aki következetesen népellenes, fasiszta-barát hivatali működést fejtett ki.

Népellenes vétség

17. § Népellenes vétségben bűnös az,

1. aki a 15. § 2. pontjában írt cselekmények elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörben módjában állott volna,

2. aki fasiszta, demokráciaellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet,

3. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként, nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette, vagy a meghozottakat feldicsérte,

4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött,

5. aki fenyegető magatartásával fasiszta (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta.

[023] A „MAGYAR SZENT KERESZT EGYESÜLET”

vallási, kulturális és karitatív egyesület (Budapest, VIII. Múzeum körút 10. sz.)

jelentése

a 20.165/1945. B.M. sz. rendelethez⁴³⁹

ad 1. pont:

A Magyar Szent Kereszt Egyesület, amelynek alapszabályait bíboros hercegprímás úr Őeminenciája és a magyar belügyminiszter úr Őnagyméltósága hagyták jóvá, 1939. évben kezdte meg működését és arra irányult, hogy az újonnan keresztelteket és általában mindazokat, akiket az 1939: IV. t. c. és az 1941: XV. t. c. és az ezek nyomán kiadott jogszabályok érintettek, mind hitéleti, mind erkölcsi tekintetben és karitatív vonatkozásban a legmesszebbmenő segítségben részesítse. Ezen a téren az egyesület magas színvonalú hitéleti és szociális irányú előadásokat tartott hetenként egyszer, közös szentmiséket a főváros különböző templomaiban, a központi irodában naponta fogadóórákat tartott azok részére, akik akár mint üldözöttek, akár mint menekültek, avagy a fenti törvények által bármi tekintetben érintettek a fennálló törvények kegyetlen rendelkezései ellen védelmet kerestek (tanúsítványok, tartózkodási és lakhatási engedélyek, munkavállalási engedélyek, iskoláztatás, betegellátás stb. stb.), segítséget nyújtott anyagi és ruházati téren a szűkölködőknek, ingyenes orvosi segítséget a már nincstelenekké vált személyeknek és általában mindent, amit az igazi h u m á n u m – a felebaráti szeretet törvénye értelmében – megkövetelt. Különös gonddal foglalkozott a deportálás és internálás problémájával, a túsok ügyével és ezek érdekében igénybe vette mindazoknak az egyházi és világi személyeknek közbenjárását, akik készségesen nyújtottak segítő kezet. A Szálasi-kormány uralomra jutása idején, amidőn az egyházi kivételezettségek és kormányzói mentességek érvényét megszüntették és/illetve az e kormányzat által megerősített mentesítéseket sem respektálták, az egyházi főhatóság hathatós támogatásával és a pápai nuncius messzemenő jóindulatából úgynevezett „pápai menleveleket” eszközöltünk ki és juttattunk nemcsak tagjaink részére, hanem mindenki részére, akiket az akkori törvények és rendeletek miatt üldöztek és tettük ezt valláskülönbség nélkül. Sok emberélet megmentését jelentették a menlevelek. Jelentős sikerrel „Hadigondozó irodát” tartott fenn.

ad 2. pont:

A Magyar Szent Kereszt Egyesület feladatkörét az egyesületi alapszabályok 2. §-a szabja meg és ennek folytán a napi politikával nem foglalkozott. Azonban tagadhatatlan tény, hogy demokratikusan gondolkodó és érző, németellenes beállítottságú elnökségi és választmányi tagjai és ezek útján a hasonló gondolkodású egyházi és világi kiválóságokkal egyetemben érvényre juttatta felfogását a törvényhozás által tervbe vett és végül megszavazott népellenes rendeletekkel szemben, igyekezett azoknak elhárításában a legerősebben résztvenni, és ha más eszköz nem állott rendelkezésre, e törvényeknek és rendeleteknek élet tompítani és gyengíteni. Az egyesület állásfoglalása e kérdésekben teljesen világos és egyértelmű volt, mert hiszen tagjainak túlnyomó része azok közül került ki, akik mártírhálált szenvedtek, gyilkosságoknak estek áldozatul, kegyetlen kínzásokot voltak kénytelenek eltűrni, üldöztetésben részesültek, állásuktól és vagyonuktól megfosztattak, őket deportálták stb. stb.

Az egyesület életrehívásának is egyik legfőbb célja volt, hogy a népellenes törvények és a Németország oldalán való háborúba lépés ellen határozott állást foglaljon el és ellenük védekezzék.

ad 3. pont:

A „Magyar Szent Kereszt Egyesületben 1939. január 1. óta tisztséget viseltek, e tisztségekben beállott változások, ezek okának és időpontjának feltüntetésével:

<i>Egyházi elnök:</i>	Almásy József dr., a papnövelde kormányzója	lemondott 1943. II. és meghalt 1944. V. hó
	P. Jánosi József S. J., egyet. rk. ny. tanár	Almásy helyébe lépett 1943. III. hóban
<i>Világi elnök:</i>	Cavallier József dr. főszerkesztő, a püspökkari bizottság főtitkára	
<i>Ügyvezető társelnök:</i>	Schuck József ny. vezérigazgató	lemondott 1940. XI. hó és meghalt 1942. évben
	Nádas Viktor kormánytan. M. F. T. R. ny. igazg. h.	Schuck helyébe lépett 1940. XII. hóban
<i>Főtitkár:</i>	Ranschburg Nándor dr. ügyvéd	lemondott 1940. XII.
	Ervin Pál dr. ügyvéd	Ranschburg helyébe lépett 1941. I. 1-jével, mint musz eltűnt

<i>Titkárok:</i>	Egger Mária dr. tanárnő	
	Sebestyén András dr. egyben a Hadigondozó vezetője	deportálva
	Fodor Ágnes dr. tanárnő	deportálva
	íjf. Gyimesy Béla dr. ügyvédjelölt	nyilasgyilkosság áldozata
	Steiner László konz. titkár	lemondott 1943. évben
	Szabó Rózsi dr. tanárnő	
	Szirmai Józsefné író	a nyilasok meggyilkolták
	Gyimesy Hedvig	a nyilasok meggyilkolták
<i>Főpénztáros:</i>	Antal Sándor ny. r. t. igazg.	deportálásban meghalt
<i>Pénztáros:</i>	Boskovitz Ödön ny. ir. vezető	
	Faragó Ödön ny. máv intéző	
	Schön Vilmos ny. tisztviselő	
	Vajda Lajos ny. tisztviselő	elhurcolták ismeretlen helyre
	Iritz Jánosné	lemondott 1941. évben
	Ágoston Oszkár Péter ny. bank-igazgató	a háborús események halottja
<i>Ellenőrök:</i>	Párdány Ede ny. cégvezető	elhurcolták ismeretlen helyre
	Gál Béla Ibusz ny. főtisztv.	lemondott 1943. évben
<i>Jegyzők:</i>	Kovács Imre dr. ügyvéd	deportálásban meghalt
	Becsei Róbert ny. banktisztv.	elhurcolták ismeretlen helyre
	Harsányi János dr. gyógyszer.	
	Varsányi Katalin tanárnő	
<i>Háznagyok:</i>	Gál Béla Ibusz ny. főtisztv.	lemondott 1942. évben
	Vig Vilmos kereskedő	lemondott 1941. évben
	Csillag Aladár ny. igazgató	nyilasok megölték
	Bodnár Jenő gyógyszerész	
<i>Háznagyhely.:</i>	Rácz Andor műszak. tisztv.	munkaszolgálatban eltűnt
<i>Ügyészek:</i>	Virágh Gyula dr. ügyvéd	
	Villányi Miklós Pál ügyvéd	
<i>Könyvtáros:</i>	Földes Ottó ny. banktisztv.	munkaszolgálatban eltűnt

ad 4. pont:

lásd a mellékelt külön lapot (következő oldal)

ad 5. pont:

A gyűléstilalmi rendelkezések folytán egyesületünk eddig nem tarthatta meg sem 1943-ik, sem 1944-ik évre előírt közgyűléseit, sem választmányi üléseit nem hívhatta össze. Működését ezek a körülmények hátráltatják, s ennek folytán az alapszabályok megváltoztatásának kérdése még nem kerülhetett napirendre. Azonban az ügyvezetőség elsőrendű kötelességének tartja, hogy amennyiben ennek szüksége felmerül, az alapszabályokat a demokratikus szellemmel minden vonatkozásban összhangba hozza.

E tekintetben meg kell említenünk, hogy egyesületünkben mindenkor és minden téren a legdemokratikusabb szellem uralkodott, és ezt igazolja az a tény is, hogy az egyesületbe minden magyar állampolgár – bármely társadalmi réteghez tartozott is – tagul beléphetett és azok helyett, akik szegénysorsuk miatt még tagdíjfizetésre sem voltak képesek vagy lettek képtelenek, jobbmódú tagjaink a tagdíjakat megfizették.

Egyesületünkben oly vezetőszemélyek vagy tagok, akik nemzetiszocialista, fasiszta vagy nyilas és németbarát érzelműek voltak, helyet nem foglaltak és nem is foglalhatnak.”

ad 4. pont: A Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetői, elnökségi és tisztikari irányító tagjai

Név:	Polgári állása	Az egyesületben betöltött szerepe:	1939. január 1. óta tanúsított magatartása:	Magatartása sértette-e a nép érdekeit:	Igazolása megtörtént-e és minő eredménnyel:	Folyik-e ellene népbíróági eljárás?		
						igen? nem?	miért?	minő eredménnyel?
P. Jánosi József dr. S. J.	Jézustársaság-beli szerzet tagja, egyetemi ny. rk. tanár	egyházi elnök	kezdettől fogva demokratikus gondolkodó, ilyen érző és cselekvő, németellenes beállítottságú	nem	igen igazolva mint egy. tanár	nem	--	--
Cavallier József dr.	főszerkesztő, püspökkari főtitkár	világi elnök		nem	igen igazolva	nem	--	--
Nádas Viktor Károly	M. F. T. R. ny. igazgatóhely.	ügyvezető társelnök		nem	nyugdíj tisztviselő	nem	--	--
Ervin Pál dr.	ügyvéd, hites könyvsz.	Főtitkár		nem	eltűnt	munkaszolgálatban eltűnt!		
Antal Sándor	ny. r. t. igazgató	főpénztáros		nem	meghalt	deportálva! Theresienstadtban meghalt!		

[024] MENDEI FŐKERÜLET

Mende a Gödöllői dombság nyúlványánál, a mai Gyömrő és Súlysáp között elterülő viszonylag csendes település. Mondhatni: a nyugalom szigete. Földrajzi adottságai és védettsége számos kellemetlenségtől megóvják: a nagy viharok elkerülik, vagy csak tompítva vonulnak át rajta. De maguk a lakosok is inkább örülnek fekvésének: elég távol esik a fővárostól, hogy annak káros hatásait el kelljen viselni, de elég közel ahhoz, hogy ki tudják használni a vonzáscentrum előnyeit. A mindennapokban olykor hátrányára, máskor előnyére szolgál domborzata is, amely természetes (dombhát, völgy) akadályként funkcionál, és jól megkülönböztethetővé teszi a központi részt, a „falut” és településrészeit [Kásavölgyet (Máriavölgyet), Billepusztát, a Tanyákat és Pusztaszentistvánt (Öregszentistvánt)] egymástól.

Egy tót falu?

A XIX. században és a XX. század elején Mendét a köztudat tót községként tartotta nyilván. Talán nem véletlenül. Még két generációval ezelőtt is sokan beszéltek tótul. A dédszülők több iskolatársa kezdte el úgy az elemít, hogy magyarul sem tudott. Ők otthon tótul beszéltek és a faluban egészen jól elboldogultak.

A helyzet a XX. század elején jelentős változásokon ment keresztül. A háborút követően pedig a tót nyelv csupán nyomokban – főként családi (Benyovits, Hunka, Rojcsik stb.) és földrajzi (Mende, Dolina, Kapusztynica, Kratyinka stb.) nevek formájában – maradt fenn. Tapasztalat szerint csak a nagyszülők és az idősebb korosztályok emlékeznek egy-egy tót kifejezésre, szóra és jelentésére.

Ha a XX. század első felének családneveit jobban megfigyeljük, megállapítható, hogy Mende névtérképe sokkal változatosabb volt, mintsem megfelelt volna a tiszta tót falu kritériumainak. Erre utalnak az eredeti családnevek: Schal (vagy ahogy több iratban olvasható: Sal), Schulz, Reiner, Inglis stb. A névtérkép módosulását segítette elő, hogy több család magyarosította nevét (például 1923-ban a vitézségi címet kapó Rojcsik János Rojtos Jánosra, Schmelcz Ferenc Szuhányi Ferencre), de a beházasodások és betelepülések is jelentősen átalakították a nemzetiségi összetételt. Úgyhogy egy 1945. június 12-én kelt jelentés⁴⁴⁰ szerint a lakosság kétharmada már magyar nemzetiségűnek vallotta magát (22. táblázat).

23. táblázat
MENDE NEMZETISÉGI MEGOSZLÁSA 1945 JÚNIUSÁBAN

Magyar nemzetiségű		Szlovák nemzetiségű		Német nemzetiségű	
<i>férfi</i>	<i>nő</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>férfi</i>	<i>nő</i>
982 fő	1023 fő	423 fő	532 fő	36 fő	26 fő
2005 fő		955 fő		62 fő	
3022 fő					

Házasodások

A házasodási szokások között nem volt ritka az unokatestvérek közötti házasság sem. Ezeket a – mondhatni – rokonházasságokat többnyire birtokpolitikai okokkal magyarázták. Az ilyen gyakorlat azonban szembetűnő következményekkel is járt, amelyeket az utódoknak kellett elszenvedni: mindenekelőtt különböző „beütések”, örökletes – genetikai – betegségek nyomai formájában.

Az igazi konfliktust azonban a különböző vallásúak közötti házasságok váltották ki: ki adjon reverzálist, melyik hitfelekezethöz kössék a házasságot, illetve milyen vallásúak legyenek a gyermekek. Különösen fontos kérdésnek számított ez családi és egyházközségi szinten, és gyakran komoly feszültségek keletkeztek, ha a családok megmakacsolták magukat.

Egy-egy ilyen vitát lezárhattak azzal, hogy a fiatalok nem keltek egybe; vagy nem templomban esküdtek, hanem csak a plébánián; esetleg megállapodtak abban, hogy a gyermekek vallása nemekhez igazodik, illetőleg hogy egyik fél se „veri nagydobra” a reverzálist. A lehetséges változatoknak az élet és a találékonyság szabott határt.

A római katolikus egyházközség

A XX. század első felében Mende jellemzően római katolikus falunak számított. A római katolikusok mellett még evangélikusok és reformátusok laktak. Elenyésző számban találhatunk zsidókat és később egyéb vallásúakat is. Az 1930–1945 közötti időszakban a reformátusok létszáma beállt, de a zsidók száma gyorsuló mértékben csökkent, míg a római katolikusoké és az evangélikusoké ezt fokozatosan ellensúlyozta (vö. 23. táblázat).

24. táblázat
MENDE KÖZSÉG LAKOSSÁGA

Idő	Katolikus	Evangelikus	Református	Zsidó	Egyéb	Összesen
1920.	1376	419	81	33	–	1908
1925.	1498	492	60	13	4	2067
1944.	2180 ⁴⁴¹					3084
1945.				1		3022

A vallási felekezetek – a mindennapi szükséges érintkezéseket nem számítva – szigorúan elkülönülve éltek életüket. Meghatározó intézményeik az 1820-as évek végén a szinte egyidőben épült római katolikus és evangélikus templomok voltak. Emellett a katolikusok két, az evangélikusok egy saját fenntartású iskolát működtettek. A reformátusok a szintén protestánsnak számító evangélikus felekezet épületeit használták, gyermekeik evangélikus iskolába jártak.⁴⁴²

A katolikusok a templomhoz paplakot is építettek. Ennek ellenére az egyházközség csak fokozatosan szerezte meg a plébánia rangot. Eleinte máshonnan látták el (például Tápióbicskéről és Úriból), majd *expositura* (anyakönyv-vezetési joggal rendelkező hely) volt, utána 1938. november 30-ig *curatia*, lelkészség lett állandó pappal. A katolikus *curatia* (lelkészség) fontosabb vezetői közé számított: Vicentius Kinczel [Kinczel Vince, 1918. június 15–1922. augusztus 28, illetőleg 1926. április 25–1936. július 12. között], aki „nagyon buzgólkodott azon, hogy Mendén községháza épüljön, és ne bérletben legyen községháza”⁴⁴³, illetve Kozma István [1922. augusztus 30–1926. április 25].

A község egyházi vonatkozásban igazi fejlődésnek akkor indult, amikor 1936. július 13-án ide diszponálták Bálint Györgyöt, aki 1936–1947 között fungált a faluban.⁴⁴⁴ Az ő munkássága nyomán a lelkészség (és a falu) sokat fejlődött, amit 1938 Szent András apostol napján Hanauer Á. István, a Váci Egyházmegye püspöke azzal ismert el, hogy az egyházközséget plébánia rangra emelte.⁴⁴⁵

Az egyházközség és képviselőtestülete

Bálint György megjelenésével új élet kezdődött. Amit elhatározott, agilis és konfrontatív természetének tulajdoníthatóan és nem utolsó sorban jó kapcsolatait felhasználva meg is valósított. Szembe mert szállni olyanokkal is, akik addig úgy „vitték”

az egyházi életet, hogy közben elnyomták a papot (vö. *Levelek*). Ehhez a szükséges támogatást az egyházmegye részéről megkapta.

1. A támogatás birtokában teljesen megújította az egyházközség képviselőtestületét. Akik szerint nem „odavalók” voltak (például nem éltek rendszeresen hitéletet, magatartásuk vagy korábbi életük kifogásolható volt, esetleg nem találta elég aktívnak ténykedésüket, nem jártak képviselőtestületi gyűlésekre stb.), azokat lemondatta vagy felajánlotta nekik, hogy önként távozzanak.⁴⁴⁶

Az egyházközségi képviselőtestületet (egyháztanácsot) új tagokkal pótolva kérte az egyházmegyétől a megújított képviselőtestület tagjainak (vö. a 23. táblázat) megerősítését.

2. Bálint plébános 1937–1942 közötti ténykedése idején felújította és bővítette a plébánia épületét. Szívén viselte a tanítók anyagi helyzetét. Ahogy írja: addig lótot-fu-

tott, kilincsel és veszekedett, amíg ki nem harcolta számukra a 90 százalékos államsegélyt (a többit az egyházközség állta). Emellett felújított két tanítói lakást és hármat rendbe hozatott. A templomot kifestette, az előtte levő teret pedig parkosította. 1941–42-ben az egyházközségi iskolák száma háromra bővült, miután Kásavölgyben megépíttette az elemi iskolát, amely nemcsak iskolai célokra szolgálhatott, hanem a településrészen a kultúrház funkcióját is képes volt betölteni.

Komoly gondot fordított a hívek lelki és egyesületi életére. Évente gyalogos zarándoklatokat vezetett Mária-besnyőre. Rendszeres lelkigyakorlatokat tartott meghívott előadókkal.

1. kép

ÁTVÁGOTT DOMBHÁT MENDÉN 1943-BAN

A fiataljai katekizmus-versenyeken vettek részt. ... A hitéleti aktivitás hamar meghozta gyümölcsét. A templomba járás és vallási elkötelezettség megerősödött. A szentáldozások száma felfutott havi 5000 főre, a csúcspontját 11 000 főben érte el. Az egyesületi élet terén megszervezte a cserkészetet, amelynek ő is tagja volt, a gyermeke-

ket már 1936-ban a Szívgyárdába fogta össze, az asszonyokat a Jézus Szíve Szövetségbe tömörítette, valamint működtette a Credo-t, a férfiak részére létrehozta a KALOT-ot, a lányok részére pedig a KALÁSZ-t (vö. *Fényképek*). Szövő-fonó- és főzőtanfolyamokat szervezett, a fiatalok színdarabokat adtak elő.[...] ⁴⁴⁷

3. További érdeme a plébánosnak, hogy 1943-ban, amikor zsidó munkaszolgálatosok dolgoztak Mendén (a Barina-patak partját fásították), az illetékesek engedélyével átvágatta a „falu” és Kásavölgy közé ékelődött meredek dombhátat, ⁴⁴⁸ s ezzel lehetővé vált, hogy a gyerekek iskolába ne nagy kerülővel menjenek, illetve a közlekedés a „falu” és a településrész között lerövidüljön (vö. 1. kép). ⁴⁴⁹

25. táblázat

A RK. EGYHÁZKÖZSÉG MEGÚJÍTOTT KÉPVISELŐTESTÜLETÉNEK TAGJAI 1936-TÓL

Sorszám	Név	Foglalkozás	Megjegyzés
1.	Aczél Károly	főintéző	Coburg-uradalom, világi elnök 1944-ig
2.	Béres Mihály	nyomdász	
3.	Béres János	harangozó	
4.	Béres János	kisbíró	
5.	Gutai Mihály	szabó	hűsbiztos
6.	Gutai István	suszter	
7.	Fejes Ferenc	kántortanító	1939-ben került Mendére
8.	Konda Mihály	gazdálkodó	
9.	Pinczel János	gyári munkás	
10.	vitész Rojtos János ⁴⁵⁰	aratógazda	1930–1966 templomgondnok, 29/1941. kinevezés
11.	ifj. Rojtos János	gyári munkás	kávégyárba járt
12.	Sal Antal	tanító, leventeparancsnok	gyömrői, 1949-ben ment nyugdíjba
13.	ifj. Stukovszky Mihály	leventeparancsnok	világi elnök 1944-től Aczél K. helyett
14.	Mezőfi István	vasutas	Kásavölgy

Nyilvántartások: Kereszteltek naplója

A Mendén fellelhető egyik legrégebb katolikus nyilvántartás a Keresztelések naplója, amely 1914. január 1-től tartalmaz adatokat. Emellett valamennyi fontos anyakönyv (Meghaltak anyakönyve, Házasultak anyakönyve, Béráltak anyakönyve stb.) megtalálható a plébánián.⁴⁵¹

A keresztelések és az elhalálozások számának egybevetése jó támpontul szolgál az adott egyházközség vitalitásáról, életképességéről. Bár létezik a Meghaltak anyakönyve, de nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy az egyházközség önerejéből oldotta volna meg az „utánpótlást.” Az viszont biztos állítható, hogy a vizsgált időszakban, miként a 25. és 27. táblázatból kitűnik, a keresztelések száma – nem számítva az 1930–1931. éveket – éves átlagban 50–60 fő körül mozgott. Jelentős emelkedés csak az 1944–1945. években figyelhető meg, amikor a keresztelések száma elérte a 79, illetve 77 főt. Majd 1946-tól a keresztelések száma visszament a megszokott szintre. Az 1944–1945. évekre esik a „törvénytelen” (házasságon kívül vagy érvényes katolikus házasság hiányában született) gyermekek számának megugrása.⁴⁵²

26. táblázat
KERESZTELTEK SZÁMA A KERESZTELTEK ANYAKÖNYVE SZERINT

Év	Megkereszteltek száma	Ebből	Megjegyzés
1940	57	1 fő törvénytelen	
1941	53	1 csak polgári esküvő	
1942	56	1 fő törvénytelen	
1943	62	1 fő csak polgári esküvő	
1944	78 (79)	Bálint György plébános az utolsó keresztelést 1944. október 29-én végezte	Az évet lezárta P. Polesso Antal adminisztrátor; a 79. lezárás utáni bejegyzés az 1944. évhez
1945	77	5 törvénytelen	Az utolsó 3 főt Bálint György keresztelte
1946	57		Az első 13 főt Bálint György keresztelte

A „Kereszteltek naplója” (III. kötet) szerint Bálint György plébános utoljára 1944. október 29-én keresztelt, 1944. november 1-jén P. Ábrahám Miklós menekült plébános, 1944. decemberétől pedig P. Haja Tibor OFM végezte a kereszteléseket. 1945. május 21-től P. Polesso Antal adminisztrátor volt a keresztelő pap. 1945. december 23-tól 1946. március 24-ig ismét Bálint György plébános végezte a kereszteléseket. Ezután Tóth János, illetőleg 1947. augusztus 31-től Tihanyi Miklós adminisztrátor keresztelt.

Felekezeti viszonyok

Számos nyilatkozat és jel utal arra, hogy egyházközségi szinten a katolikusok más felekezetektől elkülönülten, de viszonylag békességben éltek, nagyobb villongások köztük nem voltak. Köszönhetően a helyi római katolikus és az evangélikus egyházi vezetőknek. Bálint György írásaiban találunk arra utalást, hogy a két vezető között lényeges konfrontáció nem alakult ki, sőt, ahol lehetett, segítették egymást:

„Kis falumban, Mendén az evangélikus lelkész-barátom bevonult katonának. Így az ő híveit és katonáinak hozzátartozóit is én vettem át gondozásra. Egészen természetesnek tartottam, hogy például karácsonyi, kimondottan katolikus rendezésben előadott színdarab jövedelméből az evangélikus hadigondozottaimnak éppen úgy juttattam, mint saját híveimnek. És az az evangélikus asszony, aki katolikus férje mellett hat gyermeket vitt el a római katolikus Egyháztól, éppen úgy gyermekei száma szerint részesült a segélyben, mint a katolikus. Az evangélikusokat éppen úgy állásba teszem, mint a katolikusokat. És a kultuszminisztériumban én jártam fent azért, hogy a közsegem evangélikus iskolájának javára államsegélyt kérjek!

Pedig százszázalékos „pápista pap” vagyok!”⁴⁵³

Bálint plébános vallomása feltár egy sajátos jelenséget, amely túlmutat a felekezeti ellentéteken: lehet úgy megtartani *vallási identitásunkat*, hogy közben rálépünk az egység útjára. Túl lehet lépni a „szétdaraboltságon”, egymás lekicsinylésén és gyűlöletén, csak jóakarattal, az előítéletek megszüntetése kell hozzá.

A mindennapi élet valósága azonban bonyolult. A példabeli asszony is minden gyermekét „elvitte” a római katolikus egyháztól, mert ő jobban ragaszkodott a válásához, mint a férje. A felekezetközi viszony alakulása tehát már a családnál és a családban kezdődik: minél mélyebb valakinek a *saját vallása iránti elkötelezettsége*, annál valószínűbb, hogy nem enged a másik követelésének, hogy adja fel azt.

Az idézett cikk és az interjúvoltak egyaránt beszámoltak olyan esetekről is, amelyek az egyik személynek a *másik vallásához való viszonyulásából* fakadnak. A cikkben ilyen kifejezés a katolikusokra vonatkozóan a „pápista” vagy „bálványimádó” szavak, a protestánsokkal kapcsolatban az „ördögfiak”, „pokol tüzére damnált”⁴⁵⁴ eretnekek” stb.

Reálisabb képet kapunk az interjúvoltak nyilatkozataiból: hogyan élték meg ők ezeket az éveket. Elmondásuk szerint egy-két esetet leszámítva nem történtek vallási atrocitások vagy komolyabb felekezetközi konfliktusok a hívek között. Ugyanakkor

mindegyik hitközség tagjai elsősorban a maguk közösségének tagjaival tartottak fenn szorosabb kapcsolatot. Ez alól kivételnek számított, ha a különböző felekezetekhez tartozók közvetlen szomszédjai, rokonai vagy munkatársai voltak egymásnak.

Megállapítható az is, hogy minél nagyobb befolyása volt valakinek az egyházközségnél, annál inkább (vagy annál valószínűbb, hogy) annak szabályai szerint viszonult a másik felekezet tagjaihoz. De nem hiányoztak az ún. „fricskázások”, „ugratások”, „neheztelések” sem, mint például a katolikus pap – állítólagos – „nőügyei” esetében történt. Sőt, élnek még olyanok, akik emlékezetesebb incidenseket is fel tudtak idézni. Az interjúvoltak által említett esetek közül kiemelkedik az úrnapi körmenet idején történt trágyaszállítás⁴⁵⁵, amit református „követett el” a katolikusokkal szemben. Mintegy megvetésének jeleként, a katolikusok megalázására.

Gazdasági viszonyok

A trágyaszállító a tehetősebb emberek közé sorolható. A mendei lakosság jelentős része azonban többségében szegénynek számított. Úgyannyira, hogy az 1920-as években azért halasztották el a falu villamosítását, mert a képviselőtestület szerint a lakosság nem tudta volna elviselni az ezzel járó terheket (a villanyt csak 1942 őszén kezdték bevezetni), illetőleg még az 1940-es évek elején is sokan mezítláb arattak, vagy jártak iskolába (mert nem volt cipőjük).

A közgyűlés „a jelenlegi nehéz gazdasági és megélhetési viszonyok mellett a községnek villanyvilágítással való ellátásához jelenleg nem járul hozzá, mert a község anyagi helyzete azt nem engedi meg.”

37. sz. Határozat, 1929. 09. 25.

„Nagyon sok esetben előfordult, hogy gyermekek, mint felnőttek, nagy cipőhiányban szenvedtek, aminek orvoslásáért szintén a plébános úrhoz voltunk kénytelenek fordulni és tőle telhetően ebben is segítségünkre volt.”

Mihala Mihály népbírói vallomása, 1945. 10. 10.
Nb. XII. 3366/1945/3

Az 1930-as években a község földjein három nagybirtokos (Coburg herceg, gróf Teleki László, Baumgarten Ignác), illetve tucatnyi nagygazda osztozott.

Az adatok szerint több mint 40 holddal rendelkezett a három fent említett nagybirtokoson kívül: Gerendás Endre, Gulácsik Klára, dr. Illyés Géza, dr. Keszi Harmath család és gr. Teleki Mihály.⁴⁵⁶ A meginterjúvoltak azonban leggyakrabban nem őket nevezték meg mendei nagygazdáként (vö. 26. táblázat).

Érdekes, hogy egyetlen zsidó származású tulajdonos sem található sem a nagybirtokosok, sem a „nagygazdák” körében. Ennek magyarázata, hogy a két izraelita vallású család tagjai a kereskedelemben dolgoztak, illetve a zsidó származású Rosenfeld Sándor az 1930-as években, még Aczél Károly későbbi uradalmi főintéző ideérkezése előtt Billépusztát Coburg hercegtől csak bérelte. (Ugyancsak ő járt el a herceg megbízásából a falu képviselőtestületi ülésein.) A mintegy 5 korábban megkeresztelkedett személyt és családjait a falusiak – a zsidótörvények ellenére – már nem tekintették zsidóknak.⁴⁵⁷

27. táblázat
A MENDEI „NAGYGAZDÁK” (LEGGYAKRABAN EMLEGETETT VAGYONOSOK) NÉVSORA

Név	Római katolikus	Más vallás	Megjegyzés
id. Benyovits Mihály	–	evangélikus	
Bosánszky János	római katolikus	–	
Csordás Károly (?)	római katolikus	–	
Fabók Mihály	–	evangélikus	21 k. hold
ifj. Glózik János	–	evangélikus	
Gutai Mihály	római katolikus	–	
Konda család	római katolikus	–	
Kriskó Mihály	–	evangélikus	Lilik István apósa
Lilik István	római katolikus	–	

A lakosság többsége minimális földtulajdonnal, ún. nadrágszík-parcellákkal rendelkezett. Sokan nincstelennek számítottak.⁴⁵⁸ Az adatok szerint 92-en uradalmi cseledként dolgoztak. Ipar- és kereskedelmi engedéllyel – a háború utáni iparmegvonások kimutatásai szerint – kb. 34-en működtek.

FŐKERÜLETI STÁTUSZ

Látszólag semmi sem predesztinálta Mendét arra, hogy az 1930-as évek közepén főkerületi rangra emelkedjék. Hagyománya csak az egyházi intézményeknek, valamint a levente-egyesületnek volt (5. kép). De a MOVE is képviseltette magát, egyes adatok szerint 92 fővel.

Nemzetiszocialista (nyilaskeresztes) párt és politikai élet Mendén

Minthogy minden hivatalos iratot annak idején eltüntettek vagy megsemmisült, közvetetten lehet csak rekonstruálni a mendei nemzetiszocialisták (nyilaskeresztesek) ténykedését. A rendelkezésre álló adatok szerint – amelyeket többnyire egykorú le-

Mendén a Pálffy-féle pártalakulaton kívül még három pártszervezet valamilyen formában való létezésére lehet adatokat vagy utalásokat találni: a NEP (Nemzeti Egység Pártja), a kisgazdapárt és a kommunista párt, pontosabban a Szociáldemokrata Párt létezésére.

váltári anyagokból, sajtóorgánumból és interjúkból nyertem – megállapítható, hogy Mendén 1935 végén (októberében?) alakult meg a Pálffy Fidél vezetése alatt álló Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt helyi szervezete, amely rövid egy év alatt komoly

fejlődést mutatott fel.⁴⁵⁹ A szervezet helyi elnöknek ifj. Glózik János gazdálkodót, alelnöknek pedig Béres Jánost választotta. Saját párthelyiséggel rendelkezett⁴⁶⁰ és aktív politikai életet élt.⁴⁶¹

A párt tagságát csak részben lehet rekonstruálni. A becsült létszám 50–100 fő között váltakozott. A két vezetőkön kívül előforduló nevek: Bartos István, Jámbor István, Konda Mihály, Kriskó Mihály, Lilik István, Nagy Mihály,⁴⁶² Molnár Jenő, Szerencsés István stb.

A helyi szervezet az első komoly pártpolitikai csatát 1936. december 5-én vívta a községi képviselőtestület választásakor. Erősségét mutatja, hogy az akkor kormányzó politikai párt, a NEP képviselőivel kellett megküzdenie. S derekasan helytállt. A *Kitartás* című lap 1936. december 13-i száma a következőket írta:

„Mendén folyó hó 5-én a NEP és a Nyilaskeresztes lista küzdött egymással és a fiatal nyilas szervezet tanúbizonyságát adta életrevalóságának.

A mendei nyilasok teljes apparátussal és óriási lelkesedéssel vették fel a harcot s a kortesfogások sorozata ellenére a győzelemmel egyenlő eredményt értek el. Jellemző volt a heves küzdelemre, hogy a szokásos 10 és 20 szavazó helyett több mint 200-an adták le szavazatukat. [...]

A választás napján a nyilaslista délután 4-ig vezetett. A NEP látta, hogy bukása biztosra vehető, ha nem mozdul meg teljes apparátussal, s a rendelkezésre álló eszközöket nem veszi igénybe. Olyanok is szavaztak a NEP-listára, akiknek nem volt szavazati joguk, viszont régi, érdemes nyilastestvéreket ütöttek el szavazati jogától. A szavazatszedő helyiségekbe hintókon szállították az uradalmi cselédeket, akik

természetesen sok esetben meggyőződésük ellenére a NEP-listára voltak kénytelenek szavazni, mert különben azonnali elbocsájtásnak tették volna ki magukat. Mikor ülnek a cselédek hintón? Mikor szavazatukra van szükség.

... A NEP-listára a zsidók és szocdemek is szavaztak! Mindezek ellenére a szavazatok a következőképpen oszlottak meg: A nyilasok listája 84, a NEP-é 105 szavazatot kapott.

A választás óriási visszhangot keltett az egész kerületben, és több községben még erősebbnek ígérkezik a választás. [...]" (2. o.).

1937-ben viszont dörzsöltebben készítették elő a főjegyzőválasztást. A *Bátorság* című hivatalos pártközlöny 1937. július 11-i számában az alábbiak szerint számolt be az eseményről:

„Hosszú hetek óta tudatos munkával és lankadatlan kitartással dolgozott azon Glózik János, a helyi szervezet elnöke, Molnár Jenő titkár, hogy a képviselőtestület tagjait, még azokat is, akik nem tagjai pártunknak, megnyerjék annak a gondolatnak, hogy olyan főjegyzőt válasszanak, aki tényleg a népnek kell, és aki valóban a nép bizalmából mindenféle befolyástól mentesen fogja tisztségét ellátni.

Az első helyen jelölt Deme Károlyt az ellentábor megéljenezte, a mi táborunk ezt némán hallgatta, s így már azt hitték, hogy Deme megválasztása biztos.

A meglepetés ezután jött, amikor név szerinti szavazást kért tíz választó beadványával vitéz Virágh, amelyet a főszolgabíró úr el is rendelt.

A név szerinti szavazás eredményeként 18 szavazattal 10 szavazat ellenében választották meg Lányi Gyula jelöltünket a község főjegyzőjévé és az ellentábor 10 szavazata között két lelkész, 3 uradalmi képviselő és 3 hivatalnok (kórorvos, kórallatorvos, tanító) szavazatán kívül egy korcsmáros és egy szabómester szavazott a hivatalos jelöltre, tehát egyetlen gazdaember sem. ..." (4. oldal)

„Jogot ad a törzstagság a párt országos kongresszusán való megjelenésre és felszólalásra. Az országos főkerületvezetői értekezleten való megjelenésre és az elnöklő testvér hozzájárulása mellett a felszólalásra.

Jogot ad minden főkerületi, kerületi, körzeti, községi és csoportvezetőségi értekezleten való részvételre, s ha ezeken az értekezleteken bármilyen kérdésben dönteni kell, mindenkor figyelembe veendő azoknak véleménye, akiknek törzstagsági igazolványuk rendben van."

A gyömrői járásban a nyilaskeresztes párt egyik „főfészke” 1937 júniusában és júliusában Mende volt. A sikerek

ellenére a párttagok sok helyütt az alacsonyabb néprétegekből, a szegény és elégedetlen emberek közül kerültek ki. A párt fenntartására nem nagyon tudtak tagdíjat sem fizetni. Mind a rétegprobléma, mind a tagdíjfizetés elmaradása éreztette hatását. Ezért elhatározták a tagság megrostálását. *Kétféle módszert alkalmaztak*: az egyikről Dr. Boross Gyula főszolgabíró 1937. július 3-án kelt bizalmas jelentése tett említést:

„a nyilaskeresztes párt a tagjai ellen *szelektálási* akciót vezetett be, és akinek az előlete akár politikai, akár erkölcsi tekintetben nem üti meg a mértéket, azt törlik tagjaik sorából.”⁴⁶³

A másik a *törzstagság* bevezetése volt: aki legalább hat hónapja tagja a pártnak és rendszeresen részt vett a megmozdulásokon, vagyis aktív pártéletet élt, az törzstag lehetett – annak minden előnyével.

További fő törekvésük volt, hogy a vagyonosabb gazdaközösséget megnyerjék pártjuknak.

A szelektálás által sikerült elérni, hogy Mendén (és a főkerületben) inkább a gazdasádalomból, illetőleg a középrétegből kerüljön ki a pártszervezet irányvonalát meghatározó (hangadó) rész.

Mende abban az időben közigazgatási szempontból a Gyömrői járáshoz, az országgyűlési képviselőválasztás szempontjából pedig Nagykátához tartozott. A Nagykátai választókerület országgyűlési képviselője 1935 óta Matolcsy Mátyás volt. Az 1939-es képviselőválasztáson mind a kormánypárt, mind a kiskgazdapárt jelöltje alulmaradt, Matolcsy Mátyást mint az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt – Nyilaskeresztes Front jelöltjét meggyőző többséggel újraválasztották.

A szelektálás után is megmaradt a párt konfrontatív természete. A választáskor és nézeteltérésből származó ellentéteken kívül komoly összeütközésbe került riválisával, a kiskgazdapárttal. Emlékeztet a NEP színeiben mandátumot nyert Matolcsy Mátyásnak, a nagykátai választókerület országgyűlési képviselőjének az esete, aki – miután összekülönbözött Márton Bélával, a NEP választásért felelős vezetőjével – 1937-ben át-

ült a kiskgazdák soraiba. Mint kiskgazda képviselő járta sorra választókerületének falvait, így eljött Mendére is, és kiskgazdaggyűlés keretében tartott propagandaelőadást. A kiskgazdapárt 1937. november 14-i engedélyezett gyűlését a nyilaskeresztes párt tagjai Csobán Mihály E. V. parancsnokkal az élen megzavarták (vö. *Levelek: A gyömrői főszolgabíró határozata*).

A helyi szervezet és a plébánia viszonyának alakulása

Mendére is elmondható, hogy a helyi papság magatartása komoly hatást gyakorolt a helyi politikai életre. Egyrészt mert a pap tagja volt a község képviselőtestületének és bizottságainak, másrészt politikai beállítottságán keresztül. Bálint plébános kezdetől fogva hektikusan állt a helyi szervezet ténykedéséhez: hol bátorítóan, hol elutasítón, olykor pedig elítélően viszonyult. Olyannyira kiszámíthatatlan volt viselkedése és hozzáállása, hogy a gyömrői főszolgabíró egyik „hangulatjelentésében” szóvá is tette:

„Bálint György mendei rk. plébános hol jó, hol rossz viszonyban van [ifj. dr. Dániel Sándor főkerület-vezetővel] és a nyilaskeresztesekkel. Ez idő szerint – nevezett plébános saját írásbeli bejelentése szerint – kibékült ifj. dr. Dániel Sándorral és a nyilaskeresztesekkel, akikről két héttel ezelőtt ugyancsak írásban azt jelentette, hogy »féhérbolsik«.”⁴⁶⁴

De a jó viszony nem tartott sokáig, mert a *Kitartás* című röpirat 1937 augusztusában nem közölte le cikkét, amelyet meg szeretett volna jelentetni. A lap önérzetében mélyen megsértette szerkesztői üzenetével, amikor a következőképpen indokolta a közvétel elutasítását:

„Bálint György mendei plébánosnak az *Összetartás*ban megjelent cikke⁴⁶⁵ egyáltalán nem okozott feltűnést, és az sem, hogy abban vitéz Endre Lászlót ismeri el vezérnek és elhivatottnak – akit mi is nagyra becsülünk. Bálint György „Branyiszkói székely” aláírással a közelmúltban szerkesztőségünk részére is küldött be cikket „Együtt harcolunk” cím alatt, melyben azt írja: „Mi, katolikusok Pálffy Fidélben bízunk!” A cikket két szempont miatt nem közöltük. Először, mert nem vagyunk a személyi kultusz hívei, másodsorban pedig sem katolikus, sem református, sem evangélikus jelleget nem domborítunk ki cikkeinkben. A nemzetiszocializmus meg fogja szüntetni a felekezetieskedést. Nem tesz különbséget magyar és magyar között. Csak zsidókérdést ismerünk!” (5. o.)

Nem csoda, ha Bálint a mendei nyilaskeresztesektől elfordult, szakított ifj. dr. Dániel Sándorral, akiről ezután tudni vélte, politikai körökben pedig terjesztette, hogy felesége zsidó származású,⁴⁶⁶ és 1937 második felében már az Endre László-féle irány-

zatot és fajvédő mozgalmát támogatta. De igazi visszavágása az 1939-es választásokon történt, amikor nem ifj. dr. Dániel Sándor főkerület-vezető, még csak nem is Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselő és egyúttal a nemzetiszocialisták jelöltje mellett, hanem Gyömrőn a katolikus kultúrházban vitéz Faragó Ede kormánypárti képviselőjelölt érdekében tartott beszédet, Nagykátán pedig Pintér József kormánypárti képviselőjelölt mellett korteskedett.

Mendei politikai rendezvények

Az 1930-as években Mende igen gazdag kulturális életet élt. A gyerekek megünnepték a tanítók és a tanítónők, valamint a papok névnapját. Erre külön versikékkel készültek. Ugyancsak meg kellett ünnepelni a Kormányzó névnapját (december 6.). Az egyházaknak istentiszteleteket kellett tartani ebből az alkalomból. Ezenfelül voltak az állami és az egyházi ünnepek. Katolikus részről a templom védőszentjének, Loyolai Szent Ignácnak az ünnepe, illetőleg szeptemberben Kisasszonynap, amikor gyalogos zárandoklat indult a földeken keresztül Máriabesnyőre.

A mezőgazdasági munkálatokhoz kapcsolódóan három alkalom emelkedett ki: áprilisban a búzaszentelés, szeptemberben a terménymegáldás, valamint a szüret. *Búzaszentelés* alkalmával (áprilisban) az egyházi körmenet a Tanyákon keresztül kiment a búzatablákhhoz, ahol a pap a kalászokat megáldotta. – Szeptember első vasárnapján került sor a *terménymegáldásra*. Az előkészületek során kimentek a mezőre, ahol „a fészületet és a hordozható Mária-szobor állványát telerakták kalászos növények terményeivel, magukat a kalászokat rakták rájuk. A mezőről indult a menet a templomba, ahol a pap a szertartás szerint megáldotta a terményeket.” A terménymegáldáskor a lányok részben fehér ruhába, részben magyar ruhába öltöztek. – Szeptember végén tartották a *szüreti mulatságot*, amely kifejezetten profán ünnep volt. „A szüreti mulatságkor a magyar ruha a lányok részéről és a fiúk részéről egyaránt olyan kötelező volt (pedig semmiféle írás vagy törvény, rendelet nem írta elő), hogy szinte bűnnek tartották, ha nem megfelelően készültek föl rá” – írja Kővári József (1978).

A politikai párt igyekezett kihasználni mind az állami, mind az egyházi lehetőségeket. A zászlószentelést templomi istentisztelet előzte meg, ahová testületileg vonultak be a katolikusok (az evangélikusok nem mentek be a katolikus templomba). Polgári ünnepnek számított a hősök emlékművének a megkoszorúzása. De minden

olyan egyházi ünnepet is igyekeztek felhasználni, amely a párt hírnevét öregbítette a községben: a pünkösdöt, az augusztusi templombúcsút. A *Nemzeti élet* 1936. május 31-i száma arról számolt be, hogy „a mendei nyilaskeresztes ifjúsági szervezetek pünkösd másnapján nagy sikerűnek ígérkező nyilaskeresztes bált rendeznek” (5. o.). 1936. augusztus 2-án pedig már nyilasbálról beszélt, amely a búcsúhoz kapcsolódóan került megszervezésre.

„A színes és érdekes népmulatságra, amely már eddig is megmozgatta az egész járás minden épkézláb emberét, ezúton is meghívja a helyi nyilasszervezetek vezetősége. Budapestről is nagyobb vendégereg érkezik le a mendei nyilasbálra” (6. o.).

Viszont voltak tiltott rendezvények is. Ennek sorából kiemelkedik az 1936. szeptember 6-ra tervezett nagygyűlés.

„Az utolsó napon a főszolgabíró a nagygyűlés megtartását nem engedélyezte arra való hivatkozással, hogy ugyanazon a napon volt az evangélikus egyházközség közgyűlése.”⁴⁶⁷

A szervezők azonban nem estek kétségbe, pedig a nagygyűlésre nagyszámú hallgatóság vonult fel: egy részük – mintegy kétszázötven fő – nekiállt pártügyeket tárgyalni, majd átmentek Úriba. A továbbiakban így folytatja az újság:

„A pozitív kereszténység és a nemzetiszocialista eszmevilág szép összhangjáról tettek tanúbizonyságot a mendei testvérek, akik Konda Mihály csoportalelnök vezetése alatt szép számban vettek részt a Bálint György plébános és vitéz Rojtos János által vezetett máriabesnyői búcsún szeptember 8-án” (6. o.).

A későbbiek során is hasonlóképpen jártak el. A vezetőség megtárgyalta a programot, mikor legyenek a rendezvények vagy melyik rendezvényhez csatlakozzanak testületileg. Ha netalán nem engedélyezték az ünnepség megtartását, akkor alternatív megoldásokat kreáltak, például pártgyűléssé változtatták vagy elhalasztották.

Az 1937. év is jól kezdődött a helyi szervezetnek, amikor január 9-én bált szervezett a propaganda-alap javára a vitéz Szuhányi-féle vendéglőben.⁴⁶⁸ Mende továbbra is kiindulópontja maradt számos rendezvénynek. Az 1938. évet követően nemcsak a helyi rendezvények száma, hanem 1939-től a Pálffy-féle párt mendei szervezete is

jelentőségét veszítette. A fuzionálást követően 1940-től a Nyilaskeresztes Párt teljesen új területi felosztást készített, amelyben Mendének csak 5., utolsó szervezeti szint jutott. A 4., vagyis: járási szintet Gyömrő vette át.

Főkerületi pozícióban

Talán földrajzi fekvésének köszönhetően és a kezdeti sikerek hatására kapott megbízást a községi szervezet, hogy a vonzáskörzetében elérhető településeken is terjessze a nemzetiszocialista eszméket. De minden bizonnyal eddigi teljesítményei, a

vállalt feladat és az infrastruktúrával való ellátottsága is közrehatottak abban, hogy a Párt országos központja Mendét főkerületi központtá nyilvánította.

Ifj. dr. Dániel Sándor (Szilágysomlyó, 1894) 1935 májusában kapcsolódott be a nemzetiszocialista mozgalom Pálffy Fidél-féle szárnyába, majd pártjába, ahol a pesti szervezést vállalta. Erről hamarosan lemondott és a Mendei főkerület vezetését vette át. 1939 januárjában sikertelenül indult egy időközi választáson Gyömrőn. 1939-től a párt ügyvédje lett, de mellőzöttség miatt és az egyesülések idején, 1940-ben szakított a párttal.

A Mendei Főkerület vezetését ifj. dr. Dániel Sándor látta el Budapestről, de gyakran megfordultak itt a fővárosi vezető személyiségek, mint Csobán Mihály, a Párt E. V. parancsnoka, Tímár András országos veze-

tősségi tag, Machay Károly, Pálosy István, illetőleg a budapesti és a mendeivel határos főkerületek vezetői – egyrészt rendezvények szónokaiként, másrészt a pártpropaganda terjesztése céljából. Nyoma van annak is, hogy legalább egyszer szintén megjelent itt gróf Pálffy Fidél. A helyi elnökön kívül komoly aktivitást fejtett ki továbbá a kerület E. V. vezetője, a mendei Molnár Jenő.

Kiemelkedő esemény történt 1936. október 25-én, amikor az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt megalakulása óta először (!) Mendén avatott fel zászlót. A zászlóánya szerepét a főkerület-vezető, ifj. dr. Dániel Sándor felesége látta el. A *Bátorság* című hivatalos pártközlöny 1936. október 28-i száma a következőképpen számolt be az eseményről:

A zászlóavatási ünnepség „a gyűléstilalom miatt csak bensőséges házi ünnepély formájában, egy tagösszejövetel keretében történhetett meg, lefolyása azonban olyan igazi összetartást, a nemzetiszocialista eszméhez való ragaszkodást, a vezetők és

párttestvérek olyan együttes összeforrását mutatta, hogy ez az ünnepünk bizonyára sokáig emlékezetes marad az egész mendei főkerületben.

Verőfényes őszi vasárnapon a mendei testvérek lelkes csoportjai fogadták az álmomáson a budapesti vendégeket: Dániel Sándor főkerületvezetőt és családját, Tímár András főkerületvezetőt, Csobán Mihály E.V.-parancsnokot, Machay Károlyt, Pálosy Istvánt, Szűcs J..t újpesti főkerületvezetőt és a nagyszámú zöldinges E. V-gárdistát. Jöttek vendégek több Budapest környéki községből is, a mendei főkerület összes szervezetei pedig küldöttségekkel képviseltették magukat.

A művészi kivitelű, hatalmas zászlót, amely nemcsak a mendei szervezetnek, hanem az egész főkerületnek harci jelvénye, ifjabb dr. Dániel Sándorné zászlóánya készítette. A piros-fehér mezőben álló zöld nyilaskeresztet egyik oldalon az „E. M. N. Sz. P. Mendei Főkerülete”, a másik oldalon „E zászlóval győzünk vagy halunk” felirat veszi körül.

A felavatásra váró zászlóval a nagyszámú vendégsereg és a helybeli testvérek először a mendei római katolikus plébániatemplomban tartott misén vettek részt. Az evangélikus testvérek ugyanakkor a saját templomukban hallgattak istentiszteletet. Majd valamennyien összegyűltek a mendei szervezet tágas párthelyiségében, amelyet ez alkalomra ünnepélyesen feldíszítettek virággal és lombfüzerekkel és nyilaskeresztes zászlócskákkal. A hallgatóság zsúfolásig megtöltötte a két egyszerű helyiséget, úgy, hogy a közönség egy része az udvarra szorulva hallgatta a beszédeket” (2. o.).

Ezzel megkezdődött a Mendei főkerület közel három évig tartó, nehézségektől sem mentes élettörténete.

Főkerületi szervezési jellemzők

A főkerület alapszervezetei az 1936–1938 közötti időben hirtelen fejlődtek ki. A becsült taglétszám kb. 1500 főre tehető, akik rendezvényeikkel évente kb. 4000 főt tudtak mozgatni. Többször szóltak tudósítások 300–500 fős vagy ennél nagyobb rendezvényekről.⁴⁶⁹ Természetesen az ilyen nagy létszámú rendezvényeken más szervezetek is képviseltették magukat – akár Budapestről is.

A számadatok azt jelzik, hogy igény mutatkozott a nemzetiszocialista eszmék iránt, amelyek két fő kérdésben csúcsosodtak ki: a földkérdésben és a zsidókérdésben. Minden más csak ezek után következett. Ha a résztvevők összetételét vizsgáljuk,

megállapíthatjuk, hogy a pártrendezvények főként a legszegényebbek érdeklődését keltették fel, vagy azokét, akik megfelelő helyzetbe akartak kerülni (és ezáltal növelni meglevő földjeik méretét), amikor földosztásra kerül majd sor.

A *tagtoborzás* elég változatosan történt. Általános szervezési módszernek számított, hogy az adott céltelepülésen megnyerjenek egy-két ismert gazdát vagy tehető embert, akik meghirdetnek egy *nagygyűlést*, és oda lemennek a főkerületért felelős személyek, a környékbeli tagszervezetek képviselői, megbízottjai, és propagandabeszédek hangzanak el. Ezt követően, de még a rendezvény hatása alatt megalakítják a helyi szervezetet.

Ennél sokkal aprólékosabb és fárasztóbb művelet, amikor nyilvános ülések helyett *személyenként* győzködnek embereket. Ilyen esetekről tett említést 1937. május 31-én kelt jelentésében a gyömrői főszolgabíró:

„Megfoghatatlan, hogy gazdaemberek, mint ifj. Glozik János 50 holdas mendei gazda, akik egyébként minden nadrágos emberrel szemben oly szűkmarkúak és minden adakozás elől el szoktak zárkózni, őt [Dániel Sándort] vasárnaponként jó ebéddel látják el.”

Részlet a főszolgabírói jelentésből 1937. 05. 31.

„Ifj. dr. Dániel Sándor budapesti ügyvéd, mint a Mendei nyilaskeresztes főkörzet vezetője, nyilvános politikai gyűlések tartása helyett a személyes kapacitálás és meggyőzés eszközét választja a párt megszervezésére és tagjainak szaporítására. Ezért utazik ki még most is elég gyakran a járás egyes községeibe vásár- és ünnepnapokon.”⁴⁷⁰

Az eljárás nemcsak fáradságos, hanem költséges is, és az eredmény nem biztos, hogy arányban áll a ráfordítással.

A Mendei főkerület tagszervezetei [Úri, Ecser, Gyömrő, Maglód, Tápiósűly, Tápióság (ez utóbbi két község ma: Sűlysáp), Tápiószecső, Szentmártonkáta, Hosszú-bereg-Péteri] közül nagyon hamar kitűnt Úri, amely 1937 első felében a főkerület legnagyobb és legsikeresebb szervezetének bizonyult. Az alapszervezet létszáma Sára János gazdálkodó vezetésével 1937 májusában már elérte a 250 főt, a község képviselőtestülete teljes egészében a nemzetiszocialista pártnak volt tagja, ami nem kis fejtörést okozott a járásközpontnak.

1937. május hó 9-én Úriban „szövetkezeti nap volt, a Hangya rendezte, bár erősen liberálisellenes hangulatban folyt le, kifejezetten nyilaskeresztes jelleget nem öltött.

Közbelpésemre ugyanis az egész intelligencia, a földbirtokosok mind részt vettek azon, zászlószentelés is lévén, a zászlóanyai tisztséget gróf Coronini Jánosné vállalta és így természetesen politikai demonstrálásra, éspedig jobboldali irányzatú politikai demonstrálásra nem kerülhetett sor. A kerület országgyűlési képviselőjével együtt az egész község részt vett a zászlószentelésen és a Hangya-napon” – írta 1937. május 31-én a gyömrői főszolgabíró.

Ráadásul a választott bíró szintén a nyilaskeresztesek közé tartozott.

Rendezvények

A zárt alakzatok, a zöldinges megjelenés, a zászlótisztelet – mind alkalmas eszközöknek bizonyultak a figyelem felkeltésére. A szervezők úgy készítették elő az egyes rendezvényeket, hogy azokon tömeghatást érjenek el. Szintén tömegeket mozgató eseménynek és igazi népnepélynek számított a zászlóbontás és a zászlószentelés.

A figyelem felkeltéséről tudósított a *Kitartás* 1937. március 7-i száma Tápiósápról:

„A tápiósápi szervezet új párhelyiségbe költözött, Ocsovai István házába (Kossuth Lajos u. 431.). Nagy feltűnést keltett, hogy a ház homlokzatán hatalmas nyilaskeresztes tábla hirdeti, hogy itt a nyilaskeresztesek párhelyisége van. Tápiósápon napról napra szaporodnak a tagok, és a község színe-java már a mozgalomhoz mint lelkes párttestvérek csatlakoztak” (5. o.).

Ugyanez a lap beszámolt az úri szervezet tömegeket mozgósító képességéről:

A mendei főkerület egyik legfiatalabb szervezetének mondható az úri szervezet, de máris hatalmas eredmények mutatják a párt tökéletes kiépítését. A száz százalékos nyilas képviselőtestület nyilas bírót választott. Február 28-án több száz ember jött össze a párhelyiségben, és ez alkalommal megjelent ifj. dr. Dániel Sándor főkerületvezető és Csobán Mihály, az E. V. vezetője. A helyi szervezet működéséről és munkatervéről Sára János, a helyi szervezet vezetője számolt be.

A *Kitartás* 1937. október 31-i számának 6. oldalán a tápiósülyi zászlóbontás a főtéma, ahol valamennyi fontosabb szervezési fogás felvonul:

„A mendei főkerülethez tartozó Tápiószőlős községben október 24-én, verőfényes őszi vasárnapon Isten szabad ege alatt tartotta meg első zászlóbontó gyűlését pártunk. A Hangya-vendéglő tágas udvarát zsúfolásig megtöltötte a község nemzeti érzésű lakossága. A 3–400 főnyi hallgatóság soraiban képviseltették magukat a főkerület csaknem összes szervezetei. Mendéről a főkerület zászlajával Glózik János helyi vezető és Molnár Jenő kerületi E. V. vezető, Tápiószőlősről Trepák János községi vezető és Farkas József, Úriből Bori József, Tápiószecsőrről Dinnyés János helyettes vezető testvérek jelentek meg. Képviselve volt Tápiószőlős, Hosszútelek-Péteri és a főkerület csaknem összes községe.

A gyűlést Tari János tápiószőlősi vezető nyitotta meg keresetlen szavakkal. Utána ifj. dr. Dániel Sándor főkerületvezető ismertette a magyar nemzetiszocialista népmozgalom lényegét és világfelfogását, és rendre szétszaggatta azokat a vádakát, amelyeket ellenségeink pártunkkal szemben emelnek: az idegen eszmeimport, az új pogányság, az alkotmányellenesség stb. nevetséges állításait. A tetszéssel és megértéssel fogadott beszéd után Machay Károly országos sajtóosztályvezető a magyar nemzetiszocializmus földbirtokpolitikai kérdéseivel foglalkozott és kijelentette, hogy pártunk nem szélhámoskodik a földosztás és a földreform teljesen lejárátott jelszaivaival, hanem a magyar földbirtokpolitika teljesen új rendszerét hozza, amelynek lényege, hogy a föld dolgozó népét és a magyar földet örök időkre összekösse egymással. Célunk, hogy a magyar népet mai elesettségéből az európai nemzetek színvonalára emeljük.

Szekér György a zsidóság gazdasági túlhatalmasodásának kérdésével foglalkozott, és követelte a gabona értékesítésének állami irányítás alá vételét és összpontosítását, hogy a magyar gazda verejtékének ne egyesek, hanem egész népközösségünk lássa hasznát. Csobán Mihály nagy hatású és a nép széles köreiből visszhangot keltő szavakkal a magyar faj- és családvédelem gyakorlati útjáról beszélt, ébresztette a magyar népi öntudatot és rámutatott arra a pusztulásra, amely fajunkat úgy erkölcsi, mint anyagi értelemben fenyegeti. Ez ellen csak a magyar nemzetiszocializmus elszánt és kíméletlen harca a segítség.

A gyűlést Sára János úri vezető szervezkedésre és összetartásra buzdító szavai zárták be, amelyek után a jelenlevők felemelt karral elénekelték a Himnuszt. Megkapó pillanat volt, amikor a nemzeti imádság közben a főkerület zászlaja a földig hajolt a késői alkonyatban. Külön említésre méltónak tartjuk a jelenlevő hatósági képviselők megértő és igaz magyar szívből eredő magatartását a gyűlés egész lefolyása alatt.”

KÖVETKEZMÉNYEK

Mint várható volt, a nemzetiszocialisták bátorsága és elhivatottsága csak a front közeledéséig tartott. Az orosz hadsereg bevonulását megelőzően a községet az életét meghatározó több személy elhagyta. Ezért a közigazgatás megbénult, az iskolai tanítás szünetelt. A rendelkezésre álló adatok szerint a következő közszolgálati alkalmazottak hagyták el a községet: 1) Bucsek József közellátási tisztviselő, 2) Dobosy Sándor községi díjnok, 3) Lévai Alajos községi főjegyző és 4) Várnai Irén községi kisegítő, díjnok. Az oktatás 1) Dobosy Sándorné, 2) Kiss Károly, 3) Kozár Erzsébet, 4) Laky Károly, 5) Sal Antal és 6) Sal Antalné távozása miatt szünetelt.

A front közelsége érintette a két meghatározó egyházközség vezetőit is: Bálint György római katolikus plébános tábori lelkészi behívásnak tett eleget, az evangélikus Detre László lelkész pedig – félelemből – egyik rokonához menekült a Dunán túlra.

A lakosság köréből elmenekült 1) Banka Antal, 2) Glózik János, 3) Kriskó János, 4) Várnagy Károly, 5) Virág Géza, 6) vitéz Virág Mihály és 7) Zsupán István.

„A közigazgatás működését 1944. december 31-én vette fel újra, amikor is a gyömrői járási Munkás- és Paraszttanács felhívására a község lakossága nyílt gyűlésen héttagú Munkás- és Paraszttanácsot választott az ügyek intézésére. A tanács a községi elöljáróság és képviselőtestület munkakörét egyedül látta el. Működése az orosz hadsereg által a lakosságra rótt személyi és anyagi szolgáltatások teljesítésére és a lakosság lisztellátására terjedt ki.

A Munkás- és Paraszttanács 1945. január 21-én lemondott és a község vezetését a régi községi elöljáróságnak és képviselőtestületnek adta át. A községi elöljáróság és képviselőtestület a Munkás- és Paraszttanács által megkezdett munkát a lehetőségekhez képest tovább folytatta, a községi adminisztrációkat Borsányi Miklós segédjegyző végezte a községben lakó Pócz Károly és Tóth József pestvármegyei tisztviselők segítségével”, miután az utóbbiak január 20-án szolgálattételre jelentkeztek.⁴⁷¹

Megalakult a rendőrség is, amelynek összlétszáma: 12–15⁴⁷² fő között váltakozott és valamennyien magyar nemzetiségűek voltak, illetve a kommunista párt tagjai közül kerültek ki. A rendőrség vezetését Hunka János⁴⁷³ vette át, aki előzőleg kúttásóként dolgozott, és a Magyarországi Kommunista Párt Mendei alapszervezetének 1945. január 10-e óta volt tagja.

Bálint György „a felszabadító Vörös Hadsereg elől elmenekült és Budapest felszabadítása után tért vissza Mendére, ahol a rendőrség házi őrizetbe vette, de a híveivel tudott érintkezni és ezen nyilas érzelmű híveiből a házi őrzete alól való felmentésére 200 főnyi tömeget szervezett meg ellenforradalmi megmozdulásszerűen. A tömeg ásóval és különböző mezőgazdasági szerszámmal volt felfegyverezve, amely csak az orosz városi katonai parancsnok és a Nemzeti Bizottság erélyes felszólalására oszolt szét. Mendéről Bálint Györgyöt kitiltották és jelenleg Péczelen az ott lévő apácázárdában tartózkodik.

A vallomásom alátámasztására megnevezem: idős Martin János és ifjú Martin János, Szabó János és Hunka János mendei lakosokat.”

Részlet a budapesti Politikai Rendészeti Osztály 1945. június 6-i jelentéséből. Nb. 1767/1946.

lekészi szolgálatot teljesített az I/1-es zászlóaljnál a budai várban. A vár elfoglalása során fogságba esett. Ekkor felajánlotta lelkészi szolgálatait az oroszok mellett harcoló magyar hadseregnek, ahol az 5. hadosztályba osztották be tábori lelkésznek. A háború végén leszerelték, és visszakerült Mendére. A bosszúvágyók többször el akarták fogni, többek között a Mendei Nemzeti Bizottság elrendelte letartóztatását, de a hívek szembeszálltak a Bizottság döntésével, és az asszonyok, illetve Schulz Richárd elbújtatták a plébánost. Sőt, az is előfordult, hogy az új vezetés kezei közül a területért felelős orosz őrnagynak, akivel Bálint tábori lelkész korábban az átállás után ismerkedett meg, és katonáinak közbelépése mentette ki, és ezzel megakadályozta, hogy a bosszúra szomjazók meglinccseljék. Végül önként jelentkezett a Katonai Politikai Osztályon, ahol letartóztatták, és mint háborús és népellenes bűnöst a Tutsek-féle Népbíróság főbüntetésként 9 hónapi börtönre, „továbbá politikai jogainak gyakorlásától 3 évi időtartamra való felfüggesztésére mint mellékbüntetésre” ítélte. A Budapesti Népbíróság az ítélet indokolásában kifejtette, hogy

Egyesek kihasználták az oroszok bevonulásával adódó „bizonytalanságot” és bosszúhadjáratot indítottak. Aczél Károly uradalmi főintézőt, aki korábban elmenekült, megtalálták és kegyetlen vattatásnak vetették alá. A vattatások során két volt uradalmi cseléd rettenetesen megkínozta és kiherélte. Majd a holttestet a főutcán a temetőbe vitték, a menetben az egyik Rojcsik fiú magából kikelve a *Kutyából nem lesz szalonna* kezdetű dalt énekelte.

Talán ugyanilyen végettől menekült meg Bálint György plébános azáltal, hogy a „bosszú óráiban” nem tartózkodott Mendén. 1944. november 1-től – mint főhadnagy – tábori lel-

„a büntetés kiszabásánál vádlott büntetlen előéletét, beismerő vallomását, cselekményeire vonatkozóan a felszabadulás előtti hírverés fokozott nyomását, és azt, hogy a

felismerés után nyomban a demokrácia szolgálatába állott, mint enyhítő körülményeket mérlegelte, s minthogy súlyosbító körülményt nem észlelt, az Nbr. 5. §. 5. bekezdésének alkalmazását indokoltak és a kiszabott büntetést vádlott alanyi bűnösségi fokával, cselekményének tárgyi súlyával arányban állónak találta” (34. o.).⁴⁷⁴

A korábbi nemzetiszocialistákat (nyilaskereszteket), akik nem tűntek el vagy nem haltak meg a háborúban, illetőleg nem menekültek el, meghurcolták, de nem indult ellenük fent említett leszámolás jellegű hajtóvadászat. A gyömrői igazoltatási eljárás során múltjukra fény derült; először letartóztatták, majd egy időre rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték őket.

Eközben az élet kezdett normalizálódni. A Mendei Nemzeti Bizottság kinevezései nyomán a helyi közigazgatás Jurácsik Mihály (kommunista párttag) – mint ideiglenes főjegyző – vezetésével megkezdte működését. A közigazgatás tagjai voltak még: Borsányi Miklós (párton kívüli) segédjegyző, Krajczár Pál (kommunista párttag) segédtisztviselő és Orbán János (szoc. dem. párttag) segédtisztviselő minőségben.⁴⁷⁵ A községi kézbesítői feladatokat Béres János és Bartos István látták el.

Az új hatalom földreformot vezetett be. Az 1945. márciusi földreform során valamennyi nagygazdaság felosztásra került. Minden, korábban gazdasági cseléd 10–19 hold mezőgazdasági ingatlanhoz jutott.⁴⁷⁶ Egy 1945 júniusi keltezésű jelentés szerint földet kapott 69 gazdasági cseléd, 15 földműves és 177 nincstelen összesen 2400 k. hold nagyságban.

Az 1945. május 8-án kelt jelentés már arról számolt be, hogy Mende községben telepítésre alkalmas föld nincs.

FÉNYKÉPEK

Fényképek az 1930-as évek végéről

2. kép

A MENDEI FÉRFIAK ÉS A KALOT BÁLINT PLÉBÁNOSSAL

3. kép

A MENDEI EGYHÁZKÖZSÉG: JÉZUS SZÍVE ÉS A KALÁSZ TAGJAI BÁLINT PLÉBÁNOSSAL

4. kép
ELŐADÁS ÉS SEGÉLYOSZTÁS UTÁN

5. KÉP
MENDEI LEVENTE-DÍSZSZAKASZ 1931. JÚNIUS HÓ

A képen láthatók: (balról jobbra) Jámbor János, Kremmer Mihály, Krajczár Mihály, Mihala Mihály, Vojacsik (Vojagsik) Pál, Konda Pál, Gutai János és Rojtos Mihály

LEVELEK

Első levél

VPKL Bálint György priv. 5303/1936. számon:

„Laudetur Jesus Christus!

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes jó Atyám!

A K. E. I. Sz. 46 § értelmében mély alázattal terjesztem föl a Nagyméltóságod 4895/sz. magas leirata értelmében összehívott KÉPVISELŐTESTÜLET jegyzőkönyvét.

Mindent megmagyaráztam nekik. Mindent megértettek, mégis lemondtak. Fizetni nem akarnak. Sem ezt, sem mást. De csak e z e k voltak mindig az izgágák!! Közöttük több megfigyelés alatt álló kommunista és szoc[iál]dem[mokrata] van!!! Nem értem, hogy kerülhettek ezek be, és hogy uralhattak eddig mindent!! A szellem is egész forradalmi. A pap az senki itt. Hiába éltem törv[ényes] jogaimmal, itt a gondnokok vezettek. A templompénz is azoknál van. Jellemző az aláásott tekintélyre, hogy például a temetőkereszt színmegválasztásomat is nyíltan elvetette egy tanácsos: „Az semmi, amit a pap mond, menj a gondnokhoz” (festőnek mondták). Alázattal kérem Kegyelmes jó Atyámat: méltóztassék a lemondást tudomásul venni és a H. K. 5765/1935. értelmében ne is méltóztassék új választást elrendelni, hanem a lemondással megmaradt létszámot kegyeskedjék véglegesíteni.

Mende nívójára az is elégséges. A megmaradtak értelmes emberek, akikkel lehet beszélni. A magam számára pedig alázattal kérem jószágos Atyám további bizalmát. Nem esem kétségbe a harcok miatt, hanem dolgozom tovább. Ezek is később majd megnyugszanak, ha látják, hogy javukat akarom! A kisgyermekek révén – Istennek hála! – máris sikerült ez... az...

Jóságos kezeit csókolom alázatos
fiú i s z e r e t e t t e l

Mende, 1936. november 2.

Bálint György
(kézírással aláírva)
l e l k é s z

Második levél

(Kézírásos levél, keltezés nélkül)

„Laudetur Iesus Christus!

Nagyméltóságú Püspök Úr!⁴⁷⁷

Kegyelmes jó Atyám!

Ma sem írnék ebben a tárgyban, de Kegyelmes Atyám péceli megjegyzése (– „csak gondolod, hogy Mendén csend van. Nem az espereshez, hanem a püspökhöz jönnek” –) meg az utóbbi események írásra késztetnek.

Még el se jöttem Mendére, S. Antal családja teleszórta az egész falut: „Mit akartok Bálinttal? Az a bolondok házában is volt stb.[...]” A kisfiuk, Cs. a templom körül állóknak így beszélt: „Jöjjön csak Bálint. Majd kirúgjuk!” – Minderre komoly emberek jöttek tanúnak. Esküdni mertek! – Én hallgattam. Pap vagyok. Tudom, mi a kötelességem. Jó voltam hozzájuk. Gondoltam, szeretettel meghódítom őket. Küzdelmem a faluban kétszeres volt, mert egy *megtiport becsülettel* léptem át a falu küszöbét.

Kegyelmes Atyámnak nem írtam semmiről. Minek terheljem? De lélekben sokat szenvedtem. Egy utolsó eszközhöz folyamodtam. P. esperes úr intett is: „vigyázzon velük!” Én bíztam, hogy a jóság talán hatni fog. *Kineveztettem igazgatónak!*

De csalódtam. Hol ez jött – hol amaz –, komoly emberek, akiknek semmi érdekük a hazugság és S-ék rágalmazása – hogy S. milyen lekicsinylően beszél, pl: „Bálintnak azért *kellett* Bicskéről⁴⁷⁸ eljönni, mert összeférhetetlen volt” stb. Bicskén!!!! – Akkor jött tavaly a leventeügy. Nem jártak a leventék a templomba. Ma is őrzöm S. saját kezű írásos igazolását, hogy a 150-200 leventéből 35-45 jött misére. Amellett, amikor ezért kivizsgálást kértem – összehívta a leventéket *borozásra!* És biztatta őket: „Ha jön az őrnagy úr, mondjátok, hogy a „pap” miatt nem jöttök! Erről aláírt jegyzőkönyv van nálam!

A leventéket most is figyelem. Semmi hazafiúi szellem! Semmi fegyelem nincs! Nem odavaló ember. A másik tanító: L. Elek se értékes ember – de még mindig jobb lenne S. helyett! Hátam megett ellenem dolgozik. Itt van a cserkészlet. Látom, Mendén az ifjúsággal kell kezdeni. Belevágtam a cserkészletbe. Éjszakázom! Nem baj! Csak menjen. Már vagyunk 25-en! Mendén nagy szó! – És ő ahelyett, hogy segítené – titokban *lebeszélt* a fiúkat! Azok maguk mondják el (pl. L. Gyuszi). – A leventében semmi propagandát ki nem fejt!

Miért írtam ezeket? Kérek valamit? Nem – Kegyelmes jó Atyám! Csupán az életemben már egyszer keservesen megjártam a védekezés elmulasztásáért – akarom, hogy Kegyelmes Atyám tudja –, hogy egy ellenem alattomos fegyverekkel küzdő „klikk” áll, és így kifelé talán mutatós eredmények sok magamba temetett könnynek a gyümölcsei.

Kegyelmes jó Atyám
kezeit csókolom
fűi szeretettel

Bálint György”

Forrás: VPKL Bálint György priv.

A gyömrői főszolgabíró határozata

„5589 – kig. 1937. szám

A gyömrői járás főszolgabírájától

Tárgy: Sára János és társai úri lakosok Egyesült Nemzeti Szocialista Párt gyűlésbejelentése (XI. 21.)

Azt a bejelentésüket, hogy Úri községben 1937. évi november hó 21-én du. 3 órakor a Hangya Fogyasztási Szövetkezet udvarán Nemzeti Szocialista Párti népgyűlést kívánnak tartani a párt programjának ismertetése céljából és azon gróf Pálffy Fidél, dr. Dániel Sándor, Szekér György, Sára János, Csobán Mihály és Bodor Márton kívánnak felszólalni, – tudomásul nem veszem és bejelentőket ezen népgyűlés megtartásától eltiltom.

Indokolás:

A Független Kisgazda Párt 1937. évi november hó 14-én Mende községben tartott pártpropaganda-gyűlés előtt és közben felhívtam a népgyűlés 50–60 főnyi hallgatóságát a nyugodt viselkedésre, rendzavarás elkerülésére. Ennek ellenére nyilaskeresztes párti tagok, élén Csobán Mihály budapesti lakossal megzavarták a népgyűlés nyugodt lefolyását. Ennek a híre a környező községekbe is eljutott. Ezért (tehát azért, mert további rendzavarásoktól lehet tartani) és mert Csobán Mihály az Úriban ter-

vezett népgyűlésen is a felszólalók között szerepel és eddigi tápiósápi és tápiósülyi felszólalásaiban is a hallgatóság alacsony szenvedélyeit keltette fel, ez idő szerint bejelentőket a gyűlés megtartásától el kellett tiltanom.

Ezen véghatározat ellen a kézbesítést követő naptól számított 15 napon belül a vármegye alispánjához intézendő, de nálam beadandó fellebbezésnek van helye.

Miről Úri község elöljáróságát, a tápiósápi m. kir. csendőrparancsnokságot, végül Sára János úri lakost, mint bejelentőt és általa bejelentő társait értesítem.

Kelt: Gyömrő, november hó.”⁴⁷⁹

6. táblázat
MENDE – ANYAKÖNYVEK STATISZTIKÁJA

Évszám	Kereszteltek anyakönyve		Meghaltak anyakönyve		Bérmáltak anyakönyve		Házasultak anyakönyve	
	Összes	Törvénytelen	Összes	Halál oka	Időpont	Létszám	Házasság-szám	Reverzális
1930	73	1	38	különböző betegségek	szeptember 11.	141	16	–
1931	76	2	36				8	–
1932	57	1	36				22	2 ffi ev.
1933	50	1	23				21	2 ffi ref., 1 ffi ev.
1934	46	1	24		szeptember 11.	120	22	4 ffi ref., 1 ffi ev.
1935	63	5	26				14	1 ffi ev., 1 nő ref.
1936	46	2	18				18	1 ffi ref., 1 nő ref.
1937	45	0	23				24	1 ffi ref., 1 nő ev.
1938	60	3	23		szeptember 13.	214	15	2 ffi ev.
1939	40	0	21				14	1 ffi ev.
1940	57	1	23				16	1 ffi gk.
1941	53	1	29				17	–
1942	56	1	25				21	1 nő ref.
1943	62	1	24		szeptember 19.	253	32	2 ffi ev., 2 nő ev., 1 ffi ref., 1 nő ref.
1944	78 (79)	1	27	1 fő hősi halott			20	2 nő ref.
1945	57	5	53	1 főt agyonlőtték	1948. június 11.	213	28	1 ffi ref., 1 ffi ev.
Össze- sen:	920 fő	26 fő	449 fő	2 fő	–	941 fő	308 pár	31 fő

JEGYZETEK

- ¹ A *Kulturkampf* fogalma 1840-ben Svájcban, a nemzeti szocializmus (*der nationale Sozialismus*) kifejezés pedig az 1890-es években Németországban tűnt fel.
- ² 732. kánon 1. §.
- ³ 218. kánon 1–2. §-ai.
- ⁴ 219. kánon.
- ⁵ CIC 222. kánon 1–2. §-ai.
- ⁶ 731. kánon 1. §.
- ⁷ 1322. kánon 1. §.
- ⁸ Bánk József, 1960: 397. o.
- ⁹ 1322. kánon 2. §: *Ecclesiae, independententer a qualibet civili potestate, ius est et officium gentes omnes evangelicam doctrinam docendi: hanc vero rite ediscere veramque Dei Ecclesiam amplecti omnes divina lege tenentur.*
- ¹⁰ Ha egészen pontos akarok lenni, akkor úgy helyesebb fogalmazni, hogy az apologetika (hitvédelem) túlmutat a csupán külső támadások elleni hitvédelmen, mert szorosán összefügg a hitterjesztéssel és a tévedések elítélésével (vö. *Mit brennender Sorge* [Égető gonddal] kezdetű pápai enciklikát az újpogánysággal kapcsolatban). Tehát tárgya szerint egyaránt irányulhat kifelé és befelé.
- ¹¹ Vannak olyan preventív tiltó intézkedések, amelyek alól meghatározott felmentéssel vagy engedéllyel mentesülni lehet, például tilos általában a más vallásúak szertartásaiban való aktív részvétel, vagy a nem-katolikusokkal felmentés nélkül házasságot kötni, hit és jó erkölcsbe ütköző könyvet olvasni stb.
- ¹² Az érvénytelenségre hivatkozott például Kun Imre András minorita szerzetes, amikor a tárgyalásán közölte vele, hogy az esztergomi bíboros felfüggesztette és eltiltotta az egyházi ruha viselésétől, és kérdezték, miért nem teljesítette. Magatartását azzal indokolta, hogy szerzetes lévén felfüggeszteni első fokon a rendfőnökének állt jogában, és ez nem történt meg. Az esztergomi érseknek csak az esztergomi egyházmegye területéhez tartozó templomban való misézéstől volt joga eltiltani.
- ¹³ Bánk József, 1960: 24. o.
- ¹⁴ A tábori püspökök „hivatalból” nem lehetett a püspökkari értekezlet tagja. A magyar

- püspöki kar külön döntésére volt szükség ahhoz, hogy például Hász István tábori püspökként rendszeresen részt vehessen a püspökkari értekezleteken.
- ¹⁵ Minden felszentelt pap hitoktatóként kezdte, tehát a hitoktatók felszentelt papok voltak. Napjainkban megfelelő teológiai képzés után laikusok is végezhetnek hitoktatást.
- ¹⁶ Uzdóczy-Zadravecz István a ferences rend tagja és felszentelt pap volt. Mint felszentelt papot nevezte ki a pápa, és szentelték fel tábori püspökké.
- ¹⁷ A definíciókat idézi Stephan Schwarz, 2004: 140–141.o. A meghatározások eredetileg az *Evangelisches Staatslexikon*-ból származnak.
- ¹⁸ Szüts Iván: A nyilaskérdés megvilágítása: *Nemzeti élet*, 1943. 02.07-i szám 4.o. A szegedi gondolatra vonatkozóan vö. még ifj. Rupprecht Olivér: A Magyarság a magyar nemzetiszocialista mozgalom egységesítésének szolgálatában: *Magyarság* 1940. augusztus 25-i szám 1.o.
- ¹⁹ Szász Béla országos elnök vezetésével működött párt neve: Magyar Nemzeti Szocialista Párt, és 1928-ban alapították a *Bartha Miklós Társaság* és a *Wesselényi Reform Klub* egyes tagjainak részvételével.
- ²⁰ Szüts Iván: A nyilaskérdés megvilágítása II.: *Nemzeti élet*, 1943. 02. 04-i szám 4.o.
- ²¹ *Független Magyar Nemzetiszocialista Párt* néven szerepel Szüts Iván szövegében.
- ²² Szász Béla (1897–1974) és Csomoss Miklós (1898–1973) az 1928-ban létrehozott nemzetiszocialista nevet viselő párt programját alkotta meg a községi választásra. Perley Lajos már 1922-ben megalakított egy nemzetiszocialista pártot, amely sikertelenül próbált betörni a politikai életbe.
- ²³ ÁBTL – 3.1.9. V–154925 számú vizsgálati dosszié. Az *Isten vándora* címen megjelent magyar fordításból ezek a részek hiányzanak.
- ²⁴ Minden bizonnyal a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkás Pártról van szó, amely irodát működtetett a IV. kerületben és jelvénye a *Belépési nyilatkozaton* 1933 végéig a horogkeresztes jelvény volt, 1933 decemberétől pedig a nyilaskeresztre cserélte. De addigra Regőczy István már Belgiumban papnak tanult, és szakított a nemzetiszocialista mozgalommal.
- ²⁵ Például az 1934. július 9-én kelt 180.800/1934. VIII. a. belügyminiszteri rendelet a formaruha viselését tiltja és a katonai jellegű szervezkedés megszüntetését rendeli el.
- ²⁶ A *Fajvédő Szocialista Pártnak* elsősorban értelmiségiek (tisztviselők, tanulók, orvosok, alkalmazottak stb.), római katolikusok és főként budapestiek a tagjai, de vannak Csömöréről, Tószegről, Budaörsről, Kiskunfélegyházáról stb. is. Vö.: MNL P 2261 5. d. 13. t.

- ²⁷ MNL (OL) P 2261 5. d. 1932–1939 évkör.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ MNL K 149 1937-6-4148: 1935-ben a nemzetiszocialista pártok minden megmozdulásáról 52 ízben, 1936-ban 14 esetben küldött a nyomozó osztályparancsnok részletes jelentést a belügyminiszternek (közbiztonsági osztályhoz). 1936 áprilisában a nemzetiszocialista mozgalom taglétszámát 80 000 főre becsülték.
- ³⁰ A Szép utcában folytatott egységtárgyalások Salló János állásfoglalása miatt 1939 januárjában megghiúsultak.
- ³¹ A Hubay-féle Nyilaskeresztes Párt és a Pálffy-féle Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt mind szervezeti, mind szervezési vonatkozásban hasonlított a leginkább egymáshoz, ezért Hubay ezzel akarta kezdeni és Pálffy-nak – az egyesülés fejében – felajánlotta a teljes Dunántúlt, mint egységes törzskerület vezetését.
- ³² KN 1939. I. kötet 10. o., 3. ülés, június 15: „Mint kifogásolt mandátumot, a b) osztályba sorozta Pálffy Fidél gróf országgyűlési képviselő megbízólevelét, mert a m. kir. belügyminiszter 272.997/1939.–II. a) számú átiratához csatolt bírósági iratokból oly kizáró ok jutott az igazoló osztály tudomására, amely miatt nevezett országgyűlési képviselő a képviselőválasztás idejében a törvény értelmében esetleg nem volt választható; nevezetesen az 1938. évi XIX. tc. 28. §-a (1) bekezdésének 2. pontja szerint az 1921 : III. tc.-be ütköző vétség miatt jogerősen elítéltetett.”
- ³³ Egyébként Pálffy nyitottnak mutatkozott a nyilaskeresztesek irányába, amit jelzett azzal is, hogy a párt nevébe zárójelben felvette a (Nyilaskeresztes) nevet, és a párt hivatalos közlönyét, a *Kitartást* 1938-ban ilyen névaláírással adta ki.
- ³⁴ Ezzel az aktussal nemcsak az egységtárgyalásoknak lett vége, hanem az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt is fokozatosan felmorzsolódott. Tagjainak nagy része később beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba.
- ³⁵ MNL K 149 1937-6-4007.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ A bejelentés- és engedélyköteles pártrendezvénynek tartalmazni kellett továbbá: hol, mikor, kik és milyen témában szólnak fel, mennyi résztvevőre számítanak.
- ³⁸ *Magyarország*, 1937. augusztus 3-i szám 3. o.
- ³⁹ MNL K 149 1937-6-5462.
- ⁴⁰ Uo. 1937-6-13200.
- ⁴¹ Fiala Ferenc, 1940: 96–98. o.
- ⁴² Tábor Béla, 1990 [1939]: 8. o..

- 43 Vö. Erős Ferenc pszichológiai tipizálása a holokausztot megjárt zsidók traumatikus emlékezetéről.
- 44 Jól tükrözi ezt a mentalitást az a túlzás, amikor egyesek úgy kezdik beállítani az 1939–1945 közötti háborút, mintha az a zsidók háborúja lett volna a németek ellen.
- 45 Stern Samu, 1938: 17. o.
- 46 ÁBTL V–700/16. 238. o. „Magyarországot a felekezetnélküli zsidók és a moszkvai magyar zsidók kormányozzák” – egészíti ki statisztikai adatsorát az összeállítás készítője.
- 47 Tehát a kúriai ítélet értelmében, ha valakire azt mondják, hogy zsidó, akkor ez azt jelentette, hogy a zsidó felekezet tagja. Következésképpen nincs zsidó nemzet, zsidó faj, csak zsidó felekezet. Ezzel lényegében a félreértések sorozatát idézte elő, amelyek a zsidótörvények idején kulmináltak.
- 48 Vázsonyi Vilmos és Bethlen István beszéde 1925. december 17-én hangzott el, vö. NN, XVIII. kötet 216–223.
- 49 Tábor Béla, 1990: 11. o.
- 50 Uo. 39. o. A 85. o. a faj és vallás egységét „*kétágú egységnek*” vagy „*kettes-egységnek*” nevezi.
- 51 Pap Károly, 1935: 37. o.
- 52 Uo. 50–51. o.
- 53 Uo. 57. o.
- 54 Uo. 83. o.
- 55 Eredetileg az ortodoxiához tartozók voltak többen. Az ortodox családoknak sokkal több gyermeke született, mint a neológ családoknak.
- 56 Tímár Lajos: *Asszimiláció vagy cionizmus?* :
http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1142/
Letöltve: 2013.07.13.
- 57 Az irányzat jelölésére régebben ezt az írásmódot is használták.
- 58 Magyarországon az 1870-es években csak a nemesek vagy ettől magasabb státusúak számítottak a „nép” fogalmába és rendelkeztek választó- és szavazati joggal.
- 59 Még 1937-ben is, a titkos választójog előkészítő munkálatai során fontos szempontnak számított – az iskolázottság mellett – a vagyoni helyzet. Vö: *A negyedik konfliktusfél: a kormányzó és a kormány című pontot.*
- 60 1918-ban a bárói cím adományozása megszűnt Magyarországon.
- 61 Zsidó családok számára grófi cím adományozása nem történt.
- 62 Vö. „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország!” szlogent.

- ⁶³ A 13. §-t az 1920: XVII. tc. módosította, és a kormányzói jogkört kiterjesztette.
- ⁶⁴ Horthy a törvény elfogadását követően egy hónapon belül menesztette Bárdossy László miniszterelnököt.
- ⁶⁵ A kifejezés először a *Független magyar felelős ministerium alakításáról* szóló 1848: III. törvénycikkben jelent meg.
- ⁶⁶ Vö.: A törvényhatóságokról szóló 1886: XXI. tc., A községekről szóló 1886: XXII. tc., valamint az A közigazgatás rendezéséről szóló 1929: XXX. tc.
- ⁶⁷ POÖM 22. kötet 261. o.
- ⁶⁸ Református, evangélikus és unitárius felekezet tagjai.
- ⁶⁹ A visszacsatolt területek lakosságának vallási megoszlása.
- ⁷⁰ Ez másként kifejezve azt jelenti, hogy politikai szintén a „keresztény kurzus” döntően protestáns égisz alatt zajlott.
- ⁷¹ Részletesebben vö. a *Felekezeti viszony* című alfejezetet.
- ⁷² „78. § (1) Az ajánlási ívek hitelesítése előtt biztosítékot kell letenni. A biztosítékot bármely ajánlott vagy a választókerület bármely választója is leteheti.
(2) A biztosíték összege egyéni választókerületben 2,000 (kettőezer) pengő, két képviselőt választó lajstromos választókerületben 3,000 (háromezer pengő), a kettőnél több képviselőt választó lajstromos választókerületben pedig minden további képviselői hely után további 500–500 pengő, legfeljebb azonban 5,000 (ötezer) pengő.
(3) A biztosíték sem magánjogi követelés, sem köztartozás fejében végrehajtás alá nem vonható.”
- ⁷³ Vö. Imrédy Béla a vádlottak padján, 1999: 385. o., illetőleg 520–521. o. „A Magyar Megújulás Pártja a jövő Magyar Munkaállam megteremtése érdekében és a jövőben kialakítandó teljes jobboldali egység előkészítése érdekében a Magyar Nemzetiszocialista Párttal munkaközösségbe tömörült Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség névvel. A teljes összhang és együttműködés biztosítására a két párt közös bizottságot alakított. A bizottság vezetője: vitéz Rátz Jenő, tagjai: Baky László, vitéz Imrédy Béla, Incze Antal, vitéz Jaross Andor, Lill János, gróf Pálffy Fidél, Rajniss Ferenc és Ruprecht Olivér. A két Párt képviselői a parlamenti munkában együttes csoport gyanánt lépnek fel vitéz Imrédy Béla vezetésével [...]

A magyar nemzetiszocialista mozgalom a megindult őszi politikai idényben nagy átfogó munkára készül. Ebben a munkában kétségtelenül nagy feladat jut a Magyar Megújulás Pártjának. Felkérek minden Bajtársat és elvárom minden Bajtárstól, hogy a maga helyén és hatáskörében lelkes tettekkészséggel fog működni eszméink diadaláért és a jövő nemzetiszocialista Magyarorszáért.”

- 74 A meginterjúvoltak között volt, aki határozottan állította, hogy ismerte a nyomozást eredetileg megkezdő nyomozót, mert a szomszédjában lakott. Az ő elmondása szerint az öngyilkosság csak utólagosan megrendezett és politika által elfogadhatónak tartott változat volt. Akik elsőként érkeztek a helyszínre, vagyis eredetileg látták a helyszínt és megkezdtek a nyomozást, őket (az ügyeletes rendőrtisztet és kollégáját) felsőbb utasításra leváltották, az ügyet elvették tőlük, és az általuk készített jegyzőkönyvet eltüntették, majd a nyomozást folytatók az új verziónak megfelelő változatot vették fel.
- 75 SZCSPL 51/1939 sz. Körlevél: *Zsidó vallásból megtértek keresztelésénél követendő eljárás.*
- 76 Ebben az időben budapesti helynök – BG.
- 77 Beresztóczy Miklós: A magyar katolicizmus harca a nemzetiszocializmus ellen, in: Meszlényi Antal (szerk.), 1947: 17–18. o.
- 78 Can. 124. Clerici debent sanctiorem prae laicis vitam interiorem et exteriorem ducere eisque virtute et recte factis in exemplum excellere.
- 79 Az alábbiakban a Hász István által készített Katolikus tábori lelkészi szolgálat (é.n.) című kiadványt használom fel.
- 80 *Katholikus Szemle*, 1933. 3. szám 185–195. o.
- 81 A pap személyének biztonságát sokféleképpen el lehet érni, például fegyveres kíséző mellérendelésével. Ezt a módszert szokták választani a magyar tábori lelkészek nemzetközi küldetéseik alkalmával: nem hordanak fegyvert, hanem a melléjük rendelt kíséző gondoskodik biztonságukról.
- 82 Nincs olyan tanú – még volt párttársai között sem –, aki úgy vallott volna, hogy konkrétan látta, hogy Kun páter embert ölt. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint részt vett kivégzéseken, de konkrét személyt nem ölt [...] Bár nem kizárt. A tanúk beszélnek a gyilkosságokról anélkül, hogy a szövegből minden kétséget kizáróan bizonyítható lenne a gyilkosság elkövetése. Még a halálos ítélet indokolása sem igazolja kétséget kizáróan, hogy személyesen gyilkolt volna. Kun páter „önvallomásai” sem meggyőzőek, nemcsak azért, mert kényszer (fizikai verés) hatására mondta vagy írta alá, amit a vallatótiszték hallani akartak, hanem azért is, mert kézzel írt védekezésében és bírósági tárgyalása során minden gyilkosságot, amit neki tulajdonítottak, visszavont és tagadott. Vö.: [020]–[021].
- 83 Szálasi Ferenc: *Út és Cél*, 1959: 13. skk.
- 84 Az 1935. március 7-i keltezésű körlevél felvezető szövege.
- 85 Részlet az 1939. május 12-i keltezésű körlevélből.
- 86 ÁBTL V–700/48 digitális dosszié tif. 19.

- ⁸⁷ Egyed István, 1937: 86. o.
- ⁸⁸ Can. 139. § 4. Senatorum aut oratorum legibus ferendis quos deputatos vocant, munus ne sollicitent neve acceptent sine licentia Sanctae Sedis in locis ubi pontificia prohibitio intercesserit; idem ne attentent aliis in locis sine licentia tum sui Ordinarii, tum Ordinarii loci in quo electio facienda est.
- ⁸⁹ A Szent Kongregációhoz érkezett két kérdést eredeti szövegezéssel és válasszal Egyed István, 1937: 140. o. 243. lábjegyzete tartalmazza.
- ⁹⁰ A vélemények, nézőpontok egyeztetése, ütköztetése és közös álláspont kialakítása, esetleg javaslat megfogalmazása önmagában nem minősül kötelezésnek vagy külső kényszerítésnek, illetőleg olyan helyzetnek, amely előírja, miként szavazzon a képviselő (felsőházi tag)!
- ⁹¹ Egyed István, 1937: 150. o.
- ⁹² Vö. az országgyűlés felsőházáról szóló 1926: XXII. tc. 4. § B) 1. pontja.
- ⁹³ Vö.: a keresztény vallásfelekezet egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról szóló 1940: XXVII. tc. 1. § 1. pont.
- ⁹⁴ Mindszenty (Pehm) Józsefről van szó.
- ⁹⁵ 1937. 12. 21-i szám 5. o.
- ⁹⁶ A háború után ezek a kijelentések fogalmazódtak meg ellene a népbírósi aktákban. Vö. BFL B. 17043/949.
- ⁹⁷ Szálasi Ferenc: *Út és Cél*, 1959: 13. skk.
- ⁹⁸ Vö. egyik Vas vármegyei (Ivánc) rendezvényről szóló 4721/B.kt.1936. számú bizalmas jelentés a belügyminiszternek, a közbiztonsági osztály vezetőjének.
- ⁹⁹ Nem véletlen, hogy az 1944. március 19-i német megszállást követően gróf Sigray Antalt az elsők között tartóztatták le és vitték koncentrációs táborba.
- ¹⁰⁰ MNL K 149 1936-6-2579. A főkapitánynak írt levél 1929. 12.11-én kelt és tartalmazza a közgyűlésen Friedrich táborához tartozó legitimisták teljes névsorát, mintegy 40 főt.
- ¹⁰¹ Vö. uo. Legitimista nagytanács döntése a mozgalom újjászervezése tárgyában; VII/5-6522. res.
- ¹⁰² MNL K 149 1937-6-11269.
- ¹⁰³ A Mindszenty-akták az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az ÁBTL V-700 jelzést viselik.
- ¹⁰⁴ ÁBTL V-700/9. szám 83-84. o.
- ¹⁰⁵ Vö. MNL K 149-nek a legitimistákkal foglalkozó anyagait.
- ¹⁰⁶ Vö. az 1946. június 23-án a politikai rendőrségen tett vallomását.
- ¹⁰⁷ *Nemzeti Figyelő*, 1940. február 4-i szám 5. o.

- ¹⁰⁸ Egyértelmű bizonyítékok vannak arra, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök közeli munkatársai a TESz kötelékéből kerültek ki. Sőt, utalások szerint a kormányváltás előkészületi munkálataiba bevonták a TESz egyes vezetőit is (például Antal István titkos megbeszélésre hívta a TESz néhány vezetőjét).
- ¹⁰⁹ A TESz Alapszabálya ismerte az egyéni tag fogalmát. Erre kizárólag az ügyvezető igazgatóság meghívására és belépési nyilatkozat kitöltésével kerülhetett sor, „és pedig olyan célból és olyan számban, hogy az országos központ szervei és bizottságai működésüket céljuknak megfelelően folytathassák” (4. §).
- ¹¹⁰ *Nemzeti Figyelő* Tizennegyedik évf. 5. szám, 1940. február 4-i szám 2. o.
- ¹¹¹ Uo. 3. o.
- ¹¹² „A kormány 1942-ben a TESz-t túlzott szélsőjobboldali tevékenysége miatt feloszlatta. Én ezzel visszavonultam valamennyi társadalmi egyesület életéből. Utána a vidéket járva csak egyházi funkciókat végeztem” – mondotta kihallgatásakor a püspök.
- ¹¹³ Részlet az 1945. május 23-án kelt 6400/1945. számon iktatott PRO g/13. csoportnál tett vallomásából.
- ¹¹⁴ A hetilap 1939 első három hónapjában háromféle fejléccel jelent meg: „független keresztény nemzeti politikai lap”, utána „független nemzeti szocialista politikai lap”, továbbá „fajvédő nemzeti szocialista politikai lap” fejléccel.
- ¹¹⁵ Uzdóczy-Zadravecz István neve a fejlécen a XIII. évfolyam 44. számától (1939. 10. 29.) nem szerepel.
- ¹¹⁶ Alapszabályát – háromszori elutasítás után – 1938. októberben hagyta jóvá a belügy-miniszter.
- ¹¹⁷ Mussolini, Benito, é.n., 47. o. 12. pont.
- ¹¹⁸ Nem ezt volt a KALOT kizárólagos célja, hanem létrehozásában közrejátszottak ezek a gondolatok is.
- ¹¹⁹ A nacionalizmus a politikai értelemben vett nemzet és nem a nemzetiségi értelemben vett nemzet, az erős állam pedig a Szent István-i birodalmi gondolat megtestesítője vagy helyettesítésére szolgál.
- ¹²⁰ A *Magyar cél* P. Varga László (EMSZO) és Freesz József kiadásában jelent meg. A hivatásrendiség mint parlamentáris szerveződés megjelenik Teleki Pál 1940-es korporatív alkotmányreform-tervezetében is. Vö. *Alkotmánybíróági szemle*, 2011 (1): 53 sk.
- ¹²¹ Bálint György plébános mendei működésére vonatkozóan vö. *Mellékletek* [024]. Mendei időszakában mintegy 70 cikket írt részben egyházi, részben világi lapokban. Az egyházi lapok főként a papok számára készített beszédvázatait közölték le (1935–1940

- között). Politikai jellegű cikkei nagyjából a *Nemzeti figyelő* című hetilapban jelentek meg (1938–1943 között).
- ¹²² PML XVI. 2. 1339. Vitéz Endre Lászlónak címzett levél 1938 (?). január 1. keltezéssel.
- ¹²³ Bálint György: Magyar falu – magyar élet – magyar pap: *Nemzeti figyelő*, 1942. 04. 26-i szám 1. o.
- ¹²⁴ Bálint György más formákban is hangot adott a németekkel való szembenállásának, például több prédikációban beszélt ellenük (vö. Bálint György népbírói aktáit – ÁBTL, BFL, továbbá VPKL).
- ¹²⁵ Bálint György: Levél Varga Béla kisgazdapárti alelnök úrnak, in: *Összetartás*, 1937. 09. 05-i szám 5. o.
- ¹²⁶ Bálint György: Az új világ magyarja: *Nemzeti figyelő*, 1940. 07. 07-i szám 3. o.
- ¹²⁷ Bálint György: Magyar falu – magyar élet – magyar pap: *Nemzeti figyelő*, 1942. 04. 26-i szám 1. o.
- ¹²⁸ Nagy József 1939-ben laicizált, és újságíróként tevékenykedett, majd 1942-ben kérte reaktiválását. Ez idő alatt újságíróként több tucat cikket jelentetett meg a *Magyarságban* és az *Új Magyarságban*, amelyeknek parlamenti tudósítását is végezte. Azonkívül publikált heti vagy havi lapokban is.
- ¹²⁹ *Összetartás* 1937. június 27-i szám 4. o. Nagy József civilként a Magyar Élet Pártjának lett tagja.
- ¹³⁰ *Politikánk iránytűje a krisztuskereszt*. Ez azonban csak kefelenyomatban és részleteiben maradt fenn. A revideálás bizonyos kiábrándulást jelentett számára egyes nemzeti-szocialista vezetők tettei és szónoklatai között mutatkozó szakadék miatt.
- ¹³¹ *Összetartás* 1937. június 27-i szám 3–4. o.
- ¹³² Figyelem! A *Quadragesimo anno* pápai enciklika a világgazdasági válság tetőfokán készült!
- ¹³³ Az 1937. október 21-én a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezlet *Jegyzőkönyvének* 1. l/ pontja, in: Beke, II. 148. o.
- ¹³⁴ Az 1942. március 11-én a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezlet *Jegyzőkönyvének* 6. pontja: Uo. 321. o.
- ¹³⁵ Magyarországi pártprogramok, 2003: 327. o.
- ¹³⁶ Magyarországi pártprogramok 1919–1944, 2003: 379–380. o.
- ¹³⁷ Uo. 427., 429. o.
- ¹³⁸ A fejezetben nem teszek éles különbséget a nemzetiszocialista és a nyilas, nyilas-keresztes jelzők használatában, bár nem teljesen helyettesíthetők egymással, illetőleg annak ellenére, hogy főként a nemzetiszocialista orientációval foglalkozom.

- ¹³⁹ Grósz József szombathelyi püspök celldömölki beszéde: *Nemzeti Újság*, 1938. március 30-i szám 4. o.
- ¹⁴⁰ ÁBTL V-700/48. digitális dosszié tif. 049.
- ¹⁴¹ Uo. Vö. M7. *A meghívottak („hetvenek”) névsora.*
- ¹⁴² A szociális reformok és a zsidókérdés tárgykörében: *Pehm József* és mintegy hetven plébánosnak és más egyházi tisztséget betöltő személyeknek a *Magyar Kurír* útján kiadott közleménye – *Nemzeti Újság*, 1938. május 6-i szám 5. o.. *A katolikus papság a szociális reformokért* című állásfoglalás.
- ¹⁴³ ÁBTL V-700/48. digitális dosszié tif. 019.
- ¹⁴⁴ *Korunk Szava*, 1938. április 16-i szám 235. o.
- ¹⁴⁵ Bálint György (1938): Összefogni!: *Nemzeti Figyelő*, 1938. február 27-i szám 1. o. A németekkel való szembenállásának több prédikációjában is hangot ad (vö. Bálint György népbíróági aktáit – ÁBTL, BFL, továbbá VPKL).
- ¹⁴⁶ Vö. még *Összetartás* 1937. augusztus 15-i szám 5. o.
- ¹⁴⁷ Gróf Széchenyi Lajosról van szó.
- ¹⁴⁸ PML XVI. 2. 1339. Vitéz Endre Lászlónak címzett levél 1938 (?). január 1. keltezéssel.
- ¹⁴⁹ Beresztóczy Miklós: A magyar katolicizmus harca a nemzetiszocializmus ellen, in: *Meszlényi Antal* (szerk.), 1946: 18. o.
- ¹⁵⁰ Uo. 14. o.
- ¹⁵¹ Bár volt ateista és olyan irányzata is, amely az egyházat vissza akarta szorítani.
- ¹⁵² Nye, Joseph S. Jr, 2004: 31. o.
- ¹⁵³ Uo. 5. o.
- ¹⁵⁴ Vö.: Csizmadia Andor, 1966: 406–414. o.
- ¹⁵⁵ A magyar fordítás a 'rend' szót használja az egyesülés, az *unio* helyett.
- ¹⁵⁶ Az Intelmek 10 parancsolatra tagolódik.
- ¹⁵⁷ Vö. Kovrig Béla: „Magyar világnézet”: *Nemzeti Újság*, 1940. augusztus 8-i szám.
- ¹⁵⁸ Vö. Eszterhás István, 1935.
- ¹⁵⁹ Szekfű Gyula (1939): Időszerű történeti munkák: *Magyar Szemle*, 1939. márciusi szám 227. o.
- ¹⁶⁰ Morávek Endre (1937): A „népiség” reneszánsza, : *Magyar Kultúra*, 1937. június 20-i szám 372–374. o.
- ¹⁶¹ Közöttük úgy lehetne különbséget tenni, hogy a nemzetiség azonosítja magát az államalakító nemzet törekvéseivel, a kisebbség viszont nem veszi át őket, mindössze a törvényi köteleességek betartására szorítkozik (Eszterhás, 1935).
- ¹⁶² Ottlik László (1934): Pax Hungarica: *Magyar Szemle*, XXII. évf. 297. o.; una eademque

- libertas – egy és ugyanaz a szabadság. Erre a tanulmányra és a *Pax Hungarica* eszmé-
re hivatkozott Hubay Kálmán is védekezésében.
- ¹⁶³ A Szekfű-idézetek – ha külön nem jelölöm – Szekfű Gyula (1939): *Időszertű történe-
ti munkák: Magyar Szemle*, 1939. márciusi számának 228–229. oldalairól valók.
- ¹⁶⁴ Péchy Henrik (1940): A magyar törzsökös nemzetségek világnézeti elhelyezkedése:
Nemzeti Figyelő, 1940. március 17-i szám 1–2. o.
- ¹⁶⁵ vitéz Bánó Kálmán (1940): Törzsökös – nem törzsökös?: *Nemzeti Figyelő*, 1940. feb-
ruár 25-i szám 4. o.
- ¹⁶⁶ Bálint György (1940): Törzsökös – nem törzsökös?: *Nemzeti Figyelő*, 1940. március
10-i szám 3. o.
- ¹⁶⁷ Vö. Bálint György (1939): Lelket és öklöt!: *Nemzeti Figyelő*, 1939. október 8-i szám 4. o.
- ¹⁶⁸ N. Cziike Gábor: Nemzetiségi kérdés a katolicizmus világánál: *Magyar Kultúra*, 1930:
227. o.
- ¹⁶⁹ Uo. 272. o.
- ¹⁷⁰ Uo. 273. o.
- ¹⁷¹ A tanulmány az 1930-as évek elején készült, amikor még szó sem volt a bécsi döntés
lehetőségéről, illetőleg az elcsatolt területek békés visszaszerzési lehetőségéről.
- ¹⁷² Mihelics Vid: A kisebbségi kérdés a társadalombölcselet fényénél: *Magyar Kultúra*,
1932: 391–400. o.
- ¹⁷³ Uo. 391. o.
- ¹⁷⁴ Uo. 392. o.
- ¹⁷⁵ Uo. 394. o.
- ¹⁷⁶ Uo. 398. o.
- ¹⁷⁷ Magyar álláspont, amelyet Hunyady Ferenc gróf fejtett ki. Idézi: Mihelics Vid, uo.
399. o.
- ¹⁷⁸ Vö. *Magyarság*, 1940. június 9-i szám 3–4. o., továbbá MNL P 1351. 2. doboz 12. tétel;
1 doboz 7. tétel.
- ¹⁷⁹ A javaslat zsidó fajúnak minősítette azt, akinek négy nagyszülője közül egynél több
zsidó fajú volt.
- ¹⁸⁰ *Nemzeti Újság*, 1940. 06. 09-i szám 4. o.
- ¹⁸¹ Szekfű Gyula: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat: *Magyar Szemle*, 1940. július
hó, XXXIX. kötet 1 (155): 1–10. o.
- ¹⁸² Szekfű Gyula: Nemzetiségi törvényjavaslat: *Magyar Szemle*, 1940 júliusi szám 9. o.
- ¹⁸³ MNL P 1351, illetőleg P 2261.
- ¹⁸⁴ Teleki Pál, 1940: 6. o.

¹⁸⁵ Uo. 5. o.

¹⁸⁶ Uo. 20. o.

¹⁸⁷ Vö. Balogh Gábor: Vallási erőszak; A másik demonizálása, In: Balogh Gábor: *Konfliktusviselés*, 2011. NKA 0964/3500/2010. számon.

¹⁸⁸ Kis György, 1987: 21. o. Kis György 1944-től és a háború utáni években a Magyar Szent Kereszt Egyesület egyik lelki vezetőjeként is fungált.

¹⁸⁹ *Nemzeti Újság*, 1939. január 6-i szám 2. o.

¹⁹⁰ Levéltári források (vö. MNL A katolikusok viszonyulásai a zsidókérdéshez. 280.317/1946 5. doboz) szerint a katekumenek (hitújoncok) összlétszáma a német megszállást (1944. március 19-ét) követően több mint harmincezer főre tehető.

¹⁹¹ Ennek ellenére többen áldozatul estek a nyilas terrornak, például a Magyar Szent Kereszt Egyesület egyik lelki vezetője, Ervin Gábor is.

¹⁹² Hárman közülük tanúskodtak is mellette, amikor népellenes (=zsidóellenes) büntetés miatt és háborús bűnösként a Tutsek-féle Népbíróság 1945-ben felelősségre vonta.

¹⁹³ Az alpontot saját kutatásaim mellett főként Cavallier József: A püspöki kar és a Magyar Szent Kereszt Egyesület embermentő munkája, in: Meszlényi Antal, 1947: 148–168. o. tanulmány felhasználásával készítettem.

¹⁹⁴ Beke Margit, 1992: II: 227. o.

¹⁹⁵ Budapest, IV. Petőfi tér 2. Az Egyesület egyházi elnöke 1942-ig Almásy József, utána P. Jánosi József S. J., főtitkára pedig: Cavallier József volt. A háború után a fővédnökséget dr. Hamvas Endre csanádi püspök látta el.

¹⁹⁶ 1945 után az egyesület taglétszáma a tagnyilvántartás szerint kb. 1300 fő, de aktivitást a vezetőségi tagokon kívül mindössze pár tucatnyian mutattak. BFL IV/4486/49. 396245/49. iktatószámú jegyzőkönyv.

¹⁹⁷ A bérmlásokat Serédi bíboros végezte.

¹⁹⁸ Az Egyesület elnöke gróf Zichy Gyula kalocsai érsek, két társelnöke Rassay Károly országgyűlési képviselő és Schlachta Margit lett.

¹⁹⁹ MNL K 150 VII-5-203050/1944. 3866 csomó; Ügyszám: 422/15-1944. állro. [Államrendészeti Osztály]

²⁰⁰ Az egyesület 1945-ben újjáalakult; – miután az igazolási eljáráson keresztülment – ténylegesen még az 1950-es évek végén is működött. Fennállását a VIII. kerületi Tanácsnál 1959-ig tudtam dokumentálhatóan nyomon követni. De az egyik ÁBTL-irat szerint Cavallier József 1965-ben még az egyesület elnöke volt. (Cavallier 1970-ben halt meg.) Az egyesület a háború után 8 főt delegált az Országos Zsidó Helyreállítási Alapba (az ún. Stöckler-bizottságba), katolikus részről részt vett a Keresztények

és Zsidók Nemzetközi Tanácsa magyar tagozatának munkájában (1947–1948), 1950-től pedig a papi békemozgalomhoz kapcsolódva tevékenykedett.

²⁰¹ Wolf, Hubert, 2010: 89–90. o.

²⁰² A katolikus egyház sohasem tekintette eretnekeknek a zsidókat, hanem hűtleneknek, istengyilkosoknak stb. nevezte.

²⁰³ Hubert Wolf, uo. 91. o.

²⁰⁴ Kis György, 1987: 251. o.

²⁰⁵ MC 1939: 85. o.

²⁰⁶ Uo. 86–87. o.

²⁰⁷ Uo. 85. o.

²⁰⁸ Uo. 91. o.

²⁰⁹ Uo. 90. o.

²¹⁰ Uo. 91–92. o.

²¹¹ Bálint György (1942): A zsidókérdésről: *Nemzeti Figyelő*, 1942. május 31-i szám 2. o.; a zsidóellenességgel kapcsolatban vö. még: ágói Vörös Sándor (alias Bálint György): A papság és a zsidók: *Magyarság*, 1939. január 20-i szám 1. o.

²¹² MC 1939: 84. o.

²¹³ Írta egyik cikkében: POÖM XXVII. kötet, 1927: 3. o.

²¹⁴ Vö. Beke Margit (szerk.), 1992, II:181. o.1. c) pont.

²¹⁵ Vö. uo. 199. o. 2. pont.

²¹⁶ Beke Margit (szerk.), 1992, II. 199. o. 2. pont.

²¹⁷ Uo. 200. o.

²¹⁸ Beke Margit (szerk.), 1992, II: 200. o.

²¹⁹ A feldolgozás Beke Margit (szerk.), 1992 alapján történt, az idézetek helyei a püspöki kar értekezleteit rögzítő jegyzőkönyvekben található: Beke, 1992, II: 199–201, 213–214, 290–291. o.

²²⁰ Zeke Gyula statisztikai kimutatásai szerint 1910-ben Nagy-Magyarországon a zsidóság létszáma 911 227 főt tett ki.

²²¹ *Statisztikai Szemle*, 1939 októberi szám 31. o.

²²² Az izraeliták száma a trianoni területet figyelembe véve 1941-re 4,3 százalékra, vagyis 400 980 főre csökkent, miközben a megnagyobbodott Magyarországon 725 007 főt tett ki.

²²³ Vö. Virág Ferenc pécsi püspök hozzászólását az 1939. január 13-i püspökkari értekezleten. Beke Margit (szerk.), 1992, II: 201. o.

²²⁴ Vö. *Egyházi lapok – Papok közlönye* 1939. év januári, márciusi számait.

- ²²⁵ *Egyházi lapok – Papok közlönye* 1939. január hó 1–5. o.
- ²²⁶ *Egyházi lapok – Papok közlönye* 1939. év március hó 65–66. o.
- ²²⁷ Vö. K. Török Mihály Miklós, 1932: <http://www.ppek.hu>
- ²²⁸ Pár sorral később K. Török hozzátette: a viszonyt az állam „telítette az egyházellenes elvek és rendszabályok olyan szellemével, amely harci kedvét az államhatalom egyházförlöttiségének, a vallásellenességnek, az állam céljai szerint alárendelt egyház gondolatának forrásaiból merítette.”
- ²²⁹ Jelen szakaszban Salacz Gábor (1938) művét alaplíműként használtam fel.
- ²³⁰ Salacz Gábor, 1938: 9. o.
- ²³¹ Snell, Ludwig, 1839: 126. o.
- ²³² *Zeitschrift für Theologie*, 1840: 176–178. o.
- ²³³ H. J. Schmidt, 1926: 1.
- ²³⁴ Handbuch Politisches System der Bundesrepublik Deutschlands, 2005³: 588. o.
- ²³⁵ Állampolgárságtól való megfosztásról szóló törvény.
- ²³⁶ Ide sorolták a redemptoristákat, a lazaristákat, a Szentlélek atyáit, a Sacré-Coeur-nővéreket.
- ²³⁷ *Quadragesimo anno* 1931: (79).
- ²³⁸ Handbuch Politisches System der BRD, 2005³.
- ²³⁹ Handbuch Politisches System der Bundesrepublik Deutschlands, 2005: 588.
- ²⁴⁰ Az Osztrák Katolikus Püspöki Konferencia szociális körlevele, 1991: (14)–(15).
- ²⁴¹ Az érseki kinevezés időpontja.
- ²⁴² Az érseki kinevezés időpontja.
- ²⁴³ Szatmári megyéspüspök, majd váradi megyéspüspök.
- ²⁴⁴ Címzetes püspök, 1888. 04. 17-től veszprémi megyéspüspök.
- ²⁴⁵ Bátorosi kollégium tagja lett.
- ²⁴⁶ Utódjának, Emilio Taliani püspöknek a kinevezési időpontja.
- ²⁴⁷ A vallások egyenlőségének és a viszonyosságnak, valamint a vallás szabad gyakorlásának nem szándékolt következménye lett a vallásváltoztatás szabadsága. A vallásváltoztatások anyagi vonatkozású jelentőséggel bírtak.
- ²⁴⁸ Ugyanis személyi igazolvány még nem létezett, a szükséges igazolásokat (egészen 1945-ig) a kereszteltek anyakönyve alapján állították ki a lelkészek. Ennek a ténynek később még a zsidótörvényekkel kapcsolatban volt nagyobb jelentősége, amikor a származást kellett igazolni.
- ²⁴⁹ Ezt a helyzetet a lakosság egy része ki is használta. Minthogy a pap csak felöltözött csecsemőt keresztelt meg, nem láthatta a csecsemő nemét. A furfangosabbak gyakran

leánynévvel anyakönyvezették a kicsit, mert nem akarták, hogy nagykorában katonának vigyék. Hazánkban ekkor jelentek meg az ún. kétnemű nevek. A turpisságra a női névvel keresztelt házasságkötésekor derült fény, amikor is korrigálni kellett az „elírást”.

- ²⁵⁰ Vö. ASS XIX. kötet 97–106. o.
- ²⁵¹ A rendelet szöveghelyeinek leírásánál a mostani helyesírási szabályokat alkalmaztam.
- ²⁵² Beksics Gusztáv, 1891: 88–89. o.
- ²⁵³ Rómára, Vatikánra utalás.
- ²⁵⁴ Szabó Aladár: A magyar protestántizmus története, in: *Magyar Protestáns Almanach*, 1933: 133. o.
- ²⁵⁵ Eötvös József: A XIX. század ... 1871: II.: 6. o., 426. o.
- ²⁵⁶ Eötvös József: A XIX. század ... 1871: II.: 542–543. o.
- ²⁵⁷ XIII. Leó pápa 1881. június 29-én kibocsátott *Diuturnum illud* kezdetű enciklikája.
- ²⁵⁸ Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*, Budapest: MIT, 1934: 138. o.
- ²⁵⁹ <http://katolikus-honlap.freeweb.hu/060210/syllabus.htm>
- ²⁶⁰ Vö. Kereszténység és belső élet, 1923, in: POÖM XX. kötet 311. o.
- ²⁶¹ Teleki Pál, 1941: 84. o.
- ²⁶² A törvényjavaslatot az evangélikus Budinszky László igazságügy-miniszter nyújtotta be 1945 januárjában, a belügyminiszter a református Vajna Gábor, akinek a felesége anyai ágon zsidó származású volt. A törvényjavaslat elfogadása után (1945. február 20-án) mint *A nem zsidók és zsidók között kötött házasságok felbontásáról szóló 1945. évi IV. törvénycikk* került kihirdetésre. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés hatályon kívül helyezte.
- ²⁶³ A *Jelentést* idézi László T. László, 2005: 332–333. o.
- ²⁶⁴ Balanyi György: Az egyház ellenállási joga a királyi hatalommal szemben: *Katholikus Szemle*, 1919 (3): 208–210. o.
- ²⁶⁵ Uo. 214. o.
- ²⁶⁶ Ryszka, Franciszek: *Formen des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus*, in: Kleißmann, Christoph – Pingel, Falk (Hg.), 1980: 15–26. Az ellenállás kifejtésénél messze-menően figyelembe vettem ezt a tanulmányt.
- ²⁶⁷ Lehet, hogy sokaknál kiveri a biztosítékot, de történelmi tény: Szálasi hatalomátvételekor Magyarország egyes részein hadiállapot volt érvényben, illetőleg katonai hadműveletek zajlottak. A Szálasi-kormány cselekvési programja is ennek megfelelően készült, a front közeledtével pedig a hadszíntérré vált területeken haditörvénykezés érvényesült – annak minden következményével együtt.
- ²⁶⁸ Ryszka, Franciszek, . 18. o.

²⁶⁹ Uo.

²⁷⁰ Idézi Révész Imre: Viszonyunk a római katolicizmushoz: *Protestáns Szemle*, 1927: 550. o.

²⁷¹ Révész Imre, uo. 554. o.

²⁷² Révész Imre, uo. 551. o.

²⁷³ Révész Imre, uo. 553. o.

²⁷⁴ Ennek az elméletnek és a hozzá kapcsolódó „Élet és Munka” nevű mozgalomnak Söderblom uppsalai evangélikus érsek volt a szellemi mozgatója. 1948-ban az „Élet és Munka”, valamint a „Hit és Egyházszervezet” mozgalom egyesüléséből jött létre Amszterdamban az *Egyházak Világtanácsa*.

²⁷⁵ A Lausanne-i Kongresszuson a római katolikusok nem vettek részt, illetőleg a keleti egyházak egyik pátriárkája sem jelent meg személyesen, sőt az orosz ortodox egyház sem képviseltette hivatalosan magát.

²⁷⁶ AAS XX. kötet (1928) 5–16. o.

²⁷⁷ BBÖM X. kötet 124–130. o.

²⁷⁸ BBÖM III. kötet 72. o.

²⁷⁹ *Magyar Szemle*, 1937. február hó 105–115. o., vö. még BBÖM XXIX. kötet.

²⁸⁰ A katolikus egyház katekizmusa. www.katolikus.hu

²⁸¹ Református köszönés: Áldás, békesség! konnotációja?

²⁸² Kováts J. István, 1937: 6. o.

²⁸³ Kováts J. István, 1937: 30. o. Az idézetet a *Magyar Kultúra* egyik 1931. évi számából vette.

²⁸⁴ Kováts J. István, 1937: 38–39. o.

²⁸⁵ Vö. a *gyermek*ek vallásáról szóló 1894: XXXII. tc.

²⁸⁶ Vö. a házassági jogról szóló 1894: XXXI. tc., illetőleg az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXXIII. tc.

²⁸⁷ A Szálasi-kormány osztrák mintára konkordátum kötését tervezte a Szentszékkal, vö.: Gergely Jenő: *Concordatum Hungaricum. A nyilas-kormány konkordátumtervezete*.

²⁸⁸ A Gömbös-kormány *Nemzeti Munkaterve*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest 1932: 32. o.

²⁸⁹ A római katolikus egyház zsidókhoz való viszonyulását külön alfejezetben is tárgyalom: vö. *A katolikusok viszonyulásai a zsidókérdéshez*.

²⁹⁰ „Igaz, hogy kevés a posszibilis emberünk és felkészültségüket kritika tárgyává saját oldalunkról tesszük, míg a másik oldal tehetségnek kiált ki jelölteket csak azért, mert türelmetlenül protestáns világnézetűek. Nagyon fontos volna ezen a téren néhány

hadállást visszaszerezünk. Ha gyengébb is a garnitúránk, lassan létfeltételünk, hogy ne hagyjuk egészen letaposni magunkat” – olvasható egy 1942-ben kelt és Serédi bíborosnak címzett levélben a katolikus értelmiség ideológiai, elméleti tudásáról és vitaképességéről.

- ²⁹¹ Ezeket a minősítéseket az ateisták is gyakran mondogatták a katolikusokra, főként mélyen hívő asszonyokra.
- ²⁹² Az ilyen viselkedésekben megmutatkozó túlzott „strammság” bizonyos értelemben egy kisebbség kompenzációs mechanizmusaként is felfogható.
- ²⁹³ Vö. www.lexikon.katolikus.hu reverzális címszó.
- ²⁹⁴ A „buzogány” valójában a napkeleti csillagot jelképezi, a „kakas” pedig utalás Péter tagadására.
- ²⁹⁵ Esty Miklós (1895–1973) gentiluomoja, pápai világi kamarás, az AC szervezési szakosztály elnöke volt.
- ²⁹⁶ 14/1943. számon iktatott, géppel írt levél az Erdélyi hitehagyások ügyében, Szatmárnémeti, 1943. január 9., Scheffler János szatmári püspök saját kezű aláírásával és a püspökség bélyegzőjével ellátva.
- ²⁹⁷ Bánk József, 1960: 315–316. o.
- ²⁹⁸ Uo. 325–330. o.
- ²⁹⁹ Megyéspüspökök.
- ³⁰⁰ Katolikus internátusok, kollégiumok.
- ³⁰¹ Jelenti a fegyveres erőket, illetőleg magát a Wehrmachtot is.
- ³⁰² Vö.: akiket még nem szenteltek pappá.
- ³⁰³ König Antal: A német konkordátum: *Magyar Kultúra*, 1934: 367. o.
- ³⁰⁴ Magyarország kormányzója, valamint miniszterelnökei 1938 májusáig protestánsok voltak.
- ³⁰⁵ A Vatikán szemében Magyarország elég gyenge pont volt ahhoz, hogy megállapodásra kényszerüljön vele, miként Németország esetében tette (vö. Barcza György véleményét a Vatikán politikai magatartásáról).
- ³⁰⁶ Vö. Nyisztor Zoltán pápai kamarásnak, szerkesztőnek 1938. március 29-én keltezett levelét Serédi bíboroshoz: *Levéltári Szemle*, 1990: 56–57. o.
- ³⁰⁷ Serédi bíborosnak 1941. augusztus 16-án kelt és P. Révayhoz, a Manréza igazgatójához intézett levelét idézi Csizmadia Andor, 1966: 108–109. o. A szöveg onnan lett átvéve. (Eredeti: EPL 5772/1941.)
- ³⁰⁸ Vö. Bánk József, 1960 és Gergely Jenő, 1995.
- ³⁰⁹ A címválasztással az volt a célom, hogy tágabb keretek között foglalkozzam a Mit

brennender Sorge körlevél fajra vonatkozó passzusai, amelyekkel a magyar kereszténység szembeült a nemzetiszocializmus eszmerendszerének tanulmányozása során. A jelenséget fogalomtörténeti környezetbe ágyazva nemcsak világosabbá válhat a német és a magyar katolicizmus problematikája e téren, hanem megismerhetjük azokat a gondolkodásmódokat is, amelyek konfliktusviselési szempontból meghatározták a magyar katolikus egyház magatartásának ezt a szegmensét.

³¹⁰ Adolf Hitler, 1996: 181–182. o.

³¹¹ Uo. 182. o.

³¹² Uo. 239. o.

³¹³ Uo. 205. o.

³¹⁴ Adolf Hitler, 1996: 292. o.

³¹⁵ Alois Hudal, 1936: 58. o.

³¹⁶ Uo. 59. o.

³¹⁷ Adolf Hitler, 1996: 163. o.

³¹⁸ Alois Hudal, 1936: 65–66. o.

³¹⁹ Hauer és hozzá hasonló fajivallás-felfogás képviselőivel és tanításaival Nyéki Kálmán (korábban: Klemm Kálmán) munkái nyomán foglalkozom.

³²⁰ Nyéki Kálmán: Vallás és faj, in: Almásy József (szerk.), 1940: 421. o.

³²¹ Uo. 422. o.

³²² Uo. 428. o.

³²³ Idézte Nyéki Kálmán, uo. 428. o.

³²⁴ Vö.: Nyéki Kálmán, uo. 429. o.

³²⁵ Tacitus több mint ötven germán törzset számlált meg.

³²⁶ Vö. Johann Neuhäuser, 1946.

³²⁷ A biblia a *genus* (nem, faj) fogalmat használja a *species* helyett.

³²⁸ Kinézet, alak; faj, mint a *nem* alosztálya.

³²⁹ Néptörzs, népfaj.

³³⁰ Nemzetség.

³³¹ Ebben az időben a katolikus egyház háromfrontos csatát vívott a totalitárius rendszerek ellen: egyiket a *fasizmus* ellen, a másikat a „túlzott nacionalizmus” és a *nácizmus* ellen, a harmadikat a szovjet *kommunizmus* ellen. XI. Pius 1931-ben a fasizmus ellen megjelentette a *Non abbiamo bisogno* enciklikát, és 1937-ben a *Mit brennender Sorge* (*Égető gonddal*) című enciklikája mellett kiadta a *Divini Redemptoris* (*Az isteni megváltó*) kezdetű enciklikáját.

³³² Idézi a Pápai Justitia et Pax Bizottság, 1998: 66 o. A *Katolikus Szemle* 1938: (52):574.

oldalán a következő szöveg található: „Minthogy a fasiszta sajtóhadjárat a rasszizmus érdekében folyton csak erősödött, XI. Pius pápa is előlépett s néhány nap alatt három különböző alkalommal a legerélyesebben és a leghatározottabban fordult szembe azokkal a tévedésekkel, amelyeket eredetileg a németek hirdettek, most azonban Olaszország is átvenni készül.”

- ³³³ XI. Pius *Humani Generis Unitas* (Az emberi nem egysége) címen a rasszizmust és az antiszemitizmust elítélő enciklikát készített elő, de 1939. február 9-ről 10-re virradó éjszaka bekövetkezett halála megakadályozta annak kihirdetését.
- ³³⁴ Vö. *Katolikus Szemle*, 1938: (52): 574–575. o.
- ³³⁵ Pierre Blet, 1997: 31. o. Ebben az alpontban Pierre Blet idézett könyvét tekintem alapműnek, ezt és az *Actes et Documents ...* 2. kötetét használva foglalkozom a háborús időszzakkal.
- ³³⁶ Forrás: www.huszadikszazad.hu
- ³³⁷ Vö. Péterffy Gedeon: A pápai diplomácia, : *Katolikus Szemle*, 1941: (8): 282–288. o.
- ³³⁸ Péterffy Gedeon, uo. 284. o.
- ³³⁹ Péterffy Gedeon, uo. 286. o.
- ³⁴⁰ Ausztria 1938 márciusától már a Német Birodalom része volt.
- ³⁴¹ Idézi Pierre Blet, 2005: 68. o.
- ³⁴² Vö. *Actes et Documents ...* 2. kötet.
- ³⁴³ Több mint 38 ezer esetben intézkedtek különböző formában (pénzbírságtól a koncentrációs táborokba deportálásig) a katolikus papok ellen.
- ³⁴⁴ 1936. december 1-én elfogadott törvény.
- ³⁴⁵ 1940–1942 között több mint 300 kolostort zárattak be vagy sajtátítottak ki.
- ³⁴⁶ Idézi Pierre Blet, 2005: 79. o.
- ³⁴⁷ *Actes et Documents ...* 2. kötet, 365. o.
- ³⁴⁸ Idézi Orsenigo tájékoztatását Pierre Blet, 2005: 177. o.
- ³⁴⁹ Pierre Blet, 2005: 167. o.
- ³⁵⁰ Az Információs Iroda feladatköre érintette volna a Vöröskeresztnek a nemzetközi szerződésekben meghatározott feladatait is.
- ³⁵¹ A táviratok eredeti szövege fellelhető az *Actes et Documents ...* X. kötetében 243. és 250. szám alatt
- ³⁵² *Actes et Documents ...* XI. kötet 360. és 393. dokumentum.
- ³⁵³ *Magyar Kurir*, 1945. november 22. 35. évfolyam 1. kiadás.
- ³⁵⁴ Az összeállítás a Kun páter dosszié részét képezte.
- ³⁵⁵ Décsei Géza az 1950-es években plébánosként Mendén is fungált.

- ³⁵⁶ Pehm József pápai prelátus 1942-ben magyarosította Mindszenty Józsefre a nevét.
- ³⁵⁷ Nem tévesztendő össze az öccsével, Kun Imrével, aki szintén minorita szerzetes volt.
- ³⁵⁸ Erre vonatkozóan dokumentumot nem találtam, ő mindvégig szerzetesnek és papnak tartotta magát [020]-[021].
- ³⁵⁹ Beresztóczy Miklós: A magyar katolicizmus harca a nemzetiszocializmus ellen, in: Meszlényi Antal (szerk.), 1947: 18. o.
- ³⁶⁰ A népbíróság a bátyját, Károlyt, aki szintén a Budapest XII. kerületi pártszervezetnél működött az ostrom alatt, életfogytiglani börtönre ítélte. Az adatok szerint Kun Károly a hatvanas évek elején szabadult, majd pár évvel később meghalt.
- ³⁶¹ BFL B. 17043/949. ügy aktái.
- ³⁶² ÁBTL O9155.
- ³⁶³ VPKL I. Priv. Bálint György 716/1957. A *Munkás Krisztus* gondolata a háború előtti időben a munkáspapok és hazánkban az EMSZO egyik fontos szervezési alapelve volt.
- ³⁶⁴ A könyv eredetileg flamandul íródott, a magyar nyelvű fordítás egyes eseményeket nem említ, illetőleg nem vagy nem úgy tárgyalja, mint az eredeti flamand nyelvű változatban.
- ³⁶⁵ Dalos László: Ki volt Décsei plébános?: *Kortárs*, 1982. év 3. szám 488–489. o.
- ³⁶⁶ Vö. *Magyarország*, 1937. december 14-i és 17-i, illetve az *Új Magyarság* 1937. december 21-i számai. Ezáltal az érintettek többmillió pengőtől estek el.
- ³⁶⁷ BFL B. 17043/949. jelzetű ügy. A *Jegyzőkönyvet* a Pesterzsébeti Rendőrkapitányságon vették fel.
- ³⁶⁸ Az *Új Magyarságtól* 1944. november 9-én tábori lelkésznek behívták és a haditudósító osztályra helyezték újságírói beosztásba. 1945 március végén mint katonát Németországba vezényelték s egy hetes bécsi tartózkodást követően Bajorországba került. 1945. áprilistól 1946. májusig Aichban, 1946. májustól 1947. júliusig Németországban amerikai fogságban, 1947. júliustól novemberig Niedersachsenben (angol megszállás alatt) tartózkodott. Különleges egyházi engedéllyel a magyarok körében papi működést folytatott. 1947. november végén tért vissza. Hazajövele után 1947. novembertől 1948. júniusig Jászteleken az édesapjánál és öccse családjával lakott. 1948. október 21-ig, őrizetbe vétele napjáig Budapesten ügynökösködött – először egy lapterjesztőnél, később egy fényképésznél.
- ³⁶⁹ 1948. Nü. 7586. szám.
- ³⁷⁰ Gyakorlatilag sohasem tudták betörni. Még előljárói sem. Pétery püspök is respektaalta eltökéltségét és hajlíthatatlanságát. Egy történet szerint váratlanul meglátogat-

ta (*visitatio canonica*) püspökségi előjárója, de Regőczy közölte vele, hogy nem ér rá, mert a gyermekekkel kapcsolatosan egyéb elfoglaltsága van, jöjjön máskor, amikor nincs ennyi dolga, és otthagya az előjárást.

³⁷¹ Pappá szentelését követően Belgiumból hazakerülése után 1943-ban kezdte el az árva gyermekekkel való törődést Pestszenterzsébeten, majd Vácott folytatta. 1953-ban azonban felszámoltatták vele az árvaházat, de a gyermekekkel való törődést – szembe-helyezkedve az állami és egyházi hatóságokkal – élete végéig folytatta, illetve szívén viselte. Erről a vándorútról, örömeiről és megpróbáltatásairól szól az általa írt *Az Is-ten vándora* című könyve.

³⁷² Bf. XXIV. 2587/1971/12. számon.

³⁷³ Balogh Margit, 2002: 112. o.

³⁷⁴ Papp Jenő, 1934: 22. o.

³⁷⁵ Uo. 27. o.

³⁷⁶ Uo. 28. o.

³⁷⁷ A bevett vallás (*religio recepta*) teljes mértékben élvezte a vallásszabadságot, az önkormányzati jogokat, igényt tarthatott az állam támogatására. A törvényesen elismert vallások nem tartoztak a bevett vallások közé, de hitéleti szabályzatukat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyta. A bevett vallások egymás között egyenlőséget élveztek.

³⁷⁸ A reformátusok 50 százalékot meghaladó arányban éltek Bihar vm-ben, Hajdú vm-ben, Szatmár, Ugocsa és Bereg vm-ben, a városok körül Debrecenben és Hódmezővásárhelyen. Az evangélikusok arányszáma Sopron tjv-ben (27,8 százalék) és Békés vm-ben (34 százalék) emelkedik ki. Az izraeliták Győrött (10,6 százalék), Budapesten (20,3 százalék) és Miskolcon (17,6 százalék) voltak jelen kiemelkedő arányszámban.

³⁷⁹ Vö. az izraelita vallásról szóló 1895: XLII. törvénycikk.

³⁸⁰ R = Áttértek százaléka 100 000 megfelelő vallású népességhez viszonyítva.

³⁸¹ Ha elfogadjuk, hogy 1930-ban a kereskedelem és hitel szektorban foglalkoztatottak száma 469 100 főt tett ki, akkor az izraeliták száma ebben a szektorban ténylegesen meghaladta a 188 ezer főt. És ez lényegesen több annál a létszámnál, amelyet a KSH annak idején a foglalkozási főcsoporti megoszlásban megadott.

³⁸² Az agrárszektor modernizálását, gépesítését pénzügyi és foglalkoztatáspolitikai okokból tudatosan késleltették.

³⁸³ Vö. www.lexikon.katolikus.hu vegyes házasság (*matrimonium mixtum*) címszót.

³⁸⁴ Természetesen ezek az általánosító megállapítások csak a mintára érvényesek. Ahhoz, hogy a teljes mendei populációra is kiterjeszthetők legyenek, szükség lett volna a

többi felekezet vegyes házasságainak vizsgálatára, ami – objektív okokból – nem történhetett meg.

³⁸⁵ Ebben a fejezetben felhasználtam a *Protestáns Szemle* vonatkozó tanulmányait, mindenekelőtt Dezséry Lászlónak 1941-ben az elitekről írt cikkét, valamint Tunyogi Szűcs Kálmánnak 1929-ben a típusképzéssel kapcsolatosan írt tanulmányát.

³⁸⁶ Dezséry László: Társadalmi átalakulás: *Protestáns Szemle*, 1941: 376. o.

³⁸⁷ Vö. még König Kelemen, illetve Király (König) Kelemen néven is.

³⁸⁸ Vö. még Nyéki Kálmán.

³⁸⁹ Vö. még Klemm Kálmán.

³⁹⁰ Megválasztás napja/beiktatás napja

³⁹¹ Megjelent az *Új Magyarság* VII. évfolyam 151. és 152. számában 1940. július 6-án és 7-én.

³⁹² „Magyarországon kívül nincs élet” – BG.

³⁹³ A cikk bevezető része az *Új Magyarság* [1940.] július 6-i, szombati számában jelent meg s abban a szerző 1. a nacionalizmus, 2. a közösségi gondolat és 3. a vérségi kapcsolatok előtérbe nyomulását fejtette ki.

³⁹⁴ Pálffy Fidél: *Szemelvények...* 1933: 3. o.

³⁹⁵ Uo. 12–15. o.

³⁹⁶ Idézett mű 16–17. o.

³⁹⁷ Fiala Ferenc, 1940: 96–98. o.

³⁹⁸ Rövidítés: Testvér – BG.

³⁹⁹ Fordítás: lelkipásztori bölcsesség, lelkipásztori óvatosság – BG.

⁴⁰⁰ Szó szerint: „Mindenkinek mindene akarok lenni.”

⁴⁰¹ *Korunk Szava*, VIII. évf. 11. szám 1938. június 1. 354. o.

⁴⁰² ÁBTL V700/27. digitális dosszié 55–56. l.

⁴⁰³ Mit kell gondolni; mit gondoljunk – BG.

⁴⁰⁴ Mit kelljen tenni, mi legyen a teendő, mit tegyünk – BG.

⁴⁰⁵ Kerkai [Czinder] Jenő S.J. (1904–1970), a KALOT alapítója.

⁴⁰⁶ Forrás: *Magyar Cél*, 1939: 84–93. o.

⁴⁰⁷ *Egyházi Lapok*, LXII. évfolyam 4. szám 1939. április hó 116. o.

⁴⁰⁸ *Korunk Szava*, VII. évfolyam 13–14. szám, 1937. július 1–15: 404. o.

⁴⁰⁹ *Magyar Kultúra*, 1941. 02.20. 55–57. o.

⁴¹⁰ 1939–1943 között a zsidó származású konvertitákat tömörítő Magyar Szent Kereszt Egyesület egyik lelki vezetője, az egyesület Ifjúsági Csoportjának vezetője. Ő rendezte sajtó alá Bangha Béla műveit.

- ⁴¹¹ Fordítás: „amelyet a zsidók elvakultsága nem fogad el” – BG.
- ⁴¹² Fordítás: „mennyei város Jeruzsálem, a boldog békevízió/békelátomás” – BG.
- ⁴¹³ *Magyar Kultúra*, 1941. 03. 05. 73–76. o.
- ⁴¹⁴ Stein Artúr: *A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon* stb. Budapest, 1939: 64–72. o.
- ⁴¹⁵ Fordítás: „Az anya mindig biztos” – BG.
- ⁴¹⁶ I.m. 28. o.
- ⁴¹⁷ Fordítás: körülmetélés – BG.
- ⁴¹⁸ Így Stein Artúr, i.m. 16–19. o.
- ⁴¹⁹ Esty Miklós hagyatékából. Elhangzott: 1942. XII. 24-én.
- ⁴²⁰ *Magyar Kurír*, 1945. június 21. 35. évfolyam I. kiadás, 1–7. o. Esty Miklós hagyatékából véve.
- ⁴²¹ Két memorandum készült: az egyik 1944. március 29-i, a másik 1944. április 4-i keltezésű – BG. Vö. MNL P 1667 1028/b.
- ⁴²² Fordítás: Az igazságosság az országok (=királyságok) fundamentuma. Átvitt értelemben: az igazságosság az állam alapja – BG.
- ⁴²³ Fordítás: belső – BG.
- ⁴²⁴ Fordítás: alárendelt – BG.
- ⁴²⁵ In: *Összetartás*, 1937. 06. 27-i szám 3–4. o.
- ⁴²⁶ Fordítás: tévedhetetlenség – BG. Utalás a pápa tévedhetetlenségének dogmájára.
- ⁴²⁷ Fordítás: természeténél fogva, természete szerint keresztény – BG.
- ⁴²⁸ *Magyarság*, 1939. 01. 20-i szám 1. o.
- ⁴²⁹ A név egy alföldi plébános anyai nagyatyjának neve. A cikkíró érthető okokból nem írhatott saját neve alatt. (A cikket Bálint György mendei plébános írta! – BG.)
- ⁴³⁰ Stanislaw Trzeciak prelátus (1873–1944) – BG.
- ⁴³¹ Fordítás: A héberek (zsidók) népe – BG. A *gens* szó a vérségi, rokonsági kapcsolatra utal.
- ⁴³² Fordítás: hitehagyás – BG.
- ⁴³³ Fordítás: Fontolják meg a szerzők! – BG.
- ⁴³⁴ *Forrás: Nemzeti Figyelő*, 1942. április 26-i szám 1. o.
- ⁴³⁵ A IV. számozás az eredeti kéziraton is hiányzik. A kézirat folyamatos.
- ⁴³⁶ Vajna Gábor ugyanúgy Kézdivásárhelyről jött, mint Kun András.
- ⁴³⁷ Egyes ügyiratok *Pokornynak* vagy *Pokorninak* is írják.
- ⁴³⁸ Hatályba lépett 1945. február 5-én.
- ⁴³⁹ BFL IV/4486/45; Budapest Székesfőváros Főpolgármesteri Hivatal ügyiratszám: 358.543/1945 – IV.

⁴⁴⁰ PML 396/1945. szám.

⁴⁴¹ 1938-as adat.

⁴⁴² Vö. Hunka Mihály nyilatkozata.

⁴⁴³ Kővári József, 1978:171. o. A községháza épületét az izraelita vallású Strasser kereskedő családtól bérelték.

⁴⁴⁴ Bálint György 1944. 11. hótól 1945. 04. hóig tábori lelkész, 1945. 06. hótól katonai őrizetben, 1945. 09.04–1945. 12. 10. között letartóztatva, 1946. 04.08-tól 1947. 01. 26. között internálva a Budai-Dél (Dél-Budai) internálótáborba.

1947. 08. 21: VPKL 131/5396. a. „Bálint Györgyöt a mendei plébánia vezetése alól felmentettem és helyébe Tihanyi Miklós kisésti káplánt neveztem ki.”

⁴⁴⁵ Szent András napja november 30. – VKPL 6454/ 1938.

⁴⁴⁶ 1936 novemberében a következő személyek mondtak le egyháztanácsai tagságukról: 1) Fabók Pál, 2) Fekecs János asztalos, 3) Inglis János, 4) Inglis János p. v., továbbá 5) Konda Mihály gazdálkodó, 6) Szántai János, valamint 7) Szuhányi Ferenc kocsmáros.

⁴⁴⁷ Vö. *Historia domus, Mende*.

⁴⁴⁸ Az átvágás mai alakját később, az 1970-es évek elején nyerte el.

⁴⁴⁹ Az évszám Inglis Ferenc nyilatkozata alapján került megállapításra, aki akkor 14 éves volt, és a plébános kérésére fuvarosként dolgozott a munkálatoknál. Benyovits Mihályné emlékezete szerint az átvágást a munkálatokat vezető mérnökről egy ideig Somlai-hágónak is hívták. Ma nincs neve.

⁴⁵⁰ 1919-ben Rojcsik János néven a négytagú mendei Munkástanács tagja volt. Rajta kívül a Munkástanács tagja volt: Fabók Pál, Trepák Mihály földműves és Trepák József útkaparó.

⁴⁵¹ Mendéről egyik nyilvános állami levéltárban sem találhatóak témánk szempontjából releváns hivatalos iratok az 1931–1944 közötti időszakra vonatkozóan! Az hivatalos iratok a háborúban megsemmisültek (vagy megsemmisítették őket).

⁴⁵² Összefüggés mutatkozik a törvénytelen gyermekek számának változása és a háború alakulása, a szovjet csapatok bevonulása között. Mendére a szovjetek 1944. november 10-én Kásavölgyön keresztül jöttek be, és a harcok teljesen 1944. november 14-én szűntek meg. Itt-tartózkodásuk alatt több nőt megerőszakoltak, illetőleg 1945 közepéig a lakosságnak rendszeresen kellett kötelező beszolgáltatásokat és munkaszolgáltatásokat teljesíteni.

⁴⁵³ Az egység útján, in: *Nemzeti Figyelő*, 1943. június 6-i szám 3. o.

⁴⁵⁴ Fordítás: ítélt, kárhozottatott – BG.

⁴⁵⁵ A református, hogy bosszantsa a katolikusokat, Úrnapján, a körmenet idején szál-

lította a trágyát a mezőre. A szekér felborult, s a körmenet résztvevői nem kis kárörvendezéssel mondták, hogy megbüntette őt az Isten.

- ⁴⁵⁶ A rendeleteknek megfelelően nemcsak tőlük, hanem Borbély Mihálytól, Kazal Tibortól, Láber Bélától, Mihály Józseftől, továbbá dr. Weinek Józseftől is elvették a földjeiket. Az ún. *papföldek*, a két egyházközség tulajdonát képező földek az 1945-ös dokumentumokban még nincsenek megemlítve, mert azokat később vették el.
- ⁴⁵⁷ Az áttért zsidókra Bálint György plébános és a meginterjúvoltak utalnak. Bálint plébános a megkeresztelkedettek, az áttértek közül azokat, akiket mégis elvittek, kapcsolatait felhasználva személyesen visszahozta. Úgyhogy őket nem deportálták.
- ⁴⁵⁸ Egyes adatok a nincstelenek számát 177 főben jelölik meg.
- ⁴⁵⁹ A helyi szervezet megalakulásának időpontjára ilyen formában tett említést Dániel Sándorné, a főkerület-vezető felesége a mendei zászlóavatáskor 1936. október 25-én.
- ⁴⁶⁰ A párthelyiség a mostani vasbolt felett volt.
- ⁴⁶¹ Vö. *Nemzeti élet* XVI. évfolyam 22. (1936. május 31. 5. o.), 23. (1936. június 7. 5. o.), 30–31. (1936. augusztus 2. 6. o.) és 32–33. (1936. augusztus 16. 7. o.) számai. Vannak arra utaló jelek, hogy egy-egy nemzetiszocialista (nyilas) korábban is élt Mendén.
- ⁴⁶² Testvére, Nagy János kommunista volt.
- ⁴⁶³ PML IV. 401. ad 37/biz. 1937. Kelt: 1937. július 3.
- ⁴⁶⁴ PML IV. 401. 101. levéltári számon a gyömrői főszolgabíró 1937. március havi helyzetjelentése a nyilaskeresztes pártról a gyömrői járásban, 37/biz. 1937. számú jelentés.
- ⁴⁶⁵ Az *Összetartás* 1937. augusztus 15-i száma 5. oldalán megjelent „vitéz Endre László! Veled tartunk!” című cikkről van szó – BG.
- ⁴⁶⁶ Dániel Sándorné leánykori neve Ender Erzsébet (Budapest, 1897) és fonal-nagykereskedése volt. A feleség zsidó származására vonatkozó információ gróf Széchenyi Lajostól jutott tudomására – BG.
- ⁴⁶⁷ *Nemzeti élet*, 1936. 09. 13-i szám 6. o. Ekkor tárgyalták a Detre László evangélikus lelkészt megelőzően működött evangélikus lelkész, Droba Márton ügyét, amely az evangélikus egyházközségen belül is komoly feszültséget okozott. Minthogy a nemzetiszocialista párt vezetését és tagságának jelentős részét evangélikusok alkották, várhatóak voltak az esetleges konfrontációk. Droba Márton lelkész a mendei evangélikus egyházközséget Péteriből látta el, és elszámolási vitába keveredett az egyházközséggel.
- ⁴⁶⁸ *Kitartás*, 1937. 01. 24-i szám 6. o.
- ⁴⁶⁹ Vö. például az 1938. június 26-i gyömrői nagygyűlést.
- ⁴⁷⁰ PML IV. 401.a. 233. szám.

⁴⁷¹ PML Mende /1945.

⁴⁷² 1945 márciusi adat.

⁴⁷³ Nevezett nem rokona az evangélikus Hunka Mihály meginterjúvoltnak!

⁴⁷⁴ BFL 1767/1946. A per során Bálint plébános mellett tanúskodtak – többek között: Bartos Mihály, özv. Gutai Mihályné, Gutai Pál, Hegedüs Józsefné, Lilik István, Mezőfi István és Mihala Mihály.

⁴⁷⁵ *Iskolai végzettségek*: Jurácsik Mihály (1906) 5 elemi, Borsányi Miklós (1904) érettségi és jegyzői tanfolyam, Orbán János (1912) 4 gimnázium, Krajczár Pál (1922) 4 polgári.

⁴⁷⁶ Az uradalmi cselédek összlétszáma: 92 fő volt.

⁴⁷⁷ Hanauer Árpád István püspök a címzett – BG.

⁴⁷⁸ Tápióbicskéről, Bálint György korábbi állomáshelyéről van szó – BG.

⁴⁷⁹ Bátorság, 1937. november 28-i szám 5. o.

Két-három emberöltővel ezelőtt még vallási és faji szempontok dominálták az emberek hovatartozását Magyarországon. Az eljárás az újabb generációk számára kissé szokatlannak tűnik, de nem idegen. Gondoljunk például olyan országokra, mint az USA, Nagy-Britannia, Brazília vagy éppenséggel Izrael. A hazai tisztánlátást és a megértést nehezítik az elmúlt évtizedek beidegződései, gyakorlata, a sok-sok sztereotípiája és előítélete.

A könyv szakít az elfogult és előítéletes szemléletmóddal. Gondolatfonálát logikailag összefüggő kordokumentumok vezetik. Ebből a perspektívából mutatja be a római katolikus egyház konfliktusvállalásának jelentősebb mozzanatait, az egyházi és politikai közbeszédet akkoriban foglalkoztató alakzatokat és intézményeket (Kulturkampfot, Kirchenkampfot, modus vivendiket).

Balogh Gábor hangsúlyosan foglalkozik az 1930 és 1945 közötti évek közéletét uraló konfliktusforrásokkal, illetőleg konfliktusfajtaival, az identitások konfliktusával. Nem az ítéletalkotás szándékával; feladatának az események értelmezését és megértését, valamint a moderálást tartja.

A könyv főbb tézisei az egyetemi oktatásban csiszolódtak egésszé, vagy maradtak továbbra is gondolatébresztő torzók.

ISBN 978-963-236-900-6

4900 Ft

9 789632 369006

L'Harmattan